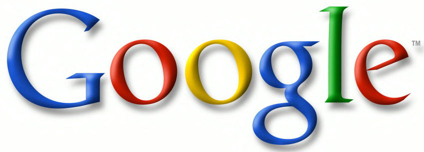
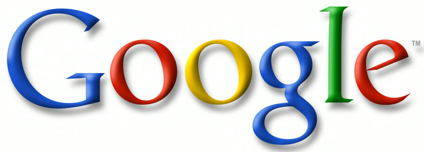
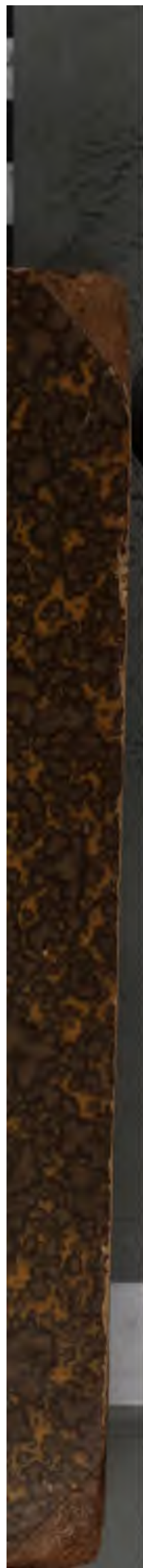

LELAND STANFORD JUNIOR UNIVERSITY
ORGANIZED 1891

[redacted]

Nyt historisk Tidsskrift,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved Selskabets Bestyrelse.

Redigeret

af

C. Molbech,

den historiske Forenings Secretair.

Første Bind.

Kjøbenhavn.

Trykt i Bianco Lunos Bogtrykkeri.

1847.

Fortale.

Naar man vil betragte den historiske Videnskab, i Forhold til vort Aarhundredes hele aandelige Udvikling og Udvidelse efter en hidtil ukiendt Maalestok, da vil man vist ikke kunne sige, at den staaer tilbage for nogen anden Virksomhed af den menneskelige Aand paa Erfaringens eller Tænkningens Vei; og det har tillige været en Følge af det Standpunkt, Videnskaben har naaet, at i Særdeleshed den historisk Kritik overalt har vundet ikke mindre i dens Betydning, end i dens Udøvelse. Et andet Spørgsmaal tør det være, om Historien selv, Fortællingens Konst, i det nittende Aarhundrede kan siges at have vundet i samme Forhold, som Massen af det historiske Stof, de sidste tredsindstyve Aar have opdynget, eller af det, som man Aar for Aar i en voxende Mængde skaffer for Dagen af Archivernes Skatte og enhver anden tilgængelig Kilde; i det vor Tids umættelige Higen og Stræben efter at bemægtige sig ethvert endnu levnet Udbytte for Opdagelse, Kundskab og Erfaring, ligesom søger at kappes med Nutidens svulmende Fylde af Begivenheder, i at forøge det Stof, hvoraf Billedet af Fortiden skal danne sig. Man kan endog gaae tilbage til de ældste Tider, som Historien hidtil knap belyste med sit tidligste og svageste Dagskiær, i den egyptiske, i den asiatiske Verden: og man vil forbauses over Rigdommen og Nyheden af de Opdagelser, som det er tilfaldet vor Tid at giøre, efterat de for en stor Deel have undgaaet Aartusinders Opmærksomhed.

Denne almindelige, ideligt videre udbredte Forskningslyst og Opdagelsesaand, anvendt paa historiske Kilder, skriftlige Mindesmærker, Oldsager, og enhver Gienstand, som i mindste Maade

kan tiene til at forøge Massen af det factiske Stof, har virket det meste til at fremkalde de i vore Dage saa talrigt, og næsten i alle Europas Lande, opstaaede historiske og antiquariske Selskaber og Foreninger. Mængden af disse er især i Tydskland siden 1820, da Selskabet for den ældre tydske Historie og til Udgivelsen af dens Kilder, begyndte at virke, voxet paa en mærkværdig Maade; og man tæller i dette Land, foruden de ældre Videnskabers-Selskaber, som ogsaa udgive historiske Skrifter, 51 saadanne Samfund, stiftede fra 1820 til omtrent 1844; hvoriblandt der neppe findes to eller tre, som hverken have udgivet Skrifter og Samlinger, (nogle Selskaber derimod endog flere saadanne) eller i det mindste Aarsberetninger. — Overhovedet finde vi, som et Hovedpræg i de tydske historiske Samfunds Skrifter, at de for en Deel, blandt Bidrag af egentlig videnskabelige Forskere, udmærke sig ved lærde Monographier, eller udførlige Undersøgelser og Oplysninger af enkelte, særlige Punkter i den tydske Specialhistorie, blandede med hyppige Meddelelser af Diplomer og historiske Actstykker; deels ogsaa indeholde mange mindre Artikler og Bidrag af sidstnævnte Art, hvilke, uden noget Lærdomspræg, mere røbe den historiske og antiquariske Dilettantisme, men tillige en i Tydskland betydeligt udbredt Kiærlighed og Deeltagelse for nationale Gienstande, som mangengang netop behøves for at bevare og bringe for Dagen, hvad der lettere oversees af Lærde og Mænd af Faget, eller vanskeligere kommer til disses Kundskab. En betydelig Grad af Iver, Interesse og Samvirken af Mange til et Maal, synes saaledes at være et temmelig almindeligt og herskende Træk hos Deeltagere i de tydske Foreninger. Men disse have tillige den Fordeel, (som vort Selskab mangler) at de næsten alle forene en antiquarisk Virksomhed med den historiske; mange desuden ogsaa Anlægget af et Museum for fædrelandske Oldsager, og dettes Forøgelse og Beskrivelse, m. m. Dette giver saadanne Selskaber et for mange Deeltagere langt mere praktisk Formaal, og en mere Virkekreds, end den reent historiske Forskning.

...n vilde paa denne Maade kunne angive flere Egenheder

i Charakteer og Indretning, hvorved den literaire og praktiske Virksomhed i forskiellige Landes historiske Selskaber for en Deel i det ene viser sig anderledes, end i det andet. Til Exempel kan nævnes, at dette Slags Foreninger i England og Skotland (Camden Society, Shakspeare Society, Percy Society, Banatyne Club, Maitland Club, m. fl.) hidtil ikke have valgt Formen af periodiske Skrifter for deres Meddelelser, men fornemmelig, eller allene have henvendt deres Virken paa Udgivelsen af utrykte historiske Kilder, eller af meget sielden, næsten forsvundne ældre Skrifter. Det er, som en Følge heraf, enkelte Lærde og Literatorer, der i England arbeide for de historiske Selskaber, som Udgivere af saadanne Bøger, der uddeles blandt Medlemmerne. Den i 1845 stiftede „Archæologiske Forening“ (The British Archæological Association) er den første i Storbritanien, som udgiver endeel Medlemmers Arbeider og Bidrag til Oplysning af antiquarisk-historiske Gienstande i Form af et Quartalskrift.

Det Selskab i Danmark, der 1839 sammentraadte, og ved Medlemmernes aarlige Bidrag har fremmet en Virksomhed, der hidtil især har kunnet fortsættes ved Udgivelsen af disse, til den danske og nordiske Histories Oplysning fortrinligen bestemte Samlinger: har tillige vidnet om, at der endnu hos os, i en ikke ringe Grad og Udstrækning, findes Interesse for den alvorlige og videnskabelige Bearbeidelse af Historien. Vi kunne henvise til Antallet af Selskabets Medlemmer som det forholdsviis, og med Hensyn til Danmarks Folketal, betydeligste, man uden Tvivl kan finde i nogen lignende enkelt Forening. At den danske historiske Forening, uagtet en jævnlig og ikke ubetydelig Afgang, har vedligeholdt, eller igien kunnet opnaae et Antal af omtrent 650 Medlemmer, hvoraf kun 37 udenfor Danmark: er unegtelig det bedste Beviis paa, at Selskabets Formaal har fundet Bifald; ligesom at den Maade, hvorpaa Bestyrelsen, saa vidt muligt, har søgt at fremkalde og henlede en fri Samvirkning og Stræben til dette Maal, har tilfredsstillet billige Forventninger. Vi tør derfor troe, at Selskabets Tidsskrift i sin Fortsættelse har vedligeholdt den Opmærksomhed og den fædrelandske historiske

Interesse, som det fra sin Begyndelse synes at have vundet. Vi tør antage, at i det mindste en Deel af dets Indhold vil sikkre det en varig Plads iblandt Værker, som til den danske Histories Oplysning og videnskabelige Studium i Fremtiden ikke let kunne undværes, ligesom Erfaring alt har viist dets jævnlige Benyttelse; og vi tør fremdeles antage, at dette Tidsskrift ogsaa har bidraget sin Deel til at fremme den forøgede Virksomhed i historiske Arbeider, og det især i Bearbeidelsen af vort eget Lands Historie, som kiendeligen og paa flere Maader i de senefte Aar har yttret sig. Bestyrelsen har saaledes fra meer end een Side fundet sig opfordret til, saa vel at fortsætte disse historiske Samlinger i uforandret Skikkelse, som at lade den her begyndende nye Række, saavidt den kan naae, beholde den hidtilværende Titel og derved slutte sig til den ældre; endskiøndt Hensigten ligesaa lidt forhen har været, som den nu kunde blive, at opfylde Vilkaarene for et regelmæssigt udgaaende Tidsskrift. — Man vil i øvrigt heller ikke forsømme noget Middel, der frembyder sig eller kan tilveiebringes, for at virke paa andre Maader, i Overeensstemmelse med Selskabets Øiemed; og Bestyrelsen troer, paa Erfaring at kunne bygge den Overbeviisning, at de fleste af Foreningens Medlemmer ville bifalde Bestræbelser for at udrette noget til virkeligt Gavn for Selskabets Formaal, om endog Frugten deraf ikke altid kan være lige betydende, eller lige hastigt meddeles.

Det er oftere af en og anden blandt Foreningens Medlemmer yttret, at Selskabet, meer end hidtil er skeet, burde giøre Fædrelandets nye og nyeste Historie til Formaal for arbeidende Medlemmers Bestræbelse. Bestyrelsen vil i den Anledning her allene bringe i Erindring, hvor ønskeligt det var, at Flere af Selskabets Medlemmer, saavel i Hovedstaden, som i Provindserne, vilde henvende Opmærksomhed paa denne Gienstand. Der gives upaatvivlelig ikke Faa, som, hvis de endog ikke fandt Kald eller Leilighed til historisk Forskning, eller til at give udarbeidede Bidrag, kunde virke betydeligt til Gavn for den nyere og nyeste Periode af vor Historie. Der gives mange Steder i Danmark,

hvorfra man vilde være i Stand til at meddele authentiske Noticer til Charakteristik af historiske Personer, og nøiere Oplysning af historiske Begivenheder, i de sidste Decennier af det 18de og i de første af det nærværende Aarhundrede. Der gives hist og her Samlinger af Breve og Actstykker, hvis Meddeling i troe Affkrifter vilde være en sand Berigelse for Selskabes Formaal og tilkommende Virken. Vi benytte, indtil videre, denne Leilighed til at henlede Tanken og Opmærksomheden hos vort Samfunds Medlemmer paa disse Punkter.

Efter Vedtægternes Forskrift meddeles hernæst et Uddrag af det ved Selskabets Casserer aflagte Regnskab for A. 1846:

I. Indtægten har været:

a. Cassebeholdningen fra A. 1845	245 Rbd.	68 Sk.
b. I Aaret 1846 indbetalte Contingenter og Restancer	1313 —	6 —
c. Aarligt Bidrag af det Classenske Fidei-Commis, for 1846	100 —	" —
d. Renter for et Aar af Selskabets i Statsgieldens Bøger indskrevne Capital	120 —	" —
e. For i Boghandelen solgte Skrifter	129 —	14 —
f. Af General-Postdirectionen refunderet Porto f. 1846 1ste Halvaar	17 —	38 —
Tilsammen	1955 Rbd.	30 Sk.

Fradrages Cassebeholdningen fra A. 1845, bliver den virkelige Indtægt 1846: 1709 Rbd. 58 Sk.

II. Udgiften:

a. Bogtrykker-Arbeide (Derunder Udbetalingen for Trykningen af det udkommende Første Binds andet Hefte af Nyt historisk Tidsskrift 1ste Bind.)	381 Rbd.	54 Sk.
b. Bogbinder-Arbeide	68 —	31 —
c. For leverede Papirsorter (Hvoriblandt ligeledes Papiret til bemeldte Hefte.)	382 —	10 —
d. Udbetalte Honorarer for Bidrag til Tidsskriftet, I. Bd. 1. og 2. Hefte	337 —	" —
e. For Oversættelse af et Bidrag til samme	8 —	" —
f. For Incassation af Contingenter i Kiøbenhavn	30 —	84 —
g. Budets Løn for 1846	50 —	" —
h. Sammes Udlæg i bemeldte Aar for Avertissementer, Udgift ved Selskabets Møder, Skrivematerialier, m. m.	10 —	80 —
i. Til Afskrivning, Correcturhielp, Nytaarsgaver, og flere Udgifter ved Secretariatet	33 —	16 —
k. Brev- og Pakke-Porto	29 —	75 —
Tilsammen	1331 Rbd.	62 Sk.

Sammenlignet med Indtægten, bliver Cassebeholdningen til Indtægt for A. 1847: 621 Rbd. 64 Skill., hvoraf 400 Rbd. udsatte i Sparecassen.

I Aaret 1846 er den danske historiske Forening ved Døden berøvet følgende 14 Medlemmer: Kammerherre Gen. Krigscommissair Abrahamson i Odense, Historiemaler Andersen, Pastor Blechingberg i Fjenneslev, Provst Benzon i Ringsted, Etatsraad Bock i Frederiksborg, Lieutenant H. J. Estrup, til Kongsdal, Kammerherre Holstein-Rathlou, Justitsraad Hoskiær paa St. Croix, Overpræsident Geh. Conferentsraad Kierulff, Lehnsgreve Petersdorff, til Grevskabet Ahrensdorf, Lieutenant Siecrona til Hardeberga, i Skaane, Pastor Spang, Sognepræst til Helligaands Kirke, Professor Thorup i Ribe og Kammerherre Wichfeldt til Stamhuset Engestofte; desuden nævnes her de tidligere afdøde Medlemmer, Stiftamtmand Greve Ahlefeldt i Viborg og Bogtrykker Lund i Nykjøbing, hvis Dødsfald ikke i sin Tid er blevet bemærket. — I bemeldte Aar have, indtil 31. Decbr., 52 Medlemmer udmeldt sig, og omtrent ligesaamange, som i flere Aar have efterladt at betale det i Bedingelserne foreskrevne Bidrag, ere udslettede af Listen. Det saaledes formindskede Medlemsantal (som ved Begyndelsen af 1846 kunde regnes til omtrent 600) er derimod i 1846 forøget med 80 nye Medlemmer, hvoraf 38 ere indtraadte efter den 1ste December. Den ved Slutningen af dette Bind aftrykte nye Liste indeholder i det Hele 648 indenlandske og udenlandske ordentlige Medlemmer af Foreningen, uagtet der endnu findes nogle faa usikkre, hvis Navne Bestyrelsen dog har fundet Anledning til, endnu for næste Aar at lade blive staaende paa Listen.

I Selskabets Aarsmøde den 31. Jan. 1846, hvor den sædvanlige Beretning om dets Tilstand afgaves af Formanden, og Afstemning blev holdt af Secretairen, gjenvalgtes Mag. F. Schiern til Medlem af Bestyrelsen, da han, som valgt paa et Aar i Prof. Allens Sted, efter Ordenen skulde udtræde.

Kjøbenhavn, i Bestyrelsen for den danske historiske Forening den 31. December 1846.

H. M. Velschow. C. T. Engelstoft. J. E. Larsen.
C. Molbech. F. Schiern.

Indhold.

Er Kong Carl den Tolvte falden ved Snigmord?

En historisk-kritisk Undersøgelse

af

Dr. C. Paludan-Müller.

Første Afdeling.

1.

Er der noget tragisk Minde i Norden, da er det Carl den Tolvtes — ikke alene fordi han fandt en tidlig og voldsom Død; men fordi han fandt den efter en Kamp, ført med uforlignelig Fasthed i Modgang som i Medgang, og fordi han tog sit Riges Herlighed med i sin Grav. Det er Carls Død mere end Ulykken ved Pultava, der udgiør Vendepunktet i Skandinaviens nyere Historie; thi saa længe han aandede, var Kampen ikke afgiort, selv om han for Øieblikket havde rakt Haanden til sin mægtige Modstander i Østen for at kunne kaste sig over sine vestlige Fiender; og med ham sank hans Land i en større politisk Afmagt, end hans Krige og Ulykker ene kunde foraarsage.

Carls Død var den, Alle maatte vente; men kun halvt opfyldtes hans eget Ønske om at falde som Gustav Adolf. Medens Gustavs Død omstraaledes af Seiersglandsen og Æren af en Kamp for Menneskehedens største Goder, medens

han efterlod sit Fædreland i Opgangen til Magt og Hæder, traf det dræbende Skud Kong Carl der, hvor han ikke burde have været, og rev ham bort fra hans og Sverriges sidste frugtesløse Anstrengelser, der fulgtes af en Række lidet berømmelige Aar.

Carls Død begynder et nyt Tidsrum i Sverriges indre Historie; den vakte de heftigste Lidenskaber til en lang, forbittret Kamp, under hvilken Partierne ofte tvivlende og mistænksomme vendte Blikket mod hans Grav, for at finde Grund til at kaste nyt Had paa dem, de hadede. Og sandt er det, at var Carl virkeligen falden for en Snigmorders Haand, da vilde dette vise en saa høi Grad af Ryggesløshed hos dem, som derved banede sig Vei til Magten, at man begriber, hvorledes Partikampen i Sverrige strax fra Begyndelsen maatte svulme af Gift og Galde, og fristes til at kalde endog det uskyldige Blod, den krævede, Sverriges Sonoffer til Heltens Skygge. Men det bliver paa den anden Side ogsaa under saadanne Omstændigheder forklarligt, at man uden alvorlig Prøvelse tog løse Rygter for Sandhed, tomme Formodninger for historiske Beretninger, Tilfældigheder for Beviser, vant til at troe Andre istand til Alt, til at underlægge ethvert Skridt af Modstandere de sletteste Bevæggrunde, til overalt at see Rænker, Ondskab, Forræderi

Allerede for at forstaae denne Partikamps Natur er det af Vigtighed at vide, om Carls Død er en almindelig Krigsbegivenhed, eller et politisk Mord; men ogsaa andre Grunde give Spørgsmaalet Interesse Menneskene vide det meget vel, at de have opfyldt Jorden med Synd og Sorg; derfor ere de kun altfor tilbøielige til at see Ondskab overalt, hvor Lyset ikke falder klart; enhver mørk Begivenhed bliver dem let til en Mørkets Gierning, og det jo mere indgribende dens Følger vare. Dette er den almindelige Grund til, at Mistanken

saa ofte har hæftet sig ved Kongers og andre betydelige Mænds Død. Hvorvidt dette har været grundet, kan man i de allerfleste Tilfælde kun komme til en Mening om, der staaer lige overfor en anden Mening, som kan holde sig for lige berettiget, naar den ikke kan blottes i sin Svaghed. Carl den Tolvtes Død giver Leilighed til at prøve disse Mistankers Styrke eller Svaghed i et Tilfælde af høieste Vigtighed; og naar den rolige Undersøgelse maa erklære sig imod Antagelsen af et Mord i dette Tilfælde, bliver dette en Opfordring til at møde alle lignende Formodninger med Tvivl og Vantro, der, om end afgiørende Grunde ikke kunne tilveiebringes, dog ikke bør vige uden for et stærkt Indiciebeviis.

Hertil kommer den Interesse, det i sig selv maa have, at vide hvad man skal tænke om den største nordiske Helts Dødsmaade. Det er piinligt at staae foran denne Mistanke; den bedre Følelse oprøres ved at skulle see ham, hvis høie, faste Sind, hvis uforlignelige Dødsforagt selv Dadlere og Fiender ikke negte Beundring, gaae uskadt giennem tusinde Farer for at falde for en Lønmorder — see Livet i Nattens Mulm uhæderligt stiaalet fra den Helt, der vilde have fundet en skiønnere Død næsten paa ethvert andet Punkt i sin blodige Bane.

At Meningerne om Carl den Tolvtes Dødsmaade ere meget deelte, behøver Læseren ikke først at mindes om; thi Enhver veed, at siden Franskmanden Siquier i Febervildelse raabte ud paa Stokholms Gade, at han havde skudt Kongen, men især siden Voltaire udgav sin Carl den Tolvtes Historie, have Kaldede og Ukaldede i og udenfor Sverrige taget Parti for og imod Mordet Endnu de to nyeste Historieskrivere, Schlosser og Raumer, staae hver paa sin Side. Men Ingen har endnu samlet saa mange og stærke Indicier for sin

Mening, at hans Eftermand blev uberettiget til at lægge større Vægt paa Grundene for den modsatte. Det synes endog, at En og Anden ikke har havt synderlig Lyst til at see Sagen alvorligt under Øine. Man forsøger at mane Morderen frem af Graven ved allehaande kunstige Sammenstillinger af Lidet eller Intet betydende Vink og Formodninger; og naar da Spøgelset nærmer sig, undersøger man ikke, om det maaskee dog ikke skulde være en Taagefkikkelse, men holder Hænderne for Øinene og raaber: at en Saadan maatte det just være, som Kong Carls Søster, eller Svoger, eller misfornøiede Raader, eller Hertug-Regenten, eller Kardinal Dubois, eller — Gud veed hvem, burde henvende sig til, hvis de søgte Heltens Liv; eller man veed allerede nok til at man ikke ønsker at høre endnu mere om denne sørgelige Historie! — For at høre slig forvirrende Tale behøver man ikke at gaae til det forrige Aarhundredes Bøger; men netop denne halve Villie til at kiende Sandheden, denne Tilbøielighed til at lade sig nøie med Antydninger og Formodninger, der tilsammen ikke udgiøre endog blot en eneste respektabel Grund, opfordrer til at undersøge Mordrygtet med kritisk Strenghed.

Imidlertid skulde disse Blades Forfatter ikke have givet efter for denne Fristelse, dersom Sagens Stilling endnu var den samme som for en Snees Aar siden; thi hvad der indtil da var sagt for at godtgiøre Mordet, synes tilstrækkeligt, om ikke udtømmende giendrevet af Schummel i hans skarpt og godt skrevne Sendebrev til Schlözer[1]. Men der er i den senere Tid giort saa alvorlige Forsøg paa at opdrive nye Grunde for Mordhypothesen, at endog et af de sidste Ord i Sagen, der endnu staaer uimodsagt, forsikkrer, at nu er

[1] I Berlinische Monatsschrift, herausg. von F. Gedike und J. E. Biester, 1ster Band. Berlin 178?, S. 313 ff.

Kongemordet moralsk og physisk beviist; saa at der til fuld juridisk Vished kun mangler den ene af Gierningsmændenes Bekiendelse, — altsaa beviist saa vist og fast, som Indicier overhovedet kunne bevise en Gierning. Denne tillidsfulde Forsikkring bragte mig til at studse og ledte til en Undersøgelse, der vistnok ligesaa lidt som dens Forgængere kan bringe Spørgsmaalet til afgiort Vished, men dog maaskee vil overtyde Læseren om Nødvendigheden af stærkere Grunde, end de hidtil anførte, hvis han skal træde paa deres Side, der paastaae, at Carl den Tolvte ikke er falden for en fiendtlig Kugle fra Frederiksteen, men ved Snigmord af sine Egne.

II.

Det er to svenske og en dansk-tydsk Forfatter, Udgiveren af det de la Gardieske Archiv[2]), Professor Brunius i Lund[3]) og Major von Jenssen-Tusch[4]), der i den senere Tid meest afgiort have udtalt sig for Antagelse af et Kongemord: Provst Wieselgren udførligst og varmest, Oversætteren af Lundblads Værk med størst Sikkerhed, Brunius med meest Ro. Disse tre Mænd have, om ikke talt sidst i Sagen, saa dog sidst forsøgt at føre Documentationen; de have tillige søgt at

---

[2]) De la Gardiska Archivet, utg. af *P. Wieselgren.* 9de D. S. 128 ff.; 10 D. Fortalen S. IV.; 12te D. Fort. S. VI. 13de D. Fort.; 14de D. S. 161 ff. samt Rättelser och tillägg.

[3]) *E. G. Brunius* Antiqvarisk och arkitektonisk Resa genom Halland, Bohuslän etc. Ar 1838. Lund 1839. S. 130 ff.

[4]) Geschichte Carl des Zwölften Königs von Schweden. Herausgeg. von Knut Lundblad. Uebers. bericht. und erweitert von G. F. v. Jenssen (-Tusch). Hamburg 1840. 2r. Th. S. 562 ff. Lundblad selv regner jeg ikke med, fordi han ikke udtaler sig bestemt om Kongens Død, endskiøndt han kiendeligen helder til at antage et Mord. Nye Oplysninger, Grunde eller Paastande fremfører han ikke.

bringe den paa et nyt Standpunkt ved at fremføre eller beraabe sig paa nye Aktstykker, for hvis Meddelelse man maa takke dem, men som ogsaa opfordre til at holde sig fornemmelig til disse Forfattere; hvorved der tillige vil blive Leilighed til at prøve de øvrige Grunde for den Mening, de hylde. Vor Fremgangsmaade skal være den, at fremlægge selve Aktstykkerne, saavel for at sætte Læseren i Stand til at danne sig en egen Dom, som fordi man bedst vil kunne vurdere Beskaffenheden af de Rygter og formeentlige Grunde, hvis Herkomst og Historie ikke saa sikkert kan paavises og forfølges, naar man seer, hvorledes det har sig med tilsyneladende afgiørende Dokumenter.

I den 9de Deel af De la Gardiska Archivet, S. 128, har Provst Wieselgren ladet indrykke en Artikel om Katastrophen 1718. Den Deel deraf, som vedkommer os, lyder saaledes:

„Først meddeles en Opsats egenhændigt afskreven af H. „Ex. Grev J. De la Gardie af R. R. Friherre Malte Ra„mels Samlinger. Man veed, at Rigsraad Ramel var en „stor og høist samvittighedsfuld Ven af Historien, og at han „opholdt sig ved Kong Gustav den Tredies Hof, da det toll„stadiske Dokument først kom for Lyset. Det lyder som „følger:

„Historisk Oplysning fra sikker Haand om „Kong Carl den Tolvtes Død."

„Man veed hvor mange og ulige Domme der ere fældede „om Kong Carl den Tolvtes Død, og at adskillige Personer, „nogle efter temmelig stærke Sandsynlighedsgrunde, baade selv „som af Samvittighedsnag have bekiendt, og andre ere blevne „mistænkte for, at have fordum giort Ende paa denne Konges „Liv ved et forrædersk Skud. Ja man har endog troet, ikke „at behøve at tvivle herom, og man ansaae ikke alene en sig

„selv anklagende Forbryder for vis og for den rette, men „ogsaa hans Samvittighedsnag for en ham allerede tildeelt „Straf. Dog har dette været idel Gisninger, grundede paa „Andres Gisninger; og som vist kunde man ei sige mere, end „at der er al Sandsynlighed for, at hans Liv endtes ved en „forræderisk Kugle; men hvem det var, der løsnede dette Skud, „har hidtil stedse været skiult, i det Mindste ikke beviisligt. „Endelig har man draget Dækket bort fra denne Uvidenhed „og fundet, at ganske andre Personer, end de, man tilforn „troede og giettede paa, have deri været de Handlende. Den „for Opfindelsen af de hurtige Skud renommerede Oberst „Grev Chronstedt blev paa sit Yderste angreben af en „mattende Feber, som endelig fremskyndede hans Død. Sin „Skriftefader N. N." (i Anmærkning: „Salig Sognepræsten „Tollstadius til S. Jacobs og Johannes Menighed — i „Manuscr. sat som Note") „som bestandig var hos ham, bad „han en Dag at gaae til Oberst Stjernros, sigende til „ham: Hils Stjernros og siig til ham, at jeg nu for Eder „har bekiendt, hvad jeg saalænge har indesluttet i mit Sind, „og hvorover jeg først nu føler de største Samvittighedsnag; „bed ham for Guds Skyld giøre det Samme og minde sig om „hvad han har giort, samt at han har skudt Kongen Da „Præsten kom til Oberst Stjernros med Chronstedts Begiæ„ring, svarede han, at han aldeles ikke kiendtes ved det; men „at Chronstedt sikkert allerede maatte tale vildt (radottera). „Da Præsten kom tilbage med dette Svar, sagde Grev Chron„stedt: paa det at han skal indsee, at jeg ei taler vildt, saa „siig ham, at det er den tredie Bøsse af hans Geværer, som „hænger i hans Kammer. Ved dette Budskab blev Oberst „Stjernros ganske decontenanceret, svarede Intet, men bad „blot Præsten gaae sin Vei. At saa er passeret, har man „fundet efter den omtalte Præst i hans forseglede Papirer,

„hvilket han med Eed har bevidnet at være hændet. Han „omtaler deri tillige, da han kommer til at tale om Grev „Chronstedt, at dennes egen Beretning paa hans Yderste lød „saaledes: at efterat han havde ladet Geværet, tog Oberst „Stjernros det og sagde: nu skal det snart være giort, gik saa „afsted, og da han fik at see, at Kongen endnu stod stille, „nemlig i selve Approchen, foran Communicationslinien, som „krogede sig noget, gik han ovenpaa Græsmarken omkring, og „da Skuddet løsnedes, stod Kongen følgelig lavere end han; „og at dette Skud saaledes er gaaet paa Skraa igiennem Ho- „vedet, kan man deraf indsee. Han har derhos ogsaa yttret, „at Stjernros har faaet 500 Dukater; men af hvem, staaer „der ei. Saaledes lyder denne remarkable Beretning. Man „synes saaledes at være temmelig hiulpen ud af det Mørke, „hvori man hidtil har levet angaaende denne Sag. Men „ulykkeligt nok, at man maa tilstaae, at baade ældre og nyere „historiske Beretninger i denne Sag altid stemme overeens deri, „at det har været en Svensk, som har begaaet denne Gier- „ning, og endnu ulykkeligere, at det synes alt mere at bekræftes.“

„Dette har jeg afskrevet udaf et Manuskript, som findes „i de Ramelske Samlinger 17$\frac{1}{8}$99.“

J. D.““

„„A tergo anmærket paa samme Document““: „Denne Copie „af H. Ex. Grev Jacob De la Gardie er tagen efter „en Ditto, som tilhørte H. Ex. Baron Malte Ramel.“

„Jeg (Wieselgren) omtalte denne i et Selskab i Stok- „holm 1823, samt den Understøttelse, dens Indhold syntes at „faae af de ligeledes paa Løberød forvarede Originaldocumen- „ter om Krigskassens Fordeling efter Carl den Tolvtes Død „(hvor Cronstedt er en af de Faa, som erholde større An- „deel end efter deres militaire Grad). Men da jeg nævnede Cronstedts Navn, foer en Olding op og svoer, at det var

„Løgn; thi Cronstedt var hans Morfader. Jeg fandt, at „denne Grund var endnu svagere for, end de anførte Grunde „imod Præsident Cronstedt, hvorved Vreden lagde sig, og „Oldingen (Friherre Funck, Rigsraadens Søn) med venligt „Ansigt førte mig i Eenrum og der med megen Omstændelighed „forklarede, hvad der var Grunden til det udspredte Rygte, „og hvorledes Originalen til disse Papirer var bleven til. „Hans Forældre, hed det, havde en Donation for Morfade„rens Fortienester. Denne ønskede Kong Gustav den Tre„die at faae Grund til at tage tilbage. Han lod forfalske „en Beretning om Carl den Tolvtes Død i Tollstadii „Navn og forsegle. Denne Convolut lod han i Rigsraad „Funcks Nærværelse[5]) indbære og aabnede den, oplæsende det „for R. R. m. m. Derfra Afskrifterne og Rygtet. Denne „Beretning indrømmer imidlertid, at der fandtes en Original, „den være nu virkelig eller forfalsket; og selv i sidste Tilfælde „begunstiger det Mistanken, da det viser, at Rygtet baade om „Gierningen og Bekiendelsen var til og ansaaes i de „Kredse, som burde være bedst underrettede om slige Katastro„pher, for grundet. Thi ellers havde man neppe valgt en „saadan Mystificationsmaade. Imidlertid har jeg hørt bevidne „af ældre Personer, at dette Rygte var til i visse Kredse, førend „Gustav den Tredie begyndte baade paa at intrigere og regiere."

P. Wieselgren.

[Hertil føier Archivets Udg. følgende Bemærkning:]

„Udgiveren skulde neppe troe, at Hs. Ex. M. Ramel „ikke skulde nærværende kunne have giennemskuet en slig In„trige, og opdage en slig Forfalskning som den, Frih. Funck „angav. Men at han ei har faaet Originalen i sin Haand,

---

[5]) Wieselgren anmærker, at R. R. Frih. Carl Funck døde den 22de Juni 1783.

„men blot kunnet nedskrive eller ladet nedskrive en Optegning „efter Hukommelsen, er at beklage."

Hvad Udgiveren af det De la Gardiske Archiv ellers anfører om og i Anledning af dette saakaldte tollstadiske Dokument, er Formodninger og Sammenstillinger, der kun vilde være af Vigtighed for Undersøgelsen, dersom dennes Grundvold, selve Beretningen, stod fast, og som vi derfor her forbigaae.

Men Wieselgren er ikke den Eneste, der vælter Skylden for Kongens Død paa Cronstedt; han har flere Allierede, end han selv synes at vide af. Vi ville høre dem.

Büsching[6]) fortæller i Aaret 1776, at for nogle Aar siden indbød ... von Cr. nogle Slægtninge og Venner til et Selskab; men inden man satte sig tilbords, udbrød han i største Heftighed, anklagede sig som Kong Carl den Tolvtes Morder, viste et Skab, hvori man vilde finde de Ting, han havde taget af den døde Konges Lommer, og aabnede et Vindue, for at styrte sig ud deraf. Det forskrækkede Selskab holdt ham vel tilbage; men nogle Dage derefter døde han i Raseri, og de anviste Sager fandtes.

1798 skriver Præsten Sundelius[7]): „Krudrøgen af „Carl den Tolvtes Mordskud efterlod dog saaledes" (Talen er „om Freden i Nystad) „en hæslig Stank omkring Thronen og „indenfor Sverriges Grændser; skjøndt man forud vilde paa„staae, at den skulde blive en sød Lugt for Vor Herre, Kongen „og Folket. Besynderligt er det ogsaa, at Krudtrøgen af samme „Mordskud endnu 1751 slog en vis svensk Greve — — t „paa Sottesengen saa stærkt i Næsen, at Præsten Tollsta„dius med al sin Aand knap formaaede at bortblæse den."

---

[6]) A. F. Büsching, Wöchentliche Nachrichten von neuen Landcharten, geographischen, statistischen und historischen Büchern und Sachen. 4ter Jahrg. 38 Stück. (4 Th. S. 305) 1776.

[7]) Norrköpings Minne, af *H. O. Sundelius*, Norrköp. 1798. S. 142. Anm.

At der med Büschings Cr. og Sundelius's Greve — — t ikke er meent nogen anden end Cronstedt, er deels indlysende af Forbindelsen med Tollstadius, deels af hvad Wilhelm Coxe anfører i sin første Reise*) som en Anekdote, han da hørte i Stokholm; nemlig at en svensk Officeer ved Navn Cronstedt paa sin Dødsseng skal have bekiendt for sin Skriftefader Tollstadius, at han har havt Deel i Kong Carl den Tolvtes Mord. Skriftefaderen optegnede siden denne Erklæring, overgav den til Kongen og Rigsraadet, og nu (da Coxe skrev) bevares den i Archivet. Coxe tilføier: „Jeg „kunde ikke erfare de nærmere Omstændigheder ved denne Be„retning, men hørte kun overhovedet, at Cronstedt forsik„krede, at han havde ladet Pistolen, og Stjernroos, der „døde som Generallieutenant og Oberst for Livvagten, havde „været den, der i en kort Afstand, bag Kongen, havde afskudt „den paa ham; ogsaa paastaaer man, at Stjernroos har „bekiendt sin Forbrydelse i sin sidste Sygdom. Enkedronningen „af Sverrige [hermed menes Kong Adolf Frederiks Enke, „Lovise Ulrika], hvis Nysgierrighed blev vakt ved alle disse „Rygter, steg for nogle Aar siden ned i Carls Begravelse. „Ved Undersøgelsen af Saarene, af hvilke det ene var i Bag„hovedet, det andet i den venstre Tinding, fandt hun, at dette „sidste var det større, hvoraf man sluttede, at Kuglen gik bag„fra ind i Hovedet og atter ud fortil, fordi det er bekiendt, „at Skudsaar giøre den mindste Aabning der, hvor de trænge „ind i Legemet. Jeg veed ogsaa, at Dronningen efter Under„søgelse af alle Omstændigheder troede, at Carl var bleven „myrdet. Af nogle Omstændigheder i Cronsteds Bekiendelse

*) Reise durch Polen, Rußland, Schweden und Dänemark. Mit historischen Nachrichten und politischen Bemerkungen, von Wilhelm Coxe. Aus dem Englischen von J. Pezzl. 2ter B. Zürich 1786. S. 240.

„meente Nogle at maatte slutte, at han var overtalt til Gier-„ningen af" [Arveprindsen af Hessen, den senere Konge] „Frederik; og endnu troe mange Personer i Stokholm, at „Frederik ved Dødens Nærmelse talte ganske forvirret om „Carl den Tolvte og lod spore megen Anger og Nedslagenhed."

At Coxe ogsaa har hørt tale om Cronstedts Affindighed kort før hans Død, bestyrker den Forudsætning, at Büsching med sit Cr. peger til denne Officeer.

Førend vi vende os til Prøvelsen af disse Anekdoter, ville vi giøre Bekiendtskab med de her saa haardt beskyldte Personer.

Carl Cronstedt, født i Stokholm 1672, tiente fra sin Ungdom i Artilleriet, deeltog i Slaget ved Narva, og fulgte siden Carl den Tolvtes seirende Faner indtil Nederlaget ved Pultava og Lewenhaupts Capitulation, hvorved han med de øvrige Levninger af den svenske Hær kom i russisk Fangenskab. Dog blev han snart efter udverlet. Han var da forfremmet til Major ved Artilleriet, hvilket Vaaben han siden commanderede ved Helsingborg og Gadebusch, hvor Steenbock tilskrev ham den væsentligste Deel i Seiren, der i sidstnævnte Slag især afgiordes ved det svenske Artilleries hidtil uhørt raske Ild. Intet viser bedre, hvor høit man da agtede ham, end at da Steenbock endelig maatte strække Vaaben i Tønningen, sendte han Cronstedt med Capitulationen til Sverrige, for saaledes at bevare Fædrelandet denne uundværlige Officeer. Som Oberst tiente han i Stralsund, da Kong Carl kom tilbage fra Tyrkiet, og deeltog nu i de skarpe Træfninger, der forefaldt under Stadens Beleiring, hvor han baade hentede sig hæderlige Saar og vandt ærefuld Anerkiendelse, da Kongen forfremmede ham til Generalmajor. Imidlertid kom han ved Stadens Overgivelse atter i Fangenskab, men saae Leilighed til at undslippe, og vendte over Amsterdam tilbage til Sverrige. Her blev han

nu Overbefalingsmand over hele Artilleriet, som han ved mangfoldige Forbedringer gav en hidtil ukiendt Lethed i Bevægelse, saavelsom Sikkerhed og Hurtighed i Skud. Hans Fortienester paaskiønnedes 1718 med Friherreværdigheden. Paa Kong Carls sidste Tog til Norge giorde han atter Tieneste, og havde under Frederiksteens Beleiring sikkert den møisommeligste Post, da Transporten af det svære Skyts krævede overordentlige Anstrengelser. Efter Kongens Død, da de nye Magthavere saa rigeligen uddeelte Ære og Værdighed, forfremmedes han til Generallieutenant; blev i Aaret 1738 sat af Stænderne paa Listen over Candidaterne til Rigsraadsværdighed, den han dog frabad sig; blev i det følgende Aar General, senere Præsident i Krigscollegiet, 1748 en af de 24 første Seraphimerriddere; og døde den 13de December 1750 i sit 78de Aar. Med sin Hustru havde han to Sønner og tre Døttre, af hvilke den Ene ægtede en Friherre Funck. Han berømmes som en uafhængig Charakteer, hvorfor ogsaa det herskende Parti fik ham kaldt tilbage fra Finland, for at kunne sætte sine Creaturer, Charles Emil Lewenhaupt og Buddenbrock, i Spidsen for Hæren ved Udbrudet af den lige slet overlagte og slet førte Krig med Rusland 1741—1743. Paa Cronstedts Ære hefter ingen Plet uden den, hiint tollstadiske Dokument søger at sætte paa den*).

Ligesaalidet vide vi noget Uhæderligt om Magnus Stjernroos. Født 1684 blev denne i sit 21de Aar Lieutenant, og to Aar derefter en af Livdrabanterne, et Elitecorps,

---

*) Efter Stjernmanns Matrikelöfwer Swea Rickes Ridderskap och Adel. Stockholm 1754. I. S. 150. Friherrerne Nr. 136. Biographiskt Lexicon öfver namnkunniga svenska Män, III. Upsala 1837. S. 311. Sverige under Ulrica Eleonora och Fredric I. Et Bihång till Tessin och Tessiniana. Stockh. 1821. Fort. og S. 106. *E. G. Geijer*, Tekning af Sveriges Tilstånd under Tiden från Carl XII.s död till Gustaff III. anträde af reger. Andra uppl. Stkh. 1839, S. 139. *Lundblad*, Carl XII.'s Historia, II. 192, 252, ff.

som bevogtede Kongens Person, og hvis enkelte Medlemmer havde Officeersrang. Han deeltog nu i Kongens følgende Felttog, blev saaret ved Holofczin, undkom fra Pultava og forblev i Bender hos Kongen, der brugte ham til forskiellige Sendelser og Reiser. I Kalabaliken var han med, og blev fangen af Tyrkerne. Med Kongen vendte han tilbage til Fædrelandet 1714 og giorde 1718 som Corporal ved Livdrabanterne Toget til Norge med, hvor hans Corps dog ikke var hos Kongen, men under Generalmajor Gjerta stod ved Glommen[10]. I Aaret 1723 blev han Oberst, 11 Aar derefter Generalmajor af Cavalleriet, samt Capitain-Lieutenant, og døde 1762 som General[11].

Det skulde altsaa være disse to Mænd, der have stiaalet Livet af Kong Carl — den Ene for 500 Dukater, den Anden sagtens ikke af bedre Grunde! — Er det tilladt at troe dette uden meget stærke Beviser? Men hverken det Delagardiske Papir, eller de andre Anekdoter, indeholde saadanne, hvorimod Tvivl maa opstaae om disse Beretningers ærlige Herkomst. Sundelius's Ord, i sig selv ubetydelige, især hos en Forfatter, der overalt sporer Rænker og Forræderi, røbe kiendeligen deres Herkomst fra selve det ramelsk-delagardiske Papir derved, at de giengive dets Feiltagelse om Cronstedts Person, der her giøres til Greve og siges død 1751, — altsaa forverles med Broderen, R. R. Grev Jacob Cronstedt[12]; og hvad Büschings Anekdote angaaer, da savner den ikke alene al Hiemmel, men modsiger ogsaa i væsentlige Punkter saavel det Bekiendte, i det den lader Morderen plyndre Kongen

10) See Kong Carls Brev af $\frac{\text{22 Novbr.}}{\text{2 December.}}$ 1718 til General Gjerta i Heubels Overs. af Nordbergs Carl den Tolvte, eller i den franske Overs. III. 356, Anm., samt Kortet hos Heubel-Nordberg anf. St.

11) De la Gardiska Archivet 9, 144. 158, efter Rehbinders Matrikel og Ennes, Carl den Tolvtes Krigere.

12) Stjernmanns Adelsmatrikel I, S. 58. Grever, Nr. 83.

efterat have dræbt ham, som det tollstadiske Document, hvis Beretning ikke lader sig forene med, at Cronstedt skulde have angivet sig for et heelt Selskab, i en Tilstand, der qvalificerede ham til Spændetrøien. Coxes Ord vilde være vigtigere, da de vise, at det tollstadiske Papirs Fortælling var bekiendt i Stokholm 1784: dersom deres Virkning ikke paralyseredes, deels af Meddelerens udtrykkelige Erklæring i samme Deel af hans Reiseværk, at det kun er en Anekdote, hvortil han ingen Lid sætter; deels og fornemmelig ved et mærkeligt Sted i samme Forfatters anden Reise i Norden [13]). Her, hvor Coxe endnu stærkere og bestemtere, end i den første Reise, erklærer sig imod Antagelsen af et Mord, kommer han tilbage til hiin Anekdote, blandt andet med den Bemærkning: at Enkedronning Lovise Ulrika var meget indtagen imod sin Gemals Formand paa Sverriges Throne, Kong Frederik, og tilbøielig til at troe og udbrede ethvert ufordeelagtigt Rygte om ham.

„Sandsynligviis," vedbliver Coxe, „smittet af sin Mo„ders Fordomme, stod ogsaa den nuværende Konge af Sver„rige (Gustav den Tredie) nogen Tid i den Tanke, at Cron„stedt havde myrdet Carl, saa at han vægrede sig ved at „give et Barnebarn af ham en Ansættelse, i det han erklærede, „at han ikke var til Sinds at betroe en militair Post til et „Barnebarn af et Menneske, der havde dræbt Kongen af Sver„rige. Men to Aar efter gav han af sig selv det unge Men„neske en Tieneste, og sagde frit ud, at han havde været i „Vildfarelse og nu var overbeviist om, at Cronstedt ingen „Deel havde havt i Kongens Død." I en Anmærkning tilføier Coxe, at han under sit andet Ophold i Stokholm fandt

[13]) W. Coxe, Reise durch Polen, Rußland, Schweden und Dänemark. A. d. Englis. 3ter Band. Zürich 1792. S. 92.

ved nøie Efterforskning, at de af ham tidligere anførte Anekdoter, der skulde bevise Kong Carls Mord, ere enten usikkre, urigtige eller overdrevne, og at navnlig Fortællingen om Cronstedts Bekiendelse og Kong Frederiks Anger mangler al Grund. Dette Coxes sidste Vidnesbyrd maa de, der kunde være tilbøielige til at fæste Lid til Historien om Cronstedt og Stjernroos, lade gielde som tilstrækkeligt til at giendrive denne Tro, saavidt den støtter sig til denne Forfatter; og det faaer en høi Betydning derved, at det bestyrker Sandheden af Friherre Funcks Beretning til Provst Wieselgren om det tollstadiske Dokuments Oprindelse. Vel siger Funck, at det var en Donation, Kong Gustav vilde unddrage hans Familie, Coxe derimod, at han negtede den en Befordring; men disse Afvigelser ere ikke uforenelige, da Donationen jo kan have bestaaet i andet end Penge, f. Ex. i et Officeerspatent, der i hiin Tid ikke sielden gaves til Begunstigedes Børn; og i ethvert Fald er Forskiellen ikke større, end at den kan forklares som to uafhængige Kilders naturlige Afvigelse i det mindre Vigtige. Det, hvorpaa det her kommer an, at Kong Gustav tog Cronstedts formeentlige Forbrydelse til Paaskud for at unddrage hans Slægt en eller anden Fordeel, sige baade Coxe og Funck; og naar deres Ord ved denne Overeensstemmelse vinde Tiltro, saa maa man ogsaa være tilbøielig til at troe Coxes Beretning om Kong Gustavs senere Erkiendelse af sin Vildfarelse: en Beretning, der bekræftes i et andet Skrift, som ellers opponerer stærkt imod Coxes Yttringer om Kong Carls Dødsmaade [14]). Føier man endnu hertil, at en anden engelsk Reisende, Nath. Wraxall, uagtet sin Søgen efter Notitser

---

[14]) Reisen und merkwürdige Nachrichten zweier Neufranken durch Schweden, während des jetzigen französischen Krieges. Aus dem Französischen Leipzig 1797. S. 458.

om Carls Død og sin Tro paa et Mord, Intet hørte om Cronstedt, da han i Aaret 1774 var i Stokholm[15]; ligesaalidt som Lagerbring[16]) 1778 i sin Beretning om Kongens Død nævner Cronstedt, eller paa nogen Maade lader formode, at han kiendte Rygtet om ham, hvorimod Coxe nogle Aar senere blev vel bekiendt dermed: saa vinder det høi Grad af Sandsynlighed, at Anekdoten virkelig er opkommen imellem Aarene 1770 og 1780, altsaa mange Aar efter Cronstedts Død; og dersom Büschings Anekdote fra 1776 staaer i Forbindelse med hiin, maa man der sandsynligviis søge dens første Form, inden den redigeredes saaledes, som vi læse den hos Coxe og Wieselgren. Den Sidstnævntes Forsikkring, at han har hørt paalidelige Folk tale om Rygtets Tilværelse før Gustav den Tredies Regiering, er ikke nok til at omstøde vor Sammenstilling.

Denne maatte imidlertid falde, dersom det ovenfor anførte ramelsk-delagardiske Document selv var stærkt nok til at skaffe sit Indhold Tiltro, og da ogsaa til at bære Anekdoterne hos Büsching, Coxe og Sundelius. Men dette er ingenlunde Tilfældet.

Først bør det vel bemærkes, at Documentet ikke udgiver sig for selve Originalen, men kun for en Afskrift af en Opsats efter et ubekiendt Aktstykke, der siges at have indeholdt Beretning om Cronstedts Bekiendelse paa Dødsleiet. Og spørger man om Forfatteren til det oprindelige Aktstykke, saa henviises vi til den Døendes Skriftefader, der dog ikke nævnes i selve Texten, men i en Anmærkning angives at have været

[15]) Nathan: Wraxall, Bemerkungen auf einer Reise durch das nördliche Europa, besonders zu Copenhagen, Stockholm und Petersborg. A. dem Englischen. 2ter Aufl. Leipzig 1776. S. 77.

[16]) Lagerbring, Sammandrag af Swea-Rickes Historia. Fierde Delen. Stockholm 1778. Tredje Afd. S. 5.

den i Aaret 1759 afdøde stokholmske Præst Erik Tollstadius. Hvorfra vil man nu vel, at denne Anmærkning skal hidrøre? — fra den antagne Original, eller fra den ramelske Afskrift, eller endelig fra Grev Jacob de la Gardie? Det Første aabenbart ikke; thi man kan dog ikke ville indbilde os, at Præsten selv skulde have fortiet sit Navn i Texten, for i en Note at angive sig selv som den salig Sognepræst Tollstadius. Altsaa maa hiin Anmærkning hidrøre fra en af Copierne, og da snarest fra den ramelske, fordi Baron Malte Ramel skal have været fuldkommen vis paa, at Papiret var skrevet med Tollstadius's egen Haand — en Beretning, Udgiveren af det de la Gardiske Archiv siger, at han har faaet sikker Oplysning om[17]. Men denne Forsikkring overtyder os ikke om, at ogsaa virkeligen den rette Tollstadius er Forfatter til den ramelske og den delagardiske Copies Original, saalænge vi hverken kunne prøve, hvor sikker hiin Oplysning om Baron Ramels Ord egentligen er, eller hvad Værd Baronens Mening bør tillægges; om han ogsaa har seet selve Papiret, om han har kiendt den forlængst afdøde Præsts Haand, om han har havt Evne og Villie og Leilighed til en streng Undersøgelse, o. s. v.

Sandheden er, at det af Provst Wieselgren offentliggiorte Aktstykke vilde hænge i Luften, uden at dets Herkomst kunde efterspores og paavises, havde vi ikke Baron Funcks og Cores Fortællinger om Kong Gustavs Adfærd i dette Anliggende. Men lader man deres Vidnesbyrd gielde, saa vidt Indblandingen af Tollstadii Navn angaaer, maa man ogsaa lade det gielde om Anledningen til Documentets Forfærdigelse. Man kan i Cores og Sundelius's ovenfor anførte Ord ikke søge nogen Støtte for Aktstykkets Authentie i et af

---

17) De la Gardiska Archivet, IX. 157. Anm.

hine Intriger uafhængigt Rygte om Cronstedts Bekiendelse til Tollstadius, saa længe det staaer fast, at Rygtet er yngre end, eller dog samtidigt med dem, eller omtrent fra Aarene 1771—1783, i hvilket sidste Aar R. R. Baron Funck døde. Thi da maa det vel erkiendes, at Aktstykket og Rygtet høist sandsynligt have en og samme Kilde; især naar vi see i det Mindste den Form, hvori Rygtet er kommet Sundelius for Øren, kiendeligen røbe sin Herkomst fra Aktstykket.

Maaskee vil Nogen indvende, at om end det hidtil Bekiendte ikke tillader os at føre den ramel-delagardiske Historie høiere op end til omtrent en Snees Aar efter Tollstadius's Død, saa bliver det dog altid muligt, at en ægte Beretning af denne Præst selv virkelig har været til. Denne Paastand lod sig rigtignok ikke giendrive ved positive Beviser; men den kunde være os ganske ligegyldig, da en kun mulig Original har samme Værd for Undersøgelsen, som om den ikke var til; den kan da heller ikke understøtte Troværdigheden af det Aktstykke, der ligger for os, og hvis Sammenhæng med en antagen Original er aldeles ubekiendt. Men man behøver ikke engang at afvise Paastanden, indtil dens Sandsynlighed godtgiøres, da Indholdet af det ramel-delagardiske Papir giør det umuligt, at troe paa dets ærlige Herkomst fra et ægte Vidnesbyrd af General Cronstedts Skriftefader. Det kan allerede vække nogen Tvivl om Rigtigheden af det her beskrevne Forhold imellem Cronstedt og Tollstadius, Grundvolden for hele Fortællingen, at Præsten til S. Jacob og Johannes end ikke nævnes som nærværende ved Generalens prægtige Begravelse. Hofprædikanten Sam. Troilius fungerede ved denne Leilighed, og Liget bisattes i Ridderholmskirken [15]); turde

[15]) De la Gardiska Archivet XV. 216.

man deraf slutte, at Cronstedt ikke har hørt til Tollstadius's Menighed, saa maatte man forlange Beviis for, at denne desuagtet har været hans Skriftefader. Af Mangel paa tilstrækkelige Data faaer man imidlertid lade dette staae ved sit Værd; men usandsynligt er det, at Præsten skulde to Gange have ladet sig sende i et saa nærgaaende Ærinde til en Mand af Stjernroos's Stand og Stilling; og endnu mere usandsynligt, at denne skulde have havt Mordvaabenet hængende paa en bestemt, man kunde næsten sige udmærket Plads i sit Værelse, ret som for dagligen at mindes om sin Daad. Dette vilde forudsætte, at han ikke alene ingen Samvittighedsnag har følt, men endog med et Slags Triumph har betragtet det Vaaben, hvormed han skulde have myrdet en Konge og Herre, som han længe havde tient med Troskab under Omstændigheder, der ellers pleie at sammenknytte Menneskenes Hierter — en Konge og Herre, der i høi Grad besad den Gave, at vinde sine Omgivelsers Hengivenhed. Hertil kommer, at Oienvidnerne hverken nævne Cronstedt eller Stjernroos som nærværende paa den Tid og den Plads, hvor Carl fandt sin Død. Giorde Stjernroos dengang Adjutant-Tieneste ved Livdrabanterne, som da vare stationerede langt fra Frederiksteen, ved Glommen, kan han maaskee i denne Egenskab have havt Ærinde hos Kongen; men han nævnes ikke, og heller ikke Cronstedt, der desuden neppe kan have havt nogen Forretning i Løbegraven den Aften, da ingen Batterier skulde anlægges. Dette er vel ikke nok til et fuldstændigt Alibi-Beviis, men dog altid nok til at styrke de øvrige Tvivlsgrunde.

Dog, vi ville ikke længere opholde os ved Usandsynligheder, da Fortællingen frembyder Kritiken langt svagere Sider. Udgiveren af det de la Gardiske Archiv indrømmer

vel [19]), at den har Misgreb og Feil, saasom Cronstedts Grad og Grevskab; men han mener, at disse let kunde have været undgaaede af en Falskner, og derfor ikke bevise Falskneri. Denne Bemærkning vilde dog kun have noget at betyde, hvis Feilene vare af den Beskaffenhed, at den rette Tollstadius ligesaa let kunde begaae dem, som en Bedrager kunde undgaae dem. Men det er ikke Tilfældet; thi hvo vil troe, at den virkelige Skriftefader ikke skulde have kiendt sit Skriftebarns Stilling i Samfundet, eller have forvexlet saa bekiendte Mænd som Præsident Carl Cronstedt og hans da endnu levende Broder, Rigsraad Jacob Cronstedt? — Og dette maatte han dog, siden han kalder den angrende Synder Greve; han giør ham endvidere til Oberst, hvad han hverken var 1718 eller 1750: i hiint Aar var han Friherre og Generalmajor, ved sin Død General, Præsident i Krigscollegiet, Seraphimer-Ridder — overhovedet saa bekiendt, ja berømt en Mand, at neppe nogen Samtidig kunde begaae saa grove Feil ved at betegne ham. Stjernroos kaldes ligeledes Oberst; men det var han hverken ved Kong Carls eller ved Cronstedts Død. — Hidrørte slige Feil virkelig fra Skriftefaderen, da røbede de saa stor Aandssløvhed, især saa svag Hukommelse, at hans Vidnesbyrds Troværdighed maatte i høi Grad svækkes. Meget nærmere ligger det, her at erkiende Feil af den Natur, som Nemesis har bragt ind i saa mange literaire Falskneriet, hvis sande Beskaffenhed netop derved er kommen for Dagens Lys.

Saaledes som det delagardiske Document lader Cronstedts formeentlige Bekiendelse lyde, seer den ud som en Beskrivelse, der søger at giøre sig troværdig ved at anføre de enkelte Omstændigheder, ikke som en angerfuld Synders

[19]) De la Gardiska Archiv. IX. 115. Anm.

Skriftemaal paa Sottesengen. Den forklarer saa omstændeligt Gierningens, for Skriftemaalet ganske uvæsentlige Enkeltheder, at den snarere maatte tiene til at tilfredsstille Præstens Nysgierrighed, end til at lette den Døendes Samvittighed. Og netop disse Enkeltheder bevirke mere end alt Andet den Overbeviisning, at en Falskner har havt sin Haand i Værket; thi om end Kongen var myrdet, kunde han dog ikke være det paa den Maade, som man her lægger den Døende i Munden. Efter denne Beskrivelse skal nemlig Morderen have staaet saa meget høiere, end Kongen, som Marken var over Løbegravens Bund, saa at Skuddet altsaa maatte gaae paa Skraa, fra oven nedad, giennem Kongens Hoved; og dette siger jo netop Documentet ogsaa. Men nu har man et fuldkommen sikkert Vidnesbyrd, der aldeles modsiger dette. Da det er et Hoveddocument, der i det Følgende oftere maa benyttes i Sagen, saa meddeles det her fuldstændigt[20]).

„Aar 1746, den 12te Julii, Klokken mellem 5 og 6 om „Morgenen, gik Undertegnede ned i den saakaldte carolinske „eller pfalziske Grav ved Graamunke- eller Ridderholmskirken „i Stokholm, og lode aabne høisalig Hans Majestæt Kong „Carl den Tolvtes Kiste, hvor vi da befandt samme forinden, „samt Kroppen, i følgende Stand og Orden: en Madras „eller Hynde af hvidt Lærred, opfyldt med aromatisk Krydderi, „laae over Kongens Hoved; derunder og nærmest Ansigtet en „Dug. Hovedet var bart og uden Hue, men i dets Sted „omgiven med en Laurbærkrands. Haaret var aldeles uforandret af en meget lysebruun Farve, saa langt som en Lillefinger, lige opstrøget paa begge Sider, men Issen og den

[20]) Aftrykt i Lagerbrings Sammandrag af Swea-Rikes Historia, VI. 3die Afd. S. 10. Anm. Efter Lagerbring i Topographisk Journal for Norge. Fierde Hefte. Christiania 1793. S. 68. N. Lundeqvist, Stockholms Stads Historia. 1ste D. Stockh. 1828. S 166.

„øvre Deel skaldede. Paa den høire Side, strax nedenfor „Tindingen, fandtes en Plasterlap saa stærkt befæstet, at man „med Møie kunde opløfte og afdrage den, da derunder saaes „og kiendtes en aflang Aabning paa twærs heldende mod Bag„hovedet, 7 Linier lang, to bred [21]; paa den venstre Side, under „en anden Plasterlap, var hele Tindingen bortreven og Kan„terne af Benene i saadan Tilstand [22], at Skuddet nødven„digt maa være gaaet ud derigiennem. I øvrigt var Ansigtet „noget forfaldent, Munden noget aaben, og nogle Tænder syn„lige. Under Hovedet vare flere hvide Lærredshynder, op„fyldte med ovennævnte Kryderi. Paa Siderne og paa Ar„mene laae lange hvide Poser, opfyldte paa samme Maade. „Armene langs ud med Kroppen, og Hænderne lagte mod hin„anden, bedækkede med hvide Skindhandsker. Skiorten af „grovere Slesing [23], Svøbningen af hollandsk Lærred."

C. Harleman. Cl. Ekeblad. And. Joh. von Höpken.

Hvad der i anden Henseende er at bemærke ved dette visum repertum, vil finde en mere passende Plads længere hen; men det staaer fast, at efter denne Synsforretning er det dræbende Skud gaaet horizontalt giennem Kongens Hoved, og har det havt nogen Afvigelse fra denne Retning, har det snarere været fra neden opad, end omvendt. Skulde altsaa den døende Cronstedt virkelig have givet sin Skriftefader hiin ovenanførte Beretning om Morderens Stilling og Skuddets Retning, saa havde han enten sagt Usandhed eller virkelig allerede talt over sig.

---

[21]) En aflång Öppning på twären lutande neder bak åt hufwudet, lång 7 linier, bred twänne.

[22]) Så skapade.

[23]) Af gröfre Slissing — flesisk Lærred?

I det ramel-delagardiske Papir, saaledes som dette er meddeelt i det de la Gardiske Archiv, have vi altsaa en Afskrift af en ubekiendt Forfatters Opsats, hvori der skal være optaget enkelte Brudstykker af en ubekiendt Original, der tillægges en i 1759 afdød navngiven Præst, men hvis virkelige Forfatter vi ikke kiende. Og dette Papir, som efter det hidtil Bekiendte ikke kan henføres til nogen ældre eller ædlere Kilde, end til en uhæderlig Intrige, der er omtrent en Snees Aar yngre, end den foregivne Forfatters Død, indeholder ei alene Usandsynligheder, men saadanne Feil imod det andenstedsfra tilstrækkeligen Bekiendte, at en Deel af dem ikke kunne være den Forfatters, Papiret tillægges, en anden Deel ikke hidrøre fra den Mand, af hvem hiin foregivne Forfatter siges at have hørt dem. — Naar hertil kommer, at denne Beskrivelse af Mordet aldeles strider imod troværdige Øienvidners Fortælling om Kong Carls Død, hvilket senere vil vise sig: saa maa man vel spørge, om et Vidnesbyrd af denne Beskaffenhed skal have Magt til at stemple to af Kong Carl den Tolvtes tappre Krigere, der stedse havde tient deres Konge og Fædreland med Troskab, den ene endog med Udmærkelse og med store Fortienester, som feige, kiøbte Lønmordere? — Eller om der overhovedet kan tillægges det nogen anden Betydning, end at vække den høieste Mistillid til de mange andre uhiemlede Rygter om denne Sag, af hvilke intet staaer frem med den Sikkerhed og Fordring paa at afgiøre Sagen, som netop dette?

Udgiveren af det de la Gardiske Archiv søger en Støtte for det omtalte Documents Troværdighed i den vistnok stødende Uddeling af Krigskassens Penge imellem de høiere Officerer ved den svenske Armee i det sydlige Norge, som Arveprindsen af Hessen foretog, strax efterat han havde grebet den faldne Konges Anførerstav. Om denne Fordeling har man

vel tidligere hørt tale[24]); men det er dog først i det de la Gardiske Archiv, at Sagen er dragen frem for Lyset[25]). Vi ville nærmere gaae ind paa den.

Ganske kort før Kong Carls Død ankom til Strømstad en Sum af 100,000 Daler Sølvmynt, som strax blev tagen i Forvaring af den der fungerende Generalkrigscommissair, Generallieutenant Grev M. J. de la Gardie, af hvem den efter Kongens Død blev udbetalt i Gratificationer til de høiere Officerer, ifølge Ordre fra Arveprindsen af Hessen. I det anførte Værk findes Grevens Regnskab for disse Penge, deriblandt en Fortegnelse over de Gratificerede, ifølge hvilken Hertugen af Holsten fik 6000 Dlr., Feltmarskalkerne Rehnskøld og Mørner hver 12000, General, Baron Dücker ligeledes 12000, General, Baron Ornstedt, 4000, tre Generallieutenanter hver 2000, Generallieutenant, Grev De la Gardie 3000, sytten Generalmajorer hver 800, Generalmajor Cronstedt 4000, Oberst Törnflycht 800, fire og tredive andre Oberster hver 600, fem Oberstlieutenanter hver 600, Major Baltzar ligeledes 600. Regningen er underskreven i Strømstad den 14 Januar (gl. St.) 1719 af Feltkasserer L. Giers, og bilagt saavel med Arveprindsens Ordrer, som med Modtagernes Qvitteringer.

Skal nu denne Uddeling bevise noget om Kongens Mord, maa det vel være, at de Mænd, der have taget imod Pengene, have havt Deel i Mordet, d. e. saa godt som alle Hærens høiere Officerer! Der skulde altsaa have bestaaet en almindelig Sammensværgelse imod Kongens Liv. Men dette beviser for meget; thi Pengene ere ogsaa modtagne

---

[24]) F. Ex. i „Sverige under Ulrica Eleonora och Frederic I". Stockh. 1821. S. 6.

[25]) De la Gardiska Archiv, IX. 133 ff.

af Saadanne, hvem Ingen vil falde paa at ansee for Medvidere i Mordet, saasom Dücker, Ørnstedt, Leutrum, men især Hertugen af Holsten, der med Kong Carl saae sit Haab om Sverriges Krone synke i Graven. Overhovedet skal der ganske andre Beviser til at godtgiøre en saa oprørende Beskyldning imod en Samling af hæderlige Krigsmænd. — Vilde man sige, at vel ikke alle Modtagerne kunne antages skyldige i Sammensværgelse og Kongemord, men at Mistanke dog maa hvile paa dem, der have faaet mere, end andre deres Ligemænd: saa maa den da falde lige stærkt paa alle disse, nemlig paa General Dücker, Gen. Lieut. De la Gardie, Gen. Major C. Cronstedt, Oberst Tørnflycht og Major Baltzar (der, eneste Major, faaer lige med de fem Oberstlieutenanter); thi reent vilkaarligt vilde det være, at giøre en Undtagelse med nogen Enkelt. Nu har man ikke beskyldt Dücker, De la Gardie, Tørnflycht og Baltzar for Deeltagelse i Kongemord; ja Wieselgren forklarer endog meget sandsynligt, hvad der kan have bestemt de la Gardies Adfærd ved denne Leilighed[26]; men saa er man heller ikke berettiget til at kaste Mistanke paa Cronstedt, der i dette Tilfælde slet ikke har giort Andet end de fire Andre, navnlig end de la Gardie: taget imod en større Gratification end den, hans Ligemænd fik.

Desuden, skal Cronstedt have faaet sine 4000 Dlr. som Belønning for at have ladet Bøssen, hvorfor er da Stjernroos, den egentlige Morder, ikke med paa Listen? Det er let nok at svare, at han kan have faaet sine Blodpenge af en anden Kasse, eller deslige; men man gaaer da ind paa Gisningernes og Mulighedernes uendelige Mark, hvor den Enes Nei er saa godt som den Andens Ja. Har man

26) De la Gard. Archiv, 9, 165 ff.

maaskee givet Cronstedt Betalingen i Form af en Gratification for derved at undgaae Mistanke, saa maatte jo den samme Betragtning giøre sig gieldende i Henseende til Stjernroos. Det vilde desuden være en latterlig Selvmodsigelse, af denne Grund at giøre Cronstedts Lod fem Gange saa stor som hans Ligemænds, da man jo strax maatte indsee, at netop denne Forskiel kunde vække Misundelse og Mistanke, — forudsat, at Nogen overhovedet faldt paa at mistænke et Mord og at lede om en Morder blandt de høiere Officerer. Man tænke ogsaa: Wieselgren vil [27]), at Cronstedt i Aaret 1738 frabad sig at blive Medlem af Rigsraadet, ikke, som hans Hiemmelsmand siger, for at undgaae Misundelse, men for ei at give Mistanker Næring; og dog skulde han umiddelbart efter at have myrdet Kongen aldeles ikke have taget i Betænkning at drage alle sine Medofficerers Øine paa sig ved at lade sig tildele en femdobbelt Gratification! — Saa selvmodsigende dette er, saa let er det i Sandhed at forstaae, at en Mand kunde i det for Sverrigs Rigsraad saa kritiske Aar 1738 betænke sig paa at modtage en Rigsraadspost, der vilde udsætte ham for Partiernes Forfølgelser og det sekrete Udskuds Tyranni, som styrtede de Mænd, i hvis Plads han skulde træde. Til en saadan Vægring behøver man ingenlunde at søge hemmelige Grunde. — Krigskassens Fordeling sættes overhovedet aldeles vilkaarligt i Forbindelse med et formeentligt Kongemord, saasom den har sin fuldkommen tilstrækkelige Grund i andre Omstændigheder. Officererne havde lidt meget paa dette norske Tog; Arveprindsen af Hessen, som giorde Alt for at vinde Armeen for sin Gemalinde, nu, da Spørgsmaalet om hendes eller Hertugen af Holsteens Thronbestigelse pludseligt krævede Svar, maatte da meget let falde paa at bruge den

[27]) De la Gard. Archiv. 9, 168.

Sum, der øieblikkeligt stod til hans Raadighed, til at vinde det høiere Officeerpersonale paa en Maade, som for Mænd af Ære dog ikke var altfor stødende; men dertil var Intet tjenligere, end at tilstaae dem Gratificationer for udstandne Møisommeligheder. Vil man kalde dette Bestikkelse, kan Sagen vel fortjene dette Navn; men Pengene kunde meget vel modtages uden at gjelde for Bestikkelse, naar ingen udtrykkelig Forpligtelse til at holde med Arveprindsen og hans Gemalinde var knyttet til Gaven og dens Modtagelse. At dette ikke har været Tilfældet, viser Intet bedre, end daværende Generalmajor Silfverhielms Beretning om Armeens Erklæring for Ulrika Eleonora[25]); da man deraf seer, at de samme Officerer, som kort i Forveien havde modtaget Pengene, blandt dem Silfverhielm selv, ingenlunde havde fulgt sig til Arveprindsen, der paa Toget fra Norge i Bahuslehn ikke uden Møie og Opoffrelse af Enevælden vandt dem for sine Hensigter. Endnu mindre kunne Pengene ansees for Beviis paa en Sammensværgelse imod Kongens Liv; thi utroligt er det dog under alle Omstændigheder, at alle Deeltagerne i Gratificationen skulde være blevne enige med Arveprindsen om at myrde Kongen, uden tillige at blive det om Thronens Besættelse efter hans Død. Silfverhielms mærkelige Beretning viser uimodsigeligt, at ingen saadan Overeenskomst fandt Sted.

Opfattes Krigskassens Fordeling da som det, Arveprindsen i sine Ordrer og Modtagerne i deres Qvitteringer udgave den for: en Gratification for udstandne Møisommeligheder, hvorved Prindsens egentlige Hensigt her kan være os ligegyldig: saa bliver det meget begribeligt, at nogle

---

[25]) See Feltmarskalk Baron Silfverhielms Beretning om Souverainitetens Afskaffelse ved Armeen, da den kom fra Norge 1718, i *Gjörwells* Nya swenska Bibliothek, I B. sedn. Del. Stkh. 1762. S. 160.

Officerer kunde uden al Fornærmelse mod deres Ligemænd faae en større Sum, end disse, de nemlig, som Enhver vidste havde havt større Møie eller større Ansvar, end de Andre. Dette har netop været Tilfældet med de ovennævnte fem Mænd: Dücker havde af alle Generaler, næst Kongen selv, meest Arbeide, baade før og under Toget, med Forberedelserne, Broarbeidet over Svinesund og desl. De la Gardies Ansvar som Generalkrigscommissair, især ved disse Penges Fordeling, var, som Wieselgreen viser, meget betydeligt. Cronstedt, Chef for Artilleriet, maa som saadan have havt overordentlige Strabadser, da Hidbringelsen af det svære Beleiringsskyts, og endnu mere dets Tilbagebringelse ved Beleiringens Ophævelse, var efter alle Beretninger forbunden med de største Moisommeligheder. Dette tør ogsaa antages for Grunden til, at Major Baltzar af Artilleriet faaer ligesaa meget som C. P. Schwerin, Oberstlieutenant af samme Vaaben, og et Par andre Oberstlieutenanter. Tørnflycht commanderede Fodgarden, der var hos Kongen selv, og uden Tvivl som bedækkende Corps under Arbeiderne i Løbegravene havde større Fare og Møie, end de Øvrige; i det Mindste var Garden med den Nat, da Kongen blev skudt; og i ethvert Fald kunde det være af sær Vigtighed for Arveprindsen, at vinde Chefen for Hærens første Corps.

III.

Det synes, at Kritikens Indsigelser[29]) have gjort selve Udgiveren af det de la Gardiske Archiv vaklende i sin Tro paa den tollstadiske Historie; i det mindste lader han den saa godt som ganske falde der, hvor han kommer tilbage til Kong

[29]) See *Geijer's* Litteraturblad, Marts 1838, S. 46.

Carls Død[30]), og støtter nu sin Mening om Kongemordet paa andre Grunde, navnlig paa den saa ofte paaberaabte Omstændighed, at Kongen skal være funden død med Haanden om den halvuddragne Kaarde, hvilket synes at vise, at han maa have seet sin Angriber, altsaa ikke er falden for en Kugle fra Fæstningen. Det er denne Omstændighed, eller rettere Rygtet om den, der oftest er anført som Grund til at antage et Mord; og vist er det, at var det hævet over al Tvivl, at Carl har uddraget Kaarden, før Skuddet ramte ham, saa vilde det være en stærk Støtte for Mistanken.

Rygtet har forskiellig Form; snart hedder det, at man fandt Kongen med Haanden paa Kaarden, snart med den høire, snart med den venstre Haand paa Kaardefæstet; i sidste Tilfælde altsaa i den Stilling, hvori man almindelig seer ham afbildet; snart med Kaarden halv uddragen. Men de to sikkre Dienvidner, Ingeniørerne Maigret og Carlberg[31]), modsige bestemt denne Fortælling, der overhovedet ikkun i een Beretning hæver sig over det løse Rygtes Kreds. Imidlertid var jo een Beretning ogsaa nok til at give Sagen Vægt, hvis den virkelig var saa paalidelig og troværdig, at man kunde forlade sig paa den; men saaledes forholder det sig ikke. Det er en anonym Beretning om Baron Görtz's Anholdelse efter Kong Carls Død, der først kom for Dagens Lys i Aaret 1768[32]). „Originalen," siger Udgiveren, „er i Hendes kgl. Majestæts „Dronningens (Lovise Ulrikas) Manuskriptsamling, skreven „af Lakaien Pihlgren, formodentlig i den Hensigt at bevise, „hvor stor Møie og liden Belønning han havde for sin Umage

---

[30]) De la Gard. Archivet 14, 161 ff.

[31]) Deres Beretninger ville længere hen blive anførte.

[32]) Loenboms Upplysningar i Svenska Historien. I. Stockh. 1768, S. 107 o. flg.; paa Tydsk i A. L. Schlözers Briefwechsel. I. 230 ff.

„ved dette Tilfælde." — — „Hvad Troværdighed Forfatteren „kan have i en Sag, som virkelig fortiener nogen Opmærk„somhed, maa Læseren selv bedømme og af selve Beretningen „mærke, at Herrer ikke altid fare med Sandhed, og Tienere „heller ikke altid med Usandhed."

Næst at henlede Læserens Opmærksomhed paa, at vi heller ikke her vide, om dette Stykke virkeligen hidrører fra den Mand, det tillægges, ville vi anføre den Deel af den saakaldte Pihlgréns Beretning, der vedkommer denne Undersøgelse.

„Aar 1718, den 30te November[33]) Klokken mellem 9 „og 10 om Aftenen, blev Kong Carl XII. skudt for Frederiks„hald i Approcherne, da de Svenske laae og beskøde det danske „Fæstningsværk Gyldenløve. Saa snart Dødsfaldet til „Sverriges store Ulykke indtraf, aukom Generaladjutanten Si„cker til Kongens Svoger, Arveprinds Frederik af Hes„sen, som laae omtrent tre Fierdingvei derfra, paa Adels„gaarden Torpum. Prindsen sad til Bords med nogle Ge„neraler og Officerer, da Sicker kom ind, uden at lade sig „anmelde, gik frem og hviskede ham noget i Øret, hvorpaa „Prindsen giorde det Samme ved den, som sad ham nærmest; „og efterat den Ene havde hvisket til den Anden rundt om„kring Bordet, stod Herren op med samtlige Giæster og befa„lede, at Rideheste strax skulde føres frem. Lakaien Pihl„grén, som den Dag havde Vagt, fulgte med Prindsen og „Officererne til Tistedalen, hvor Kongen var falden, og „der var en Hestebaare færdig til at føre Liget bort til „Hovedqvarteret i en Møllerstue, ved Tistedalsstrømmen. Prind„sen befalede de tilstedeværende Generaler og Officerer at løfte

[33]) Man erindre, at den gregorianske Kalender først indførtes i Sverrig Aar 1752, og at Forskiellen imellem den og den julianske var i det attende Aarhundrede 11 Dage Den $\frac{19}{30}$ gl. Stiil er $\frac{1}{12}$ ny Stiil.

„salig Kongen paa Baaren. Og da der stode nogle og tyve „Soldater omkring og lyste med Blus, blev man vaer, at han „i Dødskampen havde draget Kaarden næsten halv ud, og „grebet med den høire Haand saa ivrigt om Fæstet, at man „ikke uden Møie kunde skille Haanden derfra. Imidlertid og „saa snart det kongelige Liig var bortført, holdt Prindsen Con„seil med Herrerne, paa Stedet, og besluttede, som man siden „fik at vide, 1) at ophøre med at beskyde Fæstningen, og 2) „at affende Feltmarskalk Grev Dücker til Sundsborg eller Svine„sund for at forhindre, at Nogen skulde komme over og udbrede „Efterretningen om Kongens Død. Men denne Forsigtighed „kom for sildigt; thi endnu om Natten deserterede en svensk „Lieutenant med en Tambour paa den anden Vei over Glom„men, og bragte Fienden denne vigtige Tidende." Der fortælles nu videre, hvorledes i samme Krigsraad besluttedes at anholde den holstenske Geheimeraad Görtz, tilligemed Grev von der Nath og Sekretær Eklef, hvilke Sidste ogsaa bleve grebne i Stokholm; medens Görtz, som man vidste var paa Veien til Norge, arresteredes i Tanum Præstegaard i Bahuslehn. Thi efter den vihlgrenske Beretning erholdt Oberst Baumgarten ved Adelsfanen med Kammerherre, Oberstlieutenant Biørnskiold endnu samme Aften ($\frac{30\ \text{November}}{11\ \text{December}}$) Befaling til ufortøvet at begive sig paa Reisen for at arrestere Baron Görtz; hvilket de ogsaa udførte saa rask, at de efter at have taget Lakaien Vihlgren med sig fra Torpum endnu samme Nat mellem Kl. 4 og 5 om Morgenen ($\frac{1}{12}$ Decbr.) ankom til Svinesund, hvor „Grev" Dücker lod dem passere, efterat de havde forevüst deres Passer. Kl. 5 om Aftenen mødte de endelig Görtz et Stykke fra Tanum Præstegaard, hvor de udførte deres Ærinde paa en Maade, som Forfatteren beskriver meget dramatisk, men som ligger udenfor denne Undersøgelse. Kun tilføie vi, at efter denne Beretning er Görtz bleven

arresteret om Aftenen den $\frac{1}{12}$ Decbr. 1718, og at Pihlgren blev sendt endnu samme Nat til Arveprindsen for at giøre fornøden Melding, men havde det Uheld at styrte med Hesten og beskadige sig: „hvilket var hans Løn for al hans paa denne „Expedition havte Møie! Baumgarten derimod bekom Görtzes „Kaarde med Guldfæste, og Biørnskiold en Hest osv.“

Dette skal altsaa være et Oienvidnes Beretning om, at Kong Carl fandtes med den høire Haand om Kaardefæstet og Kaarden halv uddragen; men jeg tager ikke i Betænkning at erklære den for aldeles upaalidelig, i det mindste i Alt hvad der angaaer Scenen ved Kongens Liig. Og dersom Nogen vilde negte den hele Beretning Tiltro, kunde han ikke komme i Forlegenhed for Tvivlsgrunde; thi virkelig gløre flere Omstændigheder denne fra den almindelige Fremstilling af Görtz's Anholdelse [34]) meget afvigende Beretning mistænkelig. Görtz skal ved Anholdelsen have sagt: „Nu er Kong Carl død“ — Ord som i andre paalidelige Beretninger lægges ikke ham, men Grev von der Nath i Stokholm i Munden [35]); thi Andre, deriblandt saavel de tidligste Beretninger fra Stokholm, som den vel underrettede og ellers troværdige de la Motraye [36]), ville, at han troede Arrestordren udstedt af Kong Carl selv, hvilket maaskee ogsaa virkeligen vilde have været Tilfældet, havde Kongen da endnu levet [37]). De la Motraye anfører endog et Brev, som Görtz skal have skrevet til

[34]) F. Ex. i (Mosers) »Rettung der Ehre und Unschuld des Freiherrn von Görtz«. S. 287.

[35]) Saaledes i Beretningen fra Stokholm $\frac{11}{22}$ Decbr. 1718 og $\frac{7}{18}$ Januar 1719, i »Sammlung verschiedener Berichte und Schriften vom Tode Königs Carl des XII«. osv. S. 23. 26.

[36]) Voyages du Sr. A. *de la Motraye* en Europe, Asie et Afrique — à la Haye 1727. T. 2. 396 ff.

[37]) Geijer's Teckning af Frihedstiden, S. 20. Lundblad Carl XII., II. 528, Anm., hvor Kilden anføres.

Kongen med Tilladelse af Officeren, der lod ham blive i den Tro, at Kongen endnu var i Live. Hertil kommer, at efter Pihlgren sendtes Officererne umiddelbart fra Dødsstedet strax afsted $\left(\frac{20 \text{ November}}{11 \text{ December}}\right)$, og anholdt Görtz allerede om Aftenen den $\frac{1}{12}$ December; hvorimod vi have et Brev fra Arveprindsen, dateret Torpum d. $\frac{1}{12}$ December, til den i Strømstad commanderende Generallieutenant de la Gardie, hvori denne anmodes om at arrestere Görtz; og først den næste Dag, den $\frac{2}{13}$ December, lader Prindsen ham vide, at Baumgarten og Biørnskiøld ere affendte for at anholde Baronen; ja Prindsen faaer selv ikke Efterretning om Anholdelsen før den $\frac{3}{14}$ December [38]). Dog, vi behøve ikke at opholde os ved denne Deel af Pihlgrens Beretning, da det, der vedkommer os, Fortællingen om hvad der passerede paa Dødsstedet, giver Kritiken Stof nok. Det er saaledes ganske urigtigt, at Kongen blev skudt da de Svenske angrebe Gyldenløve; thi dette Fort var allerede taget den 8de December ny Stiil, altsaa tre Dage før Kongens Død. Derom kan Ingen i Arveprindsens Hovedqvarteer have været uvidende; og endnu mindre kunde Nogen, der, som Beretningens Forfatter, selv vil have været paa Dødsstedet, noget Øieblik staae i denne Vildfarelse, da Kongen faldt i Løbegraven imellem Gyldenløve og Hovedfæstningen. Dernæst er den hele Historie om hvad Arveprindsen foretog sig den Nat hverken meer eller mindre end Opdigtelse; thi vi vide med Vished, at han først den næste Dag, $\frac{1}{12}$ December, kom fra Torpum til det kongelige Hovedqvarteer i Tistedalen; at han først da, og der, men ingenlunde den foregaaende Aften paa selve Dødsstedet, holdt Krigsraad og besluttede

38) See Prindsens Breve til De la Gardie i De la Gard. Archivet, IX. 149, og det af 3 Decbr. 1718 til Ulrika Eleonora: *Floderus* Handlingar hörande till Konung Carl XII. Historia. 3 Del. Stockh. 1824. S. 294.

at have Beleiringen[39]). Mere Sandhed er der heller ikke i Beretningen om Stedet, hvor Kongen faldt; thi dette skeete, som bekiendt, nogle hundrede Skridt fra Frederikfsteens Volde, ikke i Tistedalen; og var han falden der, kunde man ikke føre Liget derfra til Hovedqvarteret, saasom dette ikke var noget andet Sted, end netop i Tistedalen. Heller ikke kan noget Dienvidne have seet en Skare Soldater staae med Blus om Kongens Liig, og dette, ifølge Arveprindsens Ordre, løftet paa en Hestebaare; thi Soldaterne bleve just holdte fiernede fra Stedet og ubekiendte med Kongens Død, saa længe som muligt; Arveprindsen var slet ikke tilstede paa Pladsen, og Liget blev tildækket og forklædt baaret fra Dødsstedet til Hovedqvarteret af Lieutenant Carlberg med én Commando af Garden, der først paa Veien ved et Tilfælde opdagede, hvem det var, de bare. General Baron Dücker — Pihlgren giør ham urigtigen til Feltmarskalk og Greve — stod den Nat ingenlunde ved Svinesund for at passe paa, at Ingen kom over, men var tilstede i Kongens Qvarteer[40]), og tog næste Dag Deel i Krigsraadet; ja han skal jo endog da have været beskiæftiget med at overtale den unge Hertug af Holsten til at rive Befalingen og dermed Hæren til sig[41]). Og naar alt dette er sikkert, saa kan det heller ikke forholde sig saa, at Pihlgren med Baumgarten og Biørnskiold kom til Dücker ved Svinesund; lige saalidt, som man noget andet Sted hører tale om den Lieutenant og Tambour, der endnu samme Nat deserterede over Glommen, hvilket kan siges at have været

[39]) See Oberst Carlbergs Beretning i „Handlingar rörande Skandinaviens Historia." I. Stockh. 1816. S. 198.

[40]) Carlbergs Beretning.

[41]) Ifølge det Udtog af Ministeren Gr. H. F. v. Bassewitz's Papirer, der under Titel af „Eclaircissemens sur plusieurs faits relatifs au règne de Pierre le grand" findes i Büschings Magazin IX. 320.

næsten physisk umuligt; ikke at tale om, at hele Landet Øst for Floden var besat af svenske Tropper. Til Fæstningen kom den Nat ingen Deserteur[42].

Disse Feil ere saa grove, og af en saadan Natur, at intet troværdigt Øienvidne kan have begaaet dem; men dermed falder det hele Vidnesbyrd, altsaa ogsaa den Deel, hvor han fortæller hvad ingen af de sande Øienvidner vide Noget af, nemlig det om den halvdragne Kaarde. Man vover vist ikke for meget ved at erklære denne saakaldte pihlgrenske Beretning for et Sidestykke til den tollstadiske: en senere Fabrication, der har benyttet nogle af de omløbende løse Rygter, og søger at imponere ved at udgive sig for et Øienvidnes Ord.

De Klæder, Kongen bar, da det dræbende Skud ramte ham, bevares i Stokholms Arsenal[43]. Af deres Tilstand har man ogsaa villet slutte, at han virkelig har grebet efter Kaarden; den høire Handske er meget blodig indvendig, den venstre har kun faa Stænk, Kaardegehænget derimod stærke Blodpletter i Nærheden af Fæstet. Men naar man betænker, hvor let Klæderne kunde plettes ved en saa stærk Blodsudgydelse som den, et Skud tværs igiennem Hovedet maatte foraarsage, og især hvor let dette kunde skee dengang, da Liget under Transporten til Hovedqvarteret væltede ud over Baaren: saa kan der af hine Blodpletter nu ikke drages nogen Slutning. Ogsaa den Officeer, som førte Baaren, fik sine Klæder besmurte med Blod, uden at han bestemt kunde sige, om det skeete, da han opfangede Liget i sine Arme ved Baarens Væltning, eller da han løftede det af Baaren;[44]) — hvor meget

---

42) See Commandantens Journal nedenfor.

43) Lundeqvist, anf. St. S. 200. Coxe, anf. St. II. 234. Wraxall, anf. St. S. 81. Reise zweier Neufranken, S. 130, 462.

44) See Carlbergs Beretning.

mindre kan det da nu afgiøres, hvorledes Pletterne paa Kongens Handsker og Gehæng ere komne der. Vilde man endelig uddrage nogen Slutning af hine Pletter, saa kunde det ene være, at Kongen, efter at Skuddet havde ramt ham, har grebet med høire Haand til den Side af Hovedet, hvor Kuglen gik ind, og derpaa efter Kaarden — en Bevægelse, hvis physiske Mulighed er mere end tvivlsom, og som i intet Fald kunde antyde, at han havde seet sin Morder for sig. Før Saaret kan han jo ikke have grebet om Kaarden, dersom Blodet i den høire Handske overhovedet skal betyde noget; thi da kunde Blodet fra Saarene netop ikke berøre dennes indre Deel. Der er desuden i Kongens Stilling noget, der modsiger Kaardens Uddragning. Liggende paa den indre Side af Løbegravens Brystværn, med Hovedet og maaskee en Deel af Kroppen over dette, skulde han ikke være sprungen op, men have grebet efter Kaarden imod Morderen, som nødvendigviis maa have staaet udenfor Brystværnet, og hvem han i en saadan Stilling vanskeligt skulde kunne naae; om han overhovedet kunde faae Kaarden ud, eller blot gribe efter den, uden at forandre sin Stilling meget betydeligt, hvilket Øienvidnerne udtrykkeligt benegte. Man har følt dette, og derfor søgt at frelse Traditionen om Grebet efter Kaarden ved at fingere, at Kongen er skudt nede i Løbegraven, og Liget siden lagt op i den Stilling, hvor Carlberg saae det, og hvor da den tragi-comiske Scene skulde være spillet: at Hovedet paa en eller anden Maade er blevet understøttet saa længe, indtil en Contusion af de forbifarende Kanonkugler (!) eller en anden Hændelse lod det synke ned i Kappen, saa at man kunde udraabe: „Kongen er skudt!“ [45]) Dette fortvivlede Infald viser øiensynligt,

[45]) De la Gardiska Archivet IX. 159. 14, 165 Anm. Rättelser och tilläg VIII. Brunius anf. St. S. 134. Lundequist anfører i sin Stokholms Historie I., 291 blandt de Sager, der bevares i Arsenalet,

hvad de, der engang have sat sig Mordet i Hovedet, kunne falde paa for at faae Bugt med Omstændighedernes haardnakkede Modstand.

Naar vi efter alt det Ovenstaaende maa erklære Fortællingen om, at Carl den Tolvte skulde være funden død med den høire Haand paa den halvdragne Kaarde, for et uhiemlet Rygte, vil det være tilstrækkeligt til at vise dettes Grundløshed, at minde om Maigrets og Carlbergs Beretninger, der længere hen skulle anføres.

IV.

Vi vende os nu til et andet Hovedspørgsmaal: kan Kongen være skudt fra Fæstningen? — Provst Wieselgren har ved Undersøgelse paa Stedet overbeviist sig selv om Umuligheden af, at den Kugle, der fældede Kongen, kunde naae ham fra Fæstningen[46]) — en Overtydning, Lundblads Oversætter deler[47]). Dette er visttnok et meget væsentligt og vigtigt Stykke i denne Sag; stod det fast, at Kongen ikke kunde skydes af Fienden, saa maa en af hans Egne have giort det; thi skudt er han! — Men dette Mulighedsspørgsmaal turde være vanskeli-

en Grankniippel (granpåk), som Kongen havde i sin Haand, da Skuddet traf ham. Den blev siden af Kong Frederik den Første forsynet med Sølvbeslag og en latinsk Indskrift: at den store og uovervindelige Helt, Carl den Tolvte, førte denne Stav i Haanden, da han faldt ved Frederikshald den 30 November 1718. — Denne Granstav mener nu Udgiveren af det De la Gardiske Archiv, at man har brugt til at holde Kongens Hoved opret, da man lagde ham op paa Brystværnet efterat have skudt ham! — Mærkelige Mænd, disse svenske Store! — Den Ene hænger Mordvaabenet op i sin Stue; den Anden lader den Stok, hvormed hans Medsammensvorne understøttede den Myrdedes Hoved, forsølve og bevare til evig Amindelse!

46) De la Gard. Archiv. IX. 164.

47) Lundblad ved Jenssen II. 571.

[redacted]

gere at besvare benegtende, end de nævnte Forfattere troe. — Først maatte man med Sikkerhed vide, hvad det er for et Legeme, der har giennemboret Kongens Hoved; men her have vi Intet til vor Veiledning uden det, vi vide om Saarets Beskaffenhed. Nu siger jo rigtignok Synsforretningen af 1746, at det indgaaende Saar i høire Tinding er syv Linier langt, to bredt, hvorefter altsaa Kuglen maatte have været temmelig lille. Men saa vigtig for denne Undersøgelse Synsforretningen end er, saa lidet tilfredsstiller den netop i det, den meddeler om Saarenes Beskaffenhed, de tarveligste og billigste Forventninger. De tre Herrer, der foretoge den, vare fornemme Mænd, men ikke Læger, og deres Beskrivelse er langt fra at have en scientifisk Characteer. Den angiver ikke, hvilke af Hovedets Been der ere giennembrudte, ikke nøiagtigt Stedet, hvor det fremmede Legeme er gaaet ind og ud, ikke Saarets Forhold til Hovedskallens Suturer, ikke om de anførte Maal gielde Aabningen i de bløde Dele eller i Benet, ikke Beensplinternes Stilling i det indgaaende Saar, og endelig heller ikke, hvad Indflydelse den lange Tid og de stærke Plastere kunne have udøvet paa Aabningens Giennemsnit. Selv for sagkyndige og øvede Læger vilde det maaskee have været vanskeligt nok, at angive Saarets oprindelige Størrelse aldeles nøiagtigt, 27 Aar efter at Liget var balsameret, ført en lang Vei, upaatvivlelig befølt netop paa de giennemborede Steder af flere Mennesker, og efter at stærke Hefteplastere i en lang Aarrække havde sammenholdt de bløde Dele. Denne Betragtning giør det umuligt, at fæste ubetinget Lid til de i Synsforretningen angivne Maal; og hertil kommer, at Plasterets møisommelige Optagelse meget let kan have bevirket en Fremdragning af de indvendige Splinter og andre Dele i det indgaaende Saar, som derved maatte synes mindre, end det i Virkeligheden var, hvis det ikke undersøgtes med større Nøiag-

tighed, end Synsforretningen viser: en Formodning, der vinder i Styrke derved, at hele den venstre Tinding er udsprængt, hvilket neppe kunde være Virkningen af et Legeme, der paa Hovedets modsatte Side efterlod et Hul paa syv og to Linier.

Noget efter Kongens Død, imedens Liget før Begravelsen laae paa Carlberg Slot, skal Ansigtet være afformet i Vox eller Gips[48]; formodentlig er det fra den Maske, de Gibsaftryk hidrøre, der forefindes ogsaa udenfor Sverrige. Forfatteren af disse Blade eier et Exemplar, han har Hr. Justitsraad J. M. Thieles Godhed at takke for; det stemmer ganske overeens med den Beskrivelse, Englænderen Coxe giver af den oprindelige Maske, og kan ikke være yngre, end Synsforretningen af 1746, fordi det kiendelig er taget over et endnu friskt Ansigt, hvis Mund er tæt sluttet[49]. En Afbildning af Hr. Justitsraad Thieles Exemplar findes foran i den tydske Oversættelse af Lundblads Carl den Tolvte, anden Deel; men der seer man Kongen med et stærkt Haar og med et noget andet Udtryk, end Masken selv viser. Heller ikke er Saaret nøiagtigt afbildet. I den Afstøbning, som ligger for mig, og som er udført af nu afdøde Medailleur, Professor Christensen, har det indgaaende Saar, det i den høire Tinding, en Længde af i det Mindste 17 Linier, men en meget forskiellig Brede, fra 6 til 2 Linier. Det synes bevirket ved et meget uregelmæssigt, ja maaskee ved to Legemer; men Masken afgiør ikke, om disse Maal gielde de bløde Deles Sønderrivelse eller

---

[48]) Coxes Reise durch Polen etc. III. 91. Reise zweier Neufranken. S. 163.

[49]) Jeg bør dog ikke fortie, at det om dette Exemplar af Masken ogsaa hedder, at den skal være tagen over Ligets Ansigt af Sergel, engang da Liget blev besigtiget; og at afdøde Medailleur, Prof. Jacobsen, som da var tilstede og assisterede Sergel, tog en Afstøbning med til Kiøbenhavn. Jeg mangler Data til at oplyse dette fuldstændigt; men vist er det, at mit Exemplar ifølge de i Texten angivne Omstændigheder uden al Tvivl maa hidrøre fra Masken af 1719.

Hullet i Hovedets Been. Denne betydelige Afvigelse fra de 1746 angivne Maal bestyrker Tvivlene om Synsforretningens Noiagtighed og Tilstrækkelighed; og vistnok maa man med Prof. Brunius ønske, at der blev foretagen en ny og udtømmende Undersøgelse af Liget, — om det ellers ikke allerede skulde være for seent til at noget paalideligt Resultat kan vindes.

Betragter man Saarets Form i Masken, da fristes man til at formode med samme Forfatter[50]), at det muligen ikke har været en egentlig Kugle, men en Splint af en ved Kongens Side springende Bombe (eller Granat), der har giennemboret hans Hoved; og det er paafaldende, at en Forfatter, som selv indrømmer denne Mulighed, kan med saamegen Iver forfegte Meningen om et Mord. Sæt nu, at Sagen forholder sig saaledes, som han selv siger, at det kan gierne være den forholder sig, saa gielde jo alle Modgrundene aldeles Intet.

Indtil en saadan Undersøgelse, eller andre sikkre Beviser, godtgiøre Urigtigheden af disse Bemærkninger om Saarets Størrelse og Form, kan det dræbende Legemes Maal og Beskaffenhed ingenlunde ansees for afgiort ved hiin Synsforretning af 1746.

Det er dernæst vist, at der fra Fæstningen blev skudt med alleshaande Kastevaaben, med Kanonkugler, Kartæscher, Bomber, samt fra Contrescarpen (den bedækkede Vei udenfor Graven) med Musketter, som den Aften første Gang kunde bruges med Virkning mod den nu stærkt fremrykkede Løbegrav; og naar Grev Lynar fortæller os, at Commandanten kun lod affyre een Kanon, endda blot for ikke at lade den staae hen med Ladning, da han maatte forlade den, og at det rimeligviis var dette ene tilfældige Skud, der strakte Helten til

---

[50]) *Brunius*, Antiquar. Resa. S. 137.

Jorden[51], saa faae vi her kun endnu et Bidrag til al den ganske ugrundede og løse Snak, der er ført om denne Begivenhed. Men fra hvilken Deel af Fæstningsværkerne det dræbende Skud er udgaaet, kan man naturligviis endnu mindre bestemme, end det dræbende Legemes Beskaffenhed; jeg skulde heller ikke have berørt dette, var det ikke for at advare imod at kaste sig i Mordhypothesens Arme, alene fordi man finder, at dette eller hiint Kort, denne eller hiin Beretning urigtigen har angivet Skuddet som udgaaet f. Ex. fra Overbierget. Indlysende er det ogsaa, at da vi ikke noiagtigen kiende Fæstningens daværende Værker, som paa forskiellige Kort forestilles meget forskielligen, men som efter 1718 have undergaaet Forandringer:[52] saa er der aldeles ingen Grund til Forundring over, at Skuddet ikke er gaaet igiennem Panden og Nakken, men igiennem Tindingerne, især da Kongen i Dieblikket jo kan have giort en ubetydelig Vending med Hovedet. Desuden, var det en Bombesplint, der dræbte ham, er Saarets Retning jo ganske betydningsløs; hvo vil overalt paatage sig at angive alle de Afvigelser fra den lige Linie, de udkastede Legemer kunne tage?

Langt vigtigere er det at vide, hvor og i hvilken Afstand fra Fæstningen Kongen stod; men heller ikke dette kan med Bestemthed udfindes. Da Fæstningens Commandant, Oberst Landsberg, den femte Dag efter Kongens Død rykkede ud for at ødelægge den bortdragende Fiendes Beleiringsarbeider, paaviste en Overløber det Sted, hvor Kongen faldt[53]. —

---

[51]) N. D. Riegels Udkast til Fierde Friedrichs Historie II. 855, Anm.

[52]) See Ingeniøren E. Hoffs Udkast til en Beskrivelse over Frederikshalds By og Frederikssteens Fæstning i Topograph. Journal for Norge. 4, 86. Jfr. Brunius anf. St. S. 145 og Bings Beskrivelse over Kongeriget Norge. Kbhavn 1796 S. 178.

[53]) See Landsbergs Journal nedenfor.

[redacted]

Landsberg lod sætte et Tegn der, og senere oprettedes en Triumph- og Mindestøtte[54], som imidlertid Kong Christian den Siette paa sin norske Reise lod borttage. Der berettes ikke, at da noget andet Tegn anbragtes i Støttens Sted; og det synes, at der i det mindste i Slutningen af forrige Aarhundrede intet saadant fandtes, endskiendt man endnu paaviste Stedet[55]; men hvad Grund man da havde til at udpege netop denne Plet, er ubekiendt; sandsynligviis er det skeet blot ifølge Sagnet, saa at den lille Mindestøtte, der nu atter betegner det, slet ingen Fordring kan giøre paa at besvare Spørgsmaalet med Sikkerhed. Dens Afstand fra Fæstningens ydre Port angiver Prof. Brunius til 435 Skridt[56]; men om den i Aaret 1718 var den samme, vide vi ikke, da vi ikke kiende den Indflydelse, Fæstningsværkernes senere Forandringer kan have havt i denne Henseende. Efter de sikkreste Beretninger, Carlbergs og Commandantens, maa man troe, at Kongen har staaet den fiendtlige Ild meget nærmere. Den Første siger, at han stod i Løbegraven 6 til 8 Skridt fra det Punkt, hvor det alt færdige Brystværn blev giennemskaaret, for at føre en ny Linie frem, der var omtrent 200 Skridt fra Fæstningens Udenværker. Efter den stilistiske Sammenhæng maa Carlberg dermed formodentlig mene Begyndelsen af den nye Linie, der hvor den gik ud fra den gamle Linie, altsaa faa Skridt fra Kongens Standpunkt. Dette bestyrkes deraf, at denne Linie var den sidste; thi næste Dag skulde Breschebatterierne anlægges,

---

[54]) Den beskrives udførligt i Joh. Schröders Skrift: Kort historisk Beskrivelse over Frederikshald, paa Riim sammenskreven o. s. v. Kbh. 1727. S. 108. Derefter i Gebhardis Danmarks Historie, dansk Overs. VI. 81, Anm. jfr. Brunius anf. St. 146.

[55]) See Coxes anden Reise S. 90.

[56]) Efter Roosens Kort over Frederikshald er Afstanden imellem Støtten og den nærmeste Vinkel af Fæstningsværkerne kun 250 Alen.

og det stemmer meget nøie med Commandantens Journal, ifølge hvilken han om Morgenen den 10de December n. St. anslog Liniens Afstand fra Fæstningen til 300 Skridt, men fandt næste Dags Morgen, den Dag, da Kongen blev skudt, at den var „avanceret meget mere". Den nye Linie, hvor mange Soldater arbeidede paa samme Tid, som Kongen blev skudt, giorde en spids Vinkel med den gamle Linie, paa hvis Brystværns indre Side Kongen stod, eller laa saaledes, at Hovedet ragede høit nok op over Kronen, til at de udenfor arbeidende Soldater kunde see det. Deraf følger, at Kongens Hoved har været omtrent lige saa meget udsat for den fiendtlige Ild, som Soldaterne i den nye Linie, af hvilke mange den Aften bleve dræbte; og dersom en Morder da havde sneget sig saaledes uden om Brystværnet, at han kunde skyde Kongen uden at sees af de Officerer, der stode paa Bunden af den gamle Linie: saa udsatte han sig ikke alene selv for den største Livsfare, men maatte endog have udført sin Udaad i en Mængde Soldaters Paasyn. Pladsen var nemlig oplyst af Begkrandse paa Fæstningen, og udkastede Lyskugler, saaledes at Soldaterne i den nye Linie endnu bedre maatte kunne see Morderens hele Person paa Marken imellem den nye og den gamle Linie, end de saae Kongens Hoved over Brystværnet; især da Carlbergs Beretning snarest lader formode, at Kongen har staaet paa den spidse, ikke paa den stumpe Vinkels ene Been, altsaa meget nær ved Soldaterne i den nye Linie, som ikke løb synderligt langt ud fra den gamle. Den gamle Linie, der var anlagt paa Pladsen imellem Fortet Gyldenløve og Hovedfæstningen, gik ind imod denne; — thi den var jo Natten mellem 10 og 11 December avanceret meget nærmere. Den maa have havt Brystværnet paa venstre Side af dem, der vendte Ansigtet mod Fæstningen; thi det dæk- e for Skud fra de to Forter Overbierget og Stor- rnet. Naar nu Kongen steg op paa Brystværnets indre

Side og støttede sit Hoved paa sin venstre Haand, synes den høire Side virkeligen at have været mere udsat for Ilden, end den venstre — hvis der overhovedet skal lægges nogen Vægt paa Skuddets Retning, der kan være bestemt ved tusinde Tilfældigheder.

Lægger man hertil, at hverken Maigret, Carlberg eller Landsberg, tre af hverandre ganske uafhængige Vidner, have studset ved Dødsstedets Afstand fra Fæstningen, eller yttret nogen Tvivl om Muligheden af, at Kuglen kunde være kommen derfra: saa synes det noget dristigt, at bestride denne Mulighed nu, da vi hverken vide, hvor stort, eller af hvilken Form det dræbende Legeme har været, eller hvor Kongen stod; eller om det Mindesmærke, der nu skal betegne Stedet, har nogen anden Hiemmel for sin Plads, end Traditionen; eller om ikke Fæstningsværkernes Forandring ogsaa bør tages i Betragtning, — altsaa heller ikke kunne benegte, at Kongen har staaet indenfor Virkningen af Musketilden, end sige af Ilden fra større Skudvaaben.

Prof. Brunius, og med ham Flere, see en Grund til Mistanke deri, at der ikke foretoges nogen Undersøgelse om Kongens Dødsomstændigheder, uagtet man almindeligen nærede Mistanker om et Mord.[57]). Ja, var det virkelig saa, at der i Leiren for Frederikshald strax efter Dødsfaldet opstod Mistanke og yttredes saa lydeligt, at den nødvendigt maatte komme de Befalende for Øre: da vilde selv det Hastværk, hvormed Beleiringen strax hævedes og Bortmarschen foretoges, ikke ganske kunne undskylde en slig Forsømmelse. Men man skal have svært ved at godtgiøre denne Betingelse; thi netop de første Yttringer og Beretninger om Dødsfaldet røbe aldeles ingen Mistanke af den Art. Hverken i Grev M. J. de la Gardie's og

---

[57]) Brunius Antiquar. Resa S. 142.

Hallenstjernas Breve af $\frac{2}{13}$ og $\frac{14}{25}$ December 1718 til Grev Carl de la Gardie[58], eller i Baron Rosenhanes Dagbog[59], eller i General Leutrums Optegnelser[60], eller selv hos den Kongen ubetinget hengivne Tiener Joh. Hultman[61], hverken i den franske eller den engelske Gesandts Beretninger,[62] findes mindste Spor til Mistanke. Heller ikke de første Overløbere, der ankom til Fæstningen, tænkte paa andet end et sædvanligt Krigsuheld; og at dette var den almindelige Mening strax efter Kongens Død, vise de ganske uafhængige Forfattere De la Motraye og Limiers, af hvilke den Førstnævntes Troværdighed længere hen vil blive omtalt, og den Anden netop for Slutningen af sit Værk benyttede meget gode Materialier, der uden Tvivl hidrørte fra den hollandske Gesandt Rumpff. Thi ingen af disse Forfattere, der skreve inden Rygtet om et Mord beviisligen er opkommet, omtale det. De fortælle Kongens Død med naiv Sikkerhed saaledes, at man føler, at de ikke kunne have hørt den fremstillet eller omtalt som andet, end en sædvanlig Krigsbegivenhed[63].

Senere har man vel paastaaet, at Mordrygtet opkom

---

58) De la Gard. Archiv. IX. 146. 14, 132.

59) Skandinav. Handlingar, IV. 311

60) »Einige Papire aus der Verlassenschaft des General Carl Frhr. v. Leutrum« i Schlözers Staatsanzeigen 6 B. 24 H. S. 453 ff. Leutrum var da Generalmajor i svensk Tieneste; og commanderede den Afdeling af den sydlige Hær, der fra Wermeland bred ind i Norge imod Blakiær Skantse.

61) See *I. D. Hultmans* Annotationer öfver Konung Carl XII's Hjeltebedrifter, hos *Floderus*, Handlingar till Carl XII. Hist. I, 127.

62) De la Gard. Archiv. 14, 169. Fr. v. Raumer, Geschichte Europas seit dem Ende des 15. Jahrhunderts VII. 221, Anm.

63) Voyage de M. *de La Motraye* anf. St. *De Limiers*, Histoire de Suede sous le regne de Charles XII. T. 6. Amsterdam 1721. S. 229.

strax efter Kongens Død[64]; men de Beviser, man anfører for denne Paastand, synes meget svage. Lagerbring fortæller 1778, at ved Dronning Ulrika Eleonoras Kroning i Upsala holdt Archiater Rudbeck den 18 Marts 1719 en Tale paa svenske Vers, hvori de Ord, at Skuddet var ikke danskt, gav Anledning til nogen Murren, som dog dæmpedes ved et Slags Forklaring[65]. Men ikke at tale om, at disse Ord da i ethvert Fald ene kunne menes at antyde en Mistanke hos en enkelt Mand, et Fierdingaar efter Kongens Død, saa er Lagerbrings Fortælling altfor løs og overfladisk til at man kan bygge nogen Slutning paa den. Dertil maatte vi have selve Rudbecks Vers for os. Hvor let kan det ikke være, at det Hele svinder ind til en Misforstaaelse af en noget dristig poetisk Figur, f. Ex. „Ikke et danskt Skud har lagt ham i Graven, men Herren har kaldet ham", eller deslige. Man kan jo meget vel tænke sig, at Vendingen kunde bringe Tilhørerne til at studse, uden at det af Taleren enten har været sagt eller antydet, at Kongen skulde være myrdet. Overhovedet bør Rudbecks Ord ikke komme i Betragtning, saa længe vi kun kiende dem af Lagerbrings 60 Aar yngre Fortælling; thi Alt kommer her an paa de enkelte Ord selv, og Lagerbring, som, uden at ville vedgaae det, er fuld af Mistanker, som kaster skiæve Blik til Høire og Venstre, som vinker og strax tager Vinkene tilbage, for atter hemmeligt at pege til samme Side, eller til en anden — Lagerbring har kiendelig stillet sit Referat saaledes, at Rudbecks Ord derved blive mistænkelige; uden at det dog ligefrem siges, at de virkeligen vare det, hvad han vel ikke

---

[64]) Til disse »senere« Yttringer regner jeg ogsaa en Billet, som findes S. 114 i anden Deel af Vertraute Briefe eines schwedischen Officiers an seinen Freund in Wien. Görlitz 1811; thi at dette hele Værk er en Roman, behøver ikke at bevises.

[65]) Lagerbring, Sammandrag af Svea Rikes Historia. 5, 15.

skulde have undladt, om han selv for Alvor havde fundet nogen Grund dertil.

Betydeligere synes følgende af Brunius efter en haandskreven Kilde anførte Citat at være: „Om Hans Majestæts „Død gik da adskillige Rygter. Nogle meente, at han var bleven tagen af Dage paa en forræderisk Maade, eftersom Kuglen var gaaet ind paa den ene Side og horizontalt ud paa „den anden, giennem Tindingen, hvilket formeentes ei at kunne „være skeet, hvis Skuddet har været fra Fæstningen“[66]) Saalænge vi imidlertid ikke vide, hvilken Tid dette „da“ skal betegne, eller hvem det er, der taler, eller naar hine Ord ere nedskrevne: — man skulde af Beskrivelsen over Skuddets Retning fristes til at holde den for yngre, end Synsforretningen af 1746 — saa have vi heller ikke her noget Beviis for Rygtets Tilværelse og Almindelighed i Leiren strax efter Kongens Død. Og hvad Wraralls Fortælling om Grev (H. H.) Liewens Ord 1774 angaaer[67]), da sige de kun, at „den hele Armee troede ham dræbt af en ubekiendt Haand“ og; ere desuden, tillige med den hele Fortælling, udsatte for altfor mange kritiske Tvivl, til at man kan antage Sagen derved afgiort imod de sikkre, samtidige Vidnesbyrds Taushed. Det gielder vel for en Regel i historisk Kritik, at Vidnernes Taushed ikke modbeviser et Factum; men dog altid med Indskrænkning. Hvor der var den største Opfordring til at omtale, eller i det mindste antyde det formeentligen Passerede, om ikke for andet, saa for at modsige det: der maa mange af hverandre ganske uafhængige Vidn:rs Taushed om Rygter, som ingen Frygt eller

---

[66]) Brunius anf. St. S. 135, efter et Haandskrift: Anmärkningar öfver Tillståndet och Förändringen i Sverrige efter K. Carl XII.'s Död, gjorde hos R. R. Carl Gyllenborg af Förnäme Män.

[67]) Wraxall anf. St. S. 100.

andre Hensyn kunde afholde adskillige af dem fra at berøre, gielde for et stærkt Beviis paa, at de virkeligen ikke kiendte dem.

Kan det ikke godtgiøres ved stærkere Beviser, end de hidtil anførte, at Rygtet opkom strax efter Dødsfaldet og blev almindeligt i Leiren, — ere vi altsaa forpligtede til at see bort fra denne Paastand, saa bliver intet Paafaldende i Manglen af en Undersøgelse; thi hvem falder det dog ind, at foretage en juridisk og scientifisk Undersøgelse over en Mands, var det endog en Konges Død, der i Fiendens heftigste Ild faaer en Kugle giennem Hovedet? Havde man ikke bag efter faldet paa at betvivle Skuddets ærlige Herkomst, vilde Ingen have savnet en saadan Undersøgelse; thi da var der jo ingen Anledning til at tænke andet, end at nu var endelig den Ulykke indtruffen, som man naturligen maatte vente vilde ramme en Mand, der giorde sig en Fornøielse af at stille sig til Skive for Fiendens Skud.

Rygtets Oprindelse kan ikke angives; men det tidligste Aar, hvortil man med nogen Sikkerhed kan henføre dets almindelige Udbredelse, er 1722. Da faldt Generaladjutanten Siquier i en hidsig Feber og raabte i Vildelse ud paa Stokholms Gader, at han havde dræbt Kongen[68]). Voltaire vil, at dette Rygte dengang udbredte sig i Tydskland; og er det rigtigt, som Hojer beretter, at det især understøttedes af det russiske og det holsten-kielske Hof[69]), hvem jo Carls Død og Efterfølgernes Adfærd aldeles ikke var tilpas,

[68]) Lagerbring, Sammendrag anf. St. Voltaire, Hist. de Charles XII i den samlede Udgave af V.s Værker, Gotha 1785, S. 344, De la Motrayes Anmærkninger til Voltaire, hvilke jeg kun kiender i en italiensk Oversættelse af V.s Charles XII. Venezia 1739, til hvis anden Deel hine Anmærkninger ere foiede som et Tillæg.

[69]) A. Hojer, Leben Friederich des Vierten I., 396.

saa turde dette Vink ikke være at foragte. Men dette være nu som det vil, saa er det vist, at fra den Tid forsvandt Rygtet ikke mere, og at man hyppigst nævnede Siquiers Navn i denne Anledning, dog med nogen Tvivl, og med allehaande mistænksomme Blik til Andre; kort, man vilde ikke mere opgive denne Mistanke og vidste dog ikke ret, hvem man skulde udpege som Morderen. At imidlertid den svenske Regiering dengang, altsaa da Rygtets Tilværelse og almindelige Udbredelse bliver nogenlunde beviislig, ikke har ladet det gaae uændset hen, men virkelig søgt Oplysninger om Kongens Død, seer man af Maigrets Brev af 23 October 1723 til Gedda, den svenske Gesandt i Frankrige, der paa Opfordring havde desangaaende henvendt sig til ham og en anden fransk Officeer[70]; ja der skal endog være nedsat en Commission til Undersøgelse af Rygtets Oprindelse og Grund, men som ikke kom til andet Resultat, end at det beroede paa tom Snak eller ondskabsfuld Opdigtelse[71].

V.

Endnu maa nogle Smaagrunde berøres, der almindeligen anføres for at understøtte Mistanken om et Mord. Carl skal paa den ulykkelige Adventssøndag imod Sædvane have været mørkt stemt, og om Morgenen have opbrændt en Deel Papirer, hvilket synes at vise, at han har ventet en Ulykke og maaskee faaet Vink om en Sammensværgelse! — Nu, hvorfor skal et mørkt Lune just betyde dette? Krigsmænd, som have havt god Leilighed til at giøre Erfaringer om Phæ-

[70]) Handlingar till Skand. Hist. 3, 200.

[71]) (Faßmann) Leben und Thaten des Königs von Schweden Friderici, Landgrafens zu Hessen Cassel. Frkf. und Leipzig. 1736. S. 812.

nomenerne ved en voldsom Død, ville paastaae, at en uforklarlig indvortes Uro ikke sielden spores hos dem, hvis sidste Time nærmer sig. Er dette Overtro? Maaskee, maaskee ikke; hvo kiender Stemningernes Grund i Siælens Dyb? Desuden var der i Carl den Tolvtes Stilling mere end nok, der kunde fremkalde alvorlige Tanker. Man tænke blot paa Underhandlingerne med Czaren, som det rimeligviis ingensinde har været hans fulde Alvor at føre til Ende, og som dog nu vare saa vidt fremmede, at han neppe vilde kunne undgaae et bestemt Svar, da Hovedunderhandleren Görtz selv var paa Veien til Norge; og naar man overhovedet vil giætte efter Indholdet af de Papirer, Kongen brændte, saa ligger det alle Dage vel saa nær, at tænke paa disse Underhandlinger, som at fingere hemmelige Advarsler om Sammensværgelser og Mordplaner. Det sidste er ikke Andet end puur Gisning, hvorimod hiint dog kan støtte sig til det, vi vide om Görtz's Brevverling med Kongen i Aaret 1718. I Motiverne til Dødsdommen over Sverriges ulykkelige Storvezir[72]) paaberaabes Breve fra ham til Kongen af 28de Februar, 19de April, 4de Mai, 18de October, 23de November, gammel Stiil sandsynligviis; altsaa indtil faa Dage før Kongens Død, og af hvilke det sidste vel netop maa være kommet i Carls Hænder en af hans allersidste Levedage. I disse Breve raader Ministeren ham at fortsætte Krigen, uagtet han ikke var uvidende om de svenske Generalers og andre Stores modsatte Mening, samt lover at indrette den ålandske Tractat (med Rusland) saaledes, at Kongen skulde beholde fri Haand til at bryde den og begynde Krigen igien efter sin Leilighed. Dette Brev beder Görtz udtrykkelig Hans Majestæt om at brænde.

[72] De findes i Udtog og som Bilag til de la Motrayes Reiseværk. 2, No. 4, S. 35.

Lagerbring vil[73], at Kongens Død var forud anet, og at en fornem Officeer i Leiren for Frederikshald bebudede hans Død til den 30te November (gl. Stiil). Dette siger Lagerbring, der altfor meget var sin Tids Søn, til at han skulde troe paa Anelser; men mener han, at Mandens Kundskab om en hemmelig Aftale har bødet paa hans Mangel af Spaadomsgave, saa har han giort ganske klogt i at sige dette i forblommede Talemaader; saasom han med rene og klare Ord ikke vilde faae Nogen til at troe, at den, der havde været indviet i en saadan Hemmelighed, skulde have sladdret af Skole. Den hele Anekdote hører hiemme blandt de tolv Legioner Anelser, skikkelige Folk have havt efter enhver mærkelig Begivenhed, og som alle kun lide af een Feil: den, at de komme bag efter.

Endvidere skal Mistanken styrkes ved de Modsigelser og Feil, Beretningerne om Ulykken og Plan-Kortene over Beleiringen indeholde[74]; thi, siger eller forudsætter man, disse Feil ere forsætlige Usandheder, udspredte for at lede Meningen paa Vildspor, og den der lyver, maa have sine Grunde til at frygte Sandheden! For at møde denne Bemærkning behøver man ikke engang at blive staaende ved en simpel Afviisning af Over-Sætningen, indtil der føres et af selve Vildfarelserne uafhængigt Beviis for deres Forsætlighed; thi de ere samtligen saadanne, som meget vel kunne forklares paa anden Maade. Det skal være vitterlig Usandhed, naar man lader Kongen dræbes af en Falkonetkugle, af en Skraakugle, en Kugle saa stor som et Dueæg osv., da Synsforretningen af 1746 viser, at det maa have været en lille Kugle. Men man veed, som ovenfor beviist, endnu ikke, hvad det har været for et

[73]) Sammendrag, anf. St.

[74]) De la Gard. Arch. 14, 166 173. *Brunius*, Antiq. Resa 133, 139. Lundblad ved Major v. Jenssen-Tusch 2, 568.

Legeme, der fløi igiennem Heltens Hoved; altsaa kan en overfladisk Betragtning af Saaret — og en anden blev jo ikke foretaget — meget vel være Skyld i en utilregnelig Vildfarelse, hvis overhovedet en saadan finder Sted. Det Samme gielder om de modsigende Angivelser af Skuddets Retning; og netop her maa man føle sig stærkt opfordret til at protestere imod, at Feilene udgives for andet end Feiltagelser, fordi Vedkommende giøre en ganske utilladelig Forskiel imellem de Feilende: hvad der hos Maigret skal være forsætlig Usandhed, skal hos Carlberg, mod hvem man ingen Mistanke nærer, være en Vildfarelse, en ung Mands Mangel paa skarpt Blik, en Hukommelsesfeil. Men der bør være een Ret over Alle: har Maigret løiet, saa har Carlberg, saa have De la Motraye og Leutrum, saa har Hultmann, saavel som Magistraten i Frederikshald, ogsaa løiet; thi alle disse lade Skuddet gaae ind af den venstre, ud af den høire Side, da Synsforretningen af 1746 dog uimodsigeligt viser, at det Omvendte har været Tilfældet. Og hvorfor skulde man vel lyve i denne Henseende? Det er aldeles ikke vist, at Kongens Stilling ikke tillod Skuddet at gaae ind af hvilkensomhelst Side. — De almindelige Plan-Kort over Beleiringen have vistnok Feil, men ingen, der berettiger til at kalde dem falske, eller til at paastaae, at de ere saaledes indrettede for at overtyde Almeenheden om, at Kongen kunde skydes fra Fæstningen, eller at de overhovedet have anden Hensigt, end at give et Billede af Begivenhedens Skueplads, saa godt man selv havde det. Det maatte da være, at man kunde godtgiøre en planmæssig Bestræbelse efter at fastholde et Kort, hvis Feil vare andre og større, end at de kunde hidrøre fra Vildfarelse. Men dette kan man neppe, thi just de to Kort, man heftigst har angrebet, ere saa forskiellige, at de modsige hiin Forudsætning, og dog saa gamle, at de hidrøre fra de med Begiven-

heden Samtidige, det ene endog beviisligt fra Deeltagerne i Frederiksteens Beleiring. Saavidt mig bekiendt, er det ældste Kort det af Joh. Bapt. Homann, altsaa ældre end 1724. Det angiver urigtigen Kongens Standpunkt i den yderste Ende af den nye, ufuldførte Linie, meget nær den heelt fortegnede Fæstnings Værker. Men hvad beviser dog dette, uden at Homann har havt ligesaa upaalidelige Kilder til dette, som til saa mange af sine andre Kort; og hvo vil overhovedet i de talrige Feil og Fortegninger paa hiin Tids Kort see forsætlige Usandheder? Det er Homanns Kort, eller dets Kilde, der atter er aftrykt i Theatrum Europæum[75], og i Heubels tydske Oversættelse af Nordbergs Carl den Tolvte[76]. Et ganske andet Kort findes hos De la Motraye, meddeelt ham af Officerer fra Beleiringshæren[77]. Det giver en Tegning af Fæstningen som ligner Roosens lille Kort af 1830 mere, end det Homannske, og Løbegravenes Retning stemmer ogsaa meget bedre, end paa hiint, med Carlbergs Fortælling om Kongeligets Transport fra Dødsstedet til Hovedqvarteret. Forsaavidt har dette Kort Fortrin; men det viser tillige en Skudlinie fra Udenværket Overbierget til Dødsstedet, der neppe kan være rigtig efter hvad vi nu vide om Skuddets Retning, især da en i hiint Udenværk tilstedeværende Artillerist skal have sagt, at derfra skete intet Skud hiin Aften[78]. Formodentlig er det ogsaa paa dette Kort, eller dets Kilde, at en Officeer skal

75) Jubilæum Theatri Europæi. Das ist der die Geschichts-Erzählung von Einhundert Jahren beschliessende 21ster Theil derselbigen. Frf. a. M. 1738. S. 455 ff.

76) 2ter T. S. 748.

77) De la Motraye, Voyages II. 395; jfr. hans Noter til Voltaires Carl den Tolvte i den italienske Oversættelse, S. 60.

Forces anden Reise, anf. St. S. 91.

[redacted]

have skrevet: „das ist nicht wahr“ [78]), hvilket vel vil sige, at han ikke troede Kongen skudt fra Overbierget. Men om og saa var, om De la Motraye, eller hans Hiemmelsmand, har feilet i at betegne det dræbende Skud som udgaaet fra dette Fort, beviser det jo hverken meer eller mindre, end at han har feilet. At De la Motraye i saa Fald er faret vild i god Tro, kan der ingen Tvivl være om; han har sagtens ladet sig lede paa Vildspor af sin Overbeviisning om Skuddets Retning fra Venstre til Høire. Havde hans Hiemmelsmand forsætlig villet lede ham vild, saa var der dog ingen Grund til at angive Skuddet just som udgaaet fra dette Sted.

Oversætteren af Lundblads Værk har som Bilag til 2den Deel givet en Skizze af Beleiringen 1718, der ikke er ledsaget med nogen Forklaring om sin Natur og sine Kilder, men som ved nærmere Undersøgelse let erkiendes at være en ikke meget kritisk Sammenstilling af Gammelt og Nyt. Med Lundblads Original følger ogsaa en Plan af Fæstningen og dens Omgivelser; men det siges udtrykkeligt, at den er dannet efter de gamle Korts Tegning af selve Fæstningen, af en Plan over Beleiringen 1718, der er laant fra det svenske Krigsarchiv, af Roosens lille Kort over Frederikshald af 1830, og endelig af Øienvidnernes Beretninger. Istedetfor denne har Oversætteren givet en Tegning af Fæstningen, som den nu er, formodentlig efter Roosen, men da rigtignok ingenlunde nøiagtig; derimod har han ladet Beleiringsarbeiderne staae efter Lundblads Skizze, hvorved mange af Maalene ere forrykkede. Saaledes er det Punkt, hvor Krigsarchivets Plan lader Kongen falde, hos Lundblad kun 175 Alen fra Fæstningens nærmest fremspringende Vinkel, imedens den hos von Jenssen, der har denne Deel af Fæstningen ganske ander-

[78]) Lagerbrings Sammandrag af Swea-Rikes Historia, 4, 3. S. 6.

ledes, er 300 Alen. Besynderligt er det ogsaa, at Skizzens Maal aldeles ikke stemme med Oversættelsens Text. Denne angiver (II. 562) Afstanden imellem Fortet Gyldenløve og den bedækte Vei til 695 Alen, da den dog efter Skizzen ikke engang er 500 Alen; og imedens Texten (II. 571) bestrider den Mulighed, at en Geværkugle fra den bedækte Vei kunde saaledes giennembore Kongens Hoved i en Afstand af imellem 3 og 400 Skridt, angiver Skizzen denne Afstand knap til 300 Alen. Vistnok ere disse Egenheder ikke vilkaarlige, saa lidt som Kortet overhovedet bør ansees tegnet til Fordeel for Oversætterens Mening om et Kongemord; men hvad Ret har man da til at beskylde de andre Feilende for at fare med vitterlig Usandhed?

Ogsaa Hærens pludselige Opbrud efter Kongens Død, da Fæstningen alt laae in extremis, og Heltens Død raabte lige saa høit om Hævn, som Gustavs fordum paa Lützens Sletter, skal gielde for et mistænkeligt Tegn. Seer det ikke for al Verden ud, som om en Mørkets Giernning havde jaget dem Rædsel og Feighed i Hiertet![79] — Virkeligt? Krigsmænd, hærdede i alle Farer, hver Dag Vidner til Dødens Hoftarbeide i deres Rækker, dertil Sammensvorne, der alt maatte have faaet Bugt med Samvittighedens Paamindelse — de skulde være blevne saa rædde nu, da det Bedænkte var udført, at de løb over Hals og Hoved bort fra Gierningsstedet? — Men der behøves slet ingen kunstige Forklaringsgrunde til at forstaae Opbruddet; det ligger paa flad Haand, at Alle vare kiede af denne evige Krig, især af dette norske Tog og dets usigelige Møisommeligheder. Og hvad navnlig Hærens nye Anfører, Arveprindsen af Hessen angaaer, saa maa vel General Leutrum selv see til, om

---

[79]) Saaledes omtrent Brunius, anf. St. 142.

det kan være rimeligt, at han skulde have ønsket Beleiringens Fortsættelse[80]; men der laae i de politiske Forhold, da det gjaldt om Sverrigs Krone og om at komme Medbeileren i Forkiøbet, fuldkommen tilstrækkelig Grund til et saadant Skridt. Arveprindsen maatte have Hæren sig og sin Gemalinde hengiven, og i Sverrig; derfor stræbte han at vinde de høiere Officerer med Krigskassens Penge, og ved at føie deres Ønske om at komme hiem. Paa Carls Planer, paa Sverriges Værdighed, er der ikke tænkt meget efter Heltekongens Død.

Kun Eet er der, som i første Øieblik kan bringe den Uhildede til at studse, ihvorvel det ved nærmere Betragtning dog Intet siger. Det er Carlbergs Ord om Oberstlieutenant Grev Posses uventede Spørgsmaal strax efter Kongens Død, da han og en anden Grev Posse kom for at hente Baaren i en betydelig Afstand fra Stedet[81]. „Er Kongen skudt?" spurgte Greven, da Carlberg raabte, at man strax skulde skaffe en Baare for en skudt Officeer. Carlbergs Forundring over, at Rygtet om Ulykken allerede havde udbredt sig saa hurtigt og saa vidt, finde vi meget naturlig; men hvad siger Grev Posses Spørgsmaal dog i Grunden Andet, end at han har havt et rigtigt, og dertil et meget naturligt Indfald? Han vidste, at Kongen var i Løbegraven, at Ilden fra Fæstningen var yderst heftig, at Kongen altid udsatte sig paa det Yderligste; og nu komme to Officerer, ikke Soldater, — man kan tænke med mere end almindelig Bevægelse i Ord og Adfærd; de forlange med høi Røst en Baare til en skudt Officeer, der altsaa maatte være en betydelig Mand: hvad mistænkeligt er der da i, at Greven falder paa det Rette?

---

[80]) Leutrums Optegnelser i Schlözers Staats-Anzeigen VI. 466.

[81]) See Carlbergs Beretning nedenfor.

VI.

Dog, hvad nytter det at stride mod Mistanken, naar man endog kan paavise Kongemorderne! Vistnok, kunde man det, da var det spildt Møie at rokke ved alle de andre Grunde; men seer man de Anklagede ret under Øine, vil man neppe finde endog saa meget Mistænkeligt ved dem, at selv en streng Forhørdommer kunde beqvemme sig til at belægge dem med personlig Arrest.

For Cronstedts og Stjernroos's Vedkommende tør det Intetsigende i Beskyldningen vel ansees godtgiort, saa længe indtil man bringer stærkere Beviser for Dagens Lys, end dem, hvorpaa man hidtil har grundet Anklagen. Længere og fastere har Mistanken heftet sig til Arveprindsen af Hessens Adjutant, den af ham og hans Gemalinde yndede [82]) Franskmand Siquier, men neppe med bedre Grund. Hvorfor Rygtet fra førstaf just har udpeget ham blandt de Officerer, der omgave Kongen i Dødsøieblikket, vide vi lige saa lidt, som vi med Sikkerhed kunne paavise dets Oprindelse; men at det senere blev hængende ved hans Navn, er let forklarligt. Hans Selvanklage er man imidlertid ikke berettiget til at lægge Vægt paa, saa længe man ikke kan benegte, at den er udtalt i Sindsforvirring, især da han ikke er den Eneste, der i Vanvid skal have angivet sig som Carl den Tolvtes Banemand. Büschings Historie om Cr.'s udbrydende Raseri kan nu vel ikke mere bruges; men ogsaa om Fabricius, Carls bekiendte Yndling i Tyrkiet, fortælles det, at han for en engelsk Videnskabsmand har angivet sig som den, der myrdede Kongen [83]). Hvad er overhovedet almindeligere, end at Vanvittige troe sig skyldige

Jfr. Geijers Tekning af Frihedstiden, anf. St. S. 26. Anm.
Coxes Reise. 2 Bind. S. 240. Anm.

i gruelige Forbrydelser? Og selv i de Tilfælde, hvor man ikke kan juridisk bevise Selvanklagens Grundløshed, ligger det lige saa nær, at forklare den af Paroxysmens Vildelser, som at hidlede den fra Villiens Mangel paa Styrke til at holde Samvittighedens Bebreidelser indelukkede i Bevidsthedens Dyb. Her mangler man al fast Grund til at bygge sine Slutninger paa. Men for Siquiers Ære er det ulykkeligt, at den engang vakte Mistanke troede Selvanklagen bestyrket ved Kongens Dødsomstændigheder; og dog er der ingen iblandt disse, der i sig selv vilde stille ham i et ugunstigt Lys, om ikke Mistanken var tilbøielig til at udlægge til det Værste Alt hvad der ikke udelukker en dobbelt Forklaring. Carlbergs Beretning om Siquiers Forhold ved Kongens Død viser kun, at han med de andre tilstedeværende Officerer var enig om at skjule den for de Menige, og at han dertil anvendte det meest passende Middel. — Men hvad havde han da at bestille i Løbegraven? Er ikke endog blot hans Nærværelse mistænkelig[84]? Siquier giorde da Adjutanttieneste hos Arveprindsen, der med Hovedarmeen indtog Landet indtil Glommen og havde sit Hovedqvarteer i Torpum. Der maatte upaatvivlelig hver Dag forefalde vigtige Meldinger, som Arveprindsens Adjutanter maatte bringe Kongen, naar og hvor de fandt ham, og dette siger de la Motraye netop var Tilfældet med Siquier hiin skiebnesvangre Søndagaften[85]. Den foregaaende Dag maatte en anden af Prindsens Adjutanter, daværende Ritmester Baron G. Fredr. Rosenhane, ogsaa opsøge Kongen under Fæstningens Kanoner, i Løbegraven[86]. Han kan prise sin Lykke, at han havde Dagstieneste den 10de, ikke den 11te December, thi ellers havde man vel givet ham Skyld for Kongemordet, som

[84]) Jfr. Lagerbring anf. St.

[85]) De la Motraye, Voyages II. 402.

[86]) Skandin. Handlingar 1, S. 311.

man nu gav Siquier den. At Siquier i yderste Hast bragte Prindsen den vigtige Efterretning, at han medtog Kongens Hat som Beviis paa dens Sandhed, at han øieblikkeligt afsendtes til Stokholm — alt dette var jo deels ligefrem hans Pligt, deels saa naturlig Følge af det Forefaldne, at det ikke giver mindste Grund til Mistanke.

Tre af Siquiers Landsmænd have talt til hans Forsvar, Voltaire, De la Motraye og Maigret, støttende sig til den dræbende Kugles Størrelse, der ikke tilsteder at antage Morderens Vaaben for en Pistol, det eneste Vaaben, hvormed en Officeer i Kongens Omgivelser kunde komme til at dræbe ham[87], (at man længe efter vilde drømme om en almindelig Sammensværgelse, faldt Ingen ind paa den Tid, da hine tre Forfattere skreve); tillige fremhæves Siquiers Hengivenhed for den afdøde Konge og Ærefrygt for ham, af hvem han var overvældet med Naadesbeviisninger[88], samt at Siquier døde i Frankrige saa fattig, at han maatte modtage Understøttelse af sine Venner[89]. Disse Forsvarsgrunde ere da i ethvert Fald vel saa gode som de Grunde, hvortil de Mistænkende holde sig; især saalænge det endnu ikke er godtgiort, at et Mord overhovedet har fundet Sted. De giendrives hverken ved en Henviisning til Synsforretningen af 1746, naar denne dog ikke afgiør det dødelige Saars Størrelse; eller ved den Bemærkning, at havde Kongens Morder ikke faaet Lønnen forud, turde den være bleven tynd nok bagefter[90]; thi dette er kun en af de let færdige og letfærdige Sarkasmer, man kan hænge ved de bedste Beviser for en ubillig mistænkt Mands Ære.

[87]) Saaledes Maigret i det ofte anførte Brev.
[88]) De la Motraye i Noterne til Voltaire. Voltaire, Hist. de Charles XII, 344.
[89]) Voltaire anf. St.
[90]) Lagerbring anf. St.

Maaskee burde Maigret ikke være nævnet blandt Siquiers Forsvarere; thi ogsaa paa ham faldt man paa at kaste skiæve Blik, da man hos Voltaire læste, at denne besynderlige Mand skal have sagt de skiærende kolde Ord paa Dødsstedet: Voilà la pièce finie, allons souper![91] Han var jo ogsaa i Løbegraven hos Kongen, og stod nær nok til at kunne myrde ham. Senere, da man blev bekiendt med hans Brev om Kongens Død, hvori han kiendelig taler Siquiers Sag, fandt man, at han selv burde bære en Deel af Mistanken[92]; og Udgiveren af det de la Gardiske Archiv, der mener, at Carl den Tolvte er ryddet af Veien ved det franske Hofs Foranstaltning, lader endog hans Herkomst gielde for en skiellig Grund til at behandle ham og Siquier som overbeviste Mordere[93]. Saaledes er Mistanken imod denne Mand, født af et Intet, voxet med Aarene, og har søgt sig Næring allevegne fra, alt som den blev ældre. Ved den første Grund er det knap værd at opholde sig: fordi en Krigsmand ikke kommer ud af Fatning ved at en Konge skydes, er han derfor ikke hans Morder, selv om han viser meer end almindelig Kulde derved; og hvad berettiger os overalt til at give hiint Ord en for Maigrets Charakteer ufordeelagtig Udtydning? Vi kiende Intet til Manden, uden hvad man fortæller os om hans Adfærd ved denne Leilighed; hvorfor kan man da ikke ligesaa godt forklare hans Kulde som det Dække, hvorunder ikke sielden netop en smertelig Bevægelse skiuler sig? — Dog, førend man indlader sig paa at giætte hvad der foregik i Mandens Hierte, bør man være forvisset

---

91) Wraxall, anf. St. S. 80. Büschings wöchentl. Nachrichten 4, 307. Coxe anf. St. 2den Deel. S. 239.

92) Brunius Antiq. Resa, 133. De la Gard. Archiv.

93) De la Gard. Archivet 9, 154. 157. 160.

man nu gav Siquier den. At Siquier i yderste Hast bragte Prindsen den vigtige Efterretning, at han medtog Kongens Hat som Beviis paa dens Sandhed, at han øieblikkeligt affendtes til Stokholm — alt dette var jo deels ligefrem hans Pligt, deels saa naturlig Følge af det Forefaldne, at det ikke giver mindste Grund til Mistanke.

Tre af Siquiers Landsmænd have talt til hans Forsvar, Voltaire, De la Motraye og Maigret, støttende sig til den dræbende Kugles Størrelse, der ikke tilsteder at antage Morderens Vaaben for en Pistol, det eneste Vaaben, hvormed en Officeer i Kongens Omgivelser kunde komme til at dræbe ham[87]), (at man længe efter vilde drømme om en almindelig Sammensværgelse, faldt Ingen ind paa den Tid, da hine tre Forfattere skreve); tillige fremhæves Siquiers Hengivenhed for den afdøde Konge og Ærefrygt for ham, af hvem han var overvældet med Naadesbeviisninger[88]), samt at Siquier døde i Frankrige saa fattig, at han maatte modtage Understøttelse af sine Venner[89]). Disse Forsvarsgrunde ere da i ethvert Fald vel saa gode som de Grunde, hvortil de Mistænkende holde sig; især saalænge det endnu ikke er godtgiort, at et Mord overhovedet har fundet Sted. De giendrives hverken ved en Henviisning til Synsforretningen af 1746, naar denne dog ikke afgiør det dødelige Saars Størrelse; eller ved den Bemærkning, at havde Kongens Morder ikke faaet Lønnen forud, turde den være bleven tynd nok bagefter[90]); thi dette er kun en af de let færdige og letfærdige Sarkasmer, man kan hænge ved de bedste Beviser for en ubillig mistænkt Mands Ære.

[87]) Saaledes Maigret i det ofte anførte Brev.
[88]) De la Motraye i Noterne til Voltaire. Voltaire, Hist. de Charles XII, 344.
[89]) Voltaire anf. St.
[90]) Lagerbring anf. St.

Maaskee burde Maigret ikke være nævnet blandt Siquiers Forsvarere; thi ogsaa paa ham faldt man paa at kaste skjæve Blik, da man hos Voltaire læste, at denne besynderlige Mand skal have sagt de skiærende kolde Ord paa Dødsstedet: Voilà la pièce finie, allons souper![91] Han var jo ogsaa i Løbegraven hos Kongen, og stod nær nok til at kunne myrde ham. Senere, da man blev bekiendt med hans Brev om Kongens Død, hvori han kiendelig taler Siquiers Sag, fandt man, at han selv burde bære en Deel af Mistanken[92]; og Udgiveren af det de la Gardiske Archiv, der mener, at Carl den Tolvte er ryddet af Veien ved det franske Hofs Foranstaltning, lader endog hans Herkomst gielde for en skiellig Grund til at behandle ham og Siquier som overbeviste Mordere[93]. Saaledes er Mistanken imod denne Mand, født af et Intet, voxet med Aarene, og har søgt sig Næring allevegne fra, alt som den blev ældre. Ved den første Grund er det knap værd at opholde sig: fordi en Krigsmand ikke kommer ud af Fatning ved at en Konge skydes, er han derfor ikke hans Morder, selv om han viser meer end almindelig Kulde derved; og hvad berettiger os overalt til at give hiint Ord en for Maigrets Charakteer ufordeelagtig Udtydning? Vi kiende Intet til Manden, uden hvad man fortæller os om hans Adfærd ved denne Leilighed; hvorfor kan man da ikke ligesaa godt forklare hans Kulde som det Dække, hvorunder ikke sielden netop en smertelig Bevægelse skiuler sig? — Dog, førend man indlader sig paa at giætte hvad der foregik i Mandens Hierte, bør man være forvisset

---

91) Wraxall, anf. St. S. 80. Büschings wöchentl. Nachrichten 4, 307. Coxe anf. St. 2den Deel. S. 239.

92) Branius Antiq. Resa, 133. De la Gard. Archiv.

93) De la Gard. Archivet 9, 154. 157. 160.

man nu gav Siquier den. At Siquier i yderste Hast bragte Prindsen den vigtige Efterretning, at han medtog Kongens Hat som Beviis paa dens Sandhed, at han øieblikkeligt affendtes til Stokholm — alt dette var jo deels ligefrem hans Pligt, deels saa naturlig Følge af det Forefaldne, at det ikke giver mindste Grund til Mistanke.

Tre af Siquiers Landsmænd have talt til hans Forsvar, Voltaire, De la Motraye og Maigret, støttende sig til den dræbende Kugles Størrelse, der ikke tilsteder at antage Morderens Vaaben for en Pistol, det eneste Vaaben, hvormed en Officeer i Kongens Omgivelser kunde komme til at dræbe ham[87]), (at man længe efter vilde drømme om en almindelig Sammensværgelse, faldt Ingen ind paa den Tid, da hine tre Forfattere skreve); tillige fremhæves Siquiers Hengivenhed for den afdøde Konge og Ærefrygt for ham, af hvem han var overvældet med Naadesbeviisninger[88]), samt at Siquier døde i Frankrige saa fattig, at han maatte modtage Understøttelse af sine Venner[89]). Disse Forsvarsgrunde ere da i ethvert Fald vel saa gode som de Grunde, hvortil de Mistænkende holde sig; især saalænge det endnu ikke er godtgiort, at et Mord overhovedet har fundet Sted. De gjendrives hverken ved en Henviisning til Synsforretningen af 1746, naar denne dog ikke afgiør det dødelige Saars Størrelse; eller ved den Bemærkning, at havde Kongens Morder ikke faaet Lønnen forud, turde den være bleven tynd nok bagefter[90]); thi dette er kun en af de let færdige og letfærdige Sarkasmer, man kan hænge ved de bedste Beviser for en ubillig mistænkt Mands Ære.

[87]) Saaledes Maigret i det ofte anførte Brev.

[88]) De la Motraye i Noterne til Voltaire. Voltaire, Hist. de Charles XII, 344.

[89]) Voltaire anf. St.

[90]) Lagerbring anf. St.

om, at han virkelig sagde det kolde Ord. Har man ingen anden Hiemmelsmand end Voltaire, er det bedst at lade den Sag staae ved sit Værd; thi han har navnlig i Carl den Tolvtes Historie tilstrækkeligen viist, at han ogsaa nok ud af sit eget Hoved kunde finde paa pikante Ord til at krydre Fremstillingen med. Man tænke blot paa Fabelen om Kongens Trusel at sende en af sine Støvler som Regent til Sverrig!

Maigrets Brev til Gedda have vi alt omtalt, og skulle længere hen anføre det fuldstændigen; Læseren vil da selv kunne bedømme, om hans Feil: Angivelsen af den dræbende Kugles Størrelse og Skuddets Retning, hvis det første ellers er en Feil, ere af anden Beskaffenhed, end at de meget vel kunne forklares, som ufrivillige Vildfarelser; eller om hans Afvigelser fra Carlbergs Beretning ere større, end at de naturligen maatte fremkomme i to af hinanden uafhængige Relationer om en Begivenhed, hvor det selv for Dienvidner kan have været vanskeligt nok at iagttage det Forefaldne med fuldkommen Nøiagtighed, især da den ene Beretning er meget kort, den anden længere, men mange Aar yngere end Begivenheden. Maigret fandt Kongen i muntert Lune; Carlberg derimod forekom han misfornøiet over Trancheearbeidernes Langsomhed, og den Sidste har hørt, at han overhovedet den Dag skal have været, imod Sædvane, noget mørkt stemt („olustig till sinnes"); men naar de ikke tale om et og samme Moment, kunne de jo vel begge have Ret, og ved en Mand, som Kong Carl, paa hvis Ydre Sindsbevægelser sielden kiendtes, maa det i den mørke Decemberaften, der kun oplystes af Fæstningens Ild, endda ikke have været saa let at bestemme hans Humør ganske nøiagtigt. I Dødsøieblikket saae Carlberg ingen anden Bevægelse hos Kongen, end at den venstre Haand og Hovedet sank ned, Maigret ingen anden, end at Fødderne glede; men begge at Kroppen derefter

blev liggende ganske stille. Deri er ingen væsentlig Uoverensstemmelse, og dog finde Prof. Brunius og Lundblad en høi Grad af Ulighed; men de have rigtignok ogsaa læst Maigrets Brev noget flygtigt, da de ville, at Maigret har seet Kongen staae og falde. Maigrets Tilstedeværelse i Løbegraven og hos Kongen, rettere Kongens hos ham, er i sin Orden, da han styrede Beleiringsarbeidet og med Livsfare maatte anvise Mandskabet hvad det havde at foretage sig.

Hans og Siquiers franske Herkomst vilde vel Ingen let falde paa at benytte som en Støtte under Mistanken, især da Kong Carls Hær vrimlede af Fremmede, dersom ikke en Forfatter i vore Dage havde troet at maatte udpege Hertug-Regenten, Philip af Orleans, og hans Minister, Card. Dubois, som de formeentlige Ophavsmænd til det formodede Kongemord, og da ogsaa at kunne ansee de to nævnte Franskmænd for den franske Politiks Redskaber[94]. Denne Gisning om Kuglens Herkomst har ikke kunnet giøre sig sandsynlig for svenske Kritikere[95]. Det havde ogsaa været ufornødent at omtale den her, hvis ikke dens Ophavsmand havde søgt at styrke den ved Henviisning til en formeentlig Modsigelse imellem den franske Gesandts, Grev de la Marcks, Ord og Handlinger strax efter Kongens Død. Man har længe vidst, at Grev de la Marck i de nærmeste Dage efter Dødsfaldet traadte i Forbindelse med Arveprindsen af Hessen og understøttede ham med Raad, der bleve det Compas, hvorefter de nye Magthavere styrede Sverrigs Politik[96]; men i den mærkelige

---

94) I De la Gard. Archivet IX. 152 ff.; X. Fort. S. VI; XII. Fort. S. VI; XIV. 161 o. flg. har Provst Wieselgren fremsat denne Formodning og talt dens Sag.

95) Geijers Literaturblad Marts 1838 S. 46. Svenska Literatur-Föreningens Tidning. Aarg. 1837, Nr. 45 (Red. af Cronholm).

96) See Prindsens Brev af $\frac{3}{14}$ December 1718 til Ulrika Eleonora i

Memoire, Greven overrakte Arveprindsen efter dennes Anmodning, og hvori han viser hvad der efter hans Mening kan tiene baade til Sverriges Gavn og til at forskaffe Ulrika Eleonora Seiren over hendes Rival, Hertug Carl Frederik af Holsten-Gottorp, er i sig selv ikke den mindste Grund til at fatte Mistanke om Gesandtens Deeltagelse i, eller Kundskab om Rænker imod Kong Carls Liv. Udgiveren af det de la Gardiske Archiv, der har vidst at forskaffe sig giennem den svenske Legation i Paris Afskrifter af Grev de la Marcks Breve til det franske Hof, har dog troet, at Gesandten modsiger sig selv, naar han i sin Depesche af 13de December 1718 forestiller sin Regiering Nødvendigheden af at bestemme sig for en af Rivalerne til den svenske Krone, og dog, forinden nogen Instruction ankommer, et Par Dage efter giver Arveprindsen af Hessen den omtalte Memoire, hvori han meddeler sine Raad; efter Gesandtens egne Ord i en Depesche af 17de December 1718, aldeles overeensstemmende med de Forskrifter, det franske Hof havde givet ham. Deraf slutter Udgiveren af det de la Gardiske Archiv, at Gesandten maa have været forsynet med Befaling til at udtale sig, hvis eller naar Kongen døde, og han mener, at Gesandtens Anmodning om ny Instrux kun kan være giort paa Skrømt, ja at han forsætlig har løiet, idet han sagde sig uden Instrux, som hans egne senere Ord dog vise ham forsynet med! Men ikke at tale om det Besynderlige i, at Gesandten skulde have spillet denne Comedie med sit eget Hof, til hvem hine Depescher ere rettede, da der jo maatte være tilstrækkelig Forstaaelse imellem ham og det — den Magt, der efter Forudsætningen skulde ved

---

Floderus's Handl. till Carl XII.s Historia 3, 294 og De la Marcks Memoire sammest. S. 295. Den maa være skreven den $\frac{2}{12}$ eller $\frac{3}{12}$ Dec. 1718 paa Torpum. Jfr. den franske Gesandts Breve i De la Gard. Archiv. 14, 168 ff.

ham have bevirket Katastrophen: saa er den forudsatte Modsigelse, som skulde være Mistankens eneste reelle Grundvold, reent greben af Luften. Thi fordi de la Marck, sendt til Kong Carl, ingen Befaling har, og naturligviis ingen kan have, om at erklære sig for Prindsessen eller for Hertugen af Holsten: kan han jo meget vel have troet ikke at burde afvente den forlangte nye Instrukes Ankomst, inden han i sit Hofs Interesse udtaler sig til det Parti, som han efter sit Bekiendtskab med Forholdene i Sverrige maa ansee for det, der har meest Udsigt til Seieren og meest Tilbøielighed til at lade sig lede af Frankrige; især da det, han siger Arveprindsen om Sverriges Politik, ikke er andet, end hvad han ogsaa skulde have forsøgt at skaffe Indgang hos Kong Carl, om denne havde levet og vilde have hørt ham. Officielt kunde de la Marck ikke optræde efter den Herres Død, hos hvem han var accrediteret; men han havde svigtet sin Pligt, hvis han ved Budskabet om Kongens Død ikke havde begivet sig fra Strømstad til Leiren, for at prøve, om de, i hvis Hænder Magten formodentlig maatte falde, ikke skulde kunne bestemmes til at kaste sig i Frankriges Arme.

Det er sandt, at Carls Død ikke kan have været det franske Hof ubehagelig under de daværende Conjuncturer — ligesaa sandt, som at mange Andre i og udenfor Sverrige ved den ere blevne befriede fra Bekymring og Frygt; men naar man deri finder en Grund til at antage et Mord, saa bør man betænke, at der i den Sorg, Heltens Død voldte et ligesaa talrigt Parti — i den Streg, det dræbende Skud gjorde i saa mangen Regning, med samme Føie kan søges en Forklaringsgrund til Mistankens Opkomst og Udbredelse. Det Ene ligger saa nær som det Andet; eller rettere, det sidste nærmere end det Første — aldenstund Menneskene dog lettere bestemme

sig til at sætte et falsk Rygte i Omløb, end til at lade en Konge myrde.

Ogsaa Arveprinds Frederik af Hessen, senere Konge af Sverrige, og hans Gemalinde, Dronning Ulrika Eleonora, Kong Carls Svoger og Søster, har man dristet sig til at udpege som Mordets Anstiftere, uagtet Alt hvad vi vide om deres personlige Forhold til Kongen viser en god Forstaaelse imellem dem, trods Carls Misbilligelse af hans Søsters nødtvungne Indblanding i Regieringen under hans Ophold i Tyrkiet. Man læse Carls Breve fra hans sidste Aar til hans „hiærtans aldrakiærasta Syster", hans „Ulla"[97]), o. s. v. og see da til, om man, uden ringeste Beviis, blot paa en Formodning om Arveprindsens og hans Gemalindes Egenkiærlighed, tør grunde en saa frygtelig Anklage imod dem — tør paastaae, at de med søde og sledske Ord have sneget sig om den ærlige Broder, for at lure paa en Leilighed til at støde ham Dolken i Hiertet; eller at Ulrikas Taarer, og hendes Gemals trøstende Ord efter Ulykken, ikke er andet, end et bundløst Hykleri. Man maatte dog i det mindste godtgiøre Forbrydelsens moralske Mulighed ved at paavise andre Gierninger, der ikke lode os Tvivl om, at de Anklagede jo vel vare i Stand til at begaae saa sort en Udaad. Nerven i den hele Beskyldning imod Frederik og Ulrika er et halsbrækkende Tankespring, som man kun med logiske Syvmilestøvler kan komme vel fra: ved Carls Død blev Sverriges Throne ledig; hans Svoger og Søster skøde Hertugen af Holsten tilside, og toge den selv i Besiddelse: altsaa er Carl ikke falden ærligt for Fiendens Skud, men myrdet, og myrdet af dem! — Jeg forstaaer mig ikke paa en saadan Logik, en saadan historisk Retfærdighed.

---

[97]) Ny D. Magazin V. 157. *Gjörwell*, Nya Svenska Bibliotheket I. 159. Lundblad I.

Rækken af disse Forsøg paa at udfinde Kongens Banemand kan sluttes med efterstaaende Anekdote, som Læseren selv maa afgiøre hvad Brug han har for. Wil. Coxe anfører [98]) følgende Sted af Bruces Erindringer:

„Da jeg en Dag spiste til Middag med nogle af mine „Venner, traf det sig, at en svensk Oberst sad med til Bords „tilligemed en Oberstlieutenant, der var kommen stum til Ver„den, men uagtet denne Ulykke stod i stor Gunst hos den af„døde Konge af Sverrige. Medens vi sad til Bords, traadte „Commandantens Adjutant ind, vendte sig til den svenske „Oberst og befalede ham i Keiserens Navn, strax at forlade „Riga, da man ellers vilde behandle ham som en Forræder. „Den Svenske stod strax op fra Bordet, og forlod bleg og skiæl„vende Værelset. Da vi spurgte om Aarsagen til denne plud„selige Befaling, hørte vi, at Obersten var mistænkt for at „have skudt Kong Carl i Løbegravene for Frederikshald. Det „lader til, at Nogle af Selskabet ved Tegn have bibragt den „stumme Oberstlieutenant denne Efterretning, da han strax løb „efter Obersten med dragen Kaarde og uden Tvivl vilde have „nedstødt ham, dersom ikke Adjutanten og nogle Andre havde „holdt ham tilbage. Men Obersten blev lykkelig bragt over „Düna, som skiller Lievland fra Kurland, og hans Tienere „fulgte ham med hans Sager. Under hans Ophold i Riga „havde man bemærket, at han erholdt store Pengesendinger „fra Stokholm, hvilket vakte Mistanke om, at han med be„tydelige Summer var bestukken til Kongemordet. Obersten „ilede giennem Polen, for derfra at gaae til Tyrkiet, hvor „han var vel bekiendt, da han havde opholdt sig med den svenske „Konge hele Tiden i Bender. Men da man ikke hørte videre

98) Coxes Reise, II. 239.

„fra ham, troede man almindeligt, at han var bleven myrdet
„i Polen."

Men lad nu alle Mordrygtets Støtter være ormstukne Krykker, der knække sammen ved et alvorligt Stød, saa turde det endda hændes, at En og Anden vilde i selve dets Tilværelse finde en Grund og en Ret til at holde fast ved det; thi skulde et saa vidt udbredt, af saa mangen Læg og Lærd troet og forplantet Rygte vel være et blot og bart Luftsyn, uden al virkelig Kiærne? — Ja, hvorfor ikke? hvorfor skal det have mere virkelig Grund, end tusinde andre Vildfarelser, der have hersket vældigen over Adams Børn, indtil de endeligen fik Øinene op og saae, at alle Spøgelsets Livstegn kun vare Marionetstykker eller galvaniske Trækninger? Og i hvilke Gravhvælvinger har man oftere end i dem, der giemme Støvet af Sverriges Konger, uden Grund troet at spore Lugten af Gift og Blod?

Rygter ere overalt af meget forskiellig Natur, lige fra den uhiemlede, men grundede foreløbige Beretning, eller det forvirrede og forvanskede Sagn, til den ganske tomme Sladder, som hver Dag bringer med sig. Man behøver ikke at leve alle de syv Gange ti Aar for at giøre mærkelige Erfaringer om den Lethed og Begierlighed, hvormed især i bevægede Tider en eller anden løs Yttring, en forklarende Hypothese, en henkastet Formodning opfanges af de tomme Hierner, de Nysgierrige, de Skuffede eller de Ondskabsfulde; snart faaer den Stikkelse under deres Hænder, og bliver til en Mistanke, der udsaaet i Lidenskabens frugtbare Ager skyder op med overraskende Hurtighed, indtil Gifturtens Krone aabner sig og Fama fuldvoxen springer frem af den, for at udbasune mod alle Verdens Hiørner, at dette eller hiint nu er en almindelig, velgrundet Over-

beviisning, som kun den Blinde, eller den Forhærdede, eller den, der selv har en ond Samvittighed, ikke vil fæste Lid til. Da vender Mængden uvilkaarligt Hovederne til den Side, Røsten byder, som Rugens Vipper, naar Vinden gaaer over dem, oftest uden at vide mere, end disse, af Grunden til Bevægelsen. Om saadanne Rygters Natur og Herkomst siger en svensk Forfatter træffende[99]: at han med Forundring har seet, hvor ubesindigt somme Folk have vovet at benegte selve Kiendsgierninger og Sandheder, og i deres Sted at udsprede om Uskyldige og Retsindige de ubeviisligste Usandfærdigheder og Bagvaskelser; hvilke aldrig saa snart vare af Tiden blottede i deres Grundløshed, før man har havt andre lignende i Forraad og strax ladet dem udflyve, indtil de have forhvervet sig Forsvar ved Mængden, og derpaa Almeenhedens Segl og Stempel, samt Forbud imod at gruble videre derover, at fælde Domme derom, eller at reise Paatale derimod.

At mangt et ganske tomt Rygte hænger ved Meningen om Kong Carls Død for en Lønmorders Haand, vil selv den indrømme, der ikke er tilbøielig til at erklære det hele Rygte for at være af den Natur; men er dette saa, bør selv de paalidelige og i det Hele troværdige Beretninger behandles paa en egen Maade. Endog Dienvidner og umiddelbare Deeltagere i Begivenheden, der ikke nedskreve deres Beretninger inden Rygternes Opkomst, ere da som oftest paavirkede af dem, enten frastødte, eller tiltrukne; da skeer det let, at de, selv med den redeligste Villie til at sige Sandheden, bevidst eller ubevidst tage Parti for eller imod de omløbende Rygter, maaskee ikke med bestemte Ord, men ved Beretningens indre Sammensætning, Enkelthedernes Stilling, den stærkere eller svagere

---

[99]) Grev Gustav Bonde i: Sverige under Ulrica Eleonora och Frederic I. Fortalen, S. 1.

„fra ham, troede man almindeligt, at han var bleven myrdet „i Polen."

Men lad nu alle Mordrygtets Støtter være ormstukne Krykker, der knække sammen ved et alvorligt Stød, saa turde det endda hændes, at En og Anden vilde i selve dets Tilværelse finde en Grund og en Ret til at holde fast ved det; thi skulde et saa vidt udbredt, af saa mangen Læg og Lærd troet og forplantet Rygte vel være et blot og bart Luftsyn, uden al virkelig Kiærne? — Ja, hvorfor ikke? hvorfor skal det have mere virkelig Grund, end tusinde andre Vildfarelser, der have hersket vældigen over Adams Børn, indtil de endeligen fik Øinene op og saae, at alle Spøgelsets Livstegn kun vare Marionetstykker eller galvaniske Trækninger? Og i hvilke Gravhvælvinger har man oftere end i dem, der giemme Støvet af Sverriges Konger, uden Grund troet at spore Lugten af Gift og Blod?

Rygter ere overalt af meget forskiellig Natur, lige fra den uhiemlede, men grundede foreløbige Beretning, eller det forvirrede og forvanskede Sagn, til den ganske tomme Sladder, som hver Dag bringer med sig. Man behøver ikke at leve alle de syv Gange ti Aar for at giøre mærkelige Erfaringer om den Lethed og Begierlighed, hvormed især i bevægede Tider en eller anden løs Yttring, en forklarende Hypothese, en henkastet Formodning opfanges af de tomme Hierner, de Nysgierrige, de Skuffede eller de Ondskabsfulde; snart faaer den Skikkelse under deres Hænder, og bliver til en Mistanke, der udsaaet i Lidenskabens frugtbare Ager skyder op med overraskende Hurtighed, indtil Gifturtens Krone aabner sig og Fama udvoxen springer frem af den, for at udbasune mod alle Verdens Hiørner, at dette eller hiint nu er en almindelig, velgrundet Over-

beviisning, som kun den Blinde, eller den Forhærdede, eller den, der selv har en ond Samvittighed, ikke vil fæste Lid til. Da vender Mængden uvilkaarligt Hovederne til den Side, Røsten byder, som Rugens Vipper, naar Vinden gaaer over dem, oftest uden at vide mere, end disse, af Grunden til Bevægelsen. Om saadanne Rygters Natur og Herkomst siger en svensk Forfatter træffende[99]): at han med Forundring har seet, hvor ubesindigt somme Folk have vovet at benegte selve Kiendsgierninger og Sandheder, og i deres Sted at udsprede om Uskyldige og Retsindige de ubeviisligste Usandfærdigheder og Bagvaskelser; hvilke aldrig saa snart vare af Tiden blottede i deres Grundløshed, før man har havt andre lignende i Forraad og strax ladet dem udflyve, indtil de have forhvervet sig Forsvar ved Mængden, og derpaa Almeenhedens Segl og Stempel, samt Forbud imod at gruble videre derover, at fælde Domme derom, eller at reise Paatale derimod.

At mangt et ganske tomt Rygte hænger ved Meningen om Kong Carls Død for en Lønmorders Haand, vil selv den indrømme, der ikke er tilbøielig til at erklære det hele Rygte for at være af den Natur; men er dette saa, bør selv de paalidelige og i det Hele troværdige Beretninger behandles paa en egen Maade. Endog Dienvidner og umiddelbare Deeltagere i Begivenheden, der ikke nedskreve deres Beretninger inden Rygternes Opkomst, ere da som oftest paavirkede af dem, enten frastødte, eller tiltrukne; da skeer det let, at de, selv med den redeligste Villie til at sige Sandheden, bevidst eller ubevidst tage Parti for eller imod de omløbende Rygter, maaskee ikke med bestemte Ord, men ved Beretningens indre Sammensætning, Enkelthedernes Stilling, den stærkere eller svagere

---

[99]) Grev Gustav Bonde i: Sverige under Ulrica Eleonora och Frederic I. Fortalen, S. 4.

Betoning af denne eller hiin Omstændighed. Her kan Læserens Vaersomhed ikke gaae for vidt; endog det troværdigste Dienvidnes Formodninger bør da mødes med Tvivl, eller ganske holdes udenfor Betragtningen af hans Beretning om Kiendsgierninger, hvis de ikke meget stærkt understøttes af disse; thi kun paa dem kommer det an. Denne Bemærkning bør ikke tabes af Syne i det Følgende, hvor det skal forsøges, at stille Læseren paa Sagens oprindelige, af løse Rygter og Formodninger uforvanskede Standpunkt, ved at føre de første paalidelige Vidner frem.

Anden Afdeling.

I.

De første Efterretninger om Kong Carls Død, der fra svensk Side bleve almindeligt bekiendte, ere fra Stockholm, den $\frac{10}{21}$ December 1718 og d. 7 Januar 1719, uvist om gammel eller ny Stiil [1]. Den første lyder saaledes: „Forgangen Fredag,

[1] Man finder disse Beretninger i: »Historische Nachrichten von dem nordischen Kriege, worinnen solcher nach seinem Ursprunge betrachtet etc. mit unpartheiischer Feder entworfen von C. T. F. v. H. Freystadt bei Const. Althen 1715. 1, 2, 3 Fortsetzung ib. 1716; 4te Forts. ib. 1717; 5te Forts. ib. 1718; 6te Fortsetzung, wobei verschiedene diesen Krieg sehr wohl erläuternde Documenta mitgetheilet, besonders aber die Berichte und Schriften von Caroli XII. Kön. Maj. Tode und denen in Schweden erfolgten Staats-Veränderungen, beigebracht werden. ib. 1719«. Denne siette Fortsættelse af hele Værket er igien deelt i tre Afdelinger, af hvilke den sidste ogsaa er særskilt trykt under Titel: Sammlung verschiedener Berichte und Schriften vom Tode Königs Carls des XII. Schweden Kön. Maj. und der Successions-Folge in selbigen Reiche. I dette særskilte Aftryk staae de to anførte Beretninger S. 26 og 23. Forfatteren eller Samleren var D. Zeackwitz, der døde som Professor i

„som var den 15de December*), om Aftenen ganske silbigt, „efterat Hendes Kgl. Høihed (Ulrika Eleonora) allerede havde „forføiet sig til Sengs, ankom H. Dchl. Arveprindsens Ge„neraladjutant Sicker (Siquier), meldte sig ved Hoffet og be„gierede ilsomst Audients, der ogsaa strax blev tilstaaet ham. „Han havde intet Brev med sig, men aflagde mundtlig Beret„ning om H. Majestæts, vor allern: Konges ulykkelige og høist „beklagelige Afgang, ved Stormen paa Fortet, som hørte til „Frederikshalds Hovedfæstning. Skuddet er skeet med en Kar„tesche fra et andet Fort, der laae til Siden, i Afstand derfra. „H. Dchl. af Holsten var ganske nær, omtrent 10 Skridt fra „Kongen, da H. Maiestæt faldt; Skuddet er gaaet midt igien„nem Hovedet, ind af høire Side giennem Tindingen og igien „ud paa venstre Side ved Kindbenet. Det kongelige Liig blev „optaget af fire Cavallerer, blandt hvilke Capitain Grev Posse „af Garden og ovennævnte Generaladjutant, der øieblikkelig blev „beordret til at reise og overbringe Efterretningen om dette „høist beklagelige Dødsfald.“ Der fortælles nu videre om Raadsforsamlingen hos Prindsessen, Grev v. der Raths og Fleres Anholdelse, den høitidelige Samling af Raadet næste Dag, hvorved Prindsessen erklæredes for regierende Dronning, samt om Dødsfaldets Publication fra Prædikestolene den første

---

Halle. Ogsaa Prof. Buder skal have Deel i de senere Stykker. Freistadt betyder Jena. Om denne nu temmelig sieldne Samlings Natur og Paalidelighed see Nordberg i Fortalen til Carl den Tolvtes Historie; Bibliotheca Historica Struvio-Buderiana T. 2 S. 1616, og Warmholtz i Bibliotheca histor: Sveo-Gothica. T. 10. S. 188. Nr. 5984.

*) Dette maa være den tydske Meddelers Anmærkning; efter den julianske Kalender maatte dette hedde d. 4de Decbr. Men Fredagen var den $\frac{4}{15}$ December. Andre Beretninger sige ogsaa, at Siquier kom til Stokholm d. 5. Decbr. gl. St.

Søndag derefter ($\frac{7}{18}$ Dec.) Ligeledes berøres de første Regieringsforanstaltninger indtil d. 20 December.

Den anden Beretning, af 7de Januar 1719, er udførligere om Kongens Død, men har et Par ubetydelige Afvigelser fra den første, hvilke Læseren strax vil bemærke. „I „Stockholm," hedder det, „ankom den 16de December (ny Stiil) „Generaladjutant Sicker fra Norge. Han medbragte følgende „Particulariteter om Kongens Død: Kongen var den 11te „Decbr. (30 Nov. gl. St.) i Transcheerne for Frederikshald, „og fik der et Skud igiennem Hovedet, hvoraf Hs. Maiestæt „øieblikkelig døde. Han laae paa sine Knæe strax ved Tran„scheens Extremité, og vilde observere hvad der passerede. „Nogle Officerer havde vel bedet Hs. Majestæt om, at han dog „ikke vilde udsætte sin høie Person saa meget for Faren, men „havde faaet til Svar: „„Han forlangte selv at vide, hvad „„der tildrog sig."" Strax derpaa blev Kongen skudt: Adju„tanten Sicker bedækkede hans Ansigt med sin Paryk, ind„svøbte Legemet i sin Kappe og lod det hemmeligt bringe til „det nærmeste Qvarteer. Derefter bragte han strax Efterret„ning om Kongens Død til Prindsen af Hessen-Cassel, der „øieblikkelig sendte ham til Stokholm og gav Ordre til, at „man skulde bemægtige sig Baron Görtz, som var i Begreb „med at begive sig til Armeen." Görtz anholdtes i en Præstegaard i Bahuslehn, i Nærheden af Strømstad og sagde, da Officeren forkyndte ham Arrest, at han allerede længe havde ventet dette. Imidlertid var Huset blevet besat af et Compagnie til Hest, og Baronen, som endnu ikke vidste Kongens Død, skrev et Brev til H. Majestæt[3]). Generaladjutanten bragte imidlertid ved sin Ankomst til Stokholm Overstatholderen den vigtige Tidende, tilligemed Prindsen af Hessens

n sammenholde dette med Pihlgrens Beretning.

[redacted]

Depescher, samt Befaling til at fængsle Grev von der Rath, hvilket ogsaa strax udførtes. Ved Anholdelsen udbrød Greven: „saa er Kongen vel død?" — hvilke Ord ogsaa den første Beretning af $\frac{10}{21}$ Decbr. 1718 lægger ham i Munden. Beretningen slutter med, at Rigsraadet havde erkiendt Prindsesse Ulrika for Sverriges retsmæssige Dronning, og at hun havde frasagt sig Souverainiteten.

Det første Øienvidne, af hvem vi have en umiddelbar Efterretning om Kongens Død, er den i det Foregaaende saa ofte omtalte franske Ingenieur Maigret; men hans Beretning blev først Almeenheden bekiendt i Aaret 1817[4]). Meddelerne indlede Brevet med den Bemærkning, at af tvende Breve fra den svenske Gesandt i Paris, Baron Gedda, til en hiemmeværende unævnt svensk Herre er det klart, at Baronen har faaet Opfordring til at søge Underretning om Kong Carl den Tolvtes Dødsomstændigheder hos to franske Ingenieurer, der vare tilstede derved, og af hvem Maigret var den Ene. „At „Maigret," tilføies der, „kalder Baron Gedda[5]) Greve, „er en for en Udlænding tilgivelig Feil; at han lader Kuglen „træffe Kongen over det venstre Øre, maa være en Skrivefeil." Maigret skriver saaledes:

Paris d. 23de December 1723.

„Kiære Greve! Jeg modtager i dette Øieblik det Brev, „hvormed De har beæret mig. For at svare derpaa har jeg „den Ære at sige Dem, at da Kongen var i Trancheen mel„lem Klokken syv og otte om Aftenen, steg han op paa Bryst-

4) Trykt i Handlingar rörande Skandinaviens Historia. 3 Delen. Stockholm 1817. S. 200.

5) Dette er heller ikke ganske nøiagtigt. Efter Svenskt biogr. Lexicon blev P. R. v. Gedda Resident i Paris 1721, Hofraad 1723, Canceliraad og Envoyé extraordinaire 1725, udnævntes af Kong Ludvig den Femtende til fransk Baron 1727, men blev først 1730 svensk Friherre. Han var altsaa ikke Baron 1723.

„værnet, med det halve Legeme ubedækt, for at see Arbeiderne „og den stærke Musket- og Kanonild fra Fæstningen og For- „terne. Jeg stod under ham, med Hovedet imellem hans „Støvlehæle, og Kaulbars[6]) var ved min høire Side. Neppe „var han stegen op, før Sicre[7]) gik forbi og spurgte mig „hvad Kongen bestilte, hvortil jeg svarede, at det var ikke „mig, der havde stillet ham der. Sicre ilede bort (s'en- „fuit), og jeg søgte et eller andet Paaskud for at give ham „Leilighed til at stige ned. Medens jeg overveiede hos mig „selv hvad jeg skulde sige ham, fik han et Kanonskud (un „coup de canon) ovenfor det venstre Øre, og som gik ud af „den modsatte Side ganske tæt ved Øret. Kuglen var som „et stort Dueæg. Idet han modtog Saaret, sagde han ikke et „Ord; hans Fødder glede, og han blev liggende paa Bryst- „værnet (resta appuyé sur le parapet). Skuddet, der rammede „i Hovedet, giorde samme Lyd som en Steen, man med Vold- „somhed kaster i Dynd. Ved denne Lyd sagde Adjutanten „Kaulbars til mig: „„Kongen er saaret““; jeg svarede ham, „at han var død. Han sagde: „„vi faae see efter““; jeg til- „føiede, at det var kun altfor sandt. Vi giorde Melding til „Generalen for Trancheen, og lode Soldaterne trække sig til- „bage, for at de ikke skulde faae Kundskab derom. Man førte „ham bort til Batterierne, bedækket med sin Kappe, under „Navn af en Ingenieur af hans Størrelse, som man sagde „var bleven dræbt. Man kan paa ingen Maade (on ne

---

[6]) Maigret skriver Coulbase.

[7]) I Brevet staaer Siere; men at det kun er en Skrivefeil, er aabenbenbart. Der kan ikke menes nogen Anden, end Siquier. Selv Udgiveren af det Delagard. Archiv, som et Øieblik formoder, at Brevets Siere skal være en dagligdags Forkortning af Stjern (— „roos“ nemlig!) (Delagard. Arch. XIV. 173, Anm.), tager strax efter denne Mødning tilbage og erkiender Sicre for Siere (ib. Rättels. och ; VIII).

[redacted]

„peut point absolument) fatte Mistanke om, at det skulde „være en Person af hans Armee, der har dræbt ham; thi det „Vaaben, der har udskudt Kuglen, kunde ikke bæres af noget „Menneske, hvor stærk han end var. De som have synet (vi-„sité) ham efter hans Død, ere enige om denne Sandhed. „De, der anklage den Person, De betegner, have sandsynligviis „deres Grunde til at søge at faae Folket til at troe det. Her „har De, kiære Greve! den sande Beretning om denne store „Fyrste, hvem man maa have kiendt for at vide, i hvilken „Grad han foragtede Fare og Død. Den samme Dag, der „var en Søndag, havde han bivaanet Gudstienesten, skiftet „Linned og taget en ganske ny Klædning paa. Han kom „endog (même) til Trancheen i et meget muntert Lune (d'une „humeur fort gaye), lod mig kalde, og talte temmelig længe „med mig om Beleiringens Anliggender.

„Jeg har den Ære osv.

„Maigret."

Om Maigret veed jeg intet Andet end det, der berettes om ham ved Kong Carls Død, og savner altsaa Forudsætninger til en af hans Adfærd og Ord ved denne Leilighed uafhængig Dom om hans Troværdighed. Hans Brev, der i det første Aarhundrede efter Begivenheden kun kan være blevet Enkelte bekiendt, kan ingen mærkelig Indflydelse have udøvet paa den tidligere Mening om Kongens Død; men desto stærkere har hans Landsmand la Motraye indvirket paa samme. Da denne Forfatter ikke er meget bekiendt eller benyttet i Norden, bør et Par Ord om ham og hans Værk her ikke savnes, for at Læseren selv kan danne sig en Mening om hans Fortællings Værd.

Efter en Reise i Aarene 1696 og 1697 til Italien, Orienten og Nordafrika, samt en kortere i 1698 til England, begav de la Motraye sig til Constantinopel, hvor han

tog fast Ophold indtil 1713, dog saaledes, at han derfra giorde jævnlige Udflugter, f. Ex. til Donaulandene, Lilleasien, Øerne i Archipelagus, Spanien, ja en længere Reise i Tartariet til det kaspiske Hav. Mærkeligst er hans Forbindelse med de Svenske, efter Kong Carls Ankomst til Bender. Han var med Storvezìren og den tyrkiske Hær ved Pruth 1711, hvor han blev Vidne til Czar Peters Nød og uventede Frelse; siden udførte han flere Commissioner for de Svenske, navnlig skaffede han Kong Carl et Laan hos Thomas Cooke i Constantinopel paa 30,000 Daler, hvilke han selv med Møie og Fare bragte til Bender, og stod fra den Tid i uafbrudt Forbindelse med det svenske Hof der. Med Fabricius var han nøie bekiendt. I Bender opholdt han sig, da Kalabaliken gik for sig, og har meget gode og paalidelige Efterretninger om denne eventyrlige Kamp. 1713 og 1714 reiste han i Kong Carls og sine egne Anliggender til Holland og England; men vendte atter tilbage til Tyrkiet, hvorfra han efter Kongens Afreise fulgte med Fabricius giennem Ungarn til Hamborg, hvorfra han ene, efter en Tour til Kiel, tog over Lybek til Sverrige. Her opholdt han sig nu indtil 1720, besøgte Kongen paa Torpum i Norge under Frederikshalds første Beleiring 1716, bereiste Lapland og overrakte Kongen en Beskrivelse over denne Deel af hans Rige, underhandlede med ham og Görtz om Tilbagebetalingen af det cookeske Laan, og stod overhovedet i mange Forbindelser med anseelige Mænd, saavel Militaire som Civile. I Stockholm modtog han Efterretningen om Kongens Død, var Vidne til Regieringsforandringen, Görtzes Undergang og begge Kroninger, hvorom han meddeler meget gode Efterretninger med Uddrag af Aktstykker. Af Videlyst fulgte han endog som Secretair det engelske Sendebud (Bercley) til Åland, for at overe det engelske Hofs Tilbud om Mægling mellem Rusland

og Sverrige. Fra 1720 til 1725 havde han tildeels Ophold i London, hvorfra han underhandlede med de hollandske Boghandlere Johnson og van Duren, paa hvis Forlag de to Tomer af hans Reise udkom i Haag 1727[*]).

Man vil af denne korte Angivelse see, at de la Motraye har havt saa god Leilighed som Nogen til at samle Efterretninger om Kong Carls Død, og der kan aldeles ingen Tvivl være om hans gode Villie til at benytte dem samvittighedsfuldt. Hans hele Værk viser ham som en forstandig og paalidelig, men noget kold Iagttager, uden høiere Interesse end den, at see fremmede Lande, Folk og Ting. Man skal neppe finde Mange, hos hvem Mennesket mere er gaaet op i den Reisende, end hos de la Motraye. Religion og Fædreland synes han temmelig ligegyldig imod; at han er fransk født, skal Ingen kunne mærke. Nærer han Forkiærlighed for nogen Nation, er det for Tyrkerne. Man vil overhovedet finde, at han er en ganske lidenskabsløs Mand. Saaledes viser han sig ogsaa i sine Ytringer om Carl den Tolvte, med hvem han har været i saa megen Berørelse, og som han kiendeligen interesserer sig for. Vilde man sammenstille de la Motraye med Nutidens aandrige Reisende, for hvem et Par Dage er nok til at lære at kiende et fremmed Land og Folk, et Par Pennestrøg nok til at skildre dem, da turde man maaskee finde ham noget triviel; men hvor det gielder om saadanne Efterretninger, som der kun hører en forstandig Mand med gode Forbindelser til at indsamle, er han paalidelig, og erkiendt for at være det. Hans Beretninger om Tyrkiet og om de Begivenheder, der tildroge sig under hans Ophold der, har v. Hammer hyppigt benyttet i sit berømte Værk; og vil man

*) Voyages du Sr. *A. de la Motraye* en Europe, Asie et Afrique — à la Haye, chez T. Johnson et I. van Duren. 1727. Fol.

sammenholde hans Fortællinger fra hans svenske Reise med andre Kilder, skal man neppe finde denne Tiltro ufortient. Jeg har vel ikke giort dette ved hvert Punkt; men dog nok til at faae Agtelse for Manden. Saaledes stemmer f. Ex. hans Fortælling om den ålandske Reise[9]) saa nøie overeens med Peter den Stores Dagbog[10]), som to uafhængige Kilder vel kunne det — endog til Angivelsen af Dag og Datum. De la Motraye har nedskrevet sine Reisebemærkninger efterhaanden, redigeret enkelte Partier i Form ved forskiellige Leiligheder og i forskiellige Sprog, endelig sammenarbeidet det Hele til den franske Udgave. Om enkelte Partier af hans svenske Beretninger vide vi, at han nedskrev dem strax efter at have samlet dem; og der er al Grund til at troe, at dette ogsaa er Tilfældet med hans Fortælling om Kongens Død. Var han ikke Dienvidne til denne, saa have dog hans mange og anseelige Forbindelser i Sverrige sat ham istand til at øse af de bedste Kilder, og til at sammenholde forskiellige Beretninger. Dem om Kong Carls Død har han fra Officerer ved Beleiringshæren.

De la Motraye fortæller Kongens Død saaledes[11]): Da Kongen kom ned i Løbegraven og ikke fandt Folk nok til Arbeidet, skiendte han en Smule imod Sædvane og viste nogen Misfornøielse og Uro, hvad der ellers ikke var hans Vane. Den franske Ingenieur Maigret, hvem Kongen yndede og pleiede at tale meget ligefrem til, sagde da til ham: „Deres Majestæt kan være rolig; inden otte Dage giver jeg dem Fæstningen eller mit Hoved," hvortil Kongen blot svarede: „Vi

9) Voyages T. II. cap. XX. S. 434.

10) J. H. L. C. Bacmeisters Beiträge zur Geschichte Peters des Grossen, Riga 1776. II. 154.

11) Voyages, II. S. 396, Cap. XVII.

„faae see." Derpaa førte Ingenieuren ham til forskiellige Steder i Løbegraven, som han endnu ikke havde seet, viste ham Arbeidets Fremskridt og udviklede sin Berettigelse til at love Fæstningens Overgivelse inden det angivne Tidspunkt, hvormed han syntes tilfreds. Imidlertid skydes der uafbrudt og heftigt, saavel fra Fæstningen som fra Forterne: „og da Hans „Majestæt var stegen op paa en Skandsekurv 17) med Maven „støttet mod Brystværnet, enten for at see over det, fra hvilken „Side man skød meest, og hvad Hensigt Fienden vel kunde „have, eller blot dreven af sit uforfærdede Mod: saa giorde „Ingenieuren stærke Forestillinger imod denne Nysgierrighed. „„Sire,"" sagde han, „„her er ikke Deres Plads; „„her reg„„ner det med Kanon- og Geværkugler og med Kartesker, „„som ikke have mere Respekt for Konger, end for den ringeste „„Soldat."" Kongen sagde: „„Vær ikke bange"! — „Jeg frygter „„ikke for mig," svarede Ingenieuren, „Brystværnet dækker mig; „„men for Deres Majestæt, der benytter det ganske imod dets „„Bestemmelse."" Da han nu vedblev sine Forestillinger, „sagde Kongen for at blive fri for dem: „„Gaa hen og „„see til Eders Arbeidere," og til de andre tilstedeværende „Officerer: „Og I Andre, paa Eders Poster; jeg stiger ned."" „Disse Officerer kiendte Kongen bedre, end Ingenieuren, og vidste, „at en Opfordring til at trække sig tilbage og at gaae af Veien „for Faren, var det samme som at opfordre ham til at blive „og trodse den med Fasthed; da han ikke alene aldrig følte „Frygt, men ikke engang vilde, at man skulde troe ham i „Stand til at frygte. De sagde derfor ganske sagte til Inge„nieuren: „Lad Kongen være; De giør mere Ondt end Godt,""

17) Skulde ikke den ovenfor omtalte Granstav (Lundeqvist. I, 291) have siddet i denne Skandsekurv? Kongen kan da have grebet om den for at hielpe sig op.

„hvorpaa de Alle trak sig bort i nogen Afstand. Nogle „Minuter derefter, da Hans Majestæt ikke steg ned, imedens „Kugle- og Kartekeregnen fordobbledes, blev Ingenieuren „atter urolig; men Officererne, blandt Andre Generalmajorerne „Kaulbars, Schwerin, Schlippenbach, og Adjutanten „Marchetti, sagde, at man maatte faae ham bort derfra ved „List, enten ved at forlange en eller anden Befaling af ham, „eller ved at bede ham om at tage dette eller hiint Arbeides „Fremskridt i Oiesyn for at opmuntre Arbeiderne ved sin Nærvæ„relse. Ingenieuren paatog sig at udføre dette med sin sæd„vanlige Ligefremhed, og gik atter hen til Kongen i denne „Hensigt. Han fandt ham paa samme Sted og i samme „Stilling, endnu bestandig opret, hvilket i Forbindelse med „Mørket hindrede ham i at see, at han var død. Han til„raabte ham to tre Gange: „Sire!" og da han ei fik Svar, „troede han, at han var falden i Søvn, hvorfor han trak „ham i Kiolen; men da han fandt ham ubevægelig, raabte „han til Officererne, der stode i Nærheden: „Mine Herrer, „„jeg befrygter et ulykkeligt Skud"". De løb til med en lille „Lygte, ved hvis Lys de da saae Kongen med den venstre „Haand fast sluttet om Kaardefæstet, hans sædvanlige Stilling, „naar han stod opret og rolig. Hans Handske var ganske „blodig, Hovedet alene dreiet tilbage ved Skuddets Voldsom„hed, der havde knuust hele det øvre Been i den venstre Tinding, „trykket Oiestenen paa samme Side ind i Hovedet, trængt det „høire Oie næsten heelt ud, og efterladt et Hul, hvori „man kunde lægge fire Fingre [13]; deraf sluttede man, at „det var en Falkonetkugle, samt af den Stilling, han stod

[13]) Naar man antog Hullet i den venstre Tinding for det indgaaende Saar, er denne Angivelse af dets Størrelse, — der jo kun kan være at forstaae som en omtrentlig, — neppe meget overdreven. See Synsforretningen af 1746.

„i, at Skuddet var kommet fra Fortet Overbierget[14]), der „giorde en frygtelig Ild, og hvis Skud fornemmelig bar paa „det Sted, hvor Kongen stod." — „Saasnart[15]) de oven„nævnte Officerer havde bemærket Kongens Død, bleve de „enige om, at man burde skiule den for Arbeiderne og Sol„daterne, af Frygt for at forurolige dem og betage dem Modet. „Til den Ende fandt de det hensigtsmæssigt, at forklæde hans „Legeme og at lade ham bortbære, indsvøbt i en Kappe, som „om det var en dræbt Officeer. En Franskmand ved Navn „Siquier, Adjutant hos Arveprindsen af Hessen-Cassel, der „med Hovedhæren camperede i Nærheden af Torpum, ankom „imidlertid med Depescher fra Hans Høihed til Kongen; han „blev saa overrasket, som man vel kan tænke sig, over denne „ulykkelige Hændelse. Idet han hialp ved Forklædningen, tog „han Kongens Hat og satte derimod sin tilligemed sin Paryk „paa hans Hoved; saasnart Legemet var baaret til en Hytte, „ilede han til Hest afsted til Prindsen, hvem han berettede, „hvad han havde seet, og viste ham Hatten giennemboret af „Skuddet." Arveprindsen sammenkaldte da de fornemste Officerer, meddeelte dem den sørgelige Nyhed og holdt dernæst Krigsraad, hvor man blandt Andet besluttede at hæve Beleiringen og at arrestere Görtz, som var paa Veien til Norge. Siquier affendtes for at bringe Prindsessen Efterretning om Kongens Død, men fik intet Brev med, da Prindsen var altfor beskiæftiget til at skrive. Han havde Befaling til at træde af hos Overstatholderen, for at sige denne, hvad han havde seet og lade ham underrette Prindsessen derom[16]).

---

[14]) La Motraye henviser her til sit Kort.
[15]) Sammest. S. 402.
[16]) Man seer let, at Ovenstaaende er Kilden til den Beretning om Maigrets Ord og Adfærd ved denne Leilighed, hvis Herkomst Lundblad ikke veed (L. Carl XII. 2. D. 511. Anm.)

La Motrayes Beretning stemmer ikke i alle Enkeltheder med Maigrets og Carlbergs; — ingen af Beretningerne stemmer overhovedet i Eet og Alt med de andre. Dette er ikke Andet, end hvad man ligefrem maatte vente i en Sag af denne Natur, der maa have sat alle de Tilstedeværende i den stærkeste Bevægelse. Selv vore Dages Historie giver Exempler nok paa, at under en almindelig Forvirring beholde ikke Alle Ro og Klarhed til at opfatte med Bestemthed alt det Enkelte, og giengive det med Nøiagtighed; hvoraf naturligen følger, at deres Vidnesbyrd ikke kunne stemme ganske overeens. Hvor afvigende ere ikke Fortællingerne om Napoleons Flugt fra Waterloo? Hvo tør sige, at denne eller hiin er den ene rigtige?

Det bør derhos ikke oversees, at den franske Reisendes Fortælling ikke grunder sig paa eet, men paa flere Vidners Udsagn; den er altsaa af en noget anden Beskaffenhed, end et Dienvidnes, da dette vilde have givet os Begivenheden, om end mindre fuldstændigt, saa dog bestemtere opfattet fra een Side. La Motraye har sammenholdt flere af Dienvidnernes Beretninger og deraf taget det, der forekom ham sandsynligst. Saaledes blive hans Vildfarelser meget forklarlige, uden at man har Grund til at forkaste hans Hiemmelsmænd som upaalidelige, eller hans hele Fortælling som uværdig til at troes. Han giver upaatvivleligt den Fremstilling af Sagen, som i de første Aar efter Kongens Død har været den almindelige i Stokholms høiere og vel underrettede Kredse.

Det er kiendeligt, at denne Beretning er Grundlaget for den, man gienfinder i Theatrum Europæum. og som ad denne og andre Veie efterhaanden gik ud blandt Publikum. Men den blev tildeels modsagt, skiøndt ikke i noget væsentligt Punkt,

af Voltaire[17]), hvis Carl den Tolvtes Historie, der først udkom 1731, uagtet alle sine Mangler og Feil, fornemmelig har bestemt det attende Aarhundredes Mening om Kongen. Da Voltaires Beretning for en Deel grunder sig paa Samtale med Siquier selv, hører den herhid; skiøndt man ikke kan miskiende, at man her mere og mere fierner sig fra Fortællingens første og umiddelbare Kilde. Voltaire vil ogsaa, at Kongen blev misfornøiet, da han ikke fandt Arbeidet i Løbegraven vidt nok fremmet. Maigret forsikkrede ham da, at Pladsen skulde være tagen inden otte Dage, hvortil Kongen blot svarede: „vi faae see", og vedblev at besee Værkerne med Ingenieuren. Han blev staaende ved et Sted, hvor den nye Linie giorde en Vinkel med den gamle, lagde sig paa Knæ paa den indre Dossering, støttede sine Albuer paa Brystværnet og betragtede i nogen Tid Arbeiderne, der ved Stiernernes Lys førte Løbegraven længere ud. „De mindste Om„stændigheder," siger Voltaire,„ blive af Vigtighed, naar Talen „er om en Mand som Carl den Tolvtes Død; jeg bør da „bemærke, at hele den Samtale imellem Kongen og Maigret, „som saamange Forfattere have fortalt, er aldeles falsk. Det, „jeg veed at være sandt om denne Begivenhed, er følgende: „Kongen var næsten indtil midt paa Livet udsat for et Bat„teri, hvis Kanoner vare rettede mod den Vinkel, hvor han „stod. Han havde da kun to Franskmænd hos sig; den Ene „var Siquier, hans Adjutant, en Mand af Hoved og Rask„hed, der havde givet sig i hans Tieneste i Tyrkiet, og som „stod i nær Forbindelse med Prindsen af Hessen; den Anden „var den omtalte Ingenieur. Kanonerne skøde paa dem med „Kartesker; men Kongen, som udsatte sig meest, stod i den

[17]) Histoire de Charles XII. Oeuvres completes de Voltaire. T. 23. Gotha 1785. S. 339 ff. jfr. Warmholtz, Biblioth. hist. Sveo-Gothica T. 10. S. 172.

„farligste Stilling Nogle Skridt tilbage var Grev Schwe-„rin[18]), som førte Befalingen i Løbegraven. Grev Posse, „Capitain ved Garden, og en Adjutant ved Navn Kaul-„bars[19]) modtoge Ordrer af ham. Siquier og Mai-„gret saae i dette Dieblik Kongen af Sverrig falde paa Bryst-„værnet, idet han udgav et dybt Suk; de nærmede sig; han „var allerede død. En Kugle, der veiede et halvt Pund, „havde ramt den høire Tinding, og havde giort et Hul, hvori „man kunde lægge tre Fingre. Hans Hoved var bøiet tilbage „paa Brystværnet (renversée sur le parapet), det høire Oie „trukket ind, det venstre ganske udenfor Oiehulen. I samme „Dieblik, da han blev saaret, var han død; imidlertid havde „han havt Styrke nok til, uagtet han opgav Aanden saa plud-„selig, ved en naturlig Bevægelse at lægge Haanden paa „Kaardefæstet, og befandt sig endnu i denne Stilling. Mai-„gret, en besynderlig og ligegyldig Mand, sagde ved dette „Syn ikke andet end: „Stykket er ude; lader os gaae hen og spise til „„Aften.“ Siquier løb strax for at melde det til Grev „Schwerin. De besluttede i Forening at unddrage Soldaterne „Kundskab om dette Dødsfald, indtil Prindsen af Hessen „kunde faae Efterretning derom. Man svøbte Liget i en graa „Kappe; Siquier satte sin Paryk og Hat paa Kongens „Hoved; i denne Tilstand bragte man Carl under Navn af „Capitain Carlsberg[20]) midt iblandt Tropperne, som „saae deres Konge bringes død forbi uden at ane, hvem det „var. Prindsen befalede strax, at Ingen maatte forlade Lei-„ren, og lod alle Veie til Sverrige besætte for at vinde Tid

18) P. B. Schwerin var ikke Greve; han blev Friherre 1717. Stiernmanns Adelsmatr. I, 149.

19) „Kulbert“ skriver B.

20) Skulde dette ikke være en Forverling med den Officeers Navn, der transporterede Kongens Liig til Hovedqvarteret?

[redacted]

„til at tage sine Forholdsregler, hvorved han vilde sætte Kro„nen paa sin Kones Hoved og udelukke Hertugen af Holsten, „der kunde gjøre Fordring paa den.“ Længere hen tilføier Voltaire et Par Ord om det formeentlige Kongemord, som han aldeles forkaster: „Rygtet udbredte sig dengang i Tydsk„land, at det var Siquier selv, der havde dræbt Kongen af „Sverrige. Denne tappre Officeer var lang Tid i Fortviv„lelse over denne Bagvaskelse; da han engang talte med mig „derom, sagde han disse Ord; „Jeg kunde have dræbt Kon„„gen af Sverrige; men min Respekt for denne Helt var saa „„stor, at om jeg havde havt Villien dertil, havde jeg ikke „„vovet det.““

At Voltaire saa bestemt benegtede Sandheden af Kongens Samtale med Maigret, bragte de la Motraye i Harnisk, og foranledigede ham til endnu engang at udtale sig om Kong Carls Død [21]). Han gjentager i alt Væsentligt den ældre Fortælling, men med et Par Smaaforandringer, der kiendeligen vise, at han tidligere ikke havde tillagt enhver lille Omstændighed afgjørende Vigtighed. Saaledes tilføier han, at da Officererne overlagde, ved hvilken List de skulde faae Kongen til at stige ned fra Brystværnet, hørte de en Kugle pibe, saa at Maigret sagde: „Du gode Gud, hvad var dette for et ulykkeligt Skud;“ han løb nu strax hen til Brystværnet, hvor han fandt Kongen i samme Stilling, hvilket tilligemed Mørket hindrede ham i at

---

[21]) Historia di Carlo XII Re di Svezia del Signor di *Voltaire*. Terza edizione tradotta dall' ultima di Ollandia. Con le note del Sgn. *Della Motraye* e le risposte del Sg. di Voltaire. T. II. Venezia 1719. La Motrayes Noter have egen Pagination; om Kongens Død taler han S. 60. Voltaire beraaber sig i en Anmærkning paa den da endnu levende Siquiers flere Gange, i Vidners Paahør, ham meddeelte Fortælling.

see, at han alt var død. La Motraye gientager med Heftighed, at Skuddet ramte den venstre Tinding, og at man kunde lægge fire Fingre i Saaret, hvoraf man sluttede, at det maatte være foraarsaget af en Falkonetkugle. Til Siquiers Forsvar — thi da han skrev dette, var allerede det onde Rygte almindeligt udbredt, vel især ved Voltaires Modsigelse, — beraaber han sig paa, at han ankom fra Torpum til samme Tid, som Kongen blev skudt: „Hvis Hullets Størrelse ikke „tilstrækkeligen retfærdiggiorde alle hans Folk imod Beskyldnin„gen for at have havt Deel i hans Død, vilde denne Om„stændighed, der er fortalt mig af Sign. Marchetti, være „nok til at retfærdiggiøre Siquier, om Nogen vil kaste Mis„tanke paa ham. — Enhver kiendte hans Hengivenhed for „Kongen, der havde overvældet ham med Naadesbeviisninger. De, „der af Ubekiendtskab med alle disse Omstændigheder, have „villet, og endnu ville, at Kongen skulde være dræbt af Nogen „blandt hans Egne, have ikke fattet Mistanke til Siquier „før nogle Aar derefter, da han i Stokholm faldt i en Syg„dom, der giorde ham forvirret; man hørte ham da i Paro„xysmen sige, at det var ham, der havde affyret Skuddet. Men „intet fornuftigt Menneske lagde Vægt paa disse Ord til hans „Skade. De Personers Charakteer, der have fortalt mig „disse Omstændigheder, — lader mig troe, at jeg har været vel underrettet" osv.

Læseren vil føle, at om end Voltaire og la Motraye støtte sig paa umiddelbare Vidners Udsagn, ere disse dog allerede ikke mere ganske rene og ublandede, og at vi her staae paa Overgangen imellem Beretning og Raisonnement. Imidlertid ville vi høre endnu en Udlænding, hvis Beretning vel ikke saa sikkert, som de to Foregaaendes, kan føres tilbage til Oienvidnerne, men som dog har hentet den i Stokholm, hvor han opholdt sig strax efter Kongens Død. Det er den med

Nordens Politik saa vel bekiendte Grev H. F. Bassewitz, Görtzes Medarbeider og Modstander, der strax ved Efterretningen om dennes Anholdelse efter Carls Død begav sig til Stockholm, hvor han efter eget Sigende var ædel nok til at negte Görtzes Fiender, at optræde imod sin ulykkelige Rival.

I Bassewitz's efterladte Papirer, som man dog maa erindre kun ere tilbage i et langt senere overarbeidet Udtog,[22] hedder det, at alle Görtzes store Planer tilintetgiordes i et Dieblik ved en Kanonkugle, udskudt paa Lykke og Fromme fra Frederikshalds Volde. Den ramte Carl den Tolvte, da han tog Beleiringsarbeiderne i Diesyn. Sickert, hans Adjutant, der var Prindsen af Hessen hengiven, formaaede dem, der først erfarede Kongens Død, til at holde den hemmelig. Han satte sin Paryk og Hat paa Kongen, tog hans i Stedet, og bragte Prindsen Efterretning om hans Død. Prindsen afsendte ham øieblikkeligt til sin Gemalinde. Hun beholdt Heltens Hat, og giorde Overbringeren en anseelig Foræring. Det var retfærdigt, at hun belønnede hans Hengivenhed; imidlertid tog Bagvaskelsen deraf Anledning til at udsprede, at Sickert havde myrdet Kongen for at forekomme hans Hensigt, at sikkre Hertugen af Holsten Kronen, og at han bragte Hatten som et Beviis paa sit Skud. Menigmand troede længe denne sorte Beskyldning, uden at vise mindste Had til Prindsessen eller Sickert; — saa stærk en Skygge kastede Carls haarde Aag over hans glimrende Heltemod.

Den Eneste af de med Kongens Død samtidige Svenske, der skal have erklæret sig bestemt for Antagelsen af et Kongemord, er General Grev Hans Henrich v. Liewen, — i det Mindste hvis man tor forlade sig paa Englænderen

---

[22]) Eclaircissements — extraits en 1761 des papiers du feu Comte *H. F. de Bassewitz*, — i Büschings Magazin, IX. 320.

Wraxalls Fortælling [23]). Denne ganske overfladiske Tourist, der fra den 14de April til den 30 Septbr. 1774 giorde en Reise over Kiøbenhavn, Stokholm, Petersborg, Danzig, Celle og Bremen til Hamborg, har givet en Beretning, der baade er fuld af Feil, og kiendelig røber saavel Letfærdighed i Opfattelsen som Upaalidelighed i Giengivelsen. Han har i Sverrig samlet Notitser om Carl den Tolvtes Død og er fuldt og fast af den Mening, at Kongen ikke er kommen ærligt af Dage. Om hans Grundes Vægt kan man giøre sig en Forestilling, naar man hører den første, han lægger de Svenske i Munden: „Er det sandsynligt, at en fra Fæstningen, paa „Lykke og Fromme, om Natten udskudt Kugle just skulde fare „Kongen lige i Hovedet?!" — Wraxall fortæller nu i et Brev, dat. Elfkarleby d. 8de Juni 1774, at han har været paa Godset Forsmark, hvor han traf Grev Liewen, en af de serten Senatorer. Deres Samtale faldt paa Carl den Tolvtes Død, hvor da Liewen yttrede Følgende, som Wraxall giver, saa godt han endnu kan erindre det. „Faa Mennesker," sagde Greven, „ere endnu i Live, der kunne tale om „denne Sag med saa megen Sikkerhed, som jeg. Jeg var i „Leiren for Frederikshald og havde den Ære, som Page at „opvarte Kongen den Nat, da han blev dræbt. Jeg tvivler „ikke paa, at han er kommen af Dage ved Snigmord. Natten „var ualmindelig mørk, og det var næsten umuligt, at en „Kugle fra Fæstningen kunde ramme hans Hoved i en saadan „Afstand og paa den Plet, hvor han stod. Jeg saae Kongens Liig og er overbeviist om, at Saaret i Tindingen var „af en Pistolkugle. Hvo der har bibragt ham det, er uvist; „man havde Sicker mistænkt, fordi han før Skuddet ikke var „hos Kongen, og lod sig see et Dieblik efter. De, der have

[23]) Nath. Wraxalls Reise, anf. St. S. 101.

„Erfaring i Krigsvæsenet, kiende Larmen og Knaldet af en „Kanonkugle; men Knaldet af dette Skud var nærmere ved, „og ganske anderledes. Jeg troer ikke, at Prindsen af Hessen „har havt Deel deri, eller paa nogen Maade vidst derom; „men hele Armeen troede, at han var dræbt af en ubekiendt „Haand."

Dette Vidnesbyrd bør vistnok ikke oversees; men dets Værd svækkes betydeligt ved Referentens Upaalidelighed, og hvad giver det os i Grunden Andet end en enkelt Mands Mening, grundet paa det, han for 55 Aar siden som Dreng har hørt af Andre? Thi i Løbegraven var Liewen ganske vist ikke; det siger han heller ikke, og Ingen af de sikkre Øienvidner tale om Pagens Tilstedeværelse paa Dødsstedet. Og havde han end været der, kunde hans Mening f. Ex. om Skuddets Lyd ikke have nogen Vægt imod Maigrets og Carlbergs, af hvilke den Sidstnævnte ligefrem erklærer det for umuligt, at Nogen af de i Løbegraven Tilstedeværende kunde bestemme den Afstand, hvorfra det kom. Liewen synes ikke engang at have tænkt paa, at Kongen ogsaa fra Fæstningen kunde dræbes af en Bombesplint eller en Musketkugle. Saaret i Kongens Hoved kan han have seet i Hovedqvarteret; men man maa vel spørge, med hvad Føie han saa bestemt kunde erklære det dræbende Legeme for en Pistolkugle? Han maatte da have maalt Saaret og med Sikkerhed kunnet afgiøre, hvilket af de to Huller, det i venstre eller det i høire Tinding, der var det indgaaende, hvilket det udgaaende Saar; men at antage dette, hvorom de Andre ere saa afvigende, for afgiort af Pagen, vil neppe Nogen beqvemme sig til, især da det ligger meget nærmere, at hans Mening derom kan være bestemt ved Synsforretningen af 1746. Paa dennes Paalidelighed og Tilstrækkelighed beroer det, hvad man skal dømme om Skuddets Beskaffenhed.

De anførte Beretninger komme vel fra svensk Side, forsaavidt Meddelerne have samlet dem enten i den svenske Hær eller blandt Svenske; men det er dog kun Udlændinger, der have giort Verden bekiendt med dem. Den vigtigste Beretning er imidlertid i alle Henseender svensk, nemlig Ingenieuren Carlbergs[24]), der vel allerede i forrige Aarhundrede var kiendt og benyttet af Enkelte[25]), men først i dette er bleven fuldstændig trykt.

Af Carlberg have vi to Beretninger: den ene om Kongens Død, den anden om Hærens Opbrud og Udmarsch af Norge, samt om hvad der tildrog sig i Bahuslehn i Aaret 1719[26]). Den sidste er skreven efter Anmodning af R. R. Grev C. F. Scheffer; den første er nogle — vi vide ikke hvor mange Aar ældre; kun er det vist, at den maa være yngere end 1742. Ved Dommen over disse Arbeiders Værd ere vi indskrænkede til det, de selv kunne lære os; men man kan desuagtet tillægge dem fuld Troværdighed. Alle ydre og indre Kriterier tale derfor. Forfatteren var nærværende paa Stedet,

---

24) Sanfärdig Berättelse af några få omständigheter, som sig tilldrogo den Natten då högstsalig Kon. Carl XII. uti Tranchéen för Frederichshall olyckeligen blef skjuten. I pennen författad af en, som den tiden var Lieutenant vid Fortification, och beklagligen ett åsyna vittne till det som följer. Skand. Handlingar I. 177 ff.

25) Saasom Lagerbring i „Sammandrag af Swea-Rikes Hist." 4, 3. S. 5. Lundblad siger (II. 511, Anm. 2). „Carlbergs berättelse meddelad åt vår berömde Lagerbring, och äfven af honom till någon del begagnad, finnes utförligen införd i Handl. rör. Skand. Hist. I, 177." Dette oversætter Hr. Major Jeussen-Tusch saaledes: „Lagerbring hat dessen Bericht nicht blos in den Handl. „rørande skand. Hist., I., 177, mitgetheilt, sondern auch zum Theil „widerlegt." !!

26) Skandin. Handlingar, 2, 135 ff. Denne sidste Beretning er underskreven Göteborg i September 1775. B. W. Carlberg. Frf. var da Ingenieuroberst og 80 Aar gammel; han angiver sig selv som Forfatter til den første Beretning, hvilket man allerede vidste af Lagerbring.

hvor Ulykken skeete, stod nær nok til at kunne bemærke, hvad der tildrog sig, og var dengang, om end ung, dog gammel nok til at opfatte den hele Scene Beretningen, som kiendeligen hidrører fra en forstandig, rolig Mand, der fortæller med Sandhedskiærlighed, hvad han selv har været Vidne til, viser, at han ikke kan have tabt Fatningen i det ulykkelige Dieblik. Vel skrev han mange Aar efter Begivenhederne; men dette kan ikke svække Tilliden til ham, da hans Hukommelse viser sig som udmærket tro og paalidelig. Hans Fortælling stemmer saa godt, som det kan ventes, med andre ganske uafhængige Beretninger, saasom dem om Tordenskiolds Bedrifter i Bahuslehns Skiergaard 1719, og Oberst Landsbergs Dagbog over Frederiksteens Beleiring; saa at man maa fæste Lid ogsaa til de Partier, der ikke saaledes kunne controlleres. Hertil kommer, at han ikke kan have havt nogen Interesse af Sandhedens Fornegtelse dengang, da han skrev, og at hans Sindsbevægelse da for længe siden maatte være kommen til Ro. At allehaande løse Rygter og uhiemlede Tilsætninger allerede cirkulerede blandt Publicum, bør ikke overlees.

Carlberg begynder med Kongens Ankomst fra Trancheen til Hovedqvarteret i Tistedalen, hvor Prædiken holdtes, „da Hans Maj. imod Sædvane skal have været noget mørkt „stemt og, som det hed, have opbrændt nogle Papirer ved „Ilden paa Skorstenen." Om Eftermiddagen Kl. 4 kom Kongen tilbage fra Hovedqvarteret til Løbegraven, hvor han modtoges af de tilstedeværende Officerer, blandt dem Carlberg, som den Nat var commanderet til Arbeidet og derfor ankommen et Par Timer tidligere. Kongen gik efter Sædvane allevegne omkring, talte med hvem han traf paa, saaledes ogsaa med Carlberg, der var ham velbekiendt. „Det var sædvanligt, at det til Arbeidet commanderede Mandskab fra Regimenterne skulde hver Aften samles et godt Stykke fra Fæstningen,

„under Bedækning af Bierget, hvorfra de, saa snart Mørket „faldt paa, rykkede frem til det Sted, hvor Arbeidet med „nye Linier skulde begynde. Men denne Aften saae det noget „ominøst ud; Alt gik langsomt, tungt og trægt Arbeiderne bleve „længere borte, end sædvanligt, hvorover Hans Majestæt flere „Gange viste sig urolig tilsinds, og sendte den Ene efter den „Anden til Samlingspladsen for at undersøge, hvad Hindring „der voldte dette Ophold. Jeg fik to Gange Ordre dertil af „Kongen med de Ord: „Gaa og see hvad de nøle (söla) „efter." Endelig, efter lang Venten, kom Mandskabet med „dets tildeelte Officerer anmarscherende ind i den allerede fær„dige Linie, hvis Brystværn blev giennemskaaret til Communi„cation mellem begge Linier, den gamle og den nye, som nu „skulde føres frem. Saa snart det var giort og Mandskabet „var blevet inddeelt, traadte den franske Oberst Maigret, „der var Direkteur af Attaquen, frem foran Arbeiderne og ud„stak den nye Linie paa den Maade, at efter ham defilerede „Soldaterne med Faskiner, Spader og Hakker. Eftersom nu „Direkteuren gik Linien frem, lagdes Faskinerne efter ham i en „ret Linie, og Soldaterne bleve liggende ved dem. Saasnart „den betænkte Linie var afsat, defilerede paany flere Solda„ter frem og lagde sig ligeledes ved Faskinerne med det for„nødne Værktøi. Derefter hidbragtes de alt færdige Skandse„kurve, som Fortificationscapitain Faschung fik Befaling at „lade opstille efter den udstukne Linie.

„Da Skandsekurvene vare komne i Orden, fik jeg Ordre „til at gaae ind i den nye Linie og lade dem fylde. Nu be„gyndte Arbeidet efter et sagte givet Tegn, idet jeg opmuntrede „Mandskabet til at arbeide flittigt og grave sig ned, for at de „snart kunde faae Skandsekurvene fyldte med Jord til deres „Bedækning."

„Fra den nye Linie til Fæstningens Udenværker funde „Afstanden være omtrent noget over 200 Alen', og saaledes „under Musketskud. Det var altsaa nu den første Nat under „Attaquen, at de Beleirede kunde bruge Haandgeværer (mu-skötteri), hvormed de ogsaa hele Natten igiennem holdt en „bestandig Ild, under tætte Kiædesalver, mod det Sted, hvor „de mærkede, at Arbeidet fortsattes, hvorhos ikke heller for-„sømtes uophørlig Kanonering og Bombekastning, samt Lys-„kugler til at opdage de Operationer, vi havde for. Fæstnin-„gen var ogsaa ud imod Angrebssiden oplyst med mange bræn-„dende Begkrandse, som gav et vakkert Syn og oplyste hele „Marken."

Carlberg gik nu den nye Linie mange Gange frem og tilbage, og opmuntrede Arbeiderne, der saa meget hellere løde ham, som de saae mange af deres Kammerater falde, inden de kunde komme dybt nok ned og saae Skandsekurvene fyldte til Bedækning imod Musketkuglerne. Efter halvanden Times Forløb gik han tilbage i den gamle, færdige Linie, hvor man ved Brystværnet var bedækket imod Skud saavel fra Fæstnin-gen som fra Forterne Over- og Mellembierget (Stor-taarnet); thi Gyldenløve var alt taget med Storm, og mod Fæstningen selv endnu intet Skud løsnet.

„Da jeg var kommen ind i den gamle Approche, om-„trent 6 eller 8 Skridt frem, saae jeg Hans Majestæt lig-„gende paa Trancheens indre Dossering (inre talud eller „loecring), hvor H. Majestæt havde draget sig op og laa „paa den venstre Side, med Kappen om sig, og havde truffet „Knæene noget op til sig, saa at Fødderne laae omtrent 6 „Qvarteer høiere op end selve Bunden af Approchen; han „holdt den venstre Haand under Kindbenet og Hovedet opret „over Kronen af Brystværnet. I en saadan Stilling laae „H. Majestæt med Ansigtet noget vendt imod Fæstningen og

„den nye Linie der udenfor, hvor nogle Arbeidere gik. Denne „nye Linie, som dannede en spids Vinkel med den gamle, løb „ikke saa synderligt langt ud fra den gamle, hvor H. Maje„stæt laae, saa at i det Mindste de nærmeste af Arbeiderne „kunde have seet hans Hoved over den gamle Linies Bryst„værn, om de ellers havde givet Agt derpaa. Denne Om„stændighed anseer jeg for betydelig nok til at anmærke her."

Otte til ti Officerer stode nede i Approchen ved Kongens Fødder; Carlberg stillede sig blandt dem. De havde da Kongen for deres Øine, i det han, som sagt, laae tæt foran dem med Hovedet over Brystværnet; „men hvad der passe„rede udenfor, kunde Ingen af os bemærke for det høie Bryst„værn, saasom vi stode indenfor samme, nede paa Bunden af „Approchen; ei heller veed jeg, hvor længe Hans Majestæt „havde saaledes ligget exponeret for en den Nat overmaade „fortræffelig Skyden af Kanoner og Haandgeværer."

„Da var nu den ulykkelige Stund for Haanden, der giorde „Ende paa Alt. Neppe et halvt Qvarteer havde jeg blandt „dem, som vare tilstede, staaet ved og foran Hans Majestæts „Fødder, saa traf udenfra (utan ifrån Trancheen) et Skud „ind paa den venstre Side [27]) giennem Hans Majestæts Hoved, „hvorved ikke den mindste Bevægelse mærkedes, undtagen at „Haanden faldt fra det venstre Kindbeen og Hovedet boiede „sig saa sagte ned i Kappen, uden det allerringeste Ryk af „Kroppen, der blev liggende saa aldeles stille, som den forud „laa; det var ei heller naturligt, at der efter et Skud, som „traf saa nøiagtigt giennem Hovedet, kunde følge andet end „øieblikkelig Død, uden at mindste Lem rørtes. Saaledes have „de, der herom have udspredt andre Urimeligheder, grueligen

[27]) Dette Sted berettiger ikke til at giøre Carlbergs Fortælling ældre end 1746; thi det kan gierne være, at han ikke har faaet Synsforretgen at see.

„afveget fra Sandheden [28]). Stedet, hvorfra dette ulykkelige „Skud kom, om det skeete fra en fiernere eller nærmere Afstand, „var det umuligt, at Nogen af os, der stode lavt nede, inden„for Brystværnet, kunde med ret Vished bemærke under en „saa stærk Skyden af Kanoner og Haandgeværer [29]).

„Den første af os Nærværende, der nævnte Kongen død, „var Generaladjutant Kaulbars (senere Baron, General, „Landshøvding og Overcommandant), som i det samme, da Skud„det traf og Hovedet sænkede sig saa sagte ned, slog mig, der „stod ham nærmest, paa Skulderen og raabte ganske forskræk„ket: „Herre Jesus! Kongen er skudt; opsøg General Schwe„„rin og beret ham det.“ Jeg løb da strax ned ad den „gamle Approche for at søge Generalen, hvem jeg traf ikke „langt borte, i Begreb med at gaae did op, hvor Kongen var, „som han formodentlig nys var gaaet bort fra; thi den kiække „General kom næsten aldrig fra Kongens Side, imedens At„taquen stod paa. Jeg sagde da til Generalen, at Hans Maje„stæt var skudt, hvorover han forbausedes og forskrækkedes, „uden at kunne sige et Ord mere end „Herre Jesus!“ Han „greb mig om den høire Arm og gik med stærke Skridt der„hen Da nu Generalen kom til Stedet, hvor Kongen laae, „rørte han ham ikke, men befalede mig strax at gaae og skaffe „en Baare; og i det Samme vendte han sig til Capitain Grev „Posse, som den Nat havde Vagt hos Hans Majestæt, sigende: „„følg Lieutenanten, men lad Eder ikke mærke med, at I er „„med ham.“ Vi gik da, ikke uden megen Nørelse, den nær-

---

[28]) Et bestemtere Dementi til dem, der fortælle, at Kongen traf Kaarden ud, kan man ikke forlange.

[29]) »Stället hvarifrån detta olyckliga skott kom, om det skedde ifrån ett längre bort, eller närmare håll, det kunde ingen af oss, som stodo lågt neder inom bröstvärnet, under ett så stärkt skjutande utur kanoner och handgevär, ogörligen, med rätt visshet utmärka.«

„meste Vei over Bierget til Kongens Hytte, som var opslaaet „af Brædder, bedækket af Bierget, og hvor Kongen undertiden „hvilede en liden Stund. Her var Forraad nok af færdige „Baarer, som brugtes til at bortbære dem, der bleve skudte „om Nætterne ved Arbeidet. Jeg raabte til dem, der holdt „Vagt der, at de strax skulde fremskaffe en Baare for en Of- „ficeer, som var bleven skudt, hvilket ogsaa strax skeete. I det „Samme kom Oberstlieutenant Grev Posse, som commande- „rede Garden og med nogle Herrer befandt sig ved Hytten, „henimod os og spurgte: „er Kongen skudt!“ hvortil jeg svarede „Nei, og at det var en Officeer; men bestyrtet over et saa „uformodet Spørgsmaal, nævnte jeg i denne Hast en Fortifi- „cationsofficeers Navn, som da just faldt mig for Munden. „Men i det samme gik begge Herrer Grever et Par Skridt „afsides og talte nogle Ord med hinanden, hvor da formo- „dentlig min Ledsager, Capitain Grev Posse, har sagt den „rette Sandhed. Imidlertid var det besynderligt nok, at Ryg- „tet om Kongens Død kunde have udspredt sig saa hurtigt og „saa langt bort, da det dog er vist, at ikke en fuld halv Time „var forløben, siden det ulykkelige Skud traf.“

Da Carlberg og Grev Posse kom med Baaren, hvilken de selv maatte bære frem til Kongens Fødder, fandt de, at General Schwerin havde stillet Vagt i Løbegraven for at hindre al Communication imellem den nye og den gamle Linie forbi det Sted, hvor Kongen laae. Antallet af de tilstedeværende Officerer var imidlertid forøget. General Schwerin steg nu op paa Brystværnet ved Kongens Side og løftede hans Hoved lidt i Veiret, hvorpaa Generalen med Haanden giorde et bedrøveligt Tegn til de Omstaaende, uden at sige et Ord. Deraf slutter Carlberg, at Generalen ikke har rørt ved Kongen, imedens han og Grev Posse vare fraværende. Man drog nu Kongen ned fra Brystværnet, lagde ham paa

Baaren i sin Kappe og tildækkede ham med et Par Soldaterkapper, som man hentede hos Vagten, der stod ikke langt derfra bag en Bierghøide. „Imedens vi vare sysselsatte hermed, „kom Generaladjutanten Sicker frem, tog Hatten af Kongens „Hoved, satte i dens Sted sin hvide Paryk og galonerede „Hat paa Kongens Hoved og passede, at noget af Hatten „og Parykken kom tilsyne, hvilket skeete for at giøre Kongen „ukiendelig, da han hverken brugte Paryk eller galoneret Hat.“

General Schwerin overlod nu Ligets Transport til Carlberg, med Befaling at føre det ukiendt til det store Batterie, hvorfra i Begyndelsen af Beleiringen Fortet Gyldenløve var blevet beskudt. Han skulde dertil forlange Folk hos Capitain Baron Malcolm Hamilton, som commanderede Bedækningscorpset af Garden. Generalen med de øvrige Officeerer gik nu bort; Carlberg henvendte sig til Baron Hamilton, der allerede vidste Kongens Død, og fik af ham tolv Mand, hvem han forestillede, at det var en tapper Officeer, som de skulde bære forsigtigt paa den ujævne Vei. Dette lovede de, og vidste da endnu ikke, hvem den Døde var. Sex Mand toge Baaren paa Skuldrene; de andre sex fulgte efter. Carlberg selv gik snart ved Siden, snart foran, for at udsøge den bedste Vei[30]). Da de vare komne et Par Hundrede

[30]) Paa Kortet hos La Motraye (II. p. 395) begynder Løbegraven tæt ved den Vei, der langs med Tistedalselven fører til Byen, i Nærheden af de Batterier, hvorfra Fortet Gyldenløve blev beskudt; Graven gaaer Østen og Syden om dette Fort, først imellem det og Batterierne, dernæst imellem det og Fæstningens to andre Udenværker, Overbierget og Stortaarnet; endelig i nordlig Retning frem paa Pladsen imellem Gyldenløve og Hovedfæstningen. Heraf følger: 1) at den nærmeste Vei fra Dødsstedet til Kongens Hytte bag Gyldenløve maatte, som Carlberg siger, være den lige Linie over Biergmarken, nemlig imellem Gyldenløve og Elven; 2) at naar Carlberg gik med Baaren udaf Løbegraven, fra Dødsstedet, og saaledes vendte Ryggen til Fæstningen, maatte han ved at

Skriot frem, mødte han sin Ven Fortificationscapitain Schultz, der havde været med i Løbegraven, da Kongen blev skudt, og altsaa vidste, hvem det var, der laae paa Baaren[31]. Efter Anmodning af Carlberg, der ikke var ganske vis paa at kiende den sikkreste Vei til det store Batteri, paatog Schultz sig at føre Toget; men da de vare komne et temmeligt Stykke frem, mærkede de, at Capitainen havde taget feil af Veien og var gaaet for meget til Venstre, hvorved de vare komne frem til en høi og steil Jordbakke, som de enten maatte ned over, eller vende om igien for at søge en anden Vei. „Under en „steil Bakke løb en Landevei langs med Elven til Staden, „der var os ganske nær. Derover bleve vi noget bestyrtede „og tvivlraadige om, hvad vi skulde giøre, lode altsaa Baaren „sættes lidt ned og gik til Side, for at Soldaterne ikke skulde „høre, hvad der taltes. Capitainen vilde, at man skulde vende „om og gaae et Stykke tilbage for at søge en anden og sik„krere Vei, da man vidste, at der nedenfor Jordbakken, saa „nær Staden, som oftest gik danske Patrouiller, saa at der var „temmelig usikkert og voveligt. Derimod giorde jeg adskil„lige Indvendinger, og endelig enedes vi om at gaae nedad „den steile Jordbakke. Jeg formanede da Soldaterne til at „anvende al Agtsomhed, saa at den døde kiække Officeer ikke „faldt af Baaren, hvilket de nok lovede, men holdt slet. Vi „bevægede os nu saa sagte nedad, efter den steile Bakkes

gaae over Marken, for langt til Venstre, komme til Veien ved Elven og, naar han derefter fulgte denne mod Østen, til Begyndelsen af Løbegraven, men til dens ydre Side. Dette taler for Rigtigheden af Kortet, saavidt Beleiringsarbeiderne angaaer.

[31]) Carlberg anmærker her, at Schultz senere blev Oberstlieutenant, adlet under Navn af Nordencreutz, men massakreret i Finland. Dette viser, at Beretningen maa være yngre, end 1742; thi i dette Aar, Natten imellem den 17. og 18. Juni, blev Nordencreutz ved Quarnby nedhugget af Kosakkerne. Stjernman, Adelsmatr. 2, 1305.

„Hælding, idet jeg med to Soldater holdt imod den hældende „Side af Baaren, saa meget muligt var; men da vi kom paa „det Bratteste, skeete det ved Karlenes Uforsigtighed, at Kongen „væltede over den ene mod mig hældende Arm af Baaren, ud „i mine Arme, dog saaledes, at Kroppen ikke faldt heelt til „Jorden; thi jeg blev i samme Øieblik understøttet af Solda„terne til at løfte Kongen op paa Baaren igien. Men det „kunde ikke forhindres, at de to løse Kapper tilligemed Hatten „og Parykken faldt af Kongen. Da det nu var klart Veir, og „Maanen var stegen et godt Stykke op over Horizonten, stærkt „lysende imod den steile Bakke, eller rettere sagt Jordbierget, „hvor vi nu stode[32]): saa hændte det sig, at Soldaterne kiendte

---

[32]) For Dommen over Carlbergs Troværdighed er det af stor Vigtighed, at bestemme Maanens Stilling i det angivne Moment. En af mine Venner, der har havt den Godhed at foretage de fornødne Beregninger, hvorved dog kun ufuldstændige Hiælpemidler have staaet til hans Raadighed, har meddeelt mig følgende Angivelser. Onsdag d. 7de Decbr. n. St. 1718 blev det Fuldmaane Kl. 9, 16′ Efterm.; Maanens Alder Søndag den 11. December var altsaa 19 Dage. Ved Frederikshald (59° 10′ N. B.; 29° 5′ Ø. L.) stod Maanen den Dag op Kl. 7, 42′ Efterm., omtrent 30° fra Øst til Nord; Kl. 10 har dens Høide været omtrent 15°, dens Afvigelse fra Øst mod Nord omtr. 3°; en Time sildigere stod den c. 22° over Horizonten, og dens Afvigelse fra Øst mod Syd var da 10°; Kl. 12 var Høiden omtr. 29°, Afvigelsen imod Syd 23°.

Da man ikke med Vished veed Klokkeslettet for Kongens Død, maa man gaae ud fra Carlbergs Formodning, at den var omtrent Eet ved Ankomsten til Hovedqvarteret. Tager man nu Fortællingens hele Sammenhæng i Betragtning, turde det være rimeligst, at han kom med Baaren til den bratte Bakke omtr. Kl. 11, da Maanens Høide var 22°; det var da klar Luft, og tænker man sig Bakken hældende mod Øst eller mod Ost-Syd-Øst, hvad Fortællingens hele Gang synes at kræve, saa maatte Lyset netop falde stærkt paa Liget, da det gled ud over Baarens Arm. At Carlberg efter saa mange Aars Forløb endnu kunde angive dette Forhold saa rigtigt, bestyrker i høi Grad Tilliden til hans Sanddruhed og hans gode Hukommelse. Det er ogsaa begribeligt, at hiin Nats Begivenheder maatte efterlade et uudsletteligt Indtryk i hans Sind.

„Kongen og med stor Bestyrtelse begyndte at mumle og be-
„klage sig, sigende til mig: „det er en ganske anden Mand,
„„end I har sagt; hvorledes vil det nu gaae med os?“ og
„mere saadant. Dette Bulder giorde saavel mig som Capi-
„tainen noget bekymrede. Jeg talte dem altsaa alvorligt og
„haardt til, og befalede dem at holde Mund og ikke at under-
„staae sig at tale et Ord mere; hvorefter de strax bleve tause,
„da de vel mærkede, at jeg ikke vilde have megen Snak derom.
„Vi satte da, saa godt det der paa Stedet lod sig giøre, Pa-
„rykken og Hatten paa Kongen, lagde Kapperne over ham
„og fortsatte da Resten af den steile Bakke nedad, hvor vi
„bragte Kapper, Hat og Paryk i bedre Orden. Vi vare nu
„temmelig nær ved Staden paa den før omtalte Vei, hvor der
„ofte patrouilleredes, men fandt Alt der ganske stille og saae
„intet Menneske; gik altsaa henad Veien, indtil vi naaede vor
„Trandhee, som var opført i Begyndelsen af Attaquen, paa den
„Side under Bierget, imod Staden, ved Elven; men vi vare
„da med Baaren udenfor Trandheen, saa at Baaren maatte
„løftes op over Brystværnet for at komme ned i Linien, hvil-
„ket gik godt og vel af, fordi Soldaterne nu vare forsigtigere
„end før. Vi fulgte da Trandheen et godt Stykke, indtil vi
„naaede det bestemte Batteri. Jeg anmodede nu Capitainen om
„at gaae til General Schwerin, som var et lille Stykke derfra,
„og melde, at jeg nu var ankommen. Capitainen kom strax
„tilbage med den Befaling fra Generalen, at Kongen skulde
„føres til Hovedqvarteret i Tistedalen ad den nye Vei, der
„var anlagt for Kanonernes Transport, og som var en halv
„Miil lang Ellers betiente man sig af en nærmere Vei til
„Tistedalen langsmed Elven, men over usikkre Spanger og
„Broer.“ Den øvrige Deel af Transporten gik af uden
Uheld, da Veien var bedre og Maanen kom høiere op. General Schwerin red dem forbi paa Veien og raabte dem an;

paa Carlbergs Svar, at det var en død Officeer, de bragte til Tistedalen, henkastede han en let Beklagelse for Soldaternes Skyld, der dog allerede vidste, hvem de bare. Carlberg lod Baaren sættes omtrent 50 Skridt fra Kongens Huus og bortsendte Soldaterne med en Gave. Han hørte siden, at man havde efterspurgt disse Karle og givet dem en rigeligere Belønning. Capitain Schultz gik til Hovedqvarteret med Melding om Baarens Ankomst; imidlertid forblev Carlberg alene ved den. Hvad Tid paa Natten det var, vidste han ikke nøie, men formodede, at Klokken omtrent kunde være Eet. „Tiden blev mig temmelig lang," siger han; „ieg gik frem og „tilbage, satte mig stundom paa Armen af Baaren, saae ofte „med taarefulde Øine og et beklemt Hierte paa den store „Konge, medens mange besynderlige Tanker om denne Helts „saa uformodet hastige Død løb om i mit Hoved". Capitainen kom tilbage med to af Kongens Tienere, og disse Fire bare nu Baaren til Huset; Carlberg og den ene Tiener løftede Liget ind i Kongens Kammer, hvor de lagde det paa Gulvet ved Væggen. General Schwerin og Kongens Livmedicus Neyman[33]) stode i Kammeret, bedrøvede og med Taarer i Øinene. Generalen takkede de to Officeerer, lovede at anbefale dem til Arveprindsen til Belønning, og bad dem træde ind i Salen for at hvile en Stund. Denne Sal lignede dog mere en stor Stue. Fire Vorlys stode paa Bordet; Ingen var derinde uden Carlberg og Schultz. Døren til Kammeret, hvor Kongen laae, stod halvt aaben, saa at de saae de høie Herrer, der gik derind. Blandt de Første vare Hertugen af Holsten, Feltmarskalk Grev Mørner og General

[33]) Dette er vel den Neuman, som forekommer blandt Feltskærerne i Fortegnelsen over dem, der vare med Kong Carl i Bender. (*Floderus*, Handl. till Carl XII's Hist. 3, 169). Ogsaa dette kan tiene til at vise Carlbergs troe Hukommelse.

Dücker Alle vare bedrøvede og fældede Taarer. Efter en Timestids Forløb gik de to Officerer til deres Qvarterer, smaa Bondehytter omtrent en Fierdingvei nærmere ved Fæstningen, hvor Carlberg lagde sig til Hvile paa Gulvet blandt de andre Fortificationsofficerer, som den Nat ikke havde været commanderede ud i Løbegraven. „Saasnart det begyndte at „dages," vedbliver han, „gik jeg derfra til min meget gode „Ven og Velynder, Feltsekretær Gabriel von Seth[34], „hvis Qvarteer ikke var langt fra Hovedqvarteret. Paa Veien „til ham, da det var blevet ret Dag, bemærkede jeg meget „størknet Blod paa min Kiole, mit Gehæng og mine Hand„sker, som formodentlig var kommet paa, da Kongen væltede „af Baaren i mine Arme, eller da jeg med Livtieneren løftede „Kongen af Baaren ind i Kammeret. Da jeg kom ind til „Feltsekretæren v. Seth, — jeg kalder ham ved denne Leilig„hed ikke Excellence, — spurgte han mig strax: „Har Du væ„„ret i Approcherne i Nat?" hvortil jeg svarede Ja, og for„talte korteligen hvad der var passeret, hvorhos han tillige „saae, hvor besudlet med Blod jeg var. Han sagde mig, at „han allerede i Nat havde været i Hovedqvarteret for at føre „Protocollen i et tiltænkt Krigsraad; men eftersom Hans Kgl. „Høihed Arveprindsen af Hessen, som boede tre Fierdingvei „fra Hovedqvarteret, paa Torpum Herregaard, da endnu „ikke var ankommen, saa blev dette Krigsraad opsat til idag. „Feltsekretæren maatte altsaa skynde sig derhen, hvortil ogsaa „Hesten stod sadlet for Døren, da jeg kom. Jeg spurgte da „i al Hast, hvad Følger Kongens Død kunde have, hvortil „svaredes, at det kunde Ingen endnu vide; men man troede, „at ved dette Krigsraad turde Armeen faae Befaling til strax

[34]) Carlberg tilføier: „nu Greve og Rigsraad." Jeg har nu ikke de fornødne Hielpemidler ved Haanden for at kunne benytte dette Indicium paa Beretningens Affattelsestid.

„at drage sig tilbage ud af Norge, hvilket ogsaa skeete; thi „samme Dag afgik Ordre derom til alle Regimenter.“

„Der kunde vel være Et og Andet endnu at anmærke „ved dette høist bedrøvelige Dødsfald, der hændte denne be„drøvelige Nat; men jeg har ikke villet berette mere, end ene „og alene det, hvortil jeg desværre har været et Dienvidne[35].“

Af Carlbergs anden Beretning hører kun Begyndelsen herhid. Det fortælles der: at da Arveprindsen af Hessen Dagen efter Kongens Død holdt Krigsraad i Hovedqvarteret, skal Hertugen af Holsten have raadet og bedet, at Fæstningen maatte indtages, hvilket Carlberg mener snart kunde være giort, da Arbeidet allerede var rykket Hovedfæstningen saa nær, at Breschebatterierne skulde have været anlagte Dagen efter Kongens Død. Men ved Stemmegivning fik den mod-

---

35) Den, der holder sig til den tydske Oversættelse af Lundblads Carl XII, maa her savne Fortællingens Fortsættelse, hvor der berettes om Carlbergs Affendelse til Torpum (see Oversættelsen II. 568). Men dermed hænger det saaledes sammen. Lundblad (II. 513) slutter sit Udtog af Carlbergs Beretning paa følgende Maade: „Det öfrige af berättelsen rörar den döda Konungans bortförande till högqvarteret i Tistedalen, hvarom bestyret lemnades åt Carlberg. Huru bestört skulle han ej blifvit, om han, i stället för Siquier, kommit att öfverföra dödstidningen til Prins Frederik, som mottog den i sit högqvarter Torpum“ etc. Dette Sted har Hr. v. Jenssen-Tusch (II. 567) giengivet saaledes: „Der übrige Theil des Berichts betrifft die „Abführung der königlichen Leiche nach dem Hauptquartier in Tiste„dalen, die ebenfalls dem Lieutenant Carlberg übertragen wurde. Es „befremdete denselben, daß ihm daneben befohlen wurde, die Mel„dung vom Tode des Königs dem Prinzen Friedrich nach Torpum „zu überbringen, welches ¾ Meile rückwärts lag, statt daß der Ge„neraladjutant Siquier dazu berufen gewesen. Der Prinz empfing „osv.“ Man seer, at denne Slutning af Carlbergs Beretning beroer paa en Misforstaaelse af Originalens Ord, der sige netop det Modsatte af den tydske Oversættelses. Hvad Lundblad derefter anfører om Arveprindsens Adfærd ved denne Leilighed, er ikkun et Udtog af Piblgrens opdigtede Beretning, med en lille Tilsætning af en Commentar over samme.

satte Mening Overhaand. Som Beviis for, at man i Begyndelsen søgte at holde Kongens Død hemmelig, beraaber Carlberg sig paa, at General Schwerin lod ved ham Ligets Transport besørge, ikke ved nogen høiere Officeer. Men et saa vigtigt Dødsfald kunde ikke længe forblive ubekiendt. Rygtet gik, at en Underofficeer skulde ved denne ulykkelige Hændelse være rømt til Fæstningen og have berettet Kongens Død; men det mener Carlberg ikke kan være sandt, fordi de Beleirede endnu i de to følgende Nætter fortsatte den heftige Skyden med Kanoner og Haandgeværer imod Løbegraven, hvilken da stod tom. Først den tredie Dag[36]) efter Kongens Død saae man en Afdeling af Besætningen rykke ud af Fæstningen, med fornødent Værktøi, og midt for Armeens Øine tilkaste de Fæstningen nærmeste Linier — til Carlbergs store Ærgrelse. Dagen efter Kongens Død droges en Cordon af Soldater i Kanonskuds Afstand imod selve Hovedfæstningen, for at hindre Besætningen i at forurolige de nærmest leirede Regimenter; men dertil hørtes Intet, og heller ikke lod Commandanten affyre en Glædessalve, hvilket undertiden skeer, naar en Beleiring ophæves. Han har formodentlig ogsaa uden slige Ceremonier været vel tilfreds med hvad der forefaldt! — Armeen marscherede over Broerne ved Svinesund, og ottende Dagen efter Kongens Død, Søndag Aften ($\frac{7}{18}$ December), afgik den omtalte Cordon som Bagtrop til Sundet, hvilket de sidste svenske Tropper passerede om Natten og den næste Dag, uden i mindste Maade at foruroliges af Fienden. Carlberg betvivler, at man fik alle Kanoner og Krigsredskaber med ud af Norge.

---

[36]) Efter Commandantens Dagbog var det den fierde Dag (den 15de December).

II.

Til de oprindelige Beretninger om Kong Carls Død maa ogsaa de regnes, der ere komne fra Frederiksteen. Vel kunne de ikke give saa omstændelig og nøiagtig Underretning om selve Dødsøieblikket, som de, der hidrøre fra Kongens nærmeste Omgivelser; men de oplyse dog mange vigtige Omstændigheder, der staae i Forbindelse med Hovedpunktet, og afgive tillige Bidrag til Kritiken over Efterretningerne fra den modsatte Side. Ogsaa indeholde de Vidnesbyrd af svenske Krigere, af hvilke den Ene har staaet i Kongens Nærhed, da Skuddet ramte ham, og selv seet dette — rigtignok kun efter eget Vidnesbyrd; men hvis Troværdighed bestyrkes deraf, at han har angivet dets Retning rigtigere, end de andre Øienvidner, og det tidligere end Nogen af disse, strax efter Ulykken, altsaa under det første friske Indtryk. Det er vel sandt, at disse Vidnesbyrd ere Overløberes; men i dette Tilfælde bestyrker denne Omstændighed snarere deres Troværdighed, end den svækker den. Vel maa i Almindelighed Overløberes Udsagn behandles med stor Vaersomhed og streng Kritik, fordi de hidrøre fra Folk, der svigte Ære og Pligt; men her opveies dette deraf, at de have afgivet deres Beretning under saadanne Forhold, der stillede dem udenfor Hensyn, som muligen kunde paalægge mangen ærlig Svensk Forsigtighed og Tilbageholdenhed i sine Yttringer om Begivenheden. Overløberne, som ankom i de første Dage til Fæstningen, havde ikke alene ingen Grund til at skaane deres forrige Officerer, men maatte snarere være fristede til at laste disse, for at sætte deres eget æreløse Skridt i saa gunstigt et Lys som muligt. De havde da sikkert ikke fortiet det, hvis det overhovedet var faldet dem ind, at Kongens Død ikke var gaaet ærligt til; eller hvis nogen Mistanke om Forræderi af Officererne havde været

udspredt i Hæren. At Overløberne ingen saadan Mistanke have yttret, er da upaatvivleligt et Tegn paa, at den ikke i de første Dage efter Kongens Død har været til blandt de Menige og Underofficererne i den svenske Hær.

Det var som bekiendt Tordenskiold, der bragte den første Efterretning om Kong Carls Død til Kiøbenhavn. Hans Rapport[37]) indeholder en Deel af en Dagbog over Beleiringen, der af Frederikshalds Magistrat strax efter Fiendens Bortmarsch indsendtes til Norges Vicestatholder, Geheimeraad F. Kragh i Christiania. Denne Dagbog er senere fuldstændigen trykt[38]); men den er kun en Udskrift af en anden Dagbog, som Præsten i Frederikshald, Peder Sørensen Halden, der under Beleiringen var i Fæstningen, har skrevet og indsendt til Bispen i Aggershuus Stift, Barth. Deichmann, som under 24de Decbr. 1718 sendte den til Geheimeraad D. Wibe, Oversekretær i det danske Cancelli. Ogsaa denne Dagbog, der gaaer fra den 9de November til den 20de December n. St., foreligger nu Publikum[39]). Den er vistnok et saare vigtigt Aktstykke i denne Sag, men dog kun forfattet af en Privatmand, om hvem man ikke veed, at han har havt andre eller paalideligere Efterretninger end dem, de Beleirede i Almindelighed kunde have. Fuld Paalidelighed maa derimod tillægges Commandantens, den tappre Oberst Barthold

37) Dat. Orlogsskibet Laaland d. 28 December 1718. C. P. Rothe Tordensk. Levnet III. 80.

38) Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie. 3die B. Christiania 1835. S. 188 ff.

39) Bernt Moe, Aktstykker til den norske Krigshistorie under Kong Frederik den Fierde. 2det Hefte. Christ. 1839 S. 248 ff. Sagde Bisp Deichmann det ikke saa bestemt, at Præstens Dagbog er Originalen, Magistratens Copien, kunde der være nogen Grund til at troe Forholdet omvendt.

[redacted]

Nicolas v. Landsbergs Rapport[40]) til Kong Frederik den Fierde, dat. Frederiksteen d. 21 December 1718; men denne grunder sig for en stor Deel paa en Dagbog, Commandanten har holdt under Beleiringen, og som hidtil, saavidt jeg veed, ikke er trykt, men vel benyttet af et Par ældre Forfattere.

Paa denne Dagbog, og paa Magistratens, grunder sig nemlig Jonas Rists Beretning om Frederiksteens sidste Beleiring[41]), ligesom Johannes Schrøders[42]) paa Commandantens Rapport og Magistratens Dagbog, dog med smaa Tilsætninger, som kiendeligen skyldes mundtlig Fortælling eller Localkundskab: Vidnesbyrd, der ere saa meget vigtigere, som de to nævnte Forfattere vare Samtidige og levede i Frederikshald i Forhold, der ikke tilstede Tvivl om, at de jo maatte kunne forskaffe sig de bedste Efterretninger, man overhovedet der paa Stedet kunde have om denne mærkelige Begivenhed.

Ogsaa Anders Busæus maa til sit historiske Dag-Register[43]) enten middelbart eller umiddelbart have benyttet

---

40) Hvor denne første Gang er trykt, veed jeg ikke. Det ældste Aftryk, jeg kiender, er det i „Sammlung verschiedener Bericht und Schriften vom Tode Königs Carls des XII". osv. S. 8. Derefter findes et temmeligt unøiagtigt Aftryk i Theatrum Europæum 21, S. 455. — Paa Dansk har man den i Topogr. Journal for Norge, 4de Hefte, S. 72 ff.

41) „Frederikshalds Æreskrands", i Dansk Museum 1782. I. S. 641 ff. — Forfatteren var Collega ved Byens Skole og giorde Tieneste ved Peter Colbiørnsens Fricompagnie, da Frederikshald første Gang blev angreben af Kong Carl 1716.

42) Kort historisk Beskrivelse over Frederikshald, paa Riim sammenskreven og med nødvendige Anmærkninger oplyst af Mag. Johanne Schröder, Rectore Scholæ der sammestedss. Kbhvn. 1727. Om Beleiringen 1718 f. S. 90 ff.

43) Historisk Dag-Register over Kong Friederich den Fierdes Levnet. Af Andreas Busæus. Kbhvn. 1770. S. 188 ff.

Landsbergs Dagbog. Paa Disses og paa Hoiers[44]) Fortælling, som dog ikke er en oprindelig Kilde og derfor her forbigaaes, grunder sig de danske Historieskriveres Bidrag til den almindelige Beretning om Kong Carls Død.

Der er endnu et Par Vidnesbyrd fra dansk og norsk Side, hvis Oprindelighed man ikke kan benegte, men som dog heller ikke kunne gielde for ganske paalidelige Kilder, i det Mindste ikke i deres nuværende Tilstand. Lundblads tydske Oversætter, Hr. Major v. Jenssen-Tusch, har som Bilag til anden Deel ladet trykke en Dagbog[45]) over Beleiringen, der hverken er Magistratens eller Commandantens, men tvertimod i enkelte Punkter afviger saa meget fra disse, at man ikke ret veed, hvad man skal tænke om den. Meddeleren har blot bemærket, at den findes i det danske Krigscancellies, altsaa vel nu Generalcommissariatets Archiv, men ikke beskrevet den nærmere eller givet nogen Oplysning om dens Herkomst. Hertil kommer, at man heller ikke kan vide, hvilke Forandringer Meddeleren har foretaget med den; den synes at maatte forstaaes som et Udtog af en Dagbog, og er enten oversat eller dog omarbeidet, saavidt Sproget angaaer. Derom har man ikke meddeelt Læseren Underretning, og dog var det af Vigtighed at vide, om dette er udført med streng Nøiagtighed, da meget her kommer an paa enkelte Ord og deres Stilling. Indtil man faaer Oplysning herom, kan denne Dagbog ikke regnes blandt Kilderne af første Rang, eller tillægges samme Værdi som Landsbergs Rapport, eller hans og Magistratens Dagbøger. Imidlertid bekræfter den i Hovedpunktet: Løbegravens Nærhed ved Fæstningen og Beskaffenheden af de Vaaben,

---

44) König Friederich des Vierten Leben, I, 331 ff.

45) Lundblad, Gesch. Carl des Zwölften. Deutsch von G. F. v. Jenssen (-Tusch) II. Anlage XXIII. S. 677.

der brugtes fra dansk Side den Nat, da Kongen blev skudt, ganske de andre paalidelige Beretninger; thi den lader Fiendens Arbeide allerede den 10de December være rykket Hovedfæstningen paa 250 Skridt nær, og siger, at Commandanten den 11te December om Aftenen lod en Deel af Besætningen gaae ud i Contrescarpen og den hele Nat skyde med Haandgeværer.

Englænderen Coxe fortæller[46]), at han under sit Ophold i Frederikshald opsøgte en 96 Aar gammel Mand i Tistedalen, Bengt Elkenson, der tiente ved Artilleriet i Fæstningen under den sidste Beleiring. Denne Mand sagde ham, at Kong Carl upaatvivleligt var skudt fra Fæstningen, ikke af En af sine Egne; at han paa det Sted, hvor han faldt, meget let kunde træffes af en lille Kugle, der kan gaae to Gange saa langt; at man fra Fæstningen den Nat skød paa Løbegraven med allehaande Skudvaaben, især med Kanoner, der førte smaa Kartesker[47]); at de Svenske faldt som Straa, mange i Kongens Nærhed, saa at man begravede dem paa Pladsen; thi de vare saa meget udsatte for Ilden fra Skandserne, at de alene kunde arbeide om Natten; — endeligen, at det dræbende Skud maa være kommet fra Fæstningen selv, ikke fra Overbierget, imod hvis Ild Løbegraven var dækket af en mellemliggende Høi, og hvorfra der den Nat ikke blev giort et Skud; hvilket Elkenson kunde sige med saa meget større Vished, som han selv dengang befandt sig i dette Udenværk. — Saa gunstigt nu end dette Vidnesbyrd lyder for den her forsvarede Mening, vover jeg dog ikke at tillægge det samme Troværdighed, som de andre oprindelige Beretninger, fordi man kun har det fra anden Haand, giennem en Mand, der ved en Tolk maatte tale med Vidnet, som jo ikke kunde sige Andet end sin

[46]) Reise durch Polen etc. Dritter Band. Zürich 1792. S. 90 ff.
[47]) »Besonders klein Kartetschengeschütz aus Kanonen«.

Mening om Kongens Død, og dog har sagt den med afgiort Vished. Han var desuden en Almuesmand i høieste Alder, og kan vel ikke have vidst mere om det, der passerede iblandt de Svenske, end hvad de øvrige i Fæstningsværkerne indesluttede Soldater dengang troede. Ganske oversees eller tilsidesættes bør imidlertid denne Beretning ikke, da den dog giver enkelte ret mærkelige Omstændigheder.

Hoveddocumenterne fra dansk-norsk Side blive altsaa Commandantens Rapport, samt hans og Præsten P. S. Haldens Dagbøger.

I Rapporten siger Oberst Landsberg, at Fienden, trods al Fæstningens Ild af Kanoner, Morterer og Musketteri fra Contrescarpen, avancerede denne paa 250 Skridt nær, især begunstiget af de lange mørke Nætter og en tyk Taage om Dagen. „Hans Majestæt Kongen," vedbliver han, „skal (som „altid er skeet) have exponeret sig meget, og ofte ved Nattetider „være kommen ganske nær under vores Contrescarpe for samme „at recognoscere; saa og fast bestandigt opholdt sig hos Ar„beiderne i Approcherne for at paadrive Arbeidet, der ikke gik „saa hurtigt, som han gierne vilde, efterdi Arbeiderne nødigt „vilde dertil, formedelst de mange Døde og Blesserede, de be„kom. Hans Majestæt selv havde en liden Bord-Hytte, hvilken, „ligesom Arbeidet avancerede, blev forflyttet indtil tæt under „Gyldenløve bag et Bierg, hvor den endnu staaer. Til „denne lille Hytte har Kongen altsaa ladet sig bringe sin Mad [48]), „indtil Søndagen den 11 December imellem Kl. 9 og 10 om „Aftenen, da han blev skudt i Approchen, som Nogle mene af „en Kartesk-kugle; men Andre af en Musketkugle fra Contre„scarpen. Herpaa ophørte strax Arbeidet, som meldt, hvilket

[48]) Endnu den sidste Aften, d. 11. Decbr. imellem Kl. 8 og 9, bragte Hultman ham Mad »i Approcherne« d. e. i denne Hytte. Floderus Handl. I, 127.

„blev bemærket saavel i Contrescarpen som i Nedangen, hvor „jeg selv paa samme Tid var nærværende tilligemed Oberst„lieut. Dithart, Major Nutzhorn, Major Reitzenstein „og Flere, for at see, hvad Effect vore Bomber og Tranchee„Ild (som først denne Aften var ret kommen i Stand) vilde „udrette; da der imidlertid alt hvad muligt blev continueret „med vores Kanonade, Steenkastning af Morterer og Musket„teri fra Contrescarpen; hvilket aarsagede, at Fienden tænkte, „vi vilde giøre et Udfald, hvorfor de og lode deres Approche„garde med Flere rykke frem, af hvilke Mange bleve skudte. „Om Morgenen den 12te saae vi, at de ikke havde avanceret „videre med deres Arbeide; vi mærkede og, at de marscherede „frem og tilbage ligesom i Confusion, ligesaa at her og der „kom og løb adskillige Currerer; dog uden endnu at vide den „rette Aarsag. Imidlertid vare vi aarvaagne paa vores Post, „saasom vi ved deres Desertører havde erfaret, at de om mu„ligt vilde forsøge en Storm, som skulde skeet, hvis ikke Ge„neralerne havde raadet Kongen derfra; om denne Storm „havde løbet vel af, staaer derhen; Stormstigerne vare ellers „færdige og i Beredskab. Følgende Dag, nemlig den 13de „December, kom en Desertør, som vel med alle Omstændigheder „bragte os Efterretning om Kongens Død; men vi kunde „neppe kun halv troe denne Nyhed, efterdi den var saa betyde„lig, uagtet Desertørens dyreste Forsikkringer. Den næstpaa„følgende Dag, som var den 14de, saae vi heller ikke deres „Arbeide videre avanceret, hvilket vi syntes var noget under„ligt og gav os Anledning til at tænke Adskilligt; dog vare vi „stedse aarvaagne, og vedbleve som forhen med vores Kano„nade. Endnu samme Morgen kom en anden Desertør, som „berettede, at de bortførte deres Kanoner og Morterer og „havde Ordre til Afmarsch; sagde og, at man iblandt dem „talede meget hemmeligt om Kongens Død, og at Aarsagen

„til deres Opbrud var Russernes og de Danskes Indfald i „Sverrige. Vi forbleve saaledes i Usikkerhed, indtil den 18de[49]), „da en Fændrik af de Fiendtlige ankom, der skulde været arre„steret, fordi han havde talt om Kongens Død til en „Major, nemlig at den ikke kunde blive holdt caché. Denne „Fændrik bekræftede ikke alene Rygtet om Kongens Død; men „endog Stedet, hvor han blev skudt, kunde han udvise, hvor „jeg har ladet sætte et Tegn. Videre berettede han, at de „havde Ordre til Afmarsch og at affore deres Kanoner og „Morterer, hvilket endog af deres Raaben under Arbeidet „kunde bemærkes." De følgende Dage ankom atter Overløbere, der bekræftede disse vigtige Efterretninger, og Mandagen den 19de December begyndte de Svenske at marschere bort over Idde, Enningdalen og Svinesund. Commandanten udsendte den 19de og 20de Decbr. 200 Frivillige, der kom tilbage med nogle Trosdrenge og Officeerheste; ligeledes den 21de, hvorved heller Intet forefandtes uden en Mængde døde Heste. Bønderne indbragte nogle Fanger og berettede, at i Husene og paa Veiene laae endeel Syge og Døde. Commandanten haabede at faae opdaget, hvor de havde nedgravet Kanoner og andet Materiale.

Præsten P. S. Haldens „Relation om Frederikshalds „Beleiring fra den 9de November, da Fienden indfaldt, til den „20de December, da han af Landet igien var udmarscheret An. „1718" er vel skreven strax efter Beleiringen, men kan neppe være ført Dag for Dag under den, da der meddeles Et og Andet, som de Beleirede først senere kunde faae at vide. Om Kongens Død hedder det: at da Gyldenløve var taget den 8de December, begyndte Fienden samme Nat at approchere sig

[49]) Maa uden Tvivl være en Tryk- eller Skrivefeil, for den 15de Dec.; jfr. Dagbogen og Carlbergs Beretning.

frem imellem dette Fort og Fæstningens Contrescarpe, indtil den 11te ved Midnatstid. Den Nat lod Commandanten Lyskugler udhænge paa Batterierne og udkaste i Fiendens Approcher for at belyse hans Arbeide, hvorhos vedligeholdtes en uafbrudt Musketild fra Contrescarpen. „Dette vores Fore„havende faldt Kongen selv noget selsomt for, og derfor giorde „sig de Tanker (som Deserteurerne berette), at Vore vilde giøre „Udfald, hvorudover han resolverede at forlade sin Hytte, som „han havde bag Gyldenløve, for at commandere og animere „sine Folk til Resistence; men da han var kommen i Appro„cherne og opløftede sit Hoved for at see, hvad vores Foreta„gende var, behagede det Gud, at han med en Skraakugle „blev truffen paa den venstre Side ind oven i hans Hoved, „som gik ud ved hans Kind paa den høire Side og ind udi „hans høire Skulder, og langs igiennem hans Arm ud ved „hans Albue. Strax derpaa blev Alting i Approcherne ganske „stille, og hørtes ikke til nogen Ting, ei alene Natten, men og „Dagen derefter, som var den 12te December, hvilken os ube„grundelig hastige Forandring med hans Arbeides Ophævelse „gav os stor Forundring; dog blev der ei mindre (sic) end tilforn „sparet Umage, stedse at kanonere og bombardere paa hans „Værk og Arbeide. Om Aftenen ankom en Desertør, som be„rettede Aarsagen til denne hastige Forandring, nemlig Kon„gens Dødsfald paa forommeldte Maade." Dette bekræftedes af de i de følgende Dage ankommende Overløbere.

Man seer af denne Beskrivelse over det dødelige Saar, at ugrundede Rygter allerede strax efter Ulykken have været i Omløb blandt de svenske Soldater, fra hvem Dagbogens Forfatter enten middelbart eller umiddelbart har hørt dem. Men dette viser, at endog grove Vildfarelser i Beretningerne ikke nødvendigen hidrøre fra forsætlig Usandhed, da jo hverken Overløberne eller Frederikshalds Indbyggere kunne have havt

nogen Fordeel af at fremstille Begivenheden anderledes, end de selv havde hørt den — det maatte da være, at hine selv havde været Medvidere i Kongemordet; men i saa Fald vare de ganske vist ikke komne som Flygtninge til Fæstningen.

Fri for alle Formodninger, ene berettende hvad der tildrog sig fra Dag til Dag, er derimod Landsbergs Dagbog, som her meddeles fuldstændigt, da den er et ganske mærkeligt og hidtil ubekiendt Aktstykke[50]. Den Afskrift, der ligger for mig, tilhører Karen Brahes Bibliothek i Odense. Originalen kiender jeg ikke; den maatte vel søges i Generalcommissariatets Archiv, saavelsom Originalen til de forskiellige Aftryk af Landsbergs Rapport til Kongen, og af den Rapport, han dog uden Tvivl ogsaa maa have afgivet til den i det søndenfieldske Norge commanderende General. Det var ønskeligt, at disse Originaler selv engang kom for Lyset; men indtil det skeer, faaer man nøies med Afskrifter, — maaskee endog med Oversættelser; thi det er ikke usandsynligt, at Landsberg har skrevet paa Tydsk. Da der saaledes ingen Vægt ligger paa enhver lille Omstændighed ved det Ydre af Karen Brahes Copi[51], meddeles den her vel fuldstændigt og ordret, men ikke Bogstav for Bogstav.

---

[50]) Jeg bør dog anmærke, at jeg hverken har seet den »Relation over Frederikshalds Beleiring«, der ifølge Moes Aktstykker 2 H. S. 248 er trykt i det norske militære Tidsskrift, 13 Hefte, Christiania 1837, eller den „Ausfürliche Relation, welche der Commandant in der Festung Fridrichsten überschrieben“, som Warmholtz anfører under Nr. 5924 (Bibl. S-G. X. 164). Den sidstnævnte Beretning synes Warmholtz selv ikke at have seet; det er muligt, at det er Landsbergs Rapport, ikke hans Dagbog. Og Relationen i det militære Tidsskrift maa enten være meget unøiagtigt betegnet hos Moe, eller den maa være Magistratens Dagbog.

Paa Løberød synes at være en tydsk Afskrift af denne Dagbog; see D. l. Gard. Archivet 14, 144.

) En stor Mængde Breve, Optegnelser og Afskrifter i Karen Brahes

Allerunderdanigst Relation og Journal hvad udi og i nærmeste Egn omkring denne Deres Kongelige Majestæts mig allernaadigst anbetroede Fæstning Frederiksteen fra Fiendens Indtrængende indtil hans Udmarsch herfra igien daglig er forefalden.

Den 10de November.

Med Kundskaberne indløb tilforladelig Efterretning, at Fienden med stor Mængde over Bakkesund oversvømmede Eningdalen, hvorpaa skeete Forstærkelse den vores paa Idde staaende Commando, med Ordre, vel at observere de Passager Bø og Snekketorpkleven, hvor Veien falder ned paa Idde.

Den 11te Ditto.

Ved Middagstid saae man Fienden komme igiennem Bøklevene, men med saadan Force baade af Cavalleri, Voldoscher[52]) og Infanteri, at efter en foie Modstand, formedelst altfor ulige Styrke, Vore, efterladende sig 3 à 4 Dragoner, maatte søge Retirade under det Fort Overbierget, hvilket Fienden saa vidt nærmede sig, at man samme Aften maatte give ham 3—4 Kanonskud; ikke desmindre, ihvorvel Fienden sig strax indqvarterede overalt paa Idde og nærmeste Gaarde Fæstningen, blev dog denne Commando under ermeldte Overbierg staaende til den 15de Ditto.

Den 14de Ditto.

Om Morgenen Klokken 8 søgte Fienden med sin Flotille at ville trænge sig igiennem til Svinesund[53]), men blev

---

Bibliothek viser, at denne Dame har været meget ømhyggelig for at samle Efterretninger om den nordiske Krig.

[52]) Irregulairt Cavalleri?

[53]) I Sommeren 1718 lod Kong Carl en Deel Galeier og mindre Fartøier trække over Land ind i Iddefiorden, den sydlige Fortsættelse af Svinesund; men de Danske, der ikke kunde komme forbi Fiendens Skandser ved Svinesund, fulgte hans Exempel og droge fra Ressnæskilen Fartøier ind i Sundet, ovenfor Skandserne. Der forefaldt nu jævnligt Batailler mellem disse Flotiller.

saaledes begegnet, at han efter 2½ Times haard Fegtning var nødtvungen at søge Retrait udi sin forrige Bugt. Hvad Skade Fienden tog, er ubekiendt; paa vor Side blev Major Steen blessteret i Foden, Capitain Helm den høire Haand afskudt, Lieutenant de Seue slagen for Brystet, og af Gemene 18—20 døde og blesserede.

Den 16de Ditto

Brød Fienden igiennem Posteringen ved Strømsfossen, hvorover vores Armee maatte forlade denne Egn for ei at blive her indkneben og have Fienden baade for og bag, og retirerede sig ad Skiebergs Heed. Samme Aften befalet Flotillens Besætning at søge sin Marsch, alene efterlod sig 7 blesserede og 13 friske Søfolk, hvilke strax maatte skyde den ganske Flotille med Kanoner og Alt i Grund; alene blev bierget og udi Fæstningen opført en ringe Deel Krud, Skraasække og Kugler. Samme 13 friske Søfolk ere siden her udi Fæstningen brugte som Artillerifolk, hvorpaa meest var Mankement; og er saaledes tilligemed Flotillen alle Byens Skibe paa Strømmen udlagte og forsænkede.

Den 18de, 19de og 20de Ditto

Begyndte Fienden at marschere og indtage de Pladser, Fæstningen rundt om at belægge, saa det var umuligt noget Menneske at komme ud eller ind; endog han giorde denne hans Berending ei uden Skade af Kanonerne, som Dag og Nat gave Ild af sig. Saadan Fiendens Nærmelse og øiensynlig seende onde Intention medførte at paatænke alle gode Raad, denne Deres Majestæts Fæstning med Garnison og Provision at faae udi bedste og muligste Conservation. Derfor den 18de med adjungerede Officerer overveiede for allernødvendigst, Provianthuset, som alene er af Sparværk-Tag, for en Bombardering nogenledes at befrie, nedtage til de twende underste Etager, overdække med Bielker, Steen og Jord; til

hvilket Brug alle Heste i Byen tages[54]), og det der og overalt befindende Tømmer og Bielker her i Fæstningen at opføre, alle Fæstningens Værker tilligemed Udposterne, samt Borgerskandsen, hvor en Deel Deres Majestæts Magazin var, vedbørende efter Garnisonens Styrke og Taalelse at bemande og besætte, af de i Byen staaende Bord lade her opbære, der af at bygge Barakker til Garnisonens Indqvartering her og der i Værkerne, hvor bedst kunde lade sig giøre, saasom ellers var altfor stor Mankement paa Logementer. Hvilket saaledes Altsammen blev beværkstelliget og skyndigst paadrevet, helst da d. 19de en svensk Overløber indkom, hvilken berettede, at Fienden med en Magt af 30,000 Mand var indkommen, hvilket og siden Dag for Dag af Overløbere confirmeredes.

Den 21de Ditto

kanoneredes continuerligt efter Fiendens overalt streifende Partier, som meget nærmede sig Byen paa den ene, og Overbierget paa den anden Side.

Den 22de og 23de Ditto.

Samme Kanonade vedholdtes. Sprang en tolvpundig Kanon paa Batteriet Prinds Georg, giorde dog ei nogen Skade, aleneste en Constabel blesseret, dog uden Livsfare.

Den 24de Ditto.

Om Natten giorde Fienden Forsøg, saavel med Cavallerie som med Infanterie, at ophæve vores Vagt ved Kirkeporten og nordre Borgerskandse, saaledes at trænge sig ind i Byen, den at plyndre; men formedelst strax blev fyret Signal, der ved

---

[54]) Turde man stole paa, at Originalen virkelig her har denne Præsens, skulde man, naar man dermed sammenholder Slutningen af det under 28de November Anførte, hvilket Commandanten først kan have erfaret efter Fiendens Bortgang, næsten formode, at Dagbogen er efter Beleiringens Ophævelse skreven ud af tidligere Optegnelser, f. Ex. af en Commandoprotokol.

[illegible] saa han sit [illegible] Skild- [illegible]

[illegible]

[illegible] Kammeren stedse; og [illegible] den svenske Flo- [illegible] og en Deel [illegible] gik deres Land [illegible] Kanoner, hvil- [illegible] og tilbage.

[illegible]

[illegible] Folk udi smaa [illegible] blev kanoneret, [illegible] Kanon, giorde ei [illegible]

[illegible]

[illegible] Morast, bagen [illegible] continuer- [illegible] som Overbierget [illegible] af Overlødere fornemme, [illegible] deres Kanoner og Ammu- [illegible] Børder og deres [illegible] underdrede, [illegible] i Mængde [illegible]

[illegible]

[illegible] saaledes losede [illegible] endrægtigt [illegible] Træværk

[illegible]

[illegible] saaledes

[redacted]

fordækt kunde frembringe sine Kanoner paa tvende mod Gyldenløve giorte Batterier[55]), hvilke vare under Arbeide den 3die, 4de og 5te Ditto, hvor meget derpaa end blev kanoneret fra Overbierget, Gyldenløve og Stortaarnet tilligemed Fæstningen, som ei alene kanonerede, men endog med 4 Mørsere bombarderede.

Den 6te Ditto

begyndte Fienden med 7 grove Kanoner af sine tvende Batterier at kanonere, nemlig med 3 paa Gyldenløve og 4 paa Fæstningen; hvilken Dag paa Gyldenløve bleve tvende Musketterer døde og een blesseret, og her i Fæstningen Skildvagten paa Redangen skudt Hovedet af; en Soldat udenfor Commandantens Vinduer af en halv attenpunds Kugle, som slog sig itu mod Bierget Prindsens Batteri, Hiernen udslagen. Dog maatte Fienden opholde Kanonaden førend vi, uden Tvivl af tagen Skade.

Den 7de Ditto

Saa tidlig Dagen fremkom, begyndtes Kanonaden igien paa begge Sider; den Dag blev en Korporal i Fæstningen blesseret, som kort derefter døde; men paa Gyldenløve fik Ingen Skade, alene Taget nedskudt og Kanonerne giorte ubrugelige, derfor de om Aftenen bleve fornaglede og Ammunitionen i Fæstningen indbragt. Man fornam da og, at Fienden begyndte at approchere sig langs under Gyldenløve, frem mod Fæstningen, og derfor den ganske Nat fyrede med Musketteri og Haandgranater fra Gyldenløve, med Kanoner fra Overbierget og Stortaarnet og med Bomber fra Fæstningen, som gav Fienden en Hob døde og blesserede Folk.

---

[55]) La Motrayes Kort viser fire Batterier, men, som det synes, kun to færdige og monterede.

Den 8de Ditto

blev Kanonaden og Bombarderingen af største Force fortsat, hvilken Dag her i Fæstningen blev 3 Soldater blesserede, en Constabel paa Batteriet Prindsen, en Ditto paa Batteriet Kongen dodskudte, og den halve Port for Revailen (sic) i Hovedfæstningen skudt itu; derimod havde vi den Lykke, at en Bombe faldt udi Fiendens Laboratorium, som efter Overlobernes Udsagn giorde stor Skade. Og saae man samme Dag Fienden at kaste 5—6 Bomber, nemlig af 36-pundige Haubitser og 75-pundige Mørsere; giorde dog ingen Skade, thi de rakte ei til Fæstningen. Efter Middag Kl. 3 attakerede Fienden det Fort Gyldenløve, efterat han trende Dage havde skudt Bresche derpaa og saaledes Muren paa den bagerste Side nedskudt, hvilket han imod Aftenen efter et temmeligt stort Forliis, endog derpaa ei var stærkere Besætning end 1 Lieutenant, 2 Underofficerer, 1 Tambur og 30 Gemene, blev Mester af. Det Bytte, Fienden fik, var slet intet. Lieutenanten med 6 Mand echaperede og kom her i Fæstningen; Resten blev enten fangen eller død. Herfra blev en Commando udsendt at secundere, men forgiæves, formedelst Fiendens store Styrke, derfor igien maatte retirere; og udi Retiraden mistede vi en Underofficeer. Samme Dag begyndtes i Fæstningen at tage alle Teglstene af Taget, saa og Steensætningen af Gaardene, i Henseende Conservation for Bombardering, den man da hver Time ventede. Imidlertid Oberstlieutenant Dithart vilde paadrive Arbeidet, slog en 18-pundig Kugle over Batteriet Dragen Fæstningens Klokke itu, derfra i Bierget, paa Siden Commandantens Huus, og langs Gaarden ned igiennem; hvilken Kugle strøg ermeldte Oberstlieutenant ved Maven, at Kiolen blev fort og revnede, dog Manden uden Skade, alene en liden Contusion.

Den 9de Ditto

fyrede Fienden ei af sine Batterier, men alene arbeidede at approchere uagtet al Kanonade og Bombardering.

Den 10de Ditto

saae man Fienden om Natten havde begyndt en Linie frem for Gyldenløve, ungefær **300** Skridt fra Fæstningen, men havde ved sammes Forfærdigelse mistet en stor Mængde Folk.

Den 11te Ditto

om Morgenen var ermeldte Linie alt meget mere avanceret og fast færdig, samt et stort Parti Skandsekurve frembragt. Samme Aften og den hele Nat blev, foruden hvad der af Artilleriet kunde fyres, af Infanteriet udi Contrescarpen ogsaa fyret; kunde saaledes ei høre Fienden arbeide længere end til Klokken 10 om Aftenen.

Den 12te Ditto

om Morgenen fornam man, Fienden lidet eller fast Intet havde avanceret. Dog holdtes Dag og Nat Kanoneringen og Bombarderingen, samt Infanteriets Fyr om Natten, vedlige.

Den 13de Ditto

kunde man ei heller see Fienden have noget Arbeide for sig, hvorover havdes adskillige Tanker, indtil mod Aftenen en Volontør ved Navn Anders Gyldenpreis af Grev Posses Regiment er indkommen med den Beretning, at Kongen af Sverrig Natten til den 12te var skudt i Approcherne, derfor Arbeidet strax ophævet og Ordre udgivet, Artilleriet at bringes tilbage. Dette hans Udsagn confirmerede en strax paafølgende Deserteur.

Den 14de Ditto

indløb atter en Deserteur, berettede med det Tillæg, Kanonerne vare alt bragte fra Batteriet og Hestene af Adelsfanens Regiment stode færdige at bringe dem til Furewarp, hvor Flo-

tillen laae at indtage dem; men paa alt Saadant turde ikke vist bygges indtil

Den 15de Ditto,

da en svensk Fændrik ved Navn Martin Hallenfeld indkom med den Bekiendelse, han selv stod ved Kongen, da han faldt, og saae, at han blev skudt igiennem Hovedet ovenfor det høire Øie, at han faldt død ned, og der strax blev raabt af den commanderende Officeer: tag bort den døde Oberstlieutenant! hvorpaa nogle af Bedækkerne af Garden fremkom, Liget at bortbære, derefter Arbeidet ophævedes og hver gik til sit Qvarteer[56]. Om Morgenen udgik Ordre, Artilleriet at bringes tilbage, tilligemed Syge og Blesserede, samt Stormstiger, hvoraf var en Mængde i Forraad, baade store og smaa; og var allerede nu de meste borte. Efter saadan Tilstaaelse, og man fornam de fiendtlige Vagter ei at være saa nær som før, blev en liden Commando til Gyldenløve ud-

---

56) Dersom man tænker sig, at Hallenfeld har staaet i den nye Linie, hvorfra man jo efter Carlbergs Mening maatte kunne see Kongens Hoved over Brystværnet, kan man deraf forklare, baade, at han kan have seet rigtigere, end de andre Tilstedeværende, og at han kunde paa en usikker Maade bemærke lidt af det, der passerede bag Brystværnet. Den nye Linie giorde en spids Vinkel med den gamle og løb ikke langt ud fra denne, vel omtrent saaledes:

Har Kongen staaet ved *a*, Hallenfeld ved *b*, kunde han gierne sige, at han stod ved Kongen; da havde han Kongens Ansigt, belyst af Ilden fra Fæstningen, lige imod sig, imedens Officererne nede i Løbegraven stode bag Kongen. Saaledes maatte han unegteligt bedst kunne see, hvorledes Skuddet ramte. Det bør ikke oversees, at Hallenfelds Beretning er den simpleste, fri for de følgende Overløberes Overdrivelser.

sendt at recognoscere, som indbragte Fiendens første Poster, stode paa deres Batterier, hvorover Arbeidere bleve udsendte af ermeldte Commando, Fiendens Approcher at ruinere; og fandt man da ved Approcherne en af Kongens Adjutanter (efter Fændrikens Udsagn) ved Navn Axel von Bøhn dødliggende, som strax blev indtagen og begraven; udi Porten paa Gyldenløve fandt man en Soldat af det bergenhusiske Regiment ihielskudt. Desligeste udviste Fændriken Stedet, hvor Kongen faldt. Ellers stod paa Gyldenløve Kanonerne ligesom vi dem havde forladt. Det lod sig og ansee, at Fienden efter Kongens Død meget havde hastet fra Arbeidet; thi der fandtes efterladt en Deel Hakker og Spader. Endelig bekræfter og Fændriken, at Fienden havde mistet over 2000 Mand Døde og Blesserede.

Den 16de Ditto

indkom 3 Deserteurer, som og confirmerede Armeens Bortgang herfra og den Mængde Døde og Blesserede, dog vidste ei tilvisse om Kongens Død, aleneste i Armeen talede Nogen derom, men overlydt blev dem forkyndt, at de nu skulde fare hiem igien, formedelst Czaren var indfalden ved Stokholm og de Danske paa Skaane.

Den 17de Ditto

er indkommen en Corporal og en Regimentstambur, vedstode ei alene Kongens Død, men endog, at hans Liig er herfra bortført; bekiende mere med Fændriken om Kongens Blessure, at han med en Skraakugle var skudt ind paa den høire Side af Hovedet ud igiennem Halsen i Axelen og udaf den venstre Arm, hvilket de fuldkommeligen saae, da Kongen i Quarteret Tistedalen blev indbragt, hvor de havde Vagt [57]). Kongens

[57]) Her er altsaa Kilden til Magistratens Beskrivelse af det dødelige Saar. Formodentlig have Soldaterne, som vel ikke kunde foretage en egentlig Undersøgelse, seet Blod af den venstre Tinding paa Kongens Hals, Skulder og Arm, hvilket de da have taget for selve Skudsaaret. Man

Legeme blev afklædt og igien iført rene Klæder, lagt udi en Fyrrekiste med blaat Klæde overtrukken, med sin fulde Munderring, som han sædvanligen gik udi, med Støvler, Sporer, Kaarde, Gehæng, Hat og Handsker, og saaledes af Garden bortbaaren, hvilket skeete den 16de December. Saasnart Kongen var død, reiste Prindsen af Holstein med General Reinschiold (sic) til Stokholm, og blev Commandoen her igien hos Prindsen af Hessen, som altid hos sig havde General Mørner og Dücker. De bekiende og, at Artilleriet, som nu igien er tilbage ført, var her ankommen 18 grove Kanoner, 5 Mørsere og en stor Mængde Kugler, Skraasække, Bomber, Haandgranater og Krud, endog dette var ikke nær den halve Part af det, som var hid destineret. Saa var og Ordre for to Dage siden udfærdiget, at opbrænde alle Faskiner og Skandsekurve, samt, ligesom de afmarscherede, deres Hytter. Endelig siger Tamburen at have seet Listen paa de her blevne Døde, Blesserede og Deserterede, som var 3,900 Mand.

Den 18de og 19de Ditto

ere adskillige baade Officerer og Gemene indkomne, Alle eenstemmige med de Forrige, med mere den Efterretning, at Armeen af al Magt og Kraft defilerer, og mene inden imorgen den 20de ei en svensk Mand at være her i Landet mere, hvorfor man her fra Fæstningen haver udsendt adskillige smaa Partier at recognoscere derom. Alle Deserteurer, som siden den 13de ere indkomne, ere confes, at Fienden har mistet Døde, Blesserede og Deserterede mod 4000 Mand, foruden at den halve Armee er syg af haard Travallie og overmaade Hunger. Ingen kan tilfulde udsige den Sult, de

---

seer, hvorledes Rygterne forvirres, alt som de blive omstændeligere: disse Deserteurer vide allerede, hvad det har været for en Kugle, der fældede Kongen!

have her lidt, og aldrig faaet andet end Vand at drikke, saa længe de her i Landet have været; paaskyde derfor Allesammen (særlig de Gemene), at dette er den største Aarsag til deres Desertion og Hidkomst.

Den 20de Ditto

ere de udskikkede Partier igien tilbagekomne med den Efterretning, at Fienden vel havde draget sig herfra, dog stod endnu en Deel denne Side Svinesund, og vare ei alle komne over Fiendens der slagne tvende Broer. Samme Dag indløb en Dreng her af Byen, som ved Fiendens Indfald i Landet vilde retirere sig herfra, blev af Fienden opsnappet og til Strømstad henført, hvilken beretter for nogle Dage siden at have seet Kongens Liig paa en gemeen Liigvogn uden Himmel, aleneste et sort Klæde overkastet, med sorte Remmer tilbundet,ført af 6 sorte Heste ved tvende sortklædte Karle, og som Salvegarde 20—30 af Garden, hvis Geværer vare med Sort overtrukne, saaledes passeret Strømstad. Og beretter ermeldte Dreng, hvad usigelig Dyrtid udi titnævnte Strømstad er, et Commisbrød 1 Rdlr, 1 Spegesild 16 Skil., og saaledes fremdeles; foruden var ei den ringeste Deel af Salt at faae at kiøbe. Ved Overkomsten [saae han] at ved Sundsborg arbeides paa det herfra tilbageførte Artillerie at faae i Land sat.

Frederiksfteen, den 21. December 1718.

Underskrift fattes.

Udbyttet af Undersøgelsen bliver i al Korthed dette. Kong Carl er gaaet ned ad Løbegraven til det Sted, hvor Brystværnet blev giennemskaaret for at føre en ny Linie frem imod Fæstningen, i en Afstand af to til tre hundrede Skridt fra

denne; han er der stegen op paa Brystværnets indre Side, uden at vi nu med Sikkerhed kunne bestemme enten Fæstningsværkernes daværende Beskaffenhed og Udstrækning, eller hvilken Stilling mod disse han derved kom til at indtage. Kongen har staaet med i det Mindste Hovedet over Brystværnets Krone, udsat for den heftigste fiendtlige Ild af smaa og store Skudvaaben, der dræbte flere af Arbeiderne i Nærheden af ham. Her er et Legeme, hvis Størrelse og hvis Form ikke er tilstrækkeligen bekiendt, faret ind igiennem hans høire, ud af hans venstre Tinding og har strakt ham øieblikkelig død paa Brystværnet. Ingen af de Tilstedeværende, heller ikke Fæstningens Commandant, da en Overløber paaviste Dødsstedet, har yttret Tvivl om, at han der kunde rammes af et Skud fra Fiendens Værker; og skiøndt man nu i mere end et Aarhundrede har ikke uden Lidenskab stridt om hans Dødsmaade, er der for Antagelsen af et Mord ikke anført en eneste Grund, som udholder en alvorlig Prøve.

Hvorfor da tvivle paa, at Carl den Tolvte er kommen ærligt af Dage? Hvorfor lede om en Morder og kaste Mistanke paa hans hæderlige Krigere?

Tillæg til Side 51.

I „Facta til Revolutions-Historien under Carl XII's Regering" osv. (Skandinav. Handlingar 7de Deel S. 190 ff), skrevet af et Dienvidne, imellem Aarene 1743 og 1751, fortælles Følgende om de Papirer, Kong Carl brændte paa sin Dødsdag:

„I Sommeren 1718, ved Medevi, kom Provst Brenner „til Feltmarskalk Mörner og berettede om Intriger her hiemme „imod Kongen, som fornemme Herrer i Forbindelse med Ringere havde havt, og endnu havde for. Feltmarskalken paalagde Brenner at opsætte Beskyldningerne skriftlig og bilægge „dem med tilhørende Akter, hvilket han giorde saa godt han „kunde. Dette Papir overleverede Mörner ubrudt til Kongen, som siden ikke fik det ret giennemlæst før om Morgenen „paa sin Dødsdag, og strax kastede det i Ilden paa Skorstenen tilligemed andre deslige Papirer, saa at disse Hemmeligheder bleve til Aske i Kongens Qvarteer Tistedalen. Man „veed ei, at Kongen lod sig mærke for Nogen herom. Kong „Carls ædle Hierte havde for ophøiede og rolige Følelser til „at reflektere paa Saadant; han var overordentlig og usædvanlig i Alt. Maaskee en større Opmærksomhed havde været „god; men denne Herre havde ofte erholdt Vink (aviser) og „sielden skienket dem Opmærksomhed. Han vilde nu begrave „sine Uvenners Machinationer i evig Glemsel, i det Mindste „for Loven."

Disse Ord forandre dog ikke i nogen Maade det Væsentlige af hvad der er sagt ovenfor S. 51. De sige ikke engang, at Brenners Angivelse gik ud paa Anslag mod Kongens Liv, saa at den meget vel kan have sigtet til den Opposition imod Enevælden og Kongens Regiering, som allerede tidligere havde dannet sig. Dernæst skal man neppe kunne finde nogen slettere Hiemmel for Angivelsens Sandhed, end netop Provst Brenner, en Mand af et høist tvetydigt Rygte, og der et Par Aar efter halshuggedes som Calumniant og Opdigter af en anden Sammensvær-

gelse. Citatets anonyme Forfatter selv troer enten ikke paa Angivelsens Sandhed, eller mener, at den ikke gik ud paa Planer mod Kongens Liv; thi han bekæmper strax efter med megen Varme Meningen om, at Kongen skulde være falden for En af sine Egne. Han paastaaer, at hvo der kommer paa selve Dødsstedet, skal finde, at Haandgeværskugler fra Fæstningen i Tusindtal kunde, ja næsten maatte træffe Enhver, der stillede sig blot, saa oplyst som Marken var af Fiendens Fyrværkeri, og at Kongen stod med Hovedet, Armene og Brystet over Løbegravens Brystværn. Navnlig forkaster han med Uvillie enhver Mistanke imod Arveprindsen af Hessen og hans Gemalinde.

Da Forfatteren af ovenstaaende Afhandling om Carl den Tolvtes Død ikke boer paa Trykkestedet og derfor kun har kunnet læse den ene Correctur, have nogle Uligheder i Retskrivning og Skilletegnenes Brug indsneget sig. Af betydeligere Trykfeil ere følgende bemærkede.

Side 28, Anmærkn. (28), sidste Linie: S. 160 læs S. 180
— 35, — (39), 2 Lin: S. 198 l. S. 197.
— — — (41), tilføies: Skandinav. Handlingar, 7, 249
— 36, — (43), Lin. 1: 200 l. 290
— 51, — (72), tilføies: jfr. Skand. Handl. 4, 301 ff
— 61, — (92), efter De la gard. Archiv tilføies: 14, 173
— 63, — (94), Lin. 1: Fort. S. VI l. Fort. S. IV
— — — (95), Lin. 2: Red, l. Rec:
— 66, — (97), Lundblad I l. Lundblad II Anhang
— 70, — (1), Lin. 12: Schweden l. in Schweden
— 95, — (29), sidste Linie: rått l. rätt
111, Lin. 1: Redangen l. Rebangen

[redacted]

Bidrag
til Kundskab om de danske Kiøbstæders Borgervæbning og Deeltagelse i Krigsvæsenet i en Deel af det 16de Aarhundrede

af

P. V. Jacobsen,
Etatsraad og Committeret i Rentekammeret.

I.

Indledning: om Krigsvæsenet i Almindelighed.

Det 16de Aarhundrede afgav, som i mange andre Henseender, saaledes ogsaa hvad Krigsvæsenet angik, en Overgang fra Middelalderens Brug til den nyere Tids Indretninger, Skikke og Fremgangsmaader. Baade med Hensyn til Krigs-Materialet og dets Anvendelse var der skeet og skeete der Forandringer, hvoraf igien adskillige efterhaanden maatte medvirke til at forandre Maximerne i selve Krigskunsten, hvad der dog først især lod sig tilsyne længere ind i det 17de Aarhundrede. Vi erindre her foreløbigen om Krudtets Opfindelse og Benyttelsen af Skydevaaben i Krigen, og deriblandt Indførelsen af det svære Skydt. Dette gialdt ogsaa i Henseende til Søkrigen. Men ved denne indtraadte tillige en anden stor Forandring. Skibsfarten, ved Exemplet fra Beseilingen af de nyligt opdagede, til fierne, før ubekiendte, Verdensdele hørende Egne, og ved Benyttelsen af de Midler, som havde giort de nye Opdagelser mulige eller fremmet dem videre, hvoriblandt især Compasset, blev drevet i en dristigere Aand, ogsaa i krigersk Henseende, end hidtil havde været Tilfældet selv her i Norden, hvor Vikingstog, hanseatisk Magt og Victualiebrødrenes

Voldsomheder i øvrigt giennem Aarhundreder havde sat Rigerne i Bevægelse. De danske Konger havde visinok alt forhen stadigen endeel Skibe, men neppe en egenlig Flaade; og en saadan kunde ikke let blive til uden en Indretning, som den, der i dette Aarhundrede uddannede sig paa „Holmen" ved den Stads ypperlige Havn, som lidt efter lidt gik over til at blive et stadigere Opholdssted, en Residentsstad, for Kongerne; ikke at tale om Fornødenheden af saadanne Penge-Ressourcer, der allene kunde forskaffes under et fastere begrundet Regent-Dynastie, saaledes som det oldenburgske Huus blev det fra Christian den 3dies Tid, og ved Forandringer i Rigsindtægternes Arter, Størrelse og Oppebørsel, der nu efterhaanden indførtes, skiøndt langsomt og ikke i saadant Omfang, som Forandringen af Statsforfatningen 1660 siden giorde det muligt.

Det er ikke det 16de Aarhundredes Krigsvæsen i det Hele, eller her i Danmark under Christian den 3die og Frederik den 2den, som jeg her tænker at behandle; men de Materier, jeg vil søge at udvikle, staae dog i saadan Sammenhæng med hiin Gienstand, at jeg maa berøre adskillige af dens Dele, inden jeg gaaer over til mit egentlige Forehavende.

Da Christian den 3die endelig efter en lang Kamp var kommen i Besiddelse af Thronen, førte han vel i sin øvrige Regieringstid saa godt som ingen egentlige Krige; men hans Stilling til den med Christian den 2den nær besvogrede tydske Keiser, der tillige var Herster i Nederlandene, saavelsom til den afsatte, fangne Konges øvrige, fremmede Slægt og Venner, samt Forholdene i Tydskland, og selv det nu og da spændte Forhold til Sverrigs nye Konge, bevirkede, at han hyppigen maatte sætte sig og sine Riger paa en Krigsfod, der giorde et stadigere Værn, og jævnligen endog Tilberedelser af ...benhed fornødne; hvorved man maa erindre, at, om ... Mistanke og Rygter oftere findes i den Tid at have

frembragt ugrundet Frygt og deraf flydende Forholdsregler til Forsvar, saa kunde dette dog ikke være anderledes i en Tidsalder, hvor de allerfleste af de Midler, Regieringerne nu have til at komme til Kundskab om andre Magters Hensigter, aldeles fattedes. Frederik den 2den førte i den første Deel af sin Regiering to Krige, hvoraf den ene var lang og udtærende; om de sidste 17 Aar af hans Regiering gielder, skiøndt i ringere Grad, Endeel af hvad vi nys anførte med Hensyn til hans Formand. Ogsaa i den Tid giordes militaire Demonstrationer fornødne, og med Befæstningen af Slotte eller Byer og disses Forsvar m. m. maatte der stadigt holdes Øie. Med Hensyn til Søvæsenet kom ogsaa andre Øiemed i Betragtning. Sørøvere, enten uden al, endog blot tilsyneladende Hiemmel, eller med Kaperbreve, udstedte af den spanske Regiering eller af de nederlandske Insurgenter, eller med saadanne Breve fra begge Sider, bemægtigede sig i Vesterhavet, ja selv i Østersøen, danske Skibe og dansk Eiendom, ikke mindre end andre Nationers, som de danske Konger formeente det Pligt at beskytte i de deres Riger tilgrændsende Have. Dette gik meget hyppigt paa, og foranledigede ofte Udrustninger, stundom af ikke ubetydelige Flaader, fra den danske Regierings. Paa den anden Side stræbte denne at forhindre flere fremmede Nationers allerede da begyndte Forsøg paa at skaffe sig en Handelsvei til Rusland omkring Nordlandene, og i denne Hensigt udsendtes oftere smaa Flaader til Havene deromkring. Til Island afgik ligeledes under Chr. 3die og Fred. 2den hyppigen armerede Skibe. I Store-Belt vare jævnligen et eller flere Skibe [1]) beordrede for at paasee, at ingen Fremmede, dem undtagen,

[1]) I 1571 var Antallet endog 4, under Jørgen Abildgaard (Canc. Tegn. Nr. 11, fol. 376—77); dog skulde de ikke blot paasse, at Ingen forløb Kongens Told, men ogsaa at ingen Sørøvere eller Fribyttere seilede giennem hans Strømme.

hvem det var tilladt at erlægge Øresunds=Tolden i Nyborg, seilede igjennem Beltet; saa og for at passe paa, at hine privilegerede Skibe betalte Tolden i Nyborg. Ogsaa paa Strømmen ved Kastrup Knæ nær Kiøbenhavn synes et Vagtskib at have været jævnligt stationeret [2]); ikke at omtale flere mere specielle Tilfælde, i hvilke bevæbnede Skibe bleve udskikkede.

Vi have endnu at tilføie nogle Ord om Flaadernes Bestanddele og Skibenes Antal, Bemanding, Anførselen paa dem m. m., ligesom ogsaa om Armeernes Sammensætning, Udrustning, Tienestetid o. s. v. Flaadens Størrelse var naturligviis høist forskiellig efter de forskiellige Øiemed, hvori den udrustedes. I 1543 skal [3]) en Flaade af 40 Skibe med en Besætning af 10,000 Mand, under Mogens Gyldenstiernes Anførsel, være sendt ud i Nordsøen. I 1555 var en stor Mængde Skibes Udredelse paalagt Kiøbstæderne og Norge, hvilke Skibe forenede med de kongelige maae have udgiort et meget betydeligt Antal. I den svenske Krig under Frederik den 2den udsendtes saagodtsom hvert Aar Flaader; af disse bestod Peder Skrams i 1563 af 27 Skibe, foruden Proviantskibe og mindre Fartøier, med 4600 Mand; den, der i 1564 blev udskikket under Herluf Trolle, bestod af 28 eller 29 Skibe; men til begge disse føiede sig ogsaa lybske Orlogsskibe. De danske Skibe vare — kiøbte eller her byggede — deels Kongerne selv tilhørende, deels leverede fra Kiøbstæderne og enkelte Landdistricter, og deels, men i denne Periode meget sieldent, saafremt det overhovedet er kommet til mere end Trudsel: fremmede Skibe anholdte, især i Helsingøer, efter den af de danske

1) Efter Brev af 21de Marts 1578 (Siæll. Tegn. Nr. 14, fol. 36) skulde Jørgen Abildgaard ligge der med det kongelige Skib „Krabatten" en Tid lang, for at skulle have Besked af fremmede Skibe, som løb op og ned ad Strømmen efter gammel Brug og Sædvane.
2) Holbergs Dannarks Hist. II. 357, jvfr. Krag 1, 263.

[redacted]

Konger i umindelige Tider paastaaede Ret i denne Henseende. Af Kongelige Skibe havdes der til forskiellige Tider flere eller færre; i 1555 nævnes saaledes 13 [4]) vel armerede; men der kan vel have været flere; i 1559 nævnes 16 som „fornemste" Skibe af den kongelige Flaade [5]). De to før ommeldte Flaader, der udsendtes 1563 og 1564, bestod udentvivl ene af kongelige Skibe. Ved Kongens Formæling i 1572 [6]) blev et Besøg aflagt paa Flaaden, der laae ved Holmen for Kiøbenhavn (nogle Orlogskibe vare dog paa Togter), og ved denne Leilighed nævnes omtrent 39 som de „synderligste," foruden „Galeier, Coffardieskibe, Jagter, Pinker" o. fl. — Vel har paa den Tid en stor Deel af Orlogsskibene sandsynligviis ikke været saa store og især ikke saa vel forsynede med grovt Skydt, som de senere Tiders Krigsskibe. Imidlertid have vi dog Beretning om enkelte af Datidens Skibe, der maae have været af ikke liden Betydenhed. Det berømte svenske Skib Makeløs, der sprang i Luften 1564, førte omtrent 170 Kanoner [7]), hvoraf dog den største Deel var af mindre Caliber; Besætningen herpaa var ogsaa saa stor, at over 800 Mand af denne omkom ved den Leilighed. Det i Aaret 1572 byggede Skib St. Oluf var 70 Alen langt i Kiølen; og det var neppe det samme, der omtales i en Reise 1600 [8]) som bygget af Frederik den 2den, af 1500 Læsters Drægtighed. I 1582 kiøbte Kongen et Skib for den særdeles betydelige Sum af 16000 Daler (nu Species). Forresten give nogle faa Beretninger, vi endnu have med Hensyn til enkelte Tilfælde, om Skibenes Bemanding og Skydt

4) Af Geheime-Archivet i Gardes Efterretninger om Sømagten, 1 Bd. S. 38—40.

5) Resen S. 28.

6) Resen S. 269.

7) De specificeres i Danske Mag. 3die Bd. S. 217, og hos Garde I., S. 57, jvf. ogsaa Resen S. 110, hvorefter 165 Stykker gik tilgrunde med Skibet.

8) De Suhmske nye Samlinger 3 Bd. 2 H. S. 99.

noget nærmere Begreb om deres større eller mindre Betydenhed. Hertil hører Beskrivelsen over det Skibbrud, den store danske Flaade under Hans Lauritzen leed 1566 under Gulland, hvoraf[9]) sees, at det danske[10]) Admiralskib Samson havde en Besætning af henved 1100 Mand; Vice-Admiralskibet Hannibal over 950; et andet: Mercurius over 700; men de fleste 200 til 300[11]). Ogsaa kan hertil henføres Beretningen fra 1555[12]) om de kongelige Skibes Skydt, hvori dog endeel Tal ikke have været at læse paa Grund af Manuscriptets Beskadigelse. Til Oplysning om Flaadens og Skibenes Forsyning med Fetalie kan især tiene en Fortegnelse — paa 4 à 5 Ark, — der findes i Geheime-Archivet, over 32 kongelige Skibe og den fornødne Fetalie for ethvert af dem. Ved ethvert Skib, undtagen ved det første, Fortuna, er tilføiet et Tal, som udentvivl betegner Mandskabets Antal; dette varierer fra 465 til 26; i Alt udgiøre disse Tal, sammenlagte, 4914. De forskiellige Qvanta for de forskiellige Skibe tør jeg ikke her trætte mine Læsere med at angive; men ved Slutningen af det omhandlede Hefte anføres „Summa Summarum“ for alle Skibene saaledes:

Flesk 2704 Sider.
Kiød, saltet, 551 Kroppe.
Smør, 11 Læster 3½ Tdr. 1 Fd.
Sild 22½ Læst ½ Td.

9) Resen S. 161.

10) Det lybske, Morianen, havde omtrent 1000 Mand.

11) Hermed stemme ogsaa Anførslerne hos Garde (I, 59—61) om Lauritzens Flaade.

12) Garde I, 38 ff. Den er hentet fra Geheime-Archivet. Enkelte andre Optegnelser, f. Ex. den hos Garde S. 28 ff, af Skibene og det Antal »Baadsmænd,« som tiente paa dem, maa bruges med nogen Forsatighed. Forud:n nemlig at andre, utrykte, ikke altid lade sig ige i Overeensstemmelse dermed, omtales i hine ikke Antallet af de lligeKrigsfolk, Skytter m. v,. som andre Data vise at have været med.

Fisk, saltet, 25 Læster 2½ [eller 3] Tdr.
„Eller Jdtzslandtz" ferske [meget utydeligt] 15150.
Gryn 25 Læster 3½Td. 1½ Fd.
Brød 153½ Læst.
Øl 531½ Læst 2 Tdr.
Salt 4 Læster 4½ Td.

Endnu vil jeg her kun anføre Indholdet af en Optegnelse over endeel af Skibet Samsons Udrustning, der haves i Cancelliets Protocoller omtrent fra 1545 [13]). Denne Optegnelse, der er overskrevet: „denne efterskrevne Fetalie og Udredelse skal Samson have til Søes, naar han skal bemandes imod Fienderne," viser, at der skulde være ombord 80 Skippere og Baadsmænd, og 400 Knegte, danske og tydske; af Krudt ansættes 2 Læster, af Blye 8 Skippund; det øvrige anføres saaledes: Øl 80 Læster, Brød 40 Læster, Smør 4 Læster, Flesk 1000 Sider, Kiød 10 Læster, Sild 6 Læster, tør Hvidling 10,000, saltet Fisk 4 Læster, Ærter, Gryn [14]) 5 Læster, Eddike 1 Læst, Salt 2 Læster. Desuden nævnes 1 Td. Lys, 300 Knabfade, 50 Knabstobe og 30 Tudekander [15]). Men der hørte vel i det Hele Mere til. — Hvad endelig Bemandingens Beskaffenhed angaaer, da vare endeel af Folkene paa Skibene forud i stadig kongelig Tieneste; andre ogsaa hvervede, inden eller uden Landet, til det enkelte Tog eller den forestaaende Krig; desforuden vare adskillige Lehnsmænd pligtige til at stille, alternative, et vist Antal enten Ryttere eller Skibsfolk, og den øvrige Besætning udskreves af

[13]) Reg. over alle Lande Nr. 4, fol. 496. Dette Skib „Samson" er dog vel neppe det, der siden forliste i 1566.
[14]) Formodentlig: Ærter og Gryn?
[15]) I Geh.-Archivet findes en Beregning, af 1560, over hvad der vilde medgaae til 400 Baadsmænd 1 Maaned. Den sætter dog tildeels et andet Forhold.

Kiøbstæderne og tildeels af Landet; hvorved dog kan bemærkes, at den ældre Indretning af **Havnelag** paa den Tid synes aldeles gaaet af Brug i Danmark. Over de store Flaader commanderede en „øverste Admiral" (Rigens Admiral indførtes først mod Periodens Slutning). Stundom, men meget sieldent, nævnes en „Under-Admiral" som Commandeur over en lille Flaade paa et eller andet Tog[16]. Ellers kaldtes den over en saadan Flaade Commanderende blot **Admiral**. Derefter fulgte „Skibshøvidsmændene," stundom med en Lieutnant og nogle andre, oftest Adelige, som befalende hvert enkelt Skib. Ogsaa „Qvarteermestere" findes nævnte. At den simple Besætning bestod af „Baadsmænd" (Matroser) og Knegte eller Skytter, hvilke sidste udentvivl ogsaa betiente Artilleriet, er alt foran bemærket. Skippere og Styrmænd omtales nu og da; derimod forekomme hyppigere Bardskærere, Pibere og Trommeslaaere, samt Haandværkere, ikke at tale om Skibsbyggere, som dog nok ikke, eller sieldent, førtes med paa de færdiggiorte Skibe.

Armeerne vare ikke nær saa store som i senere Tider. Da Frederik den 2den begyndte Krigen mod Sverrige, bestod Hæren[17], som synes at have været anseet for meget betydelig, af 4000 Ryttere og 24,000 Fodfolk, fremmede Tropper, rigtignok foruden Landets egne Undersaatter; men disse sidstes Antal kan ikke have været stort, eftersom Kongen ikke vilde besvære dem meget paa dette første Tog. Vel udskreves de siden hen under Krigen i ikke ringe Antal; men derimod blev en stor Deel af det fremmede Krigsfolk meget snart efter deres Antagelse igien aftakket, og ikkun en mindre Deel beholdtes, hvortil dog senere antoges nogle flere. Fodfolket i den mod Ditmarskerne 1559 bestemte Hær udgiorde henimod 20,000

[16]) Saaledes Peder Hvitfeldt 1565 som Anfører for en lille Flaade, der gik ad Pommern til (Tegn. Nr. 8 f. 277–78); jvf. Resen S. 141.
[17]) Resen S. 91.

Mand [18]); men endeel blev udentvivl hjemforløvet efter Mynstringen, der forudgik Krigen; idetmindste var dette Tilfældet med den fyenske og jydske Adels Folk, der dog formodenlig hørte til Cavalleriet. Vaabenarterne vare Infanterie, Cavallerie og Artillerie, eller „Archeliet," om hvilket sidste her tillands paa hiin Tid dog endnu mindre vides, end om de første. Infanteriet og Cavalleriet vare inddeelte i Faner, Fænniker eller Fænlein [19]), som det synes ikke altid af samme Størrelse, idet der forekommer Tegn til at 500 Knegte have udgiort en Fane, men en saadan ogsaa, hvis jeg ikke mindes feil, sees at have bestaaet af et mindre Antal, 250 til 300. Rotter var en Underafdeling, stundom paa 30 Mand. Andre Afdelinger synes ikke at have været organiserede [20]). Fodfolket forekommer deels som Knegte, Landsknegte, og deels som Bøsseskytter eller Hageskytter. I øvrigt var Mandskabet ogsaa i Armeerne enten hvervet — i Riget og i Udlandet — eller udskrevet; det hvervede Folk var for en Deel stadigt, i det navnlig Fæstninger og befæstede Slotte især vare forsynede med Garnisoner af denne Art; det udskrevne Mandskab leveredes deels af Lehnsmændene som saadanne, og af Adelen i Almindelighed, i Forbindelse med deres egen personlige Krigstieneste; deels ogsaa af Kiøbstæderne men især af Landdistricterne, og det fornemmelig fra de Provindser, hvori Krigen førtes eller som vare denne nærmest. Det saaledes af Landet, saavelsom det af Kiøbstæderne leverede Mandskab var Infanterister; Adelen, deriblandt ogsaa Lehns-

---

18) Resen S. 8.

19) Vore militaire Historikere skielne mellem Faner — for Cavalleriet, — og Fænniker for Infanteriet; men jeg troer ikke, at disse Udtryks Anvendelse har været meget bestemt i Danmark, paa den Tid i det mindste.

20) Regimenter var sikkert enten en lidt senere, eller i alt Fald fremmed Benavnelse, hvormed man i Danmark ikke forbandt et Begreb, der svarede til dette Ords Brug i sildigere Tider.

[illegible] Delen til Caval- [illegible] Smaacorps, [illegible] bedigierde Hof- eller [illegible] aldrig tiente tilforn. — [illegible] Feltreuterie, forstiel- [illegible] naermest [illegible] ma [illegible] han uneatelig [illegible] Herren. Feltreuterie [illegible] lucion [illegible] maacom- [illegible] Haarqvere [illegible] Ammunition, f. Ex. [illegible] Brevinder, [illegible] Officier [illegible] der egna [illegible] over de danske [illegible] Under dem stode [illegible] som Anforere [illegible] een Lieutnant; [illegible] forte [illegible] som be- [illegible] Tid; [illegible] Hoie ved eens-

[illegible] at levere [illegible] af August

[illegible] og Cirkrie [illegible]

[illegible] Feltmarskalk [illegible] Nr. 10,

[illegible]

farvet Klæde til Dragten og især til det saakaldte Felttegn, dengang udentvivl især et Skiærf eller større Baand. — Til det Foregaaende skulle vi ikkun tilføie, at, ligesom naar Flaaden havde søgt Vinterhavnen, de Skibe, der ikke tilhørte Kongen, ordentligviis hiemsendtes til de Kiøbstæder m. m., hvorfra de vare leverede: saaledes forløvedes ogsaa gierne endeel af det indfødte Krigsfolk, naar Hæren drog i Vinterleie, hvilket, med en enkelt bekiendt Undtagelse, næsten hvert Aar skeete meget tidligt

Efter disse faa Bemærkninger om Datidens Krigsvæsen i Almindelighed, der kun skulle give, som Indledning, en meget sammentrængt Fremstilling af en hidtil lidet bearbeidet Materie og derfor nødvendigviis har maattet savne en Mængde nærmere Modificationer, Angivelse af Undtagelser m. v., som ellers kunde være at tillægge, skride vi over til den egentlige Gienstand for denne Afhandling.

II.

Om Udredelsen af Krigsskibe ved Kiøbstæderne.

Den Krigstieneste, Kiøbstedborgerne præsterede, henhørte, som allerede anført, saavel til Sø- som til Land-Tienesten. Udskrivningen til Søtienesten skeete enten, i en Deel af denne Periode, i Forbindelse med Paalæg til Byerne om at udrede og udruste Skibe, til hvilke Stæderne da ogsaa leverede Besætning; eller der udskreves et vist Antal Mænd af Byerne til at bemande de kongelige eller andre Skibe, som skulde udgiøre Flaaden paa det forestaaende Tog — Det Første skulle vi først omtale; og tage derved Sagen mere fra Synspunktet af selve Skibenes Udredning.

Det første Tilfælde i denne Periode, vi herved støde paa, skriver sig fra 1555. Den 23de Febr. bemeldte Aar (St.

24 Febr.
Matthiæ Apostoli Aften[25]), udgik Breve, som det hedder: til alle Kiøbstæderne i Danmark, saaledes lydende:

Christian etc. Vor Gunst tilforn! Vider, at for de mangfoldige Klagemaal, som har været for os af vore Undersaatter og andre søfarende Folk, som søge deres Næring og Biergning tilsøes, at de ofte overfaldes af Sørøvere og andre Udliggere, røves og fratages hvad de have med at fare, som mange af vore Undersaatter i disse forgangne Aar tit og ofte vederfaret er; da paa det at vore Strømme maae holdes rene, saa at vore Undersaatter, saa vel som andre søfarende Mænd, der seile paa deres rette Reiser, maae fare med Fred: ere vi vorden tileens med vort elskelige Danmarks Riges Raad, at vi i denne tilkommende Sommer ville lade udrede nogle vore Orlogs-Skibe med vore Undersaatters Hielp, som skulle løbe ud i Søen (deels) for at beskytte og haandhæve den søfarende Mand og nedlægge de modtvillige Skalke og Sørøvere, som tage fra vore Undersaatter og Andre i Søen, og (deels), dersom vore Fiender ville foretage Noget imod os, at vi da saameget desbedre kunne giøre dem Modstand. Thi bede vi Eder og ville, at I tiltænke at udgiøre (udrede) et godt Orlogs-Skib med Skydt, Krudt, Lod og andet Tilbehør, som altid kan bruges dertil, naar Behov giøres; og naar samme Skib ikke bruges paa Orlogs Viis, at I da kunne lade det løbe med Eders Kiøbmandskab, Eder og Eders By til Gavn og Forbedring. Vi have befalet Os elskelige N. N., at de ydermere derom skulle give Eder vor Villie tilkiende; at I derfor ville have dem betroet udi hvad de saa paa vore Vegne foregivendes vorde, og derudi lade Eder findes godvillige, som Vi

[25]) Canc. Tegn. Nr. 1, fol. 503.

[redacted]

Eder tiltroer. Dertil Vi Os visseligen forlade. Befalende Eder Gud. Actum Nyborg Sct. Matthiæ Apostoli Aften anno 1555.

Derefter nævnes de, som skulle drive Forhandlingerne med Stæderne om at udrede Skibe; det var Eiler Rønnov og Antonius Bryske i Fyen, Byrge Trolle og Jørgen Brade i Siælland og Smaalandene, og Herr Mogens Gyldenstierne med Claus Urne i Skaane. Jylland nævnes saaledes ikke her; men at en lignende Foranstaltning blev eller var truffet der, sees af et i Geheime-Archivet værende Document[26]), hvorefter alle Kiøbstæderne i Nørre-Jylland skulde udruste til Philippi Jacobi Dag, med Skydt, Krudt, Lod og godeværgagtige Karle, samt deres Vaaben, Værge og Proviant for 4 Maaneder, saaledes som Jørgen Lykke og Niels Lange paa Kongens Vegne vare komne overeens med Borgermestre, Raad og Menighed i de jydske Kiøbstæder:

Kolding	en Jagt paa	30 Læster	30	Mand	og 24 Aarer.			
Veile	— —	— 30	—	24	—			
Horsens . . .	— —	— 40	—	40	—	og 30	—	
Aarhuus . . .	en Boiert	— 60	—	60	—			
Randers . . .	en Jagt	— 30	—	30	—	og 24	—	
Grenaae . . .	en Roe-Jagt	— 10	—	10	—			
Ebeltoft	— —	— 9	—	9	—			
Aalborg . . .	et Orlogsskib	— 80	—	80	—			
Skagen		— 10	—	en Roe-Jagt paa 24 Læster 24 Mand.				
Hiørring		— 7	—					
Sæby		— 7	—					
Hobroe . .	en Roe-Jagt	— 10	—	10	—			
Viborg	en Jagt	— 30	—	30	—	og 24	—	
Nykiøbing		— 14	—	en Jagt paa 32 Læster 32 Mand og 26 Aarer.				
Thisted		— 14	—					
Skive		— 4	—					

26) Dets Indhold er allerede indført i Gaxdes fornævnte Skrift 1 Bd. S. 32—33.

Lemvig	for 12	Læster	en Jagt paa 30 Læster 30 Mand og 24 Aarer.
Ringkiøbing	— 10	—	
Holstebroe	— 8	—	
Ribe	— 87½	—[27])	en Boiert eller Orlogs-skib p. 100 Læst. 100 M.
Varde	— 12½	—	

Dette udgiorde 14 Skibe med 509 Mand.

I Forbindelse hermed kan alt bemærkes, at Ribe under 6te Marts 1555 havde faaet Brev om, at dens Indvaanere ikkun skulde udruste et saa stort Skib, som kunde „flyde ind" for Byen, men at de skulde bemande det med saamange Mand, som behovedes til et Skib paa 100 Læster, til hvilke de vare taxerede. — Ved Breve af 5te April s. A. beordredes alle Kiøbstæderne, at fremsende Skibene saa betids, at de kunde være i Kiøbenhavn til 19de Mai. Til denne Tid vare imidlertid Skibene fra Stæderne i Skaane, Siælland, Fyen og Smaalandene endnu ikke fremkomne; hvilket sees af en Erindrings-Skrivelse af 22de Mai[28]), ligesom det og fremgaaer af hvad vi nedenfor specielt skulle anføre af de Helsingørske Protocoller. Endelig kunde Flaaden gaae ud i Begyndelsen af Junii, under Mogens Gyldenstiernes Anførsel. Den vendte allerede tilbage i August til Kiøbenhavn, med Undtagelse af nogle jydske Kiøbstad-Skibe, som fik Forlov at løbe hiem fra Flaaden uden at komme paa Rheden med de andre. Over Skibene blev taget en „Besigtelse" der findes beskreven i nogle i Geheime-Archivet beroende Documenter, som ere meddeelte af Commandeur Garde, og som vise, at Skibene vare stillede saaledes af Kiøbstæderne[29]):

---

27) Forholdet mellem disse Byer angives nemlig i Documentet en ottende Part for Varde imod Ribe.

28) De ovenfor ommeldte Skrivelser findes i Canc. Tegn. Nr. 4 fol. 515, 540 og 556.

29) I Bd. S. 34—36. De berørte Documenter har jeg ikke giennemgaaet, med Undtagelse af et Ark med mere generelle Bemærkninger

[redacted]

I Sjælland.

Kiøbenhavn	et Skib	med	100	Mand.
Kiøge	—	—	30	—
Helsingør, Roskilde, Slangerup	—	—	30	—
Præstøe, Vordingborg, Storeheddinge, Ringsted	—	—	30	—
Skielskør, Slagelse, Korsør	—	—	40	—
Kallundborg, Holbek, Nykiøbing	—	—	30	—
Næstved	—	—	30	—
Stege	en Jagt	—	20	—

I Skaane og Bleking.

Malmøe .... et Skib paa 100 Læster med 60 Mand.
Lund, til samme Skib .... 16 —
Landskrone .... — — 80 — — 30 —
Helsingborg, til samme Skib .... 16 —
Ystad .... — — 80 — — 100 —

Trælleborg	15 Mand	en Jagt ell. Pinke	27 —
Cimbrishavn	6 —		
Falsterbo og Skanøer	6 —		
Aahuus	12 —	et Skib paa 50 Læster, 30 Mand.	
Bæ	12 —		
Sølvitsborg	6 —		

Ansker, Lydaa .... 12 Mand.
Rotneby ..... et Skib paa hundrede Læster med 30 Mand; „Fordi der er Raad til Skib".

I Halland.

Wardberg	15 Mand	et Skib paa 50 Læster, 40 Mand.
Halmstad	15 —	
Falkenberg	5 —	
Laholm	5 —	

---

om Mangler ved Skibene, Skydtet m. m. dat. 25de Aug. 1555; om hvilke nedenfor lidt nærmere.

I Nørre-Jylland.

Horsens . . . . et Skib paa 40 Læster med 40 Mand.
Aarhuus . . . . en Bøiert — 60 — — 60 —
Veile . . . . et Skib paa 30 Mand og 24 Aarer.
Viborg . . . . . 32 Mand
Skive . . . . . . 8 — } en Jagt paa 40 Mand.
Kolding . . . . en Jagt paa 30 Mand og 24 Aarer.
Aalborg . . . . et Skib paa 100 Læster med 100 Mand.
Skagen, Sæby, Hiørring — . . . . 24 —
Nykiøbing, Thisted . . . . — . . . . 24 —
Randers . . . . 40 Mand
Hobro . . . . . 10 — } en Jagt paa 50 Læster, 50 —
Ebeltoft, Grenaae . . . . — . . . . 24 —
Ringkiøbing, Lemvig, Holstebro — . . . . 30 —
Ribe, Varde . . . . et Skib . . . . 100 —

I Fyen.

Svendborg . . . . et Skib med 40 Mand.
Assens . . . . — — 30 —
Odense, Nyborg . . . . — — 40 —
Faaborg, Rudkiøbing . . . . — — 24 —
Kiærteminde . . 12 Mand
Bogense . . . 12 —
Middelfart . . . 10 — } . . . . — — 34 —

Paa Lolland.

Nakskov, Maribo, Saxkiøbing
Nysted . . . . } et Skib med 31 Mand.

Paa Falster.

Stubbekiøbing, Nykiøbing . . . . en Jagt med 20 Mand.
I Alt 34 Skibe og Jagter med 1442 Mand.

Som man seer, ere disse tvende Optegnelser fra 1555, som jeg ikke har troet at burde undlade at meddele, uagtet de ere forhen trykte, indbyrdes ikke saa lidet afvigende. Uoverensstemmelserne veed jeg ikke at forklare. Derimod maa jeg

[redacted]

tilføie, at der Dagen efter hiin Besigtelses-Forretnings Datum udgik tvende Sæt Breve til endeel Kiøbstæder, hvilke Skrivelser maae have staaet i Forbindelse med den ommeldte Forretning. Under 26de Aug. 1555 tilskreves nemlig[30]) Kiøbenhavn, Helsingør med Roskilde og Slangerup, Malmø, Landskrone, Ystad, Trælleborg og Cimbrishavn, Horsens, Aarhuus, Viborg, Aalborg, Faaborg og Rudkiøbing, Kiærteminde med Bogense og Middelfart, Assens, Svendborg, Nakskov med Maribo og Saxkiøbing samt Nysted og Stubbekiøbing: at Herr Mogens Gyldenstierne nu var kommen tilbage med Flaaden, og at Kongen har befalet at forløve de ovenmeldte Byers Skibe at løbe hiem igien for deres Byer; hvorhos det, da det er forfaret, at der paa disse Skibe var stor Brøst for Skydt, befales, at Borgerne i hine Kiøbstæder skulle kiøbe eller lade støbe nogle gode Kobber-Stykker, som kunde vare og ikke fordærves; Alt skulde holdes rede, naar Byerne en anden Gang bleve tilsagte om at udrede Skibe; men imidlertid kunde de bruge disse til at seile med deres Kiøbmandskab eller i andre Maader; m. m. Der tilføies endeligen: at Kongen ikke vil besvære dem med slig Udredelse uden det er storligen fornødent. Et mindre Antal Kiøbstæder, nemlig Kiøge, Præstø med Vordingborg og Heddinge, samt Ringsted, Skielskør med Slagelse og Korsør, Kallundborg[31]),

[30]) Fra Holmstrup; formodentlig det siællandske, i Tudse-Herred. Canc. Tegn. Nr. 4, fol. 575—77. I det ovenfor ommeldte Ark med Bemærkninger om Mangler o. s. v. af 25de Aug. 1555 siges ved disse Byer, at Skibene havde for lidet eller ikke godt Skydt, hvorimod Skibene selv gives Bifald.

[31]) I det førnævnte Ark Bemærkninger nævnes Kallundborg, Holbek og Nykiøbing tilsammen.

Nestved, Veile, Kolding, Ribe, Rodneby[32]), tilstreves paa en lignende Maade; men med Anke over, at „der findes stor Brøst paa samme Skib, saa at det er for lidet, og ikke er saa dueligt til at bruge i Søen, som det sig burde, og heller ikke er forsynet med saa meget Skydt, som behov giøres"; derfor paalægges det dem at have et godt, „dueligt" Skib i Forraad, som kan tiene til at bruges i Søen, og at lade støbe eller kiøbe dertil godt Kobber-Skydt og andet Skydt, med Lod, Krudt o. s. v. Endelig bemærkes, som alt ovenfor berørt, at nogle Byers Skibe allerede havde faaet Forlov til at løbe hiem, inden de andre kom til Kiøbenhavn, disse vare Skagen med Hiørring, Hobro, Ebeltoft, Grenaa[33]). Hvis man vil sammenholde de her saaledes anførte eller berørte Fortegnelser, vil man endnu bemærke nogle Udeladelser i den ene eller anden, m. m.; men jeg troer ikke det er nødvendigt at gaae nærmere ind paa Uovereensstemmelserne.

Under 6te Marts 1556 forekommer der atter i Cancelliets Protokoller[34]) Skrivelser til alle Kiøbstæderne, af det Indhold: at man forrige Aar deels havde fundet stor Brøst paa mange af de af dem udrustede Skibe, og deels at der, hvor flere Byer vare sammenlagte til Udredning af eet Skib, hyppigt var blevet klaget over Uliighed i Taxationen indbyrdes mellem dem. Kongen havde derfor beordret N. N.[35]) at skulle forsamle Kiøbstæderne (eller deres Befuldmægtigede) i

32) Rodneby nævnes ikke i de ommeldte Bemærkninger; derimod under Halland: „Vardberg, Halmstad, Falkenberg og Langholm skal have et bedre Skib og mere Skydt". Ogsaa findes der „Odense, Nyborg, skal skye dem et større Skib og mere Skydt".

33) Disse tre ere samlede under eet i de titnævnte Bemærkninger. Ved deres, som ved Skagens og Hiørrings Skib, findes kun udsat Mangel i Henseende til Skydt.

34) Tegn. Nr. 5 fol. 25—27.

35) 4 for Jylland, 4 for Fyen, 3 for Siælland og Smaalandene og 3 for Skaane og Halland m. v.

Byen N. til en bestemt Dag — de jydske i Viborg den 18de Mai, de fyenske i Odense, de siællandske og smaalandske i Ringsted, og de skaanske og hallandske, med dem for Bleking og Lister i Lund; Alt tredie Pindsedag, den 26de Mai — for der at giøre en Bestemmelse om Orlogsskibene, som skulle udredes af alle Kiøbstæderne, og hvorledes hvert Skib skal være udredet med Skydt og andet Tilbehør. Kiøbstæderne paalægges derfor, at sende til bestemte Tid og Sted en Borgermester, en Raadmand og een eller flere af Menigheden, med Fuldmagt o. s. v.[36]. Imidlertid fik dog ikke alle Kiøbstæderne Sagerne om deres Skibe afgiorte med de kongelige Fuldmægtige paa disse Møder. Ved Breve af 17de September 1556[37] befales Kiøbstæderne i Skaane, Halland, m. v., at sende, hver By en Borgermester og en af Menigheden, med Fuldmagt til Malmø den 12te October, da Kongen selv nærmere vilde handle om hiin Sag. Lignende Breve udgik til Stæderne i Siælland og Smaalandene den 3die December s. A.[38] I Forbindelse hermed staaer igien udentvivl et Brev af 5te Januar 1557 til Borgermestre, Raadmænd og menige Borgere i Kiøbstæderne i Lolland og Falster, samt Undersaatterne i Maribo og Rødby[39]; i dette siges, at, efterdi det er bestemt, at Kiøbstedsmændene i Lolland og Falster, samt Undersaatterne i Maribo og Rødby, skulle tilsammen udrede et Skib paa en 60 Læster og 60 Personer, paa Orlogsviis, med Skydt, Krudt, Lod, Fetallie og andet Tilbehør, vil Kongen: „at I skulle til det Behov udrede N. værgagtige Karle med Harnisk og god Værge, og siden tage al anden Besværing med samme Skib

[36]) Forresten handles i disse Breve om Mynstringer; herom i en anden Afdeling af denne Afhandling.
[37]) Tegn. Nr. 5, fol. 89.
[38]) Tegn. Nr. 5, fol. 108.
[39]) Tegn. Nr. 5 fol. 16—17; see i øvrigt min Afh. om Kiøbstadvæsenet. Hist. Tidsskr. 5te Bd. S. 26—27.

at udrede ligesaa høit som Eders Anpart med Folk at udrede beløber sig"; o. s. v. Ifølge det tilhørende Register skulde Fordelingen være denne: Nakskov 20 Parter, Maribo 10, Rødby 6, Nysted 4, Stubbekiøbing 12, Nykiøbing 5, Sarkiøbing 3.

I øvrigt bleve Kiøbstædernes Skibe neppe benyttede dette Aar. Jeg har idetmindste ikke truffet Spor dertil[40]. Men i 1558 var det betænkt at lade dem forsamles. Under 10de October 1557[41] beordredes nemlig alle Kiøbstæderne, til næste Foraar at være tilrede med deres Skibe, „som de ere satte for", forsynede med Folk, Fetallie, Skydt, Lod, Krudt og andet Tilbehør. Men de fleste bleve dog forskaanede, i det efter Breve af 20de Decbr. s. A.[42] ikkun følgende Byer skulde udrede Skibe, nemlig: Malmø 1 Skib; Landskrone, Helsingborg, Halmstad, Falkenberg, Laugholm og Vardberg tilsammen 1 Skib; Kiøbenhavn 1 Skib; Helsingør, Roskilde, Kallundborg, Slangerup, Holbek og Nykiøbing i Odsherred tilsammen 1 Skib; Aalborg 1 Skib; Ribe og Varde tilsammen 1 Skib. Af disse søgte i det mindste Aalborg om Fritagelse, hvorom mere etsteds i det Følgende; og ved et Brev af 24de Januar 1558[43] blev Udredelsen eller Affeilingen udsat indtil videre. Rimeligviis ere de dog, efter hvad man fra de helsingørske Regnskaber synes at kunne slutte, virkelig løbne ud. Med Hensyn til 1559 har jeg Intet optegnet; men under 11te Mai 1560[44] findes der et Brev til Kolding og Veile: at, eftersom de havde tilkiendegivet,

---

40) Det Brev, hvis Indhold Commandeur Garde 1 Bd. S. 40 har meddeelt af Geheime-Archivet, tyder ikke derpaa. Iøvrigt har jeg ikke selv seet dette Brev, hvis Indhold kun er givet summarisk hos Garde.

41) Tegnelser, Nr. 5, fol. 280.

42) Tegnelser, Nr. 5, fol. 312.

43) Tegnelser, Nr. 5, fol. 320—21.

44) Tegnelser, Nr. 6, fol. 267.

[redacted]

hvor stor Besværing der paahænger dem med det Skib at udrede, som de ere taxerede for at holde Kongen og Riget til Tieneste, og derfor havde begieret, at Kongen vilde forskaane dem for Udredelsen af samme Skib, saa indvilligede Kongen i, at de maatte sælge og afhænde samme Skib, eller bruge det i anden Maade Byen til Fordeel; dog at de ikke maatte sælge det uden Riget, ligesom de og skulde skikke hvad Skydt, Lod og Krudt, som de havde i Forraad til samme Skib, strax med det Første til Nyborg og antvorde det til Lehnsmanden sammesteds; hvorhos de tilpligtedes til, hvis Kongen i Fremtiden skulde foraarsages at udrede Orlogsskibe, at komme ham villigen til Hielp med Folk og Fetallie. Slige Breve findes der ogsaa for nogle andre Kiøbstæder, i Aaret 1560; saasom for Assens, Middelfart og Bogense 6te Marts, Svendborg og Nyborg ligeledes; Nakskov 5te April[45]. Derimod findes andensteds[46] et kongeligt Brev af 16de Mai, hvorved giøres vitterligt, at Kongen nu har ladet „annamme af vore Undersaatter, Borgermestre, Raadmænd og menige Borgere her i vor Kiøbstad Aarhuus det Orlogsskib, som de vare taxerede for at udgiøre Os og Riget til Bedste, med Skibsredskab, Anker og Toug, desligeste Skydt, Lod og Krudt, som derpaa fandtes. Thi lade vi forne vore Undersaatter qvit og fri for al ydermere Krav eller Eftermaning af Os eller vore Efterkommere, Konger i Danmark, for forne Skib og Tilbehør" o. s. v. Et lignende Brev udgik for Ribe under 16de Julius 1560[47]. Meningen af disse Breve synes at have været, at de omhandlede Byer i det mindste for den nærmeste Fremtid

45) S.nstrs. fol. 225 og 245.
46) Register Nr. 7, fol. 127.
47) Register Nr. 7, fol. 139—40; jvf. et af 6te Mai s. A. i Tegn. Nr. 6, fol. 265.

skulde fritages for at udrede Skib; men i saa Fald varede den Fritagelse ikke længe; i det der allerede den 1ste April 1563[48]), ved den sig nærmende svenske Krig, udstedtes Ordrer til endeel Kiøbstæder, hvoriblandt netop Aarhuus, om at udrede deres Skibe; hvorefter Jacob Brockenhuus skulde give dem nærmere Besked i Kiøbenhavn. Disse Byer vare: Kiøbenhavn 1 Skib; Skielskør[49]), Korsør og Slagelse 1 Skib; Nakskov, Vordingborg og Præstø 1 Skib; Malmø 1 Skib; Ystad, Trælleborg, Falsterbo, Skanør og Lund 1 Skib; Landskrone, Helsingborg, Halmstad, Falkenberg, Vardberg 1 Skib; Aahuus, Væ, Simbrishavn, Sylvitsborg, Rodneby, Lyckau og Ausker 1 Skib, Aarhuus 1 Skib; Viborg, Hobro, Skive, og Sæby 1 Skib; Nykiøbing, Thisted, Ringkiøbing og Holstebro 1 Skib; Aalborg 1 Skib. Om de andre Kiøbstæder forskaanedes, veed jeg ikke; Helsingør „leverede" — som man af nogle Udtryk i denne Byes Regnskabsbøger seer — i Aaret 1561 i Forbindelse med de andre Stæder, som den var slaaet sammen med til Skibsudredning, et Skib. Senere omtales ikke nogen ny Skibsudredning; hvorimod det rigtignok i et Concept-Brev af 15de Marts 1566, som findes i Geheime-Archivet, siges: at, efterdi det Orlogsskib, som Landskrone med tilforordnede Kiøbstæder til Kongens og Rigets Tieneste for nogen Tid siden havde bekostet og udgiort, var drevet i Land og saa fordærvet, at det ikke stod videre til at udrede, havde Kongen givet Landskrone dette Skib, at lade ophugge og anvende det til deres Byes Bedste, og ingen Tiltale lide derfor af andre deres tilforordnede Kiøbstæder. Disse ere de sidste Exempler, jeg har fundet

48) Tegn. Nr. 7, fol. 337.

49) I Friis Edvardsens Skielskørs Beskrivelse, S. 73, tales om, at Skielskør og Kallundborg i 1562 udrustede et Skib til Krigstieneste, og at Udgiften paa hvers Part beløb 90 Mk. Men her er aabenbart flere Feiltagelser tilstede. Iøvrigt fritoges Skielskør, Slagelse og Korsør 23 Mai 1558 (Canc. Reg. 6, 169) paa 2 Aar for at udrede det Skib, de skulde udrede.

eller optegnet mig, om slige Udrustninger, hvorimod Udskrivning af Mandskab vedblev fremdeles, og nu langt stærkere, naturligviis især under den i Aaret 1563 begyndte Krig.

Jeg har givet den ovenstaaende Fremstilling af Kiøbstædernes Skibs-Udredelse i sin Almindelighed tidsfølgeviis, for at lade denne Forestilling udvikle sig mere uafbrudt. Herefter skal jeg lade følge et Par mere enkelt staaende Bemærkninger og adskillige Detailler, som netop ved deres Specialitet ville tiene til at give en tydeligere Anskuelse af Tingen.

Som man har seet, paalaa Pligten til at udrede Skib eller deeltage deri ikke alene Søstæderne, men ogsaa Kiøbstæderne midt inde i Landet, eller alle Kiøbstæder. Naturligviis maa man ved Bestemmelserne for, hvorledes denne Byrde skulde fordeles, ved hvilke Bestemmelsers Affattelse selve Byerne sees ikke at have været uden al Indflydelse, have havt Underretninger om Stædernes Folkemængde og Velstand m. m., som nu fattes; men ligesom disse neppe kunde have været ret tilstrækkelige til deres Øiemed, saaledes finder man, selv uagtet de førberørte Befalinger om Conferencer mellem Byerne og dertil af Kongen udsendte Mænd, Spor til Misfornøielse over Taxationerne m. v. Tildeels frembyde nogle af de Breve, hvis Indhold foran er meddeelt, allerede Tegn hertil. Men især viser dette sig i Forbindelse med Besværing over den store Byrde, hiin Pligt medførte, i en Skrivelse fra Borgermestre, Raadmænd og menige Indbyggere i Aalborg til Kongen, dat. Hellig-Tre-Kongers Dag 1558 [50]). Heri anføres, at Kongen i 1555 ved Skrivelse af Fredag næst for Mathæi Apost. Dag, som overbragtes af to kongelige Raad, Jørgen Lykke og Niels Lange, havde befalet dem at udrede et Orlogsskib til kongelig Tieneste med alt Tilbehør, at være færdigt til at

[50]) Den findes i Geheime-Archivet.

udløbe, naar dette nærmere bestemtes. Skibet var blevet færdigt og sendt til Kiøbenhavn, og kostede mere end 3000 Daler; „og til samme Skib at kiøbe og udrede have vi udsat (pantsat) vort Raadhuus, hvilket endnu ikke er indløst.“ Samme Tid ansattes og taxeredes Byen til et andet Skib [51]), naar Behov giordes. For nogen Tid siden fik de Kongens Brev om at holde dette Skib færdigt, naar nærmere tilsagdes. Nu, Mandag for Nytaarsdag, fik de anden Gang Skrivelse om, at de nu Midfaste eller det snareste muligt var for Isens Skyld skulde have Skibet færdigt og lade det bruge, Riget til Tieneste; hvorhos Kongen i en Seddel, som var indlagt i Skrivelsen, havde bestemt, hvorledes der skulde holdes med „Udspiisningen“ til samme Skib (dets Proviantering). Denne Seddels Indhold havde de overveiet, „saa at Kost og Fetallie alene, efter samme Seddels Lydelse, til 60 Karle beløber sig til store Penge, foruden Andet, som tilhører.“ Men Byen fandtes meget forarmet; den største Deel af Indvaanerne vare fattige Embedsmænd (Haandværkere) og Fiskere, undtagen 10 eller 12 Kiøbmænd, som vare noget formuende. Dertil kom, at Aalborg var ene for sig om dette Skib, medens Randers, Viborg og Ribe hver havde flere mindre Kiøbstæder til Hielp ved Udrustningen. Endelig havde de hørt, at „de“ (de andre Kiøbstæder [52]) havde faaet Hiemlov for det Aar. Nu bede de om Udsættelse med Udredelsen af dette sidste Skib; de anføre, at de ikke kunne faae et saadant til den fastsatte Tid, og at de vel endnu havde det forstommeldte Skib, men at dette ikke var „fuldelig saa beseilet“, at det kunde bruges orlogsviis som det burde, som dem var vel vitterligt, der var paa det, da det sidst

[51]) Der maa være en eller anden Feil i Udtrykket; thi tvende Skibe paa eengang har det ikke været Meningen, at de skulde udruste; see ogsaa det Følgende.

[52]) Det var dog ikke Tilfældet med Ribe; see her foran Side 118.

[redacted]

seilede orlogsviis. De vilde gierne med det allerførste bygge eller kiøbe et saadant Skib; men paa den Tid kunde de ikke faae det udredet.

Klager over Forholdet mellem de flere Byer indbyrdes, som vare ansatte til at udrede Skib sammen, have vi alt foran seet berørte i nogle Breve af mere almindelig Tendents. Her kan det endnu bemærkes, hvad der sees af et Brev af 25 e Februar 1558[53], at Varde By havde klaget over, at, medens de forhen til det Skib, de udredede i Forbindelse med Ribe, kun havde givet ⅛ af Omkostningen, forlangte Ribe nu (formodentlig efter den foretagne Taxation), at de skulde give den fierde Part. Niels Lange og Erik Rud fik Ordre at forlige dem, saa at hver By kom til at betale efter sin Formue.

De helsingørske Retsprotokoller[54] vise, at det før anførte Brev af 1555 om Udredelsen af Skib m. v., for at holde Strømmene rene for Sørøvere og Skalke, læstes til Tinge i Helsingør Mandagen efter Oculi bemeldte Aar; derhos blev det — af Magistraten — forbudt Enhver, under høieste Faldsmaal, at fare af Byen, førend denne kongelige Befaling var efterkommet. Allerede Dagen efter blev det ved Borgermester og Raad i Forbindelse med Befuldmægtigede af Roskilde og Slangerup og de „16 Mænd" (der uden Tvivl da vare udnævnte for at tage den Sag specielt under Overveielse) bestemt, at kiøbe et Skib til Kongens Behov til Orlogs paa 30 Læster. Senere tilkiendegives[55], at Skibet skulde være tilstede i Kiøbenhavn den 19de Mai; men endnu Mandagen før Pintse, den 27de Mai[56], tinglæstes en Befaling om at Orlogsskibet skulde til Kiøbenhavn Tirsdagen efter 11000 Jomfruers

[53]) Tegnelser, Nr. 5, fol. 334.
[54]) Nr. 2, fol. 39.
[55]) Helsingørs Prot. Nr. 3, fol. 2.
[56]) Anf. St. fol. 5.

Dag samme Aar, berettes der i Protokollen[57]), giordes Afregning med Roskilde og Slangerup med Hensyn til det omhandlede Orlogsskib. I det ældste af de Kæmner-Regnskaber, der endnu haves fra Helsingør[58]), og som jeg har antaget at angaae 1556, men som dog tillige maa omfatte Aaret 1555 eller visse Poster deraf, omtales en Vurdering af dette Skib, og Udgifterne ved en Raadmands, Anders Sarens, Ophold i Kiøbenhavn, hvor han modtog Fetallie og Skydt af Orlogsskibet, da det kom fra Norge; men strax efter seer man ommeldt den nye Forbindelse, Helsingør blev sat i med Slangerup, Roskilde, Holbek, Nykiøbing og Kallundborg. Denne foraarsagede Møder af Fuldmægtige fra disse Byer snart i Helsingør, snart i Roskilde, Slangerup og Kiøbenhavn, hvilke Møder foranledigede Smaaudgifter, som omtales i det ovennævnte Regnskab. I 1557 byggedes et nyt Skib for de sex Byers Regning i Danzig; hvorimod det gamle nok blev solgt[59]); det nye laa udentvivl endnu i 1558 for Kiøbenhavn. Men i Retsprotokollen Nr. 4, findes under Datum Mandagen efter Martini, udentvivl 1559[60]), at Borgermestre og Raad spurgte Almuen om, hvorledes der skulde forholdes med dette Skib? om der skulde antages Een til at tage vare paa det, og der hvert Aar skulde kostes paa det og Seil og Redskab forbedres. Der udtoges, som det synes, 24 Mænd til at deliberere derover; men Sagen overlodes derefter, som det ligeledes lader til, ganske til Magistraten, med Anmodning om, at ramme det Bedste, saa ikke Almuen skulde bekoste mere

57) Anf. St. fol. 16.

58) Om dem see Danske Magazin 3tie Række 2det Bd. S. 177—78.

59) I Kæmner-Regnskabet for 1557 hedder det saaledes blandt Indtægtsposterne: „I October af Borgermester Henrik (Mogensen) paa Byens Anpart i det første Orlogsskib, som blev solgt for 350 Daler .... 153 Daler 6 Sk.

60) Nr. 4, fol. 18. De første Protokoller ere førte meget uordentligt. Ogsaa Kæmner-Regnskabet for 1559 mangler.

paa Skibet. Derefter findes der kun, i Regnskabet for 1560, en Post af 3 Mk. 12 Sk. for Vognleie til Kiøbenhavn og tilbage, og for Fortæring i 2 Dage i nysnævnte By, for Kæmneren, Raadmanden Anders Saxen og en tredie Mand, da de mødtes med de andre fem Kiøbstæders Fuldmægtige og leverede „vort Skib" til Hr. Mogens Gyldenstierne[61]. Den sidste Efterretning, som findes om det helsingørske Skib, forekommer i Regnskabet for 1562, hvor det etsteds hedder: den 4de August til Befuldmægtigede for Kallundborg, Nykiøbing og Holbek, for Krudt og Andet, som de til Rest havde tilgode for Bekostningen paa Orlogsskibet, 24 Daler eller 72 Mk.

Af de helsingørske Kæmner-Regnskaber kan man ikke see, hvormeget disse Skibe have kostet Byen, saameget mindre som der peges hen til andre, særskilte Regnskaber, der maae være aflagte med Hensyn dertil, og til Afregninger med de andre Byer m. m. Især er det Første Tilfældet med Hensyn til det 1555 anskaffede Skib[62]. Lidt mere samlede ere Posterne, der henhøre til Udgifterne ved Bygningen m. v. af Skibet i 1557. Disse Poster troer jeg derfor her at burde anføre.

„D. 2den Nov. antvordet de Fuldmægtige af Ros-
„kilde og Kallundborg, Frands Boesen og Peer
„Knudsen, da de droge tilligemed Simon Prydz[63])

[61]) Der anføres sammesteds i Huusleie til Peder Andersen for nogen Jernlod og Skydt, som han havde i Bevaring, og som leveredes med Skibet, 13 Mk.

[62]) I Danske Atlas V. 427 og 537 omtales Afregningen 1555, giort mellem Nykiøbing paa Morsø, Thisted og Skive om det af dem stillede Skib, »hvilket kom dem imod 900 Daler; og behøvedes dertil endnu Skydt, Krudt, Kabel m. m., derhos en Mand til at holde Varetægt paa Skibet, medens det laa i Nykiøbing Havn, foruden Hovidsmænd, Styrmænd, Tømmermænd« m. v. Aldeles tydeligt er det dog ikke, om de nævnte 900 Daler faldt Alle til Udgift, eller der er meent 300 Daler for een, og altsaa for hver af de 3 Byer.

[63]) En Mand, der brugtes meget i Byens Anliggender, især ved Skibsudrustninger og hvad dermed stod i Forbindelse.

„til Danzig at lade bygge os alle Medrhedere et „Orlogsskib, Kongen og Riget til Tieneste, hvad „vor By tilkom at udlægge i de 500 Daler, „som nu paa denne Tid sammenlagdes[64] ..	136 D. 1 O.
„18 Novbr. givet Borgermester Sander, som han „skulde skikke til Danzig, til Simon Prydz og „Peder Knudsen hvad Byen da havde at udlægge	136 „ 1 „
„Palme Søndag leveret Peter Sivertsen af Ham„borg at overbringe til Simon Prydz og Peder „Knudsen	200 „ mindre end 1 Ort.
„Mandagen dernæst antvordet Borgermester Sander „til at indløse S. Prydzes og P. Knudsens „Haandskrift hos gamle Coort Oldes Søn, kaldet „unge Coort Olde, hvad han havde forstrakt „dem paa Byens Anpart..................	200 Dlr.
„Samme Tid til Borgermester Sander hvad han „fandtes at have forstrakt.................	22 „ 1 O.
„2 Julii til Borgerm. Sander hvad Hr. Johan „Brand i Danzig „efter Sanders Forskrift" havde „forstrakt til Skibsbygningen og de Udskikkedes[65] „Besolding..............................	60 „ 1 „
„Samme Dag til Borgerm. Sander, som forstrakt „paa samme Maade, og som Medrhederne skulle „betale, og findes i Indtægten[66].........	$21\frac{1}{2}$ „

Her er altsaa alene opført 750 Daler, som det synes Helsingørs Anpart, til den blotte Bygning af Skibet, eller

[64] Altsaa omtrent $\frac{4}{15}$.

[65] De, som vare sendte til Danzig for at overvære Bygningen af Skibet.

[66] Dette Beløb findes ogsaa i Indtægten, som igien betalt Helsingør af de andre Byer.

maaskee tillige dets Udrustning med det fornødne egentlige Skibsredskab; men selv hertil er maaskee gaaet mere med. Dernæst maa erindres Udgifterne til Skydt m. m., Proviantering og Mandskabet, foruden Reparationer paa Skibet, m. m. Med Hensyn til Mandskabets Udrustning ville vi siden faae bedre Leilighed til at anføre noget bestemtere. Hvad Skydtet angaaer findes i Kæmner-Regnskabet for 1558, sandsynligviis til samme Skib, adskillige Poster, som vise, at 2 Falkonetter bleve støbte i Kiøbenhavn, af reent Kobber, og at de veiede 4 Skippund, hvortil Byen lagde 3 Skpd. 9 Lpd., men hvoraf 7 Lpd. forbrændtes, og Mesteren, der støbte Kanonerne, lagde til af sit eget Kobber 9 Lpd.; derfor og i Arbeidsløn fik han 35 Daler 2 ℔ 4 ß [67]); hertil kom Drikkepenge til Svendene, 2 „Lader", der giordes til Falkonetterne, Hiul dertil, Beslag, m. m.; i Alt omtrent 10 Daler. Men strax efter hedder det i samme Regnskab: „Fredag efter Paaske til Poul Mynter, som han paa Byens Vegne havde forstrakt i Lybek for det Skydt, som der blev smeddet, 200 Daler"; og Vigil. visit. Mariæ: „Samme fremdeles paa samme Maade 40 Daler"; hvorhos der endnu anføres, som erlagt ved et Møde i Slangerup med Medrhederne, „vor Anpart til Bradning, Skydt og anden Omkostning 29 Daler [68])". Desuden forekommer et andet Sted i samme Regnskab: Jørgen Hansen til Fetallie, Krudt og „den Skiffbodt" (?) og andet vort Skibs Behov 87½ Daler 21 ß. — Her fortiener ogsaa at bemærkes en Optegnelse, der findes i Geheime-Archivet, paa det Skydt og andet Tilbehor, der hørte til det Orlogsskib, som disse efterskrevne Kiøbstæder, Helsingør, Roskilde, Slangerup, Kallundborg, Holbek og Nykiøbing, have udredet til Kongl. Majests. Behov; og kaldes

---

67) Henimod 36 Specier.

68) Krudt har uden Tvivl da kostet 2 ß à 2 ß 2 ß Pundet. Man erindrer, at en Daler var 3 ℔, og omtrent liig en Specie nu.

Skibet: Hiorten[69]. Her anføres først Skibet selv „med alt sit Tilbehør og to Seil, Baad og Esping, og med Kiøkkentøi"; dernæst 8 store Jernstykker med 16 Kamre[70], 4 andre Halvslanger med 8 Kamre; til disse 12 Stykker var 200 Jernkloder (Kugler), hvoraf Poul Hvitfeld overantvordedes 70 Kloder; og kostede de 12 Stykker med Kloderne 900 Daler, foruden „al Omkostning". Hertil føies, at til Knud Steensen blev, da han laa for Helsingør og skulde seile til Island Aar 1559, overleveret 3 Qvarteer-Slanger med 6 Kamre, 8 „Barsere" med 16 Kamre, 6 Hager, et Brandjern, en Jernbolt med 10 Ringe. Endvidere anføres 2 Kobber-Stykker, som Mester Laurs Bøssestøber i Kiøbenhavn paa Helsingørs og fl. Stæders Begne overantvordede Kongl. Majestæts Admiral Anno 1560, veiede 10 Skippund 7 Lispund. Herpaa følger: „Dette Efterskrevne er endnu hos os tilstede og skal leveres fra os, naar tilsiges: et Qvarteer-Jernstykke med 2 Kamre, 6 smaa „Barser" med 6 Kamre, 28 Hager med nogle Former, Krudt, „Tratthe" og „seckie"[71], 6 Fdger Krudt og 3 smaa Fade Krudt, veier

69) Helsingørs tidligere stillede Skib heed „Musen."

70) Om Betydningen af dette Udtryk see *Adlersparre* om svenska krigsmagtens og krigskonstens tillstånd, ifrån K. Gustaf I's död till K. Gustaf Adolphs anträde till regeringen (i Kongl. Vitterhets-Historie- och Antiquitets-Academiens Handlingar, III. S. 241-42. Jvfr. ogsaa Fibiger's Udtrag af nysnævnte Skrift, i „Magazin for militair Videnskabelighed" 2den Aargang S. 581-83, Anmærkn. I det Væsentlige var Kamret en Cylinder af Jern eller Kobber, der gjennem en ved Fængbullet paa Kanonen anbragt Aabning nedlagdes i samme; i dette Kammer indeholdtes Ladningen, Krudt og Kugler. Halvslangerne og 3 Qvart-Slangerne havde, efter Adlersparre, en 10-11 Fod i Længden. Barserne vare mindre; Hagerne vare egentlig store Gevæhrer, der vare for tunge til at holdes ud under Skudet, og derfor maatte støttes enten paa Mure, Volde eller paa en gaffelformet Indretning, som Vedkommende desaarsag maatte føre med sig; heraf Benævnelsen Hageskytter. Brandjern m. m. høre vel til de flere fyrværk-agtige Krigsvaaben, man dengang nu og da benyttede.

) „Seckie" kunde maaskee være de Sække, som omgav de nysberørte

24 Pund; en Fennike med nogle „Bolsommer"; 12 halve Spies; 3 smaa Kiedler og en liden Jern-Rist; 130 store Jernkloder. Endelig siges, at Helsingørs Borgere havde liggende i Helsingør 2 smaa Kobber-Falkonetter, som de selv havde bekostet og ladet støbe til deres Byes Behov, men som, hvis Hs. Majest. Kongen ikke vilde unde dem at beholde dem, altid skulde være tilrede for ham[72]. Med Hensyn til Fetallie opføres ellers i det ovennævnte helsingørske Regnskab: „Udgift „til den Fetallie, jeg (Kæmneren) har kiøbt paa Byens Vegne „til vort Orlogsskib, og som ikke vedkommer vore Medrhedere: „2 Tdr. Torsk 3 Daler; 800 tørre Kuller à 24 ß pr. 100, 4 „Daler; 2½ Skpr. Havregryn, à 14 ß, 2 ℔ 3 ß; 9 Skpr. „Byggryn, à 13 ß, 8 ℔ 5 ß (? 7 ℔ 5 ß); ½ Tde. Sennop „2 ℔; 8 Læster Øltønder, Stykket 6 ß, 12 Daler 6 ß; 3½ „Læst 3 Tdr. Brød, Td. 28 ß, 26 Daler 12 ß; Drageløn 2 ℔; „4 Tdr. Kiød, à 7 ℔ Tden., 28 ℔; 4 Skpr. Salt til at forlægge al Fetallien med, 8 ß Skpn., 2 ℔; Bødkeren, som slog „Fetallien op igien, 1 ℔; for at omsalte 6 Tdr. Kiød 6 ß". Her er imidlertid ikke anført Øl, som Byens Borgere udentvivl leverede in natura; ogsaa har Skibet sagtens faaet Flesk medgivet in natura fra Borgerne, og maaskee mere. Selv Qvantum af Kiødet synes at være meget lidet. Det fortiener endnu at bemærkes, at der under samme Regnskabs Indtægts-Rubrum findes endeel Summer for solgte Qvanta af det, der var indkiøbt til Orlogsskibets Fetallie, uden at det kan

---

Fyrværkerier, og forresten vare indgnedne med Beeg. „Thratthe" er maaskee „Tragter"; hvad „Bolsom" er, veed jeg ikke.

72) At ogsaa Malmø havde endeel grovt Skydt, som Regieringen tog Brug af, sees af en kongelig Skrivelse af 23 Mai 1569 (Siæll. Tegn. Nr. 10, fol. 348-49) til Borgermester og Raad i Malmø, at, eftersom de i det foregaaende Aar havde laant Kongen Noget af deres Byes Skydt at bruge paa de kongelige Orlogsskibe, og Kongen nu igien behøver samme Skydt, beder han igien om at laane det til

sees, om det var af hvad der indkiøbtes i selve Aaret 1558, eller af hvad der havde været indkiøbt i 1557 uden siden at komme til Brug. Det Første synes mig dog at være rimeligst. Det Solgte var Byggryn, Havregryn, Torsk, Kuller og tomme Tønder, ganske de samme Qvanta og til de samme Priser, som ovenfor anført, fremdeles Brød, 30 Tdr. og 1 Læst (ɔ: 42 Tdr.), der solgtes 1 Læst à 28 ß Tønden, 4 Tønder à 29 ß, og det øvrige à 30 ß Tønden. Af Kiød anføres som solgt i Alt 12 Tdr. Oxekiød à 7½ ℔ Tdn., og 4 Tdr. Lammekiød à 6 ℔ 12 ß Tønden. Endvidere nævnes Byens Anpart i 1 Tde. Aal 24 ß; videre 5 Tdr. Sild à 7½ ℔ Tønden og 1 Tde. Hornfisk à 7 ℔. Endelig 3 Tdr. Kuller à 3½ ℔ Tde. og 1 Tde. „orther" (Ørreder? Det er næsten ulæseligt) 16 ß[73]. I øvrigt findes naturligviis en heel Deel andre mindre Udgifter, som jeg ikke tør trætte Læseren med; kun kan det maaskee anføres, for samme Aar 1558: „til Admiralen, for at vort Skib maatte ligge i Krabbeløkken, 1 Daler", og Byens Andeel til en Tønde Prysing og en Tønde Rostokker-Øl, som skienktes Christoffer Truidsen[74], 5 ℔ 4½ ß. Virkelig blev endogsaa meget smaa Udgifter samvittighedsfuldt deelte imellem Byerne, og saaledes staaer der t. Ex. ogsaa anført Byens Anpart, 13 ß 2 Album, i en Daler, der blev skienket en Bøsseskytte i en eller anden Anledning[75].

Orlogsskibene, og at de vilde forsende det med en Skude eller to til Kiøbenhavn. De skulde, strax naar Skibene kom tilbage, faae Skydtet igien.

[73]) Kiøberne vare især Medlemmer af Magistraten, Byfogden og Abbeden i Esrom.

[74]) Admiralen.

[75]) Paludan, i Kallundborgs Beskrivelse, anfører S. 89-90, at der i 1558 betaltes, af bemeldte By, til et Krigsskibs Udredning med Helsingør 61½ enkelt Daler, og siden atter til samme 12 Jochimsdaler. Heraf vil imidlertid neppe noget af Betydenhed kunne udledes.

[redacted]

III.

Om Kiøbstad-Indvaanernes Deeltagelse i Krigstienesten tilsøes og tillands.

Langt hyppigere end at udrede Skibe m. v. paalagdes det Kiøbstæderne at stille Mandskab, især til Søkrigstienesten. For det Tidsrum fra 1536, da Riget var kommen i Ro, indtil Slutningen af Frederik den 2dens Regiering i 1588, har jeg, i Afskrifter og Extracter, Uddrag af Cancelliets Protocoller om en stor Deel af saadanne Udskrivninger; adskillige har jeg maaskee forbigaaet, og i alle Tilfælde vise de Exempler m. v., jeg har faaet andetsteds fra, især fra det helsingørske Archiv, saa og nogle enkelte Underretninger i allerede trykte Skrifter, der i øvrigt for en Deel bestyrke de førstommeldte Efterretninger, endvidere, at der har været nogle flere end de Tilfælde af den omhandlede Art, som jeg alt havde optegnet mig af Cancelliets Protocoller. Der kan altsaa unegteligt endda være endnu mere tilbage; men jeg forlader mig paa,' at det dog rimeligviis er det meste, som jeg her giver.

Først maa jeg, med Hensyn til Hyppigheden af den her berørte Udskrivning og det mere Almindelige ved samme, i chronologisk Orden anføre de hidhørende Tilfælde, jeg er stødt paa. Det vil maaskee falde endeel trættende for Læseren, men kan ikke forbigaaes.

I nogle Artikler, hvorom man raadslog i Kiøbenhavn og som der besluttedes Anno 1539, Tirsdagen næst efter Sancti Galli Dag[76]), findes, blandt mere — formodentlig med Hensyn til den daværende Frygt for Angreb til Fordeel for den fangne Christian den 2dens Sag — at Jochim Beck skulde levere Registre paa alle Baadsmændene (Matroserne) af alle Kiøbstæderne til hver

[76]) I Geheime-Archivet.

af de 4 Mænd (Ove Lunge i Jylland, Peder Skram i Skaane, Marqvard Tidemand i Siælland og Smaalandene, og Mikkel Brockenhuus i Fyen og Langeland), som vare udnævnte til at mynstre Matroserne. Fremdeles bestemmes i samme Artikler, med Hensyn til Skaane [77], at hver tredie Kiøbstædmand og hver tiende Bonde, om behov giøres, skulde opskrives og udtages af Lehnsmændene. Lidt efter siges, at der „til Marken" — hvad vi nu kalde „i Felten" — skulde af Malmø skikkes 1 Fænnike med en Borgermester og to Raadmænd, og derhos den tredie Mand, og hvad Skydt (grovt Skydt) de kunde afsted-komme, „ligesom af hver af de andre Kiøbsteder; item Ystad et Stykke" (grovt Skydt).

I en Klade-Optegnelse, formodentlig fra Cancelliet, om Breve, der skulde afgaae, hvilken findes i Geheime-Archivet og der er antaget at høre til Aaret 1541, findes, bl. mere, anført: at der skulde sendes Breve til alle Landsting og Kiøb-stædmænd om „løse Karle," som ville tiene; Kongen vilde give dem maanedlig 4 Mk. dansk, om de tiene tillands, men i saa Fald paa deres egen Kost, eller 2 Mk, naar de skulle bruges til Skibs, og dertil fri Mad og Drikke. I Overeensstemmelse hermed seer man af en Copie af et Brev, dat. St. Hans Midsommer Dag 1542, at der er skrevet til Nørre-Jylland i sidstmeldte Aar. Da der tilmed i dette Aar befrygtedes et Angreb fra Nederlandene fra Keiseren, navnlig et pludseligt Søtog mod Landskrone og Kiøbenhavn, og Kongen ikke havde Landsknegte o. s. v. at indlægge i disse Stæder, befaledes, Guds-Legems-Dag 1542, endeel af de ved hine nærmest lig-gende Byer at sende did nogle af de meest agtede Borgere [78])

---

[77]) I 1539 var ogsaa Spændingen med Sverrig større.

[78]) Det skulde ikke være „løse Knegte," men agtede Borgere, og deriblandt af dem, som før havde tient „till Hoffue" og vare gode, duelige og forstandige Mænd.

med lange Spær, Rør (Skydegevær), Hellebarder, Harnisk og andet Vaaben og Værge, med to Maaneders Proviant; dertil skulde sendes noget af hver Byes Skydt, og endelig skulde en af Raadmændene medfølge, som skulde have Hørelse og Lydighed over dem. Efter det tilhørende Register, som dog er noget hensmulret, skulde 198 Mand sendes til Kiøbenhavn (Kiøge, Næstved og Roskilde, hver 30; Skielskør, Slagelse og Helsingør, hver 20; Vordingborg, Holbek og Nykiøbing, hver 10; Præstø 6, og Heddinge samt Slangerup hver 4); til Landskrone 195 (fra Ystad 30; fra Trælleborg, Engelholm, Aus, Rødnebye og Wæ, hver 20; Lund 15; fra Falsterbo og Skanør sammen 10, og det samme Antal fra hver af de 4 Byer: Helsingborg, Cimbrishavn, Lyckaa og Auskér). — Efter hvad jeg har optegnet mig, skulle der findes flere Klade-Breve med lignende Bestemmelser; men jeg har ikke nu havt Leilighed til paa ny at eftersee dem [79].

I 1544 paatænktes et Tog mod Ditmarsken, hvortil ogsaa Kiøbstædmænd bleve udskrevne. Denne Udskrivning kiender man af Brevet derom for Odenses Vedkommende [80]; og denne By har naturligviis ikke været den eneste, som skulde stille Krigsfolk til Toget. Efter Brevet skulde af Odense hver fem Borgere udruste den siette med Vaaben o. s. v. I øvrigt gik selve Toget ikke for sig, da Planen blev opgivet.

Fra 1547 [81] findes Breve til nogle Kiøbstæder i

---

79) I Henseende til 1542 kan og erindres en Bemærkning i den aarhusiske Borgerskabsbog (i Dr. Hüberz's Aktstykker til Aarhuus Beskrivelse, S. 246), hvorefter Severin Andersen, der da blev Borger, fritoges for Erlæggelse af Gebyr derfor, paa Grund af at han havde »giort en Karl ud (stillet en Karl) i Kongens Udbud.«

80) Det er trykket i de af Fyens Stifts literaire Selskab udgivne Aktstykker til Oplysning især af Danmarks indre Forhold i ældre Tid. 1. Bd. S. 77.

81) Kolding, Løverdagen efter Scholasticæ virginis (Tegn. Nr. 2 Fol. 148). Med Hensyn til 1545 see Danske Atlas V. S. 126.

Skaane, Halland, Siælland og Smaaøerne om Baadsmænd til Kongens Orlogsskibe „i Foraaret, om Behov giøres" Det var kun et ringe Antal, 96 Mand [82]).

Med Hensyn til Aarene 1555 og 1556 henviser jeg til det under den foregaaende Afdeling Anførte. Naar jeg der har antaget, at Kiøbstædernes Skibe neppe bleve benyttede i 1557, har jeg ikke meent, at Byerne eller enkelte af dem jo paa anden Maade kunne have bidraget til Søkrigstienesten ogsaa i dette Aar. Navnlig viser det helsingørske Kæmner-Regnskab for 1557, at en Mester Jacob Svendsen derfra var sendt til Kiøbenhavn med sin Kiste, da Byen havde faaet Kongens Brev om en Bartskær at udgiøre „til Hans Naades Skibe" [83]). At nogle Kiøbstæder maatte udruste Skibe i 1558, er alt ommeldt i det Foregaaende. Men desuden udtoges, ifølge Breve af 23de November 1557 [84]), endeel Baadsmænd, tildeels i adskillige Kiøbstæder, til Kongens Orlogsskibe. Som saadanne Byer nævnes, foruden „af Bleking og andetsteds af Kiøbstæderne deromkring" (10 Mand), Malmø, Kiøbenhavn, Stege, Korsør, Helsingør hver 10, Ystad og Kiøge hver 6, Trælleborg 4 [85]). Matroserne skulde paa Kongens Vegne tildeles hver 2½ Mk. i Tærepenge, være tilstede i Kiøbenhavn ved Fastelavn 1558, og siden af Kongen erholde Underhold og Maanedspenge som andre Baadsmænd. Til Tieneste i 1562 udskreves fra alle Kiøbstæderne, ikkun med Undtagelse af

---

[82]) Fra Malmø 20, Landskrone og Ystad hver 10, fra Halmstad, Bardberg, Trælleborg, Kiøge, Helsingør og Stege hver 6, fra Helsingborg, Engelholm, Falsterbo og Skanør, Stubbekiøbing samt Skielskør hver 4.

[83]) Lauritz Kiedelsmed fik 2 Mk. for at føre Mester Svendsen med hans Kiste.

[84]) Tegn. Nr. 5, fol. 294—95.

[85]) Fra 8 Lehn forordnedes endvidere 135 Baadsmænd; fra Norge 200 og 12 Styrmænd.

7 à 8, meest Landstæder [86]), endeel Baadsmænd m. fl., i Alt 666.

Naar Tingene allerede forholdt sig saaledes i Fredstid, er det begribeligt, at Kiøbstæderne, som hele Landet, endmere maatte afgive Krigsfolk i de følgende Krigsaar. De helsingørske Regnskaber vise, at der i den sidste Halvdeel af Juli 1563 blev stillet 24 Baadsmænd af Byen til Kiøbenhavn [87]), og der omtales igien nærmere imod Slutningen af Aaret „det Folk, som skulde være udgiort af Byen til Kongens Behov" [88]). For 1564 haves først Breve af 8de og 9de Marts [89]) til adskillige fyenske Lehnsmænd om, blandt andet at forhandle med Borgermestre og Raad i de fyenske Kiøbstæder om at sende nogle gode Baadsmænd til Kiøbenhavn. Strax efter [90]) findes en Liste over „Antallet paa Baadsmænd at fordre af Kiøbstæderne i Siælland og Smaalandene"; her nævnes dog ikke alle Kiøbstæderne i disse Provindser, hvorimod selve Listen ommelder flere Lehn (f. Ex. Krogens) og mindre Øer m. m.

---

[86]) Brev 27. Nov. 1561 (Tegn 6. f. 522) og Seddel i Brev af 6. Febr. 1562 (Nr. 7, fol. 20—21). I den til Brevet af 1561 henhørende Liste ere dog nogle færre Byer opførte end i den af 1562, ligesom ei heller Antallet af de Udskrevne anføres i hiin Liste. Iøvrigt viser Helsingørs Regnskab for 1562, at der ogsaa i det Aar er udredet Bardskær af Byen.

[87]) Den 16. Juli fik de 2 Tdr. dansk Øl à 2½ Mk. Tønden. Den 24. s. M. Tærepenge 6 Mk. og igien en Tønde dansk Øl.

[88]) Alle Helgens Aften var Kæmneren ovre i Helsingborg for af Kongens Sekretair Hans Skougaard at faae Besked fra Kongen derom.

[89]) Tegn. Nr. 7, fol. 644. Fra Nyborg, Rudkiøbing, Bogense og Middelfart ønskedes, fra hver 10, fra Faaborg 15, fra Kiærteminde, Odense og Assens, 20 fra hver, fra Svendborg 30.

[90]) Tegn. sammesteds, fol. 652—53. Af Kiøbstæder nævnes dog kun Kiøbenhavn for 150 Baadsmænd; Kiøge 50; Næstved, Stege, Stubbekiøbing og Nykiøbing paa Falster, Naskou, Skiælskør og Kallundborg, hver 30, Præstø, Vordingborg, Nysted, Korsør, hver 20, Nykiøbing i Odsherred og Holbek, hver 10; Heddinge er nævnt i Forbindelse med Stevns Herred for 60 Baadsmænd. Jvfr. ogsaa Friis Edvardsens Skielskørs Beskrivelse S. 73.

(f. Ex. Samsøe 15, Serøe 10, Gilleleie 30). Endelig forekommer under 22. Marts [91]) Breve til Kiøbstæderne over hele Riget, med tilhørende Lister, hvorefter hver af disse Kiøbstæder (de hallandske og blekingske og et Par af de skaanske nævnes ikke, ligesom og nogle i de andre Provindser ikke findes) skulde, da Kongen det Aar vilde paa sine Orlogsskibe lade endeel af sine egne Undersaatter bruge iblandt det fremmede Krigsfolk, udrede et vist Antal gode, duelige og værgagtige Karle vel rustede med Harnisk og gode Værger, Hager og lange Spyd; en Borgermester og en Raadmand af hver By skulde medfølge, og Alle indtræffe i Kiøbenhavn Søndagen den 16de April. Antallet var omtrent 1800 Mand. Allerede tidligere vare Malmø, Kiøge, Nestved, Kallundborg og Roskilde tilskrevne om at fremstikke, hver By en Bardskær med Kiste og Redskab, en Piber og Trommeslaaer til at bruges tilskibs; og i de ovenfor ommeldte Breve af 22. Marts bleve, forsaavidt Odense og Svendborg samt 10 eller 11 af de større jydske Kiøbstæder angik, Sedler med lignende Befalinger til dem indlagte [92]).

Under 14. Januar 1565 [93]) udstedtes der Befalinger om Udskrivning af Baadsmænd, Skibsbyggere og Tømmermænd, samt Skippere og Styrmænd, for den største Deel af Kiøbstæderne og endeel Districter af Landet. Hver Baadsmand skulde gives 4 Gylden om Maaneden, hver Tømmermand „efter hans Fortieneste", og hver Skipper og Styrmand „en redelig Maaneds-Penge, ligesom vi give andre Fremmede." Iblandt de faa Kiøbstæder, som ikke anføres paa den til disse

[91]) Tegn. sammesteds, fol. 658—60.

[92]) Tegn., anf. St. fol. 660. De jydske Stæder vare Aarhuus, Randers, Horsens, Veile, Aalborg, Viborg, Kolding, Ribe, Varde og Ringkiøbing. Kolding er nævnt to Gange, den ene feilagtigen, maaskee for en anden By.

[93]) Tegn. Nr. 8, fol. 208—9.

Breve henhørende Liste, var Odense; men denne Bye sees af et Brev af 8. Febr. s. A. [94]) at være paalagt Udredelsen af 50 Karle, udrustede med Harnisk, gode Værger, Hager (Bøsser), „Degen" (Kaarde) og lange Spyd; to gode Borgere skulde føre dem frem; endelig skulde der med dette Mandskab — som efter al Sandsynlighed ogsaa skulde bruges til Søes — endnu udredes en Bardskær, Piber og Trommeslaaer. Ogsaa den Befaling, der fra dette Aar ommeldes i danske Atlas (5, 427) for Thisted, stemmer ganske med dette sidstommeldte Brev for Odense, kun at Antallet af de Karle, der skulde udredes, var 30, og at kun een god, forstandig, forsøgt Borger skulde medfølge som Befalingsmand. I Helsingør læstes den 16. Febr. 1565 [95]) et kongeligt Brev om at Byen skulde udrede 10 gode Karle af Byen, som vare gode Krigsmænd og Skytter; de skulde være rede, naar tilsagdes, og skikkes til Kiøbenhavn; med dem skulde sendes en Piber, en Trommeslaaer og en Bardskær. Men den 12. s. M. [96]) var alt læst et Brev fra Kongen, om at Byen skulde udgiøre 25 gode Baadsmænd til Kongens Orlogsskibe, og dette sidste Antal er det, for hvilket Helsingør er opført paa den førstommeldte Liste, der hører til Brevene af 14de Januar. Det kan endelig mærkes, at der i det Helsingørske Kæmner-Regnskab for dette Aar vel ikke er omtalt Udgift til eller for de 25 ovenommeldte Matroser — skiøndt saadan Udgift vistnok har faldet Byen til Last, — men derimod opføres til Lauritz Tømmermand, Poul Tømmermand og Peder Snedker, Tærepenge, hver 15 Mk. Klippinge, „da de paa Byens Vegne bleve udgiorde, efter Kongens Befaling, at følge Skydtet paa Toget". Mere extraordinairt var det, at Kongen, imod Slutningen af August Maaned 1565, paa-

[94]) Aktstykker o. s. v., udg. af Fyens lit. Selsk. 1. Bd. S. 78—79.

[95]) Helsing. Raadst. Prot. Nr. 5,223, b.

[96]) Sammesteds 223, a.

Krigsfolk og Baadsmænd i Lollands og Falsters Kiøbstæder og Fiskerleier, hvorhos en Borgermester eller, i hans Sted, en Raadmand skulde følge med de Udskrevne fra hver By. I Helsingør læstes paa samme Maade den 3. Marts Kongens Brev om, at 15 duelige Baadsmænd, en Piber og en Trommeslaaer skulde med en Raadmand forskikkes af Byen til Kiøbenhavn til Søndag quasi modo geniti, eller naar Admiralen tilsagde; og atter under 12. Juni viser Raadstue-Protocollen, at Biørn Andersen, Hovedsmanden paa Kiøbenhavn, da var tilstede med Kongens Brev om at han skulde udtage Baadsmænd af Helsingør; han begierte 50 Mand, men „beskaanede" Byen paa 20 [107]. Paa samme Maade udtog Biørn Andersen ogsaa i Skielskør 54 Knegte og 9 Baadsmænd, men Knegtenes Antal nedsattes efter Johan Friis's Forbøn til 30. At endelig ogsaa Odense skulde have stillet Krigsfolk i 1567, sees af et Brev af 6. Nov. [108]), hvis Indhold vil finde sin Plads i det Følgende.

I en Deel af Vinteren 1567—1568 fandt der, mod Sædvane, Krigsbevægelser Sted; og i Forbindelse hermed var det vel tildeels, at der den 5. Decbr. 1567 paa Helsingørs Raadhuus [109]) læstes en kongelig Befaling om at Byen skulde udgiøre 10 gode Skytter til at følge Krudt, Sko og Andet ind i Sverrig til Krigsfolket; de skulde sendes med en Borgermester til „Laugholm" med 14 Dages Underholdning; der skulde de nærmere faae Besked. Dette forandredes ved et Kongebrev, der læstes den 5 Januar, derhen, at de 10 „Hageskytter" skulde den 13de s. M. skikkes til Engelholm, „stafferede" med

---

[107]) Om disse 20 Mænds Udredning m. v. haves derhos udførligere Efterretninger i Regnskabet; derimod findes Intet der om de førstudskrevne 15 Mænd.

[108]) I Geheime-Archivet. Om Skielskør, see Friis S. 71.

[109]) I de helsing. Raadstue-Protocoller.

[redacted]

Værge og Proviant. Den 15de førtes de derefter over til Helsingborg, men kom efter en Tids Forløb tilbage, uden at have giort Reisen, og gik først afsted igien i Slutningen af Februar, hvilket formodenlig blev for sildigt. Det var rimeligviis til samme Expedition, at Odense havde i Januar 1568 udredet 24 Knegte [110]; og sandsynligt er det, at det mindste en stor Deel andre Kiøbstæder ligeledes have bidraget Mandskab til Toget. Den 23. Februar s. A. udstedtes der igien Breve til samtlige Kiøbstæder om Baadsmænd, Bardskærere, Styrmænd, Tømmermænd og Spillemænd at udrede; de skulde fremsendes med en af vedkommende Byes Borgermestere eller Raadmænd [111]. Et saadant Brev om Udredelse af 15 duelige Baadsmænd, en Bardskær med Kiste og Redskab, en Piber og Trommeslaaer, at sendes med en Raadmand til Admiralen Peder Munk inden Paaske Aften, findes ogsaa læst paa Helsingør Raadstue den 8. Marts 1568 [112]. Endelig blev ogsaa den 4. Junii s. A. en ny kongelig Befaling sammesteds læst, at der af Byen skulde udskrives 15 gode duelige Karle med Degen og lange Rør til Orlogsskibene; de skulde besoldes af Kongen saaledes som de andre tydske Hageskytter bleve det. Der kan vel ingen Tvivl være om, at en saadan Befaling ikke har været indskrænket til Helsingør alene.

Fra 1569 findes igien en Taxering for Kiøbstæderne i Siælland, Fyen, Smaaøerne, Jylland og Skaane, hvorefter der skulde leveres, efter Opsumeringen i Protokollen, i Alt 669 Baadsmænd, 31 Styrmænd, 10 Skippere, 35 Spillemænd

---

[110]) Qvittance 21. Januar 1568. Aktst. udg. af Fyens lit. Selsk. I. Bd. S. 89.

[111]) Tegn. Nr. 9, fol. 480.

[112]) Helsingørs Raadstue-Protocoller. I Regnskaberne for 1568 findes ogsaa alle tre Udskrivninger for dette Aar mere udførligen omtalte; herom i det Følgende.

og 30 Bardskærere [113]. Som Anledning til Udrustningen anføres, at Søen foruroligedes af en Mængde Fribyttere. Ogsaa i 1570 udgik Breve om lignende Udskrivninger [114]; men det paatænkte Tog foretoges nok ikke, hvorimod der af de helsingørske Bøger sees at være sendt nogle Tømmermænd til Tieneste paa Bremerholm [115].

Dette sidste var ogsaa Tilfældet 1571, hvorhos i Mai Maaned s. A. 11 Baadsmænd, efter Kongens Ordre, bleve skikkede til Kiøbenhavn til Arbeide sammesteds.

I Eftersommeren 1573, da man hertillands var i stor Frygt for en fransk Flaade „Armada", som man ventede endog skulde komme til Øresundet og „med Gevalt" løbe derigiennem, samt udentvivl blandt mere angribe Krogen [116], blev der, efterat en Mynstring over alt Mandskabet i Kiøbstæderne i Siælland og paa Smaaøerne havde fundet Sted, af nogle blandt dem udskrevet et vist Antal værgagtigt Mandskab og et Antal Baadsmænd: nemlig af Roskilde 70 Knegte og 16

[113]) Tegn. Nr. 10, fol. 257 ff. Denne eller Listen selv er dog neppe aldeles rigtig. Af Kiøbenhavn bleve 100 Baadsmænd, 2 Bardskærere, 4 Styrmænd, 4 Skippere, 4 Tømmermænd, 2 Spillemænd at levere; af Malmø 50 Baadsmænd, 2 Styrmænd, 2 Skippere, 4 Tømmermænd, 1 Bardskær, 1 Spillemand. For Helsingør anføres 15 Baadsmænd, 2 Tømmermænd, 2 Bardskærere, 2 Spillemænd; men i den helsingøerske Retsbog for 28. Febr. siges, at der den Dag læstes en kongelig Befaling til Byen om at udgiøre 15 Baadsmænd, 1 Bardskær, 1 Piber og 1 Trommeslaaer. Efter Optegnelsen i Cancellie-Protocollen skulde iøvrigt endvidere fra norske Kiøbstæder stilles 300 Baadsmænd. Dette Tal er dog urigtigt og skulde, efter rigtig Optælling, være 280.

[114]) Tegn. Nr. 11 Br. af Januar 1571. Det læstes i Helsingøer den 6. Februar, om15 Baadsmænd, 1 Piber, 1 Trommeslaaer og 2 Bardskærere.

[115]) Det synes ogsaa at Skielskør er sat i Bekostning dette Aar ved Udredelse af Baadsmænd. Friis Edvardsens Skielskør S. 75.

[116]) „Krogen var ganske omberustet med Skydt og Skandser," siges der leilighedsviis i den helsingørske Raadhuus-Protocol.

Baadsmænd; af Kiøge 80 Knegte og 25 Baadsmænd; af Næstved 66 Knegte; af Slagelse 70, Holbek 35 og Kallundborg 30 Knegte [117]).

I 1574 ommeldes i de helsingørske Regnskaber nogle Baadsmænd — udentvivl var det kun 6 — som sendte til Kiøbenhavn i dette Aar for at tiene paa Kongens Orlogsskibe. Den 11. Februar 1575 læstes paa Raadhuset en kongelig Befaling om Udredelse af 10 Baadsmænd til Kongens Skibe; men Byen blev dog forskaanet derfor ved et Kongebrev, der læstes den 14. Marts.

Med Hensyn til 1578 sees det af tvende Breve af 16 December 1577 [118]), det ene for Christen Munk, det andet for Alexander Durham, at de, i Stedet for tvende tidligere udnævnte Mænd, hvoraf i det mindste den ene var bleven syg, skulde i nogle Kiøbstæder — Munk i Jylland, og Durham i Fyen og i Rudkiøbing — udtage nogle Baadsmænd, der skulde til Foraaret tiene paa Kongens Orlogsskibe.

Fra Januar 1579 findes i Cancelliets Protocoller [119]) et „Register over Baadsmændene," som da bleve udskrevne af Kiøbstæderne; nogle Landdistricter og enkelte af de mindre Øer ere dog tagne med.

Endelig skal der i 1583 være udtaget 16 Matroser af Skielskiør, og i 1587 en Snedker fra samme By sendt til Kiøbenhavn for at arbeide paa Kongens Skibe [120])

Saavidt om Hyppigheden og Forholdet af de her omhandlede Udskrivninger. Ved endeel af dem har man allerede i det Foregaaende seet Antallet af det hver Gang fra de enkelte Byer

---

117) Siællandske Tegn. Nr. 12, fol. 176.

118) Jydske Tegn. Nr. 1. fol. 412—13.

119) Siæll. Tegn. Nr. 14, fol. 157—58.

120) Friis Edvardsens Skielskør. S. 78—79. I 1587 synes det næsten ogsaa, at Skielskør paa ny har leveret Baadsmænd.

udskrevne Mandskab. Her skal jeg derefter kun, da de alt anførte saa godt som alle blot have angaaet en mindre Deel af Kiøbstæderne, endnu, ved Siden af hinanden, opstille fem hidhørende Udskrivningslister, som jeg, blandt flere lignende Fortegnelser, har afskrevet af Cancelliets Protocoller. Foruden den Kundskab, de frembyde om Antallet for hver By især, vil Sammenstillingen nogenlunde vise Forholdet mellem Kiøbstædernes Betydenhed; ganske nøie kan dette dog ikke være Tilfældet, allerede fordi ofte en eller anden By upaatvivlelig har nydt en Skaansel, som kun var grundet paa temporaire Omstændigheder, saasom store Ildebrande og andre Ulykker.

	1562 (6 Febr.)	1564 (22 Marts)	1565 (14 Januar)	1566[121] (22 Febr.)	1579 (Jan.)
	Baadsmænd.	værg. Karle.	Skibbyggere, Baadsmænd og Skippere.	Knægte.	Baadsmænd.
Kiøbenhavn ..	100	150	12 Tømmerm. 100 Baadsm. og 8 Skippere.	150*	70
Kiøge	15	50	10 Baadsm.	30*	10
Nestved	10	40	20 —	40*	8
Roskilde	6	30	"	20*	"
Skielskør	8	30	6 Tømmerm. 24 Baadsm.	20*	10
Korsør	6	10	20 Baadsm.	"	"
Kallundborg .	6	20	4 Skibb. og T. 24 Baadsm.	20*	"
Nykiøbing i Odsherred ...	4	10	10 Baadsm.	10	5
Holbek	4	15	10 —	10	5
Præstø	4	15	15 —	10	5
Bordingborg .	4	10	20 —	10	5

[121]) I Forbindelse med dette Register fra 1566 og de dldhørende Breve findes en Liste over de Kiøbstæder, som skulle sende Bardskærer, Piber og Trommeslaaer. Disse ere her betegnede med et *; Kiøbenhavn skulde sende 2 Bardskærere, 2 Pibere og 2 Trommeslaaere; Malmø 2 Bardskærere og 2 Spillemænd; de andre Byer, ved hvilke * findes anført, hver 1 Bardskær og 1 Spillemand.

	1563 (6 Febr.)	1564 (22 Marts)	1565 (14 Januar)	1566 (22 Febr.)	1579 (Jan.)
	Baadsmænd.	værg. Karle.	Skibbyggere, Baadsmænd og Skippere.	Knægte.	Baadsmænd.
Slangerup ...	″ [122]	10	″	10	″
Helsingør ...	15	10	25 Baadsm.	10	″
Heddinge	″	10	10 —	10	5
Slagelse	″	20	″	10	″
Ringsted	″	10	″	10	″
Stege	15	40	8 Skibbygg. 40 Baadsm.	″	10
Nykiøbing paa Falster	6	20	1 Skibbygg. 30 Baadsm.	″	8
Stubbekiøbing	10	20	30 [123] —	″	8
Nysted	5	10	20 —	″	3
Saxkiøbing ..	4	10	1 Skibbygg. 10 Baadsm.	″ ″	2
Nakskou	15	40	2 Skibbygg. 30 Baadsm.	″	15
Maribo	″	40	1 Skibbygg. 10 Baadsm.	″	″
Rødby	″	″	2 Skibbygg. 20 Baadsm.	″	″
Rudkiøbing ..	5	10	10 —	10	10
Odense......	″	50	″	40*	″
Svendborg ..	12	50	4 Skibbygg. 28 Baadsm.	30*	8
Assens......	12	30	10 —	20*	8
Kiærteminde..	8	20	4 Skibbygg. 20 Baadsm.	10	10
Faaborg.....	6	20	2 Skibbygg. 10 Baadsm.	20	6
Bogense.....	6	10	″	8	″
Middelfart...	6	10	1 Skibbygg. 10 Baadsm.	6*	4
Nyborg	″	10	2 Skibbygg. 15 Baadsm.	″*	8

[122]) I denne Byes Regnskab for det Aar anmeldes dog 16 Baadsmænd.

[123]) Et andet Sted paa denne Liste staaer Stubbekiøbing igien for 2 Skibbyggere og 20 Baadsmænd.

	1562 (6 Febr.)	1564 (22 Marts)	1565 (14 Januar)	1566 (22 Febr.)	1579 (Jan.)
	Baadsmænd.	værg. Karle.	Skibbyggere, Baadsmænd og Skippere.	Knægte.	Baadsmænd.
Viborg......	"	50	"	40*	"
Kolding.....	6	30	2 Skibbygg. 30 Baadsm.	30*	10
Ribe........	34	100	8 Skibbygg. 100 Baadsm. og 2 Skippere.	40*	30
Varde.......	6	40	"	20*	6
Skive.......	5	20	"	10	"
Ringkiobing ..	15	20	1 Skibbygg. 20 Baadsm.	15	6
Nykiobing ...	5	30	2 Skibbygg. 10 Baadsm.	20	4
Aalborg.....	40	100	6 Skibbygg. 100 Baadsm.	50*	30
Sæby.......	6	20	2 Skibbygg. 20 Baadsm.	5	6
Hiorring.....	6	10	"	5	"
Skagen......	10	15	2 Skibbygg. 20 Baadsm.	"	6
Grenaa	5	10	5 Skibbygg. 35 Baadsm.	"	10
Ebeltoft	5	10	5 Skibbygg. 20 Baadsm.	"	8
Randers.....	10	50	3 Skibbygg. 30 Baadsm.	25	10
Aarhuus.....	10	50	6 Skibbygg. 40 Baadsm.	35*	1
Horsens	8	40	3 Skibbygg. 30 Baadsm.	20*	10
Veile	4	30	2 Skibbygg. 30 Baadsm.	15*	4
Lemvig......	6	20	"	15	4
Thisted......	6	30	2 Skibbygg. 20 Baadsm.	20	"
Holstebro	6	20	"	15	"
Hobro	"	15	"	10	"
ns	50	100	14 Skibbygg. 100 Baadsm.	"*	50

[redacted]

	1562 (6 Febr.)	1564 (22 Marts)	1565 (14 Januar)	1566 (22 Febr.)	1579 (Jan.)
	Baadsmænd.	værg. Karle.	Skibbyggere, Baadsmænd og Skippere.	Knægte.	Baadsmænd.
Landskrone...	20	50	1 Skibbyggere 50 Baadsmænd	„*	20
Helsingborg..	6	10	„	„	10
Ystad.......	20	40	8 Skibbygg. 40 Baadsm.	„*	15
Trælleborg...	15	30	2 Skibbygg. 30 Baadsm.	„*	„
Lund........	„	20	10 Baadsm.	„*	„
Falsterbo og Skanør	6	10	10 Baadsm.	„	6
Simbershavn.	6	10	10 Baadsm.	„	8
Aahuus	8	„	10 Baadsm.	„	6
Wæ........	„	„	10 Baadsm.	„	„
Elleholm ...	4				
Solvitsborg..	4				
Rotneby.....	6				
Lyckau.......	5				
Ausker......	5				
Laugholm ...	5	„	„	„	5
Halmstad....	6	„	„	„	6
Falkenberg...	5				
Vardberg....	10				

Om Udskrivnings-Massen i Byerne ville vi komme til at handle udførligere i det Følgende. Det var nemlig blandt alle de „værgagtige" Indvaanere, at Mandskabet udtoges; men Bestemmelsen af Kiøbstadvæbningen var ikke alene at danne en Masse, hvoraf der kunde tages Folk til den egentlige Krigstieneste til Søes eller til Lands, men ogsaa, og især, til at forsvare deres egen By og Egn. Naar Befalingen om Udskrivning var læst paa Raadhuset, tilkiendegav Borgermestrene, i det mindste i Helsingør, hvor det mangfoldige Gange forekommer i Protocollerne, men sandsynligviis ogsaa i andre Byer: at Ingen maatte fare af Byen, og blive kortere eller længere Tid borte — „Natten

udskrevne [illegible]
saa godt som [illegible]
stæderne, [illegible]
Udskrivni[illegible]
afskrevet [illegible]
fremdele[illegible]
nogenlun[illegible]
ganske [illegible]
ofte [illegible]
som [illegible]
store [illegible]

				1566 ([illegible] Aar)	1579 (Jan.)
				Drenge.	Baadsmænd.
[illegible]				40*	"
[illegible]			[illegible]	30*	10
[illegible]			[illegible] Skibbygg. [illegible] Baadsm.	40*	30
[illegible]			[illegible] Snedkere.		
[illegible]			"	20*	6
[illegible]		[illegible]	"	10	"
[illegible]		[illegible]	1 Skibbygg. [illegible] Baadsm.	15	6
[illegible]		[illegible]	2 Skibbygg. [illegible] Baadsm.	20	4
[illegible]	[illegible]	[illegible]	6 Skibbygg. [illegible] Baadsm.	50*	30
[illegible]		[illegible]	2 Skibbygg. 30 Baadsm.	5	6
[illegible]			"	5	"
[illegible]		[illegible]	2 Skibbygg. 30 Baadsm.	"	6
[illegible]		[illegible]	3 Skibbygg. 35 Baadsm.	"	10
[illegible]		[illegible]	3 Skibbygg. 30 Baadsm.	"	8
[illegible]		[illegible]	3 Skibbygg. 30 Baadsm.	25	10
[illegible]		[illegible]	6 Skibbygg. 10 Baadsm.	35*	1
[illegible]		[illegible]	3 Skibbygg. 30 Baadsm.	20*	10
[illegible]		20	2 Skibbygg. 80 Baadsm.	15*	4
[illegible]		20	"	15	4
[illegible]		20	2 Skibbygg. 20 Baadsm.	20	"
[illegible]		20	"	15	"
[illegible]		15	"	10	"
[illegible]		100	14 Skibbygg. 100 Baadsm.	"*	50

oftere omtales i de helsingørske Bøger[26]). — Det er naturligt, at mange, naar de bleve udtagne, giorde Vanskeligheder og vare misfornøiede. Saaledes sees i de helsingørske Protocoller Vardskærerne flere Gange at have ømmet sig ved Bortsendelsen og den dermed forbundne Bekostning, i hvilken sidste Henseende man dog seer, at de fik Hielp af Byen. — Af den nysnævnte Byes Retsprotocol for 8de Oct. 1567 sees, at en Jesper Tanke klagede for Byfogden over en Lars Hallandsfarer og fire andre der navngivne Personer, paa Grund af at de havde truet og undsagt samt ilde tiltalt ham, fordi han, som de sagde, havde ved Henvendelse til Borgermestre og Raad, Biorn Andersen og Admiralen, forvoldet, at de vare blevne udskrevne til Søes og ikke vare komne tidligere hiem som forløvede; hvortil de svarede, at de havde hørt dette[27]). Ogsaa siges det i et foran i anden Anledning berørt Kongebrev af 22de Marts 1567[28]), med Hensyn paa Lolland og Falster, at mange af dem, som udskreves i Kiøbstæderne, underslaae sig at undsige Borgermestre og Raad, fordi de lade dem udskrive. Muligt nok, at Misligheder nu og da kunne have fundet Sted; meget ufuldkommen var i det mindste den Maade, man gik frem paa; ligesom det ogsaa synes høist synderligt, at Kongens Befuldmægtigede ofte fordrede et langt større Antal Krigsmænd, end han siden lod sig nøie med; at f. Ex. i 1567 Biorn Andersen i Helsingør forlangte 50 Baadsmænd, men fritog Byen siden for at udrede flere end 20, og i Skielskør begierede, foruden 9 Baadsmænd, 54 Knegte; men forskaanede Byen, rigtignok paa Johan Friis's Forbøn, saaledes at Knegtenes Antal reduceredes til 30.

---

26) Jvfr. ogsaa de af Dr. Hüberz udgivne Aktstykker vedkommende Aarhuus 1. Bd. S. 246.

27) Sagen blev udsat nogle Gange, og findes ikke sluttet. I øvrigt vare Mændene blevne udskrevne i Junius s. A.

28) Tegn. Nr. 9, fol. 250—51.

Ved selve Udskrivningen fandt i Almindelighed et Gilde Sted for de Udskrivende, især naar det var en af Kongen udvalgt fornem Mand, der havde forestaaet Udskrivningen, (han fik i øvrigt ogsaa stundom en lille Foræring)[29]; Ligeledes gaves en eller et Par Tønder Øl, dansk eller vel endog tydsk, til Bedste for de Udskrevne. Disse bleve dernæst eqviperede, m. v., hvorom mere siden, og fik paa den til Afreisen bestemte Tid Tærepenge, saavelsom, oftest, atter en eller flere Tønder Øl. De eedfæstedes nu[30]) og afreiste. Hyppigen, som vi allerede have seet i det Foregaaende, befaledes det, at de skulde fremføres af en eller flere af Magistraten; saaledes, for at tage Exempler fra nogle Aar af den svenske Krig, blev det saavel i 1564 som 1566 paabudet, at en Borgermester og en Raadmand af hver By skulde medfølge; een Gang i 1567 findes Fremførelse ved en Raadmand, en anden Gang ved en Borgermester eller en Raadmand befalet; det sidste var ogsaa Tilfældet i 1568. Stundom, som i Aaret 1565, lod Regieringen sig nøie med at en eller tvende gode Borgere bleve af Byen beskikkede som Anførere for de Udskrevne[31]). Saadanne paalidelige Anførere vare allerede nødvendige for at sikkre sig, at de Udskrevne og Afreisende virkelig begave sig til Mødestedet; thi ligesom de Udskrevne alt strax, som ovenfor berørt, nu og da viste Misfornøielse med at de bleve udtagne, saaledes var det ikke

---

[29]) Saaledes fik efter Friis's Skielskørs Beskr. S. 79 „Admiral Laurids Kruse 1583, da han i Skielskør udtog 16 Matroser, 2 Rosenobler (omtrent 8 Daler, eller nu ligesaamange Species).

[30]) Exempel i Helsing. Reisprotocol for 1568, 5. Jan. og 2?. Febr. De svore, „med opragte Fingre, at ville være Kongl. Maiestæt Kong Frederik, nu Konge i Danmark rc., Danmarks Raad og Rige, og Helsingørs ganske Menighed rc. hulde og tro rc.

I de af Fyens Stifts liter. Selskab udgivne Aktstykker 1. Bd. S. 79 findes en saadan Bestalling for tvende Odenseske Borgere som Befalingsmænd for de andre da af Byen Udskrevne; det sees tillige, at

heller blandt det af Kiøbstæderne udskrevne Mandskab uden Exempel — hvad der iøvrigt rigtignok synes at have været langt hyppigere og i høiere Grad Tilfældet blandt de Udskrevne af Landdistricterne [32]), og maaskee endog blandt Adelen med dens Folk — at de nemlig slet ikke indfandt sig paa det befalede Sted. I Geheime-Archivet findes en Fortegnelse over Kiøbstæderne og Skibsmandskab, — Baadsmænd, Skippere, Styrmænd, Tømmermænd, Barbskærere og Spillemænd, — som, udskrevne af hine, vare udeblevne. Den har intet Aarstal, men kan neppe være for noget andet Aar end 1569, da den, ved mange af sine Angivelser ikke lader sig forene med de andre Aar, medens den i Ordenen af Byerne næsten ganske stemmer med den af mig foran omtalte Liste over Udskrivningen af 1569, og heelt igiennem lader sig sammenholde med denne [33]). Efter denne Fortegnelse vare udeblevne 452 Personer fra de danske Kiøbstæder, 206 fra de norske, foruden 134 fra Bahuus Lehn [34]). Lægger

de havde faaet Betaling eller Fyldest derfor, i det Borgermestere og Raad love, hvis andre lignende Befalingsmænd af andre Byer havde faaet mere, da at give hine tvende Mænd ligesaa meget.

32) For blot at nævne eet Exempel: i Brev 9. Juni 1567 (Tegn. 9, 344—45) siger Kongen, at der af det dengang kort i Forveien af et Lehn, — udentvivl Kalløe — udskrevne Mandskab, 70 Mand, ikke vare fremkomne til Mødestedet flere end 2 Mand.

33) Jeg bør dog bemærke, at paa denne Fortegnelse af 1569 i Cancelliets Tegnelser over Udskrivningen eller „Taxeringen" fattes Veile og Faaborg, som derimod findes i den omhandlede Liste over udeblevne Udskrevne, og at i denne anføres som udeblevne for Thisted 1 Baadsmand og 1 Spillemand, medens Listen over Udskrivningen anfører 10 Baadsmænd og 2 Tømmermænd, men ingen Spillemænd for Thisted. Men man seer let, at dette kan have sin Grund i Uagtsomhed hos vedkommende Afskrivere, en Uagtsomhed, som der ogsaa iøvrigt ved begge Listerne ere Spor til, t. Ex. ved Sammentællingerne; ikke at tale om at Feilen ogsaa kunde være hos mig, der har maattet afskrive disse Documenter, i den sidste Tid, i stor Hast. Bahuus Lehn omtales ikke i Listen i Protocollen, men i den anden anføres som udeblevne fra Bahuus Lehn 134.

34) Jeg tager disse Tal efter Opsummeringen, som jeg selv har giort efter

ger man nu til Grund for Bestemmelsen af Antallet paa dem, der skulde mode, den nysberørte Liste over Udskrivningen for 1569, hvor Antallet er omtrent 780 for de danske og 280 for de norske Byer (ikke Bahuus medregnet), da faaer man ud, at af disse sidste Antal ikkun omtrent respective 330 og 80 Personer virkeligen ere modte. Hvad Detaillen angaaer, da var der ikke en eneste Kiobstad, som stillede sit Mandskab aldeles fuldtalligt; endeel sendte slet intet, navnlig, af de danske, Præsto, Nykiobing i Falster, Nysted, Sarkiobing, Rudkiobing, Middelfart, Skive, Nykiobing paa Mors, Hiorring, Ebeltoft, Randers, Lemvig, Hobro, Aarhuus, Viborg, Cimbritshavn, Aahuus, Lund og Bæ; for Ringkiobing fattedes, af 10 Baadsmænd og 1 Tommermand, hele Antallet af Baadsmænd, for Aalborg manglede 31 Baadsmænd, 2 Styrmænd, 2 Skippere, 1 Bardskær, og der sendtes saaledes kun — efter Sammenligningen med den anden Liste at antage — 9 Baadsmænd og 1 Spillemand; Kiobenhavn selv, der skulde levere 100 Baadsmænd, 2 Bardskærere, 4 Styrmænd, 4 Skippere, 4 Tommermænd og 2 Spillemænd, fattedes deraf 56 Baadsmænd, 4 Skippere, 4 Styrmænd og 2 Spillemænd. Dette angik en Udskrivning til Sotienesten. Men det gik neppe bedre med dem, der udskreves til Landtieneste. Vi have alt forhen omtalt, at der i December 1567 befaledes, at 10 gode Skytter skulde udredes af Helsingor til at folge med Munition m. v. ind i Sverrig, og at disse, som den 13de Januar 1568 fortes over til Helsingborg[35], atter den 23de Februar kom tilstede, (eller 9 af dem, da den 10de var bleven syg); efter hvad

min Afskrift. I Protocollen er Summen anført med 685, hvilket i ethvert Fald er urigtigt.

35) Den 5. Januar giorde de deres Eed. Deres Navne anføres ved den Leilighed, og de tvende forste af dem betegnes som »de Andres Forstandere til de komme under Fanen, som de skulle underordineres.“ Tvende Raadmænd skulde sorge for, at de fik hvad der fattedes dem.

man kan see, vare de blevne liggende i Skaane, paa Veien til Engelholm, og havde der fortæret den dem paa Haanden givne Besolding; de bade nu om en Maaneds Besolding, der bevilgedes dem, da de lovede et bedre Forhold, hvorhos de paaskøde, at en af dem, Anders Smed, havde været Aarsag til deres Forseelse „Oprør, Mytteri og anden Uhørlighed“[36]).

En anden Aarsag til at netop en eller flere af Magistraten befaledes at følge med, har i øvrigt været den i et Brev, rigtignok fra en lidt tidligere Periode, confidentielt udtalte Formening[37]), at Borgermestere og Raadmænd ikke vilde tage uden gode, værgagtige Mænd med sig, naar de selv skulde være Forstandere for dem. Forresten maa Meningen, efter mange Udtryk i de didhørende Breve, have været, at vedkommende Magistrats-Personer ikke blot skulde føre dem til Hæren eller det befalede Mødested, men at de skulde deeltage i selve Krigstogene. Men allerede den Omstændighed, at Byerne saaledes ofte maatte blive berøvede deres Magistrats-Personer, der for dem vare saa vigtige, medens disses Nærværelse i Felten sielden kunde have en tilsvarende Betydenhed, peger hen paa, at Sagen de facto maa have gaaet endeel anderledes for sig. I de helsingørske Protocoller har jeg ikke heller bemærket noget Spor til, at en Borgermester eller Raadmand var borte paa slige Tog. Tvertimod sees det f. Ex. temmelig klart af det nys Fortalte angaaende det, som passerede med de 10 Skytter i Januar—Februar 1568, at ingen af Magistratens Medlemmer fulgte med de Udskrevne; og dog indeholdt det første kongelige Brev, der læstes paa Raadhuset den 5te December 1567, udtrykkelig, at en Borgermester skulde medfølge Skytterne. I en Forteg-

36) Anders Smed blev dog ogsaa tilgivet, og en 10de Mand udskreves i den Syges Sted, hvorefter de igien droge bort.

37) Et Brev af 1510 fra Bisskoppen i Aarhuus Niels Clausen til Kongen; i Dr. Hübertz Aktstykker 1 Bd. S. 100.

nelse over nogle Kiøbstæder, over de af dem stillede Skibe og Hovedsmændene paa disse m. m., hvilken findes i Geheime-Archivet og er uden Aarstal, men udentvivl skriver sig fra Christian den Tredies sidste Tid, anføres ogsaa Helsingør, Skibet: Musen, og Høvedsmanden derpaa Simon Pryds; men denne Mand var ikke nogensinde i Magistraten, skiøndt han i øvrigt brugtes meget af Byen, især ved Bygning og Udrustning af Skibe. I Beretningen om det 1564 af Skielskør udskrevne Mandskab — „Væbnere" kaldes de hos Friis Edvardsen, — siges ogsaa, efter de gamle Regnskaber, at 8 Daler gaves en „Thomas Jensen for han skulde være i Raadmands Sted i Væbner-Reisen og følge Væbnerne frem"[38]). Mærkelig er og den Efterretning, man har fra Ribe om hvorledes man der havde pleiet at forholde sig i den omhandlede Henseende. Under den Tvist, som, imod Slutningen af Frederik den 2dens Regiering, var opstaaet mellem Ribe Magistrat og Borgere, og som blev afgiort ved nogle af Kongen dertil udnævnte Adelige den 21de Januar 1583[39]), anførte Magistraten blandt andet, at de tidligere Magistrats-Personer (fra Krigens Tid) havde underrettet den om, at i Krigens Begyndelse, da Ribe skulde udrede et Antal Krigsfolk, havde Borgermestere og Raad udnævnt en Bertel Skrædder til Raadmand, og derpaa udvalgt ham som den yngste iblandt dem til, som Formand, at fremføre og følge samme Krigsfolk til Rigets Tieneste. Dette var blevet besluttet den første Dag; men den anden Dag havde han igien opsagt sit Løfte og Tilsagn, og brugt allehaande Udveie for at blive fri for samme Tog, hvorefter de Dannemænd bleve foranledigede til at udnævne en Anden i hans Sted til at fremføre Krigsfolket; og siden var saadan Ære eller Værdig-

---

38) Friis, i Skielskørs Beskrivelse S. 71.

39) danske Magazin, 2. Bind S. 276 ff.

[redacted]

hed ikke tilbudt ham; hvoraf da Magistraten nu meente, at han havde taget Anledning til efterhaanden at ophidse Borgerne og nu fremkomme med formelige Klager over Øvrigheden. Vel er det nu ikke ganske tydeligt, om Bertel Skrædder traadte tilbage fra sit Raadmandskab (i 1583 var han blot Borger) og en Anden valgtes i hans Sted og den omhandlede Anfører-Post overdroges ham, eller om Meningen var, at en Mand udenfor Magistraten udnævntes til at være Befalingsmand paa Toget; men det er dog vist, at der enten er valgt En til Raadmand netop for at beklæde hiin krigerske Post eller en Person udenfor Magistraten selv har af den erholdt denne Bestilling overdragen. Imidlertid var det unegtelig nu og da Tilfældet, at Magistrats-Personer fulgte med som Høvedsmænd, dog udentvivl især til Søes, paa den Tid, Skibe stilledes af Byerne; og saaledes findes i den i det Foregaaende ommeldte Liste af 1555 over jydske Kiøbstæder og deres Skibs-Udredning, ogsaa ved hver By anført Skibshøvedsmanden og hans Lieutenant, af hvilke hiin altid var en Raadmand, der næsten stedse opføres med sit Navn, medens derimod Lieutenanten var en af Menigheden, som i øvrigt ogsaa stadigen nævnes.

I de sieldnere Tilfælde, hvor de Udskrevne blot skulde føres frem til et bestemt Sted, uden at der paalaae Anføreren videre Pligt end at bringe dem derhen, sees en Qvittering for Modtagelsen at være udstedt. I det mindste haves en saadan, af 21de Januar 1568, hvori Niels Kaas giør vitterligt, at Brevviseren Mads Clausen af Odense nu har overantvordet ham en Seddel fra Kongens Høvedsmand Michel Pedersen paa 24 Knegte, som han har annammet af ham, og som Borgermestere og Raadmænd i Odense, efter Kongens Brevs Lydelse, havde udgiort[40].

[40]) Fyens Stifts Liter. Selsk. Aktstykker I. Bd. S. 80.

Ved selve Hæren have de Udskrevne, naar det ikke var Togter paa ganske kort Tid, f. Ex. af faa Uger, sikkert erholdt Sold og Underhold af Kongen. Tienestetiden var, som allerede foran berørt, i Reglen indskrænket til det Tog eller det Aars Tog, for hvilket de Vedkommende vare udskrevne. Om Kongen endogsaa unegteligt beholdt endeel Mandskab paa sine Skibe, efterat de havde søgt Vinterhavn, saavelsom stadigen paa Holmen, og om der endogsaa ofte sees at have ligget, foruden udenlandske, ogsaa danske Knegte i Vinterqvarteer og Borgleie, saa var dette Mandskab sikkert meest og hyppigst taget blandt dem, der vare udskrevne af Landet, og især — eller maaskee alene — blandt de hvervede Soldater[41].

Den Byrde, som kom til at paahvile Kiøbstæderne ved disse Udskrivninger, var, om end ikke saa stor som naar den var forbunden med Skibsudredning, dog meget betydelig. Der fattes ikke heller Beklagelser i denne Henseende. I Geheime-Archivet findes saaledes et Brev, der er antaget at høre til Christian den 3des Tid, fra Maribo Borgere til Kongen, at de „senest" vare taxerede for 5 Karle at udrede til Skibs og med Skydt at bekoste, med Nakskov Borgere, Kongen og Riget til Tieneste, og at de nu paany ere taxerede med ligesaadan „Skibsberustning" som da, og nu med 10 Karle at udgiøre. De bede nu om nogen Lettelse, da de „kun ere en ganske føie Hob Borgere, ved en 60, og alle sammen ere vi fattige Ugedags-Mænd, og den største Part af os formaaer saa godt som en føie Ting;" eftersom de havde forbygget hvad de havde „efter den store Vaadeild" for en 8 Aar siden, og siden igien maattet sælge eller pantsætte Bygningerne til Præster og Andre (vel især Adelige); ligesom deres By endelig laae paa en alfar Vei, hvor Kongens Folk, som kom ind i Landet, eller skulde reise

[41]) Ordet „Soldat" har jeg vel seet forekomme i denne Periode, men ikkun i nogle faa Documenter, navnlig fra Frederik den 2dens Tid.

[redacted]

ud af det, skulde forsynes med Mad, Øl, Herberg og Vogne. Ogsaa stod den Udredning med de 5 Karle „senesten" til Skibs dem i over 383 Daler. Paa disse Grunde, og da ingen af deres Borgere vare søfarende Mænd, eftersom Byen ligger inde i Landet, saa de ingen Seilads brugte, bade de om Fritagelse for at udrede Folk; de vilde gierne tilhielpe med Fetalie, de andre Kiøbstæder til Lettelse. Paa en noget lignende Maade klager Aalborg i et Brev til Kongen, dateret Fredagen efter Nytaarsdag 1566 [42]), over Byrden i Krigen med Skat, Udskrivning af gerust Krigsmænd, og Baadsmænd; hvortil var kommen „Pestilents". Der fandtes nu ikke flere end 250 Borgere, alle medregnede, unge og gamle; dog havde Byen aarligen udgiort 100 gerust Krigsmænd, foruden Baadsmænd og Andre [43]); der fandtes 7 eller 8 Kiøbstæder i Nørre-Jylland, som ikke vare saa høit taxerede „alle" (tilsammen) som denne ene arme Kiøbstad. Disse Udskrivninger af Skat og af saamange Krigsmænd kunde Byen ikke overkomme [44]) o. s. v. At selve Udredelsen af sligt Mandskab faldt Byerne meget haard, kan ogsaa sluttes af et Par Fritagelser, der bleve enkelte Kiøbstæder forundte mod Erlæggelse af et Pengebeløb til Kongen. Saaledes skal Thisted By i 1545 [45]), have betalt 150 Daler i Stedet for det Udbuds-Folk, som den skulde holde færdigt til Rigets Tieneste med gode Rør, Hellebarder, lange Spyd, Harnisk og anden Rustning; og et kongeligt Brev af 6te November 1567 [46]) viser, at Odense Borgere havde lovet Kongen en Sum Penge, hvoraf 1000 Daler resterede, for at

42) I Geheime-Archivet.
43) Derved menes vel Bardskærere, Spillemænd, Tømmermænd o. s. v.
44) De havde nu dog samlet 1980 Daler; og sender disse, som Afbetaling paa den sidste dem paalagte Skat, der udgiorde 2500 Daler; hvorhos de anholdt om Fritagelse for at erlægge de andre 520 Daler.
45) Danske Atlas V. 126.
46) I Geheime-Archivet.

forstaaes for at udgiøre det Folk af Byen, som skulde udredes; men at disse 1000 Daler endnu ikke vare fremsendte[47]. .

Det var naturligviis tildeels Tabet eller Savnet af de, ofte mange Indvaanere, som saaledes maatte drage bort i Krigen, der giorde disse Udskrivninger tunge for Byerne; hvorved maa betænkes, at det jævnlig var saa nyttige eller vigtige Mænd, som Bardskærere (den Tids hyppigste, næsten eneste Læger), Skibbyggere og Tømmermænd, der berøvedes Byerne. Men det maa dog erindres, at Togene som oftest vare korte, saa at de Udskrevne ikke vare længe borte hver Gang; ofte var det vel ogsaa de samme Folk, som, naar Krigen sparede dem, Aar for Aar udtoges, fordi Regieringen helst ønskede forsøgte Krigsmænd, og de selv nu vare blevne vante til Tingen. Men af den kortere Tienestetid flød atter, med de igien kommende Udskrivninger, ogsaa paany de samme Bekostninger, som Udredelsen af Sø- og Land-Krigsfolket altid foraarsagede Kiøbstæderne. Og dette, den anden Deel af den Byrde, som Udskrivningen paaførte Byerne, er det, som vi nu skulle betragte noget nærmere.

Det Væsenligste og Udførligste, jeg vil kunne berette om den her berørte Gienstand, er hentet fra de helsingørske Regnskaber, og det fra et Par Aar, især 1567—69. Fra adskillige af de andre Aar haves vel ogsaa sammesteds nogle Efterretninger; men de i Kæmner-Regnskaberne saaledes forekommende Poster ere som oftest ubetydelige, medens det Øvrige og Væsentligere maa have været indeholdt i særskilte Regnskaber, aflagte af Kæmneren eller Andre; i det en særegen Skat kan være udskreven til at bestride de her berørte Fornødenheder, og den Udgift, der blev bestridt af denne Indtægt, ligeledes har fundet sin Plads i bemeldte særskilte Regnskaber.

---

[47]) Kongen befaler nu, at de skulle betales til Philippus Rottermund, hvem Kongen var Penge skyldig for Klæde og „Sidentoi" (Silketøi).

[redacted]

Af Udgifter til de i 1567 udskrevne Folk omtales i Regnskaberne kun hvad der angaaer Udredningen af de udtagne 20 Baadsmænd. Disse bleve forsynede hver med en Klædning: Samarie eller „Piigh" (Pijæk) af „Dssenbryggerst," Buxer og Nederhoser af rødt „Gørløst"[48]), uden Bekostning for dem og frit for Skræddderløn. Dette Klæde kiøbtes saaledes: det osnabrückske, 1 Stykke hos Borgermester Jacob Hansen for 24 ℳ rund Mynt[49]), og 2 Alen for 2 ℳ r. M.; hos Raadmand Jørgen Maer 1 Stykke 24 ℳ r. M.; hos en anden Raadmand Hans Nielsen 6 Alen „som Mester Claus Bardskær fik til en siid Kaabe," 6 ℳ r. M. Af det røde Gørløst kiøbtes 4 Stykker, Stykket à 6 Daler 1 ℳ dansk eller „rund" Mynt, hos Borgermester Henrik Mogensen og Raadmand Frederik Leiel, hos en anden Raadmand 7 Alen $1\frac{1}{2}$ Qvarteer (hvoraf Mester Claus ogsaa fik Noget til Klædning) à 1 ℳ r. M. pr. Alen. Beløbet blev derefter, og da de 24 Daler betaltes i Klippinge à 10 ℳ pr. Daler, i Alt 67 ℳ 6 ß. r. M og 240 ℳ Klippinge. Hertil kom Skrædderløn for alle Klæderne (ogsaa Bardskærerens), hvilken Betaling udgiorde 17 ℳ r. M. (omtrent 13 ß for hver Klædning). Fremdeles leveredes dem „Værge;" hver fik en Kaarde „Degen" og en Øxe; dog havde, som det synes, allerede endeel af dem saadanne Vaaben eller et af dem, og fik dem da betalt; Kaarderne anføres for en Priis pr. Stykke af, i rund Mynt, 3 ℳ, 2 ℳ, $2\frac{1}{2}$ ℳ[50]) eller i Klippinge fra 9 til $4\frac{1}{2}$ ℳ, Øxerne 1 ℳ eller 1 ℳ 4 ß r. M., eller 2 ℳ 4 ß à 3 ℳ Klippinge. Paa Bevæbningen anvendtes saaledes 15 ℳ 10 ß r. M. og 150 ℳ

[48]) Klæde fra Osnabrück og Görlitz.

[49]) Med Hensyn til Mynten, og navnlig Forholdet mellem rund Mynt og Klipping, maa jeg henvise til mine Anmærkninger til det helsing. Kæmner-Regnskab for 1577, som er aftrykt i Dansk Magazin 3die Række, 2det Bind S. 194.

[50]) Maaskee en Feil, i alt Fald i mine Excerpter, for $1\frac{1}{2}$ ℳ.

6 ß Klippinge. Endelig erholdt de 20 Mænd, da de skulde reise til Kjøbenhavn, hver „paa Haanden til Besolding“ 5 ℔ r. M., i Alt 100 ℔; til samme Tid fik de 3 ℔ r. M. i Drikkepenge, og da de samledes udenfor Rasmus Hansens (Byfogdens) Dør den Dag, de skulde til Kiøbenhavn, lode de hente Øl hos ham, som Kæmneren betalte med 30 ß r. M. Efter mine saaledes anførte Optegnelser udgiorde Bekostningen i det Hele 204 ℔ 14 ß r. M. og 390 ℔ 6 ß Klippinge. Til den her omhandlede Udrustning blev udskrevet en Skat i Byen, der beløb sig til 469 ℔ r. M., og altsaa maa have givet et Overskud [51]).

I Vinteren 1567—1568 bleve, som foran anført, 10 Hageskytter udskrevne af Helsingør for at følge med Ammunition op i Landet, til Engelholm. Disse bleve forsynede paa samme Maade med Klædninger: Pijæk, Burer og Hoser af „Osnabrückest“ og „dobbelt Gørløst bruun Farve“ [52]). Desuden ommeldes Lærred — 15 Alen — tildeels til Madposer [53]) og Linninger til Skytternes Klædninger, og „Arrast“ til Felttegn. Endelig fik hver et Par Støvler. Disse Udskrevnes Bevæbning bestod i lange Rør (Gevæhrer) og Kaarder (Degen); saaledes kiøbtes 4 nye Rør med Fyrlaase i Kiøbenhavn à 12 ℔ for Stykket; af den ene Borgermester et langt Rør med Flaske (Krudtflaske, Krudthorn) og alt andet Tilbehør for 16 ℔. [54]). Ogsaa omtales særskilte lange Skruer,

[51]) Jvfr. med Hensyn til Skielskør, Edvardsen Friis S. 74. Paa dette Sted, hvor der omtales Udskrivning i 1567 af 30 Knegte og 9 Baadsmænd, siges, at de første kom Byen paa 510 Rd. og Baadsmændene paa 27 Rd. i Alt foruden Øl, der blev drukket m. m.

[52]) Osnabryggest anføres her for 27 Rd. Stykket.

[53]) Tildeels toges det dog og til Linninger i de senere udskrevne Baadsmænds Klæder. Skrædderlønnen anføres i dette Regnskab med 12 ß. for hver Klædning; alle Byens Skræddere deeltoge i Forfærdigelsen. Skræddersvendene gaves 2 Rd. i Drikkepenge.

[54]) Et Rør fik Man dog for 9 Rd., et andet for 5 Rd. En Krudtflaske kostede

Pandelaag, Kradsere til Rørene, saa og Krudtflasker, Krudtmaal og Lunter; samt 2 Fade Krudt á 5½ ℔ Fadet. I Henseende til Kaarder forholdtes som i 1567. Af Fetalie fik de med sig til deres Underhold i Engelholm en Otting Smør (6 ℔)[55]; 55 Skaalepund Ost og 2 Skpr. smaat Salt á 1 ℔ Skpen. Inden de reiste, medens de endnu vare i Helsingør, fik de ikke blot — til Julen — Drikkepenge, men fem af dem, som vare gifte, fik til Hielp til deres Underhold i deres Huse, hver 3 ℔; og henimod at de skulde reise, gaves hver af de 8 blandt dem 5 ℔ paa Haanden; de andre twende erholdt, for at see til med de øvrige, hver 10 ℔. Desuden fik den egenlige Fremfører af dem, en vis Frantz Peersen, halvanden Maaneds Besolding til dem, hver 15 ℔ (150 ℔), samt Vognleie til Engelholm m. m. lidt over 30 ℔.[56]). Som forhen er anført, kom de 9 af dem tilbage i den følgende Maaned, — den 10:e var bleven syg —, tilstod deres Forseelse og fik Forladelse; hvorhos der tilstodes de twende af dem, der skulde see til med de øvrige, hver 12½ ℔, og de 7 andre hver 10 ℔. Desuden fik den i den Syges Sted Udtagne ligeledes 10 ℔, samt 3 ℔ til Støvler og Nederhoser. Nu kom de saaledes afsted igien; men under 17de April forekommer der atter 30 ℔, som en helsingørsk Borger Andbiørn Svendsen havde i Halmstad „i deres Trang" forstrakt dem paa deres Besolding, og da de d. 28de s. M. kom tilbage, betaltes dem hvad der resterede af

---

1½ ℔ Krudtmaalene anføres à 2 ß Stykket; Lunter til samtlige 10 Skytter 1 ℔ 15 ß. Iøvrigt kan Man især om Skydevaabnene paa hine Tider faae god Oplysning i Adlersparres forhen nævnte Skrift, 4de og 5te Capitel.

55) Der kiøbtes tillige 11 Wæsker til at lægge Smørret i, for 30 ß. Smør brugtes langtfra ikke i det Forhold som nu; for Salt havde man megen Brug; men 2 Skpr til 11 Personer synes dog vel stærkt.

56) Der nævnes ogsaa Fortæring for dem i en Nat i Helsingborg 5 ℔, og Kæmneren Fragt tilbage til Helsingør fra Helsingborg, hvor han var fulgt med over, 8 ß.

deres Besolding, een 5 ℔, en anden $6\frac{1}{2}$ ℔ og hver af de øvrige 7 ℔ hvorhos nogle andre Smaaudgifter gik med. Den hele Udgift, som her er berørt [67]), anføres i Regnskabet til 794 ℔ $11\frac{1}{2}$ ß. Paa den anden Side fordeeltes et Skattepaalæg mellem Borgerne til denne Udgifts Bestridelse, for hvilken Skat Regnskabet imidlertid ikke nu findes; men som, efter den ved det egenlige Kæmner-Regnskab gjorte Slutnings-Bemærkning, indbragte 694 ℔ 14 ß, hvilket Beløb imidlertid, efter det Nysanførte, ikke kan have været tilstrækkeligt til at dække den havte Udgift.

De 15 Baadsmænd, der samme Aar udskreves til Kongens Orlogsskibe, fik ligeledes Klædninger af Osnabryggerst og dobbelt Gørlest, der bleve syete paa Byens Bekostning. Tillige fik de Degener og Øxer, hvoraf nogle kiøbtes af de Udskrevne selv, nogle hos Andre; Kaarderne kostede fra $1\frac{1}{2}$ til 3 ℔, Øxerne fra 12 ß til $1\frac{1}{2}$ ℔. Endelig erholdt de den Dag, (1ste April) da de skulde reise, til Besolding paa Haanden hver 5 ℔, og i Drikkepenge alle tilsammen 4 ℔, hvorhos betaltes i Fragt, for at føre dem med Klæder og Værger til Kiøbenhavn, 6 ℔. Det Hele, saaledes som jeg har antegnet det — og jeg troer, at det er fuldstændigt hvad der findes anført i Regnskabet — beløb sig til 186 ℔ 6 ß, foruden Skrædderlønnen circa 12 ℔. Der blev ogsaa i den Anledning udskrevet en Skat i Byen; men den var udentvivl ogsaa bestemt til at dække flere extraordinaire Udgifter; thi ligesom den ifølge „Registret" udgiorde 578 ℔ 8 ß, (omtrent Halvdelen af den for dette Aars Udgifter ordinaire bestemte Skat), saaledes siges det saavel i bemeldte Register eller Regnskab, som i selve Kæmner-Regnskabet, at Overskudet anvendtes til Betaling til dem, som havde

57) Undtagen Skrædderlønnen; et og andet af det Øvrige — saasom [illegible]deel af Lærredet — kom dog ogsaa de samme Aar udskrevne [illegible]aadsmænd tilgode.

[redacted]

tillagt Skuder og Baade og „giort Overroer" (ɔ: roet over til Helsingborg, med Kongens Folk, m. v.), og deri vare blevne mere besværede end dem tilkom[58].

Endelig bleve, lidt senere samme Aar, 15 Hageskytter udskrevne af Byen til Tieneste paa Orlogsskibene. Der bemærkes i Kæmner-Regnskabet, at Kongens Brev formeldte, at han vilde lade dem besolde saaledes som andre tydske Knegte, og at Byen derfor ikke giorde Bekostning med Klædning eller andet saadant. Imidlertid tilføies der dog: „og 2 en Pindsedag bleve samme Skytter nu affærdigede til Kiøbenhavn; Hans Nielsen (en Raadmand) blev sendt med dem (udentvivl snarere: efter dem) at skulle i Kiøbenhavn skaffe dem det Nødvendige, og saae dem leverede til Admiralen" Hertil fik han med sig 150 ℔; „derefter har han udgivet efter sit Regnskab." De Poster, som derpaa anføres, ere vel tildeels grundede paa dette hans Regnskab som Bilag; men maa indeholde mere, da det hele Beløb, der føres til Udgift sammestedes er 194 ℔ 8 ß. Iblandt de enkelte Poster forekommer vel ingen til Klædninger (dog til 13 Felttegn 13 ℔), men adskillige til Vaaben: et Par „Rør" og enkelte Laasskruer, Kradsere, en Form (formodentlig til Kugler), et Fad Krudt (4½ ℔), Krudtflasker, Krudtmaal m. m. samt 7 à 8 Kaarder. Saa fik de og ved Afreisen hver 1 ℔ paa Haanden, Fortæring, nogle Maaltider i Kiøbenhavn, indtil de bleve afleverede; igien hver af dem, „som gik for sig selv og var udgiort for Byen," paa Haanden 3 ℔[59]; de derimod, som havde ladet sig leie (stillede af andre egentlig Udskrevne) fik Intet.

---

[58]) Deres Navne, som fik saadan Betaling, og dennes Beløb for hver Enkelt findes i Regnskabet, og har jeg afskrevet den hele Liste, men Summen udgiør kun 112 ℔ 2 ß. Maaskee derfor det herefter endda Tiloversblevne er anvendt til Dækning af Underballancen i Henseende til de 10 Hageskytter, m. m.

[59]) Det synes kun at have været 7.

Til den her omhandlede Udgift udskreves intet særskilt Skatte-Bidrag blandt Borgerne. Vi bemærke endnu ikkun, at, efter det saaledes Anførte, udgiorde Udgiften for Byen i Anledning af Udskrivningerne til Krigsfolket i dette Aar saaledes i det Hele omtrent 1200 ℔, alt rund Mynt.

De i 1569 udskrevne 15 Baadsmænd[60]) bleve ligeledes, efter dette Aars Kæmner-Regnskab, forsynede med Klædning, hvortil der da kiøbtes Tøi; men, som det synes, alene dobbelt Gørløst[61]); dog fik Nogle for deres Klædninger, som de altsaa allerede havde, formodenlig fra tidligere Udskrivninger, et Pengebeløb hver af 6½ ℔; Een fik af Byens Klæde en Pijæg og derhos blev han betalt for et Par Burer 3 ℔. Med Hensyn til Vaabnene, Kaarder og Orer, forholdtes som forhen anført: Nogle erholdt begge Dele af Byens Forraad, hvortil dog kiøbtes nogle nye Stykker; Andre fik kun det ene Slags Vaaben, tilligemed Betaling for det andet Værge, som de alt selv havde, og en Enkelt fik Betaling for begge Dele. Bekostningen til Underhold i Kiøbenhavn, indtil Folkene bleve afleverede, m. m., forekommer ogsaa her. Den hele Udgift beløb sig til lidet over 200 ℔. Der blev udskrevet en Skat for at dække denne Udgift, og Regnskabet eller Registret derover haves endnu i Raadhuus-Archivet[62]). Det ved denne Skat udkomne Beløb udgiorde imidlertid 365 ℔ 2 ß; saaledes havdes et Overskud, som da indfløð i den almindelige Indtægt.

---

60) Jvfr. foran Side 172; der tales her Intet om Bardskær, Piber og Trommeslaaer. Maaskee er Byen bleven fritagen for at levere saadanne i dette Aar.

61) Prisen anføres i 1569 med 21 ß pr. Stykke. Skrædderlønnen var, som 1568, 12 ß pr. hver Persons Klædning.

62) Foran Regnskabet berettes, at det var blevet bestemt af Magistraten og Borgerne, »at komme samme Baadsmænd til Hielp med Besolding, Klæder og Værge, at de ikke skulde blive straffede eller afviiste, naar de fremkom.«

Endnu findes det saavel i Raadhuus-Protocollen[63]) som paa et Par Steder i Regnskaberne for 1564 ommeldt, at en Skat blev sat til Bestridelse af Omkostningerne paa Krigsfolk, som da udskreves, hvorhos sees, at denne Skats Beløb „in summa" var 449 ℔ 14 ß; men specialia af Indtægten saavelsom af Udgiften findes ikke.

I Regnskaberne er i det Hele Intet at finde om Omkostninger ved de til Krigen udtagne Bardskæreres Udredelse. Dog have vi allerede omtalt en lille Udgift — til Klædning — for en slig Mand i 1567. Det synes, at de i Almindelighed selv have maattet bekostet det Fornødne; men dette faldt kostbart, da deres „Kiste" skulde være forsynet med „Redskab," Instrumenter, formodenlig og Medicin eller det Behørige dertil. Da der d. 28de Febr. 1569 paa Raadhuset læstes et Kongeligt Brev om Udtagelse af Baadsmænd, Bardskærere, m. v., bleve disse sidste særdeles erindrede om at være betænkte med Hensyn til Paabudet; de klagede da, at de ikke kunde overkomme det; men der blev svaret dem, at de skulde overveie, om menig Mand kunde komme dem noget til Hielp deri. Siden findes dog Intet videre derom i dette Aar. Derimod viser saavel Raadhuus-Protocollen[64]) som Regnskabet for 1570, at der var blevet tilstaaet en Bardskærer, Mester Hans Bruil, da han om Sommeren var bestemt til at skulle følge med Hæren, 60 ℔ til Hielp til Udredelse af hans Bardskærkiste. Da nu Toget, som der i Protocollen siges, siden ikke gik for sig, meente man, at disse 60 ℔ maatte tilbagebetales. Det blev besluttet at lade Spørgsmaalet derom afgiøre ved uvillige Mænd, hvorefter Borgermester og Raad valgte to Mænd, og Mester Hans to. Disse bestemte, at han skulde

63) Under 27de Marts 1564.
64) Navnlig under 18de Decbr. 1570.

betale Halvdelen, 30 ℔ tilbage, men beholde de øvrige; da han hele Sommeren havde ligget og ventet paa, at Reisen skulde gaae for sig[65]), og derfor forsømt Andet. Disse 30 ℔ findes derefter ogsaa førte til Indtægt i Regnskaberne, saa han virkelig har betalt dem. I øvrigt har den udtagne Bardskær udentvivl stundom havt en Medhielper med sig; i det mindste synes det af det helsingørske Regnskab for 1562, at Vognleie da er bleven betalt Mester Lydke for hans Vogn, der kiørte med hans Svend en Kiste med deres Bardskærer-Tøi til Kiøbenhavn.

Endelig endnu kun et Par Ord om de Vaaben, de Udskrevne fik med. I de helsingørske Regnskabsbøger seer man kun omtalte for Baadsmænd: Kaarder og Øxer, for Knegte eller Karle: Skydegevær og Kaarde. Imidlertid forekommer i enkelte af de kongelige Breve om Udskrivningerne mere specielle, og tildeels andre Vaaben nævnte. Saaledes i de foran (Side 163) berørte Breve fra 1542: lange Spær, Rør, Hellebarder, Harnisk og andet Vaaben og Værge; i Brevet for Odense af 1544, om det da paatænkte, siden opgivne Tog mod Ditmarskerne, nævnes: Harnisk, Rør, Halvhager, lange Spies (Spyd) og andet godt Værge; i Brevene af 22de Marts 1564, Harnisk og gode Værger, Hager og lange Spies; i det forhen omhandlede Brev af 8de Febr. 1565 for Odense om 50 Krigsmænd siges, at to Parter af dem (altsaa 33 til 34) skulde forsynes med Hager og gode lange Rør, Krudt og Lod[66]), og den ene Trediedeel med Harnisk og lange Spies. Vi ville imidlertid i det nærmest herefter følgende Afsnit bemærke den høist

65) I 1566 fik ogsaa en Hans Trommeslaaer „og hans Selskab, der altid var rede" 5 ℳ Klippinge. Om Musikanter udstyrede til Hæren findes ellers ei heller Noget i Regnskaberne.

66) Der tilføies siden Erindring om, at de, som bestemmes til Hageskytter, i Mellemtiden til Afmarschen skulde øve sig i at skyde, saa at de kunde være duelige mod Fienden.

[redacted]

besynderlige Forskiellighed i Vaabenslags, der forekomme i de forskiellige Kiøbstæder. Her er endnu kun at erindre om hvad vi foran ved et Par Leiligheder have berørt, at der endog stundom blev at levere grovt Skydt af Kiøbstæderne. Dette forekommer dog kun sieldent, undtagen i Forbindelse med Skibs-Udredningen.

IV.

Om Kiøbstadvæbningen hiemme og Mynstringen af denne.

Det er allerede ovenfor berørt, at alt det „værgagtige" eller vaabenføre Mandskab i enhver Kiøbstad udgiorde en Masse, hvoraf det fornødne Antal udskreves til Armeens og Flaadens Behov, medens dette Mandskab tillige skulde værne om Kiøbstaden selv; de skulde endog alle drage i Marken, naar en nærmere Fare truede. Med Hensyn til disse sidste Forpligtelser maatte saaledes visse Bestemmelser være tagne, og adskillige Forholds-regler være givne, til Ordning af alt didhørende. I den egentlige Lovgivning finder man imidlertid intet herom, og det er kun i faa, mere specielle Kongebreve, at Befalinger desangaaende forekomme, især om Mynstringer af Mandskabet. Disse Mynstringer skulle vi nærmere omhandle længere frem; her kun foreløbigen saameget, at en saadan formelig Organisation, som i vor Tid, af Borgervæbningerne, ikke fandt Sted dengang; at der kun jævnlig, — maaskee skulde det være skeet aarligen — foretoges en Taxation eller Ansættelse af Borgerne og Indvaanerne til at være udrustede med visse Vaaben, og at der derefter afholdtes Mynstringer. Det saaledes taxerede eller mynstrede Mandskab i Kiøbstæderne optegnedes, med deres Vaaben, i et Register, eller Mandtal, med større eller mindre Nøiagtighed, og af større eller mindre Omfang, og dette Register indsendtes til Cancelliet. I Geheime-Archivet findes en stor Mængde af slige Registre fra Slutningen saavel af Christian den 3dies,

som af Frederik den 2dens Regiering (fra 1555, 1556, 1558 og 1583). Snart forekomme de — som alt er sagt — med større eller mindre Omfang og Nøiagtighed, som særskilte Documenter for en Kiøbstad eller for flere, oftest da et heelt Lehns, eller endog et Stifts Byer; men stundom i Forbindelse med lignende Registre for Landdistricterne. Af disse Registre over Kiøbstædernes Mandskab vil jeg her give en samlet Oversigt, da en saadan (naar vi tage Hensyn til forhen berørte Omstændigheder, som indskrænke Sikkerhed i Beregningen) ligeledes giver et Slags Maalestok til Sammenligning af Kiøbstædernes Betydenhed og Folketal, og tillige omtrent viser os Styrken af det vaabenføre Mandskab i Stæderne, hvoraf Udskrivning skeede. Men eftersom Registre fattes for endeel Kiøbstæder for hine fire Aar, har jeg medtaget Aaret 1588, da en Mynstring allerede var befalet inden Frederik den 2dens Død, men som først blev udført i Slutningen af Sommeren eller Efteraaret; ligesom ogsaa Aaret 1593, der ikkun falder 5 Aar efter vor Periodes Slutning. Selv herved er det dog ikke opnaaet, at alle Kiøbstæder ere komne med, da Registre mangle for 9 eller 10 Byer, foruden dem i Bleking og paa Bornholm; Gulland ei at omtale. Jeg har maattet foretage Giennemsynet af disse Registre saa hurtigt, og Arbeidet har været saa vanskeligt og trættende, at jeg ikke tør love for, at der iblandt de mangfoldige Tal, jeg har opsummeret eller nedskrevet, jo kan være enkelte som jeg dog tør mene, mindre betydende Feil; ligesom og enkelte Inconseqventser kunne have indsneget sig, i det jeg t. Ex. en enkelt Gang, navnlig ved Nakskov, naar i Registret 1 Person stod ansat til at stille flere Mænd, har regnet disses Antal med, skiøndt dette ikke ellers er skeet. Ved Nakskov netop udgiorde Forskiellen 35; men ellers maa Uovereensstemmelsen være langt ubetydeligere.

[redacted]

	1555.	1556.	1558.	1583.	1588.	1593.
Kiøbenhavn ...	"	"	"	"	1611	"
Helsingør	"	"	"	223 [67])	"	"
Slangerup	"	"	"	141	"	c. 141
Roskilde	"	"	"	"	"	"
Holbek.........	"	95	"	85	"	107
Nykiøb. i Odsh.	88	89	101	"	"	68
Kallundborg ...	158	129 [68])	136	158	"	179
Ringsted	"		"	57	"	113
Slagelse	127	123	117	126	"	160
Korsør	"	"	"	142	"	111
Skielskør	"	"	"	194	"	167
Næstved	"	"	"	"	"	210
Bordingborg ...	"	"	"	"	"	90
Præstø	"	"	"	"	"	82
Heddinge	"	"	"	"	"	77
Kiøge	"	"	"	"	c. 275	"
Hillerød	"	"	"	"	"	"
Stege	"	"	"	"	"	"
Nykiøbing paa Falster.......	"	"	121	202	"	122
Stubbekiøbing ..	"	"	"	160	"	142
Saxkiøbing	"	"	"	"	"	67
Maribo	"	"	"	"	"	110
Rødby	"	"	"	"	"	"
Nysted	"	"	98	"	"	90
Nakskov	"	"	"	"	"	322
Odense	"	"	214	"	366	"
Nyborg	"	164	156	"	154	"
Kiærteminde ...	"	148	126 [69])	"	159	"

67) Foruden Raadet og Byfogden, 9 Personer, altsaa 232. I Bogen siges derhos til Slutning „Tilhobe 223, som er kiendt for fyldest at maa passere i denne Mynstring. End vare 220 foruden dem tilstede ved Mynstringen med deres Værge: en Part var Fattige, en Part Steenhuggere, Muurmestere og andre adskillige Haandværksfolk og „Aldrene-Mænd," og ere dog Medborgere, som ere udmynstrede af ærlig velbyrdig Johan Due og findes tilstede redebon paa K. M. Behag."

68) Dog ere adskillige ansatte for flere end eet Harnisk, uden at jeg har bragt det i Beregning.

69) Dette Tal er angivet i Opsummeringen i Heftet i Geheime-Archivet, men 27 synes etsteds anførte, uden at de ere talte med.

	1555.	156.	1558.	1583.	1588.	1593.
Bogense	"	"	86	"	"	"
Middelfart	"	"	115	"	"	"
Assens	"	"	c. 173[70])	"	"	"
Faaborg	"	93	99	"	"	"
Svendborg ...	"	179	c. 193[71])	"	"	"
Rudkiøbing	"	84	77	"	"	"
(Nyb., Kjærtem., Svendb., Assens, Faab. og Rudkiøb., tilsamm.	"	"	821)	"	"	"
De fyenske Kiøbstæder tilligemed Rudkiøb., i Alt........	"	"	"	"	1362	"
Kolding.......	159	150	138	321	264	"
Veile.........	94	102	117	95	70[72])	"
Horsens	"	237	"	"	c. 205[73])	"
Skanderborg...	"	"	"	"	"	"
Aarhuus	"	"	"	"	390	"
Ebeltoft	"	"	"	"	153[74])	"
Grenaa.......	.	"	"	"	211	"
Randers	"	"	"	"	266	"
Mariager	"	"	"	"	"	"
Hobro	44	"	"	"	92	"
Viborg	"	239	"	"	213	"
Aalborg	"	261	"	419	"	"
Sæby	"	106	"	130	"	"

[70]) Saaledes ogsaa opsummeret i Hæftet; men hertil burde vel regnes 20, som nævnes til allersidst som de, „der ikke havde deres Rustning fri for Dadel" (6 ansatte for Rør og Degen, 5 for Harnisk og Degen 9 for Hellebard og Degen).

[71]) Til Slutningen anføres nogle, der „have deres Rustning, og ikke formaae at bære dem for Alders Skyld," nemlig 3 for Rør og Degen, 7 for Harnisk, Spies og Degen, 13 for Hellebarder og Degen.

[72]) Egenlig 91; men 21 skulde fraregnes formedelst Alderdom og Armod.

[73]) Der er dog heriblandt under Rustning anført 4 „af Byen."

[74]) Det maa være ved en Feilskrift eller Trykfeil, naar der er anført 203 i Dr. Hübertz Aktstykker vedkommende Staden Aarhuus, S. 223 Anm.

	1555.	1556.	1558.	1583.	1588.	1593.
Skagen	"	169	"	335[75])	"	"
Hiørring	"	56	"	95	"	"
Thisted	"	132	"	170	175	"
Nykiøb. paa M.	"	119	"	"	125	"
Skive	"	"	71	"	87	"
Lemvig	"	"	"	"	69	"
Holstebro	"	"	"	"	62	"
Ringkiøbing ...	"	"	68	"	59	"
Varde	"	95	96	"	90	"
Ribe	"	418[76])	485	"	393	"
Helsingborg ...	"	"	"	"	"	"
Landskrone	"	"	"	"		"
Malmø	679	681	"	"	"	"
Lund	"	"	180	"	"	"
Falsterbo	c. 61	47	"	"	"	"
Skanør	44	43	"	"	"	"
Ystad	245	234	"	"	"	"
Trælleborg	175	129	"	"	"	"
Cimbrishavn ..	66	69	"	"	"	"
Aahuus	100	115	"	"	"	"
Wæ	"	"	"	"	"	"
Sylvitsborg ...	"	"	"	"	"	"

75) Ved mange af de i Bogen anførte Personers Navne staaer dog Intet tilføiet om de Vaaben, de havde eller vare ansatte for. Af en Slutnings-Bemærkning sees det, at de, som saaledes »staaer blotte,« ingen Værge havde uden Baadsmandsøxer, men at de dog lode dem syne, med Undtagelse af nogle faa, der fandtes ulydige. De havde erklæret, at, »naar Kongen vilde have dem af Byen med Bøsser og Værge at skulle være staffurede, vilde de gierne kiøbe slige, Enhver efter sin Evne og Formue; forbi i forgangen Feide mange af deres Værger vare forkomne, og de da meste Parten vare blevne udskrevne for Baadsmænd.« o. s. v.

76) Adskillige have dog ingen Vedtegning om Værge. Desuden siges til Slutning: »Disse efterskrevne Borgere ere gamle, alderaftige, og en Part fattige Mænd, som ikke ere taxerede for nogen Rustning.« Der nævnes derefter 84 Personer. Paa samme Maade anføres i Slutningen af Registret for 1558 som gamle Mænd, der ikke ere taxerede for nogen Rustning, 80 Personer; men tilsidst siges: »dog skulde alle disse foreskrevne Mænd (de 80) have deres Værge tilstede i deres Huse, hver som deres Evne og Formue er til.«

	1555.	1556.	1558.	1583.	1588.	1593.
Lyckaa	"	"	"	"	"	"
Ausker	"	"	"	"	"	"
Elleholm	"	"	"	"	"	"
Rodneby	"	"	"	"	"	"
Laugholm	"	"	"	"	9[77])	"
Halmstad	"	119	"	"	211	"
Falkenberg	"	"	"	"	55[78])	"
Wardberg....	"	"	"	"	106	"
Kongsback.....	"	"	"	"	24	"

Som man seer, savnes her ganske Underretning med Hensyn til Roskilde, Hillerød, Stege, Rødby, Skanderborg, Mariager, Helsingborg[79]), Landskrone og Wæ, foruden de blekingske og bornholmske Byer. Selv i de Aar, for hvilke de fleste Registre haves, er Antallet af de Kiøbstæder, for hvilke de endnu ere bevarede, ikke nogensinde Halvdelen af det hele Antal daværende Byer i Riget. Ogsaa er det kun faa Stæder, som forekomme i 5 af de omhandlede Aar, slet ingen i alle 6 Aar, endeel endog kun i 1 eller 2 af dem. Adskillige paafaldende Spring i Mandtallet for enkelte Byer tyder paa en undertiden betydelig Uovereensstemmelse i Principerne for Taxationerne for de forskiellige Byer, som der ogsaa i øvrigt findes Spor til. Imidlertid afgive dog deres Resultater, selv med Hensyn til Person-Antallet, Oplysninger, som neppe ere uden Interesse eller Vigtighed. Saaledes vil jeg her forsøge at beregne Antallet af det vaabenføre Mandskab af Kiøbstæderne i hele Danmark paa hiin Tid, rigtig nok ved Sammenstilling af Angivelser for forskiellige Aar, og ved Hielp af nogle Hypotheser. Naar man saaledes, hvad

[77]) Der siges dog, »mynstrede nu 1589.« De andre fire hallandske Kiøbstæders Væbning mynstredes imidlertid i 1588 om Efteraaret.

…et er ikke ganske tydeligt, om Fortegnelserne for disse 3 sidste Stæ-ere sluttede; men det synes dog saa.

…lholm var alt nedlagt for 1555.

først Sicelland angaae, lægger til Grund Angivelsen i Registrene af 1593 for de 12 siællandske Kiøbstæder, faaer man for disse, som Antal af Mandskabet, 1505; lægges hertil for Kiøbenhavn og Kiøge (fra 1588): 1916, og for Helsingør, (fra 1583) 232, saa bliver Antallet i det Hele her 3653; hvortil jeg regner for Roskilde og Hillerød omtrent 150, og for Stege omtrent 250, tilsammen 4053. — For Falsters og Lollands 6 Kiøbstæder findes i Registret for 1593 anført 853, hvortil jeg for Rødby endnu vil føie 50; i Alt 903. — For Fyens Byer opgiver en Seddel fra 1588 Antallet til 1362. — I Jylland udgiorde, 1588, 17 Kiøbstæders Mandskab 2936; lægges hertil, (fra 1583) for Aalborg, Sæby, Skagen og Hiørring: 979, og, hypothetisk, 150 for Skanderborg og Mariager, udkommer 4065. — Byernes Mandskab i Halland 1588 udgiorde efter Registrene 493. — For Skaanes Kiøbstæder findes der, hvad vor Periode betræffer, ingen Registre senere end Christian den 3dies Tid, men for 7 af disse Byer haves Efterretninger saavel fra 1555 som fra 1556. For det førstnævnte Aar var Mandskabets Antal 1370, for det sidste 1309; naar til dette sidste Tal føies for Lund, (fra Registret for 1558): 180, og hypothetisk som ovenfor, for Helsingborg 60, for Landskrone 300 og for Wæ 100, vil Beløbet i det Hele blive 1949. — For Blekings fem smaa Kiøbstæder kan vel ansættes omtrent 300 Efter denne Optælling blev det hele Antal af Mandskab for Danmarks Kiøbstæder, Bornholms undtagne, 13,125; saaledes at, naar den nysnævnte Øes Byer tilføies, og hele Beløbet forhøies til en rund Sum, med et maadeligt Beløb — i Betragtning af at man, om der end undtagelsesviis enkelte Tider og Steder (f. Ex. især for Skagen 1583) er sat et vel høit Tal, dog udentvivl oftere har anslaaet Mandskabet lavt (see saaledes Anmærkningerne foran ved Helsingør, Kiærteminde, Assens, Svendborg, Veile og Ribe), — vil Hovedsummen vel omtrent

kunne ansættes til 15000 Mand [80]). Forresten kan jeg her i Forbigaaende ikke undlade at omtale et Phænomen, som var mig meget paafaldende, i det jeg giennemløb Registrene eller Mandtallene over de Mynstrede, vel egentlig for Kiøbstæderne, men dog leilighedsviis, i Flugten, tillige for endeel Landdistricter, det nemlig: at disse sidste have fremstillet som vaabenført Mandskab til Mynstring et forholdsviis langt ringere Antal end Kiøbstæderne. Til Beviis paa denne, som det synes besynderlige Omstændighed, hvis Grunde jeg ikke her kan indlade mig paa udførligen at undersøge, skal jeg anføre: at medens i Registret fra 1556 for Halmstad Kiøbstad opføres 119 Mand, (35 med Hellebarder, 52 med Rør og Halvhager, 9 med Spieser og 23 med Spyd; af de 119 havde forresten 37 tillige Harnisker), saa sees det, af eet i samme Hefte følgende Register over Bønderne i Halmstedherred „Kronens, Adelens, Kirke-, Præste-, Degne- og Cannike-Bønder," at disses Antal ikke naaede op til Halvdelen af Halmstad Byes Væbning, i det Summen i Alt kun var 47, af hvilke 16 havde Rør, 25 Spyd, 3 Hellebarder og 3 Armbørster [81]). Paa et enkelt Blad om Mynstring, udentvivl i Malmøhuus Lehn, fra 1555, anføres summarisk Beløbene for Malmø, Falsterbo, Ystad, Cimbershavn, Aahuus og Skanør, der i Alt udgiorde 1370 Mand, hvorhos Bøndernes Antal opføres med 224, og „Summarum

80) Naar man fraregner Skaane, Halland og Bleking, vil det tilbageblivende Beløb blive noget mindre end Halvdelen af Borgervæbningens Styrke i 1837, der udgiorde, foruden 813 Officerer, 25,118 Mand (Statistisk Tabelværk 5te Hefte), hvoraf dog 245 Officerer og 9893 Mand gaae paa Kiøbenhavn alene. Officererne og Mandskabet ved Brandcorpserne udgiorde ogsaa omtrent 11450 Personer af hine 25931.

81) Kronens Bønder vare 18, Adelens nok 23 eller nogle flere. Saavidt jeg har bemærket, er det iøvrigt kun i Skaane, Halland og Bleking, at Armbørster (Buer) endnu forekomme som Vaaben ved Bonde-Mynstringer, og det endda kun meget sieldent og i yderst ringe Antal.

[redacted]

baade Kiøbstædmænd og Bønder tilhobe 159*. (det sidste bortsmuldrede Ciffer formodentlig 4). I et „Mynster-Register over alt Aalborg Lehn, baade Borgerne og Bønderne, som Otto Brade mynstrede den Mandag næst før vor Herres Himmelfartsdag Aar 1556,“ og hvor først Aalborg Byes, Skagens, Sæbys og Hiørrings Mandskab summarisk opgives med deres Vaaben, anføres derefter Mandskabet paa Landet, hvis Summa bliver 388, eller omtrent 200 Personer mindre end for Stæderne. For at jeg endnu skal anføre en Sammenligning fra Fyen — for Siælland og Smaaøerne har jeg ingen optegnet mig — saa udviser et Hefte fra 1556, der indeholder Mynstrings-Registre for Svendborg, Nyborg, Kiærteminde, Faaborg og Rudkiøbing, samt „paa gode Mænds Tienere i Nyborg Lehn og paa Bønderne (Kronens)“ o. s. v, at hine fem Kiøbstæders Mandskab udgiorde et Antal af 668 Personer[82]; men at Tallet paa Kronens og Stiftet Bønder, som mynstredes, kun var 261 og Adelens kun 188[83]. Jeg skal, som sagt, ikke her nærmere undersøge Grundene til denne Stilling af Tingene; men kan dog ikke tilbageholde den Ytring, at Aarsagen sandsynligviis for en stor Deel har været Mangel paa Vaaben,

82) Under Nyborg er etsteds en Feiltælling af een for meget, hvorved Hovedtallet saaledes urigtigen er bleven 669.

83) For Vinding Herred opregnes, Kronens Bønder 16 med Spies, 6 med Hellebarder, og „Drengene som have Kornsæd“ 12 med Ror, 5 med Spies; og saaledes fremdeles for Gudme Herred 23 Bønder og 30 „Drenge,“ for Sunds 15 og 13, for Hindsholm 8 og 4, for Sallingherred 4 og 3, for Thorseng 20 og 16, for de mindre Øer 10 og 5; dernæst „Stigtens Tienere“ paa Langeland 11 og „Drengene“ 6; dernæst Tranekiær Slots Tienere 38, og 16. Derefter følger de Adeliges Bønder, først Johan Friis's: 28, Hr. Otto Krumpen og Anders Johansen til Løiglved 4, Eiler Ronnov 16, Frands Brockenhuus 18, o. s. fremdeles 29 Adelige med større eller mindre Antal, Enkelte endog kun med 1 Mand, i Alt 102 Mand. Endelig følge 13, utvivl alle Adelige, paa Langeland med 20 Mand.

ligesom paa Evne til at anskaffe dem og Leilighed til at vedligeholde sig i stadig Besiddelse af Værge, som egenlig blot kunde erholdes i Kiøbstæderne, med hvilke Communicationen ikke var saa hyppig som nu. — Endnu mindre tør jeg her opholde mig ved de mange og tildeels vigtige Betragtninger, der maae opstaae ved Overveielsen af hiint Factum; kun skal jeg erindre om at den Omstændighed, at det Mandskabs Antal, som kunde benyttes under en Krig, saaledes maatte for hele Riget være forholdsmæssigt ringe, og det af den Grund, at i Forhold kun faa af Bondestanden kunde være i Besiddelse af Vaaben [84], og Regieringen i Reglen ikke selv sørgede eller let kunde sørge for Bevæbningen, nødvendigviis maatte foranledige, at altid et meget stort Antal hvervede Krigsfolk maatte benyttes, der enten selv allerede havde Vaaben naar de bleve antagne, eller modtoge Vaaben af den Hovedsmand, Captain, Overst o. s. v., der udenlands samlede en eller flere Faner eller Hobe af saadanne hvervede Folk; saa at det, at Hærene for en stor Deel bestod af Fremmede, efter det ovenanførte, viser sig som noget naturligt eller nødvendigt for hine Tider, i Stedet for at det uden disse Overveielser næsten maatte betragtes som en Caprice, grundet alene eller især i Forkiærlighed for det Udenlandske [85].

---

[84]) Det har maaskee ogsaa været paafaldende i de ovenanførte Exempler, navnlig for Halmstedherred og Fyen, at af Adelens Bønder mødte omtrent ligesaa stort et Antal som af Kronens. Men det er vel rimeligt, at de Adelige langt oftere hialp deres Bønder til det fornødne Vaaben, end Tilfældet kunde være paa Kronens Gods. Iøvrigt maa man, naar jeg her taler om Adelens Bønder som mynstrede og udskrevne m. v., ikke forvirre dem med det (beredne) Følgeskab, Adelsmanden skulde have, og det efter ganske andre Taxeringer, naar han selv skulde møde i Felten; paa samme Maade som Lensmændene, som saadanne, skulde stille et vist Antal Krigsmænd, forskielligt fra dem, der udskreves blandt Bønderne (Kronens, Adelens, og Geistlighedens) i deres Lehn.

[85]) En Medgrund til de Fremmedes Antagelse var i øvrigt, at der blandt

Naar vi igien vende os til den egentlige Gienstand for denne Deel af vor Undersøgelse, saa opstaaer i Særdeleshed Spørgsmaalet: hvo der var pligtig til at deeltage i Kiøbstads-Væbningen og skulde opføres paa Mandtallene eller Mynstrings-Registrene? — Det var ikke alene Borgere. I et Brev af 1542 [86]) angaaende Afholdelse af Mynstringer i Siælland og paa Møen befales vel, at der skulde giøres et Register paa alle de værgagtige Borgere, som ere duelige til at forskikkes tillands eller tilvands, om ikke Behov giøres, at den menige Mand skal drage i Marken; og et særskilt Register paa alle de værgagtige Borgere i hver Kiøbstad, som kunde give sig i Marken og giøre Fienderne Modstand, om saa storlig Behov giøres o. s. v. Ogsaa omtales i Titelen paa flere af de før berørte Registre kun „Borgere" som de, Registrene angaaer. Men dette er uden al Tvivl kun grundet i en mindre nøiagtig Brug af Ordet Borger. Foruden at dette nemlig allerede synes at fremgaae af Detaillet i Registrene selv, saa bruge og mange af disse mere omfattende Udtryk i deres Paaskrifter; og navnligen siges der flere Gange udtrykkeligt, at det er Borgere og Indbyggere, Mandtallene indeholde. I et Hefte fra 1583 findes der paa samme Maade ikke blot Registre over Skielskørs „Borgere og unge Karle, som ere taxerede for Harnisk eller med Spies eller Slagsværd," men ogsaa lignende over Korsørs „Borgere, Gaardmænd, Huusmænd [87]) og Tieneste-

---

disse fandtes endeel Personer, der alt længe paa andre Steder havde deeltaget i Krige og saaledes vare bekiendte med Vaabnenes Brug, Exerceringer, o. s. v. Men dette betydede dog paa hiin Tid langt mindre, end senere hen.

[86]) I Geheime-Archivet.

[87]) Ved Gaardmænd og Huusmænd i Kiøbstæderne er ikkun forstaaet de, der boede tilhuse hos de faste Eiendommes Besiddere, ikke meget anderledes end Inderster paa Landet.

karle." Ogsaa vise t. Ex. Breve af 17de August 1573 [88]) om Mynstring af Kiøbstædernes Mandskab i Siælland og paa Smaaøerne, at det ikke blot var de egentlige Borgere, men ogsaa „Tienestesvende og Andre, som findes værgagtige," der skulde giøre Tieneste. Men naar man efter dette vilde troe, at Værnepligten var en reen personlig for dem, der kunde bære Vaaben, vilde ei heller denne Forudsætning være rigtig. Foruden at det nogle Gange bestemt sees, at ikke alle de værgagtige Mænd ere medtagne, f. Ex i Registret for Helsingør, og det stundom meget høie Tal paa Mandskabet, saasom ved Skagen 1583, ik kun kan være grundet i, at alle slige Mænd ere bragte med i Beregning, hvilket da viser sig som en Undtagelse; og foruden at paa den anden Side de Gamle stundom ere opførte med, skiøndt det ikke altid er Tilfældet: saa maa det bemærkes, at i adskillige af Registrene (f. Ex. for Kolding af 1555, for Kiøbenhavn, Horsens og Kiøge af 1588) ogsaa findes Qvinder nævnte; ligeledes er meget hyppigt i Mandtallene een Person anført for flere Mænd eller Rustninger. Overhovedet ere en stor Deel af Registrene indrettede saaledes, at det maa antages, Hovedøiemedet har været at vise hvormange Vaaben og Værger, af forskiellig Art, vedkommende By kunde stille, mere end Antallet af Personer, der skulde føre dem. — For at bringe Uvisheden i den her omhandlede Materie endnu høiere, findes endog et Register for Horsens 1556, inddeelt efter Gaarde (141), „halve Gaarde" (10), og Boder (circa 85). Der er rigtignok intet andet Mandskabs-Register af dem, jeg har seet, der tilkiendegiver dette Princip som gieldende. Men ifølge et Brev af 1588, skulde de Borgere, som sidde for hele Gaarde og ikke have fuld Rustning med Harnisk og lange Værger, dermed skaffere sig til næste Mynstring; hvortil

88) Siæll. Tegn. Nr. 12, fol. 176.

[redacted]

føies, at de, som ere taxerede for Hageskytter, skulde skaffe sig Stormhuer dertil, og de, som ikke vare ansatte enten for fuld Rustning eller lange Rør, skulde skaffe sig Hellebarder eller „Federspyd." Det kan udentvivl antages, at intet almindeligt gjeldende Princip her vil være at finde. I det Hele kan det imidlertid vel statueres, at man i Almindelighed først har taget det egenlige vaabenføre Mandskab, der selv kunde anskaffe et eller andet Vaaben, uden at sætte nogen fast Grændse i Henseende til Alder, samt at man ligeledes har medtaget selv de „Aldrende," navnlig til at have Vaaben i deres Hiem for personlig at kunne forsvare dette; fremdeles at man undertiden og paa nogle Steder har ansat enkelte særdeles formuende Borgere for flere Mænd, saa at de ikke blot selv skulde tiene, men tillige stille flere Medstridere, og at noget Lignende, skiøndt vel sieldnere og i færre Byer, har været Tilfældet med nogle formuende Qvinder [89]; hvorhos der i alt Fald endeel Steder kan være taget særdeles Hensyn til Beskaffenheden af Vedkommendes faste Eiendom, navnlig ved Bestemmelsen af hvilket Vaabenslags disse Vedkommende skulde ansættes for. — Fritagne for Pligten vare kun overalt, saavidt jeg har kunnet skionne, Kongens Folk og Geistligheden; ikke derimod, eller i alt Fald ikke i alle Stæder, Byens Øvrighed, Borgermestre, Raadmænd, Byskriver og Byfogeb. At der i denne Henseende er fordret Noget af Adelen, har jeg kun fundet Spor til i det førnævnte Register af 1556 for Horsens, hvor der blandt „Gaardene," af hvilke der stilledes Bevæbnede, anføres „af Holger Rosenkrantzes Gaard 1 Rustning, 1 Hellebard," og siden nævnes flere Adeliges Gaarde paa lignende Maade. Da i det mindste

[89]) I Registret af 1588 for Horsens anføres saaledes en Citzele Jørgensdatter for 2 Harnisker, Kirsten Olufs for 3 Harnisk. „Harnisk" var derhos et sieldnere forekommende, kostbart Værge eller Vaaben.

nogle andre Steder ogsaa Adelen for sine Gaarde i Byerne [90]) deeltog i de Borgerne paahvilende Byrder, navnlig i Henseende til Krigsvæsen, f. Ex. Omkostning og Arbeide til Befæstning af Byen m. v., saa kan det vel være muligt, at de Adelige ogsaa i flere andre Kiøbstæder end Horsens, 1556, have stillet Bevæbnede til Kiøbstadvæbningen; hvorved endnu kan erindres, at der dog i alt Fald hyppigen i de Adeliges Gaarde i Byerne, enten som Leiere, eller til Opsyn med Eiendommene, fandtes bosatte Familier eller Personer, som kunde afholde den her omhandlede Pligt. I øvrigt har jeg kun at giøre opmærksom paa, hvorledes ogsaa hele denne Gienstand afgiver et stærkt Billede blandt flere paa den Forskiellighed, som fandt Sted i de forskiellige Stæder; ja endog i en og samme By til forskiellige, skiøndt hinanden nærliggende Tider.

Hvad Organisationen af disse Kiøbstadvæbninger angaaer, da var Antallet af Personer sielden større, end at de kunde samles under Eet i hver By; og naar der i Registrene anføres Afdelinger og ikke, hvad dog hyppigen er Tilfældet, Alle opregnes iblandt hverandre, saa er Fordelingen næsten altid skeet efter de forskiellige Slags Vaaben. Undertiden forholder det sig dog anderledes. Især gielder dette med Hensyn til Mynstrings-Registret for **Kiøbenhavn** af 30te August 1588. Her ere 8 Afdelinger efter de daværende 8 Qvarterer, hvoraf dog altid twende udgiorde een Fane: Øster- og Strand-Qvarteer [91]) under en Peder Skrædders Fænnik; Snarens- og Vester-Qvarteer under en Peder Munks Fænnik; Nørre- og Klædebo-Qvarteer under en Peder Frandsens, samt Kiødmanger-

[90]) See, hvad Kiøbenhavn angaaer, Pontoppidans Origines hafnienses Side 338 ff.; jvfr. Hist. Tidsskr. 5 Bd. S. 82.

[91]) I dette Qvarteer anføres den som Christian den 4des Herold og Overbringer af Krigsmanifestet mod Sverrig 1611 bekiendte Claus de Wale som »Feltwebel.«

og Frimands-Qvarteer under en Karsten Rytters Fænnik. De 223 Mand, der, foruden Magistraten, ere optagne i det helsingorske Register fra 1583, ere ligeledes der opførte efter de fire Fierdinger, som de hørte til i Byen. I Registret af 1588 for Halmstad opføres den største Deel af Mandskabet, nemlig Hageskytterne, 173 Mand, i tre Afdelinger under Nørre-, Sønder- og Vester-Treding. I Registrene af 1555 for Kallundborg, Slagelse og Nykiøbing i Siælland, samt i det af 1583 for Kallundborg, er Mandskabet opført i mindre Afdelinger, hver paa 10 Mand, der i det sidste kaldes Raader (Roder). Det med Rør, det med Hellebarder, og det med Spies bevæbnede Mandskab i Malmø 1555 er ogsaa under nysnævnte tre Rubra opførte under „Raader," hvoraf der maa have været 10 i Byen [92]. Endelig kan det mærkes, at i Mynstrings-Listen for Thisted af 1588 de for de forskiellige Vaabenarter „Taxerede" findes anførte under meget smaa Afdelinger, tre i hver [93].

Med Hensyn til Befalingen over Byernes Mandskab findes i et, allerede forhen i en anden Henseende ommeldt Brev af 1542 angaaende Mynstring m. v. i Siælland og paa Møen: at Erik Beller og Marqvard Tidemand, iblandt mere, skulde undersøge i enhver Kiøbstad, hvem Borgerne havde sat til Hovedsmænd; og hvor de ikke havde Hovedsmænd, da udvælge en Borgermester og en Raadmand i hver By, af de dueligste, hvilke de Andre skulde være hørige, lydige og følgagtige; ligeledes skulde en duelig, agtet Mand sættes til deres Fænrik, og hvis nogen Kiøbstad ikke havde en Fænnik (Fane), skulde en saadan

92) Antallet i dem sees at have været forskielligt, saa at »Roder« her mere maa have svaret til Kiøbenhavns Qvarterer og Helsingørs Fierdinger, m. v.

93) Skielskørs Mandskab skal have været deelt i Roder indtil 1583 eller 1588, da det skal være blevet inddeelt i Compagnier. Friis's Skielskørs Beskrivelse S. 78, jvfr. Danske Atlas, 6te Bd. S. 297.

anskaffes. Her omhandles kun een Hovedsmand og een Fænrik i hver Kiøbstad; men man seer, at langt flere Befalingsmænd vare eller bleve bestikkede. Usædvanligt fuldstændig forekomne disse i Registrene for Kolding af 1555 og 1556, hvor de anføres saaledes: Hovedsmanden, hans Lieutenant, Profossen, hans Lieutenant, Fænriken, hans Lieutenant, Føreren, Feltwebleu, 2 (simple) Webler, Fourereren. Sieldenst forekomme de 3 Slags Lieutenanter; især mindes jeg ikke ellers at have seet en „Profossens Lieutenant" omtalt. Hovedsmanden eller Hopmanden, stundom „Feltøverst"[94], findes ikke altid nævnt; naar dette er Tilfældet, seer man undertiden, at det var en Mand af Raadet, der beklædte denne Post; men stundom var det en Anden. Profossen var den egenlige Justitsbetient ved Krigsfolket, et Slags Auditeur. Fænriken, der ogsaa stundom kaldes „Fænnikedrager" eller, især i Fyenske Registre, „Fænler," bar selv Fanen[95]. Der var i Regelen kun een Fænrik i hver By; Kiøbenhavn giorde imidlertid en Undtagelse med sine 4 Fænriker[96]. Denne Post anføres i øvrigt hyppigst, undertiden ene eller næsten alene, i Mandtalslisterne. Hvad speciel Bestilling Føreren eller „Feltføreren," som han ogsaa nu og da kaldes, egenlig havde, er mig ubekiendt; der var oftest kun een for hver Byes Mandskab, men dog ikke sielden to, undertiden tre (f. Ex. i Kolding 1583) eller endog fire (i Viborg 1588)[97]. Feltweblen var et Slags Commandeer-Sergeant, Weblerne („gemeine Weffler") simplere Underofficerer; Fourereren gik vel Officererne til Haande ved Affattelsen af Lister m. v., Omsendelse af Budskab, og desl. Der var ordentligviis kun een Feltwebel i hver Kiøbstad (i

94) Registret for Kiøge af 1588.

95) Denne skulde og i Helsingør bevares hos ham efter en Bestemmelse, tagen den 3die Juli 1583, see Raadstu-Protocollen for det Datum.

96) I Helsingør var der dog og 1590 twende Fænriker.

97) Ligeledes i Helsingør 1590.

[redacted]

Kiøbenhavn 1588 dog i det mindste 5); af simple Webler 2 i hver By; Fourerer forekommer kun sieldent, og da var der kun een saadan. Foruden de Anførte findes endnu et Par Steder Rodemestere opførte; navnlig læses i Registret for Kallundborg af 1583 tilsidst: Fændriken, 2 Feltførere og 14 „Raademestre." I det helsingørske Register af samme Aar nævnes, saavidt jeg bemærkede, i 1ste Fierding 3, i anden 2, i tredie 2 og i fierde 3 Rodemestere; men blandede, som dog oftere Tilfældet er med Officererne 98), mellem det øvrige Mandskab. Endelig kan det her tilføies, at der stundom i Registrene udtrykkeligen ommeldes Trommeslaaer og Piber; i Almindelighed en af hver Slags, en enkelt Gang 2 Trommeslaaere 99).

I Brevene om Udskrivning af Kiøbstæderne er det, som alt foran berørt, af Skydevaaben ordenligviis Hager, Halvhager, lange Rør, og af andre Vaaben — foruden Harnisk — lange Spyd (Spies), og andre gode Værger, navnlig Hellebarder

98) I det her omhandlede Register anføres i øvrigt ikke, det jeg troer, ved Rogen hans Bestilling som Befalingshavende.

99) De brugtes i Fredstid omtrent som vore Stadsmusikanter, og ved Mynstringer, samt andre slige offentlige Fester. I Krigstid udskreves, som foran er viist, hyppigen Spillemænd af Kiøbstæderne. I Helsingør havdes ingen faste Spillemænd endnu 1558 og de følgende Aar; thi da hentedes en Piber over fra Helsingborg til Mynstringen (som fik 2 ℔ 8 ß a 3 ß, foruden Kosten m. m.) I 1563 antoges en Piber og en Trommeslaaer med fast aarlig Løn, hver 2 Daler; de skulde være frie for Skat m. m., og have særskilt Betaling af dem, som brugte dem. De følgende Aar findes ingen Spillemænd opførte i de helsingørske Regnskaber, eller andre Bøger; først 1579 sees det, at en Trommeslaaer og Piber paa nye ere antagne med aarlig Løn 10 gamle Daler og Byggeplads til Bygning samt Fritagelse for Jordskyld deraf; spillede de for Byen, fik de ikke særskilt Betaling; for Betalingen af Private var fastsat en Taxt: for en „Kaast" (Bryllup o. s. v.) paa Raadhuset at spille udi, 2 gamle Daler, til begge tilsammen; var det i en Mands eget Huus, 3 Orter; „er Kaasten lempelig, da at beramines efter Leiligheden." Med et Par Aars Afbrydelse vedvarede dette en Tidlang.

og Kaarder (Degen), som kræves, stundom, saasom i Odense 1565, ⅔ af hine, ⅓ af disse. Af det foran, især fra de Helsingørske Protocoller, Anførte sees det og, at de fra bemeldte By Udskrevne vare væbnede med Øxer og Kaarder, naar det var Baadsmænd som udtoges, og ellers med lange Rør og Degen. Men om der endog saaledes erholdtes nogen Eenshed ved slige Leiligheder, viser sig derimod den største Uoverensstemmelse i de Vaaben, Kiøbstadmandskabet ellers fremviste ved, eller vare ansatte for, til Mynstringerne; ikke blot hvad de forskiellige Byer betræffer, men endog ofte med Hensyn til en og samme Stad i de forskiellige Aar, selv om disse fulgte lige efter ganske nær paa hinanden f. Ex. 1555, 1556 og 1558. Et ret anskueligt Billede heraf kan kun faaes ved at giennemgaae en stor Deel af de titnævnte Registere; men jeg tør ikke engang lade eet, end sige flere af dem, jeg har giennemgaaet og excerperet[120], heelt aftrykke. Kun maa det være mig tilladt, paa dette Sted at meddele nogle enkelte af mine Uddrag af disse Mandtal, deels for overhovedet at lære Læseren lidt at kiende dem, og deels for at give et Begreb om den Forskiellighed, der finder Sted i den her omhandlede Henseende, ikke mindre end jævnligen med Hensyn til selve Mandskabets [illegible].

[illegible] Kiøbenhavn 1588 lyder saaledes Opsumeringen i det [illegible]: 277 Harnisker; 21 Slagsværd; 1134 Rør; 77 Hellebarder; 132 Federspyd.

[illegible] Helsingør 1583: 61 dobbelt Soldner med Rustning, Slagsværd og [eller] lange Spies; 2 med Slagsværd; 137 [illegible] 14 med korte Værger; alt foruden Raadet: [illegible] Borgermester 1 Rustning og 1 Slagsværd, den

---

[illegible] 120); og nogle af dem, isar det for Kiøbenhavn [illegible] Omfang.

[redacted]

anden Borgermester, fer Raadmænd og Byfogden hver med 1 Rustning og 1 Spies.

For Skielskør 1583: 27 „taxerede for Harnisk eller med Spies eller med Slagsværd;" 76 „for lange og stakket Rør og Degen;" 86 „for Federspyd, med stakket Rør og Degen;" 5 „for Hellebarder og Degen." 1593: 24 med Harnisk, Spies og Degen; 4 med Slagsværd og Degen; 82 med lange Rør og Degen; 43 med Federspyd og Degen; 14 med Hellebarder og Degen.

For Nakskov 1593: 82 for Harnisk, Spies og Degen; eller — da derunder Borgermester Jacob Bomel er ansat for 5, to [1]) hver for 4, to hver for 3, og otte hver for 2 af „Harnisk, Spies og Degen" — i Alt 104 af hver af disse Vaabenslags; 6 for Slagsværd og Degen; 166 for lange Rør og Degen, under hvilke er ansat 1 for 6 „Bøsser" og 6 Degen, Fænriken for 3 Rør og 3 Degen, Jacob Bomel og Andre 5 hver for 2 Rør eller Bøsser og Degen, i Alt altsaa 179; endelig 33 Federspyd og Degen.

For Nyborg 1556: 67 Harnisk, Spies og Degen; 15 (eller nok 16, da Fænriken udentvivl skulde regnes hertil) Harnisk og Hellebarder; 15 Spies og Degen; 49 Rør og Degen; 17 Hellebarder og Degen. 1558: 78 fer Harnisk, Spyd og Degen; 17 for Spies og Degen; 52 for Rør og Degen; 9 for Hellebarder og Degen. 1588: 42 „fuld Rustning med Harnisk, Spyd og Slagsværd;" 61 Hageskytter; 51 Federspyd og Degen.

For Ebeltoft 1588: 58 for Rør og Degen; 8 Federspyd og Degen; 87 Hellebarder og Degen.

For Grenaa 1588: 14 hver for „et halvt Harnisk, en Hellebarde

---

[1]) Af disse to var den ene en Niels Skrædder, der tillige nævnes for 6 Bøsser og 6 Degen. Han stillede altsaa ialt 10 Mand; Borgermester Jacob Bomel 7 Mand.

og en Degen"[2]); 76 for Rør og Degen; 121 for Spyd og Degen.

For Randers[3]) 1588: 54 med Harnisk, og, som det synes, heraf 12 tillige med Slagsværd; 42 med Spies; 153 lange Rør; 49 Federspyd og stakket Rør; 10 „Bindører."

For Malmø 1555: 288 med Spies, hvoraf omtrent 120 tillige Harnisk; 259 med Hellebarder, og deraf omtrent 17 med Harnisk; 11 med Spyd, hvoraf 2 tillige Harnisk; 2 hver med 1 Ringkrave, 1 med 1 Pantser; 115 med Rør og Bøsser; 1 med 1 „Gabelin," 1 med en „Pigkølle." — For 1556: 139 Harnisk; 3 Ringkraver; 15 Slagsværd; 239 Spies; 120 Rør; 30 Federspyd og „Skaffeliner;" 268 Hellebarder.

For Falsterbo 1555: 7 Harnisk; 11 Spies; 8 Rør 9 Spyd; 8 Hellebarder[4]). For 1556: 9 Harnisk; 25 Spies; 5 Rør; 2 Spyd; 15 Hellebarder.

Vaabnene[5]) kunde man inddele fra eet Synspunct i Forsvars og Angrebsvaaben, og disse sidste igien i Skyde-, Stik- og Hugvaaben; fra et andet Synspunct kunde man skielne mellem de mere kostbare eller vigtige, og de sædvanligere, eller egentlig Tillæg til de betydeligere. Af Forsvarsvaaben see vi

---

[2]) Hver 2 af dem skulde holde et heelt Harnisk; „thi de ere ikke formuende at holde et heelt Harnisk."

[3]) For Aarhuus 1588 kan sees det af Geheime-Archivaren, Etatsraad Magnusen, Dr. Hübertz meddeelte Uddrag i dennes Actstykker o. s. v. I. S. 22—23.

[4]) Der siges til Slutning „Er Summa 61 Mand;" de anførte Navne udgiøre nok kun 58; men selv dette er et høiere Beløb end de her nævnte Vaabens. Det samme er Tilfældet med Skanør i Registret for 1555. Det Omvendte finder derimod Sted ved Registrene for 1556 for disse to Byer.

[5]) Ogsaa med det Følgende kan man sammenligne Adlersparres Beretninger i hans forhen nævnte Afhandling, især 4de Capitel.

[redacted]

omtalte Harnisker eller Rustninger, Pantsere, samt Ringkaver. Udtrykket Harnisk, men især Rustning, brugtes imidlertid i Registrene meget hyppigt ikke i egentlig Forstand, men om selve Harnisk og Rustning i Forbindelse med visse Angrebsvaaben, navnlig Spies eller Slagsværd, og stundom med flere mindre, saasom Degen eller deslige; ja, efter et Par af Registrene, for Kolding og Veile, synes det endog som Harnisk og Skydevaaben stundom vare forenede [6]. At dette Forsvars-Vaaben i sig selv ikke var ganske almindeligt, vil man alt kunne slutte, f. Ex. ved at sammenligne det ovenfor om nogle Byers Vaaben anførte med Listerne foran over det egenlige Mandtal for de samme Byer; samt ved at see hen til hvad der ovenfor er uddraget for Grenaa i 1558. Nogle Byer havde slet intet Harnisk, som det stundom endog udtrykkeligt siges, f. Ex. ved Cimbershavn 1555. I denne Henseende kan ogsaa et Kongebrev af 4de Junii 1583 [7] mærkes, hvorved Korsørs Indvaanere, efter deres Ansøgning, fritoges for at anskaffe sig Harnisker til den forestaaende Mynstring, hvorimod det paalagdes dem at holde i deres Huse, hver et godt, langt Rør og en Degen; og de, som ikke vare formuende, skulde have og holde „Federspyd og andre gode Værger." Paa Registret for Korsør over den Mynstring, her omtales, er imidlertid dog opført 17 Harnisker.

At en fuldstændig Rustning eller Harnisk i snevrere Bemærkning var en kostbarere Ting, kan man ogsaa formode deraf, at der nu og da forekommer nogle af Rustningens Dele som Forsvarsvaaben, hvormed man fremstillede sig ved Mynstringen, navnlig i en 5 til 6 Byer Ringkrave og Pantser. „Ringtøi"

[6] Af et i det Foregaaende nævnt Brev af 1588, angaaende Odense, sees det imidlertid, at her er ikkun Stormhue og Skydevaaben skulde være forenede.

[7] Siæll. Tegn. Nr. 15, fol. 224.

i et Register for Laugholm (Laholm) er formodentlig det samme som Ringkrave. Stormhue nævnes i det flere Gange ommeldte Brev af 1588 for Odense.

Udtrykket „Dobbelt Soldner" sees brugt om dem, som havde eller skulde have Harnisk, Spies og Degen tilsammen, eller, som det af et Register for Halmstad synes, Harnisk med Spyd og Hellebard, Degen og Slagsværd. Det Væsentlige ved en dobbelt Soldner var altsaa vistnok, at han var forsynet med Harnisk i egentlig Forstand, tilligemed et eller to andre Vaaben; den, som var formuende nok til at holde et Harnisk, vilde naturligviis ogsaa næsten altid være forsynet med et eller flere Angrebsvaaben.

Som vigtigere Vaaben, forbundne med Harnisk, nævnes som alt anført, især Spies og Slagsværd. Det sidste, der brugtes med begge Hænder tilsammen, var temmelig sieldent; oftest fandtes kun nogle faa i hver By, og i mange slet intet [8]). Spies, eller lange Spies, lange Spyd, vare derimod temmelig almindelige, skiøndt altid blandt de meest anseete Vaaben. Man vil erindre, at paa den Tid dannedes endnu Afdelingerne under Slagene ikke, som senere, af Rækker i faa Geleder bag hinanden, men af Quarreer, der næsten udgiorde en heel compact Masse, til alle Sider bestaaende af mange Geleder. [9])

Her var saaledes det, fra Tiden før Skydevaabens Opfindelse endnu bibeholdte, undertiden 8 til 10 Alen lange Spyd af særdeles Vigtighed, ved at kunne fældes mod Fienden, ligesom nu Geværer med

8) „Dansk Sværd" finder man nævnt i Registrene af 1555 for Kalundborg og 1556 for Ystad. Af det sidste synes det, som det var forskielligt fra Slagsværd.

9) Det var Gustav Adolf, der forandrede denne ældre Brug, som naturligviis var mindre hensigtsmæssig efter at Skydevaaben, især Kanoner, vare opfundne og kunde giore en ødelæggende Virkning i de tætte Masser.

[redacted]

Bajonet. Den Benævnelse, som brugtes for dem, der førte disse Vaaben, og derefter for Krigsfolk mere i Almindelighed, især naar de vare fremmede, Landsknegte (○: Landsefnegte, Spydkarle)[10], forekommer i øvrigt aldrig, det jeg har bemærket, i de her omhandlede Registre.

Den anden Art af de vigtigere Angrebsvaaben udgiorde de egenlige Geværer, især de større, Rør, lange Rør, Bøsser eller lange Bøsser, Hager, udentvivl især Halvhager. Disse, og Benævnelsen for dem, der førte disse Vaaben, Hageskytter, sieldnere: Bøsseskytter, forekomme meget hyppigt i Registrene. I Forbindelse hermed kunne vi strax nævne de „korte Rør" eller „korte Bøsser," der ommeldes i en 8—9 Registre, som oftest dog i ringe Antal. „Telrør" nævnes i et Register af 1556 for Nykiøbing paa Morsøe; jeg veed ikke hvilket Slags Bøsse herved skal betegnes[11].

„Spyd", simpelt hen, opføres undertiden — en Snees Gange — paa Registrene. Stundom, men sieldent, synes derved at være tænkt paa de lange „Spies"; men oftere forekommer det under saadanne Omstændigheder eller Combinationer, at derved maa være meent de mindre Spydarter. Til disse hørte fornemmelig det temmelig ofte forekommende „Federspyd"; samt det sieldnere: „Knebelspyd" og „Gabelliner" eller „Skaffeliner" (javelins), der kun findes nævnte i Registrene for Malmø af 1555 og 1556. „Basfaner" (formodentlig: Partisaner) findes ligeledes, i et Register for Thisted af 1556 og et for Viborg af 1588, i Forbindelse med Federspyd og Hellebarder, altsaa i alt Fald: korte Vaaben.

Ogsaa Hellebarder, der dog vel nærmest regnes til

---

[10]) Af „Lanzen" (Landse), ikke af Land.

[11]) Tällebakar nævnes ligeledes oftere hos Adlersparre, men saavidt jeg har bemærket, uden Forklaring. Om Hager see foran S. 158 Anm. 70.

Hugvaaben, henførtes til de kortere og mindre anseete Værger. Hellebarder findes omtalte i de fleste Registre.

Degen (Kaarde) var det almindeligste blandt alle Vaaben, og i en stor Deel Registre over Byernes Krigsfolk forekommer det for det hele Antal af Mandskabet [12]).

Endnu nævnes i Registrene Baadsmandsøxer (for Skagen 1583), „Bindøxer" (Aarhuus og Randers 1588), „Brede" (jeg husker dog ikke bestemt, om i et Register for nogen Kiøbstad, og har ikke siden kunnet finde Noget derom blandt mine Excerpter); endelig „Pigkølle" (formodentlig et Slags Morgenstierne) i Registret for Malmø af 1555.

De vigtigste Gradationer i Bevæbningen vare trende: Harnisk med Spies eller Slagsværd; lange Ror; korte Vaaben. „Degen" var et af disse sidste, men tillige et af dem, som sædvanligst var forbunden med de to Arter mere betydende Bevæbning.

I øvrigt maa det endnu bemærkes, at der oftere findes tilkiendegivet, at Væbningen ikke var som den burde være. Foran i en Anmærkning til Mandstalslisten for Skagen af 1583 have vi allerede anført et Exempel herpaa. I Registrene af samme Aar for Kolding og Veile anføres særskilt de, som vare taxerede for Harnisk og fuld Rustning og havde det Fornødne (24 i Kolding og 10 i Veile), og de, som vel vare taxerede paa samme Maade, men ikkun havde Rør, hvorhos de dog lovede, at skaffe hvad der fordredes (29 og 10); og paa samme Maade skielnes mellem dem, som vare taxerede for Hageskytter og havde deres Værger (137 og 52), og dem, med hvilke dette sidste ikke var Tilfældet (130 og 23). I Slutningen af

---

12) Undertiden maa dette Vaaben være betragtet som saa sædvanligt, at man ved Registrenes Affattelse ikke har anseet det fornødent at anføre det; det er nemlig nu og da Tilfældet, at Degen slet ikke omtales selv for store Byer.

Registrene for Aalborg, Sæby og Hiørring, ligeledes for 1583, siges ogsaa, undskyldningsviis, at Mandskabet ikke var bedre stafferet, fordi Mynstringen var kommen saa tidlig; men at de, naar det forlangtes og der manglede Noget, skulde oprette dette. En af Grundene til slige Mangler erfarer man af et Brev af 29de September 1553 [13]), hvori Kongen tilkiendegiver Aalborg Borgere: at han er kommen i Forfaring om, at da der kort forhen var udgivet Befaling om, at Bønderne skulde udruste, hver ni den 10de, samt at de skulde sidde i Forraad med Harnisk og gode Værger, om Noget hastigt paakom, saa have mange af Aalborg Borgere solgt bort af Byen deres Harnisk og Værge (til Bønderne), og saaledes havde de nu ikke selv den tilbørlige Rustning. Det paalægges dem derfor Alle, at forskaffe sig gode Harnisk og godt Værge, og Øvrigheden at have Tilsyn dermed o. s. v. [14]).

Endeligen har jeg kun lidet endnu at tilføie om det Forraad af Vaaben, som Byerne, i det mindste adskillige, selv sees at have været i Besiddelse af. Noget herhen hørende er allerede leilighedsviis sagt i det Foregaaende. [15]) Et Par Steder i de titommeldte Registre omtales det ligeledes; saaledes er der i Slutningen af det for Aahuus af 1555, hvorefter 29 eller 30 Personer nævnes for Rør, 30 for Hellebarder, og 40 for Spyd, tilføiet den Bemærkning: „Til disse forne Folk have vi 20 Harnisk"; og i det for Horsens af 1588 forekommer under Rubriken Rustning først „af Byen 4 Rustning," og dernæst

13) Canc. Tegnelser Nr. 4 fol. 278.

14) At det stundom ogsaa kunde være vanskeligt, selv i Stæderne, at faae visse Vaaben, sees af en Erindring til Tinge i Helsingør den 5te Januar 1568, at Enhver maatte rede sig paa at have et godt Rør i sit Huus inden Pindsedag „anseende hvad Brøst her nu findes for Rør" o. s. v.

15) Side 158 ff., 194 o. fl. St.

de private Personers. Især vil denne Materie imidlertid kunne oplyses ved Hielp af de Helsingerske Raadstue-Bøger og fornemmelig ved Kæmner-Regnskaberne, hvor der idelig møde hidhørende Poster, især af Udgift til Reparationer og Reengiøren af Vaaben. Der omtales saaledes flere Gange [16]) Kiøbet af „Spies og Spiesstager" til Byens Behov, i 1578 endog af 44, ligesom omvendt i 1578 og 1579 endeel Spies af Byen bleve solgte til Private, og maaskee tildeels af hiint Antal. [17]) Af Harnisker eiede Byen selv fiorten til femten [18]), og det er især til Reenholdelsen af og Reparationer paa dem og paa Byens Hellebarder (stundom 17 til 18 Stykker, i 1569 derimod 30), at der forekommer Udgifts-Poster i denne Materie; Harniskerne bleve adskilte i deres Dele, forsynede med nye Jernplader; disse, og Hellebarderne, med Nagler, Ringe, Remmer m. m.; en Harniskvisker polerede Rustningen, og Olie („Lissaboner-Olie") samt Flesk, indkiøbtes til Brug ved Afpudsningen. Istandsættelsen og Poleringen af Byens Rør, disses „Forme," Spænder, Kradsere, Laase og Piber i det Hele, berøres ogsaa; det største Antal, Byen saaledes noget Aar satte Penge paa at vedligeholde, var dog, det jeg troer, kun 11. Opslibningen m. v. af Byens „Degen" forekommer ogsaa nu og da, ligesom det sees, at Byen havde Trommer [19]); for ikke at nævne Faner, om hvilke lidet mere vil blive meddeelt leilighedsviis i det Følgende. Samtlige Vaaben bevaredes paa Raadstuen.

Naar Borgerne eller Indvaanerne vare ansatte (taxerede) til Vaaben og Værge, hvilket vel skulde skee aarligen, som ved

16) Navnlig 1557 af 14 Spiesstager for 7 ℞, og i 1578, da der for Stykket af Spies (formodentligt med Jern paa) blev betalt ½ gammel Daler.

17) I 1567 solgtes ogsaa en gammel Spydstage (som det synes: til en Fænnikstage for en Trop skotske Knegte) for 2½ ℞ rund Mynt (det maa erindres, at Myntens Cours i 1567 var maadelig).

18) Regnskaberne for 1562, 1571, 1575, 1578 og maaske oftere.

19) I 1567 findes en Tromme kiøbt for 3 enkelte Daler og 4 ß Mynt.

Ansættelse til Skat, men dog knap steete synderlig regelmæssigt: tilkiendegaves dette i det mindste i Helsingør, og sikkert flere andre Steder, ved Sedler, der omsendtes til enhver Taxeret, og indeholdt hvilke Vaaben han var ansat for. Disse maatte da skaffes og vedligeholdes. Exerceringer eller lignende Ovelser [20]) foretoges imidlertid ikke; kun undtagelsesviis seer man i de helsingørske Bøger nogle enkelte Gange, at Magistraten har ladet hele Mandskabet møde for Raadhuset eller i Gaarden, for at fremvise deres Vaaben, navnlig naar en egenlig Mynstring var forhaanden [21]) Disse Mynstringer fandt vel allerede Sted tidligere [22]); men imod Slutningen af Christian den 3dies Regiering blev ved Breve af 29de September 1554 [23]) bestemt, at der aarlig skulde holdes saadanne Mynstringer Onsdagen efter Philippi og Jacobi Dag. Mynstringer holdtes derefter ogsaa i det mindste, som vi have seet, i 1555, 1556 og 1558. Fremdeles berammedes en saadan i 1560, ved Brev af 9de Marts 1560 [24]); og i det helsingørske Regnskab for 1560 omtales en i dette Aar holdt Mynstring; ligesom Regnskabet for 1561 viser, at der ogsaa i sidstnævnte Aar holdtes en lignende i

---

20) Af et forhen nævnt Brev af 1565 til Odense om Udskrivning af Mandskab kan det bemærkes, at det derved befales, at de til Skytter bestemte Personer skulde indtil Afreisen fra Byen øve sig i Skydning.

21) Raadhuusbogen for 2den Juni 1563 og 27de Mai 1583. Efter den sidstommeldte Tilkiendegivelse skulde Mødet skee „anden Dagen.“ Mynstringen ved Lehnsmanden fandt Sted den 3die Juni næstefter.

22) See saaledes et forhen omtalt Kongebrev af 1542 i Geh. Archivet om Mynstring i Siælland og paa Møen. I øvrigt gav Øvrigheden meget ofte, især i Krigens Tid, Erindring til Tinge, om at Enhver skulde strax møde, Nat eller Dag, bevæbnet ved Raadhuset, naar Klokken ringede eller naar „Trommen slaaer om.“ Dette var af Frygt for pludselige Overfald fra Fiendens Side.

23) Canc. Tegn. fol. 469.

24) Tegnelser, Nr. 6, fol. 233.

Helsingør, hvorhos Brev af 24de Mai 1561 [25]) tilkiendegiver, at Kongen selv vil holde Mynstring over Mandskabet i Skaane. Det synes, som en slig Mynstring ogsaa holdtes i 1562 i Helsingør [26]). I de følgende Krigsaar ere de vel neppe blevne holdte; men fra 17de Aug. 1573 findes et foran nævnt Brev, hvorved Kongen tilkiendegiver Kiøbstæderne i Siælland og paa Smaaøerne, at han vilde lade dem mynstre [27]); i 1578, den 17de Februar, tilvaredes Helsingørs Borgere, efter Kongens egen, dog maaskee specielle og mundtlige, Befaling, at Enhver skulde holde sit Værge og sin Rustning færdig, med Tilføiende at Kongen selv, naar Leiligheden kunde begive sig, vilde overvære Mynstringen; og i 1579 sees det af Helsingørs Kæmner-Regnskab, at en Mynstring dette Aar var holdt endog i 2 Dage. Mynstringerne for 1583 og 1588 have vi noksom ommeldt i det Foregaaende. Efter den Tid fandt de Sted i det mindste i Helsingør i hvert af de følgende Aar, 1589—92, skiøndt de i disse egenlig havde en anden Characteer, nemlig som Festiviteter i Anledning af fyrstelige Personers Nærværelse i Helsingør m. m. Mynstringen af 1593 vil man erindre fra vort Tidligere; og, efter hvad jeg har antegnet mig under et løseligt Giennemsyn af Regnskaberne for Helsingør for de sidste Aar af det 16de Aarhundrede, mynstredes Borgerne ogsaa i 1596 og 1598, dog i det førstnævnte af disse Aar i Anledning af Christian den 4des Kroning, og i Forbindelse med de andre didhørende Festligheder.

Det var i øvrigt ordentligviis for Lehnsmanden, undertiden for Stifts-Lehnsmændene, eller andre dertil særligt udnævnte Adelsmænd, at de sædvanlige Mynstringer holdtes.

---

25) Canc. Tegn. Nr. 6, fol. 438—39.

26) Der anføres, bl. m., 25 ß for 5 Tdr. Øl, som Borgerne drak paa Raadhuset den Dag »de var paa Rustning.«

27) Jvfr. ogsaa Pontoppidan Origines hafnienses, S. 253.

Bekostningerne for Byen ved Mynstringerne bestode deels i Betalinger til Spillemænd, naar ingen faste vare ansatte, til Vaaben, Fanerne, Felttegn m. m, deels og til Foræringer til og Beværtning for Mynsterherrerne og Andre, samt Gilder og Lystighed paa Raadhuset for Borgerne efter overstaaet Arbeide. For at vise de førstnævnte Udgifters, samt *Fanens* og *Felttegns* Beskaffenhed kan jeg af Kæmner-Regnskabet for Helsingør 1583 anføre den „Udgift og Bekostning paa den nye Fænnike, som blev giort til sidste Mynstring, saa og i andre Maader for Felttegn og Andet til Mynstringens Zirat og Tilbehøring." Der kiøbtes saaledes 3 Stykker Sindal, guult og rødt, à 9 ℳ Stykket, 15 Alen hvidt Sindal à 3 ß Alen; fremdeles 4 Lod rødt Stiksilke (2 ℳ), 5½ „siiden Lind" [?] for 3 ß; Skrædderen for at sye Fænniken og 5 Felttegn[28]) 2½ ℳ; for Stangen, som den hængtes paa 8 ß; Hans Guldsmed „for det lille Spyd, som sidder paa Stangen over Fænniken"[29]) 3 ℳ; for 12 Alen rødt Karthecken til Felttegn 9 ℳ; Johan Hattemager for en Knap omgiordet med Sølvtraad, der kom paa Fænnikdragerens Felttegn, 1½ ℳ; for 3 Alen 3 Qvtr. rødt Karthecken til Felttegn 2 ℳ 10 ß; 2½ Lod Kniplinger, der anbragtes ved Enderne paa Felttegn, 2 ℳ for hvert Stykke; for 1½ Lod Guldsnorer 4½ ℳ; for 24 Alen rødt Sindal til Felttegn til Trommeslagerne og Piberne 4½ ℳ; for „4gull (gule?) Karthecken 2 ℳ 12 ß; for en ny Tromme og Trommestikker 5 ℳ 11 ß. Endvidere Spillemændene for deres Tieneste 16 ℳ, for deres Fortæring 5½ ℳ; til en Sværdfeier for Afviskningen af Byens Harnisker, 6 ℳ; Dragerne, der bar disse Harnisker frem og tilbage 6 ß. Den hele Udgift udgiorde 102 ℳ 7 ß,

[28]) Felttegn foræredes siden i Almindelighed i Helsingør til Fændriken, eller Fændrikerne, de 4 Feltførere og Spillemændene.

[29]) I Regnskabet for 1591 omtales som Prydelse anbragt paa Fanen, foruden en saadan Sølvspits som den her omtalte, „en *Silkekost* oven paa Stangen, ligesom og *et rødt Fløiels Haandgreb*.

eller omtrent 51 Daler (nu Species). Til det her Anførte skal jeg endnu kun af Helsingørs Kæmner-Regnskaber for 1588 og de nærmeste Aar efter Frederik den 2dens Regierings Ophør tilføie, at ved en Mynstring i Marts 1588 havde Lehnsmanden fra Kronborg nedsendt en af Kongens Krigsmænd, som skulde skikke Folket (Væbningen) i Orden (han fik foræret 6 Alen Karteck); samt at Byens Fænriker, Feltførere og andre Befalingsmænd fik af Byen Foræringer af Rostokkerøl, f. Ex i Januar 1590, (da Kong Jacob af Skotland kom fra Helsingborg med sin Dronning, sit Følge af Hoffinder o. s. v.) 2 Tdr. Rostokkerøl, og senere i samme Aar, „da Hertug Ulrik af Meklenburg med flere Fyrster vare ventendes til Kronborg til Hertug Julius af Brunsvig, hans Bryllups Høitid" 4 Tdr. Rostokkerøl; samme Qvantum fik de i 1591, da Christian den 4de kom tilbage fra Hyldingen i Norge; og i 1598 endog ½ Læst (6 Tønder). I 1591 havde ogsaa, da Mynstringen[30]) var overstaaet, Byens Borgermestere og Raad Slotsherren paa Kronborg med flere Adelige til Giæst paa Raadhuset, og kostede Giæstebudet 67 Daler. Til de militaire Høitideligheder i Anledning af Kroningen 1596[31]) anvendtes, efter Helsingørs Regnskaber for dette Aar og for 1597, omtrent 650 ₰; men disse Udgifter gaae rigtignok ogsaa fra 27de Marts til 11te September; flere Mynstringer fandt Sted; 40 Borgere bleve som „Knegte" sendte til Kiøbenhavn; m. m.

Endeel af det Nysanførte har, i Forbigaaende, viist hvorledes Mynstringerne nu endogsaa bleve optagne som Dele af Festligheder ved offenlige Anledninger[32]). Fremdeles er det

[30]) Der omtales og ved denne, foruden 4 af Slottets Spillemænd og 1 fra Helsingborg, 2 Pibere og 3 Trommeslaaer. En af Piberne fik endog en Rosenobel.

[31]) 29de August.

[32]) Det kan endnu bemærkes, at der i Helsingørs Regnskab for 1589 endog findes en Indtægt i Anledning af en Mynstring, som holdtes

antydet, hvorledes de vare forbundne med eller endtes med Lystighed. Denne bestod oftest i Drikkelag, men nu og da ogsaa i anden Fornøielse, navnlig i Dands. Jeg vil i denne Henseende anføre fra en anden Kiøbstad, Randers, et Exempel, der ogsaa i flere Maader afspeiler Tiden. Den 2den September 1588 [33]) aflagde adskillige Personer Vidneforklaring: at den Dag, „der stod Mynstring for Byen,“ saae de paa Raadhuset, at Anders Larsen bød „Amour“ [han kaldes ogsaa stundom i Bøgerne „Amor“] Mortensen en Dands med en anden Karl, som han havde ved Haanden, og at han stod længe for ham, og Amour vilde ikke tage Dandsen af ham; Anders og Amour Mortensen kom da op at trættes, og Anders havde sin Daggert ude, men blev hindret i at slaae dermed til Amour ved en Anden; Amour fremviste nu et lille Saar paa den ene Arm; men de Mænd, som derefter paa Tinget udnævntes til hiemme hos Amour at undersøge den Kiole, han hiin Dag havde havt paa, om der fandtes noget tilsvarende Hul paa den, udsagde, at de intet Hul kunde see derpaa, som var giort med Od eller Eg; hvorefter Sandemændene den 16re s. M. svore Anders qvit (fri) for Vold i Sagen.

V.

Om Vagtvæsenet i Byerne.

Til Slutning maa jeg endnu i Korthed omhandle en Indretning i Kiøbstæderne, der vel ikke umiddelbart var grundet

---

da Kongens Søster Anna blev fra Frederiksborg fort gienem Byen til Kronborg, hvor de skotske Gesandter, som vare hidsendte til hendes Formæling med Kong Jacob, opholdt sig. 11 Personer, som ikke vare mødte ved denne Mynstring, maatte nemlig betale Bøder til Statens Casse, i Alt 12½ Daler.

33) Tingbogen for bemeldte Dag. See om de ældste Protocoller i Randers mine Bemærkninger i Hist. Tidsskrift 5te Bind S. 132.

paa eller stod i directe Forbindelse med den egenlige Væbning, men dog i adskillige Henseender havde samme Øiemed og i det mindste for en Deel requirerede de samme Personer. Det er Vagtvæsenet i Kiøbstæderne, jeg skal tale nogle Ord om.

Vagt-Indretningen i Kiøstæderne, navnlig om Natten, var af gammel Oprindelse og omtales nu og da i ældre Retskilder end denne Periodes[34]), men saa kort, at man af dem ikke synderligt kan lære at kiende den. Alligevel var den af temmelig Vigtighed, og maa ofte have medført en ikke ringe Byrde for Borgerne.

Den første og selv endnu paa den Tid, vi omtale, meest virkende Aarsag til Organisationen eller Bibeholdelsen af Vagtvæsenet, var naturligviis den bestandige Frygt for pludselige Overfald, eller for hemmelige Ødelæggelsesforsøg ved Mordbrand, ikke blot i Krig, men endog for det meste ogsaa i Fredstid, som Regieringen og Byerne selv, efter hvad vi oftere foran have berørt, nærede og tildeels maatte nære[35]). Vi træffe derfor ogsaa paa Bestemmelser f. Ex i Helsingør om Dagvagt, mod Stranden, ikke mindre end om Nattevagt. I Forbindelse hermed staaer det Opsyn, der ved Vagt i Byportene skulde holdes med ankommende Fremmede, i det mindste i Kiøbenhavn[36]). Ogsaa erindres det besynderlige Optrin i 1563,

[34]) Meest vel i de kiøbenhavnske Stadsretter; see den af 1294 Art. 84—86; Eriks Stadsret Art. 63 ff., Christoffer af Bayerns Art. 23—25 i Etatsraad Rosenvinges Samling S. 116—17, 137 og 166.

[35]) Det var især for Holmen ved Kiøbenhavn og Krogen, siden Kronborg, ved Helsingør, at man frygtede. Vagtvæsenet paa Holmen tør jeg ikke her indlade mig paa at omhandle, da det vilde føre for langt bort fra min egentlige Gienstand; og med Hensyn til Krogens Forsvar kan det vel være nok her at bemærke, at der af Helsingørs Borgere udvalgtes et Antal, (i 1566 fastsattes det endog til 32,) der, naar Noget paakom, skulde strax begive sig til Slottet og forsvare det, i Forbindelse med dets egenlige Mandskab eller Besætning.

[36]) Brev fra Frederik den 2den til Borgermestere og Raad i Kiøbenhavn

da de svenske Gesandter, og navnligen Steen Eriksen, som var kommen hertil paa Reisen til Tydskland, bleve, efter en i Stilhed hos Regieringen her fattet Plan, opholdte i Kiøbenhavn, og Steen, da han tilsidst med Magt vilde drage ud af Porten, mødte saadan Modstand, at han igien maatte begive sig tilbage til sit Herberg [37]. Fremdeles skulde Vagten, som der siges i et Kongebrev af 6te December 1581 [38] til Kiøbenhavns Magistrat, afværge Ildebrand, Mord og Tyveri. Den førstnævnte Ulykke havde man Grund nok til at befrygte, da i et Tidsrum af kun omtrent 50 Aar en Snees Byer her i Riget, nogle endog flere Gange, undergik meget betydelige, stundom næsten totale Ildebrande: Noget, som begunstigedes ved Straatagene, der vedbleve uagtet de idelige Forbud imod dem, i Forbindelse med uforsigtig Omgang f. Ex. med Skydegeværer, medens man endnu ikke kiendte noget tilstrækkeligt og let anvendeligt Middel til at dæmpe Ilden [39]. Natvagtens sædvanligste Forretning bestod imidlertid i at afværge Uordner og Forbrydelser Allerede i Universitets-Fundatsen af 1539 [40] berøres det Tilfælde, at nogen af Studenterne om Natten skulde blive greben af Vægterne i noget Skielmsstykke. I Helsingør skulde de arrestere Spillemænd, naar de fandtes paa Gaden efterat

---

den 21de August 1576 (Siæll. Tegn. Nr. 13, fol. 184—85). Ogsaa i Ribe omtales Portvagt 1583. (Ny Danske Mag. 2det Bd. S. 280).

37) Holbergs Danmarks Historie 2det Bd. S. 432—33 jvfr. og Danske Magazin 4, 209 ff.

38) Pontoppidan Origines hafn. S. 374.

39) Hele denne Materie maa jeg her forbigaae, kun med den Bemærkning, at der især paa den hedeste og tørreste Tid af Aaret blev af Magistraten i Helsingør, ligesom nok ogsaa flere Steder, befalet, at et stort Kar med Vand skulde være hensat foran enhver Eiendom; Læderspande bleve anskaffede for Byens Regning og laae paa Raadhuset; endelig inspiceredes Ildstederne. Disse saavelsom enkelte Straatag bleve stundom, efter Øvrighedens Befaling, som »ulovlige,« nedrevne af Bysvendene.

40) Tillæget til Oversættelsen af Krags Christian den 3des Historie 1, S. 682.

Vagtklokken var ringet, fremdeles Skibsfolk, under samme Omstændigheder; ja, enkelte Gange seer man at de ere brugte ved Arrestationer af Personer i deres Boliger, dog formodenlig kun om Natten[41]). Ved slige Leiligheder giordes der stundom Modstand, og man seer, f. Ex. i Byen Aarhuus, at det oftere er hændet sig, at Vagten er blevet saaret i sin Tieneste[42]). Det kan med Hensyn til Vagtens Pligter endnu her tilføies, at det i Helsingør blev den 5te Novbr. 1582, bestemt, at Vægterne derefter skulde raabe om Natten „eftersom Klokken slaaer, og nævne Timen, saa man kan høre dem, hvor de ere, som og hvor Natten gaaer."

Forpligtelsen til at deeltage i Vagten synes at have været indskrænket til Færre, og derfor end mere byrdefuld. Af mange Tilkiendegivelser, Erindringer m. m. i de helsingørske Bøger maatte man troe, at det ikkun var de egentlige Borgere, hvem Pligten paalaae, og det saaledes, at de personlig skulde udføre Vagttienesten. Kun Enker og dem, som havde Sygdoms- eller lignende bestemt Forfald[43]), var det tilladt at leie Nogen eller lade en Anden gaae for sig; og selv den saaledes Stillede, siges det oftere, skulde være en Borger. Men ligesom dette Ord i øvrigt ingenlunde altid toges i streng Betydning, saa varieres, i adskillige slige Tilkiendegivelser, Bestemmelserne, især om at de, som stilles, skulde være Borgere, med: at det dog skulde være Personer, man kunde lide paa, „ikke løse Companer, som Dynen ikke sidder fast i Døren efter" m. v., ligesom det ikke heller maatte være gamle Mænd, der leiedes, men unge og stærke Mænd[44]).

41) See Helsingørs Raadhuus-Protocoller for 29de Marts 1568, 8de Aug. 1580, Mandag efter Trinitatis 1559, 14de December 1578, og oftere.

42) Hübertz Aktstykker I, 218 og Sammes hist. Beskr. af Aarhuus S. 51.

43) Deriblandt regnedes, at Vedkommende var Herbergerer: Protoc. 5te Marts 1561.

44) Protoc. for 2den Juni 1563, 5te Marts 1564, 13de Mai 1566, 26de Juni 1570 (ikke „hallandske og ukynde Folk, gamle og affældige Mænd") og flere Steder.

Det synes mig derfor rimeligst, at det var de egentlig Bosatte, hvilke den omhandlede Pligt paalaae. — Fritagne for den synes i Ribe Magistraten at have været, i det mindste for Portvagten og Markedsvagten (Torvevagten) „som for andet smaat Arbeide“ [45]); men i Kiøbenhavn lader det til, at Magistraten, der tidligere havde holdt sig fritagen bl. a. for Vagt, under den i 1580—81 med Borgerne stedfundne Tvist har maattet give efter for Borgernes Begiering om, at Øvrigheden ogsaa skulde tage Deel i denne Byrde [46]), der, som det i deres Klage hedder, „gaaer hastigt omkring her i Byen,“ og hvorved det er bemærket, at hver af de Dannemænd i Raadet dog haver en Part af Vagten om Natten for sin Dør. I Helsingør deeltog Magistraten i Vagten; ja det var endog en Tidlang bestemt, at hver Nat skulde een Raadmand vaage, hvorved det maatte skee, at enhver Raadmand kom til at holde sin Vagt næsten hver Uge; ikke at tale om at en Magistrats-Person i Regelen var Vagtmester indtil langt ind i Frederik den 2dens Regiering, hvorom nedenfor. Forresten vare Fritagelserne for Vagt, som man af det Anførte kan slutte, kun sieldne; oftere gaves saadan Fritagelse af Kongen, især, blandt flere Friheder, til hans Toldere. Magistraten i Helsingør gav i 1580 Lauritz Esbernsen for hans Alderdoms og Skrøbeligheds Skyld fri for Skat, Vagt og Overroen (til Helsingborg) hans Livstid, hvilket den 18de Januar samtyktes af menig Mand.

De, som skulde paa Vagt om Natten, tilsagdes ved en Bysvend samme Dag, eller maaske Dagen forud. Vagten blev

---

45) Forhandlingerne i Striden mellem Ribe Magistrat og Borgere 1583 Ny Danske Mag. 2det Bd. især S. 280 cfr. 284.

46) Borgernes Klager Art. 9 i Pontopp. Origines hafn. S. 473, Magistratens Svar S. 479 og Forliget af 6te Januar 1581 samt den kongelige Stadfæstelse m. v. af 5te April s. A. (S. 485 og 493; her omtales det dog ikke udtrykkeligt).

sat, formodenlig ved Mørkets Indtrædelse, naar den store Vagtklokke blev ringet, og varede indtil der om Morgenen blev afringet[47]. Endnu i 1562[48]) skulde der i Helsingør kun være 6 Vægtere hver Nat; de skulde deles i tre „Selskaber;“ to af dem skulde nemlig vaage og vare flittigen ud mod Stranden, to paa Steengaden, og de to andre vandre om i andre Gader og Stræder. Alle ser skulde samles 2 Gange om Natten, Kl. 11 og Kl. 1, for Raadhuus-Porten og „raadslaae og sige hinanden, om de fornemme Noget at være forhaanden og giøre hverandre Bistand deri; eller sige det til Fogden (Byfogden), om de ikke selv kunde bestaae det.“ Af en Tilførelse i Raadhuus-Protocollen for 29b: Marts 1568 sees, at hiint Antal da var eller blev forandret og forøget saaledes, at 16 Borgere skulde vaage om Natten, og 4 om Dagen ud imod Stranden; og efter dette maatte Vagtholdet det vistnok blive en betydelig Byrde.

Der klages tidt i de helsingorske Protocoller over Forseelser i Henseende til Vagten, snart at de tilsagte Mænd ikke vare mødte, snart at de Vagtpligtige eller de, som disse havde sendt i deres Sted, havde sovet paa Vagten, været drukne, gaaede hiem o. s. v. Dog bleve sielden eller aldrig de Paagieldende virkelig straffede; efter Forbøn gaves de fri, med Advarsler og Trudsler. En Sag af noget mere qualificeret Natur, hvor Vedkommende viste større Opsætsighed, troer jeg dog her at burde meddele som i flere Henseender oplysende den Tids Væsen. Den 27de Januar 1584 anklagedes en Anders Pedersen Bøsseskytte af Vagtmesteren Diderik von Have; da denne nemlig ved Bysvenden havde ladet Anders tilsige, at vaage en Nat, kom Anders drukken paa Vagten, var grov, og vilde

[47]) Protoc. f. 21de December 1575.
[48]) Protocollen for 30 Novbr. 1562.

ikke engang gaae hiem igien, da Didrik bød ham det. Anders spurgte sig selv: „hvo har lagt mig denne Vagt paa?" og svarede selv: „Det har Poul Bysvend giort. Havde jeg ham her, skulde han aldrig mere komme i Frands Skrivers (Borgermester Frands Lauritsens) Gaard." Diderik havde da sagt, at det ikke var Pouls Skyld, men at han (D.) havde paa Borgermesters og Raads Vegne befalet Poul at tilsige Anders. Denne svarede, at han Intet havde med Borgermester og Raad at bestille, „fordi han tiener Kongelig Majestæt," og at han skulde anklage Borgermestrene og Raadet paa det Sted, hvor de skulde ligesaavel tage deres Hat af som han; m. m. Diderik bortviste ham to Gange; men han vilde ikke gaae, men holde sin Vagt. Didrik satte ham da paa „Skarvagten" efter hans Begiering. Da Vagten var bestilt (sat), gik Diderik hiem og lagde sig, men stod igien op Kl. 12 og gik ud for at besee Vagten. Da han nu ikke fandt Anders paa Vagten, tog han to andre Vægtere, Peder Glarmester og Esbern Klokker, „Borgere her i Byen," med sig, og gik hen ved Anders's Vindue; da sad denne inde og drak med sine Giæster. Diderik spurgte ham, om hans Vagt var der. Han svarede: „hvad tusind Diævle vil Du have?" — Didrik gik bort; men Anders begav sig derefter igien paa Vagten, hvor han dog giorde „Mytteri" og skiendtes med de andre Vægtere, og stak efter Peder Glarmester med sit Spyd, hvilket en Anden dog slog tilside, saa der ingen Skade skeete. Bysvenden Poul klagede ogsaa over, at Anders den Nat „siden Eet slog," havde været tre Gange for hans Dør, to Gange før det ringede af Vagt, og 3die Gang da det havde ringet; og at han havde hugget i Døren, raabt og æsket ham ud at slaaes. Alt dette blev beviist og tildeels vedgaaet af Anders, som blot bad om Naade. Han blev vel indsat (i Arresten) til paa videre Besked, men umiddelbart derefter tilføies dog i Protocollen, at Borgermestere og Raad

for godt Folks Forbøns Skyld tilgav ham, dog saa at, hvis han forsaae sig saaledes oftere, skulde denne Sag staae ham aaben; hvorpaa han gav en „haard Forpligt."

Medens vi dvæle ved de helsingorske Bestemmelser, kunne vi endnu berette noget om Befalingen over Vagten: i Aarene 1563 og 1564, og rimeligviis tidligere, var Vagtmesteren en Raadmand; ligesom endnu 1570, da den af Raadmændene, som paa den Tid var det, den 26de Junii traadte fra, og Borgermester Jacob Hansen (der ogsaa tidligere, som Raadmand, havde været Vagtmester) „bevilgede" en Tidlang igien at varetage denne Post, sætte Vagten, og have Opsyn dermed. Et Par Aar efter, 14de April 1572, blev en Raadmand David Hansen befalet at have dette Tilsyn; men i October 1574 overdroges det til en Jens Holm, der ikke var i Raadet, men udentvivl Rodemester. Han vedblev ogsaa at fungere, indtil han i 1582, efter Begiering, blev forlovet „med Tak for Villighed," og Diderik von Have beskikket. — Først i Christian den 4des Tid, 1590, forekommer der i Regnskaberne en lønnet Vagtmester; han fik 24 ℔ aarlig. Faa Aar derefter, 1596, omtales og en „Vagtskriver" i Helsingør, og det med Betaling; han fik ½ ß hver Dag, hvilket fra Paaske til Michaelis bemeldte Aar udgiorde 5 ℔ 6 ß.

Hvad selve Vægterne i Helsingør angaaer, findes der vel, i Protocollen for 26de November 1565: „En Vægter skal have 4 ß runde Penge eller 12 ß Klippinge;" hvorhos Tillæget derefter: „Og hver Borger, som for (frisk, legemsdygtig) er, vaage selv eller en anden Borger i hans Sted," synes virkeligen at tyde paa, at de skulde have nogen Remuneration. Men maaskee har det i saa Fald været forbigaaende, og muligen er det aldrig traadt i Kraft. I det mindste har jeg ikke fundet Spoer til Udredelsen af et saadant Beløb, der aarviis ikke engang kunde

blive ringe, i Kæmner-Regnskaberne, enten for 1565 eller noget andet Aar.

Endelig endnu kun et Par Ord med særskilt Hensyn til Vagten i Kiøbenhavn Ved Brev af 1ste October 1567 tilkiendegiver Kongen: [49]) at, efterdi Borgermestere og Raad i Kiøbenhavn have berettet for ham, at de, for at Alt med Vagt maatte blive desbedre forsørget, vare tilsinds at tage i Tieneste „saamange duelige Karle, som behov giøres" (saaledes i det trykte Brev i Ny Danske Magazin; i Cancelliets Copiebog staaer „et hundrede duelige Karle"), som altid skulle være i Portene, paa Volden, og om Natten paa Gaderne, og lønne dem af Byens Penge; da tillader Kongen nu, at de Karle, som Borgermestere og Raad saaledes tage til Vægtere, altid maae og skulle blive i Byen, og ikke bruges andenstebs, end hvor Borgermestere og Raadmænd have dem behov. Ogsaa i et Brev af 11te Marts 1571 [50]) fra Peder Oxe til Kongen, med Undskyldninger i Henseende til de Overfald, Drab m. v., der ofte fandt Sted i Kiøbenhavn, siges der blandt mere, at Peder Oxe havde talt med Borgermestrene, og at de sige, at der vaager Karle hver Nat, og at de, hvis det ønskes, at flere skulle vaage, gierne ville efterkomme det m. m [51]) Udtrykkene i Borgernes førnævnte Klage af 1580 over Magistraten synes imidlertid at gaae ud fra den Forudsætning, at Borgerne selv eller ved Personer, der leiedes af hver Enkelt, udførte Vagten, hvorimod rigtignok adskilligt i det ligeledes foran nævnte Brev af 6te Decbr. 1581, saaledes som dets Indhold

---

[49]) Canc. Reg. over alle Lande Nr. 9 fol. 259. Det er allerede aftrykt i Ny Danske Magazin 2det Bd. S. 55 efter »en gammel Copiebog.«

[50]) Ryge: Peder Oxes Levnet S. 272.

[51]) Han havde ogsaa befalet Profossen at være paa Gaderne og see vel til, hvilket han antages at ville giøre; »men Byen er stor, saa at de (Misdæderne) mangenstebs kunne komme ud af Byen, uden at komme ud af Portene.«

gives af Pontoppidan, snarest maa antages at forudsætte det som endnu vedvarende, at Vagttienesten udførtes ved Karle, der vare leiede af Byen. Der siges nemlig, at Borgermester og Raad „skulde have flittigt Tilsyn med de forordnede Natte-Vægtere, saa de maatte afværge Ildebrand, Mord og Tyveri, samt see til, at ingen Byens Indvaanere, af hvad Stand de end være kunde, unddrage sig fra Udgiften til en Anstalt, som var hans egen, ikke mindre end Andres Sikkerhed og Velfærd angaaende." Derimod hedder det i det Uddrag, jeg har giort af et Kongebrev i Cancellie-Protocollen [52]) af 6te December 1581 angaaende Kiøbenhavn, at Ingen, i hvem det end er, skal være fritaget for at holde eller lade holde den Vagt om Natten, som er sædvanlig; (til at forebygge Ildebrand, Tyveri, Mord og allehaande Vaade og Skade). Jeg har ikke kunnet eftersee selve Stedet i Registrene; men det forekommer mig ved Sammenstillingen her ovenfor, at mit Uddrag seer mere correct og rigtigt ud, og i saa Fald, vilde det tale for at den i 1567 indførte Brug siden var bleven hævet.

Om en Vagtmester ved Vægterne i Kiøbenhavn har jeg Intet seet; derimod nævnes „Vagtskriveren" flere Gange i Forliget af 1581 mellem Magistraten og Borgerne og i Kongens Approbation m. v. Deraf sees dog kun hans Pligt, at skrive for Kæmnerne og „vare" disses Regnskab, men Intet om hans Forhold til Vagten.

---

52) Siællandske Registre Nr. 12, 191—95.

Et Bidrag

til at oplyse Apothekernes Oprindelse og de ældste Apotheker-Privilegiers Beskaffenhed i Danmark[1]),

af

Dr. F. V. Mansa.

Det er bekiendt, at alle de ældre Apotheker i Danmark ere udstyrede med reelle Privilegier, saa at Besidderne af samme ikke alene kunne afstaae til Arv og sælge det Forraad af Medicinalvarer og pharmaceutiske Redskaber, som de have erhvervet sig, men ogsaa Privilegiet selv, som enhver anden Gienstand for Eiendom. Imod denne Tingenes Orden, hvorved navnlig Apothekerne og derved tillige Medicinalvarerne, under den stedse tiltagende Concurrence, i hei Grad fordyres — hvorved kun Penge, ikke Kundskaber og Dygtighed, fører til Besiddelsen af et Apothek, og hvorved altsaa i det Hele yderst slette Vilkaar for enhver fattig, om endog nok saa dygtig Pharmaceut betinges — have i den senere Tid meget gyldige Indvendinger reist sig; og det er paa Grund af disses Betydenhed, at der for alle de i de seneste Aar oprettede nye Apotheker kun ere udstedte personlige, for den Benaadedes Liv gieldende Privilegier; ligesom ogsaa det Spørgsmaal er kommet paa Bane, hvorvidt det kunde være rigtigt, at Staten affiøbte de ældre Apothek-

[1]) Til denne Fremstilling har jeg benyttet flere af de Kiendsgierninger, Documenter og Ytringer, som allerede findes i en af mig, dog i et andet Øiemed forfattet, og i et lidet udbredt Tidsskrift indrykket Afhandling »om Apothekervæsenet i Danmark i ældre Tider indtil Kong Frederik den Andens Død.« (see Samlinger til den danske Medicinalhistorie af Herholdt og Mansa. 3die Hefte S. 231 og flg.).

eiere deres reelle Privilegier, og indførte samme Betingelser for alle Apotheker i Danmark. Det vilde ganske ligge udenfor Grændsen af dette Tidsskrifts Bestemmelse at undersøge, hvad der taler for og hvad imod en saadan Foranstaltning fra Regieringens Side, hvorfor dette ogsaa her ganske skal lades ude af Sigte. Derimod tør det vel ansees for en Gienstand, værdig Læsernes Opmærksomhed, nøiere at oplyse, hvorledes Apothekervæsenet, navnlig i den anførte Henseende, har udviklet sig i vort Fædreland, og med hvad Ret, større eller mindre, Eierne af de ældre Apotheker ere i Besiddelse af hiin Herlighed; da naturligviis Betingelserne for den i Forslag bragte Afstaaelse af samme for en stor Deel vil beroe paa Resultatet af en slig Undersøgelse.

Saalænge ingen Lægevidenskab existerede i Danmark, og en saadan Tingenes Tilstand varede i det mindste lige indtil den Tid, da det Kiøbenhavnske Universitet stiftedes (henimod Slutningen af det 15de Aarhundrede), kan ingen Tale være om et ordnet Apothekervæsen. Blandt vore oldnordiske Forfædre var Kundskaben om de i Landet voxende medicinske Urter (og kun disse anvendtes til Sygdommenes Behandling) almindeligt udbredt, og enhver forsynlig Familie samlede selv og bevarede saadanne Urter til Brug. I Middelalderen kom den Konst, at give Raad i Sygdomstilfælde fornemmeligen i Hænder paa Præster og Munke; hvorvel den ogsaa, dog sieldnere, udøvedes af Lægfolk, navnlig af Ridderfruerne. Men da hiin Tids Geistlige, klogt benyttende sig af Folkets Vankundighed og Overtro, næsten udelukkende til deres Behandling af Sygdommene anvendte Besværgelser, Formularer, Ceremonier, Amuleter, Helgenes Paakaldelse og lignende overnaturlige Midler [2]), behøvede det egentlige Medicamentforraad ikke at være stort, og man kan

---

[2]) Jvf. min Beretning desangaaende i Philiatrieus Program af 1836 S. 2 flg.

næsten sige, at Kundskab om Lægemidlerne og deres Kræfter, under Middelalderens Mørke, snarere gik tilbage end frem, i det den maaskee ene reddedes fra Undergang ved de mere høitstaaende Qvinder, som fandt en Tilfredsstillelse i at yde de Syge Lindring og Hielp ved de Kundskaber, der vare gaaede i Arv fra Slægt til Slægt. Dog lader det sig ikke negte, at enkelte saavel af den høiere som lavere Geistlighed ikke alene have været i Besiddelse af kirkelig Lærdom; men ogsaa ved deres Læsning af de mere cultiverede Landes medicinske Literatur have erhvervet sig nogen Indsigt i Læren om Sygdommene og om Lægemidlerne, hvorved de skulle helbredes. Jeg behøver her blot at minde om den berømte Canonicus i Roeskilde, Henrik Harpestreng, død ved Aaret 1244, der utvivlsomt maa tillægges en ikke ringe Kundskab i Lægevidenskaben, saaledes som den, efterhaanden udviklet af Grækere, Romere og Arabere, var i Flor paa hans Tid. Det er bekiendt, at man anseer ham som Forfatter til en periphrastisk Oversættelse af Emilius Macers Digt: de virtutibus herbarum. foruden flere andre medicinske Arbeider[3]). Ogsaa den skaanske Abbed, Johannes[4]), som kaldtes for at helbrede Kong Valdemar den Første i hans sidste Sygdom (1182); Biskop Bo i Aarhuus, død 1424 og efterladende sig en betydelig, ved medicinsk Praxis erhvervet Formue[5]), en Biskop Knud i Vesteraas (episcopus Arusiensis civitatis Daciæ)[6]), der upaatvivlelig har

[3]) Henrik Harpestrengs danske Lægebog fra det trettende Aarhundrede, udgivet af Chr. Molbech. Kbhvn. 1826. (Jvf. Molbechs Nord. Tidsskrift. III. 1829. S. 276—288. Danske Mag. 3. Række. II. S. 165. flg.)

[4]) Saxonis Grammatici historia danica. Ed. P. E. Mülleri p. 956. Saxo kalder ham dog medicinæ præsumptuosiorem qvam peritiorem professorem.

[5]) Anmærkninger om nogle Navne i Math. Gableri latinske Vers af H. Gram, i Kh. Vid. Selsk. Skrift. T. I. S. 270.

[6]) Man har oftere, uden Tvivl urigtigt, villet giøre ham til Biskop i

været Dienvidne til den i Montpellier (1466?) grasserende Pest og senere i en Tractat [7]) beskrevet den, — ligesom maaskee nogle Andre, fortjene at nævnes som Mænd, der i lægevidenskabelige Indsigter stode over deres samtidige Landsmænd. Ved den Interesse, som disse Geistlige paa en Tid, da egentlige Læger aldeles manglede, viste et Bistudium, skete det, at Kundskaben om flere af de i Udlandet tilberedte og med større eller mindre Lovtaler udbasunede Lægemidler lidt efter lidt banede sig Adgang til Danmark. Det var fornemlig Italien, hvor den Kunst at tilberede de ofte meget sammensatte og en vidtloftig chemisk Proces udkrævende Lægemidler — saaledes som græske, romerske og især arabiske Læger havde foreskrevet dem — allerede tidlig i Middelalderen udviklede sig, rimeligviis som en Levning fra Romernes Tid. De Mænd, som gave sig af med Lægemidlernes Tilberedning, kaldtes Confectionarii, men maatte, forinden de fik Tilladelse hertil, have underkastet sig en Prøve af Lægernes Collegium i Salerno, og dernæst have aflagt Eed paa at de vilde tilberede „Confectiones secundum formam prædictam." De udsolgte ikke selv deres Præparater; men dette skete, efter en bestemt Taxt, hvorved Hensyn toges til om de vare gamle eller nylig tilberedede, af saakaldte Stationarii, der havde Boutikker i alle større Stæder [8]). Disse, eller mulig Confectionarii selv, medgave igien

Aarhuus, hvor ingen Biskop af dette Navn fandtes i det 15de Aarhundrede.

[7]) Denne Tractat findes i 2 forskiellige Udgaver paa det store Kgl. Bibliothek, fra Beg. af XVI Aarh., begge med disse Slutningslinier: Tractatus de regimine pestilentiae dni Kamiti (Kanuti) epi. arusien. regni dacie, artis medicine expertissimi pfessoris finem habet. Ogsaa i en gammel skreven Lægebog (Nr. 710 i Qvarto i den Thottske Samling paa det st. Kgl. Bibl.) har jeg fundet en Afskrift af denne Tractat om Pesten.

[8]) Navnlig udmærkede Mailand, Rom, Venedig og Genua sig i denne Henseende. Jvf. Möhsen, Geschichte der Wissenschaft in der Mark Brandenburg. Berlin, 1781 S. 375.

reisende Kiøbmænd, de saakaldte Landfarere (Circumforanei), der paa Handelens Vegne giennemkrydsede Europas mere bekiendte Lande, deres Medicinalvare til Forsælgning. I den tidligere Middelalder naaede Landfarerne neppe Danmark, eller de nordiske Lande overhovedet; men man maatte her hielpe sig med leilighedsviis at forskrive de Lægemidler, hvortil man havde Trang, giennem Landsmænd, der reiste til de sydligere og mere cultiverede europæiske Stater. Saaledes erholdt den berømte Biskop Absolon i Aaret 1182 efter Begiering sig tilstillet af Abbed Stephanus Tornacensis en Æske med Theriak fra Paris, „ut humile satis sed utile xenium, magnis et potentibus viris acceptum, qvorum et vitæ status fructuosus est in seculo, et exitus a seculo luctuosus“ [9]).

Det varede imidlertid ikke længe, inden Medicinalhandlerne fandt Vei til Danmark, og efterat engang Bekiendtskabet til de udenlandske Lægemidler var stiftet, maatte heraf paa en naturlig Maade Ønsket om, i Landet selv at besidde Forraadssteder, hvor det, man søgte, stedse og i tilstrækkelig Mængde kunde erholdes, af sig selv opstaae. Dog udførtes dette neppe før henimod Midten af det 15de Aarhundrede, og det vel fornemmelig ved Udsendinge fra de vindskibelige, i alle Danmarks Handelsforhold indgribende Hansestæder. Man har saaledes allerede fra Aarene 1465 og 1479 Skiøder, som angaae Apothekergaarde i Kiøbenhavn [10]). Ligeledes findes i gamle Lægebøger, skrevne omtrent paa denne Tid, f. Ex i den Codex, der under Nr. 249 bevares paa Universitetsbibliotheket, bestemte Hentydninger paa Tilværelsen af Apotheker her i Landet [11]). Det samme

[9]) Riegels: Forsøg til Chirurgiens Historie S. 92.

[10]) See H. Grams Anmærkninger til Gablers latinske Vers, i det Kjøbnske Vid. Selskabs Skrifter, 1750. 4 D. S. 269.

[11]) Side 107 i den anførte Codex hedder det f. Ex.: Giv dem, som have for meget Blod i Hovedet, og hvis Hierte er sygt, „at æde Amatasayam magnam, ther findes i Apotheket allth redhe giorth;“ og S.

graderende
saasom maaskee
der i Lægevidens
Landsmænd. Ved
Tid, da egentlige
dette det, at Kunds
og med større eller
lidt efter lidt banede
fornemlig Italien, hvor
sammensatte og en vidt
Lægemidler — saaledes som
havde foreskrevet dem —
sig, rimeligviis som en
Mænd, som gave sig af
kaldtes Confectionarii, men
hertil, have underkastet sig
i Salerno, og dernæst have
Confectiones secundum
ikke selv deres Præpa
bestemt Taxt, hvorved Hen
eller nylig tilberedede, af
Boutikker i alle større Stæ
Confectionarii selv, medgave igien
dette Navn fandtes i det Øde

Udgaver paa det store Kgl. Biblio
disse Slutningslinier: Tractatus
(Kanuti) epi. arusien. regni
fessoris finem habet. Ogsaa
110 i Qvarto i den Thottske
jeg fundet en Afskrift af denne

Venedig og Genua sig i denne
der Wissenschaft in der Mark

opstaaet Apotheker [14]), hvor ogsaa de sammensatte Lægemidler tilberededes af kunstforstandige Folk. Deels Kundskab herom, deels Overbeviisningen om de store og mangfoldige Bedragerier, som baade de stationaire Udsælgere, og endnu mere Landfarerne, begik med de til Udlandet udførte Lægemidler, maatte saa naturligen ogsaa her i Danmark vække Lysten til i Landet selv at erholde lignende Apotheker. Det synes som den nærmeste Impuls hertil kan være given af Kong Christian den 2dens Fortrolige, Sigbrit, der, som Gram har oplyst [15]), var vel forfaren i Lægekonsten, selv laborerede i Chemien og besad mange Arcana; og om hvem det upaatvivlelig er at Paracelsus taler, naar han fortæller [16]), at han paa sin Reise i

---

14) Ifølge Møhsen's Udsagn (l. c.) er det første Apotheker-Privilegium for Berlin udstedt i Aaret 1488, og i Leipzig allerede 1409. Reinhard (Beitr. zur Gesch. d. Apotheken. Ulm. 1825) anfører, at i Aaret 14[illegible]6 blev Hans Würker, »Lehrer in der Arznei« antaget af Staden Ulm paa 10 Aar for at have Tilsyn med Apothekerne, at god Medicin stedse var forhaanden. I Aaret 1457 erholdt Hans Kettner, »inwendiger Artzt« i Stuttgart, Tilladelse til der at oprette et Apothek (Sattler's Gesch. v. Würtenberg Bd. 5. S. 329). Af en Ordonnance (i Recueil des anciennes lois francaises. Tom. 4. p. 424) erfares, at Paris 1336 havde et Apothek. Overhovedet dannede Apothekerne i Frankrig allerede 1484 et Laug. I Aaret 1345 sees Edvard III. at have givet en Apotheker i London, Coursus de Gangeland, en aarlig Gehalt af 27 Pd. 7 Sch. og 6 Pence for den Opvartning, han havde ydet under Kongens Sygdom i Skotland (Anderson's Gesch. d. Handels. Th. 2 S. 365). I Stockholm oprettedes først i Midten af det 16de Aarhundrede et Apothek, og 1648 det første i Upsala. (Beckmanns Gesch. d. Apotheken, i hans Beitr. z. Gesch. der Erfindungen. Th. 2. S. 493).

15) H. Gram »om Paracelsus har været i Kiøbenhavn?« i det Kbh. Selskabs Skrifter 1 Deel S. 250.

16) Wund-Arznei (i Genfer Udgaven Tom. 3. S. 16). „Stockholmii (skal uden Tvivl være Hafniæ, hvilket Gram tilstrækkeligen synes mig at have beviist i den ovenfor citerede Afhandling) quoque in Dania erat matrona quædam nobilis, quæ omnia vulnera (nervorum vulneribus & iis, in quibus ossa fracta erant, exceptis) tertio hausto dato glutinaret.“

Norden i Aaret 1520 besøgte en berømt Practicantinde som var i Besiddelse af en Saardrik, der kunde læge store Saar inden 3 Dages Forløb. Det er bekiendt, at Sigbrit for denne sin Kundskab i Lægekonsten blev udraabt for Troldom. Ved denne Tid er det ogsaa at det første Apothekerprivilegium, som vi kiende, blev givet, og det af Christian den Anden i Aaret 1514 til en vis Hans Apotheker. Ligeledes forekommer 1519 Dionysius Willumsen, „myn Herris (ɔ: Kongens) Apotheker;"*) om hvem man mener, at han enten var en Broder, eller Nærbeslægtet af Sigbrit. Kongens aabne Brev til førstnævnte Apotheker lyder saaledes:

Hanss apoteker uti kiøpnehaffn fiick protectorium in „generali forma cum clausulis seqventibus, oc skede thet swo „at han kommende eller fallende worder for nogen sager, brøde „eller skyld, Tha well myn herris nade at ingen skall wære hanss „retther eller dommer ther udi vden Hanss nade selffue, oc „haffuer myn herre befalet oc vndt hannem apotecken her i kiøp- „nehaffn for at staa i alle moode oc vp at holle som thett seg bør, „oc haffue oc nade (nyde) swodanne Friiheder oc priuilegier som „framfarne Apoteker for hannom nydt oc brugt haffue: oc well „myn herris nade ey at nogen skall her uti kiøpenhaffn ehwo the „helst ere skulle læcke Clarette at sælge for pending, oc ey heller „nogit støt krudt som ber at sælges paa Apoteken vden forn: „hans apoteker allene oc vnder myn herris nade tillader oc „will at han skall oc moo wære skattefrii, cum inhibitione „Serdelis borgemester og radt hannem paa forne artickle o. s. v. „Datum haffniæ die lucij pape et martiris Anno mdxiiij [17]."

Der findes vel i dette Actstykke ingen bestemt Hentydning paa, at det meddeelte Privilegium kun skulde være et personligt, men at det forholder sig saaledes, derom kan ingen

*) Suhms og Sandvigs Samlinger II. Deel, 1 Hefte S. 116.
[17]) Sammesteds, II. Deel, 1 Hefte. S. 116.

Tvivl være, da ellers en saa vigtig Omstændighed som den, at Privilegiet kunde gaae i Arv til Besidderens Børn eller Slægt, eller endog sælges til Andre, nødvendigviis udtrykkelig maatte være anført. Det er paa den anden Side rimeligt, at bemeldte Apothek har været noget andet og mere, end een af de tidligere Landfarer-Boutikker. Om forøvrigt de her omtalte Apotheker under Christian II. have været de første Apotheker af denne Beskaffenhed her i Landet, (i Kongens Brev af 1513 omtales „framfarne" ɔ: foregaaende, tidligere) eller naar og hvorledes overhovedet Overgangen fra Medicinalkræmmernes Udsalgssteder til virkelige Apotheker, hvor Lægemidlerne selvstændigen tilberededes og udsolgtes efter Recept, her foregik: er formedelst Mangel paa didhenhørende, nødvendige Documenter umuligt med Bestemthed at afgiøre. I ethvert Tilfælde, maa jeg være af den Mening, at de virkelige Apotheker saavel her, som i andre Lande, ikke have udviklet sig af Medicinalkræmmernes Udsalgssteder, men selvstændigen ere opstaaede; i det Landfarerne og Apothekerne maae antages at have været naturlige Antagonister.

Da Kong Christian den 2den blev forjaget fra Riget i Aaret 1523, fulgte, som bekiendt, de fleste Mænd, som han havde fremtrukket, og saaledes ogsaa den her nævnte Dionysius Willumsen, med ham i Landsflygtighed. Landet var nu blottet for et Apothek. Da Frederik den 1ste havde besteget Thronen, bestræbte han sig gientagne Gange for at faae denne Mangel afhiulpen, men forgieves. Først henvendte han sige paa Herredagen i Kiøbenhavn 1525 og senere paa den i Odense 1526, til Rigsraadet for at formaae det til at udsætte en aarlig Løn for tvende forfarne Apothekere, hvoraf han meente at den ene kunde behøves i Siælland, den anden i Jylland; men uagtet Rigsraadet erkiendte Nytten af Kongens Forslag, afslog det dog at forstrække de dertil nødvendige Penge, sigende:

„hvo dem haver behov, han lonne dem"[18]. Senere (i Aaret 1531), efterat Graabrødrene i Kiøbenhavn havde maattet afstaae deres Kloster[19], haabede han, ved at overlade en Deel deraf til en Apotheker, at kunne opnaae sit Ønske og saaledes nogenlunde afhielpe en følelig Mangel[20], men det lykkedes ikke, uvist af hvilken Grund. Af den bekiendte, først catholske Cannik, senere lutherske Præst og Polyhistor Christen Pedersens Bog „om Urtevand til at læge allehaande Sotter" o. s. v., trykt i Malmø 1534, og indeholdende en populær Anviisning til at tilberede en stor Mængde destillerede Vande af Planter, med Beskrivelse af de dertil hørende Apparater og Konstgreb, sees, at slige chemiske Sysselsættelser ikke vare ubekiendte i Danmark[21].

Først Kong Christian den 3die lykkedes det, kort efter Kiøbenhavns Beleiring, at bringe en Hollænder, Willum Uno, til at anlægge et Apothek i Danmarks Hovedstad. Af et Brev fra Christian den 3die, dateret Flensborg die Assumptionis Mariæ 1536, sees, at Kongen antog denne for sin Apotheker, gav ham qvit og fri for al borgerlig Tyngde, fri Bolig for Livstid i Kongens Gaard i Høibrostræde, samt forbød, at nogen

18) Tractatus habitus Hafniæ, in communi diæta Regni circa Jacobi Apostoli Anno &c. MDXXV. — Tractatus habitus Othoniæ &c. MDXXVI.

19) Dette skete 1530. Afstaaelsesbrevet er aftrykt i Ny Danske Magazin 1ste Bd. S. 31.

20) I Kongens Brev til Magistraten (af Aar 1531) hedder det: »Vider, at som I selv kunne formærke, at I selv, Eders Borgere og menig Mand her omkring Eders By storlig behøve en Doctor og Apotheker« o. s. v.

21) Just denne Mangel paa Apotheker, nu da Trangen dertil engang var vakt, maatte bevirke, at flere Lægfolk lagde sig efter den spagyriske Konst. Blandt Saadanne maa her fremhæves Christian den 3dies Datter, Anna, der 1548 formæledes med Prinds August, senere Churfyrste af Sachsen. I Slottet Lochau havde hun ladet opbygge et stort Laboratorium, hvor hun beskiæftigede sig med alchymistiske Forsøg, men ogsaa tilberedede en stor Mængde Medicamenter,

Anden end han i Kiøbenhavn maatte faldbyde saadanne Apothekervarer, som kaldes Composita og vare tillavede efter Recept o. s. v.[22]). Dette Privilegium var saaledes, efter sine egne Ords Lydende, kun et personligt, et Livsprivilegium; men allerede i Aaret 1557 erholdt Willum Unos Kone, Marine, Kongens Tilladelse til, hvis hun skulde overleve sin Mand, at maatte beholde Apotheket i Kiøbenhavn „udi hendes Livstid og saalænge hun lever," med de samme Friheder og Rettigheder som hendes Mand; dog at hun skulde forsørge Apotheket med gode og forstandige Apothekersvende[23]). Imidlertid overlevede Willum Uno sin Kone og paa en Maade sig selv; thi Apotheket kom i et saadant Forfald, at Kongen fandt sig foranlediget til, ved tvende Læger (Dr. Martinus Ædituus og Dr. Hans Bentzen, senere Christian den 4ᵈᵉˢ Hoflæge*) at lade det undersøge Aar 1569, hvilken Apotheker-

som hun, »die gute Mutter Anna,« uden Betaling uddeelte til Fattige. Hun skrev derhos en lille Lægebog.

22) Pontoppidan, Origines hafnienses S. 469. En vis Johan v. Dieck, som Kongen noget tidligere samme Aar (l. c.) havde tilstaaet lignende Begunstigelser, naar han inden førstkommende Pintsedag kunde oprette et forsvarligt Apothek, har rimeligviis ikke kunnet opfylde det, der fordredes af ham. Den omtalte Kongens Gaard i Høibrostræde angives nærmere som det Steenhuus, hvori den bekiendte Ambrosius Bogbinder havde boet, og som rimeligviis er tilfaldet Kongen ved Confiscation, efterat denne oprørske Borgermester selv havde forkortet sine Dage. At der ved Oprettelsen af dette Apothek, foruden til Stadens, ogsaa, og vel hovedsageligen, er taget Hensyn til Kongens og Hoffets Fornødenhed, sees deels af Brevets Udtryk »sin« d. e. Kongens Apotheker; deels af den tilføiede Bestemmelse, at denne paa sin Bekostning skulde holde en Svend, som kunde følge Kongen, hvor han drog hen, og at han af Gaarden aarlig skulde betale 30 Jochumsdaler, hvis Saadant ikke giordes nødvendigt.

23) Cancellie-Registrant Nr. 6. Fol. 143.

*) I et Kongebrev, dat. Antvorskov, 2den Sept. 1592 (Siæll. Tegnelser) nævnes »Os elskelig Dr. Johannes Bentzius, Vor Hofmedicus.«

Visitation upaatvivlelig er den ældste i Danmark[24]. Kort efter, i Aaret 1572, overdrog han sit Livsprivilegium til en vis Mathern von Wermelskercken, som derpaa ogsaa fik Kongelig Confirmation af Frederik den Anden. I denne Confirmation hedder det: „Efterdi denne Brevviser, Mathern von Wermelskercken, underdanigst har ladet Os tilkiendegive, at han har handlet med Os elskelige Willum Uno, saa at han har overdraget ham det Livsbrev, som Vor kiære Fader har undt og givet ham o. s. v., saa tillader Vi med dette Vort aabne Brev, at M. v. Wermelskercken maa være Vor Apotheker i Kiøbenhavn, og have sin Bolig i Vor Gaard i Høibrostræde, og skal han være fri og qvit for alle Skatter og borgerlige Tyngder og Besværinger „udi hans Livstid og saalænge han lever" o. s. v.[25]

Det viste sig imidlertid snart, at det ikke var nogen ufordeelagtig Levevei at være Apotheker i Kiøbenhavn[26], og inden Frederik den 2den døde, havde en anden Pharmaceut, Walert Jansson, ansøgt om og erholdt Privilegium paa at oprette endnu eet Apothek i Rigets Hovedstad[27]. Privilegiet er med Hensyn til de Apothekeren paahvilende Pligter næsten eenslydende med de forhen nævnte. Da der imidlertid ikke blev tilstaaet denne nogen offentlig Bolig, er den Omstændighed: om Privilegiet skulde være personligt eller reelt, ikke berørt, men af den tidligere anførte Grund tør man vel heraf slutte,

---

24) Det Kgl. Brev desangaaende er dat. Helsingør d. 5te Marts og findes i Cancellie-Registranten (Tegnelser for alle Lande) Nr. 10, Fol. 293. a.

25) Dette aabne Brev er dateret Frederiksborg d. 10de September Aar 1572. En Afskrift deraf findes i Geheime-Archivet.

26) Ogsaa vedbleve Landfarerne at hiemsøge Danmark og Hovedstaden. Henrik Smidt i Fortalen til hans lille Bog: om Menniskens Vand, 1557), kalder dem »fordærvede Kiøbmænd, Therragelse- (Theriak)- og Olie-Kræmmere, som bedrage den menige og simple Almue.«

27) Geheime-Archivet.

[redacted]

at det kun har været personligt. Dette bliver saa meget mere indlysende som Kongen, da W. Jansson kort efter, maaskee endog forinden han fik sit Apothek i Stand, døde, gav en vis Hans de Hundt i Aaret 1572 Tilladelse til i den Afdødes Sted at være Apotheker i Kiøbenhavn [28]), uden at Privilegiet blev Gienstand for Salg.

Saaledes maa det vel ansees for tilstrækkeligt oplyst, at de første Apotheker-Privilegier kun have været personlige.

I Christian den Fierdes Regieringstid blev Antallet paa Kiøbenhavns Apotheker længe [29]) ikke udvidet; derimod udvirkede de to dalevende Apothekere, Mathias Kalkoven og Hans Stein, at deres hidtilværende personlige Privilegier nu bleve forvandlede til reelle, saa at de kunde tages i Arv af deres Efterladte, eller sælges til Fordeel for disse. At en saadan Bestemmelse er fattet af Kongen, fremgaaer ganske utvivlsomt af en Brevvexling mellem Christian den Fierdes Livlæge, Arnisæus, og det medicinske Facultets Decanus, Thomas Fincke. Denne Brevvexling blev fort i Anledning af Christian den Fierdes bekiendte Rescript af 1ste November 1629 om en aarlig Visitation af Kiøbenhavns Apotheker; en Forholdregel, der lige saa meget maatte ansees for begrundet i de daværende Officiners mindre gode Tilstand, som nødvendig for at forebygge deres fremtidige Forfald, nu da de personlige Privilegier vare gaaede

28) Det aabne Brev desangaaende er dateret Frederiksberg d. 14de Mai 1572 og findes i Afskrift i Geheime-Archivet.

29) Forst i Aaret 1642 finder man heri en Forandring, idet en vis Samuel Meyer anføres i Regnskabet for dette Aar som Kongens Hofapotheker med en aarlig Løn af 200 Rdl. (Dansk Magazin V. S. 212). Det maa være dette Apothek, hvortil Jens Lauritsson Wolff i hans Encomion regni Daniæ (trykt 1654) sigter, naar han S. 147 siger, at »Hs. Kgl. Majestæts Apothek er i et stort grundmuret Huus, imellem Kiøbenhavns Slots Ridder- eller Dandsesal og Porten, i hvilket Huus i fordums Tid var Rigets Hofmesters eller Statholders og Rigets Raads Forsamlingsstue.«

over til reelle. Arnisæus skriver under 18de Nov. samme Aar til Fincke blandt andet: „Begge Apothekere (i Kiøbenhavn) have nylig erholdt Kongeligt Privilegium: at alle deres Redskaber og alle deres Lægemidler skulle, naar Dødsfald imellem dem indtræffer, gaae i Arv til deres Afkom, tilligemed Tilladelsen til at aabne Officinerne; dog paa det Vilkaar, at Kongen forbeholder sig at lade den, der skal modtage Apotheket, prøve af Medici, og, naar han er befunden at være duelig, da allernaadigst at stadfæste hans Privilegium, førend han maa giøre Brug [30]) deraf."

I denne Aand ere alle følgende Apotheker-Privilegier indtil den allerseneste Tid udfærdigede, saa at altsaa alle de Apotheker, for hvilke disse gielde, med fuld juridisk Berettigelse og ikke alene ved Hævd ere i Besiddelse af en Herlighed, som nyere Anskuelser stræbe efter at betage dem.

---

30) Herholdts Bidrag til Pharmaciens og Medicinaltaxtens Historie i Danmark S. 47 flg.

Nogle Bemærkninger
om Sorøe Kirkes Alder og Bygningsstiil,

af
N. L. Høyen.

En opmærksom Besøger bliver let vaer, at der i det Indre af Sorøe Kirke[1]) hersker en Uovereensstemmelse, som er en Følge af, at to forskiellige Stiilarter staae uopløste ved Siden af hinanden. Den senere af dem betegner ikke alene enkeltstaaende afvigende Dele, men den danner endog i Hovedskibet ligesom en egen afsluttet Heelhed inden i den ældre Bygning. En nøiere Betragtning vil snart overbevise ham om, at det er en Fornyelse af Kirkens Hvælvinger, der har givet Anledning hertil. I Korsfløiene og Sidegangene har man imidlertid rettet sig efter den tidligere Anordning, og Forskiellen mellem det Ældre og det senere Tilkomne, mellem den runde og den spidse Bue, falder derved mindre i Øinene. I Hovedskibet er derimod en ny Fordeling af Krydshvælvingerne bleven indført, hvorved Høikirkens Vinduer komme til at staae usymmetrisk og knebet under Sidebuerne, der i Anordningen nødvendigviis maae rette sig efter Vægpillerne, som danne Hvælvingens Støttepunkter. Men disse Vægpiller ere ulige store. Hveranden af dem er sammensat, bred og stærkt fremspringende, da den, foruden Sidetrykket og Krydsribberne bærer

[1]) En høist ombyggelig Beskrivelse af denne Kirkes Indre, støttet især paa skriftlige Kilder, har Etatsraad Estrup leveret som Indledning til F. F. Vendelboes Beskrivelse af Mindesmærker i Sorøe Academies Kirke. (Et Program fra Sorøe. 1836.) Hermed kan sammenlignes: Etatsraad C. Molbech: „Om Aabningen af Absalons Grav, med en og anden Bemærkning, Sorøe Klosterkirke vedkommende.“ Nordisk Tidsskrift 1ste Bind p. 152—161.

en svær Giordbue; hverandeu er enkelt og smal og mere tilbagetrædende, fordi den kun tiener til Støttepunkt for Sidetrykket og for Dværgsøilen, der bærer en let Tværribbe. Men ved at lægge Mærke til den Skiævhed, som herved synes at vise sig i Stillingen af Hoikirkens Vinduer, bliver tillige Blikket skarpere fæstet paa begge Hovedskibets Sider, og det bliver da tydeligt, hvor daarligt disse Væg-Piller, især de bredere, ere ligesom klistrede til Muren og foran paa de oprindelige Piller, der bære Lavkirkens Buerad; hvor raat de overskære det gamle Fodstykke, Tværbaandet neden under Buerne og det saugformede, smalle Baand oven over dem, disse Væggenes oprindelige Prydelser; og endelig, hvor egen deres simple Ledføining er i Modsætning til den, som hører til de ældre Partier, og som, trods al Forvandskning og Plumphed, dog endnu erindrer os om antike Former [2]) Derimod danne Vægpillerne og Hvælvingen indbyrdes en fuldkommen Eenhed, og denne er saa stærkt fremtrædende, understøttes saa godt af den eensformige Ophvidtning og Opmaling, at Øiet kommer til at oversee, hvorledes Væggene tilhøre en ældre, men nu rigtignok lemlæstet Symmetrie.

Om Tiden og Anledningen til denne besynderlige Indbygning haves der, som det Følgende vil vise, den fornødne historiske Oplysning; men denne savnes aldeles, eller indskrænker sig dog til et Par høist sparsomme Vink, naar Tidspunktet for Kirkens oprindelige Bygning skal bestemmes.

Mangfoldige Vidnesbyrd bekræfte, at Absalon fornyede den fædrene Stiftelse i Aaret 1161. Og han giorde det paa en Maade, som berettiger ham til at kaldes Klosterets Grundlægger [3]); thi han fandt Stedet forladt, men han efterlod det, beriget med betydelige Midler og hævet til stor Anseelse.

[2]) Desværre er Fodstykkets Ledføining paa de fleste Steder forslikket og forhutlet.

[3]) Indskriften paa hans Grav. Nye Danske Magazin 6te B. p. 91.

Det er ligeledes sikkert, at han ved sine Gaver, i rede Penge og Gods, gientagne Gange tog Hensyn til de Bygningsfornødenheder[4]), som et saa udvidet Anlæg maatte komme til at behøve. Men Kirken omtales ikke med eet eneste Ord før dens Brand i A. 1247, og forsaavidt kan det blot opstilles som en sandsynlig Formodning, at den uanseenlige Steenbygning, som Asker havde ladet opføre, kun blev brugt saalænge Nødvendigheden bød det, men at den større Plan, som Absalon havde for Øie lige fra Begyndelsen, maatte fordre en ny Kirke, som i Rummelighed og Værdighed kunde svare dertil.

Bestyrkelsen, som denne Formodning ikke kan erholde fra samtidige skriftlige Kilder, har den imidlertid faaet paa den uomtvisteligste Maade giennem en Kiendsgierning, hvis Opdagelse skyldes en langt senere Tid. I Aaret 1774[5]) blev der, i Muurpillen mellem de tvende Capeller i den søndre Korsfløi, fundet tvende smaa, af Ælde næsten fortærede, Trækister med Dødningebeen, tilligemed en Blyplade, der angav, at Benene i den ene af dem tilhørte Skialm Hvide, Absalons Bedstefader. Herved bekræftedes altsaa paa det uimodsigeligste det, som Catal. illustr. Soræ sepult. beretter, at Absalon selv lod Bedstefaderens og Farbroderens Been flytte fra Fienesløvlille til Klosterkirken[6]) i Sorøe og der begrave i den

---

4) Han bestemte ⅓ af Offeret paa den hellige Margarethes Alter „ad opus construendi monasterii." Lucii III. Bekræftelse af 25de Januari 1181 i Thorkelin Diplomat. I. 267, og i Gavebogen i S. R. D. IV. p. 470. Senere (1197) gav han Klosteret Toaker i Halland, for at det derfra kunde hente flere af dets Bygningsfornødenheder. Gavebogen 471.

5) S. R. D. IV. 569. not. a.

6) S. R. D. IV. 540. „in ecclesiam nostram." Forfatteren lægger Vægt derpaa. Begravelserne i Askers lille Kirke rørte Absalon ikke, de vare jo inden for Klosterets Mure. At man, dengang Catalogen blev skreven, ikke har havt Tvivl om Kirkens høie Alder, sees desuden af Liigstenen fra 1536, hvorpaa der staaer: 1201 Absalon hic sepultus est. Marmora danica, I. 146. Estrups Absalon, 181.

søndre Væg mellem Evangelisten Johannes's og de Hellige Benedicts og Bernhards Altere. Men denne Klosterkirke staaer endnu; den kan selv overbevise os om, at den er af een Støbning i alle sine oprindelige Dele, at den ifølge Stilen ikke paa nogen Maade kan være senere end den sidste Halvdeel af det tolvte Aarhundrede, og at den er anlagt efter en Maalestok, som, med Hensyn til vore Forhold, maa kaldes anseelig og Stifteren værdig. Den ovenanførte Formodning bliver saaledes til Vished, uagtet vi savne enhver Angivelse af Tiden, da den blev begyndt og fuldendt. Vi vide ikke engang, naar hiin Flytning fandt Sted, og det ældste Aarstal, vi med Sikkerhed kunne angive for en Begravelse i Kirken, er 1179 [7]), da den slesvigske Biskop Frederiks Liig blev ført derhen.

Absalons Bygning — Kirken, eller den store Kirke [8]) — blev tillige Hvilestedet for ham, hans Broder Esbern og flere af deres Slægt. Hans Forældre og hans Farbroder Ebbe, med sine tvende Hustruer og to af sine Børn, laae derimod i den gamle Kirke (det lille Steencapel, som Asker havde ladet opføre) [9]) indtil 1285, da de høitideligt flyttedes over til den større Familiebegravelse. Denne gamle Kirke er sikkert den samme, som i Absalons Testamente kaldes Capella de Sora [10]), og i Opregnelsen af Brandens Ødelæggelser 1247, sacellum

7) S. R. D. I. 280. IV, 543.

8) S. R. D. 535. 540.

9) S. R. D. IV. p. 540. (Jævnf. hermed. p. 466.) En saadan »gammel« og mindre Kirke, opført mellem 1116—31, findes endnu ved Cistercienserklosteret Eberbach, paa Sydsiden af Taunusbierget. Dette Kloster var ogsaa oprindeligen bestemt for Benedictinerne. Den større og nyere Kirke, som blev opført 1150—86, efterat Klosteret havde skiftet Orden, staaer ligeledes endnu, og er en ret mærkelig Bygning. F. Geier und R. Görz »Denkmale romanischer Baukunst am Rhein.« 1ste Lieferung.

10) S. R. D. V. 421. *Capella*, som Benævnelse for en ringere Kirke, findes ogsaa i Lucii III. Confirmations Brev for Sorøe Kloster 1181. S. R. D. IV. 567. Thorkelin Diplomat. I. 268.

episcopi[11]). Begge disse Benævnelser forekomme ikke tiere; Bygningen selv omtales, efter Flytningen af hine ærværdige Levninger, ikke førend i det 16de Aarhundrede af Morten Pedersen, senere af Stephanius[12]). Disse Forfatteres korte Angivelser kunde bringe paa den ikke usandsynlige Formodning, at blot det lille Chor er blevet bevaret af den gamle Kirke, og at dens øvrige Plads er bleven optaget af Porthuset og den tilstødende Bygning.

Sammenlignes denne absalonske Bygning med andre store Kirker fra det tolvte Aarhundrede, som Lunds, Ribes, Viborgs, da mangler den vel det anseelige Syn, som Taarnene give disse Domkirker, men ved sin Størrelse[13]) stiller den sig alligevel i Række med flere af dem. Det er imidlertid ikke Omfanget, men vel Udførelsen, som danner den største Forskiel. Udvendig har den aldrig havt nogen rigt udsmykket Chorslutning, og Indgangene synes at have været aldeles simple. Indvendig har den ingen Omgang ovenover Sideskibene (trisorium), og Lavkirkens Buerad er aldeles simpel. Den er heelt og holdent bygget af Muursteen, medens de andre, enten heelt igiennem eller dog i betydelige Partier, ere opførte af hugne Steen. Den savner derfor også den Rigdom af Søiler og Halvsøiler og den Pyntelighed i Hoved- og Fodstykker, som i hine giøre saa god Virkning. Da dens Opførelse, selv i det tidligste, ei har kunnet tage sin Begyndelse før meer end ti Aar efter Midten af Aarhundredet, saa kan man gierne sige, at der, især i Sammenligning med de to jydske Kirker, ligesom er noget Forældet i hele dens

[11]) S. R. D. IV, 585.

[12]) Molbechs Bidrag til en Skildring af Sorøe i Stephanii Tid 1632. i Skandinav. Litteratur-Selskabs Skrifter. 1816—17. p. 459.

[13]) Dens indre Maal: Længden 110 Alen, Breden 34 Alen, Høiden omtr. 26 Alen, staae vel endeel tilbage for Lunds Kirke. Ribe derimod er ikke saa lang, men den er lidt bredere (selv uden det Tilbyggede) og høiere. Viborg er mindre i enhver Udstrækning.

Charakteer. Dette maa vel skilles fra den alvorlige Simpelhed, som hersker i den, og som saa godt svarer til den Tarveligheds Aand, der dengang sømmede sig for et Cistercienser-Kloster; og Grunden dertil maa nærmest søges i den Omstændighed, at tvende Muursteens Kirker fra det 11te Aarhundrede, Trinitatis i Roskilde og vor Frue i Ringsted, have staaet som Monstre for Bygmesteren. Det er ikke alene i Materialet vi her finde Overeensstemmelse [14], men ogsaa i hele Ledfølningen og i Halvsøilernes snart klodsede, snart langstrakte Forhold.

Det er alt forhen bemærket, at de nye Hvælvinger, med Undtagelse af dem i Hovedskibet, ere fordeelte paa samme Maade som de gamle have været det. At Bygningen virkelig fra Begyndelsen har været beregnet paa at blive overhvælvet, sees tydeligt i Sidegangene, hvor de svære Halvsøiler [15] ellers vilde have været overflødige. Ogsaa i Korset, der er ligesaa bredt som Hovedskibet, opdager man denne Hensigt. Ikke alene ere tre af de mægtige halvrunde Giordbuer her blevne bevarede; men, mod Øst og Vest ere Vinduerne i Hoikirken blevne rykkede nærmere sammen, for, i Forening med Arkaden forneden og Hvælvingsbuen foroven, at danne en samlet Symetrie [16].

---

14) Kampesteen, eller Brudsteen af Kalk og Kridt, ere slet ikke ualmindelige i Siællands ældste Kirkebygninger, navnlig i Landsbyerne. Den lille Kirke i Biernede, tæt ved Sorø, som Ebbe Skialmsen har ladet opføre, er af brudte Kalksteen. Ogsaa større Kirker, som den i store Heddinge, og som vor Frue i Roskilde, ere af Brudsteen i deres oprindelige Partier.

15) I det sydlige Sideskib, som ikke havde Vinduer, og som understøttedes af den tilstødende Klostergang, er der fiirkantede, flade Halvpiller, og disse ere nu endog forhuggede. I det nordlige derimod ere Halvsøiler, men med afvexlende Former. Den ene af disse, som ogsaa findes i Roskilde, bebuder aabenbart den senere Knippesøile.

16) En lignende Fordeling af den hvælvede Hoikirkes Vinduer findes i

Der er imidlertid i Sorøe Kirkes Plan et ikke uinteressant Træk, hvorved den stiller sig fra alle vore øvrige Kirker: hver Korsfløi har tvende Capeller, som ligge i lige Flugt med Choret. Denne Maade, at fordele flere Capeller paa langs med Korsets østlige Side, blev senere meget almindelig i Italien, hvor Tribunen som oftest, ligesom i de ældre Basiliker, vedblev at slutte sig til Korsets store Masse; men i det tolvte Aarhundrede findes den kun sieldent og, som det synes, ikke i Italien, men Nord for Alperne. At denne Anordning her ikke blev almindeligere, at den endog næsten aldeles forsvandt, var vel en simpel Følge af, at den nye Stiil, som her alt giærede, lagde meer og meer Vægt paa Tribunens architectoniske Betydning, og at saaledes denne, og ikke Korsfløiene, maatte blive det rette Samlingspunkt for det forøgede Antal af Capeller. Mærkeligt nok, at imellem de enkelte Kirker, som have den ovennævnte Anordning, er netop det samtidige Cistercienser-Kloster Eberbach [17].

Saa ødelæggende som Branden den 13de Mai 1247 var for Klosteret overhovedet, saa synes dog Kirkens faste Mure, i det Hele taget, at have modstaaet Ilden. Den mistede imidlertid ikke alene sit Tag tilligemed det lille Taarn over Korset [18], men dens Hvælvinger maae ogsaa have lidt meget; og ere vel for endeel styrtede sammen. At de dog ikke bleve fuldkommen ødelagte, sees af de tre gamle Giordbuer i Korset, som staae endnu.

Langhuset af Kirken i Eutin og S. Nicolai i Svendborg, begge med det 12te Aarhundredes Charakteer.

[17]) See Anm. 9. I Frankrige, i Auvergne, har den lille Klosterkirke Bellaique, ogsaa fra det tolvte Aarhundrede, en lignende Korsplan. Mallay, essai sur les Eglises romanes du Departement Puy de Dome. pl. 10.

[18]) Den ene Klokke blev reddet, dog — non sine miraculo. S. R. D. IV. 535.

Det samme Aar afbrændte S. Knud i Odense; ikke længe iforveien havde baade S. Laurentius i Lund[19]) og vor Frue i Ringsted[20]) været stærkt hiemsøgte af Luerne, og fem og tredive Aar senere blev det samme Tilfælde med Trinitatis Kirke i Roskilde[21]). Det var en sand Ulykkestid for Kirkerne. Af alle disse Bygninger blev S. Knud ene paa ny opført fra Grunden, de andre kunde hielpe sig med at faae deres svage Sider — altsaa især Hvælving og Tag — istandsatte. Men Bygningsstilen var nu bleven forandret; den spidse Bue herskede med et heelt nyt System i Forhold og Ledføining. Ved disse Istandsættelser fremtræder det Nye paa det umiskiendeligste, skiøndt med den allerstørste Simpelhed; og denne Omstændighed tilligemed det eensartede Material[22]) har desuden havt den Virkning, at man desto tydeligere sporer den samme Tid i dem alle, skiøndt Skadens og Bygningens nærmere Beskaffenhed ikke kunde blive uden Indflydelse. Det er især de glatte, men svære og brede Giordbuer, som man strax gienkiender; men der er tillige en anden Enkelthed, som falder let i Øiet, en Enkelthed, der desuden taber sig i den senere Gothik, det er den lille Dværgsøile, som i alle disse Kirker anvendes til at bære Kryds og Tværribber.

I Sorøe Hovedskib blev, som alt foran er bemærket, den nye Hvælving indgribende i hele Bygningens Charakteer ved Halvpillerne, som skulde forbinde den med Væggene og Gulvet, og ved den dermed følgende forandrede Inddeling. Pillerne mellem Lavkirkens Buer have sikkert oprindeligen været flade ind mod Hovedskibet, saaledes som i Lund og Ribe; og

19) 1234. S. R. D. III. 575.

20) 1241 eller 42. S. R. D. I. 167. 288—184. 370.

21) 1282. S. R. D. I. 170. 188. 247. 293. IV. 229.

22) Overalt Muursteen. — Ligheden er meest overeensstemmende mellem Sorøe og Ringsted.

[redacted]

Piller af denne Form, med Halvsøiler mod Sidebuer og Sideskibe, eller mod een af Delene, vare ogsaa meget almindelige i den Tid. Men hvorledes Hvælvingen da har været forbundet med Siderne, lader sig neppe bestemme med Sikkerhed. Der er ingen af vore samtidige Kirker, som frembyder en Analogie, hvorfra man kan slutte, thi baade Lund og Ringsted have faaet de lignende Partier ved Reparationen, og Ribe har en altfor foistiellig Charakteer. Snarere vilde man med en vis Sandsynlighed kunne tænke sig Forbindelsen som i den samtidige Kirke i Eberbach, hvor de flade Halvpiller, som støtte Giordbuerne, ende sig i en lille Udkragning ovenfor Lavkirkens Buerad.

Hvor lang Tid der hengik med denne Istandsættelse, derom haves ingen bestemt Efterretning. Flytningen af Ligene fra Asfers Kapel (1285) er bleven sat i Forbindelse med Kirkens Indvielse [23]. Imidlertid er dette dog kun en Formodning, og der er ingen Grund til at antage, at Bygningsarbeidet skulde have medtaget saa lang Tid. Rigtignok var det ikke ualmindeligt, at slige Arbeider kunde gaae i Langdrag, paa Grund af den vedkommende Stiftelses Fattigdom og andre indtrædende Uheld; men Sorøe Kloster var rigt, og modtog en ikke ringe Tilvæxt i Løbet af det trettende Aarhundrede. Der er heller ikke Spor til at det behøvede at lade Almisser indsamle, eller at søge Hielp hos de andre Kirker. Kort efter Branden (1250) anføres derimod en betydelig Gave fra Esbern Snares Datter Ingeborg, med den særegne Bestemmelse, at skulle anvendes først til Kirkens Hvælving [24], dernæst til

[23]) Pag. 11 i Etatsraad Estrups Indledning til Wendelboes Beskrivelse af Mindesmærker i Sorø. — I ethvert Tilfælde antyder Flytningen en Forandring, som dengang er foregaaet med Klosterets tidligste Kirke.

[24]) S. R. D. IV. 482. 502. I Lund havde Erkebisp Uffo, som døde 1252, paa lignende Maade sørget for Hvælvingerne, Vinduerne, Prædikestolen og Alterprydelser. S. R. D. III. 575. IV. 52.

Hoialtrets Udsmykkelse. Selv den Styrke og Eenhed, hvormed Arbeidet er blevet udført, taler for at det ikke har været afbrudt eller udtrukket. De Gaver, som i Løbet af det fiortende Aarhundrede anføres under den ikke usædvanlige Formel: ad fabricam, angaae derimod blot Klosteret i Almindelighed, og have ikke noget særskilt Hensyn til Kirkebygningen. Denne stod, som det synes, urørt i Løbet af tohundrede Aar, og først imod Slutningen af det femtende Seculum omtales et nyt Foretagende, da Abbed Oluf ombygger eller udvider Høichoret[25]. Det forandrede Præg, som denne Deel af Bygningen har, stemmer med den historiske Angivelse. Dette Arbeide, det sidste som udførtes før Reformationen, har ikke havt det ældres Varighed; Hvælvingen og Gavlen maatte fornyes af Frederik den Tredie, og begge Dele bære derfor hans og hans Dronnings Navnetræk[26].

---

25) S. R. D. IV. 538. Oluf var Abbed fra 1476 til 1490.

26) Denne Reparation har, efter al Rimelighed, været samtidig med det nye Alter (1656), Prækestol og Chorgitter, der ligeledes bærer det kongelige Navnetræk. Det flittige, men smagløst udskaarne Arbeide i Egetræ ligner aldeles Abel Schrøders Prædikestol og Altertavle i Holmens Kirke (1661—62). De nuværende Chorstole ere, som Arbeidet viser, fra samme Tid; kun tvende Endestykker af Pulte, med Maria og en Apostel halvophøiet udskaarne, ere ældre Rester, og kunne, efter Stilen at dømme, godt have hørt til de Chorstole, som Abbed Hemming Jacobi lod opsætte. (1464—67.) S. R. D. IV. 538.

[redacted]

Hertugdømmet Slesvig,
i dets Forhold til Kongeriget Danmark, og til Holsten.

En kort historisk Skizze,

af

C. Molbech.

Forerindring.

Det er naturligt nok, at Sønderjyllands, eller det slesvigske Hertugdømmes ældre og nyere Forhold, og Landets politiske Historie, ved den nyeste Tids Begivenheder have vundet en forhøiet Interesse. Det kan hverken siges, at der fattes Kilder til denne Historie, eller at den ikke var bearbeidet. Imidlertid er dette egentlig ikke skeet, siden Christiani og Hegewisch i det bekiendte Værk (1775—1802) baade udførligt, grundigt og overhovedet med en nu sieldnere historisk Upartiskhed, behandlede begge Hertugdømmers, Slesvigs og Holstens Historie, deels i særskilte Afsnit, deels under eet, eftersom de enten havde egne, eller fælles Regenter; og med Hensyn til Landenes Deling imellem Linier af det Oldenborgske Huus. Sildigere Arbeide af denne Art (naar vi forbigaae en stor Deel fortrinlige Afhandlinger, kritiske Undersøgelser og Monographier, foruden Diplomsamlinger og andre Kildeskrifter, hvorved man, fornemmelig i Holsten, med berømmelig Iver har behandlet denne Green af den dansk-tydske Historie) ere overhovedet kun Compendier og Udtog af hine to Forfatteres Hovedværker; og kun, i Forening med den holstenske Retshistorie, er Hertugdømmernes politiske eller Statshistorie behandlet i en kort Fremstilling, med mere selvstændig videnskabelig Charakteer, men allene fra et holstensk Standpunkt, (af Falck: Handbuch des Schlesw. Holsteinischen Privatrechts, I. Theil. 1825.) Hvad de seneste Aar have fremkaldt under Navn af „Hertugdømmet Slesvigs Historie" er mest ikkun ubetydelige Compilationer og Smaaskrifter paa faa Ark, skrevne med Parti-Anskuelser. En agtværdig Undtagelse herfra giør C. v. Wimpfens Arbeide:

»Geschichte und Zustände des Herzogthums Schleswig oder Südjütland, von der ältesten Zeit bis auf die Gegenwart.« Flensb. 1839. 341 S. 8. Denne Forfatters i Forerindringen yttrede Anskuelse af de slesvigske eiendommelig nationale Forhold er saa rigtig*) og saa fjernet fra enhver uhistorisk Tendents, at vi, ved her at meddele den som Bidrag til Bogens Charakteristik, troe at burde aftrykke disse Ytringer i Grundsproget:

„Die Geschichte des Herzogthums Schleswig oder Südjütland stellt einen „Kampf dar zwischen ursprünglich dänischer und eingedrungener deutscher Nationalität, der unter wechselnden Formen bis auf den heutigen Tag fortdauert. „Während in Meklenburg, Pommern, Brandenburg, (Lausitz), Schlesien und „Preussen das Deutschthum fast gänzlich die einheimischen Nationalitäten unterjocht oder verdrängt hat, ist dieses in Schleswig nicht der Fall gewesen. Hier „ist die dänische Nationalität, obgleich seit Jahrhunderten fortwährend zurückgedrängt, immer noch überwiegend.

„Ungeachtet dieses eigenthümlichen Verhältnisses ist die Geschichte des Herzogthums Schleswig bisher nicht besonders bearbeitet worden. Sie findet sich „nur behandelt in der Geschichten den Herzogthümer Schleswig und Holstein von Christiani, Hegewisch, Kobbe und Andern. In diesen „werden indessen nicht allein die Eigenthümlichkeiten Schleswigs fast gar nicht „berücksichtigt, sondern es wird auch Schleswig ganz als getrennt von Dänemark, und dagegen mit Holstein verbunden, dargestellt. Schleswig ist „aber ursprünglich ein dänisches Land, und gehört zum dänischen National- und Staatsverbande. Die ursprüngliche dänische Landesthümligkeit „blickt überall durch. Auch die staatsrechtlichen Verhältnisse des Landes bieten „zu verschiedenen Zeiten mehrfache Eigenthümlichkeiten dar. Eine eigene Bearbeitung der Schleswigschen Landesgeschichte erscheint daher ebensowohl richtig, als nothwendig, weil nur in einer solchen die eigenthümlichen nationalen „und staatsrechtlichen Verhältnisse gehörig beachtet werden können."

En Bog, der er skrevet fra et saadant Standpunkt, har under de nærværende Forhold ikke kunnet vente sig eller opnaae nogen meget opmuntrende Modtagelse; formodentlig heller ikke nogen stor Udbredelse i Hertugdømmerne. Den er tillige, ligesom det meste af disses Literatur, næsten ubekendt i Danmark; hvilket den langtfra ikke fortiener at være, da den

*) Kun mod Forfatterens Ytring: at den i Aarhundreder undertrykte og tilbagetrængte danske Nationalitet „endnu er overveiende" i Slesvig, lod der sig vel gjøre en og anden Indsigelse, naar Sætningen skal gjelde for det hele Land overhovedet.

[redacted]

som Haandbog i den slesvigske Specialhistorie er den brugbareste, eller egentlig den eneste, som haves. Imidlertid fandt jeg det, under disse Omstændigheder og efter Tidens Tarv, saameget mindre overflødigt, at give danske Læsere en kort Oversigt af Hertugdømmet Slesvigs Skiebne, fra de første Tider, hvor detfremtræder i Historien i særskilte politiske Forhold til Nabolandene, og især som Gienstand for holstenske Fyrsters meer eller mindre heldige Stræben efter at løsrive det oprindelig danske Land fra sit Statssamfund med Kongeriget. En saadan, allene til den factiske og chronologiske Beretning af det historiske Stofs Hovedpunkter og af de vigtigste udfyldende og oplysende Begivenheder, indskrænket Ledetraad, har jeg her søgt at meddele dette Tidsskrifts Læsere. Hvad der hører til Hertugdømmets statsretlige Forhold, Cultur- og Retshistorie, Nationalitetens og Sprogets Skiebne, ligesom overhovedet til den historiske Statistik, har i denne korte Fremstilling reent maattet forbigaaes; eller kunde knap paa et og andet Punkt i Forbigaaende antydes. Findes den brugbar til Oversigt og Eftersyn, hvor man vil kiende de politiske Begivenheders Sammenhæng, eller opsøge et eller andet Factum paa sit Sted i Aarenes Følge: da opfylder den sin Hensigt. En dybere i det Enkelte gaaende, paa Brugen af de sidste 3 til 400 Aars Specialkilder bygget historisk Skildring af Slesvigs indre Forhold fra 1460 til denne Dag: er et Arbeide, som endnu venter paa en redelig, upartisk, af høiere Sandhedsaand besiælet og behersket Forfatter.

I disse Blade kan saaledes lige saa litt være Tale om historisk Konst, som de ere fremkaldte ved ufri Hylding af nogen eensidig politisk Tendents. Hvis det imidlertid ogsaa af dette simple, korte Omrids fremgaaer, hvormegen Trængsel, Uret og Skade Danmark og Folket i Slesvig fra det 12te til det 15de Aarh. har lidt ved de, for det meste ved Hansestæderne understøttede, og med dem samvirkende holstenske Fyrsters og Adelsmænds Indgreb, Voldsomheder og Udfuelser — hvorledes det aldrig var de egentlig slesvigske Hertugers Maal, at udvide Landet ved nogen Indlemmelse, paa hiin Side af Eideren, men derimod var de holstenske Fyrsters tidlige og stadigt forfulgte Øiemed, at rive Slesvig til sig, for at knytte det til Nordalbingien, som det ikke tilhørte, eller for at udvide Holstens og Tydsklands Eidergrændse til Konge-Aaen — hvor naturlig, i Følge heraf, den Politik maatte være, hvorefter Valdemar Atterdag og Erik af Pommern i en Tid, der laae Danmarks og Sønderjyllands Eenhed fire hundrede Aar nærmere, have stræbt og havt til Hensigt at

sønderrive den fra Holstens Side udgaaede Forbindelse med det danske Hertugdømme — endelig hvor tydeligt det bliver, at alle Bestræbelser paa Papiret for at giøre Slesvig til et tydsk Land, maa fremtvinges ved at giøre Vold baade paa Naturen og Historien, hvorimod Landets oprindelige Danskhed (skiøndt halv fortydsket ved sildigere holstensk Magt og Indflydelse) overalt træder baade naturlig og historisk frem: — da vil man ei kunne sige, at det er Fortælleren, der danner og frembringer noget udenfor Historien; men man vil finde, at det er Begivenhederne selv, der efterlade hine Indtryk og Resultater.

Den 15de Oct. 1846.

---

1. Fra det ældste Tidspunkt, hvor det danske Riges Tilværelse fremtræder med historisk Bevidsthed, udgior det nærværende Hertugdømme Slesvig et af dette Riges Landskaber; eller, hvad maaskee snarere kan siges, det udgior i den fierneste Deel af den danske Stats tidligste Periode, en ikkun ved Kongeaaens svage Naturgrændse adskilt Deel af den jydske Halvø. Adskillelsen er ikke i den ældste historiske Tid betinget ved nogen Stammeforskiel imellem Beboerne af begge Halvøens Hoveddele, hvilke man først i en sildigere Periode udmærkede fra hinanden ved Benævnelserne Nørre- og Sønderjylland[1]). I forhistoriske Tider, navnligen før og under de sariske Udvandringer til Britannien og Erobringen af dette Land, boede derimod, i Følge de Spor og Mærker, vi finde saavel i Sagnhistorien og Kroniken, som i Sproget, tre eller fire Folkestammer paa den jydske Halvø, fra Skagen til Eideren, nemlig Nord-Danske eller Skandinaver, Jyder, Angler og Friser. De to sidste Stammer have, som tydelige Spor, tildeels endog i den

---

[1]) Endnu i det 14de Aarhundrede skreve de slesvigske Hertuger sig: Dux Juliæ, Hertug til Jylland. Benævnelsen Sonder-Jylland, for Hertugdommet Slesvig, forekommer paa Latin under Erik af Pommern, og i danske Diplomer fra det femtende Aarhundrede.

nuværende Befolkning, udvise, havt deres Sæde i den sydlige og sydvestlige Deel af det nærværende Hertugdømme Slesvig. Den jydske Stamme — een af dem, som ældgamle Kilder nævne tilligemed Angler og Saxer blandt Englands Erobrere — var derimod ikke indskrænket til Landet Sønden for Konge-Aaen; dens Hiemstavn har i en forhistorisk Tid strakt sig høit op paa Halvøen, meest paa dens vestlige Side, indtil Liimfiorden, og til Thy-Land paa hiin Side af denne Fiord. Et endnu levende Beviis paa denne den jydske Stammes geographiske Udstrækning ligger i Sproget. Endskiøndt der i Almindelighed kun tales om een jydsk Dialect, hersker dog i denne Sprogart en organisk Forskiellighed i et vigtigt grammatisk Punkt, der tydeligt røber en ældgammel Stamme- og Sprog-Forskiel imellem den vestjydske og den nord-danske, eller skandinaviske Stamme, i Vendsyssel og i den mere østlige Deel af Halvøen, Sønden for Liimfiorden. Det er den saxiske, germaniske eller tydske Artikels Brug foran Substantiverne (æ Bord ɔ: Bordet; æ Foor ɔ: Faarene), der ved en mærkværdig Sproggrændse endnu den Dag i Dag overskærer Nørre-Jylland i to Dele; men tillige indbefatter den hele danskttalende Deel af Hertugdømmet Slesvig under den jydske Stammes, ved hiin Sprog-Egenhed betegnede Eenhed. Herved beviises i det mindste saameget, at der ligesaa lidt i gamle Tider, der ligge fiernere end det danske Riges Dannelse, som den Dag idag, har været nogen, ved Stammeforskiel betinget, eller til det nu antagne Grændseskiel bunden Adskillelse imellem Nørre-Jyder og Sønderjyder.

Den jydske Stamme, der fornemmelig, som man sporer, har været i Besiddelse af Halvøens vestlige og sydlige Deel, har uden Tvivl oprindeligen været af germanisk, eller mere egentlig af saxisk Udspring. Den har saaledes ogsaa deeltaget i de Søtog til Britannien, som i det 5'e Aarhundrede,

efterat Romerne havde opgivet Besiddelsen af denne Ø, lagde Grunden til dens Undertvingelse og til Oprettelsen af de syv angelsaxiske Riger. Men uden Tvivl er det ogsaa netop fra den Tid, at en alvorligere Kamp er opstaaet imellem de i Halvøens nordligste og østlige Deel indvandrede og bosiddende skandinaviske (gothiske eller danske) Folkestammer og de ved Udvandring svækkede saxiske Indbyggere. Denne i flere Aarhundreder fortsatte Kamp har havt til Følge, at Østdanske og Norddanske (Benævnelser, der endnu forekommer i det gamle angelsaxiske Heltedigt om Beowulf) i stærkere og mere talrige Flokke ere indvandrede paa Halvøen, og at denne, efterat en Blanding af danske og saxiske Stammer allerede længe havde vedvaret, omsider imod Enden af det 9de Aarhundrede endtes med, at det danske Herredømme befæstedes og udvidedes over den hele Halvø, som i Fortiden bar Navn af den cimbriske, senere af den jydske. (Hiint maaskee efter en celtisk, ligesom uden Tvivl dette efter en saxisk Hovedstamme.) Med andre Ord, som det hedder i gamle islandske Sagn: den østdanske Konge Gorm, med Tilnavn den Gamle, forjagede de Sysselkonger eller Høvdinger, der endnu vilde være uafhængige i Jylland, og undertvang alt Landet lige til Slien.

Under saadanne historiske Betingelser har ikke blot en Stammeblanding, men ogsaa en Sprogblanding af skandinaviske (danske) og germaniske (tydske) Elementer, fundet Sted paa Halvøen, og have der efterhaanden udviklet den nærværende jydsk-danske Dialect, med dens tvende, ved den ovenfor angivne grammaticalske Grundforskiel i Artikelens Brug adskilte Hoved-Dele. — I denne Dialect have imidlertid de Danske Elementer, som vi see, faaet en afgiørende Overvægt. Uagtet den saxiske eller tydske Artikel, der endnu vidner om en saadan Sprogblanding, er dog ogsaa de dansktalende Sønderjyders

Sprog en afgiort dansk Mundart; og de danske Bynavne i Sønderjylland, — allevegne et af de ældste Sprogmonumenter — vidne om, ligesom ogsaa Inddelingen i Sysler og Herreder, at Hertugdømmet Slesvig, saa tidligt som en Bebyggelse i Landsbyer har fundet Sted, eller fra de første Spor af politisk Forfatning, Inddeling og Bestyrelse, har været **et dansk Landskab.**

2. Herved er dog at erindre, at med Hensyn til Indbyggere, maa der gjøres Undtagelse med de Districter af Hertugdømmet, som ligge imellem Trene, Slien og Eideren, hvor flere gamle historiske og geographiske Spor bevise Tilværelsen af en oprindelig saxisk Befolkning og Forfatning, et andet Almue-Sprog, (Plattydsk) og en anden Bygningsmaade[2]). Med andre Ord: Trene og Slien vare Jyllands ældste Grændse; det var ogsaa denne, som man ved Dannevirke søgte at befæste og forsvare. Men dette er en historisk Omstændighed, uden nogen Indflydelse paa de sildigere politiske og statsretlige Forhold. Da det danske Rige, fra Harald Blaatands Regiering af, havde opnaaet fast Tilværelse og Statseenhed, da var allerede Rigets Grændse udvidet til Eideren; men dersom der endnu, fra det tydske Riges Side, kunde have været nogen retsgrundet Paastand paa et Overherredømme over hiint, i ældre Tider omtvistede Grændseland imellem dette Rige og Danmark: saa maatte enhver Grund til saadan Paastand være udslettet ved den Forening, der sagdes at være indgaaet imellem Knud den Store og Keiser Conrad II. om Afstaaelsen af Landet imellem Slien og Eideren til Danmark[3]).

Ligesaa lidt have de paa en Deel af den vestlige Kant af Sønderjylland indtrængte eller indflyttede Friser (de saakaldte

---

[2]) Bolten Stapelholm S. 113. »Plattdeutsche Sprache; und holsteinische Bauart der Häuser ohne Schornsteine.« Jensen kirchliche Statistik des Herzogth. Schlesw. I. S. 17.

[3]) Adam. Brem. Hist. eccles. L. II. c. 93. Suhm Danm. H. III. S. 602.

Nordfriser) udøvet nogen politisk Indflydelse paa dette Landskabs tilkommende Skiebne og Forhold til det danske Rige. Disse Nordfrisers oprindelige Stilling til det frisiske Stammefolk ligger længere tilbage i Fortiden, end al historisk Kundskab; og endskiøndt Nogle have villet finde det rimeligt, at en frisisk Indflytning Norden for Eideren kunde være skeet, i Anledning af Anglers og flere jydske Stammers Udtog til Britannien: saa bliver dette altid kun en Gisning; hvorimod adskillige vægtige Grunde synes at tale for en høiere Alder af Nordfrisernes Bopæl i Sønderjylland. — Fra det tidligste Tidspunkt, hvor vi befinde os paa en historisk, om endog kun svagt belyst Grund, see vi Nordfriserne i et afhængigt Forhold til de danske eller jydske Konger; og flere af disse (Valdemar Atterdag endnu 1344) giorde det danske Herredømme over de frisiske Herreder ved Vesterhavet gieldende ved Vaabenmagt. At et saadant Forhold først kan være udgaaet fra de Krige imellem frankiske og danske Konger, (navnligen under Carl den Stores Regiering) som fandt Sted i Begyndelsen af det 9de Aarhundrede, er maaskee ikke uden Rimelighed. Historisk vist er det, at efter hiin Tid findes ikke mindste Spor til nogen Forbindelse imellem Friserne, Norden for Eideren, og de mere sydligt og vestligt ved Nordsøen bosatte frisiske Stammer (Vestfriser og Ostfriser).

3. Det er en, i den nyere Tid oftere gientaget Anskuelse og Paastand, at Sønderjylland fra ældgammel Tid, om det endog efter Gorm den Gamle hørte under den danske Krone, dog altid var betragtet som et, under særskilte Forhold staaende Landskab, eller, i Følge den senere Benævnelse, som et eget Hertugdømme. Dette er i sig selv kun et Forhold fra en sildigere Tid, som man vil overføre og giøre gieldende i den ældre. Om de ældste danske Enekonger have sat en Jarl i Slesvig til at vogte Grændsen ved Danevirke mod de tydske Keiseres

Markgrever i Holsten eller ved Eideren: saa har dette intet at giøre med sildigere Tiders Hertuger og Lehnsforhold. Den gamle, ikke langt fra samtidige Beretning: at Keiser Conrad II., paa Grund af Forlovelsen imellem hans Søn Henrik III. med Knud den Stores Datter Gunhild, (eller Kunigunde) ophævede det tydske Markgrevskab ved den danske Grændse: er maaskee ikke saa usandsynlig, som Nogle (bl. a. Gram) have villet giøre den. Om Beskaffenheden og Beliggenheden af dette Markgrevskab mangler derimod al historisk Sikkerhed; og det er langt mere sandsynligt, at de tydske Keiseres Markgrever have havt deres Sæde enten i Hamburg, eller andensteds i Nordalbingien, end at man nogensinde har kunnet forflytte dette Markgrevskab op til Staden Slesvig. Der kan i det hoieste ved dette Forhold blive Spørgsmaal om det lille Landstrøg af Sønderjylland imellem Slien og Eideren, hvilket man fra den danske Side, ved Anlægget af Danevirke, lod være udenfor dette Grændseværn.

Det er ikke usandsynligt, at denne Landstrækning har været et Grændsedistrict, saaledes som man paa flere Steder (f. Ex. imellem England og Skotland) finder dem; et Stykke Land, hvorom det en Tid lang har været uvist, til hvilket Rige det egentlig hørte. Saaledes bliver hiin noget usikkre Begivenhed, i Fald den virkelig har fundet Sted, uden videre Betydenhed, med Hensyn til Sønderjyllands oprindelige Forhold til Danmark, eller til Holsten. Dette oprindelig danske Landskab har dog aldrig, Norden for Slien og Trene, været Gienstand for Besiddelse eller Lydighed under Tydsklands Keiser, enten før eller efter den Saliske Conrads Regiering.

Ligesaa lidt finde vi i det første Aarhundrede, efterat det danske Rige under Gorm den Gamle og Harald Blaatand var fremtraadt som Statssamfund eller Monarchie, under een Konges Styrelse, og med erkiendt Arveret og Arvefølge hos

denne Konges Efterkommere, noget Spor til et særskilt Forhold for Sønderjylland, der skulde have meddeelt dette Land anden Forfatning, end de øvrige danske Provindser. Efter Christendommens Indførelse og Stiftsstædernes Opkomst, fik Slesvig sin Biskop og sit Capitel, ligesom de fire Bispedømmer i Nørrejylland; og den gamle danske Inddeling i Sysler og Herreder er, ved Siden af Landsbyernes danske Navne, det ældste og sikkerste Beviis for, at Sønderjylland deelte i eet og Alt baade Nationalitet og Stats-Organisme, saa tidligt som man kan tale om den sidste, med det øvrige Danmark.

4. Den første historiske Begivenhed, hvorved Sønderjylland, efter det samlede danske Riges Stiftelse, fremtræder i et andet Forhold til Kongeriget, end de øvrige danske Landskaber, er denne, at Kong Knud den Hellige (1080) indsatte sin yngre Broder Oluf, som det hedder til Hertug (Dux) i Slesvig. Heri kan man dog ikke med nogen Grund see et virkeligt Lehnsforhold, som indtil den Tid havde været ganske ukiendt i Danmark. Kongen har snarere betragtet Oluf som sin Jarl, Statholder, eller i et lignende Forhold som det, hvori de ældre tydske Keisere betragtede deres Markgrever (Custodes limitum), end som egentlig Vasal eller Lehnshertug. Han afsatte ikke allene Oluf, da denne giorde sig mistænkt for Forræderi mod sin Broder; men behandlede ham ganske som Undersaat, lod ham lægge i Lænker og føre til Flandern i Fangenskab hos Knuds Svigerfader, Grev Robert. Da Oluf siden (1086) efter Knud den Helliges Død besteg den danske Throne, vedblev Sønderjylland under hans og de følgende Kongers Regiering at være en dansk Provinds, og kom først paa en vis Maade i et andet Forhold til Riget, da Kong Niels, (1115) i Stedet for Jarlen Eilif i Hedeby, (Slesvig) der havde viist sig utro eller forsømmelig paa et Tog af Kongen mod Venderne i Vagrien, satte sin Brodersøn Knud

Eriksøn (Lavard) til Hertug over Jylland. Denne Udnævnelse, hvorved vi heller ei kunne tænke os andet, end et Jarldømme eller Statholderskab[4]), som Kongen overdrog sin Brodersøn, da neppe nogen anden vovede at modtage det, skilte vel ingenlunde Sønderjylland fra det øvrige Danmark; men blev dog ikke uden Indflydelse paa dette Landskabs paafølgende historiske Forhold.

Knud Lavard fredede med Dygtighed og Tapperhed de danske Grændser imod de obotritiske Vender, giengieldte deres tidligere Rovertog og Voldsomhed ved Indfald i Wagrien og Meklenborg, og tvang den vendiske Fyrste Henrik, der selv var Søn af en dansk Kongedatter og ikke uden al Ret paa sin Side i de Krige, han paaførte Kong Niels, til at indgaae Fred og Forliig med Danmark. Hans indvortes Styrelse af Landet udmærkede sig ikke mindre ved den raske og kraftige Aand, hvorved han tilveiebragte Fred og Sikkerhed, forfulgte og straffede Voldsmænd og Røvere uden Persons Anseelse, og bestræbte sig for at fremkalde Handel og Næringsflid paa en Tid, da begge Dele i Danmark vare i deres første Barndom. Men Knud Lavard, der havde tilbragt sin Ungdom ved den sasiske Hertug og senere Tydsklands Keiser Lothars Hof, og siden bragtes ind i mange nærmere Forhold til de vendiske Lande, hvor indtrufne Begivenheder endog længere hen hialp ham til at opnaae uafhængig Fyrstemagt, og Titel af Obotriternes Konge, (1129) viste sig tillige, som Følge heraf, meget tilbøielig for udenlandsk Samqvem, for at optage fremmede Sæder, tydsk Skik og Levemaade. Historien beretter, hvorledes Hertug Knud kaldte mange tydske Haandværksfolk ind til Staden Hedeby eller Slesvig, havde tydske Krigsfolk, Borgstuesvende

---

4) Præfectura Slesvicensis benævnes det hos Saxo, l. XIII. p. 623, hvor han allerede næsten skriver om sin Samtid, hvis Forhold han i det Hele rigtigt og nøie har opfattet.

eller Drabanter, Sangere[5]) og andre Tydskere ved sit Hof; hvilket neppe blev uden Indflydelse paa hans efterfølgende Skiebne og Drab, ligesom det ogsaa var de tydske Gildebrødre, Borgere i Slesvig, der hævnede deres Hertug ved at ihielslaae Kong Niels (1134). Der siges videre, at han var den første, som indførte sarisk eller tydsk Klædningsskik ved sit Hof, hvor han tillige yndede og brugte mere Pragt og Overdaadighed, end man i Danmark var vant til, selv i Kongens Gaard. Det synes saaledes som man fra Knud Lavards Tid kan regne den første Begyndelse til en nyere tydsk Indflydelse paa Sønderjyllands Indbyggere, uden at det dog enten med Rimelighed kan antages, eller ved Sprogmonumenter godtgiøres, at en saadan Indflydelse allerede i det 12te Aarhundrede skulde have yttret nogen Virkning paa Sprogforholdene. Saameget mindre Grund er der til nogen saadan Formodning, som endnu i det trettende, ja selv i det 14de Aarh. vise de i det danske Sprog forfattede, eller af Latin oversatte slesvigske By-Love, eller Stadsretter, at Indbyggerne, ogsaa i den sydlige Deel af Hertugdømmet, i Tale og Skrift benyttede dette Sprog.

Saaledes gav Hertug Waldemar 1284 Flensborg en Kiøbstadret paa Dansk, eller rettere stadfæstede de af Stadens Övrighed samlede By-Vedtægter. Hertugen selv regner her Flensborg med til Stæderne i det øvrige danske Land og Rige, ved at beraabe sig paa disse Stæders Vedtægter[6]). Han stad-

[5]) I Fortællingen om hans Død hos Saxo er det historiske Træk bevaret: at en sarisk Sanger red med ham til Skoven ved Harrested, hvor han blev dræbt.

[6]) I den latinske Confirmation af Flensborgs danske Stadsret fra 1284 undtager Hertugen 8 Artikler, som han ikke vil stadfæste, og tilføier ved den første af disse: „Quod etiam excipitur in legibus omnium civitatum terre Dacie.“ I Artikelen om Manddrab sættes Mandeboden „swo sum i all Danmark riki ær woon.“ (s. Corpus Statutorum Slesvicens. II. p. 202. 227.)

fæstede ligeledes samme Aar (1284) Byen Aabenraa („Opnra") dens Kiobstadret eller Byskraa, hvori Slesvig erkiendes for en Deel af Danmark, da der i den 71de Artikel paaberaabes „hele Rigets (Danmarks) Sædvane," hvilket endnu i den langt sildigere plattydske Oversættelse er beholdt [7]. Samme Hertug gav Haderslev 1292 en Kiobstadret, skrevet paa Dansk; han gav 1295 et Tillæg til den Flensborgske By-Lov, og hans Søn Hertug Erik et andet og nyere 1321, ligeledes paa Dansk. Disse Stadsretter ere saa meget mere mærkelige for Sprogforholdenes Historie, og som Vidnesbyrd om, at den sønderjydske Almue i det 13de og 14de Aarhundrede, endog i Kiobstæderne, var dansktalende: da deres hele Sprogform, og mange enkelte Orddannelser, tydeligt lægge for Dagen ved Præg af jydsk, og navnligen sønderjydsk Dialect, at dennes Beskaffenhed kan spores i Sproget for meer end 500 Aar siden, og at Haandskrifterne af disse danske Love ere nedskrevne i Provindsen selv [8].

5. Ikke mange Aar efter Hertug Knuds og hans Farbroder Kong Nielses Død paafulgte den lange, for Riget fordærvelige Kamp om den danske Throne imellem de to Prindser,

[7]) Det hedder i den latinske Text: „totius Regni consuetudinem," og i den plattydske: „alse it in alle Dennemarcken Wanheit is." At man har en eller anden af disse slesvigske By-Skraaer eller Stadsretter paa Latin, og paa Dansk eller Plattydsk tillige, eller allene paa Plattydsk, beviser intet imod, at Vedtægterne oprindeligen ere danske og dansk affattede. Baade de latinske og plattydske Texter ere fulde af gamle danske Ord, hvilke man har ladet staae uforandrede, som man har forefundet dem. (s. Werlauffs Priisskrift om det danske Sprog i Hertugdømmet Slesvig. S. 51. 52.)

[8]) Af Haandskrifterne, hvori f. Ex. den Flensborgske Stadsrets danske Text indeholdes, er det ældste (i Flensborgs Stadsarchiv) skrevet imellem 1295 og 1321, og Sproget har kiendelige Anstrøg af den jydske Dialect; ligesom dette ogsaa er Tilfældet med det bekiendte Flensborgske Haandskrift af jydske Lov, omtrent fra samme Tid. (Rosenvinges Indledning til hans Udgave af danske Gaardsretter og Stadsretter. S. XLV).

Svend Eriksen (Grathe) og Knud Magnussen, i hvilken ogsaa Knud Lavards Søn, Valdemar, tog Deel, og længe var paa Kong Svends Side imod Knud Magnussen, som en Søn af Knud Lavards Morder. Kongen belønnede Valdemar ved at sætte ham til Hertug over Slesvig, ligesom hans Fader havde været det (1149). Forholdene forandrede sig; Valdemar traadte over paa Knuds Parti; den endnu vedvarende, ofte fornyede Krig tog en anden Vending; en Deling af det danske Rige skulde giøre Ende paa Striden; men Knud blev dræbt i Roskilde, og Svend faldt i Slaget paa Grathe Hede (1157, Oct.). Valdemar fik det danske Rige udeelt, og beherskede nu Slesvig som Konge. Efter endeel Aars Forløb satte han igien sin Slegfredsøn Christoffer til Statholder, eller Hertug i Slesvig; (1167? Suhm. VII. 229) og saaledes syntes det nu allerede at gaae over til at blive Skik, at man betragtede Sønderjylland som en Provinds, der ved sin Beliggenhed og ved Holstens og Vendernes farlige Naboskab, var en mere usikker Besiddelse, og derfor behøvede en særegen overordnet Befalingsmand, Statholder, eller Hertug. Ligesaa meget virkede vel de givne Exempler, og Leiligheden, som de danske Konger fandt til paa denne Maade at anbringe en Thronfølger, eller at tilfredsstille en eller anden Prinds af Kongehuset.

Kong Valdemar gav ikke sin Søn Christoffer, som døde 1173, nogen Efterfølger; men Knud VI. havde, som det synes, tidlig (1188) udseet sin Broder Valdemar til at forestaae Sønderjylland, og overdrog ham Hertugdømmet, da han med sit 18de Aar havde naaet den myndige Alder; men Kongesønnen havde en farlig Medbeiler i den ærgierrige Biskop Valdemar i Slesvig, antaget for en, efter Faderens Drab født Slegfredsøn af Knud V. (Magnussøn), som deels var utilfreds med hiin Udnævnelse, deels som Ætling af Kong Niels ikke havde opgivet Paastand paa Arveret, i det mindste til en

Deel af Riget; og maaskee har bygget en Udsigt i Fremtiden paa Knud den Siettes svagelige Helbred og Barnløshed. Denne Konge havde erkiendt Biskoppen for sin Frænde, og indsat ham til at forestaae Hertugdømmet i Valdemars umyndige Aar. Under denne Tid havde Ditmarskerne løsrevet sig fra den bremiske Biskops Overherredømme, og underkastet sig Biskop Valdemar, og den Slesviske Kirke, som Beskytter. Saameget mindre vilde den herskesyge, stolte og trodsige Prælat, taale, at Hertug Valdemar sattes ham ved Siden. Han søgte Forbund i Holsten, og vandt den tydske Keisers Gunst; Omstændighederne hialp ham til at blive valgt til Erkebiskop i Bremen, og da troede han sig stærk nok til med Magt at fremskynde Opnaaelsen af sine Hensigter. Han forlod pludselig Slesvig, for ogsaa i Norge at søge Hielp, og kom med nogle der udrustede Skibe tilbage som Kongens aabenbare Fiende. Nu tiltog han sig i sit Overmod endogsaa Kongetitel, (1192) og truede, i Forening med den holstenske Greve, Adolf af Schauenburg, Riget med en alvorlig Krig, der begyndte med et Indfald over Eideren af Biskoppens tydske Forbundsven. Dette var vel kun et Slags Gientagelse af de ikke sieldnere tidligere Vendiske Indfald over Eidergrændsen; heller ikke var det første Gang, at Jylland prøvede de nye holstenske Grevers længer hen for Danmark saa fordærvelige Naboskab; thi allerede i Striden mellem Svend Grathe og Knud Magnussen havde Holstenerne taget den sidstes Parti.

6. Et nyt Forhold var indtraadt i de nordalbingske Lande. Den sachsiske Hertug Magnus, den sidste af den Billingske Stamme, var død 1106. Keiser Henrik V. gav dette Hertugdømme til Grev Lothar (af Suplingburg) siden Keiser, under Navn af Lothar II. Den nye Hertug overdrog igien Holsten, som et under Saxisk Høihed lydende Lehn til Grev Adolf af Huset Schauenburg, der blev Stamfader for

Greverne, (1253) maatte han indgaae det Vilkaar, at forlehne Abels Søn Valdemar med Slesvig, naar denne blev myndig; hvorimod Formynderskabet for Abels Sønner skulde overdrages Kongen, der paastod sin Ret dertil, som deres Farbroder og nærmeste fædrene Frænde. Det skeete 1254 i Colding, hvor Valdemar fik Sønderjylland som Lehn af det danske Rige, imod Forpligtelsen at tiene Kongen, som sin Lehnsherre, naar Krigsopbud skeete, og stille Mandskab af Hertugdømmet, ligesom det var Brug i de øvrige danske Provindser. Hertugen skulde, som andre Rigets Store og Lehnsmænd, indfinde sig og tage Sæde ved Danehof eller Rigsdage; og fra Urnehoveds Landsting i Hertugdømmet skulde Dommene kunne indstævnes for Kongens Retterting, ligesom i det øvrige danske Rige. I Lehnsbrevet blev ikke udtrykkelig nævnet noget, om Lehnet skulde betragtes som arveligt, eller personligt. Det sidste forudsatte Kong Christoffer, (ligesom alle hans Eftermænd paa Thronen) efter den i Danmark gieldende Vedtægt; og da Hertug Valdemar 1258 døde, vægrede Kongen sig atter ved at erkiende den yngre Broder Eriks Arveret til Hertugdømmet.

Fra dette Tidspunkt begynder den lange næsten uafbrudte Række af Stridigheder og uheldige Krige om Besiddelsen af Slesvig, som de danske Konger i henved 200 Aar maatte udholde med Abels og Hertug Eriks Efterkommere og med de holstenske Grever; og hvis første Anledning kan søges i Abels Giftermaal i det schauenborg-holstenske Huus. Disse fremmede Fyrsters Stræben og vedvarende Politik gik herefter ud paa, deels ved egen Magt, deels i Forbund med andre tydske Fyrster og med Hansestæderne, ganske at løsrive Sønderjylland fra det øvrige danske Rige; i det mindste at bringe det dertil, at denne danske Provinds erkiendtes for at være overdraget for bestandigt som arveligt Lehnshertugdømme til Kong Abels Slægt.

Fra denne Konges Giftermaal udgik saaledes først den for Danmark saa ulykkelige nærmere politiske Forbindelse imellem Slesvigs danske Hertuger og Holstens tydske Grever. De sidste havde, ved Knud den VI. og Valdemar II. Erobringer, lært at frygte Danmark som Nabo; de forsømte nu ikke at benytte Leiligheden til at befæste deres egne Landes Sikkerhed, ved at danne i Hertugdømmet Slesvig et Slags Formuur for disse. De vilde have det adskilt fra Danmark, og saae derfor, som flere Træk i den følgende Tids Historie viser, egentlig ligesaa ugierne Udsigten til at en slesvigsk Hertug kunde komme til at bestige den danske Throne, som at Hertugdømmet igien skulde blive inddraget under Danmark.

Under Christoffer I. Regiering udbrød tillige den i sine Virkninger skadelige og fordærvelige Strid imellem Kongemagten og Hierarchiet i Danmark, som i meer end 70 Aar bidrog saa betydelig en Deel til det danske Riges paafølgende Svækkelse, der tilsidst var nær ved at medføre dets Undergang. Allerede under Erik Plogpenning, der, endskiøndt selv mere gudfrygtig, end verdslig sindet, vilde lade den danske Geistlighed føle sin Myndighed, og ei vilde erkiende dens Uafhængighed af Staten, var Misforholdet begyndt. I Jakob Erlandsen, som imod Kong Christoffers Villie, i Begyndelsen af hans Regiering (1253) var bleven valgt til Erkebiskop i Lund, fandt denne Konge en dristig, modig, standhaftig Forfegter af den geistlige Magts formeente Rettigheder; en Modstander, som ikke frygtede for at træde i aabenbar Feide mod Kongen, og gribe til de yderste Midler for at bekæmpe denne med Kirkens Vaaben, hvoraf Tidens Forhold kunde love en farlig Virkning. Om denne endog blev ringere, end den ubøielige Hierarch uden Tvivl har tænkt sig den — om Erkebiskoppen endog maatte see sin Sag forladt af de fleste danske Biskopper — ja, om Kongen endog kunde finde saa tro

en Tilhænger i Niels Erlandsen, Erkebiskoppens egen Broder, at han ved denne kunde lade ham gribe og lægge i Lænker: saa kunde han dog derved ikke hindre, at indvortes Forvirring, Tvedragt og Opstand reiste sig i Landet; og i det Kong Christoffer, midt under truende Udsigter, rustede sig til Forsvar, blev han bortrevet ved en pludselig Død, som man tilskrev Forgiftelse ved en Geistlig.

8. Endnu mørkere blev Udsigten for hans umyndige Søn Erik, der i sit 10de Aar besteg Thronen, som Faderens allerede valgte, men endnu ikke kronede Efterfølger. I sin Moder, Enkedronning Margrethe fra Pommern, fandt den unge Konge imidlertid en Formynderske, der med Mandsmod optog Kampen, ikke allene med Hierarchiet i Danmark, eller dets uboielige, halstarrige Overhoved, Erkebiskoppen; men ogsaa med de holstenske Grever, som ikke forsømte at benytte det heldige Øieblik til at gribe til Vaaben for deres Søstersøn, Hertug Erik i Slesvig. Med hans Parti forenede ikke allene Erkebiskoppen sig; men søgte endog at tilvende ham den danske Krone; og, foruden flere Fiender, fik han ogsaa den Rügenske Fyrste ophidset til, i Forening med Hertugen, at giøre ødelæggende Indfald i Siælland og Skaane (1259). Saaledes maatte Danmark prøve de første blodige Frugter af Holstenernes Indblanding i Rigets og Kongehusets indvortes Anliggender. Slesvigs Løsrivelse fra Kongeriget var allerede blevet de schauenburgske Grevers politiske Formaal; og Hertugerne, hvis Rettigheder de, paa Svogerskabets Vegne, vilde forsvare, bleve snart mere afhængige af Holsten, end af Danmark. — Erik vedblev Fordringen, at belehnes arveligt med Hertugdømmet; men lige standhaftig var Dronningen, som det 1260 lykkedes at faae sin Søn kronet. Ja hun var endog tilboielig til at negte Hertug Erik For-

lehningen **paa Livstid**, eftersom han i Forening med Danmarks Fiender havde givet sig aabenbar Krig mod sin Lehnsherre.

Hertugen fik da ny Hielp fra Holsten; og da han efter en 1259 sluttet Stilstand, var i Besiddelse af Sønderjylland[10]), hvis personlige Forlehning han ikke vilde modtage, men vedblev at fordre den arvelige: samlede Dronningen en Hær, og drog med sin Søn, den unge Konge, ind i Landet, for enten reent at fordrive Hertug Erik, eller twinge ham til at falde til Føie Saaledes udbrød en ny Borgerkrig om Besiddelsen af denne Provinds, der fra Valdemar den Andens Død syntes at være bestemt til at bringe Uheld, Forvirring og Frændestrid over det danske Rige. I det allerførste Møde (paa **Lohede** ved Slesvig) imellem de kongelige og Hertugens Krigsfolk, vendte Lykken sig, ved to danske Anføreres Forræderi eller Feighed, saa afgiørende imod Dronningen, at den danske Hær ikke allene blev slaaet paa Flugt; men baade den unge Konge og hans Moder, som i en nærliggende Landsby ventede paa Slagets Udfald, faldt i Hertugens Fangenskab (28de Juli 1261). Dronningen blev ført til Hamborg, og givet den holstenske Grev Geert i Forvaring („in honesta custodia"); den unge Kong Erik bragte man til Norborg paa Als, hvor han sad fangen til 1263, da han blev given Markgreve Otto af Brandenborg i Forvaring. 1264 blev han frigiven, imod at forlove sig med en Datter af Ottos Broder,[11]) (Markgreve Johan I.) den brandenborgske **Agnes**, som

---

[10]) Efter den tydske Annalist, hvis Aarboger Langebek, efter Lindenberg har optaget under Navn af **Annales Albiani** (S. R. Dan. I. 211:) A. D. 1259, Ericus, filius Abel Regis, in **ducatum** recipitur. De danske Annaler henføre Hertugens Besiddelse af Slesvig først til 1260, fra hvilket Aar man har Breve, hvori han skrev sig Dux Jutiæ. (Jvf. Suhm. X. p. 393. 417. 418. 431).

[11]) Om hendes Forældre (der angives forskielligt) jvf. især **Suhm.** X. p. 519. 20. Han følger med Retie Cont. Alberti Stadensis. ed. A. Hoyer. p. 7. 8).

Kongen dog først ægtede 1273. Et andet Vilkaar for Kongens og hans Moders Frigivelse var, at Hertug Erik skulde forlehnes med Slesvig; om Maaden, hvorpaa dette skeete, savnes Efterretning i Historien. De foregaaende Begivenheder synes at forudsætte, at Kong Erik (Glipping) og hans Moder, ved deres Løsgivelse, ikke yderligere have kunnet forfegte det sønderjydske Lehns personlige Natur; paafølgende Tildragelser giøre det dog uvist, om dets Arvelighed tydeligt og fuldstændigt er bleven udtalt. Imidlertid erkiendtes i ethvert Tilfælde ogsaa ved denne Leilighed Hertugdømmets Lehnsafhængighed af den danske Krone; men den slesvigske Hertugs Besiddelse var endnu langt fra ikke udstrakt til det hele Land. De 13 frisiske Herreder, som den Tid fandtes paa Vestsiden af Sønderjylland, saa vel som Øerne Femern, Als og Ærrøe, hørte ikke til Hertugdømmet. De sidste vedbleve dog længst at være et bestandigt Tvistens Æble imellem Danmarks Konge og de slesvigske Lehnshertuger. Stæderne Ribe og Rendsborg, som den Tid begge regnedes til Sønderjylland, hørte ogsaa under Kronen, ligesom tre Fierdedele af Staden Slesvig, hvoraf kun en Fierdedeel tilhørte Hertugen. Denne Stad havde derfor ogsaa (som man seer af den Slesvigske Stadsret) to Byfogeder, en kongelig og en hertugelig. Kongen havde desuden meget Krongods (Konnunglef) i Hertugdømmet, og beholdt saaledes Anledning nok til at blande sig i de slesvigske Sager; hvorimod Abel af sin Fader ogsaa havde faaet Arvegods, baade i Siælland, Fyen og Langeland, som i den følgende Tid gav Leilighed nok til Stridigheder.

Disse udebleve heller ikke længe imellem Kong Erik og hans Fætter, Hertugen, i Anledning af slesvigske Forhold. Begge giorde Paastand paa Øen Als, og trættedes desuden om Grændseskiellet ved Ribe, og om Kongens og Hertugens Arvegodser i Sønder-Jylland. Følgen heraf blev, at Erik Glipping i A. 1271

med en overlegen Magt faldt ind i Hertugdømmet, og besatte hele Landet indtil Eideren, paa Staden Slesvig nær, hvilken Kongen ikke fik i sin Magt. Hertugen overlevede ikke længe denne Modgang, og døde 1272; ligesom noget før ham hans Gemalinde Margrethe, en Datter af Danmarks Fiende, den rügenske Fyrste Jaromar. Nogle Nyere have villet giøre hende til en Datter af Grev Gerhard I. af Holsten, som var Hertug Eriks Sødskendebarn. Flere andre Grunde, foruden et paa den Tid alt for nært Slægtskab tale herimod; og det er ved senere kritiske Undersøgelser (af Carstens, Vid. S. Skr. VI. D.) beviist og bestyrket ved gamle Annalers Vidnesbyrd, at det var Jaromars Datter Margrethe, som Hertugen ægtede omtrent 1261. To Sønner, Valdemar og Erik overlevede ham Valdemar blev Faderens Efterfølger. Erik (med Tilnavnet Langbeen) blev siden Hertug over Langeland. Nogle tillægge Hertugen en tredie Søn, Abel, men vist nok uden Grund; og nu fornyedes den samme Strid om Formynderskabet, imellem Erik Glipping og de holstenske Grever, [disse vare Johan og Adolf, Sønner af Johan den 1ste; og Gerhard og Henrik, Gerhard den 1stes Sønner] der havde fundet Sted efter Kong Abels Død. Fra begge Sider sendtes en Krigsmagt ind i Sønderjylland; men skiøndt det lykkedes Holstenerne at indtage Staden Slesvig, synes det som Kongen har været dem overlegen, og Striden endtes snart derefter ved et Forliig, i Følge hvilket Kongen skulde beholde Formynderskabet for Hertug Eriks Sønner; men forlehne dem med Hertugdømmet, saasnart de havde naaet myndig Alder. Erik Glipping blev derefter, som Formynder, i uhindret Besiddelse af hele Landet i 10 Aar, og holdt undertiden sit Hof i Slesvig; bl. a. da han der i A. 1273 med megen Høitidelighed holdt sit Bryllup med Agnes af Brandenborg.

9. Kongen maatte omsider, efterat have hørt det danske Rigsraads Betænkning, overgive Slesvig som Lehn til Hertug Eriks Søn Valdemar (i Slesvig den 4de). Det skeete 1283 i Vordingborg, og med den sædvanlige Betingelse: at Hertugen skulde som Lehnsmand være forpligtet til at giøre den danske Konge og Riget Tieneste, naar denne blev fordret. Neppe var han imidlertid kommen i Besiddelse af sit Lehn, før han (1274) vilde giøre den gamle Fordring gieldende: at Slesvig skulde tilhøre ham som Arvegods, med samme Ret og Frihed, som Kongen besad sit Rige. Ikke nøiet hermed, fornyede han endogsaa en langt større Fordring, nemlig paa Arveret til den danske Throne, som Efterkommer af Kong Abel, en ældre Søn af Valdemar II., og som desuden paa en Rigsdag i Nyborg havde faaet udtrykkelig Forsikkring om Thronfølgen for sine Sønner. Endelig giorde han endnu Paastand paa Øen Als, som en Deel af Hertugdømmet Slesvig; og han lod det ikke blive ved at handle med Kongen og det danske Raad om disse Fordringer, eller ved at indgive et vidtløftigt og bittert Klageskrift over Erik Glipping til Erkebiskoppen i Lund. Han vilde desuden søge Hielp hos den norske Konge, som paa den Tid var i Krig med Danmark; men blev, i det han selv agtede sig til Norge, overrasket med sin Drost Tyge Abildgaard i Helsingør, og taget til Fange af Kongen, der lod begge sætte i Forvaring paa Søborg Slot.

Uagtet man maatte have formodet at Kongen, efter en aabenbar forræderisk Handlemaade af Hertugen, og naar han herved troede sig beføiet til at fængsle sin Vasal, ogsaa vilde have inddraget Lehnet, indlod han sig derimod i Underhandling med Valdemar, som nu, for at slippe løs af sit Fængsel, under flere tydske Fyrsters Mægling, atter sluttede et Forliig med Kongen. (31te Marts og 20de April 1286). I Følge dette blev Hertugdømmet Slesvig atter overdraget Valdemar som et

Fanelehn, hvorimod han udstedte sin Forsikkring om Troskab, Lydighed og Lehnspligt mod Kongen; paa den fuldstændigste Maade gienkaldte sin Paastand paa Øen Als og paa de kongelige Godser i Slesvig, hvorom der længe havde været Trist; og gav den stærkeste Forpligtelse fra sig, aldrig at indlade sig i noget fiendtligt Anslag mod Kongen, eller i noget Forbund med hans eller Rigets Fiender, m. m.

Hvor lidt Hertugen meente med at indgaae dette Forlig, maatte Erik Glipping snart erfare. Der hvilede i det mindste en stærk Mistanke paa ham, som Deeltager, eller Medvider i Sammensværgelsen af en stor Deel danske Adelige, hvoriblandt endog fandtes enkelte af Kongens egne og nærmeste Hofmænd. Den blodige Frugt af denne Sammensværgelse var Erik Glippings Mord i Finderup ved Viborg, den 22de Nov. 1286; en Begivenhed, som endnu mere modnede den uheldige Skiebne, der snart med stærkere Slag indbrød over det danske Rige.

Hertug Valdemar havde under disse Omstændigheder dog vidst at bevare en saadan Stilling, at Ingen aabenbart kunde sigte ham for Deeltagelse i Sammensværgelsen eller Kongemordet. Som nærmeste Frænde blev han endogsaa antaget til Rigsforstander og Værge for den umyndige Kong Erik, der i Faderens Levetid var valgt og hyldet til hans Eftermand; dog saaledes, at Deel i Formynderskabet ogsaa blev tillagt Erik Glippings efterladte Dronning, Agnes af Brandenborg. Hertug Valdemar sørgede nu snart for, at de omtvistede Øer Als, Ærrø og Femern lagdes under Hertugdømmet; men det varede heller ikke længere, end til Kong Erik (Menved) i sin myndige Alder tiltraadte Regieringen, før den gamle Strid om disse Besiddelser yppedes paa ny; og Kongen fremkom med den Paastand, at de, i Følge den under hans

Fader sluttede Forening, skulde tilhøre Danmark. Det kom atter til indvortes Krig, hvori Hertugen forbandt sig med den norske Konge og med de til Norge flygtede Kongemordere og disses Parti, for med fælles Kræfter at angribe det danske Rige. Erik Menved, der desuden laae i en langvarig og betænkelig Strid med Geistligheden og med Erkebiskoppen Jens Grand, som Kongen havde ladet fængsle og indsætte paa Søborg Slot, fandt det raadeligt, efterat Hertugens Flaade var bleven slaaet af den danske i Grønsund, og Kongen med en Hær var rykket ind i Jylland, at slutte først et Forliig eller en Stilstand med den norske Konge, som blev indgaaet paa Hindsgavl i Fyen den 25de Sept. 1295, og hvorved de fredløse Kongemordere fik Tilladelse, indtil videre at opholde sig i Danmark. Herpaa fulgte (den 3die Febr. 1296) et Forliig med Hertug Valdemar, som nu igien opgav sin Paastand paa Als, Ærrø og Femern; hvorimod Kongen overlod Hertugens yngre Broder Erik (Langbeen) Langeland til Lehn, af hvilket Land han siden førte Hertugstitel.

Forliget med Hertug Valdemar bekræftedes atter ved et Forbund, som nogle Aar (1302) derefter sluttedes imellem Kong Erik og hans Brødre paa den ene Side, og Hertug Valdemar, hans Broder Hertug Erik af Langeland, de holstenske Grever, og flere med dem forenede Fyrster, paa den anden. Intet viser dog tydeligere, end netop de saa ofte yppede Misforstaaelser og giensidige Klager og Fordringer, og de idelige Forliig og Tractater, hvorved man bilagde dem, hvor lidt der var at stole paa nogen vedvarende Enighed, eller noget fast Venskabsforhold imellem Kongen og hans hertugelige Lehnsmænd, og hvor svag Virkningen har været af de gientagne Fredsforbund. Et nyt blev saaledes indgaaet 1306, imellem Kongen og begge Hertuger, hvori deres Lehnspligter atter

bestemtes[12]), og hvori man ikke fandt det overflødigt at optage den Artikel: at dersom Hertugen kunde overbevises om, at have sammensvoret sig eller foretaget noget imod Kongens, eller hans Broder Christoffers Liv eller Frihed, eller noget til Skade for Kongens Lande: da skulde Hertugerne miste deres Gods og Herligheder, og strax være undergivne Kirkens Band. Kun fire Aar derefter (den 27de Junius 1310) blev denne Forening igien fornyet ved et i Middelfart sluttet Forliig; og to Aar sildigere (1312) døde Hertug Valdemar.

Hans Søn Erik søgte og erholdt strax efter Faderens Død Forlehningen af Sønderjylland, som Kongen, der paa den Tid opholdt sig i Warnemünde for at krige med Rostokkerne, (den 30te Jun. 1312), høitideligt tildeelte ham i flere tydske Fyrsters Overværelse under samme Betingelser, som de, hans Forfædre havde indgaaet. Kongen forbeholdt sig af hele Hertugdømmet ikkun Krongodset; ligesom ogsaa den slesvigske Biskop og Adel skulde blive i ukrænket Besiddelse af alt deres Jordegods. Neppe var dog Forlehningen foregaaet, før gamle Klagemaal atter yppedes af Hertugen, og maatte stilles ved et Forliig; hvorpaa der Aaret efter fulgte ny Strid angaaende Langeland, hvortil Hertugen, som det synes, meente at have Rettighed, efter sin Farbroders Død. En dobbelt Forening, sluttet i Horsens, (den 9e August 1313) afgiorde alle Stridspunkter imellem Kongen og Hertugen; men havde saa lidet Kraft og Varighed, at der i 4 Aar behovedes fire nye Forliig og Fredsslutninger imellem begge Fyrster (1314, 1315, 1317 og 1318) hvoraf man ikke lærer andet, end at hverken

[12]) Det synes herved paafaldende, at Valdemar kun forpligtes til paa egen Bekostning at tiene Kongen med 50 Væbnede i Harnisk udenfor Hertugdømmet; hvorimod Hertug Erik, foruden den sædvanlige Tieneste af Langeland (hvorved formodentlig Fodfolket er at forstaae) forpligter sig til at tiene Kongen med 200 Mand paa hiin Side af Beltet.

Fader sluttede Forening, skulde tilhøre Danmark. Det kom atter til indvortes Krig, hvori Hertugen forbandt sig med den norske Konge og med de til Norge flygtede Kongemordere og disses Parti, for med fælles Kræfter at angribe det danske Rige. Erik Menved, der desuden laae i en langvarig og betænkelig Strid med Geistligheden og med Erkebiskoppen Jens Grand, som Kongen havde ladet fængsle og indsætte paa Søborg Slot, fandt det raadeligt, efterat Hertugens Flaade var bleven slaaet af den danske i Grønsund, og Kongen med en Hær var rykket ind i Jylland, at slutte først et Forliig eller en Stilstand med den norske Konge, som blev indgaaet paa Hindsgavl i Fyen den 25de Sept. 1295, og hvorved de fredløse Kongemordere fik Tilladelse, indtil videre at opholde sig i Danmark. Herpaa fulgte (den 3die Febr. 1296) et Forliig med Hertug Valdemar, som nu igien opgav sin Paastand paa Als, Ærrø og Femern; hvorimod Kongen overlod Hertugens yngre Broder Erik (Langbeen) Langeland til Lehn, af hvilket Land han siden førte Hertugstitel.

Forliget med Hertug Valdemar bekræftedes atter ved et Forbund, som nogle Aar (1302) derefter sluttedes imellem Kong Erik og hans Brødre paa den ene Side, og Hertug Valdemar, hans Broder Hertug Erik af Langeland, de holstenske Grever, og flere med dem forenede Fyrster, paa den anden. Intet viser dog tydeligere, end netop de saa ofte yppede Misforstaaelser og giensidige Klager og Fordringer, og de idelige Forliig og Tractater, hvorved man bilagde dem, hvor lidt der var at stole paa nogen vedvarende Enighed, eller noget fast Venskabsforhold imellem Kongen og hans hertugelige Lehnsmænd, og hvor svag Virkningen har været af de gientagne Fredsforbund. Et nyt blev saaledes indgaaet 1306, imellem Kongen og begge Hertuger, hvori deres Lehnspligter atter

igien skulde forenes med Danmark, end at det styredes af en næsten uafhængig Vasal: lader sig ikke afgiøre. Men de holstenske Fyrster fandt snart igien Anledning til umiddelbart at blande sig i de slesviske Sager; da Christoffer II., der holdt sig rolig saalænge Hertug Erik levede, efter hans Død (den 12te Marts 1325) strax vilde tage Hertugdømmet i Besiddelse, i Følge den oftere tilforn yttrede Paastand: at Formynderskabet for den unge Prinds Valdemar Eriksen tilkom Kongen, og medførte, at Landet, indtil Prindsen blev myndig, maatte besættes. I Slesvig twivlede man derimod ikke paa, at det var Christoffers egentlige Hensigt, at søge Leilighed til, med Magt at tilveiebringe den Forening, som havde kunnet opnaaes paa fredelig Vei, dersom Erik var bleven Konge i Danmark. Ved Gottorp Slot mødte Kongen en alvorlig Modstand. Under dets Beleiring rykkede Grev Gerhard V, af Huset Rendsborg, med en betydelig, vel rustet Hær, over Eideren, angreb Kongen, der var leiret paa „Hestebierg" udenfor Gottorp, slog hans Tropper paa Flugt i et alvorligt Slag, og befriede saaledes den unge Hertug, hvis Sag Greven derefter, for Danmark kun alt for kraftigt, vedblev at antage sig, uden at glemme sin egen Fordeel.

Ikke mindre farlige Fiender reiste sig imod Christoffer i Landet selv. Striden med den høie Geistlighed, og særdeles med Erkebispen i Lund, Esger Juul, om Bornholm, havde han arvet efter sin Broder og sin Fader; men denne Strid jævnedes dog, deels ved Haandfæstningen, som gav Clerestiet i Danmark den Uafhængighed, det længe havde kæmpet for; deels ved Afstaaelsen af Bornholm. Langt mere truende blev den allerede mægtige Adels stigende Misnøie og Overmod, der tilsidst udbrød til et Oprør mod Kongen, som tre af Rigets fornemste Herrer, Drosten Lauritz Jonsen, Marsken Ludvig Albertsen, af tydsk Adel, og siden Knud Porse, som Christoffer

havde giort til Hertug i Halland, satte sig i Spidsen for. Disse Landsforrædere indgik et Forbund med den holstenske Grev Geert, paa den unge Hertugs Vegne, som strax overgav dem to af de faste Slotte i Danmark, han havde i Besiddelse, Haderslevhuus og Tranekær. Grev Geert antoges, eller indsatte sig selv til øverste Feltherre i Krigen mod Kongen, og Christoffer bragtes inden føie Tid til den Yderlighed, at han rømmede af Landet, for at søge en ussel Tilflugt og Bistand hos sine Lehnsmænd i Meklenborg. Dette Skridt af Kongen benyttede strax den kloge Grev Geert og Oprørerne i Danmark. Disse erklærede Thronen for ledig, opsagde Christoffer Troskab, og antoge Hertug Valdemar af Slesvig til Danmarks Konge, imod at han (7de Jun. 1326) udstedte en Haandfæstning, der i endnu høiere Grad, end Christoffers, gav Overmagten i Adelens Hænder. Den tolvaarige Modkonges første Brug af sin Titel var at udnævne sin Formynder Grev Geert til Hertug af Slesvig, og overdrage ham og hans Efterkommere Hertugdømmet med alle Lande, Slotte, Stæder, Øer og Rettigheder, som arveligt Fanelehn, saaledes at intet andet end Lehnsherlighed og Overherredømmet over Landet skulde blive hos Kongen og den danske Krone; en Afstaaelse, som Rigets Mægtige samme Dag paa Herredagen bekræftede. Saaledes var nu for første Gang Slesvig sammenknyttet med en Deel af Holsten; men ikkun ved en af et oprørsk Parti ledet og udført Handling, som hverken havde opnaaet noget Skin af Lovlighed ved formeligt Afkald af den fordrevne Konge; eller ved Folkets frie og almindelige Samtykke paa Rigets Valgting[13]); saa lidt som Valdemar nogensinde opnaaede at blive kronet som Danmarks Konge.

---

[13]) Der berettes vist nok et Sted (Scr. R. D. VI. 523; jvf. Suhm, XII. S. 127) at de danske Herrer, tilligemed de holstenske Grever Geert, Johan og Adolf, siden førte den tolvaarige Hertug Valdemar fra Jylland over til Landstingene i Siælland og Skaane; men i alt Fald

Det er i øvrigt til denne umyndige, uden lovgrundet Ret indsatte, snart igien forskudte og Kronen opgivende Hertugs Valg i 1326, at man har henlagt Udstedelsen af et saa misligt og mistænkeligt Document, som den under Navn af Constitutio Valdemariana bekiendte Forsikkring, der skulde være indeholdt i en Haandfæstning, som Hertugen, eller rettere Grev Geert i hans Navn havde udstedt — en Forsikkring, der sagdes at gaae ud paa: at Hertugdømmet Slesvig aldrig maatte forenes med den danske Krone, saaledes at een Fyrste maatte være Herre over begge. En Forpligtelse af den Vigtighed, som dog ikke findes i den originale Haandfæstning af Valdemar — den eneste, som haves; og hvortil man aldrig har kiendt noget Diplom, som indeholdt den, ikke engang i Copie: taber stærkt i sin statsretlige Gyldighed.[14] Denne har man ogsaa allene villet grunde paa en sildigere Erkiendelse og Bekræftelse af det anførte Udtryk ved K. Christian I. i en Revers af 29de Jun. 1448, som endnu er til i Originalen. Den saakaldte Constitution (som, hvis den har været til, blev factisk ophævet allerede 1460) har desuden været uden al umiddelbar Indflydelse paa Slesvigs Forhold i meer end hundrede Aar efter den Tid, vi her have for Øie, og kan saaledes indtil videre forbigaaes.

11. En stor og vidt udbredt Misfornøielse med Grev Geerts Herredømme (thi det var ham, der som selvbeskikket Rigsforstander herskede i Danmark, i den umyndige Valdemars Sted) reiste sig ogsaa snart hos Almuen. Det varede

skete det da under Tvang af det oprørske Partie og af deres Medforbundnes, de holstenske Grevers væbnede Magt. En saadan Hylding har man neppe engang paa den Tid tillagt Gyldighed.

[14]) Selv ivrige Forsvarere af Constitutionens Troværdighed (f. Ex. Falck, Privatrecht, II. 145) maae i det mindste tilstaae: at af det udrevne, usammenhængende Sted af den saakaldte Constitution, som Christian I. confirmerede, lader sig ikke med Vished udbringe, i hvilken Mening Stedet skal tages.

ikke længe, før en stor Deel af Adelen deeltog i denne Stemning. Et Par Aar senere (1329) kaldte det samme Parti, der havde fordrevet Kong Christoffer, ham igien tilbage, og Kongen indgik et Forliig[15]) med sin Halvbroder Grev Johan IV. (den Milde) af Holsten, en Fætter til Grev Geert (den Store) og Søn af Grev Gerhard II.*), der i andet Giftermaal havde ægtet Dronning Agnes, Erik Glippings Enke. Hertug Johan havde ogsaa tidligere understøttet Christoffer ved hans Valg, og forbandt sig nu til, ved Pengelaan og Bistand af Krigsfolk at hielpe ham til at vinde sit Rige tilbage, hvorimod Kongen overgav ham Femern, og satte ham ikke allene Lolland, men Siælland og Skaane med Slottene i Pant for de Pengesummer, Grev Johan enten allerede havde laant, eller vilde forstrække Kongen (12. Nov. 1329.) Det lykkedes vel ogsaa Christoffer, ved Grev Johans Hielp, for en Tid at stifte Forliig med endeel af sine Modstandere, og selv med Grev Geert; men den uduelige Konge var ligesaa lidt i Stand til at benytte heldige Omstændigheder, som til at tage Advarsel af Ulykken. Det var saaledes de to Fættere, Greverne Geert og Johan af Holsten, der deelte Magten i Danmark, og Besiddelsen af Landet; og det var let at forudsee, at Enigheden imellem dem ikke kunde vare længe.

I Riget fandtes der nu to Konger, lige magtløse og lige afhængige af de to schauenburgske Grever, af hvilke den ene, Grev Geert, havde Nørre-Jylland, og Modkongen, Hertug Valdemar af Slesvig, i sin Magt; den Anden, Grev Johan,

15) 1322 havde Christoffer II. slaaet ham til Ridder i Vordingborg. (Suhm XII. 57.) Siden vare de blevne ueens, da Christoffer ikke, efter sit Løfte, vilde indrømme ham Femern. (Suhm. XII. p. 127.)

*) Nogle giore Johan den Milde til en Søn af Johan III. af Holsten-Kiel. Diplomet af 1316 hos Suhm, D. Hist. XI. S. 925, beviser Urigtigheden heraf. (jvf. Falck Schl. H. Privatrecht. I. S. 239).

var Herre i Skaane, Siælland og de mindre Øer, og glemte saaledes ikke at sørge bedst for sig selv, imedens han syntes ivrigt nok at tage sig af Kong Christoffers Fordeel. Den slesvigske Hertug Valdemar var, ligesom Christoffer, kun et Redskab i sin ærgierrige Formynders Haand. Da Grev Johan havde bragt denne til et Slags Forsoning med Christoffer II., hvis Søn, den til Konge eller Faderens Efterfølger valgte Prinds Erik, ved den Leilighed 1330 maatte ægte Grev Geerts Søster, Enkehertuginde Elisabeth af Lauenborg, var det ikke vanskeligt for Grev Johan at bringe Valdemar til at opgive sin Kongetitel og at lade sig nøie med Slesvig (Febr. 1330) Geert kiøbte man til at afstaae dette Hertugdømme derved, at Kong Christoffer tilligemed sin Søn overgav Grev Geert hele Fyens Land, med al kongelig Rettighed, som et arveligt Lehn, hvilket han dog igien skulde give tilbage og ombytte for Slesvig, dersom Hertug Valdemar døde uden Arvinger.

Paa denne Maade søgte den usle Christoffer paa ny at faae Fodfæste og at holde sig i det Rige, hvoraf han førte den tomme Kongetitel, og knap havde et Par Slotte tilbage, hvor han kunde tage sit Ophold. Han bortgav Fyen til Lehn, og lod sig foreskrive Vilkaaret for Geerts Forlehning med Slesvig, uden at noget Rigsraad, eller en eneste dansk Biskop eller Ridder bekræftede eller beseglede det aftvungne Lehns- og Løftebrev[16].

Den nu omtrent 15 Aar gamle Skyggekonge, som Holstenerne havde indsat, blev ligesaa villieløs ved denne Forandring, som han hidtil havde været; og det var ikke langt fra, at man anden Gang havde brugt den nu igien til Hertug

[16]) Brevet findes aftrykt efter Originalen, i „Schlesw.-Holstein-Lauenburgische Urkundensamlung,“ ved Michelsen, II. Pag 75—77. I Udtog paa Dansk hos Hvitfeldt. I. 451, og hos Suhm. XII. 203.

reducerede Valdemar, for paa ny at lade ham forestille Danmarks Konge.

Det er vanskeligt, at tænke sig den rette Grund til at Grev Geert saa hurtigt opgav Beskyttelsen af sin Myndlings, Hertug Valdemars Kongedømme, og sin egen heraf indvundne Besiddelse af Slesvig, hvilket han ombyttede for den langt mere usikkre, for Angreb fra Jylland og Siælland udsatte Forlehning med Fyen. At han desuden, som Panteherre for 40,000 Mark, kom i Besiddelse af Nørre-Jylland, opveiede dog ikke hans Stilling, som Lehnshertug over Slesvig. Det tør da vel formodes, at han maa have mærket, at hans Fætter, Grev Johan, i Forening med et Adels-Parti i Danmark, allerede kied af den Modkonge, det for 4 Aar siden havde ladet sig forlede til at vælge — eller rettere af Geerts tilliſtede Magt — vilde blive ham for stærk, naar Johan tog sig af sin Halvbroders Sag. Heller ikke varede det længere end til følgende Aar, (1331) før en ny Trætte udbrød imellem begge Grever. Den svage Christoffer, som maa have indseet, at han i Grev Geert havde sin farligste Modstander, og i Johan troede at have sin Hovedstøtte, vilde undsætte denne, og faldt ind i Slesvig, for at forene sin sankede Hær, der var noget over 800 Mand stærk, med Grev Johans Krigsfolk i Holsten. Men inden dette kunde skee, gik den tappre, krigserfarne Grev Geert Kongen i Møde med kun halv saamange Folk, og det kom til Slag paa Kropperhede, eller Lohede i Krop-Herred, imellem Rendsborg og Slesvig, (30 Nov. 1331), hvor Kong Christoffer i en skarp og haard Strid blev slaaet, led et stort Nederlag, og en af hans Sønner, Prinds Otto, blev fangen af Holstenerne. Selv undkom Kongen til Kiel, hvor ogsaa hans ældste Søn Erik blev ført hen af sine Tienere, efterat han paa Flugten var styrtet med Hesten ved

[redacted]

Dannevirke, og derved saaledes havde forslaaet sig, at han døde af Følgerne.

Et nyt Forliig (10. Jan. 1332) bragte vel Grev Johan nye Fordele (han fik bl. a. hele Langeland med det stærke Tranekær Slot afstaaet af Gerhard) og dennes Panterettighed i Nørre-Jylland blev forhøiet fra 40,000 til 100,000 Mark Sølv; men Christoffer vandt intet uden nye Ydmygelser ved en Fred, der mere blev indgaaet for de holstenske Grever og deres gjensidige Fordeel, end til Gavn for Kongen eller Riget. Dettes Fornedrelse havde nu naaet sin høieste Grad. Holstenerne havde ved Magt, List og Penge bragt hele Danmark, paa nogle faa Slotte nær, i deres Vold, og herskede som Panteherrer over Landet og Almuen med et saadant Tryk ved deres tydske Slotsfogeder og Høvedsmænd, at omsider Skaaningerne først begyndte at blive urolige, og da deres Klage hos Grev Johan intet udrettede, gjorde Opstand, og ihjelsloge Holstenerne i hundredeviis, hvor de kunde komme over dem, selv i Lunds Domkirke. Omsider, da Erkebispen og Adelen i Skaane indsaae, at de ved egne Kræfter ikke kunde befrie sig fra det forhadte Aag, besluttede de (1332) at underkaste sig den svenske og norske Konge Magnus Eriksen, og at overgive ham Landene Skaane, Bleking og Lister imod at han bekræftede Geistlighedens Privilegier.

Dette Skridt, fremkaldt ved Holstenernes trykkende Voldsherredømme, havde vel hverken Kongens, hans Raads eller det danske Folks Samtykke; men blev dog Anledning til, at det danske Rige allerede i det 14de Aarhundrede var nær ved at miste disse Provindser, som det først efter 28 Aar lykkedes Valdemar Atterdag at vinde tilbage. Grev Johan af Holsten mærkede, at det var klogere at tage Penge for sit Paut, end at strides derom baade med Almuen og med den svenske Konge, og solgte ham derfor sin skrøbelige Adkomst til

Skaanes Besiddelse for 34,000 MarkSølv.[17]). Hvad Magnus opnaaede, kunde paa Rettens Vei dog ikke være meer end den samme Panteret, Hertug Johan havde, og som han nu tilkiøbte sig. Kong Christoffer, der maatte taale dette og al anden Ulykke, Elendighed og Fornedrelse, som Holstenernes Herredømme bragte over Landet, var nu sunken til det Trin i Usselhed, at to Adelsmænd paa en haanlig Maade twang ham til at give sig i deres Fangenskab, ved at tænde Ild paa et Huus i Sarkiøbing, hvor han havde Tilhold; og da han kort efter denne Beskæmmelse, den største han endnu havde lidt, døde (1333), blev Danmark, der længe havde været et værgeløst Rov for Holstenerne, nu endog i syv Aar reent uden Konge. Den danske Prinds Ottos Forsøg paa, med væbnet Magt, at drive Grev Geert ud af Jylland, faldt saa uheldigt ud, at han ikke allene blev slaaet paa Taphede i Viborg Stift, (7. Oct. 1334) men selv blev fangen, og siden flere Aar af Holstenerne holdt i Fængsel paa Segeberg og Rendsborg. Imidlertid var Riget saaledes deelt imellem fremmede og indenlandske Panteherrer, at den holstenske Grev Johan, foruden de til Kong Magnus afstaaede Lande, raadede over Siælland, Lolland, Falster og Femern; Grev Geert over Nørre-Jylland og Fyen; Hertug Knud Porses Enke (han døde 1330), den norske Fru Ingeborg, over Halland, Samsø, Møen og Kallundborg Slot; og Drosten Laurits

[17]) At dette var Summen, hvorfor K. Magnus kiøbte Gr. Johans Panteret til Skaane, sees af et Brev af Valdemar Atterdag, 1353. (*Bring*, Monumenta Scanensia 109.) Skaane behandledes af Magnus som et uafhængigt Land, eller eget Rige, da han skrev sig „Rex Sueciæ, Gothorum, *Scaniæ* & Norvegiæ." (Suhms Hist. XII. 231. 235. 236. 237.) Hvorledes Magnus sildigere (1339) tragtede efter at bringe mere af Danmark under sig, om han kunde, sees af hans mærkelige Brev til Paven, og dennes Svar af 23. Jan. 1339. (Suhm. XII. 395.)

[redacted]

Jonssen, en af Hovedmændene for det oprørske Parti, der bragte Hertug Valdemar og Grev Geert ind i Landet, over Langeland og Ærøe.

12. Forholdet imellem Hertug Valdemar i Slesvig og Grev Geert, som den mægtigste og kraftigste af de to holstenske Herrer, der holdt den største Deel af Danmark under Aaget, ved Hielp af deres Høvedsmænd og leiede Besætninger paa de faste Borge rundt om i Landet, var ikke altid lige venligt. Det var endogsaa kommet til aabenbar Ufred imellem de to Fyrster, saaledes at man paa begge Sider giorde Fanger, der først 1340 bleve frigivne. Imidlertid var der, i Anledning heraf, 1339 blevet sluttet et formeligt Forliig imellem Grev Geert og Hertug Valdemar, hvoraf det dog bliver tydeligt nok, at den sidste overhovedet vedblev at staae i et meget afhængigt Forhold til sin mægtigere og krigerske Morbroder[18]. Saaledes maatte Hertugen atter, under Mægling af Greverne Albrecht af Saxen og Gerhard af Hoia, (11. Febr. 1340) indgaae et Forliig med sin Formynder, hvorefter Jylland paa ny skulde skifte Herre. Valdemar maatte sætte sit Hertugdømme med Slottene Ribehuus, Gottorp, „mit dem denseben Wolde, mit Slezewich vnde mit Vlendesborch", samt Tøndern, Tørning og Haderslev, i Pant til Grev Geert for 43,000 Mark Sølv, imod at faae Panteret i Nørre-Jylland, med Undtagelse af Byen Varde, det halve Brusk-Herred og Slottet Skanderborg, i Stedet[19]. Naar Meningen heraf var, at Greven vilde ombytte sin formeente Panteret til denne Provinds med en lignende Rettighed til Slesvig: saa viser dette ligefuldt, at Geert vilde have sit Pant betrygget, fordi han atter havde begyndt at mærke noget til, at det ikke stod

[18]) Suhms Hist. XII. S. 309—311. (Jvf. XIII. S. 10—11.)

[19]) Jvf. Christiani II. S. 418—423. Originalen til dette mærkelige Brev findes i det Kgl. Geh. Archiv.

ret sikkert med hans Magt over Jyderne. Misfornøielsen med det holstenske Herredømme var ogsaa allerede blandt disse steget saa høit, at Adel og Almue giorde fælles Sag, og Landet var modent til Opstand i Foraaret 1340. Det var saaledes vist ikke uden Aarsag, at den snilde Grev Geert paa den Tid vilde faae sin Søsterson i sit Sted til Herre i Jylland, formodentlig ved at smigre ham med Haabet om, at Tiden nu var beleilig til at vinde den danske Kongekrone tilbage.

Hvor alvorlig Opstanden i Jylland har været, viser Geerts store Tilberedelser for at tvinge Adelen og Bønderne, som beleirede Slottene, og negtede at give de holstenske Fogder Skat. Hvormeget endog Nogle have overdrevet Antallet af den tydske Hær, hvormed Greven om Foraaret brød op til Jylland, saa har den været stor nok for hiin Tid, naar een af dens tre Afdelinger, som Greven selv anførte, udgiorde 4000 Mand. Med denne havde han lagt sig ind i Randers; imedens hans Sønner Henrik og Claus, hver med sin Hær, droge videre om i Landet, sliendte, brændte, røvede hos Adel og Bonde, Klostre og Capitler, efter som Krigens Skik var hos den Tids vilde Bander af Landseknegte og andre Leietropper. Imedens Geert saaledes, tryg nok i sit Sind, at han med sin holstenske Magt skulde tvinge Jyderne til at falde til Fode, laae i Herberge i et Borgerhuus i Randers, blev han her, Natten til den 1ste April 1340, midt iblandt sine Krigsfolk og Hofmænd, overfaldet og dræbt af den jydske Adelsmand Niels Ebbesen til Nørrerliis, der havde undsagt Greven, af hvem han ansaae sig personlig krænket i sin Ret. Denne Daad, som er bleven saa ulige bedømt[31]), var

[31]) At det var en privat Feide, som den modige jydske Herremand var dristig nok til at vove mod den mægtige holstenske Greve, er aabenbart nok, og var ikke meer, end hvad Tidens Skik, eller Uskik, hos

[redacted]

det første Glimt af Morgenrøden til Danmarks Frelse fra en lige haanlig og sørgelig Fornedrelses-Tilstand, hvorunder Riget i meer end ti Aar havde været opløst, sønderlemmet og i fremmede Voldsherrers Magt. Denne havde sin Hovedstøtte i den kraftfulde, krigerske, ærgierrige og modige Geert; med ham sank de Holstenske Grevers overmodige Planer, at rive Danmark til sig, som et deelt Bytte eller Pantegods; og de maatte snart indskrænke sig til at vedligeholde Forbindelsen med Hertugerne i Sønderjylland, hvilke de siden Abels Død ved Svogerskab og Formynderskab havde bragt under Afhængighed af de holstenske Grever, for at benytte Hertugdømmet som Formuur mod Danmark.

13. Christoffer den Andens yngste Søn Valdemar, Faderen ulig i Evner og Kraft, havde alt i nogle Aar i Tydskland offentlig vedkiendt sig sin Paastand som Arving til den danske Krone; skiøndt Broderen Otto, der i syv Aar holdtes i Fængsel af Holstenerne, var, som man mener, ældre end Valdemar. Endeel Danske havde, allerede førend Geerts Tog mod Jyderne, tilbudet denne Kronen; hos Keiser Ludvig af Baiern, ved hvis Hof han havde levet nogle Aar, hos Markgreven af Brandenborg og flere tydske Fyrster fandt

Adelsmænd medførte (langt senere finder man, at skaanske og holstenske Adelsmænd undsagde Kong Christian I.) Feiden vedvarede ogsaa efter Geerts Drab, indtil Niels Ebbesen blev slagen ved Skanderborg, den 2. Nov. 1342; og den udslukkes først 1351 ved den Sone, som Niels Ebbesens Venner og Arvinger giorde med Grev Geerts Sønner, og hvorefter de betalte disse en Mandebod af 5000 lybske Mark. Naar holstenske Kroniker kalde Niels Ebbesen en Morder og Forræder, er dette kun en national Partiskhed. At reise ham et Æreminde for Grev Geerts Drab, vilde dog være mere efter en poetisk Vurdering, hentet fra Holsteneren Sanders danske Sørgespil, end efter den historiske. (Jvf. C. Paludan-Müller: „Er Oprettelsen af et Hædersminde for Niels Ebbesen tilraadelig?“ Odense 1839; og H. M. Velschow om N. Ebbesen. Dansk Folkebl. 1839. Nr. 5. 6.)

Valdemar Understøttelse; og saasnart Grev Geert var falden for Niels Ebbesens Haand, bragtes der (i Spandau, den 23. April 1340) et foreløbigt Forliig i Stand imellem hans Sønner og Valdemar Christoffersen, hvorved den sidste forpligtede sig til at ægte den slesvigske Hertugs Søster med en Medgift af 24,000 Mark Sølv, der skulde afdrages i de 100,000, hvorfor Nørrejylland og Fyen vare pantsatte. Forliget blev yderligere bekræftet paa en Forsamling af alle de Paagjeldende i Lübeck den 21. Mai; og Valdemar blev allerede her betragtet og nævnt som Konge, og som Hertugens Lehnsherre. Det af politiske Grunde fremledede Ægteskab blev sluttet ved en Forlovelse den 28. Mai, og Brylluppet imellem Valdemar, og den siden ulykkelige Dronning Helvig holdtes paa Sønderborg Slot ved Pintsetid (i Junii Maaned.) Valdemar tænkte derved kun paa at komme i Besiddelse af Kronen, og at lette sig Indvindingen af de pantsatte Lande og Slotte, som han i øvrigt ved udskrevne og udpressede Skatter af Almuen efterhaanden maatte kiøbe tilbage. Efter Hyldingerne i Viborg (den 24. Junius) og i Siælland (i Julii Maaned) var han, uden videre Valghandling, erkiendt for Danmarks Konge; og hans Broder Otto, der først 1341 blev frigivet, frasagde sig 1347, ved Indtrædelsen i den tydske Orden, al Arveret til Riget, efterat Kong Valdemar 1344 i sin førstefødte Søn Christoffer havde faaet en mandlig Arving.

Under denne mærkværdige Konges lange, men af Historien kun utilstrækkeligt belyste Regiering, blev Forholdet imellem Danmark og det danske Lehnshertugdømme Slesvig i de første fem eller sex Aar uforstyrret af fiendtlige Optrin. Tværtimod indgik Kong Valdemar den 27. Marts 1345 i Veile et endnu nærmere, af begge Parter edeligt bekræftet Forbund med sin Svoger, hvorved Hertugen, i Dødstilfælde, overgav sin Ægtefælle, sine Børn og sit hele Huus i

Kongens Beskyttelse, og udkaarede ham til Formynder for sin Søn, hvis han efterlod denne umyndig.

Hvorlidt dette, og det hele Forhold imellem den danske Konge og Hertugen af Slesvig, behagede de holstenske Grever, viste sig snart. De fik ham Aaret derpaa, medens Kong Valdemar var fraværende i Ehstland, ved en venskabelig Indbydelse lokket over til Fyen; her toge de deres egen Fætter til Fange, og holdt ham over et Aar i Fængsel paa Nyborg Slot, indtil Hertugen maatte frasige sig det med Kongen indgaaede Forbund[21]). Efter den Tid blev da ogsaa Forholdet imellem Kong Valdemar og den slesvigske Hertug langt mindre venskabeligt, end tilforn. Det var nu, da Hertugen aabenbart igien havde slaaet sig til det holstenske Parti, iblandt andet Hertugens Besiddelse af Langeland med det faste Tranekær Slot, som meer end eengang gav Anledning til aabenbare og alvorlige Feider, hvilke det er ufornødent i det Enkelte at berette. Heller ikke blev det ved, at Kongen (1358) beleirede og med Magt indtog Slottet tilligemed hele Langeland; men Forbindelsen imellem Hertugen og de holstenske Grever, som ved den førstes Forskrivninger igien vare blevne Herrer over den største Deel af Slesvig, blev en Kilde til gientagne ødelæggende Indfald af Kongen, hvorunder især Øerne Als og Femern (1358) maatte lide. Det maatte være os paafaldende, at endogsaa Adelen i Nørre-Jylland under disse Feider tog Parti med Holstenerne imod den danske Konge, dersom man ikke af Valdemar Atterdags hele Regiering kunde spore, at de energiske, men ikke sielden haarde og voldsomme Midler, hvorved han forfulgte sin Plan, at bringe det sønderlemmede, solgte og bortpantede Rige tilbage under Kronen, mangen Gang skaffede ham ligesaa farlige Fiender blandt Landets egen Adel, som de, han

[21]) Hvitfeldt. I. 491. Christiani. II. S. 135.

havde sønden for Kongeaaen og Eideren. Det kom endog saa vidt, at Kongen, efterat han længe havde prøvet de jydske Herremænds Uvillie til at lyde hans Magtbud, og yde den Pengehjelp, som han ved Rigets Tilstand høilig trængte til, 1359 med Krigsmagt søgte at tvinge dem. Paa en Herredag, som holdtes i Kallundborg om Sommeren 1360, mødte da ikke blot Hertug Valdemar, men ogsaa „den oprørske Adels Fuldmægtige af Nørrejylland;“ og et Fredsforbrag, som den 24de Mai sluttedes imellem Kong Valdemar og Hertugen, blev tillige et Slags Haandfæstning, som Kongen udstedte, og hvori han bekræftede Adelens og Geistlighedens Rettigheder i Danmark, forpligtede sig til, aarligen at holde et Danehof m. m.

Efter dette Fredsforbrag blev det vel i nogle Aar indvortes mere roligt; men Valdemar Atterdag fik desmere at bestille med udvortes Fiender; og skiøndt han benyttede Sagernes slette Tilstand og Uenigheden mellem Kong Magnus og hans Modstandere, til at vinde de danske Lande paa hiin Side af Sundet tilbage, at bemægtige sig Øen Gotland, og at give Nordens rigeste Handelsstad Visby et Dødsstød: fandt han sig dog ikke i Stand til at modstaae et Forbund, som i Jan. 1368 sluttedes imellem den svenske Kong Albrecht af Meklenborg, Hanseståderne, de holstenske Grever og de meklenborgske Hertuger[22]). — Denne Forening, der gik ud paa intet mindre, end at dele Danmark, hvis man kunde indtage det, imellem Sverrige, Meklenborg og Holsten, havde ikke desmindre adskillige mægtige Adelsherrer, baade i Nørre-Jylland og i Slesvig, tiltraadt; eller rettere disse vare vel de første Ophavsmænd til Forbundet.

[22]) Formodentlig, da der sluttedes to forskiellige Tractater (s. Hvitfeldt. I. p. 542. Grams Forbedr. til Valdemar Atterdags Hist. i Heinzes Oversættelse. Histor. Abhandl. der Ges. der Wissensch. II. S. 301—305. Suhms Hist. XIII. 603. 604.) have de meklenborgske og holstenske Fyrster for sig selv beholdt den ene, hvori Vilkaarene for Krigsfangernes og de indtagne Landes Deling indeholdtes, og hvori ingen danske Adelsmænds Navne forekomme.

At ogsaa den slesvigske Hertug Henrik, Valdemars Søn (Faderen var allerede død 1364) har tiltraadt det mægtige Forbund imod Kong Valdemar, sees af en anden Forening imellem de holstenske Grever og de mod Kongen oprørske jydske Adelsmænd (den 12te Marts 1368) hvorved de forbandt sig til ikke at indgaae Fred med ham, uden Hertugens Samtykke, og ikke for de havde skaffet denne Langeland tilbage.

Af hvilke Grunde Valdemar Atterdag, under saa truende Udsigter, vovede paa at forlade sit Kongerige, og overgive dets Styrelse i fire Aar til en Rigsforstander, Drosten Henning Podebusk, hører til de endnu neppe forklarlige Partier i hans Historie. Imidlertid stod hans Snildhed og Lykke, eller hans Modstanderes deelte Interesse og Uenighed, ham bi; og det lykkedes i det mindste ikke Danmarks Fiender, selv under Kongens Fraværelse, at bemægtige sig en eneste af dets Provindser; uagtet Landet maatte lide haardt nok ved gientagne Anfald. Endelig maatte vel Valdemar finde sig i at bekræfte en Fred, indgaaet (i Kongens Fraværelse) af Rigets Forstander og det danske Rigsraad med Hansestæderne (den 24de Mai 1370); ligesom og et særskilt Fordrag med Stæderne Lybek, Rostok og Stralsund, hvorved disse paa 15 Aar erholdt Besiddelsen af Skaane, og to Trediedele af Tolden og al kongelig Indtægt af dette Land. Men herved bevirkedes dog saameget, at Lybekkerne og de vendiske Hansestæder, som hørte til Danmarks farligste Fiender, adskiltes fra det holstenske Parti, og at den svenske Kong Albrecht ikke opnaaede sin Hensigt, atter at blive Herre over Skaane.

Kong Valdemar har efter sin Hiemkomst 1372 uden Tvivl havt Øiet henvendt paa Hertugdømmet Slesvig, som et Lehn, der engang ved den svagelige og barnløse Hertug Henriks Død maatte falde tilbage til den danske Krone. Herpaa tyder bl. a. hans Forening (1ste Jan. 1373) med Henriks

Moder, Enkehertuginden Richizza, der antog Kongen til sin Værge, under hvis Beskyttelse hun overgav baade Øen Als, og de slesvigske Herreder, som hørte til hendes Enkedeel, eller Livgedinge. Det er ikke utydeligt i Historien, at baade Hertuginde Richizza og hendes Søn i dennes sidste Leveaar have været vundne af Valdemar, og mere have sluttet sig til Danmark, end til Holsten. Hertugen havde saaledes endog i A. 1374 overdraget til Kongen sin Indløsningsret baade til Slottet Gottorp, og til Stæderne Slesvig, Ekkernførde og Flensborg, som de holstenske Grever havde i Pant for 12,000 Mark[23]). Da nu Hertug Henrik afgik ved Døden 1375 (forend den 25de September) havde Kongen bragt det derhen, at han kunde sætte sig i Besiddelse af hele Hertugdømmet, paa Slottene Gottorp og Nyenhuus nær (det sidste i Nærheden af Flensborg), hvilke de holstenske Grever, allerede fra Hertug Henriks Levetid, havde i deres Magt, og nu vægrede sig ved at overgive[24]). Men inden Kong Valdemar kunde foretage noget afgiørende, for at hævde sin Ret til at kalde det danske Lehn, hvis sidste Besidder af Kong Abels Slægt nu var død uden Arvinger, tilbage, døde han selv hastigt paa Gurre Slot den 24de Oct. 1375, kun en Maaned efter Hertug Henrik.

14. Dette Dødsfald forandrede pludseligt Stillingen i Hertugdømmet, saavelsom i Danmark. Med Valdemar Atterdag og Hertug Henrik af Slesvig vare begge Linier af Svend Estridsens mandlige Stamme, Abels og Christoffer den Førstes Efterkommere, udslukte. De Danske valgte efter faa Maaneders

---

23) Hans Brev herom af 24de Jun. er aftrykt i Vid. S. Skr. X. 128.

24) »Han (Valdemar) havde alt Landet i sin Magt, saa nær som Gottorp og Nyenhuus, som de Holstener besad med Urette.« Dette vigtige Sted forekommer i det mærkværdige Landstingsvidne, som Bispoppen af Slesvig, samtlige jydske Bispopper og Prælater, Borgermestere og Raad i de Slesvigske og jydske Stæder, og et stort Antal Adelsmand, udstedte i Ribe den 10de Aug. 1420. (Hvitfeldt. I. 682.)

[redacted]

Forløb, Valdemars Dattersøn, den unge Oluf, Thronfølger i Norge, til Konge; i Barnets Sted herskede som Formynderske hans Moder, Margrethe, og fra 1380, da hendes Ægteherre Kong Hakon døde, ligeledes i Norge. Men de holstenske Grever, Geerts tre Sønner, Henrik, Johan og Claus, forsømte ikke at benytte Hertug Henriks og Kong Valdemars næsten samtidige Dødsfald. Om de endog ikke strax vare i Stand til at sætte sig i Besiddelse af hele Hertugdømmet Slesvig, saa reiste de dog strax Paastanden paa en selvtagen Rettighed til Landet. De vilde hertil beraabe sig paa en Forlehning, Grev Geert 1326 havde ladet sig give af sin tolv Aars gamle Myndling, Hertug Valdemar, der førte Kongenavn i Danmarks opløste Rige; eller med andre Ord, en Forlehning, som Geert havde givet sig selv. Til Bestyrkelse af denne havde de kun et andet Lehnsbrev, som den usle Kong Christoffer 1330, da han vilde sælge sig selv til Grev Geert, for atter at kiøbe den Krone, som han bar til Haan og Spot for Riget og Kongeværdigheden, havde givet Greven; og hvori han ikke blot forlehnede ham med Fyen, men tilsikkrede ham og hans Arvinger Forlehningen med Slesvig, hvis Hertug Valdemar døde uden Arvinger. (Ovenfor S. 295). Hvad han saaledes for sig og sin Søn lovede, var uden statsretlig Gyldighed, da Brevet, langt fra at være udstedt i Forening med Danmarks Rigsraad, ikke var bekræftet eller beseglet af nogen dansk Prælat eller Adelsmand. Heller ikke var Vilkaaret, hvorunder Christoffer havde givet dette Løfte, indtraadt[25]. Hertug

---

[25]) Man indskrænkede fra Danmarks Side Forlehningens Vilkaar, for Grev Geerts Vedkommende, til Hertug Valdemar allene; og havde deri, selv naar man vil tillægge Christoffers Forlehning af 1330 Gyldighed, Documentets udtrykkelige Ord at beraabe sig paa. Disse gaae ikke videre end til Valdemar selv og Tilfældet af dennes Død: „Si Domicellum Valdemarum, Ducem Jucie, absque legitimo herede discedere contingeret, extunc Nos comitem

Valdemar var ikke død barnløs, og hans Søn Henrik blev hans Efterfølger. Med en saa lidet gyldig Adkomst streve de holstenske Grever sig dog, strax efter Hertug Henriks Død, „Herrer til Sønderjylland;" og hvad de kaldte sig, blev de snart i Virkeligheden. „Magten fattedes til at fordrive Vold med Vold."

Allerede under Valdemar Atterdags Regiering havde Holstenerne, som ovenfor er viist, paa en Maade vidst at trænge den slesvigske Hertug Valdemar, der kun var en Bold for Grev Geerts og hans Sønners rovgierrige Herskelyst, ud af Landet, ved at bringe ham, knap med hans gode Villie, til at indløse Grevernes Pantegods i Nørrejylland, tilligemed Slottene, som det tilhørte, og derfor at indrømme dem Slottene Tørning, Tøndern og Gottorp, tilligemed den største Deel af Landet, som laae under disse Slotte, til Sikkerhed for 32,000 Mark Sølv. „Saa offentlig — siger den upartiske Carstens — giorde en uretfærdig Vindesyge sig Fordeel af denne Fyrstes Svaghed, for at spille ham hans hele arvede Hertugdømme ud af Hænderne, med Undtagelse af Øen Als, og et maadeligt Stykke af det tilgrændsende Fastland." Valdemar Atterdag var det vel lykkedes, at udløse en Deel af Landet af private Panthaveres Hænder; men forgieves forsøgte han det med Gottorp Slot, saavel som med det af Grev Claus, for at beherske Flensborg, opførte Nyhuus. Efter Kongens Død, imedens Margrethe maatte henvende sin Opmærksomhed paa at faae Thronfølgen i Danmark sikkret, bragte Greverne ved Penge, List og Magt, efterhaanden den største Deel af

predictum & heredes suos de Ducatu Sunderincie inpheodare tenemur & debemus"…. Et postquam sepedictus Comes & heredes sui post mortem dicti Domicelli de dicto Ducato inpheodati per nos fuerint &c. Schlesw. Holst. Urkunden. II. p. 76.

Hertugdømmet atter i deres Vold. Saaledes gik det bl. a. med hele Øen Als, som en Adelsmand, Henning Meinstorp, havde i Pant og Forvaltning af Kong Valdemar, og som han for Penge opgav til Holstenerne. De frisiske Herreder, som endnu aldrig tilforn vare regnede til Hertugdømmet Slesvig, bragte Greverne til at underkaste sig deres Herredømme, ved at love dem at fornye deres Rettigheder og gamle Forfatning. Endogsaa Enkehertuginde Kunigunde fortrængte de holstenske Grever Claus og Adolf af hendes Enkedeel, Stæderne og Slottene Haderslev og Tøndern, med det hertil liggende Jordegods, som Hertug Henrik havde forsikkret hende, og som hun i nogle Aar efter hans Død havde besiddet.

15. Paa denne Maade satte Holstenerne sig i virkelig Besiddelse af Slesvig, uden at deres Adkomst var bleven stærkere, eller deres Forhold til dette Land havde modtaget nogen Forandring siden Valdemar Atterdags Død; men ogsaa uden at hans Datter vilde eller kunde lægge nogen Hindring i Veien for deres Selvtægt. I elleve Aar stod det hen uafgiort, hvo der skulde være den rette Herre og Overherre i Landet. Margrethes Tanker og Bestræbelser vare henvendte paa andre Formaal: først at betrygge Danmark og hendes Søn imod sine Fiender, Kong Albrecht af Meklenborg i Sverrige, og den meklenborgske Hertug Albrecht, der giorde Paastand paa Thronfølgen i Danmark for sin Sønnesøn, født af Kong Valdemars ældre Datter Ingeborg; siden at forene Nordens tre Kroner paa sit eget, eller sin udkaarede Efterfølgers Hoved. Hendes Statskonst var mere fredelig, end krigersk. Efterat hun endeel Aar havde fundet det klogere at undgaae, end at søge Krig med Holstenerne, beqvemmede hun sig endelig til, at indgaae Fred og Forsoning med den gamle og barnløse Grev Claus, og at indvilge i en Forlehning af det Slesvigske Hertugdømme, som denne Greves Brodersøn

Gerhard i Nyborg (den 2den Jul. 1386)[26] tog til Lehn af Kong Oluf. Om Forlehningen tillige skulde gielde for hele Slægten, eller de øvrige holstenske Grever, Gerhards Brødre, Albert og Henrik, og hans Farbroder Grev Claus, i Tilfælde af at Lehntageren døde uden Arvinger — og om Forlehningen overhovedet var arvelig for den regierende Hertugs Efterkommere, — thi kun een af de holstenske Grever skulde, efter et Vilkaar i Fredspagten regiere i Slesvig, og dette Hertugdømme saaledes endnu være fuldkommen selvstændigt og adskilt fra Holsten — eller om den blot var personlig for Grev Gerhard: derom opblussede siden den langvarige Tvist og ødelæggende Krig under Erik af Pommern. Lehnsbrevene fattes ikke allene nu, men have maaskee endog manglet 1424, da Holstenerne ikke under Lehnsprocessen kunde eller vilde fremlægge dem. Efter al Sandsynlighed har der ligesaa lidt ved denne Forlehning, som ved de tidligere til Hertugerne af Abels Æt, udtrykkelig været nævnt noget om Lehnets Arvelighed. I modsat Tilfælde kunde Erik af Pommern dog vel ikke have reist en Paastand, som øieblikkelig og uimodsigeligt kunde giendrives. Men ligesom denne Konge paa sin Side fulgte almindelig Statsskik og Vedtægt i Danmark og Norge, da han ikke vilde erkiende nogen Arveret til det slesvigske Lehn: saaledes beraabte de holstenske Grever sig paa arvelig Adkomst til Hertugdømmet, efter tydsk Lehnsskik og Lehnsret. I Mangel af Diplomerne har man i Historien fornemmelig kun havt de lybske og andre tydske Kroniker at følge, der fremstille Sagen fra et andet Synspunkt, og sædvanlig til Fordeel for de holstenske Grever.

Det er dog ikke let at afgiøre, i hvilket Forhold disse, som Brødre og Frænder af den hertugelige Lehnsbesidder, ere komne til det danske Rige ved Gerhards Forlehning 1386.

---

26) Efter Detmars Lybekske Krønike; jvf. Suhms D. Hist. XIV. 160. Efter Hamsfort. S. R. D. I. 315, den 2[?]de Junius.

Det hedder, at begge hans Brødre, tilligemed hans Farbroder Grev Claus, 1386 i Nyborg aflagde en Hyldingsed til den danske Kong Oluf, men hverken erholdt Lehnsfaner, Vaaben eller Titel;[27]) heller ikke skreve de sig nogentid andet end Greve til Holsten. — Da nu Dronning Margrethe 1396 havde faaet sin Søsterdatters Søn, Hertug Erik af Pommern, hyldet som Konge i Danmark, indbød hun alle holstenske Grever til et Møde i Assens, hvor Kongen tilbød dem samtlige Hertugdømmet Slesvig som Lehn af Danmark, imod at forpligte sig til en bestemt Lehnstieneste til Riget. Men Greverne afsloge det, med mindre Kongen for en saadan Tieneste vilde tilsikkre dem Besoldning. Belehningen af samtlige holstenske Grever med Hertugdømmet skeete derfor ikke; „og paa denne Maade blev den stridige Sag endnu uafgiort." (Christiani, IV. S. 20). Greverne vilde have en fuldkommen fri Forlehning; denne vilde man ikke tilstaae dem; og det blev da ved, at de personlig forbandt sig til, imod bestemt Sold, at yde Kongen Krigshielp, naar han begierede det. Da nu den gamle Grev Claus, som i 57 Aar efter sin Faders Grev Geerts Død, havde oplevet og overlevet saa mange og store Forandringer i Danmark og Slesvig, omsider i en meget høi Alder døde 1397, opstod der Strid imellem hans tre Brodersønner, Gerhard, Albert og Henrik. De to sidste vilde allene dele Holsten, og meente, at Gerhard kunde have nok i Slesvig; men denne vilde ikke opgive sin Deel af den holstenske Arv. I Forliget, som den 24. Junius (St. Hansdag) ved Adelens Mægling sluttedes i Bornhøved imellem Brødrene, fik nu ogsaa Hertug Gerhard af Slesvig sin Deel af Holsten; men hans Brødre, der bevilgede ham at besidde Slesvig uden Hinder i 9 Aar, forbeholdt sig, efter den

27) Presbyter Brem. hos Westphalen. Mon. III. Pag. 105. jvfr. Christiani, IV. S. 7. Dahlmann Dän. Gesch. III. 88.

Tid, deres Tiltale med Hensyn til Hertugdømmet, som i Mindelighed og ved Voldgiftsmænd fra begge Sider skulde afgiøres. Paa denne Maade stod det endnu tvivlsomme og usikkre Forhold imellem det danske Rige, Hertugdømmet Slesvig, som Rigslehn, og Hertugens Frænder i Holsten, hen i nogle Aar, fredeligt, men uafgiort, saalænge Gerhard levede.

16. Der er tvistet meget, ligesom i ældre Tider med Sværdet, om det slesvigske Lehns Beskaffenhed, saaledes i nyere Tid paa Papiret, om Dronning Margrethes kloge eller ukloge Politik, i at give efter for Schauenburgernes Paastand. Vi maae dog ikke glemme, hvad Dronningen vel har betænkt, at disse i det mindste havde Besiddelsens Ret til Slesvig, og at de, om endog ved deels voldsomme, deels underfundige Midler, havde havt den, skiøndt meer eller mindre bestridt, i 46 Aar, da hun 1386 bekræftede den ved Kong Olufs høitidelige Forlehning. — Et nyt Forbund i Vordingborg (12. Juli 1392) imellem Dronningen og de holstenske Grever forsikkrede begge Parter giensidigen ubrødelig Besiddelse af deres Lande; saaledes ogsaa Grev Gerhard af det slesvigske Hertugdømme. Freden blev, som det saa ofte hedder, indgaaet „til evig Tid"; den skulde, ligesom Besiddelsen, paa begge Sider, ogsaa gielde for „Arvinger og Efterkommere". Forlehning og Lehnsforhold berøres slet ikke i Brevet. Kun Gerhard, som sædvanligt, faaer Hertugstitel. At Brevet sikkrede ikke allene ham, men ogsaa hans Efterkommere, Hertugdømmet, maa efter dets tydelige Ord antages; i det høieste kunde der blive Tvivl, om Arven skulde strække sig til Brødrene[28]). Om Lehnets

[28]) Hvitfeldt har ikke villet antage det. »Dronning Margrethe, efter hendis Sons Død, forunder Hertug Geert Førstendømmit, icke hans Brødre, huilcke kun strefve dennem Grefver; og derfor vaar denne Forlæning paa Grefve Geert kun personalis effter dansk Ret.« I, S. 591. Suhm derimod har ikke tvivlet om, „at Slesvig herved atter erkiendtes af de Danske for et Arvelehn." XIV. S. 296.

Arvelighed blev der heller ikke Spørgsmaal, da Hertug Gerhard af Slesvig (1404) faldt i en Feide med Ditmarskerne, ligesom hans Broder Grev Albrecht af Holsten Aaret tilforn havde sat Livet til i Marsken.

Hertugen efterlod tre Sønner, hvoraf den ældste kun var syv Aar, den yngste endnu ufødt. Der kunde saaledes endnu ikke være Tale om en ny Forlehning; men Omstændighederne vendte sig i øvrigt heldigt nok for Margrethe, og hendes udkaarede Søn og Medregent, Kong Erik af Pommern. Hertug Gerhard var ved sin Broders Død (1403) bleven Herre baade over hele Holsten og Slesvig; og den tredie Broder Henrik, som Geistlig og Biskop i Osnabrück, blev, efter hvad man i Almindelighed antager, forbigaaet som Arving, og tillige i Formynderskabet for Hertug Gerhards Sønner. Faderen havde, inden han drog mod Ditmarskerne, indsat nogle, som det synes mest slesvigske, Adelsmænd til Børnenes Formyndere, i det Tilfælde at han faldt i Striden; men Biskoppen vilde ikke finde sig i den dobbelte Udelukkelse. Allerede før Broderens Død var Tvisten begyndt. Nu nedlagde Henrik sin geistlige Værdighed, og skyndte sig til Holsten, hvor han vilde giøre sin Arveret, i det mindste til en Deel af Landet gieldende. Det lykkedes ham, deels ved Magt, deels ved sin Indflydelse paa Folket. Enkehertuginden maatte allerede ved Forliget i Neumünster den 4. September indromme Grev Henrik den største Deel af Holsten[29]; og saaledes blev Elisabeth, for sig og sine Sønner, saa godt som indskrænket til Hertugdømmet. Det var ikke unaturligt, at hun i denne Stilling vendte sig til Danmark og til Dronning Margrethe for at søge Beskyttelse; ligesom man

Original-Diplomet er aftrykt sammesteds S. 570. (Jvnf. Scr. R. D. VII. 364—65, hvor det findes efter en Vidisse.)

[29]) Jahns Unionshist. S. 48. 489—90, hvor dette vigtige Actstykke første Gang er trykt.

heller ikke kunde vente sig andet, end at Dronningen havde Muligheden af at vinde Slesvig tilbage under Danmark, for Oie. Hverken før eller efter det Vordingborgske Fredsfordrag har dog Margrethe viist nogen Tilboielighed til at bruge Magten, eller giort nogetsomhelst aabenbar fiendtligt eller voldsomt Skridt imod Hertuginden eller hendes Børn. Om Dronningens egentlige Hensigter og Planer kunne vi blot have Formodninger. Imedens hun overalt viste Elisabeth stor Opmærksomhed, og vandt de slesvigske Formyndere ved Gaver og Forlehninger, havde hun tillige bragt det derhen, at Hertuginden overgav hende sin ældste, syvaarige Søn Henrik, der med tre holstenske Adelsmænd sendtes til Danmark, for at opdrages som tilkommende dansk Lehnsfyrste. Grev Henrik forsikrede sig derimod den anden Søn, Adolf, som man tidligt havde indprentet Had til de Danske**), og sendte ham ind i Tydskland til Opfostring; Moderen beholdt den yngste, Gerhard, hos sig selv.

Den gode Forstaaelse imellem Hertuginden og den danske Dronning varede dog ikke ret længe. Elisabeth, svagere baade i Magt og af Charakteer, trængtes paa den ene Side af sin Svoger Grev Henrik i Holsten, der vilde forsvare det schauenburgske Huses paastaaede Arveret; paa den anden Side af mægtige og overmodige Adelsmænd i Slesvig, som Erik Krummedige, Claus Limbek og Andre, der under deres indbyrdes Feider, mere sørgede for deres egen Fordeel, end for Landets og de unge Fyrsters Tarv. Dronning Margrethe havde ved betydelige Pengelaan til Hertuginden skaffet sig Panteret i Slottet og Lehnet Tøndern, tilligemed det meste af de nordfrisiske Districter.

**) Holstenske Kroniker fortælle: Dronning Margrethe havde foræret Drengen et Hattesmykke, men han rev det af Hatten; og da hun derpaa fæstede det paa hans Bryst, fik han det ogsaa her revet af, og kastede det i Gulvet.

[redacted]

Staden Flensborg og Slotsherren paa Gottorp havde maattet hylde Kong Erik, som Landets Overherre og de unge Fyrsters Formynder; dog blev Gottorp Slot i Hertuginden Besiddelse. Andre faste Slotte og Gaarde i Slesvig fik Margrethe derimod ved Kiøb i sine Hænder[31]), ligesom hun giorde med saa meget Gods i Danmark. Efterhaanden blev Forholdet imellem Dronningen og Elisabeth mere spændt, end venskabeligt; Mistro og Mistanke yttrede sig paa begge Sider. Tilsidst negtede endog Elisabeth at modtage et Besøg af Dronningen, og lod sin ældste Søn Henrik hente fra Danmark, hvor man heller ikke viste nogen Hensigt, at ville holde ham tilbage. Moderen satte ham derpaa under sin Svoger, Grev Henriks Værgemaal (1409), som, „efterat han først rigeligt havde betænkt sig selv, virlelig lagde for Dagen, at det gamle Familiehad til Danmark ikke var veget fra ham.“ (Dahlmann.) Endnu vedblev man dog en Tid paa begge Sider at vise sig tilbøielig til at jævne Forholdene ved fredelige Dagtingninger. Grev Henrik kom endog 1409 selv til Fyen, og sluttede her paa Hindsgavl den 21. September[32]) et Fredsforbrag, paa Hertuginden og hendes Sønners Vegne, hvorved Flensborg og Slottet Nyhuus pantsattes til Kong Erik for hans Fordringer paa 10,000 lybske Mark. Men de mægtige Adelsmænd i Slesvig, som ikke længere deeltog i Værgemaalet for Hertuginden, agtede heller ikke et Fredsforliig, sluttet imellem Kongen og Grev Henrik. De levede i Strid med Biskop Johan Skondelev i Slesvig; og denne Prælat, danskfindet og Medlem af det danske Rigsraad, blev, som man troer med Hertuginden Vidende, af endeel slesvigske Adels-

31) Saaledes Grodersby, Svabstedt, Stubbe, Trøieborg, Skinkelborg og flere. Jahns Unionshistorie. S. 49—50.

32) Die Matthæi Ev. & Apostoli. (Jahn. S. 492—494.) Freden blev senere bekræftet den 9de Oct. (Sammest. S. 54.)

herrer, voldelig overfaldet i Flensborg, giort til Fange, saaret og paa skændige Maader mishandlet, ligesom et Par af hans Slotte bleve indtagne og afbrændte (1410).

Kong Erik i Danmark, hidtil kun sin Fostermoders afhængige Medregent, begyndte, forbittret over denne Udaad, og andre Voldsomheder, som de slesvigske Herrer tillode sig, at optræde mere egenraadigt, ved at gribe ind med Vaabenmagt i de slesvigske Forhold, der tegnede til at blive ligesaa urolige og krigerske, som i tidligere Dage. Kongen betragtede Hertuginden som Deeltager i de begaaede Voldsgierninger, og da hun, i Følge Freden til Hindsgavl, i Pintsen 1410 forlangte at ville indløse Flensborg, afslog Kongen dette, og rustede sig af al Magt til en ny Krig. Et Forbund, indgaaet imellem Danmark og det frie Ditmarsken (13. Juli 1409) var i sig selv mærkværdigt nok, og ikke uden politisk Betydning; men uden at det dog havde anden Følge, end at Ditmarskerne holdt sig udenfor Striden. — Kong Eriks første Krigsforetagende var et Tog i Sommeren 1410[33]) mod Øerne Ærøe og Als, hvorom der længe havde herskeet Uenighed, om de hørte til Kongeriget, eller til Hertugdømmet. Allerede her begyndte det Uheld, som udmærkede hans hele følgende Regiering. Paa Als fik han vel Slottet Norborg i sin Magt (24. Aug.); men Sønderborg provede han forgieves ved Beleiring at indtage; og hans Felttog paa Als blev mindre mærkværdigt ved Krigsbedrifter, end ved den i Historien saa meget omtalte og saa lidet forklarlige Henrettelse af den bekiendte og mægtige svenske Ridder Hr. Abraham Brodersen (28. Aug.)[34]). Endnu mere uheldigt blev et Indfald, Kongen paa samme Tid lod giøre i de frisiske Herreder. Hans Krigshær blev,

33) Ikke 1409, som det siges i flere danske Historier. (Jvfr. Jahn. S. 55. Anm. 3.)

34) Mærkværdig er denne Begivenhed ogsaa, fordi den blodige Strenghed, som Erik af Pommern (skiøndt ikke uden at iagttage alle Retsformer) her viiste mod en svensk Adelsmand af høi Byrd og stor An-

paa Hiemtoget med meget Qvæg og andet Bytte, der var røvet i Marsken, overfaldet af Friserne, i Forening med Holstenerne, som kom dem til Hielp, og led et ynkeligt Nederlag.

Dronning Margrethe saae ugierne disse paa ny frembrudte Krigsluer, og giorde Alt for at dæmpe dem Tydske Fyrster søgte at mægle Forliig, og et saadant blev ogsaa indtil videre bekræftet i samme Efteraar (16 Sept. og 20 Nov.), hvorpaa fulgte en Vaabenstilstand, sluttet følgende Foraar i Kolding, (24. Marts 1411) paa fem Aar; efter hvis Forløb sex valgte Dommere fra hver Side skulde samles i Nyborg for at afgiøre den lange Strid efter dansk Lov og Ret. Kunde disse ikke blive enige, skulde de for hver Part udvælge een Voldgiftsmand; og hvem disse To eendrægtigen tilkiendte Retten, skulde have vundet sin Sag. Men var dette ikke at opnaae, skulde tilsidst alle Forhandlinger i Tvisten indsendes til den nylig valgte romerske Konge, Sigismund II., der endeligen skulde paakiende Sagen. Neppe var dog denne, fra begge Sider ved skriftlige Forpligtelser (25. 27. Marts) befæstede Forening indgaaet, før Freden atter blev brudt. Holstenerne overfaldt og indtog Flensborg, der ved en Brandskat paa 40,000 Mark maatte kiøbe sig fri for Plyndring. Feiden varede til næste Aar; og først den 3. Oct. 1412 kom et nyt Forliig i Stand, ved Voldgiftskiendelse af Hertug Ulrik af Meklenborg. (Hvitf. S. 641.) I Stedet for at bie endnu fire Aar, vilde man allerede til St. Hansdag 1413 foretage Sagen paa den aftalte Maade. Margrethe var selv kommen til Slesvig, for personlig at mægle Fred. Da bortrev en pludselig Sygdom (29. Oct. 1412) den mandige Dronning i Flensborg Havn, paa Skibet, hvormed hun vilde seile tilbage til Kiøbenhavn.

17. Efter Margrethes Død forfulgte Erik af Pommern uafbrudt, med uboielig Fasthed, eller med haardnakket

selse, saa at sige er den eneste Handling af den Art, man kiender under hans hele Regiering.

Egensindighed, som hans Modstandere og Dadlere ville kalde det, sin Regierings eneste afgiort personlige Idee: at bringe Hertugdømmet Slesvig tilbage under Danmarks Rige; hvortil paa en naturlig Maade knyttedes det andet Formaal: at modstaae den politiske Magt og Overvægt, som Hansestæderne, og navnligen Lybek i Forening med flere af Stæderne ved Østersøen, havde erhvervet, ved at bringe hele Nordens Handel i deres Hænder. Da denne Konges uheldige Styrelse, hans Mangel paa krigersk Dygtighed og Statsklogskab, hans Raadløshed og Forsagthed i afgiørende Øieblik, i Historien har kastet en Skygge paa hans Charakteer som Regent, der saa meget mindre lader sig borttage, siden hans Fiender, som havde Udfaldet paa deres Side, næsten allene have fortalt hans Historie: nytter det kun lidt at opsøge og fremhæve enkelte lysere Puncter i hans Regiering og hans politiske Foretagender. Den Krig, som en Konge, der herskede over Nordens tre Riger, i tyve Aar, fra 1415 til 1435, førte om Slesvig med de holstenske Grever, og de med dem forbundne Hansestæder og nordtydske Fyrster, var ikke allene paa begge Sider ødelæggende for Landene, men røbede en politisk Svaghed i det store nordiske Statsforbund, der var et Slags Sidestykke til det tydske Riges og Keiserdømmes samtidige Tilstand, og endelig blev en Hovedgrund til Kong Eriks haanlige Fald og Afsættelse. Ikke engang i Danmark har man villet regne ham det til Fortieneste, at han, en udenlandsk, tydskfødt Fyrste, opoffrede tre Kroner for at ville rive det danske Land Slesvig ud af de schauenburgske Grevers tydske Herredømme. Oligarchiet i Danmark (thi det var mere Rigsraadet og enkelte mægtige Slægter, end hele Adelen, som raadede) vare ligesaa meget imod Erik af Pommern, da han vilde bringe sin egen pommerske Fyrsteslægt til Thronfølge i Danmark, som hans udenrigske Fiender. Ingensteds fandt

han kraftig og dygtig Bistand; og selv havde han hverken Klogskab og Snildhed til at lede Partierne, eller Aandsnærværelse og Aandskraft til at forsvare sig imod dem. En næsten uovervindelig Udholdenhed, en hverken af Uheld eller Ydmygelser overvunden personlig Seighed og Trods, der indtil det Yderste ikke vilde give efter for alle hans Fienders Overmagt, ere kiendelige Træk i Eriks Charakteer, der ogsaa komme tilsyne i Striden med Holstenerne; men de førte til intet andet end bestandigt voxende Ydmygelser.

Det var ikke mange Dage efter Margrethes Død, at Strid og Krig atter udbrød i lys Lue i Slesvig; Holstenerne hiemsøgte Als med et Indfald, og den slesvigske Bisp giorde man al den Vold og Skade, man kunde; dog gik den i Oct. 1312 berammede Sammenkomst, hvor Sagen skulde finde endelig Afgiørelse, virkelig for sig i Nyborg, mod Slutningen af Julius 1413. Her havde Kong Erik sammenkaldt et stort Danehof, og en Lehnsret eller Domstol, hvis Lige forhen ikke var seet i Danmark. Foruden danske Prælater tilligemed en svensk og en norsk Bisp, bestod den af fire tydske Hertuger: to fra Pommern, Hertug Ulrik af Meklenborg, og Hertug Johan af Lauenborg; desuden et stort Antal danske og fremmede Riddere, Borgermestere og Raadmænd. For denne Domstol fremstod Kongen selv paa den ene Side som Klager; og for Hertuginden (der paa ny var bleven ueens med sin Svoger) Hertug Henrik af Lüneborg, som hun nu havde taget til Værge for sine Sønner. Denne anholdt om Forlehningen af det slesvigske Hertugdømme for sine Myndlinger; men Kongen, uden at tage Hensyn til Freden i Vordingborg 1392, der vel ikke udtrykkelig indeholdt noget om Forlehning, men tilsikkrede Efterkommerne Besiddelsen, afslog Begieringen, og paastod Lehnet at være hiemfaldet; da hans Moder, Dronning Margrethe, 1396 havde tilbudet Hertug Gerhard samme, og denne havde

afslaaet at modtage det. Efter de tidligere Overeenskomster skulde 12 Riddere, sex fra hver Side, kaares som endelige Voldgiftsmænd, til at afsige Kiendelsen; Kongen stillede nu sine, men Hertugen vægrede sig i Begyndelsen ved at opfylde Vilkaaret. Da han endelig valgte sex andre Riddere, vilde Kongen ikke tage dem for gyldige, fordi de hverken vare Indfødte i Danmark, eller i Hertugdømmet; og Hertug Henrik paa sin Side vilde overhovedet ikke erkiende Voldgiftsmændenes Domsret. Han fordrede, de skulde staaende afgive deres Mening som Underhandlere, ikke siddende afsige en Dom (ad admicabiliter tractandum stando, sed non judicialiter sedendo). Herimod protesterede Kongen, efterdi det ligefrem stred imod den tidligere afsluttede Overeenskomst, som han var villig til at underkaste sig, men som han ogsaa fordrede overholdt. Erik reiste sig da fra sit Kongesæde, med de forhen udstedte Breve i sin Haand, tilbød at underkaste sig den Dom, som her maatte fældes, og staaende adspurgte det hele Danehof: om han kunde giøre mere, end han havde giort, for at efterkomme sin Skyldighed mod Riget? — Efterat Alle eenstemmigen havde svaret Nei, paastod Kongen: at baade Hertug Henrik af Brunsvig, Enkehertuginden med hendes Sønner og adelige Raad og enhver anden Deeltager i Sagen, Enhver, der havde noget Gods i det danske Lehnshertugdømme Slesvig i Besiddelse, skulde stævnes til Doms for det nærværende Danehof. Dette skete ved Biskop Peder af Roskilde, som Cantsler med tre Dages Varsel. Den pommerske Hertug Bugislaw, med de tre andre tydske Hertuger, udførte selv Indvarslingen hos de Nærværende. Kong Erik mødte den 29. Juli i den store Rigssal paa Nyborg Slot, men ingen af de Indkaldte fra den anden Part; skiøndt kun Hertugen af Lüneborg havde forladt Nyborg.

Enkehertuginden, hendes Raadgivere blandt den slesvigske Adel, og Hertug Henrik af Lüneborg, som uberettiget Formynder for Hertug Gerhards Børn. Han opregnede enhver af de Voldsgierninger, som Hertugindens Raad og Beskyttere blandt Adelen i Slesvig havde begaaet mod Kongens Mænd og mod Biskoppen; hvorledes ingen af de i forskiellige Fordrag indgaaede Vilkaar, paa Hertugindens Side, vare opfyldte: men „Alt havde været Skrømt og Utro"; og hvorledes Kongen og Dronning Margrethe derved vare paaførte en Krigsomkostning af 200,000 lybske Mark. Hans Paastand for Danehoffet gik ud paa: at Hertugdømmet Slesvig, hvortil Kongen endog formeente at have en Arveret, siden han ved sin Moder nedstammede fra Valdemar Atterdag, hvis man ikke erkiende denne Adkomst, maatte tildømmes den danske Krone som et hiemfaldet Lehn, eftersom dets nuværende Besiddere ikke allene, hverken havde søgt, eller erholdt nogen Forlehning; men endog havde vægret sig ved at yde vedbørlig Tieneste af Lehnet, ja ført Vaaben imod deres egen Lehnsherre. Dommen faldt, som Hertuginden og hendes Formynder vel forudsaae, til Kongens Fordeel. Rigscantsleren, med hele Forsamlingens Bifald, dømte efter Dansk Ret, (navnlig efter Artikelen i den saakaldte nyere Siællandske Lov, om at føre Avindskiold imod Riget) at Hertuginden og hendes Sønner havde forbrudt al Ret til Hertugdømmet Slesvig, „om de havde nogen", og at Hertugdømmet, efter Dansk Lov og Lehnsret, var forfaldet til den rette Lehnsherre og til Danmarks Rige; ligesom den tabende Deel skulde være pligtig at erstatte Kongen og Riget al Omkostning og Skade, som var tilføiet dem.

18. Den strenge Dom blev ikke uden Virkning paa Hertuginden. Hun fandt det endnu raadeligt, at forsøge paa at formilde Kongen, og lod sin ældste Søn, Grev Henrik,

der nu var fierten Aar gammel, selv personlig vende sig til ham med bønlig Anmodning om at forlehnes med Hertugdømmet, hvoraf han nu tilbod sig at ville giøre sædvanlig Lehnstieneste. Aldrig (mener en findig og fordomsfri Historieskriver) kunde Kongen fundet bedre Leilighed til at ende en for Landet saa fordærvelig Strid med Anstand og Ædelmodighed, end den, som nu tilbødes ham[35]). Men var det da vel blevet anderledes, end tilforn? Eller har vel Anmodningen gaaet ud paa andet, end det gamle, at Lehnet arveligt skulde forsikkres Hertug Gerhards Efterkommere? — Kongen afslog Begieringen paa andre Vilkaar, end at hele Hertugdømmet, med alle Stæder og Slotte, uden Forbehold skulde overgives ham, og den unge Greve derpaa oppebie, hvad han af Kongens Naade kunde vente sig. Andet Svar var heller ikke at formode; Erik af Pommern havde kun deri en fast Villie: at Slesvig skulde komme tilbage til Danmark, eller i det mindste aldrig mere blive arveligt Lehn; og mindst, som et saadant, blive hos de schauenburgske Grever. En Dom havde han nu faaet derfor; men med al sin Magt kunde han ikke bringe den til Udførelse, skiøndt Omstændighederne aldrig syntes at have været ham mere gunstige.

Hertug Henrik af Lüneborg trak sig tilbage til sit Land, men lod sig først, for anvendt Umage og Omkostninger, give Panterettighed for 40,000 Mark i Gottorp, Ploen og to andre holstenske Slotte. Man kunde tænke, det var for at sikkre dem; men der fortælles, at han endog vilde tilbudet Kong Erik Slottene, for at faae sine Penge. Grev Henrik i Holsten overtog vel paa ny Værgemaalet for Brodersønnerne; men han var bleven svagelig. Fiendtlige mod Holsten vare i Vesten Ditmarskerne; mod Sønden Hertug Erik i Lauenburg.

35) Christiani, Schl. Holst. Gesch. IV. S. 79. (Jvf. Jahn Un. Hist. S. 62.)

Kongen selv rustede en betydelig Styrke, og faldt 1415 ind i Hertugdømmet, hvor han ingen Modstand fandt, undtagen i Slesvig. Her havde Elisabeths unge Sønner samlet deres hele Styrke. Deres Mod og Standhaftighed vækker i langt høiere Grad vor Deeltagelse, end alle Kongens umaadelige Anstrengelser, langsomme Felttog, spildte Opoffringer og frugtløse Processer og Underhandlinger. Gottorp Slot var i Prindsernes Hænder, og dette var altid den Klippe, hvorpaa Kong Eriks Foretagender, for at blive Herre over Landet, maatte strande[36]). Man vil let finde hele den lange Krig uforklarlig og næsten vidunderlig, dersom man allene tænker sig Erik som Herre over Skandinavien, og hans Modstandere som Grever i Holsten. Men i Stedet for at Sverrige og Norge maatte være fremmede og lunkne for en Krig, der førtes om et danskt Hertugdømme, og den Hielp, Erik skulde regne paa fra disse to Riger, kun var ringe og usikker: saa havde derimod Holstenerne deres stærke og naturlige Venner i Ryggen, Lübeck, allene en heel og ubetvingelig Magt, Hamborg og de østersøiske Hansestæder, i Forbund snart med Lyneborg, og snart med andre og flere tydske Fyrster.

Det var ikke blot i Krigen til Søes og til Lands, at disse Fiender bleve farlige; mere skadelige vare stundom Hansestædernes Fredsmæglinger og Underhandlinger om Vaabenstilstand, der sædvanligen sluttedes, netop naar Kongen havde Fordelen paa sin Side, og blev brudt, naar hans Fiender igien havde vundet Kræfter. Saaledes gik det allerede 1417, da Kongen endelig havde faaet Staden Slesvig (men uden Gottorp) i sin Magt. Han lod sig let bevæge til en Vaabenstilstand, under Hansestædernes Mægling, og overgav Slesvig

36) Bemærkninger om Slesvigs Befæstninger og disses Styrke, s. Jahn, S. 63, 64. Sagen kunde behøve endnu nøiere locale Undersøgelser og Oplysninger.

i deres Haand som Underpant, ligesom Hertug Henrik Slottet Tønder, indtil det endelige Forlig, som man aftalte at ville slutte næste Aar (1418) ved St. Hansdag. Men da Tiden kom, negtede Hertugen at underkaste sig Mæglernes Kiendelse; disse bragte det omsider saa vidt, at Stilstanden forlængedes paa to Aar. Man var paa begge Sider ikke meget samvittighedsfuld i at holde den, og Hansestæderne endnu mindre i at give det betroede Pant tilbage i de rette Hænder. Biskoppen havde for længe siden maattet rømme sit Sæde i Slesvig; nu stormede og ødelagde Holstenerne hans sidste Slotte. Da Kongen klagede hos Hansestæderne, havde de ikke andet Svar, end dette: at de havde vel mæglet Stilstanden; men ikke gaaet i Borgen for at den blev overholdt. Hertugen fik derpaa ikke allene Tønder igien, men endogsaa Slesvig. „Kongen kaldte dette Troløshed; og vi kunne ikke modsige ham:“ maa endogsaa Dahlmann nødtvungen tilstaae.

Eriks tyveaarige Krig om Slesvig var en Gientagelse af de samme eller lignende Optrin, som det er overflødigt at forfølge i alle deres trættende Enkeltheder[37]); især da Fortællingen om disse Krigsoptrin for en Deel høre mere til den danske Historie i Almindelighed, end til den slesvigske i Særdeleshed; og da de samtidige Kilder dog ere utilstrækkelige til at oplyse de nærmeste, umiddelbare Aarsager til en saa lang Række af bestandige Uheld, Feil, kraftløse Anstrengelser og slet anlagte eller i Utide opgivne Krigsplaner. Naar Historien giver os Anledning nok til at antage Erik for en udygtig Regent paa Konge-

37) Erik af Pommerns bedrøvelige Krigshistorie, med dens mange og indviklede politiske Episoder og Mellemhandlinger, har Jahn behandlet fuldstændigt nok, og med endeel nye Oplysninger. (Unionshist. S. 63—110.) Efter Jahn og Christiani er den, med mere Interesse og Udførlighed, end flere andre Partier af Historien, fortalt af Dahlmann (Gesch. von Dänem. III. S. 97—140.)

thronen i Norden, og at frakrive ham det krigerske Talent og Feltherrens Evner: saa nødes vi dog tillige til at forudsætte, at han reent maa have manglet, eller slet ikke har villet benytte kloge Raadgivere og krigsdygtige Anførere. — Det var vel hverken saa upolitisk, eller saa uforsvarligt, som Adskillige have meent, at Erik af Pommern ikke allene forfulgte sin Ret ved sit eget Riges Danehof, men forsøgte at give dettes Dom mere Eftertryk, ved at erhverve en keiserlig Stadfæstelse (14. Jun. 1415.) Det var saa meget mindre at undre paa, da hans Modstander, som holstensk Greve, var tydsk Rigsfyrste, og som det var andre tydske Fyrster og Stæder, ved hvis Hielp han skadede Danmark langt meer, end ved sine egne Kræfter. Desuden havde begge Parter (ved Forliget i Kolding 1411) indgaaet det Vilkaar, at underkaste Sagen en endelig Voldgiftskiendelse af Keiseren. Det var ikke til sin Overherre, at Nordens Konge indstød sin Sag; det var til Voldgiftsmand, at han frivillig, ligesaa vel som Hertug Henrik, havde antaget Keiser Sigismund[35]). Dette gielder i Særdeleshed om den sidste vidtløftige Sagføring for Keiserens Domstol (1423—1424), som noget nærmere bør omtales; ogsaa fordi de mange Acter og Vidnesbyrd, Kongen lod fremlægge under Sagen, give eet og andet Bidrag til at

[35]) Jahn, S. 65, Anm. 2, har rigtig betragtet Forholdet fra denne Side. „Keiseren var en af begge Parter frivillig antagen Opmand, og Kongens Souverainitet led ligesaa lidt ved at vælge ham hertil, som den led ved at henskyde Tvistighedernes Afgiørelse under Hertugen af Meklenborg, eller Claus Lembek og Erik Krummedige.“ Mindre gielder dette vistnok om den Stadfæstelse af Danehoffets Dom i Nyborg 1410, som Erik søgte og erholdt af Keiser Sigismund 1414; og det var ogsaa den, Christiani har for Øie og dadler. („Dänemarks stets freie Königskrone.“ 1780. S. 146.) I Forbigaaende kan bemærkes, at det af Jahn paa ovenanf. Sted paaberaabte „Statsskrift“, der skal findes i Nye Danske Mag. VI Bind, her ikke findes aftrykt, formodentlig fordi Forf.'s Død er kommen imellem.

oplyse Slesvigs daværende Forhold, og hvorledes disse paa den Tid betragtedes i Landet selv.

19. Keiser Sigismund, hvis Forhold til Erik af Pommern altid var venskabeligt, overdrog (mod Slutningen af Aaret 1422) den slesiske Hertug Henrik Rumpold af Glogau, i Forening med Biskop Johan Scheel af Lybek, at optræde som Mæglere i den lange Lehnsfeide imellem Kongen og den schauenburgske Henrik. Den slesiske Hertug begav sig til Flensborg; og da han forstod at vinde baade Kongen og Hertugen, bragte han dem ogsaa til at nærme sig hinanden i et venligere Forhold. Det lykkedes ham at formaae begge Parter til at erkiende Keiseren for Voldgiftsmand, og ubetinget at give Sagens endelige Afgiørelse i hans Haand. (1. Jan. 1423.)[39]) Uden Tvivl var det tilfaldet den agtede og anseete slesiske Hertug, at beklædes med Keiserens Fuldmagt hertil, og maaskee havde han kunnet give Sagen en heldigere og mere fredelig Udgang, dersom ikke, midt i Underhandlingernes Gang, en Smitsot pludseligt havde bortrevet ham i Flensborg[40]). Sagen gik derved i Langdrag under Aarets Løb, og først den 8. Februar 1424[41]) udnævnte Sigismund to Italienere, en

[39]) Jvnf. de af Hertug Henrik Rumpold og af begge Parter udstedte Compromis-Breve, dat. Flensborg in die circumcisionis domini (ɔ: 1ste Januar) 1423. (S. R. Dan. VII. 390–393.) Dette viser altsaa, at han i Efteraaret 1422 maa være kommen til Danmark.

[40]) Herman Corners Krøn. hos Westphalen Pag. 1255. Underhandlingerne maae i Følge Dateringen af Actstykker, som findes i Processen om Hertugdømmet, være fortsatte i Aaret 1423. (Kong Eriks første Klagemaal er dat. Flensborg den 6. Jan. 1423. De holstenske Fyrsters Svar, Gottorp den 13. Jan. 1423. Grevernes Klage er dat. Flensborg d. 5te Jan. 1423. Kongens Indlæg derimod, Haderslev d. 17. Jan. 1423. S. R. D. VII. Pag. 272. 276. 283. 303.) Dog er det ikke tydeligt, naar den slesiske Hertugs Død er indtruffet; og en paafaldende Tomhed i Acterne indtræder for den følgende Deel af Aaret 1423. I Regesta danica (I. pag. 390. 391.) ere de daterede Actstykker i Processen heller ikke fuldstændigt optagne. Saaledes mangle de ovenanførte fire af 1423.

[41]) S. R. Dan. VII. Pag. 264—66.

lovkyndig Doctor af Keiserens Raad, Ludvig de Cataneis fra Verona, som Commissarius, tilligemed en Notarius, Antonius af Pisa, hvilke Keiseren gav Fuldmagt til, i Danmark at foretage de fornødne Undersøgelser, og indhente begge Parters Erklæringer og Retsgrunde. I den Hensigt indfandt disse Commissarer sig ligeledes i Flensborg, hvor baade Kongen og Hertugen lode deres Fuldmægtige møde; begge indgave deres Klager og Modklager; og begge fremkom med Vidnesbyrd for at bestyrke og bevise deres Paastand. Striden opløste sig i to Hovedpunkter: 1) Om Hertugdømmet Slesvig endnu var en Deel af det danske Kongerige, eller var blevet skilt derfra? 2) Om Hertug Valdemar overhovedet havde nogen Rettighed til Slesvig, eller kunde giøre Paastand paa Lehnsbesiddelse af Landet? — Kong Eriks første Paastand var denne: Slesvig er en Deel af det danske Rige,[42]) og har aldrig været skilt derfra, eller unddraget den danske Konges Overherredømme. Sprogeenhed, Folke-Eenhed og Statseenhed forbinder Sønderjylland med det øvrige Danmark. Beviserne, som han lod føre herfor, gik ud paa: 1) At der i Sønderjylland, paa Øen Als og i Districtet Dänischwald, tales samme Sprog, som i det øvrige Danmark; kun Friserne have et Tungemaal for dem selv[43]). 2) At samme Lov og Ret gielder i Sønderjylland,

---

42) Som Slesvigs Grændser mod Sønden angives: Floderne Eider og Lewingsaue, samt Daneverks ydre Vold („cum fossato *Denwerk* ulteriori") S. R. D. VII. pag. 406. „Quicquid in ea (Jucia australi) sitrum est citra fossatum *Denewerk* ulterius, quod vocatur in vulgatis eorum *Suderdenewerk*, quia est situm prope ciuitatem *Rensborg*, ubi a parte regni est *jus danicum*, & ab alia parte *Jus Holstense*." VII. pag. 411.

43) „Quia omnes terre contente in *Jucia australi* & in *insula Alse* & *Silua danica* habent *unum* & *idem ydioma*, utuntur eisdem legibus, quo & quibus utitur Jucia & reliqua pars Dacie." &c. (Biskop Johan af Roeskilde) S. R. D. VII. pag. 401. „Legibus & statutis reguntur, quibus

som i Nørre-Jylland; og at Stæder, Domcapitler og Klostre have faaet Privilegier af danske Konger (VII. 323—331). 3) At der fra Herredstingene i Sønderjylland appelleres til Viborg, eller til Kongens Retterting i Danmark (VII. p. 402). 4) At Ingen nogentid har havt Sønderjylland i Besiddelse, uden den danske Konges og hans Raads Samtykke; og at naar Kongerne overgave Landet til en Hertug, var det kun paa samme Maade, som naar de gave Nogen af deres Riddere eller Hofmænd for tro Tieneste et Slot eller Lehn i Riget. Dertil havde Kongerne Magt; men ikke til nogen anden Forlehning, efter den andenstedss brugelige Lehnsret, som ikke kiendes eller gielder i Danmark[44]).

Kongen paastod dernæst: Ingen af de schauenburgske Grever af Holsten overhovedet, og saaledes heller ikke Grev Henrik, „som fører Titel af Hertug," eie eller have eiet nogen Ret til Lehnsbesiddelse af Sønderjylland; hvilket han støttede paa følgende Grunde: 1) At de holstenske Grever, efter den sidste danske Hertug Henriks Død, af Abels Stamme, uden Ret og Adkomst have trængt sig ind i Hertugdømmet, og med Magt sat sig i Besiddelse deraf. 2) At Hertug Gerhards Forlehning 1386 kun var personlig, efterdi den keiserlige og sariske arvelige Lehnsret aldrig har gieldt i Danmark.

---

ceteri Dani, & *eodem ydiomate* utuntur, *excepta Frisia*, que aliquantulum variatur ydiomate". (Provst Johannes af Børglum.) pag. 409. Jvf. p. 400. („*Frisia* est pars regni Dacie.") p. 413. „Habent *diversas leges;* tamen omnia ipsorum *privilegia* a regibus Dacie." p. 419. (Frisia... loquitur *corruptum danicum.*) p. 414. 423. 424. &c.

44) „Nemo aliquot feudum habeat concedere in regno Dacie... *quia ibi nullum jus feudale est.*" Med Biskoppers, Capitlers, Abbeders, Ridderes, Borgermesteres og Raadmænds Vidnesbyrd, kan Kongen bevise dette, ligesom med Landets skrevne Lov; „& habent tale proprium jus, *quod filia succedit in hereditate patri aeque bene sicut filius*, & filius patri, & non indiget ipsam hereditatem in feudum acceptare." &c. S. R. Dan. VII. 295. jvf. p. 337. §. V. p. 401. 402. 406. 408. o. f. v.

3) At en Dom af den danske Rigsret, eller Danehoffet i Nyborg, allerede 1413 havde fradømt Grev Henrik al Adkomst til Hertugdømmet, efterdi han ikke allene havde vægret sig ved at modtage det ham tilbudne Lehn og negtet den skyldige Lehnstieneste, men endog ført Avindskiold imod sin Lehnsherre.

De ovenanførte Punkter i Kongens Paastand lod han bl. a. bestyrke ved at fremlægge Privilegier og Rettigheder, som foregaaende danske Konger havde givet Stæder og Klostre i Hertugdømmet; ligesom ved det edelige Vidnesbyrd, som fire Geistlige, 5 Adelsmænd og to Raadmænd fra Flensborg og Ribe, tilligemed Kongens Sagførere, aflagde for den keiserlige Commissarius[45]); endelig ved anseete Vidner, som for den keiserlige Commissarius, efter alle Retsformerne i et Forhør, under deres Ed udsagde, hvad de vidste om Forholdene imellem Sl esvig og det danske Rige. Disse 27 Vidner vare, foruden Erkebiskoppen i Lund, og de fire Biskopper i Roskilde, Odense, Viborg og Ribe, Provsten i Børglum, Abbeden i Ry Kloster, 5 andre Geistlige fra Ribe, Haderslev, Roskilde og Lund, 5 Riddere og andre Adelsmænd af forskiellige Provindser, og to Borgermestere af Ribe og Flensborg[46]).

Herimod var Hertugens Paastand: at Hertugdømmet Slesvig med Als, Ærrøe o. s. v., altid havde været et fra Danmark adskilt Land (han regner endog et Sted Langeland til sit Arveland); hvorpaa især deles paaberaabes til Beviis, at det havde sit eget Vaaben, de to himmelblaae Løver i Guldfelt (tagne af det danske Vaaben). For at bestyrke dette, mod alle

45) „Testes, qui *una cum dictis Procuratoribus juraverunt* super capitulis predictis." S. R. D. VII. p. 338 (hvor de opregnes). Det var saaledes et Slags conjuratores, eller Mededsmænd.

46) S. R. Dan. VII. p. 317. Fiorten af disse Vidners, særskilt nedskrevne Udsagn, forskiellige i Udtryk, og tildeels i Indhold, forefindes blandt Procesacterne, VII. p. 401—426. Det er tydeligt nok, at de hver for sig ere frit og selvstændigt aflagte, men efter de samme Qvæstioner; og derfor, skiondt overhovedet samstemmende, ikke uden smaa individuelle Afvigelser.

historiske Kiendsgierninger stridende Foregivende, havde han ingen andre Vidnesbyrd, end det, som efter en ganske eenslydende plattydsk Forskrift, paa een og samme Dag (den 21de Mai 1424) var udstedt af Øvrigheden i 12 holstenske Stæder, og to udenfor Hertugdømmet, (Winsen og Ulzen) nemlig: at Hertugdømmet Slesvig, „som ellers kaldes Jylland," (anders gheheten to Jutlande) altid[47]) har været et særskilt Fyrstendømme (Herskab) og Hertugdømme, (en sunderich herschop vnd Hertichdom) og endnu er det, ligesom andre omliggende Herskaber[48]); at dette Hertugdømme, med Øerne Als og Ærrøe, og de frisiske Herreder, havde været i Hertugens og hans Brødres, ligesom i deres Faders og Forfædres rolige Besiddelse, indtil Kong Erik overfaldt dem med Krig; og at bemeldte Hertugdømme gaaer fra Levingsaue, og ender ved Koldinghuus, hvor Kongeriget Danmark begynder[49]). Derimod havde Hertugen ikke engang noget Vidnesbyrd at fremlægge fra de sønderjydske Stæder Slesvig, Eckernførde, Tøndern og Sønderborg, skiøndt disse vare i hans Magt, og derfor ikke havde kunnet vidne for Kongen.

Imod det andet Hovedpunkt i dennes Paastand indvendte Hertugen, at Slesvig, med de øvrige Lande og Øer, var hans Arveland, og støttede sig heri til de holstenske Grevers sædvanlige Grunde: 1) At Grev Geert, af en dansk Konge, Valdemar (hans egen Myndling) „for sine utallige Fortie-

---

47) „Fra umindelige Tider." („Quod in Alemannia bassa, prope regnum Dacie, per tantum tempus, cuius inicii, seu contrarii memoria hominum non existit") hedder det i det eneste latinske Vidnebrev, af Øvrigheden i Winsen, i Stiftet Verden. T. VII. p. 372.

48) „Alzo van anderen Herschoppen darumme lank beleghen."

49) „Dat sulue Hertochdom geyt an van der leuingesowen vnnd endet syk vor deme Slote to Koldinghe, dar dat Rike to Dennemarken angheyt." T. VII. p. 373. (cf. p. 374—381).

[redacted]

nester af denne, af det danske Rige og sammes Indbyggere" (propter innumera beneficia sibi, dicto regno & eiusdem regni personis: VII. p. 341) 1330 var bleven forlehnet med Hertugdømmet; (men kun i det Tilfælde, at Hertug Valdemar døde uden Sønner). 2) At ligeledes Hertugens Fader, Grev Gerhard, 1386 var bleven forlehnet med Slesvig (men intet Lehnsbrev kunde fremlægges, og Kongen benegtede Lehnets Arvelighed). 3) At Voldgiftsmænd i et Møde ved Femersund (den 26de og 27de Mai 1421) havde tilkiendt Hertugen og hans Brødre Slesvig som deres Fædrenearv; men denne Kiendelse var skeet eensidigen, eller uden at Modparten havde underkastet sig samme (VII. p. 273. 301.) og saaledes uden Gyldighed. — Det maa endnu forekomme os, ligesom det dengang dømtes, at Hertugens Beviisførelse var den svageste; og saaledes befandtes den ogsaa, da Sagen, efter flere af den keiserlige Commissar forgieves udstedte Maninger og Indkaldelser til Hertugen, omsider kom til Voldgiftskiendelse for Keiseren selv.

Erik af Pommern havde imidlertid forladt Danmark, og begivet sig til Keiser Sigismund, først efter Aftale til Krakau (hvor han var den 15de og 20de Mai 1424); siden til Ofen; og herfra faldt det ham ind at giøre en Reise over Venedig til Jerusalem[50]). Da den keiserlige Commissar tilsidst længe havde prøvet Hertug Henriks Udflugter, uden at kunne bringe det til at han mødte, eller lod nogen møde for sig, til Sagens endelige Behandling, forlod han Flensborg den 13de Mai, og kom den 21de Junius tilbage til Ofen. Hertugen havde imidlertid sammenkaldt en Landdag paa det sædvanlige Mødested i Byen Bornhøved, for at protestere imod Dr. Ludvigs Adfærd, og appellere til Keiseren og det tydske Riges Churfyrster.

[50]) Han var ikke tilstede i Ofen da Dommen affagdes (som Jahn har meent): „Cumque illustrissimus Dominus *Rex Dacie absens esset.*" (d. 27de Jun.) S. R. D. VII. 388. Dahlmann. III. 112.

Han fandt det dog raadeligt, at sende sine Forsvarsskrifter med en lovkyndig Canonicus, Albert von dem Brake, til Ofen, og selv ufortøvet at følge efter. Den 21de Junius var Hertugen med sin Advocat, Domprovst Nic. Sachow, tilstede; og paa Kong Eriks Vegne, Rigshofmesteren Erik Krummedige. Hertugens Sagfører vilde først have Udsættelse i Sagen; og da dette ikke samtykkedes, protesterede han, lige forgieves. Keiserens Kiendelse blev afsagt den 28de Junius, og ved denne dømte han, „som den af begge Parter udvalgte Voldgiftsmand," efter indhentede Meninger af Prælater, Riddere, Doctores og Lovkyndige, at „hele Sønderjylland, med Slesvig, Gottorp og flere Stæder, Dänisch-Wald, Als og Provindsen Frisland, med alle Rettigheder og Besiddelser, har tilhørt og tilhører Kongen og det danske Rige; ligesom og at Greverne Henrik, Adolf og Gerhard hverken havde eiet, eller eiede nogen Lehnsrettighed til Hertugdømmet. Iøvrigt forbeholdtes begge Parter deres Ret i Henseende til giensidige Besværinger af anden Art. Saadanne vare i rigelig Mængde fra begge Sider meddeelte i Klagemaal og Indlæg til den keiserlige Commissarius under hans Ophold i Flensborg.

Kongens Klager gik ud paa Skadeserstatning, lige fra Christoffer II.'s Tid, ved umaadelige Pengesummer, som det var øiensynligt, at Ingen kunde udrede. Men han fordrede desuden Godtgiørelse for Tab og Skade, som han selv og hans Mænd havde lidt i Hertugdømmet, ved Fredsbrud og under Vaabenstilstand; og ligelydende Klager, med Opgivelse af de Skadelidtes Navne, og Skadens Vurdering, har man fra Hertugens Side. Naar vi saaledes finde vidtløftigt opregnet, hvorledes Svende var fangne, eller ihielslagne, Heste og Qvæg røvet paa Landeveiene, eller voldelig bortført, Gaarde og Huse ødelagte eller reent udplyndrede o. s. v.: da have vi her dog kun

enkelte Træk af Landets og Folkets Lidelser i alle disse ulykkelige Feider.

20. Hvor besynderlig og usædvanlig Processen om Slesvig i flere Henseender kan forekomme os, efter de uendelig vidtløftige Indlæg og Retsacter, indeholde disse dog en overhovedet tilbørlig Undersøgelse af Forholdene, af begge Parters Adkomster og Retsgrunde, foretaget paa Stedet selv. Vidnesbyrd vare hørte og skriftligt modtagne, og ingen af den Tids Retsformer i en Voldgiftssag var krænket. Processen er heller ingen forældet og ligegyldig Begivenhed, da den indeholder de samme Modsætninger imellem holstenske Prætensioner paa et Danmark frarevet Land, og danske Bestræbelser for at gienvinde det, der meer end eengang have gientaget sig i Historien. Ogsaa den keiserlige Dom har mere historisk Betydenhed, end man som oftest vil tillægge den. At en tydsk Keiser og Rigsret i nærværende Tilfælde, og i en Lehnsstrid, vilde dømme efter de i Danmark gieldende Vedtægter, uden Hensyn til tydsk Ret og Vedtægt for Lehnenes Arvelighed: var meer end man kunde vente sig, og giver den affagte Kiendelse til Fordeel for Kongen og hans Rettigheder saa meget større Vægt. — Men dersom Erik har meent, at den keiserlige Dom skulde skrække hans Fiender, eller giøre sin Virkning uden nogen Executionsmagt: da var hans Beregning heri ligesaa slet, som i de allerfleste af hans Foretagender.

Neppe var Dommen fældet, før Grev Henrik, uden at ændse sin givne Forpligtelse, at underkaste sig den keiserlige Voldgiftskiendelse, som endelig Dom, stød sig under Pavens Domstol, og sendte sin Domprovst til Rom. At han ikke var rig paa Retsgrunde til sin Appellation, viser sig bedst deraf, at han især støttede den derpaa: at Dommen var overgaaet de tre Brødre, inden Nogen af dem havde naaet det 25de Aar, og at det var Pavens Kald, at beskytte Faderløse og

Umyndige. Martin V. havde ikke noget imod, at man i en verdslig Sag vilde undergive den hellige Stol en keiserlig Dom eller Voldgift; han beskikkede en Cardinal (Antonius de Aquileia) til pavelig Commissar; denne lod udgaae Stævninger (Marts 1425), og Biskop Oluf fra Aarhuus var allerede paa Veien til Rom paa Kongens Vegne, da Sigismund, ganske fortørnet over de holstenske Grevers Ulydighed og Gienstridighed, ikke allene lod udgaae skarpe Breve til de tydske Fyrster om at bistaae ham i at straffe Vedkommende, dersom de ikke føiede sig efter den keiserlige Kiendelse; men skrev ikke mindre alvorligt og truende til Paven. Denne fandt det klogest at træde tilbage, og lade det blive ved christelige Formaninger til Enighed, og Opfordringer til Erkebiskoppen i Bremen, ligesom til Lybek og flere nordtydske Stader, om at mægle Fred imellem de Stridende[51]).

Erik af Pommern kom tilbage til Danmark i Foraaret 1425, „saameget rigere som to keiserlige Pergamentsbreve", hvoraf det ene bl. a. tillagde ham en Rettighed, han ikke behøvede at lade sig give af Keiseren, at tildele Adelsdiplomer, hvilke han formodentlig var den første Konge, der udstedte i Danmark; thi „Erik kom sin hele Levetid aldrig til noget høiere Synspunkt, end en pommersk Fyrstes", siger Dahlmann ikke uden Grund. I øvrigt var han endnu 1426 ikke kommen et Skridt videre, end for tre eller fire Aar siden; og mærkede da endelig, at skulde Keiser Sigismunds Dom fuldbyrdes, maatte det skee med Vaabenmagt. Denne opbød Kongen saa talrig, som knap nogensinde tilforn. Krigen begyndte som sædvanligt med en Beleiring af Slesvig og af Gottorp Slot, som han efter nogle Maaneder med lige stor

---

[51]) Pavens Breve herom til de Ovennævnte, saavelsom til Kong Erik og de holstenske Grever, s. S. R. D. VII. 452—455.

[redacted]

Skade og Skam maatte ophæve. Holstenerne, forstærkede ved nye Forbund med de nordtydske og nedersaxiske Hansestæder[52]), gik nu over til en Angrebskrig (1427); Stædernes Krigsflaade plyndrede de danske Øer Bornholm, Lolland, Falster[53]) og Møen; og en Række af ulykkelige, for Landet ødelæggende Krigsuheld afløste hinanden i flere paafølgende Aar. At Hertug Henrik fandt sin Død ved egen Uforsigtighed, under en Beleiring af Flensborg, (4. Mai 1427) skilte Kong Erik ved en tapper, mandig og berømmelig Fiende; men Ulykke og Ydmygelse bleve derfor ikke mindre hans Lod i de fire Aar, Krigen endnu varede.

At Flensborg ved Udhungring faldt i Holstenernes Hænder (1431), og siden dets to Slotte, bragte Kongen endelig saa vidt, at Haderslev var den eneste Stad i Slesvig, han endnu havde i sin Magt. Da nu Hansestæderne, der kun førte Krigen som Kiøbmænd, fandt, at den havde varet længe nok, og at de, Trods al den Skade og Ødelæggelse, Danmark maatte lide, dog i Grunden selv mere tabte, end vandt ved Ufred og Usikkerhed i Østersøen: beqvemmede ogsaa Holstenerne, der nu havde afgiort Overmagt i Slesvig, og vel indsaae, at man dog ikke levede i Christoffer den Andens og Geert den Stores Tid, sig snart til at tage imod Fredsmægling. Grev Adolf var endog bleven saa spag, at han tilbød, som Kongens Lehnsmand, at giøre ham knælende Afbøn for Krigen, han

52) Et Forbund imod Kong Erik imellem Hertugerne Henrik, Adolf og Gerhard og Stæderne Lübek, Hamborg, Lüneborg, Wismar, Stralsund og Rostock, sluttet 27. Sept. 1426 (S. Cosmi & Damiani Dag) er trykt i „Pommersche Samml., herausgegeben von T. H. Gadebusch.“ 4. 1ster Bd. S. 21—21. (Mangler i Regesta Dan. I. pag. 400.)

53) Geyzor, som nævnes hos Hermann Corner, er Gedsør paa Falster (terra *Getzör*, hos Ericus Olai, Pag. 197), som Dahlmann ikke kiendte. III. S. 127. Anm. 8.

havde ført. En Vaabenstilstand (1431) blev 1432 forlænget paa fem Aar; Urolígheder og Opstand i Sverrige (1434) fremskyndte Freden med Hansestæderne, (i Julii Maaned 1435)[54]) hvorved disse opnaaede ikke ubetydelige Handelsfordele ved en lavere Sundtold, og bedre Fredsvilkaar, end Erik havde budet dem 1430. Paa samme Tid (Vordingborg 15. Jul 1435) kom Freden i Stand imellem Kongen og Grev Adolf — en Fred, som vel giorde Ende paa Krigen, men ikke paa dens Aarsag og Anledning; som ikke lod Erik af Pommern opnaae det, hvorfor han i saamange Aar havde ødslet Blod og Skatte af sine tre Kongeriger — Slesvigs Forening med Danmark; men heller ikke gav den sidste schauenburgske Greve meer end Besiddelsens Adkomst til det saalænge omtvistede Land. Han skulde fremdeles beholde hvad han havde inde af Slesvig, som ogsaa Als, Femern og Nordfrisland for sin Livstid, og hans Arvinger to Aar efter hans Død. Men ligesom han i Fredsbrevet kun faaer Titel af „Greve", saa er her ikke nogen Tale om Forlehning eller Lehnsbesiddelse af Slesvig. Kongen beholdt Haderslev, Ærø og Halvdelen af Øerne Føhr og Sylt. Alt øvrigt, hvad der imellem begge Parter var, eller kunde betragtes som uafgiort, skulde henstaae til mindelig Underhandling og Overeenskomst i den uvisse Fremtid. Hvorledes var denne bleven, dersom Erik havde beholdt Danmarks Throne til sine Dages Ende? — For Slesvig neppe bedre eller mere ønskelig, end de tyve Aar, hvori Landet maatte undgielde Fyrsternes Strid.

---

[54]) Freden imellem Kong Erik og Stæderne Lübek, Hamborg, Lüneborg og Wismar (Stralsund og Rostock havde allerede tidligere sluttet deres Fred) blev indgaaet i Vordingborg Søndagen efter St. Margrethe Dag (den 13—19. Juli) 1435. Trykt i Gadebusch Pomm. Samml. I. S. 37—40. (Mangler i Regesta Dan. I. pag. 412.)

21. Den pommerske Hertugs Udygtighed til at regiere tre nordiske Kongeriger havde længe ligget for Dagen. „Ulykkelig var han i al sin Bestilling, siden han mistede Dronning Margrethe." (Hvitfeldt). I Sverrige forberedtes og modnedes hans Fald; i Danmark fuldendtes hans Skiebne, da de undertrykte og plagede Bønders Opstand i Siælland og Jylland forøgede Adelens Misfornøielse med en Konge, der selv ikke synes at have været uden Følelse for Almuens Lidelser og Tryk ved en overmodig Herrestand; ja som endogsaa ligefrem blev beskyldt for, at han kun for et Syns Skyld opfordrede Bønderne til Lydighed, men snarere bidrog til at ophidse dem imod Herremændene[55]). Den jydske Adel, som var mest udsat for Fare fra Bøndernes Side, begyndte underhaanden at ville sikkre sig Hielp i Nødstilfælde hos Grev Adolph i Slesvig, og vendte sig til Kong Eriks Søstersøn, den baierske Hertug og Pfalzgreve i Ovre-Pfalz, Christoffer, der 1439 i Junii Maaned blev modtaget i Lybek ved Udsendte fra det danske Raad som Rigsforstander, (efterat Adelen den 24de Junii havde opsagt Kong Erik Troskab) og derpaa den 10de (9de) April 1440 blev hyldet i Viborg som Danmarks Konge. Om Erik, der, i Stedet for at forsvare sine Kroner, og søge Hielp i Norge, hvor man saa længe som muligt ikke vilde blive ham utro, fra Sverrige havde taget sin Tilflugt til Øen Gotland, blev der ikke mere Tale, da han opgav al Modstand, undtagen den, at holde fast paa Gotland i ti Aar. Christoffer fik paa en forunderlig let Maade ogsaa den svenske Krone (Sept. 1441) og Norge tilfaldt ham da, som af sig selv.

Nu var det forbi med Erik af Pommerns lange Kamp

55) „Kong Erik havde nogle Gange sit Bud til de Oprørske (i Jylland), som han skriver, til at stille Almuen; men somme tænkte, mere til at opægge dennem." Hvitf. I. S. 803. S. det danske Rigsraad Klagemaal imod Kong Erik. Hvitfeldt. I. 823. (Jvf. S. 806 og 827.)

for at bringe Sønder-Jylland tilbage under Danmark. Naadet havde allerede, under det første Møde i Lybek med Christoffer og Adolph, forsikkret den sidste om at overgive ham Haderslev og Ærrøe, som Erik af Pommern havde forbeholdt sig. (d. 2den Jul. 1439). Adolph havde ikke forgieves holdt sig rolig medens den danske Adel forberedede Kongens Afsættelse, eller maaskee endog tilsagt den sin Medvirkning. Christoffer af Baiern, der fra sit lille Pfalzgrevskab, eller en Part i dette Arveland, skulde bestige sin Morbroders Kongethrone, fandt det vel Umagen værd, endnu at føie den svenske og norske Krone til den danske; men brød sig kun lidt om at undersøge Grev Adolphs Adkomst til den hertugelige. Tre Uger efter Christoffers Hylding i Viborg, forlehnede han i Kolding den knælende Greve høitideligt, paa tydsk Maneer, med Hertugdømmet Slesvig „som et ret Arvelehn" (den 30te April 1440). Det danske Rigsraad samtykkede og bekræftede Forlehningen i et særskilt Brev. — Endelig havde Adolph opnaaet, hvad han og hans Slægt saalænge havde kæmpet for; men til Arvelehnet fattedes en Arving. Det var Hertugen bestemt, at være den sidste af det schauenburgske Huus, der i henved 200 Aar troligen havde virket til Danmarks Skade og Svækkelse.

Christoffer af Baierns pludselige Død i Helsingborg, uden at efterlade nogen Thronarving, (6. Jan. 1448) gav det danske Rigsraad intet andet Valg, end at kaare en Konge af indfødt Adelsslægt, eller af en fremmed Fyrstestamme. Det første fandt ingen Indgang hos Fleertallet af de Mægtige, som ikke vilde lyde nogen Ligemand. Danmark eiede hverken en Sture eller Gustav Vasa. Man tænkte da paa den danske Lehnshertug; uden al Tvivl ogsaa fordi man da ventede, uden Sværdslag at kunne opnaae, hvad Erik af Pommern ikke ved tyve Aars Krig, Proces, og Underhandlinger kunde udrette: Slesvigs Gienforening med Danmark; ja endnu

mere: man havde vel allerede den Tid ogsaa Tanken henvendt paa Holsten, som en muelig Erhvervelse for den danske Stat, naar den holstenske Greve blev Danmarks Konge[56]). Men Hertug Adolph, uden Udsigt til Livsarvinger, foretrak selv Slesvig og Holsten for Udsigten til tre Kongekroner, hvoraf een strax blev ham buden. Maaskee havde han dog viist mindre Resignation, hvis han ikke havde havt en Søstersøn, der fra tidlige Aar var ham fuldt saa kiær, som om det havde været hans egen Søn. Grev Christian af Oldenborg, som Hertug Adolph i sit Sted foreslog, lod til omtrent at besidde alle de Egenskaber, man ønskede hos en ung Fyrste, der skulde grunde en ny Kongestamme, og desuden endnu den, at nedstamme fra en Datter af Erik Glipping. Han besvor den Haandfæstning, Rigsraadet forelagde ham, blev hyldet som Danmarks Konge i Viborg den 28de Sept. 1448, og ægtede den 28de Oct. 1449 den unge Enkedronning Dorothea af Brandenborg.

Allerede tidligere, under Christoffer af Baiern, havde Hertug Adolph, som i Grev Christian ønskede at see sin Efterfølger, formaaet Adelstanden i Slesvig til at hylde ham i denne Egenskab; af den holstenske Adel vilde derimod kun en Deel føie Adolph i denne Begiering[57]), fordi den Schauenburgske Greveslægt havde en Sidelinie i Tydskland, som tillige besad den Pinnebergske Deel af Holsten. Siden, fortælle lybekske Krøniker, da det var i Gierde, at Christian skulde vælges til Konge i Danmark, maatte han, som det hedder efter sin Morbroders Forlangende, (men Hertugen var vist langt fra enhver Deel i saadant) giøre Afkald baade paa Slesvig og Holsten,

---

56) »Seendes oc der heden, at Førstendommet oc det Greffveskab Holsten kunde forenis med Riget.« Hvitfeldt, II. p. 843.

57) Detmars Chronik, von Grautoff. II. S. 119; den eneste Kilde, som haves for dette Factum (Jvf. Dahlmann Gesch. Dänem. III. p. 201).

for sig og sine Arvinger; og for at giøre Løftet saa meget mere bindende, bekræftede han (28de Jun. 1448) den ham forelagte, forhen omtalte Valdemarske Constitution, eller Forsikkring fra 1326: at Hertugdømmet og Kongeriget aldrig skulde have een og samme Herre. Det er tydeligt nok af Forholdene, at den Forpligtelse, man saaledes affordrede Grev Christian, var et Vilkaar fra Holstenernes Side, hvortil de benyttede Øieblikkets Omstændigheder, meer end den var en Virkning af Hertug Adolphs Politik, eller Omsorg for holstenske Rettigheder og Fordringer. Han havde alt for stor Kiærlighed til sin Søstersøn, til at ville skille ham ved noget Land, som han kunde have Udsigt til at blive Herre over[58]. Saaledes lod han sig 1455 af Christian I. give en Bekræftelse paa den arvelige Forlehning med Hertugdømmet Slesvig, som han 1440 havde erholdt af Kong Christoffer; eiensynligen fordi han derved vilde bidrage til at hindre eller svække Gyldigheden af Christians Forsikkring af 1448. Naar Hertugdømmet 1455 blev overdraget til Adolph som arveligt Lehn af det danske Rige, maatte det, i Mangel af Livsarvinger, enten hiemfalde til Riget, eller tilfalde Christian I. som Hertugernes nærmeste Sidearving; uden at hans tidligere personlige Forpligtelse til Stænderne i Slesvig og Holsten, hvad Hertugdømmet angik, kunde komme i Betragtning. Var Slesvig et Arvelehn af den danske Krone, kunde den nærmeste Arving efter Lehntageren ikke fraskrive sig eller Riget den Rettighed, han som Konge selv havde bekræftet.

Om denne Handling, og om Diplomet, som ved den

---

58) Den samme Mening er Dahlmanns, skiøndt han anvender den anderledes. „Es scheint, das Adolph selber, mit der Zeit verliebt in seines Neffen Vergrößerung, seinen Sinn auch in Betracht seiner Erblande verändert hatte. Er wollte Alles in die Hände Christians geben, ließ darum Alles unbestimmt“ o. s. v. Gesch. v. Dän. III. 203.

skulde bekræftes, er skrevet endeel i nyere Tider. Man har tvivlet om Brevets Ægthed, da det aldrig nogensteds er kommet for Dagen, eller Nogen har kiendt mere af dets Indhold, end de anførte Ord, som man lod Christian I. confirmere[59]). Det lader sig vel ikke negte, at den anvendte Fremgangsmaade ved at bekræfte et Statsdocument af saa stor Vigtighed, uden at lade det heelt udskrive i den nye Forsikkring, var ligsaa besynderlig, som usædvanlig. Endnu mere paafaldende maa det være os, at et saa kraftigt Document til at understøtte de holstenske Grevers Paastand paa Slesvig, i meer end 100 Aar aldrig er blevet paaberaabt, (ei engang i Processen med Erik af Pommern) eller, efter sin Udstedelse 1326, har havt allermindste Virkning; indtil det pludselig kommer for Dagen, da Greven af Oldenborg skulde blive Konge i Danmark, og den

---

59) Det er bekiendt, at man bl. a. har fundet en Grund til Mistanke mod den saakaldte Valdemars Constitution, eller mod dens Indhold af de ovenanførte Ord, deri, at Christian I. (som man ogsaa veed fra hans Ophold i Rom) ikke forstod Latin, og derfor, som det hedder i Bekræftelsen af 1448, »lod sig Ordenes Betydning forklare.« Men netop dette udtrykkelige Tillæg maatte snarere bestyrke Tilværelsen af det ældre Document. Utallige Fyrster og Herrer i Middelalderen forstode ligesaa lidt Latin, som Grev Christian af Oldenborg, og maatte, ved de Diplomer, som de udstedte, forlade sig paa deres geistlige Cantslere, Raad og andre betroede Embedsmænd. En saadan har Christian vist ikke savnet, for at lade sig Stedet forklare; og man kunde vel antage, at han netop har giort det, fordi Artikelen har forekommet ham betænkelig at indgaae. — I øvrigt gives der andre Omstændigheder, som i høiere Grad kunde giøre Constitutionens Ægthed tvivlsom. Det af Christian I. bekræftede Vilkaar, eller hele Forsikkringen fra 1326, findes hverken omtalt i Lehnsbrevet over Slesvig, som Grev Geert lod sig give 1326, eller i Documentet, hvorved det danske Rigsraad bekræftede Forlehningen. Hvad der ikke er mindre forunderligt, hverken Corn. Scepper i Christian II. Tid, eller denne Konge selv, har kiendt noget til en saadan, af hans Farfader stadfæstet Forsikkring, ligesaa lidt som Hvitfeldt, eller nogen af de ældre holstenske Historieskrivere. (Jvf. K. Anchers danske Lehnsret, i hans saml. jurid. Skrifter, III. 427.)

for sig og sine Arvinger; og for at giøre Løftet saa meg
mere bindende, bekræftede han (28de Jun. 1448) den ha
forelagte, forhen omtalte Valdemarske Constitutio
eller Forsikkring fra 1326: at Hertugdømmet og Konger
get aldrig skulde have een og samme Herre. Det er tyd
ligt nok af Forholdene, at den Forpligtelse, man saaledes a
fordrede Grev Christian, var et Vilkaar fra Holstenernes Sid
hvortil de benyttede Øieblikkets Omstændigheder, meer end d
var en Virkning af Hertug Adolphs Politik, eller Omsorg f
holstenske Rettigheder og Fordringer. Han havde alt for st
Kiærlighed til sin Søstersøn, til at ville stille ham ved nog
Land, som han kunde have Udsigt til at blive Herre over[58]
Saaledes lod han sig 1455 af Christian I. give en Bekra
telse paa den arvelige Forlehning med Hertugdømmet Sle
vig, som han 1440 havde erholdt af Kong Christoffer; øiensyn
gen fordi han derved vilde bidrage til at hindre eller svække G
digheden af Christians Forsikkring af 1448. Naar Hertu
dømmet 1455 blev overdraget til Adolph som arveligt Lehn
det danske Rige, maatte det, i Mangel af Livsarvinger, ent
hiemfalde til Riget, eller tilfalde Christian I. som Hertuge
nes nærmeste Sidearving; uden at hans tidligere personli
Forpligtelse til Stænderne i Slesvig og Holsten, hvad He
tugdømmet angik, kunde komme i Betragtning. Var Slesv
et Arvelehn af den danske Krone, kunde den nærmeste Arvi
efter Lehntageren ikke fraskrive sig eller Riget den Rettighe
han som Konge selv havde bekræftet.

Om denne Handling, og om Diplomet, som ved d

58) Den samme Mening er Dahlmanns, skiøndt han anvender d
anderledes. »Es scheint, das Adolph selber, mit der Zeit verliebt
seines Neffen Vergrößerung, seinen Sinn auch in Betracht sei
Erblande verändert hatte. Er wollte Alles in die Hände Christia
geben, ließ darum Alles unbestimmt« o. s. v. Gesch. v. Dän. III. 20

skulde bekræftes, er skrevet endeel i nyere Tider. Man har tvivlet om Brevets Ægthed, da det aldrig nogensteds er kommet for Dagen, eller Nogen har kiendt mere af dets Indhold, end de anførte Ord, som man lod Christian I. confirmere[59]. Det lader sig vel ikke negte, at den anvendte Fremgangsmaade ved at bekræfte et Statsdocument af saa stor Vigtighed, uden at lade det heelt udskrive i den nye Forsikkring, var ligsaa besynderlig, som usædvanlig. Endnu mere paafaldende maa det være os, at et saa kraftigt Document til at understøtte de holstenske Grevers Paastand paa Slesvig, i meer end 100 Aar aldrig er blevet paaberaabt, (ei engang i Processen med Erik af Pommern) eller, efter sin Udstedelse 1326, har havt allermindste Virkning; indtil det pludselig kommer for Dagen, da Greven af Oldenborg skulde blive Konge i Danmark, og den

[59]) Det er bekiendt, at man bl. a. har fundet en Grund til Mistanke mod den saakaldte Valdemars Constitution, eller mod dens Indhold af de ovenanførte Ord, deri, at Christian I. (som man ogsaa veed fra hans Ophold i Rom) ikke forstod Latin, og derfor, som det hedder i Bekræftelsen af 1448, »lod sig Ordenes Betydning forklare.« Men netop dette udtrykkelige Tillæg maatte snarere bestyrke Tilværelsen af det ældre Document. Utallige Fyrster og Herrer i Middelalderen forstode ligesaa lidt Latin, som Grev Christian af Oldenborg, og maatte, ved de Diplomer, som de udstedte, forlade sig paa deres geistlige Canislere, Raad og andre betroede Embedsmænd. En saadan har Christian vist ikke savnet, for at lade sig Stedet forklare; og man kunde vel antage, at han netop har giort det, fordi Artikelen har forekommet ham betænkelig at indgaae. — I øvrigt gives der andre Omstændigheder, som i høiere Grad kunde giøre Constitutionens Ægthed tvivlsom. Det af Christian I. bekræftede Vilkaar, eller hele Forsikkringen fra 1326, findes hverken omtalt i Lehnsbrevet over Slesvig, som Grev Geert lod sig give 1326, eller i Documentet, hvorved det danske Rigsraad bekræftede Forlehningen. Hvad der ikke er mindre forunderligt, hverken Corn. Scepper i Christian II. Tid, eller denne Konge selv, har kiendt noget til en saadan, af hans Farfader stadfæstet Forsikkring, ligesaa lidt som Hvitfeldt, eller nogen af de ældre holstenske Historieskrivere. (Jvf. K. Anchers danske Lehnsret, i hans saml. jurid. Skrifter, III. 427.)

holstenske Adel, i hiint Document og i Grev Christians Tilstaaelse, meente at finde Bestyrkelse for, at Hertugdømmet Slesvig, ved Adolphs Død, ikke skulde hiemfalde til Danmark, men Greven frasige sig, enten Kongekronen, eller Hertugdømmet. — Men det er derfor ikke mindre afgiort og gieldende, at Christian erkiendte og indgik for sig og sine Arvinger det anførte Vilkaar om Adskillelsen imellem Kongeriget og Hertugdømmene; ligesaa vel som det er et historisk Factum, at Forpligtelsen blev tilintetgiort og Vilkaaret ophævet, med begge Parters frivillige Samtykke, kun 12 Aar efterat det var indgaaet. Hvad man i Almindelighed har overseet, er, at den personlige Forpligtelse, Grev Christian af Oldenborg udstedte (den 28de Jun. 1448) inden han blev Konge i Danmark, var uden al Retsgyldighed, da han ikke kunde bortgive noget Land eller nogen Rettighed fra et Rige, hvis Krone han ikke bar; ja heller ikke kunde det, efterat være valgt til Konge, uden Stændernes Samtykke paa et Danehof[60]).

[60]) Jvf. Estrup »om Slesvigs og Holstens Uadskillelighed« Kbh. 1832, S. 10. 11. 12. Forf. viser (S. 13. 14.) hvorledes den Bekræftelse, Christian I. i Junius 1448 gav Stænderne i Slesvig og Holsten, strider imod en Forpligtelse i den danske Haandfæstning, som han den 1ste Sept. maatte udstede i Haderslev (Nye D. Mag. II. p. 127) inden han kunde blive Konge. Prof. Michelsen har vel erindret herimod: at der maa skielnes imellem en Statsdeel (»ein Staatsterritorium«) og »einem Privatgrundstücke;« hvorved han forstaaer, hvad Haandfæstningen kalder »Rigens Slott, Læn eller Rentte,« som Kongen ikke maa afhænde. Men dette er en Distinction, som her neppe er anvendelig. At de danske Konger vare uberettigede til at afhænde eller bortforlehne nogensomhelst Deel liden eller stor, af Riget, saaledes at den adskilles derfra, og at en Konges Efterfølger kunde inddrage, hvad hans Forgænger uberettiget havde afhændet: er en ofte gientaget Grundlov i den danske Statsret fra Middelalderen. (Jvf. S. R. Dan. VII. 402. 404. &c. 412. 420.) Exempel paa en i alle Punkter efter denne Statsret lovlig Forlehning, paa Lehnsherrens Livstid, kunne vi bl. a. finde i den mecklenborgske Hertug Henriks Forlehning med Staden Rostock og tilliggende Land, ved Erik Menved, 1311. (Brevet hos Hvitfeldt. I. 356).

22. De paafølgende Begivenheder vare imidlertid af den Art, at der ikke blev Spørgsmaal om Lovlighed eller Ulovlighed af Christian den Førstes Bek.æftelse af den saakaldte „Valdemars Forsikkring." Den sidste schauenburgske Greve i Holsten, Adolph VIII., siden 30te April 1440 arvelig forlehnet Hertug af Slesvig[61]), døde den 4de Decbr. 1459. Med ikke ugrundet Paastand paa Arveret til Holsten fremstod Grev Otto af Schauenburg, beslægtet med Husets holstenske Linie fra Gerhard I., som døde 1281; men desuden end mere berettiget ved en Arveforening, indgaaet imellem begge Linier 1390, og hvorefter en gjensidig Arveret skulde indtræde, endog for saadanne Lande og Lehn, der maatte erhverves senere, end Foreningen var sluttet.[62]) Grev Otto vilde, paa Grund heraf endog udstrække sin Paastand til Hertugdømmet Slesvig. Han var heller ikke den eneste Prætendent. Christian den Førstes tre Brødre, Grever af Oldenborg, paastode i det mindste at være berettigede til at dele den holstenske Arv; hvortil deres Adkomst øiensynlig var svagere, end den schauenburgske Greves. Christian den Første endelig, gjorde som Konge i Danmark Paastand paa Hertugdømmet Slesvig, som et til det danske Rige hjemfaldet Lehn; og det nu, meente han, med saa meget mere utvivlsom Ret, da den afdøde Lehnshertug ingen Afkom eller mandlige Sidearvinger efterlod. Vilde man derimod udstrække Lehnsfølgen til Qvindesiden, da var han netop selv,

---

61) Man har Grund til at kalde dette den første uimodsigeligt og uimodsagt arvelige Forlehning af Slesvig; og dette har heller ingen dansk Historiker eller Publicist kaldt i Tvivl; hvorimod endogsaa Margrethes Forlehning af 1386, aldrig blev erkiendt som arvelig af hendes Efterfølger; og den, som Kong Erik omsider meddeelte 1435, lød, som vi ovenfor have seet, kun paa Lehntagerens Livstid.

62) Diplomet, første Gang trykt efter Originalen, i Jahns Unionshist. S. 548—50. Christiani, IV. 366—68, har kun Brevet efter en ufuldstændig Afskrift, og har derfor ikke kiendt dets vigtigste Clausul, om Arveforeningen. (Gesch. des Oldenb. Hauses. I. S. 17.)

som Hertug Adolphs ældste Søstersøn, ogsaa den nærmeste Arving. Paa denne Maade var hans Forhold til Hertugdømmet Slesvig et heelt andet, end til Grevskabet Holsten, som et Lehn af det tydske Rige. Her maatte han giøre sin Adkomst gieldende hos Keiseren, og hos Landets Ridderskab, som den betydeligste og mægtigste repræsenterende Stand i Holsten; hvis det lykkedes ham, at forene sig med det schauenburgske Huus, der ikke uden Vederlag vilde opgive sin lovlige Paastand paa Arveret.

Denne havde saameget mere Vægt, som der blandt den holstenske Adel fandtes et Parti, der var paa Schauenburgernes Side, og hellere vilde give sig under en egen selvstændig tydsk Fyrste, end hylde en dansk Konge som Hertug i Slesvig. Men et andet og stærkere Parti vilde ikke have de saa længe stedfundne Forbindelser med Slesvig opløste. I Hertugdømmet var det for en stor Deel holstenske Adelsslægter, som raadede for Landet, og afgiorde dets Skiebne; Slesvig havde allerede længe staaet i et underordnet og afhængigt Forhold til Holsten. Fra dette Lands Fyrster udgik, baade før og efter Geert den Stores Tid, Drivefiederen til den Politik, som de slesvigske Hertuger fulgte; og medens de kun af Navn vare den danske Konges Lehnsmænd, vare de længe at betragte som virkelige holstenske Vasaller. Paa lignende Maade behandledes nu ogsaa Landet, og afgiordes dets Skiebne, mere efter Holstens og den holstenske Adels Tarv, end ved selvstændig Villiesyttring af Slesvigs Indbyggere. At Fleertallet af disse allerede den Tid hellere holdt sig til Holsten, end til Danmark, er vel neppe at tvivle om; men man spurgte dem heller ikke om deres Mening, da man valgte en fælles Herre for begge Lande. — Christian den Første havde selv intet imod at vinde endnu flere Lande til sit nordiske Monarchie; og han havde et Rigsraad i Danmark, blandt hvis Medlemmer der

neppe fandtes Nogen, hvis Statsklogskab gik videre, end at man var bedst betrygget mod nye Feider om Slesvig, naar Kongen tillige regierede over Holsten. At benytte Forholdet til atter at knytte Slesvig uopløseligt til Danmark, ved at inddrage Lehnet: har imidlertid upaatvivlelig været paa Bane, da det er tydeligt, at Adelen i Holsten befrygtede en saadan Inddragelse[62 b]). Men Christian den Første gav Slip herpaa, saasnart der viste sig en Udsigt til at vinde Holsten. Adelen i dette Land holdt et Møde i Neumünster den 20de Jan. 1460; men Sagen kom ikke til Afgiørelse[63]). I Hertugdømmet vare de fleste af Adelen for Kong Christian. Man holdt et senere Møde i Rendsborg (11. Febr.) og her egentlig afgiorde Holstenerne med nogle af Kongens Raad (de Holsten myt des koniges Rade) begge Landes tilkommende Statsforhold. En ny Forsamling til Lybek aftaltes med den schauenburgske Greve; men da nu Grev Otto

62 b) „Ok sprak de koning dat hertichdom an van leenwar weghen, unde sede, *al were he neen erve darto, so weret doch eme vorvallen, wente id ghinge van lene:* und wen dar neen recht erve te were, so vilet up den leenhern. Aldus wart grot twedracht mank der manscop unde den guden luden in deme hertichdom, unde ok in der greveschop.“ o. s. v. Detmars Krønike, ved Grautoff. II. S. 221.

63) Dahlmann, III. S. 205, giør Mødet i Neumünster til en slesvig-holstensk Landdag. („Die Stände beider Lande.“) Beviset herfor i de Kilder, han beraaber sig paa synes ikke fyldestgiørende. I den af ham anførte Tratzigers Beretning (Westphalen, Mon. III. 1358) nævnes kun „die Ritterschaft beider Lande, Holstein und Stormarn.“ I Fortsættelsen af Detmars Krøn. (Grautoff II, 221) hedder det: „De guden lüde (Adelen) uth deme lande to *Holsten*;“ og siden nævnes allevegne „*de Holsten*,“ som Hovedpersonerne, skiøndt der et Sted tilføies: at „de fleste Adelige i Hertugdømmet vilde (i Neumünster?) have Kong Christian.“ Den ligeledes omtrent samtidige Albert Krantz (Saxonia L. XI. c. 37), som Dahlmann ikke anfører, har følgende mærkelige Sted: „Tum *proceres Holsatorum* sui fecere arbitrii quem vellent dominum, elegeruntque regem Daniæ, ut fieret Comes *Holsatiæ*,.... Pervenit ergo Comitatus ad regem; *Ducatus autem tunc Coronae consolidatur*, quod diu a regibus per multos labores quæsitum. Sed filii regis eundem Ducatum patre moriente, denuo corona separatum, inter se, ut Holsatiam, diviserunt.“

fremkom med sin Paastand som nærmeste Arving til Holsten, blev han affærdiget ved det bestemte Svar af den holstenske Adels Fuldmægtige: „at Kong Christian og hans Brødre vare nærmere til Arven, end Greven; efterdi de vare den afdøde Hertug Adolphs Søstersønner, og **i Holstenernes Land arver Spindesiden ligesaa vel som Sværdsiden**"[64]); hvad Arveforeningen angik, saa gav den ham heller ingen Arveret; da Landraadet ikke havde bevilget og samtykket denne Forening." (wente de rad des landes hadde dat nicht belevet unde bevulbordet).

Det endelige Møde var berammet til Ribe, den første Søndag i Fasten, og her indfandt Kong Christian sig, for at sætte det offentlige Segl paa det, som allerede var afgiort, besluttet og tilstaaet paa Møderne i Holsten. Paa begge Sider opgav man alt Hensyn til Lehnsforhold, til Slesvigs Forbindelse med Danmark, og Holstens med Tydskland. Christian den Første opgav sin egen og sine Brødres Arveret, og bortgav det danske Riges Rettighed til Hertugdømmet, som et under Kronen og Kongen hiemfaldet Lehn; den holstenske Adel, der nylig havde un-

64) „To dissen reden antwerden de Holsten, dat konyngh Cristiern unde sine broder van erstales weghen neger weren wan he, *wente se weren susterkynder hertigen Alves, de vorstorven was, unde de spillesyde mochte erven in ereme lande so wol, alse de swertsyde.*" Det er den samtidige, udførlige, nøiagtige Lybekske Krønikeskriver, der har fortsat Detmars Kronike, for A. 1401 til 1482 — efter Dahlmanns, Michelsens, Falcks og flere holstenske Historikeres Dom, en af de paalideligste og troværdigste Kilder for den holstenske Historie, og som Dahlmann ved enhver Leilighed har benyttet og anført — der indeholder dette mærkelige Bidrag til den holstenske Statsret. (Grautoffs Udg. II. 224.) Falck har dog glemt at anføre dette vigtige Sted til Oplysning om Arveret og Arvefølge i Holsten, der hvor han saaledes yttrer sig herom: „at det ikke mere kan være tvivlsomt, at efter den mandlige Stammes Afgang den qvindelige Linie maa komme til Regieringen." Schlesw. Holst. Privatrecht. II. 169.

berkiendt de schauenburgske Grevers Adkomst, og erklendt Hertug Adolphs Søstersønners nærmere **Arveret**, tiltoge sig nu en **Valgret**, som aldrig havde tilhørt dem, og som de udøvede uden Deeltagelse af Landenes Borgere og Almue. — Ogsaa i Ribe var det Holstenerne, der afgiorde Alt; men Biskoppen i Slesvig var i det mindste enig i Valget, og ham var det, som fra Raadhuset i Ribe forkyndte Folket: „at det **holstenske Raad**, til deres Lands Bedste, havde kaaret som Hertug til Slesvig og Greve til Holsten deres naadige Herre, Kong Christian af Danmark.“[65])

Grev Otto af Schauenburg gav vel ved Mødet i Lybek endeel onde Ord fra sig („Aldus villen dar veler quader worde underlank;“) men han fandt sin Ret for svag mod de holstenske Herres Magt; og lod sig omsider nøie med de 43,500 Rhinske Gylden[66]), man bød ham, og hvorfor han gav Afkald paa sin Arveret. Paa lignende Maade fik Kongen sine Brødre til at sælge deres Paastand paa Deelagtighed i Arveret til begge Lande; men det kom siden de holstenske Adelsherrer dyrt nok at staae, at Christian den Førstes urolige og krigerske Broder, Grev Gerhard af Oldenborg, fik nogen Anledning til at klage over mislig Betaling.[67]) Han blev heller ikke den eneste af Kongens Skyldherrer, hvis Fordring reiste sig fra Erhvervelsen af Slesvig og Holsten.

[65]) „Dat *de Rad van Holsten*, umme des besten willen eres landes hadden ghekoren vor enen *hertoghen to Sleswyk* unde enen greven to holsten eren gnedigen herren koning Cristiern van dennemarken.“ (Lüb. Chron.) Grautoff, II. 223. Heller ikke her er Tale om andre, end Holstenerne. **Dahlmann**, III. S. 207, tilføier paa egen Haand: »Der Rath der **Schleswig-Holsteiner**.«

[66]) Om Summens Størrelse, Terminerne og Quittebrevene for Afbetalingen, jvf. især de kritiske Oplysninger hos **Christiani**, Schlesw. Holst. unter dem Oldenburg. Hause, Gesch. I. S. 28—30.

[67]) S. Beretningen om Grev Gerhards Tvist og Feider med sin Broder, i min »Historie af Danmark under de Oldenb. Unionskonger.« I. (Histor. Tidsskr. VI. Bd. S. 196—215).

Endeel holstenske Adelsmænd lode sig ligefrem kiøbe til at stemme for Kongens Valg; Nogle ved rede Penge og Skyldbreve „paa fem, sextusinde Gylden, eller mere"; Andre ved Løfter om Livsbreve paa Slotte og Krongods, som de havde i Pant eller paa Regnskab.[68]).

Men det var dog ikke med Penge, man lod sig nøie. Adelen i Holsten og Slesvig, som benyttede Kongens Attraa, at forene begge Lande med sit nordiske Monarkie, til at faae en der hidtil ukiendt Valgregiering indført, søgte tillige at sørge for tilstrækkelig Forsikkring af deres Privilegier. Efterat de paa Herredagen i Ribe 1460, ved at vælge den danske Konge til Hertug af Slesvig, og Greve af Holsten og Stormarn, factisk havde ophævet og tilintetgiort Christian den Førstes 1448 givne Løfte, for sig og sine Arvinger: at overholde den saakaldte Constitution af 1326, hvorefter „Hertugdømmet Sønder-Jylland aldrig skulde forenes eller forbindes med Riget og Kronen Danmark, saaledes at begge skulde komme under een Herre": lode de sig derimod give den følgerige Haandfæstning (dat. Ribe, d. 5. Marts 1460), hvorved Foreningen med Kongeriget saaledes skulde forstaaes og indskrænkes, at Christian I. blev valgt og hyldet ikke som Konge i Danmark, men „af Indbyggernes Gunst for hans Person", som Herre over de omskrevne Lande.[69]). Det var denne Haandfæstning, der vel

[68]) Den lybekske Krønikeskriver, som fortæller dette, er ligesaa opbragt over Holstenernes „Gierrighed". som over de Danskes „Snedighed". (*Losheyt.*) „Wente de konyngh unde syn rad koften se umme myt ghelde, unde myt gave, unde mit mennigerleye loste, wente he lavede en, de up den sloten weren, se scholden de slote beholden de tyd eres levendes." Detmar, ved Grautoff II. S. 223. (Jvf. S. 316.) I Grunden var det dog Christian I., der lod sig overliste af Holstenerne, om endog disse maaskee i Pengesager have sat for megen Lid til Kongen.

[69]) „Vorben, hebben ok vns annamet vnd huldiget vor eren Heren, nicht alse enem koninge to Dennemarken, men alse ereme Heren

tillige forsikkrede Christian I. Efterkommere den begrændsede Arveret til Slesvig og Holsten: at Thronfølgeren skulde vælges iblandt Kongens Sønner, eller i Mangel af disse iblandt hans øvrige Slægt; men hvorved Kongen derhos erkiendte en vedvarende Affondring imellem Danmark og Hertugdømmet Slesvig, og en Forbindelse imellem dette og Holsten, grundet paa Foreningen imellem begge Landes Stænder til fælles Fyrstevalg; uden at imidlertid derved Hertugdømmets Lehnsforhold til Danmark ophørte[70]. Forbindelsen bekræftede Kongen ved den Artikel: „at han af al sin Formue vilde holde indvortes Fred vedlige i Landene, og at begge evig udeelte maatte blive tilsammen."[71]. I et sildigere Tillæg, (dat. Kiel, den 5. April s. A.) forøgede Kongen de i Haandfæstningen givne Løfter med endnu flere. Intet geistligt eller verdsligt Lehn vilde han give til Andre, end Indfødte i Landene; Drosten i Slesvig, Marskalken i Holsten og andre høie Hof-Embedsmænd maatte ligeledes være indfødte. Krig maatte Kongen ikke begynde uden Raadets og menige Indbyggeres Raad og Samtykke (sunder rad vnd vulbord vnser Reden vnde gemene manschupp der land); en aarlig Landdag og Landret skulde holdes for hvert Land især, ved Bornhøved og paa Urnehoved-Ting. — Det var saaledes, Christian I. kom i Besiddelse af Slesvig, at dette Land fik Herre tilfælles med Danmark, men kun i en middelbar Forening; Forbindelsen med Holsten blev derimod fremdeles umiddelbar,

---

desser vorgeschreuen lande." (Privil. der Schl. Holst. Ritterschaft, 1797. Nr. 9. p. 42 og 44.)

70) Den Fyrste, som i Fremtiden maatte vælges, „de schal sine lehne eschen vnd entfangen von sinen lenherren, dar se af to lehne gan, vnd don alse sik van rechte bort." sammest. p. 44.

71) „Desse vorben. land lauen wy na alle vnserem vormoge holden an gudeme vrede, vnd dat se bliuen ewich tosamende vngedelt." sammest. p. 51.

da begge Landes Stænder, under lige Betingelse for begge, skulde vælge en fælles Fyrste blandt den i Danmark regierende Konges Efterkommere.

Man har spurgt: om denne Haandfæstning eller Forsikkringsact af Christian I., med Hensyn paa Hertugdømmet, var lovgyldig? — Ugyldig i samme Henseende, efter alle statsretlige Grundsætninger, var den tidligere, som han 1448 gav Adelen i Holsten. Han kunde ikke bekræfte en ham forelagt Betingelse, om det danske Hertugdømmes Adskillelse fra Riget, inden han engang var bleven Konge i Danmark. Anderledes var det med Haandfæstningen i Ribe af 1460. Denne udstedte Christian I. ikke allene som Konge; men med sit Rigsraads Vidende, om man vil med dets Samtykke; skiøndt Tvivlen herom allerede er halv tredie hundrede Aar gammel[72]). Christian I. handlede ved den her givne Forsikkring i det mindste imod sin egen danske Haandfæstning (Haderslev 1. Sept. 1448), hvori han, efter gammel Skik, forpligtede sig til ikke at afhænde noget Lehn eller Slot fra Riget. Nu beholdt han vel Sønderjylland som Fyrste eller Hertug, men ophævede derimod den umiddelbare Forbindelse imellem dette Hertugdømme og Riget. „Men", siger en nyere dansk Historiker, „om endog det danske Rigsraad virkelig havde samtykt i Acten, saa er dog dette Samtykke at ansee som ugyldigt, fordi der handledes om Sager

72) Hvitfeldt har skarpsindigt nok bemærket, at »det er underligt a Adelen i Slesvig skulde have frit Valg, at vælge dem selv en Herre, efterdi Fyrstendømmet Slesvig er et Lehn her a Riget, hvilket de holstenske Herrer selv havde vedgaaet da de lehnsviis have undfanget fornævnte Hertugdømme her a Riget.« II. S. 888. »For det Tredie«, tilføier han, »have Rigens Raa udi Danmark [egentlig kun en Deel af samme] med denne Forsegling ikke samtykt udi, at den Slesvigske Adel skulde have den Frihed selv at kunne vælge dem en Herre; men have ikkun som til et Vidnesbyrd beseglet med Kongen, at saa er gangen.«

hvortil der efter den Tids danske Statsret fordredes Folkets eller Rigsdagens (Danehoffets) Samtykke."[73]). Dette finder Bestyrkelse i det mærkværdige, kun 34 Aar yngre Tilfælde, da Christian den Førstes Søn, Frederik, 1490 af sin Broder Kong Hans forlangte at forsørges af Riget, og at erholde Lolland, Falster og Møen med Slotte og Stæder til Lehn. Herpaa fik han af Kongen og Rigsraadet til Svar „at dette var en Sag, som rører menige Riget paa, og kan derfor intet Svar gives uden med alle Rigets Indbyggeres Samtykke." Der sammenkaldtes en fuldstændig Rigsdag i Kallundborg (hele Rigets Raad, Biskopper, Prælater o. s. v., fire Adelsmænd af hvert Stift, en Borgermester og Raadmand af hver Kiøbstad, og Fuldmægtige fra Bondestanden), som gave det eenstemmige Svar: „at de ikke kunde giøre deres Ed fyldest ved at samtykke i, at Riget skulde deles i flere Herrers Vold, end Eens." (31. Mai 1494.)[74]) „Da nu den danske Rigsdag" — tilføier Estrup — „aldeles ikke blev adspurgt i Forhandlingerne (om Slesvig) af 1448, 1459 og 1460, saa er Acten af 1460 at ansee som ugyldig i dens vigtigste Punkter, som stridende imod det danske Riges Grundlove og Sædvaner, og mod Kongernes indgaaede Forpligtelser." — Ligesom i øvrigt allerede Christian I. i endeel Tilfælde handlede imod Forsikkringen af 1460, saaledes viser den følgende Historie, hvorledes den „i væsentlige Punkter blev brudt, indtil der blev kun lidet meer end en Skygge tilbage af de vundne Privilegier.[75]). Stænderne maatte giøre Afkald paa

---

[73]) Estrup om Slesvigs og Holsteens Uadskillelighed efter Forsikkringsacten af 1460. Kbh. 1832. S. 15.

[74]) Hvitfeldt. II. S. 1009.

[75]) De adelige Godsers og Geistlighedens Toldfrihed i Holsten var egentlig den eneste Rest af disse Privilegier, som endnu var i Live; indtil ogsaa denne, i Følge Toldforordn. af 1. Mai 1838, blev ophævet, og afkiøbt Adelen, ligesom Landskabet Ditmarsken.

den selvtagne Arveret. Slesvig blev et Arveland, inden Danmark blev et Arverige; og de danske Konger havde som Herrer over deres Deel af Slesvig langt friere Hænder, end i det egentlige Danmark før Statsforandringen 1660."[76].

23.) Allerede Christian den Førstes Regiering i Hertugdømmerne (Holsten blev det dog først 1474) var, uagtet de stærke Forsikkringer og Privilegier, han havde givet, mindre indskrænket, og mere vilkaarlig, end man skulde for-

---

76) Estrup, ans. Sted S. 17. 18 (hvor han bl. a. bemærker, at allerede Forliget i Odense af 1579 strider imod den 1460 betingete Valgret.) Etatsraad Estrups ovenfor udviklede Mening om den statsretlige Ugyldighed af Christian den Førstes Forsikkring og Disposition af 5. Marts 1460 har Geh. Hofraad og Professor Michelsen (Archiv für Staats- u. Kirchengesch. II. 1stes Heft. 1833. S. 249—54) villet giendrive ved den imellem det danske Rigsraad og den slesvig-holstenske Adels Fuldmægtige sluttede Union af 20. Mai 1466, der omstødte Acten af 1460, ved at giøre det afhængigt af en Valgcongres fra begge Sider, hvis Christian I. efterlod **flere** Sønner, om man vilde vælge een af disse til fælles Overherre, eller en særskilt Fyrste for Danmark og for Hertugdømmerne. (s. Jahns Unionshist. S. 561. Jvf. S. 342. 345. 347.) Den viser unegteligt, hvor vaklende alle Constitutioner vare paa hiin Tid, da man allerede efter 6 Aar kunde forandre, hvad man høitideligt havde indgaaet; men da nu Christian I., der ogsaa bekræftede den nye Valgforening, fordi han 1466 kun havde **een** Søn, og i 10 Aar ingen Børn havde faaet, ved sin Død 1481 virkelig efterlod **to** Sønner, nyttede Unionen af 1466 dog omsider kun til at befordre den Deling af begge Hertugdømmer, der saa lidt svarede til, hvad man havde meent med Christian I. Forsikkringsact af 1460. Men den viser ogsaa, hvorledes det, man nu kalder Hertugdømmernes »Stænder«, her, saavelsom i Danmark, egentlig bestod i Rigsraadet, med andre Ord, et Oligarchie af mægtige Adelsherrer, som, naar det ikke var dem beleiligt eller til Fordeel, kun lidt spurgte efter Landenes Vedtægter og Statsret. Prof. Michelsen har i øvrigt ved denne Leilighed forbigaaet den af Estrup anførte danske Rigsdags- (eller Rigsraads-) Handling af 1490. Den havde dog været værd at omtale, da den beviser, at der gaves Tilfælde, hvor Rigsraadet ikke dristede sig til at handle ganske egenmægtigt; og dertil hørte netop Hyldinger og Afstaaelser eller Tildelinger af Rigslehn.

formode; endog Adelen behandlede han stundom med en Strenghed, der sætter i Forundring. Det synes som dens Kraft var brudt, siden den paa en Maade havde opnaaet hvad den saalænge havde kæmpet for. Overhovedet blev hele Standens politiske Magt og Virken ringere, eller indskrænket til mere oligarchiske Former, i samme Forhold, som Landets eller Fyrstens Raad i Hertugdømmerne fik større Myndighed og Indflydelse. Den følte det undertiden selv, og søgte ved forskiellige Midler at sikkre sine Standsrettigheder; saaledes ved den mærkelige Forening, til fælles Forsvar mod Enhver, der vilde angribe disse, som 140 Adelsmænd indgik udenfor Kiel den 2. Mai 1469, og som Lybekkerne — ja endog Ditmarskerne — siden tiltraadte. Den blev dog uden synlige Følger, især da Christian I. baade misbilligede den, og paa en Maade modsatte den et Venskabs- og Forsvarsforbund med Lybek og Hamborg (10. Oct. 1469); den vedkommer ogsaa, ligesom mange flere Begivenheder i Hertugdømmerne under denne Konges Regiering, nærmere Holsten, hvis indre Forhold endnu beholdt en i mange Dele forskiellig og affondret Interesse, end Slesvig. — Men det fremtraadte snart i en følgende Periodes ukloge Politik, hvorlidt Christian I. som dansk Konge, og hvorlidt det danske Rige, ja hvor lidt endog Hertugdømmerne selv havde vundet i politisk Fasthed og Sikkerhed, ved den af Holstens og Slesvigs forenede Aristokratie opnaaede Valgret; ved at knytte begge Lande, som man meente, uopløseligt og nøiere sammen, og ved egentlig at bortgive Holstens Selvstændighed som tydsk Fyrstendømme for Sammensmeltningen med en gammel Deel af Danmark, hvilken endnu dengang, efter Schauenburgernes urolige Herredømme i Slesvig, dog var langt mindre fortydsket, end dette Land efterhaanden i det 16de og 17de Aarhundrede er blevet det.

Man kan sige, at Forvandlingen, eller Overgangen fra det danske National-Element i Slesvig til det tydske, omtrent

har fulgt med Sprogets Overgang i Love, og anden offentlig Brug. I Margrethes og Erik af Pommerns Tid, indtil henimod 1420, forekommer endnu danske Kongebreve og Privilegier; private Diplomer, Skiøder og Gavebreve noget sildigere (i Haderslev 1420—36); Gildeskraaer (f. Ex. St. Knuds i Flensborg) skrev man ogsaa endnu ved den Tid paa Dansk. Men fra den Vordingborgske Fred 1435, hvormed Erik af Pommern sluttede sin Kamp med Holsten om Besiddelsen af Slesvig, som et danskt Lehn — under Hertug Adolfs paafølgende rolige Aar, og under Christian den Førstes Regiering, forsvandt det danske Sprog hurtigt af offentlige Skrifter og Breve[77]. Ikke allene de schauenburgske Grever i det 14de og 15de Aarhundrede, men ogsaa de danske Konger, Christian I., og Frederik I., udstedte alle Breve og Anordninger, Slesvig vedkommende, paa Plattydsk; enkelte danske Kongebreve af Kong Hans og Christian II. ere dog kun Undtagelser. Derimod forekomme mange Skiøder, Tingbreve og andre Retsdocumenter, udstedte paa Dansk i Hertugdømmets nordlige Deel, indtil Tønder Herred, endnu langt ind i, ja over Midten af det 16de Aarhundrede. I de sydlige slesvigske Kiøbstæder havde derimod allerede i første Halvdeel af det 15de Aarh., eller noget tidligere, det Plattydske fundet Veien til offentlige Skrifter[78]. Den holstenske Styrelse, tydske Fyrster, Lehnsmænd, Fogeder og andre Embedsmænd, fandt det nødvendigt, at lade Sønderjyllands gamle Love og Vedtægter, nedskrevne i Landets Sprog, oversætte paa Tydsk. Saaledes Aabenraaes Stadsret, i Begyndelsen, og Slesvigs omtrent ved Midten af det 15de Aarhundrede. 1431 blev en plattydsk Oversættelse af

[77]) Werlauff, det danske Sprogs Hist. i Hertugdømmet Slesvig. Kbh. 1819. S. 62—66.

[78]) For Ex. i flensborgske Gildeskraaer, og i denne Stads originale Jordebog (1436.) Werlauff S. 63.

Flensborgs bekiendte danske By-Lov (fra 1284) besørget, efter Raadets Befaling, for Hertugerne Adolf og Gerhard[79]). Kong Valdemar den Andens, i Slesvig endnu gieldende jydske Lov oversattes, formodentlig efter Midten af samme Aarhundrede, og blev første Gang trykt paa Plattydsk under Kong Hans 1486. Saaledes var allerede i det 15de Aarhundrede Landets Sprog fortrængt af det offentlige Liv, af Rettergang og Retspleie, at Hertugdømmets almindelige Landslov første Gang blev udgivet, ikke i dens originale Form, men i Oversættelse; ikke i Landets Sprog, men i Holstenernes. — Hvorledes dette Forhold var et konstigt, et udenfra, ved fremmed Villie, Magt og Indflydelse indbragt og indført — lærer os ikke allene Sproghistorien, men vore Dages Erfaring. I Flensborg, den gamle, allerede i det 13de Aarhundrede anseelige, betydende Stad, maatte Stadsretten 1431, da Folkesproget i Flensborg endnu var det Danske, oversættes paa Tydsk for de holstenske Grever, som regierede Landet, og for længe siden er det Hoitydske blevet det herskende og almindelige Omgangssprog i denne Stad; men endnu, efterat Byen i fire hundrede Aar har været styret af Øvrigheden paa Tydsk, hører man dagligen det danske Tungemaal i Udraab paa Flensborgs Gader, og kan høre det tales i en Deel Borgerhuse. Saa udholdende og langvarigt kan Sproglivet være.

En anden fortydskende Indflydelse fra Holsten var Forvandlingen af de danske Stednavne i Hertugdømmet. Den hører til de mærkværdigste Punkter i den slesvigske Sproghistorie; men kan her kun i Almindelighed nævnes og paavises. I Kong Valdemars Jordebog (omtrent fra 1231) ere alle Sysselers og Herreders Navne reent danske; ligeledes findes der mange danske Bynavne anførte[80]). Efterhaanden fik dog Sprog-

79) Westphalen. Mon. IV. p. 1897. Werlauff. anf. Sted S. 14.
80) Saaledes, for at anføre et Par Exempler: Barwithsyssæl, Ellæmsysel, Istathæsysæl, Hatherslefhæret, Gramæhæret, Rafnsthorp·

formen, som i øvrigt vist nok fra gammel Tid har havt endeel sønderjydske Egenheder, ogsaa ved at bruges af indvandrede, Plattydsk talende Indbyggere, en tiltagende Forvanskning af de danske og nordiske Elementer, i mange slesvigske Bynavne saaledes at disse undertiden næsten ere reent ukiendelige. Men det klare, uomstødelige historiske Beviis for den sønderjydske Folkestammes Danskhed i den største Deel af Landet — ligesom ogsaa for dennes Stammes Begrændsning, i Vesten ved de Frisiske Herreder, i Sønden ved Slien og Trene[81] — ligger derfor dog ligefuldt i de danske Stednavnes Udbredelse, Hyppighed og Grændser; om man endog ofte maa fremlede dem af en underlig Forklædning (f. Ex. „Apenrade," for Aabenraa; „Boldersleben" for Balderslev; „Gravensteen" for Graasteen (som endnu Dankwerth har); „Jordkirk" for „Jordkiær, eller snarere Hiortkiær; „Karrharde" for Kiær-Herred; „Schlux-Harde" for Slokes-Herred; „Smel" for

hæret, Wrældshæret (nu Arensherred) o. s. v. Byer: Aghtorp, Arslef, Bramthorp, Fughælvic, Rafnekyær, Runetoft (nu Rundtoft) o. s. v.

81) Allerede Adam fra Bremen siger (paa et Sted, hvor han uden Tvivl har Folkestammen og Sproget for Øie) „*Dani*, quos *Juthas* appellant, *usque ad Sliam habitant*".... Paa et andet Sted, hvor han taler om det hele Danmark, siger han: „Hanc *Daniam* a nostris Nordalbingis *flumen Eydora* dirimit." De situ Daniæ. c. 1. Slesvig var saa at sige Grændsestaden imellem Saxer (eller Angler) og de danske Jyder, og imellem begges Sprog. „*Anglia vetus* sita est inter Saxones & Giotos, habens oppidum capitale, quod *sermone Saxonico Slesuuic* nuncupatur." Ethelwerd, Chron. Lib. I. *Savile*, Script. Angl. Lond. 1596. f. 474. b. (Jvf. Outzen üb. die dän. Sprache in Schleswig. S. 65.) Det er ikke desmindre vist nok, (uagtet Outzens Tvivl herom, S. 83—85) at selv i Staden Slesvig har det danske Sprog i en gammel Tid, da den ogsaa fik sit danske Navn Hedeby, fundet Indgang og været i Brug, i det mindste ved Siden af det nedersaxiske. Uden dette lod den Mængde af danske og nordiske Ord og Benævnelser, som forefindes i Stadens ældre Privilegier, i Skiøder, Tingsvidner og andre Documenter, sig umueligt forklare.

Smaabøl; „Schnabek" for Snogebek; „Mohrkirchen" for Moorkiær; „Nybel" for Nyboll; „Rabenkirken" for Ravnkiær; „Bollerwiek" for Fuglevik; „Wittkiel" for Hvidkilde, o. s. v.[80]) I øvrigt er den Forandring af Landsby-Navne, som Tiden har medført i den hele danske Deel af Slesvig, dog langt fra ikke saa stor eller betydelig, som man af enkelte Tilfælde vilde forstille sig; endogsaa i Angeln ere næsten alle Navne endnu danske. Forskiellen imellem Sprog og Folkestammer bliver derimod strax kiendelig i Bynavnene Sønden for Slien, og hos Friserne.

Det er imidlertid en mere almindelig Bemærkning i vor Sproghistorie, som ved denne Leilighed ikke kan forbigaaes. Ligesom Slesvig ved Holstenerne er blevet ovenfra fortydsket, og Folkets danske Nationalitet undertrykt, indskrænket og fortrængt, Landet berøvet sin selvstændige Charakteer med dets rette Benævnelse, og Folket sit gamle jydske Stammenavn — som det havde, da Angler, Saxer og Jyder i Forening krigede mod Briterne og stiftede de angelsaxiske Riger i Britannien — uden at dog det oprindelige jydsk-danske Tungemaal hos en betydelig Deel af det slesvigske Folk har kunnet overvældes eller fordrives: saa har imidlertid paa den anden Side den nedersaxiske, eller saakaldte plattydske Sprogart havt en vigtig og meget betydelig Indflydelse paa det danske Sprog, navnlig paa Skriftsprogets Dannelse — en Virkning, der netop begyn-

80) I en modsat Retning er det tydske Sprog, der bruges i Slesvig, saavel i Omgangstale, som i Retsforhandlinger og Documenter, blevet barbarisk ved Blanding med en Mængde danske Ord, som benyttes med liden eller ingen Forandring. Saaledes høres og læses her: Abnahme ɔ: Aftægt (T. Altentheil, eller desl.); Abkall, ɔ: Afkald; Ausflütter, ɔ: Udflytter; Baurlag ɔ: Bondelæg; Ding, Dingswinde ɔ: Thing, Thingsvidne; Erdbuch ɔ: Jordebog; Erdgut ɔ: Jordegods; flytten ɔ: flytte (ausziehen); Krubschütze ɔ: Krybeskytte; Loosżettel ɔ: Lodseddel; Magschiftung ɔ: Mageskifte; Sandmann ɔ: Sandemand; Schifferlag ɔ: Skipperlag; Schoßmal ɔ: Skudsmaal; Stevenbrief ɔ: Stævnebrev; Uebertriften ɔ: Overdrev; o. s. v.

der efter Midten af det 13de Aarhundrede, og som, for en stor Deel, maa antages at være udgaaet fra de langvarige Forhold, krigerske og fredelige, imellem Nordtydskland og Danmark i det 13de, 14de og 15de Aarhundrede, og fra den forøgede Indflydelse, som det daværende nedertydske Tale- og Skriftsprog maatte opnaae paa det danske Sprogs Udvikling. Heraf den paafaldende Liighed imellem saa stor en Mængde danske og nedersaxiske Ord- og Ordformer; og hiin tidligere Indvirkning fra tydsk Side paa vort Skriftsprog (den senere hoitydske, begynder egentlig først ret for Alvor i det 18de Aarhundrede, og vedvarer endnu) tilhører ogsaa Slesvigs Historie. Det var i denne Deel af Danmark, hvor en fredelig Stammeblanding gjennem Aarhundreder fandt Sted, imedens holstenske Fyrster lagde Grunden til de politiske Indgreb og Adsplittelser, hvorved det lykkedes Nedertydskerne at frarive Jylland dets sydlige Halvdeel, og i meer end Navnet at skille den sønderjydske Folkestamme fra den nordjydske.

Denne, til et nyt Statsforhold, en erkiendt Forbindelse imellem det danske Hertugdømme og det holstenske Grevskab, udvidede Bestræbelse, som Christian den Førstes Valg til fælles Regent over begge Lande medførte, vilde dog mueligen i Tidernes Løb have havt andre Følger, og ikke paa den Maade, som det siden skeete, kunne have isoleret Hertugdømmet fra Kongeriget, hvis Forholdet var blevet uforandret, som det var under den første Oldenborgske Konge og Hertug. Men ved Christian den Førstes Død forandredes snart den politiske Stilling i Staten. En ny Uenighed imellem Brødre og Kongesønner fremkaldte Forhold i Hertugdømmerne, hvorunder baade Statens Eenhed maatte lide, Danmark udsættes for nye Farer fra dets gamle Fienders, Lybekkernes og Hanseſtædernes Side, og Folket i Slesvig atter blive Offer for Fyrsters Uenighed og stridende Interesser.

24. Christian den Første efterlod ved sin Død (21. Mai 1481) foruden sin ældste, 1456 til Thronfølger i Danmark valgte Søn Hans, en yngre, Frederik, født 18 Aar efter Broderen, i sine Forældres noget fremrykkede Alder; derfor vel ogsaa Moderens Yndling, og endnu kun otte Aar, da hans Fader døde. Kongen, der uden Tvivl 1466 ikke har ventet sig flere Sønner, bekræftede, og var maaskee selv Ophavsmand til den nye Valgbestemmelse, hvorved man i Hertugdømmerne forpligtedes til at vælge den danske Konges Søn, naar han kun efterlod een; men havde frit Valg imellem flere, om de fandtes. Det sidste Tilfælde var nu dog indtraadt. Enkedronning Dorothea, der havde gieldt og raadet meget i hendes Ægteherres Levetid, havde, som man troer, gierne villet bringe Christian I. til at forsikkre sin yngre Søn Efterfølgen i Hertugdømmerne.[83]) Kongen giorde dog aldrig noget derhen sigtende offentligt Skridt; det laae heller ikke i hans Charakteer, at ville adsplitte eller frastkille nogen Deel af sine Riger. Efter hans Død traadte Dorothea i Underhandlinger med Deputerede fra den holstenske Adel om at vælge hendes yngste Søn, som hun havde ladet bringe til Gottorp, om ikke for der at opdrages, saa for tidligt at blive kiendt af Adelen og Almuen[84]). Man var dertil ikke uvillig; men fandt det dog nødvendigt, først at forsikkre sig den udkaarede danske Thronfølgers Samtykke. Dronningen fortsatte med Iver disse Underhandlinger i Begyndelsen af Aaret 1482 i Rendsborg, siden i

---

[83]) Der var Tale om en Disposition af Christian I., der saameget mindre kunde havt nogen Følge, da den ikke var skriftlig. (Hvitf. I'. 563.) Jvf. Christiani (som troer derpaa) I. 126. 318.

[84]) Jvf. den hos Christiani (Neuere Gesch. I. S. 534) aftrykte samtidige Beretning. Heraf kan det dog ikke sees, at Hertug Frederik, som Nogle berette, skulde fra Barn af være opdraget i Hertugdømmet, og paa Gottorp. Andensteds siges, at han tilbragte Børneaarene under sin Moders Tilsyn paa Kallundborg Slot, hvor Dorothea sædvanlig opholdt sig.

Marts Maaned paa en Herredag i Kiel; og da Hertug Hans omsider den 5. Mai 1482 var bleven hyldet paa Herredagen i Kallundborg, vilde hun endnu forsøge, hvad hun med tre Delingsforslag kunde udrette hos sin Søn: han skulde enten afstaae Norge, og beholde Hertugdømmerne, eller overlade Broderen disse udeelte, eller dele baade Norge og Hertugdømmerne med ham. Kong Hans afslog alle tre Fordringer. Dronningen, som i flere Maaneder ved alle Midler ikke kunde overtale sin Søn, reiste uden hans Vidende i November med Prinds Frederik til Kiel, hvor Hertugdømmernes Stænder holdt Landdag; men Kongen ilede efter hende med sit Raad, og protesterede imod et Valg, som Stænderne mueligen vilde lade falde paa hans Broder allene; i det han fremkom med sin Paastand: at begge Hertugdømmer vare Arvelande, og at man var uberettiget til at udelukke ham reent fra denne Arv.[85]). Stænderne paastode herimod, efter Christian den Førstes Forsikkring, Overholdelsen af deres selvtagne Valgrettighed, og Dorothea, der nu var bleven overbeviist om, at Kongen hverken vilde give efter for Bønner eller Fordringer fra hendes Side, var klog nok til at gribe til det sidste Middel: at foreslaae Hertugdømmernes Stænder, i det hun erkiendte deres Rettighed, at lade Valget falde paa begge hendes Sønner. Stænderne gik ind herpaa[86]), og brød allerede herved eet af Vilkaarene i Forsikkringen af 1460, ligesom i Unionen af

[85]) Kong Hans paastod heri ikke mere, end hvad han kunde gientage efter sin Fader. I det samme berømte Diplom af 1460, hvori Christian I. bevidner at være valgt, ved Stændernes personlige Gunst, til Herre over Slesvig og Holsten, kalder han, i det umiddelbart Foregaaende, sig og sine to Brødre „**van bord wegen** de negeste erue to densuluen landen." (»paa Fødselens Vegne de næste Arvinger til bemeldte Lande«.) Dette siger altsaa med andre Ord: Christian I. maatte opgive sin lovlige Arveret, og lade sig vælge, fordi Adelen vilde det sidste.

[86]) »At, om den ene ikke tog ret afsted, som de vilde, de da kunde have en anden at lide til:« føier Hvitfeldt til i sin Fortælling. II. S. 963.

1466: at een af Kongens Sønner, hvis flere fandtes, skulde vælges. Kong Hans samtykkede ligeledes paa sin Side; og allerede Hvitfeldt har meent, at Kongen og Rigsraadet heri begik en Statsfeil. „Han lod Hertugdømmet Slesvig, som var en Forlehning her af Riget, (om Holsten og Stormarn taler jeg ikke)[87]), gaae i Arv og Skifte med sin Broder." Kongen, mener formodentlig Hvitfeldt, kunde, som Lehnsherre, have inddraget det danske Hertugdømme, og paa denne Maade undgaaet at stadfæste Christian den Førstes Forsikkring, som lød paa: at Slesvig og Holsten skulde **udeelte** blive tilsammen[88]); imedens han tillige dermed kunde have ledet Holstenernes Valg paa ham selv; men „de Holster vare i det Stykke for trædske." (Hvitf.) Kongen an vel ogsaa have meent, at der kunde reise sig Strid og Vanskelighed nok, dersom Holstenerne faldt paa at vælge Hertug Frederik allene; og at der dog var en god Tid indtil Broderen blev myndig. Saaledes bleve altsaa, imod Grundloven i Haandfæstningerne af 1460, begge Christian den Førstes Sønner den 12te December 1482 hyldede som Hertuger af Slesvig og Holsten. Kongen stadfæstede for sig og sin umyndige Broder de af hans Fader givne Privilegier, og beholdt Regieringen over begge Lande udeelt under Hertug Frederiks Mindreaarighed.

Aaret efter sendtes denne med en Hofmester til Cølln, for at oplæres ved Universitetet; mueligen, som man har troet, i den Hensigt, at bringe ham til at gaae over til den geistlige Stand, og, ved at forsørges med et rigt tydsk Bispedømme, at opgive Regieringen over sin tilkommende Deel af Hertugdømmerne. Et Canonicat i dette Erkestift blev ogsaa strax kiøbt til ham; men man kiendte ikke til Hertug Frederik, dersom man

87) Hvitfeldts egne Ord. II. 961.

88) Privilegiet har: „dat se bliuen ewich tosamen **vngedelt**" (udeelte), ikke **vngescheden** (uadskilte.)

har gjort Regning paa en saadan Opoffring fra hans Side. I sin atten Aar ældre Broder saae han mindre en Frænde, end en Fremmed, der havde fortrængt ham fra det meste af hans Arvedeel. Avindsygen mod Kongen forlod aldrig Frederik; dens Frugter bleve endnu bittrere for hans Brodersøn, end for Kong Hans selv.

Det varede ikke mange Aar, før Hertugen uventet og vist ikke blot af egen Indskydelse, kom tilbage fra Cølln, som det synes allerede 1485, i sit 14de Aar[89]). Fem Aar sildigere, da han med det attende Aar havde naaet myndig Alder, fordrede han sin Deel af Hertugdømmerne; og nu maatte det opfyldes, hvad Valget af begge Kongesønner havde bebudet. Hertugdømmerne Slesvig og Holsten, som Adelen ved alle, lovlige og ulovlige Midler, havde kæmpet og stræbt nok for at forene til et uadskilleligt Heelt, og ladet sig denne Betingelse for Christian den Førstes Valg bebreve ved de stærkeste Forsikkringer, deeltes nu imellem to Fyrster, saaledes at Enhver af dem fik sit Stykke af begge Lande. Hermed omstødte Landenes Adelsherrer, og tillige deres egentlige Besiddere og Herrer, (thi Fyrsten betragtede Adelen dog egentlig kun som en Lehnsherre eller Overherre) deres eget Værk, og gave begge Hertugdømmer til Priis for en ny Kiæde af Forvirringer, Uroligheder, Lehnsstridigheder, forflerede Delinger, Splidagtighed, tilsidst aabenbar Fiendtlighed og Krig imellem beslægtede Fyrster.

25. Fra Frederik den Første oprinder den tredie Periode i Striden om Hertugdømmet Slesvig imellem Danmark og Holsten. Den fortes ikke mere paa samme Maade, eller havde samme Charakteer og Skikkelse, som under de danske Hertuger af Abels Slægt, eller under de Schauenburgske Grever. Men ligesom det atter var en Tvist imellem Brødre i det

[89]) Jvfr. Hvitfeldt. I. p. 1239. Christiani, Gesch. unter den Oldenb. Kön. I. 144. Anm. 33.

danske Kongehuus, hvormed denne Periode begynder, saaledes fornyede den derved fremkaldte første Hoveddeling under Kong Hans Valdemar den Andens Statsfeil under en anden Skikkelse. Skjøndt denne Deling, ved et Tilfælde, for nogen Tid igjen ophørte, blev den dog Oprindelsen til det for begge Hertugdømmer lige skadelige, lige unaturlige Delingssystem, hvilket ved senere at udbrede sig til endnu flere fyrstelige Lodseiere, i det 17de Aarhundrede blev til en virkelig Parcellering, især af Slesvig, blandt Smaahertuger, hvis Lehnsfyrstendømmer tilsidst bleve saa ubetydelige, at Besidderne flere Gange maatte rømme og overgive dem for Gjeld. Ved disse Delinger, ved Oprindelsen af saamange afsondrede Huse og Linier i den fyrstelige Stamme, splittedes Hertugdømmet Slesvig Eenhed og dets „politiske Selvstændighed og Nationalitet svækkedes[90])." Slesvig, som et eget Landskab, som en Deel af den jydske Halvø, forsvandt saa at sige af den politiske Geographie; og selv den nyere politiske Benævnelse „Hertugdømmet Slesvig," der var traadt i Stedet for Hertugdømmet Jylland, eller Sønderjylland, maatte vige for en ny, der i sig selv var uden al historisk og statsretlig Grund. Af to virkelige Hertugdømmer, Holsten og Slesvig, gjorde man et tredie, som aldrig har været til: Hertugdømmet Slesvig-Holsten, hvis Navn maaskee Helvaderus (i første Halvdeel af 17de Aarh.) var en af de første, der indførte. Man bragte tilsidst endog Benævnelser i Gang, hvoraf — som Outzen bemærker — ukyndige Fremmede, kunde komme paa den Tanke, at der var visse holstenske Fyrstendømmer, som laae i Slesvig, f. Ex. Holsten-Gottorp, Holsten-Glücksborg, m. fl.*) „Herved — tilføier denne ivrige slesvigske Patriot —

[90]) Werlauff, det danske Sprog i Slesvig. S. 70.

*) Helvaderus fortæller endog, at Hertugd. Slesvig „zu unsrer Zeit Nieder-Holstein genannt wird." Sylva chronol. 1621. p. 31.

har det slesvigske Navn efterhaanden næsten tabt sig i Udlandet. I Tydskland er dette Navn overalt kommet saameget i Forglemmelse, at Slesvigere her allene gaae og gielde for Holstenere; men selv i Danmark, hos vore Medbrødre i det fælles Fædreland, gaaer det ikke bedre, og det er jo endogsaa for en stor Deel i Hovedstaden, som om man aldrig havde hørt om et Land, der hed Slesvig; hvilket Mange derimod kiende bedre under Benævnelsen „danſk Holsten“[91]).

Paa denne Maade træder ogsaa, tillige med den politiske Selvstændighed, Slesvigs Historie, fra Christian den Førstes Tid, og særdeles efter Delingen under Frederik I., endnu mere end før i Baggrunden, eller taber sig i den holstenske. Men ogsaa den nye politiske Eenhed, som under den sidste schauenburgske Greve og Hertug var begyndt, og syntes at skulle befæste sig ved Foreningen under Christian I., opløstes og splittedes atter ved Delingssystemet. De historiske Forhold for dette Hertugdømme blande sig enten uadskilleligt med de holstenske; eller de opløse sig i en smaalig particulair Historie af enkelte fyrstelige Linier, som havde deres Besiddelse i Hertugdømmet Slesvig. Vi kunne i det følgende kun i korte Omrids berøre de Hovedtræk og Begivenheder, som i Hertugdømmernes fælles Historie fornemmelig yttrede deres Indflydelse paa Slesvigs Skiebne og Tilstand.

Uden at agte enten den Lehnsvedtægt for Hertugdømmet Slesvig, som giorde det udeeligt, under een Be-

91) Outzen Gesch. der dänischen Sprache im Schleswigschen. 1819. S. 139, 140. Om det kunde synes, at denne for sit slesvigske Fædreland, dets Historie, Sprog og Oldsager saa nidkiære Forsker, i enkelte af hans Yttringer gaaer noget for vidt: saa vil man dog, med nøiere Sagkundskab finde, at han overhovedet har Ret. Man kiender og bruger i Kiøbenhavn neppe Benævnelsen »slesvigsk.« Man taler om holstenske Skippere, holstensk Meel og Smør, holstenske Sild, o. s. v. om ogsaa Skipperen er fra Flensborg eller Angeln, Melet fra Sundevit eller Eiderstedt, Sildene fra Slien, o. s. v.

sidder, og som endnu ved Forlehningen under Margrethe 1386 blev kiendt gyldig, eller Bekræftelsen heraf, som Christian I gav i sin Forsikkring af 1460 (ovenf. S. 349) deeltes baade Holsten og Slesvig 1490 imellem Kong Hans og Hertug Frederik. Den første erholdt af Slesvig Amterne Flensborg, Aabenraa, Sønderborg og Norborg paa Als, Rendsborg, Nordstrand og Rykloster; Hertug Frederik derimod Gottorp, Eckernførde, Tønder, Haderslev, Stapelholm, Eiderstedt, Løgumkloster, m. m. Amter, Krongodser og Stæder deelte man saaledes ikke efter deres Beliggenhed, eller med Hensyn til Indbyggernes Nationalitet; man skiftede dem som privat Jordegods, efter Vurdering af den Indtægt, de kunde yde Landsherren, som de skulde tilfalde. — Efter de to Hovedslotte kaldtes nu den kongelige Deel af begge Hertugdømmer den segebergske, Hertugens den Gottorpske. For at vedligeholde et Skin af Eenhed, hvor man virkelig frembragte en politisk Sønderrivelse, og gav Landene to Brødre til Herrer, af hvilke den ene skulde i Slesvig være sin Broders Lehnsmand, i Holsten den tydske Keisers, fastsattes det: at Adelige og Geistlige, skulde tage deres Besiddelser til Lehn af begge Fyrster, eller overhovedet være dem begge lige hørige. Afgifter, som Adelen bevilgede paa Landdagen, skulde deles i to lige Parter, ligesom den offentlige Gield, og Landdagen selv herefter være fælles for begge Hertugdømmer. De holstenske Grevers gamle Paastand paa Fyrsterettighed over det frie Ditmarsken lagde man ogsaa i Fællesskab; og Kong Hans maatte, paa Grund heraf, ved at deeltage i det bedrøvelige Tog til Ditmarsken i A. 1500, føie sin Broders Vindesyge og den stolte holstenske Adels Had til de uafhængige Marskbønder, som i Aarhundreder bedre vidste at værge deres Frihed, end de danske Konger at forsvare Sønderjylland. Blev her de holstenske Ridderes Overmod tugtet af Bønder uden Rustning, uden pantserklædt Rytteri og uden krigsøvede

givende Maade søgte Forliig og Hertugens Bistand, forværrede hans Sag til den Grad, at han omsider indgik det ydmygende Bordesholmske Fordrag (13. Aug. 1522), hvori Kongen ikke allene frasagde sig den ham af Keiseren tildeelte middelbare Belehningsret over Holsten, og indvilgede i, at begge Hertugdømmer skulde være udenfor hans Strid med Lybek, om denne ikke blev bilagt; men desuden tilstod Hertugen flere, for denne fordeelagtige Betingelser. Heriblandt var ogsaa det Vilkaar: at ingen Indbygger i begge Hertugdømmer herefter skulde have noget Værneting udenfor det Land, hvor han var bosat, og Ingen være pligtig at møde for danske Dommere. I en anden Artikel hedder det imidlertid: i Holsten staaer Appellation til Keiseren fri; i Slesvig bliver det ved Appellation efter gammel Skik; følgelig, synes det, kunde der i dette Hertugdømme endnu appelleres til den danske Herredag, eller Kongens Retterting. Ligeledes bestemmes, at i Holsten skal dømmes efter gamle Vedtægter, Statuter og „Sachsenspiegel"; i Slesvig efter den jydske Lov[95]).

26. Hvorledes Hertug Frederik, faa Maaneder efter det Bordesholmske Forliig, kastede Masken, han længe havde baaret, benyttede det Øieblik, hvorpaa han med Sluhed havde ventet, og ved at forene sig og sin Magt med den oprørske jydske Adel, hialp til at styrte sin Broders Søn fra den danske Throne, for selv at bestige den: dette tilhører mere Danmarks, end Hertugdømmernes Historie. Endogsaa her var hans Adfærd langt fra at finde Alles Bifald; selv i Holsten var der 29 Adelsmænd, der negtede ham Hylding som ene Hertug, og at opsige Christian II. deres Troskab. I Hertugdømmet Slesvig (hvor Almuen i den nordlige Deel endog yttrede Sind til Opstand) var der, foruden Biskoppen og Abbeden i Ry Kloster,

95) Hvitfeldt. II. S. 1191. 1213. Det plattydske Diplom hos Lünig. Coll. nova. II. p. 1025. Jvf. Christiani, N. Gesch. I. 225—329.

ikke Mange, der svore Hyldingseden (Gottorp. 14. Apr. 1523) og i det Hele, med Provster, Abbeder, Munke, Riddere og Adelige kun 110 Personer.[96]) „En upartisk Bedommer vil paa ingen Maade billige, hvad der i Slesvig og Holsten skeete imod Kong Christian. Her havde han ikke giort sig skyldig i noget, der kunde retfærdiggiore Landets Affald.“ (Falck.[97]) Det var dog ikke meer end naturligt, at Adelen i Holsten overhovedet var ligegyldig ved et Kongeskifte, hvorved den selv for Øieblikket intet kunde lide. — I ti Aar regieredes derpaa Hertugdømmerne af Kong Christians tydske Søn, som helst blev paa sit Gottorp; Danmark og Norge, hvoraf Frederik førte sin Kongetitel, egentlig af Landenes Oligarchie — eller af det danske Rigsraad, som Kongen ikke gierne underhandlede med, stundom var ueens med om Penge eller Opfyldelsen af Kongepligter, da Frederik kun af Nødvendighed kom til Danmark — og mod hvilket han kunde bruge det som Trudsel: at ville frasige sig Kongedømmet.

For Hertugdømmet Slesvig blev Frederik den Førstes Regiering af Vigtighed ved den lutherske Religions Udbredelse og Indførelse, (1521—1528) som Kongen selv yndede og ivrigt fremmede, skiøndt i yngre Aar god Catholik — i det mindste i at faste. Reformationshistorien i Hertugdømmet, i sine Kilder ufuldstændig, og hidtil endnu ikke behandlet, fremviser dog Letheden, hvormed den forbedrede Lære fandt Indgang hos Folket, og den Sindighed og Lemfældighed, hvormed man gik tilværks i at afskaffe den catholske Kirkeforfatning og Geistlighed, og i at secularisere Kirkens Eiendom og de geistlige Stiftelser. Hverken Frederik I., eller hans Søn Hertug Christian, der 1521 var tilstede ved Rigsdagen i Worms,

96) S. Documentet hos Christiani; Neuere Gesch. I. S. 547.
97) Schlesw. Holst. Privatrecht. I. S. 282.

og der fattede personlig Tilbøielighed for Luther og hans Lære, giorde dog noget, enten voidsomt eller ubesindigt Skridt for at paaskynde dens Antagelse. Kongen beskyttede Reformationen, men lod den selv bane sig sin Vei. Overgangen fra Catholicismen til den lutherske Christendom foregik noget tidligere og med endnu mindre Voldsomhed og Modstand i Slesvig og Holsten, (Ditmarsken undtaget) end i Danmark.

I politisk og national Henseende havde Religionsforandringen i Slesvig betydelige Følger, foruden saadanne, der nærmere berørte Tro, Gudsdyrkelse og Kirkeforfatning. Tydskfødte Christne og Theologer, og tildeels Luthers umiddelbare Disciple (som Bugenhagen, Mag. Johan Wandal, en Meklenborger fra Güstrov, Rector i Haderslev, Dr. von Weidensee fra Hildesheim, Christian den Tredies Hofpræst, og fl.) vare de første, som ved Lære og Prædiken virkede til at forberede og udbrede de reformatoriske Grundsætninger og Troeslærdomme. Disse Geistlige vare og bleve til den Grad fremmede for Landet og for den slesvigske Almue, at de maatte betiene sig af Tolke og af dertil bestikkede danske Præster, for at forrette Visitationer i Menighederne.[98] Ved dem, og ved Læsningen af Luthers Bibeloversættelse og hans andre Skrifter, overhovedet ved Bøger af religiøst Indhold, der længe vare saa godt som de eneste, man havde og kiendte, fik det tydske Sprog, i sin nyere Skriftform, den første Indgang i Slesvig, ligesom i Holsten. Den plattydske eller nedersaxiske Sprogart, der laae

[98]) Johan Wandal, der 1537 blev Biskop i Ribe (hvor han døde 1541) maatte endnu i dette Embede altid føre en dansk Præst med sig som Tolk paa sine Visitatser. (s. Dän. Biblioth. I. Stück, S. 178.) Dr. Weidensee, der tillige blev Provst i Haderslev og Torninglehn, kunde selv ikke holde de befalede Visitationer, og tog derfor en Præst i hvert Herred til at holde dem i sit Sted; hvilket gav den første Anledning til Herredsprovsternes Indsættelse i Danmark. (Rhode om Haderslev Amt. p. 144—147. Werlauff l. c. p. 68.)

den danske Sprogform betydeligt nærmere, og endnu i Reformationsperioden og i det 16de Aarhundrede beholdt en betydelig Indflydelse paa det danske Skriftsprogs Udvikling, gav paa samme Tid i Slesvig og Holsten efterhaanden Plads for det høitydske Tale- og Skriftsprog; og jo mere dette fik Indgang hos Adel, Geistlighed, Embedsmænd og Lærere ved Kiøbstadskoler, desto mere maatte det danske Folkesprog i Slesvig forringes, eller synke ned til en mere indskrænket Brug som Almuedialekt; uden at Hertugdømmet Slesvig, hvis dansktalende Befolkning paa hiin Tid stod i et langt høiere Talforhold til de tydsktalende Indbyggere, end i vore Dage, kom til at faae meer end en yderst ubetydelig Deel i det danske Skriftsprogs Dannelse, og i dets tidligste Frugter fra Reformationsperioden og det 16 e Aarhundrede.

Men dersom vi derfor have Møie ved, i hiin Periode at finde noget Spor til en saadan Deeltagelse fra Slesvigernes Side i deres danske Modersmaals Forædling: saa var dog Bevidstheden om Landets nationale og politiske Eenhed med Danmark saa langt fra at være udslettet under Frederik I., at man endog overraskes ved at finde den udtalt og bevidnet 1526 af Landets fornemste Prælat, den tydskfødte Adelsmand og Biskop i Slesvig, Gotskalk v. Ahlefeldt, som paa den Tid ikke havde mindste personlige Grund til at være paa Danmarks Side. Endskiøndt han selv, i et Svar til den keiserlige Kammer-Ret i Speier, der vilde behandle det slesvigske Bispedømme som et Rigslehn, og giorde Fordring paa en aarlig Afgift deraf, veemodig beklager, at han ikke stod i noget Forhold til det tydske Rige, 99) og intet mere ønskede, end at han

99) „Me certe & Ecclesiam meam (heu Dolor!) nulla prorsus a. S. R. Imperio tenere regalia. Vtinam aliqua, quantulaecunque saltem exigua, pro loco refugii a præfato imperio haberemus." &c. (s. Pontoppidans Ann. Eccles. Dan. II. 794—96.)

havde været eller kunde komme i en saadan Forbindelse; og skiøndt han, „hvis Forfædre vare af tydsk Stamme, meget ugierne vilde udsætte sig for at dadles af det tydske Riges Overhoved" (non libenter certe vellem me divulgari Imperialibus censuris), maatte det dog af Retten selv tillægges ham som en skiændig Handlemaade (tanquam rem abominandam mihi imputarent), dersom han vilde undergive sit Bispedømme en Skyldighed, hvortil det ikke var pligtig (si contra decentiam Episcopatum meum indebite submitterem.) Han vedgaaer derfor aabenlyst, og bestyrker det ved at anføre den tydskfødte Krantz, og andre sariske Krøniker til Vidnesbyrd: at Danmark og det danske Rige gaaer til Eidergrændsen; at hans Bispedømme saaledes ligger paa dansk Grund („licet Episcopatus meus sit in solo danico constitutus"); og at Slesvig altid, baade i det Verdslige og Geistlige, har staaet under Danmarks Herredømme; ligesom ved alle verdslige Domstole fra umindelig Tid de danske Love bruges og følges [100]). — Det er maaskee første Gang, at en Mand af tydsk Herrestand har givet et saa oprigtigt og aabent Vidnesbyrd om Hertugdømmet Slesvigs Danskhed; paa en Tid, da det allerede regieredes paa Plattydsk af holstenske Adelsmænd, efter tydske Privilegier, og af en Fyrste, der var dansk Konge, men uden Tvivl, ligesom hans Fader, ikke har talt andet Sprog nogenlunde færdigt, end Plattydsk; i sin Ungdom maaskee noget Klosterlatin fra Cølln.

27. Efter Frederik I. Død var det snarest at formode, at den Valgret, Adelen i Holsten og Slesvig 1460 havde tiltaget sig, maatte komme til Udøvelse, da Kongen efterlod sig fire Sønner. Men netop ved denne Leilighed blev den, ved

---

100) Slesvicum semper *subfuit superioritati Daniæ*, tam in temporalibus, quam spiritualibus, palam & publice, servanturque per laicos in omnibus judiciis secularibus *leges Danici*, a tanto tempore citra cuius contrarium non est in memoria hominum." l. c. p. 795.

en Samvirkning af flere Omstændigheder, tilsidesat. Christian, Kongens ældste Søn, havde ikke ugrundet Haab om, ogsaa i Danmark at blive sin Faders Efterfølger; Attraa til en dobbelt Kongekrone manglede ham vel heller ikke, skiøndt han hverken her, eller i Hertugdømmerne, trængte sig frem for at opnaae Herredømmet. Hverken Stænderne, eller Hertugen, havde imidlertid noget Blik for Landenes høiere Velfærd i den udeelte Forbindelse imellem samme, som man 1460 havde troet at sikkre sig. Stænderne opgav denne, og Valgretten kunde de ikke hævde. Christian blev hyldet, som Arving, ikke allene, men tillige for sine umyndige Brødre; hvorimod han bekræftede sin Farfaders Privilegier, skiøndt disse allerede under dennes Søn havde lidt væsentligt Afbræk. Christian III., der endnu, ligesom den holstenske Adel, betragtede et Hertugdømme, som et stort Gods, var billig nok til at ville dele, hvad man lod ham arve, med sine 3 Brødre. Snart saae man derfor, i Stedet for den tidligere Tvedeling, Slesvig og Holsten, der evigen udeelte skulde blive tilsammen, i en tredeelt Sønderlemmelse.

Frederik den Førstes ældste Søn blev saaledes, ved Adelens Magt og Villie, sin Faders Efterfølger; først i Hertugdømmerne (1533), siden, med større Vanskeligheder, og med stærk Modstand hos en stor Deel af Folket, i Danmark og Norge. En af de tidligste Følger af Landenes Stilling efter Frederik den Førstes Død, af Uenigheden imellem Stænderne i Danmark om Kongevalget, og af Adelens Frygt for atter at faae den landflygtige Christian II. til Konge, var den saakaldte „evige Union“ — et Forbund, der 1533 (1ste Jul. og 5te Dec.) sluttedes imellem det danske Rigsraad og Hertugdømmernes Stænder.

Ved denne Union søgte Hertug Christian, inden han endnu var valgt til Konge i Danmark, at sikkre sine Hertugdømmer end mere imod den Fare, de muligen kunde bringes i ved den

Understøttelse, som den fangne Kong Christian II. kunde finde, enten hos det Parti, som det snart viste sig, han endnu havde i Danmark, eller hos Lybekkerne, som med en forandret Politik, avindsyge paa Nederlænderne, hvis Skibsfart paa Østersøen begyndte at fortrænge deres egen, virkelig i det følgende Aar erklærede sig for deres gamle Fiende Christian II., og paaførte Danmark og den danske Adel den under Navn af „Grevens Feide" bekiendte Krig. Den Bordesholmske Union var saaledes egentlig et Enigheds- og Forsvars-Forbund imellem det danske Aristokratie og Rigsraad og de under Hertug Christian forenede Lande, Slesvig og Holsten. Det fastsatte en evig Fredstilstand imellem begge Parter, ikke allene saalænge nogen af Frederik I. Efterkommere sad paa Thronen, men for bestandig; og bestemte en vis Styrke af Rytteri, hvormed man fra begge Sider skulde staae hinanden bi mod fremmede Fienders Angreb. Enhver Uenighed, der kunde opstaae imellem Danmarks Konge og Hertugen i Slesvig og Holsten, skulde fredeligt afgiøres paa et Møde i Kolding ved otte Adelsmænd paa hver Side, af begges Raad. Ingen af Parterne kunde begynde en Krig, uden den Andens Vidende; Ingen af begge maatte give den Andens Fiender Beskyttelse eller Opholdssted o. s. v. I denne mærkelige Forening gienkiender man for en Deel i Aand og Indhold de lignende Dagtingninger eller Forbund, som i Unionstiden sluttedes imellem det danske og svenske Rigsraad. Heller ikke det i disse sædvanlige Forbehold af begge Parters Rettighed, i visse uafgiorte Tilfælde og Punkter, fattes i den „evige Union;" og her er dette Punkt netop Hertugdømmet Slesvig. Det hedder til Slutning i Forbundsbrevet: „Hermed skal dog den Paastand og formeente Rettighed, som Kronen og Riget Danmark, deslige ogsaa Fyrsterne Slesvig og Holsten, maatte eller kunne have til Fyrstenthumet Slesvig, fra begge Parters Side i alle Maader

være ukrænket[101]).“ Det er saaledes klart nok, at ogsaa i det Christian, med begge Hertugdømmernes Stænder og paa begges Vegne, indgik denne Union med Danmark, erkiendtes det, at Forholdet imellem dette Rige og Slesvig var forskielligt fra det, hvori Danmark stod til Hertugdømmet Holsten. Her var paa begge Sider en Paastand, en Fordring at afgiøre, som blev opsat, ikke ophævet.

Efterat Christian III. omsider i Julius 1534 var bleven valgt til Konge i Danmark, men først 1536 ved Kiøbenhavns Overgivelse var bleven Herre over hele Riget, lykkedes det ham dog ikke, før ved den Speierske Fredsslutning (23. Mai 1544) med Keiseren og det burgundiske Huus, at ende sine Rigers og Landes vedvarende usikkre Tilstand, saalænge de kunde være udsatte for Anfald af Christian den Andens Slægtninger, eller disse kunde vente at finde Understøttelse fra Keiserens Side. Nu vilde eller kunde Kongen heller ikke længere udsætte den besluttede Deling af Hertugdømmerne med sine tre Brødre, Hans, Adolph og Frederik, af hvilke den ældste Hans var 23, den yngste Frederik gik i sit 15de Aar. Forgieves fraraadede den berømte Johan Rantzau, hvem Kongen skyldte, som Feltherre og Statsmand, meer end nogen Anden, at han var kommen i Besiddelse af sine Riger, et Skridt, hvis skadeelige Folger Rantzau forudsaae[102]). Han blev den samme Grundsætning tro, hvorefter hans Slægt og Forfædre 1460 havde givet deres

---

101) „Hirmede skall de thosprake vnd vormeende gerechticheit, alz de Crone vnd dath Ryke tho denemark, ock desglükenn de Fursten tho Slesswick vnd Holsten, hebbenn muchten edder konnden *tho dat Furstendome Sleswick* von beydenn parthenn vnuorkrencketh sin in aller mathe.“ o. s. v. Privil. der Schl. Holst. Ritterſch. p. 137. Det er en besynderlig Skrivfeil i dette originale Document, eller plattydske Forbundsbrev, som fra dansk Side blev overantvordet Holstenerne, at det har Aarstallet „Duessent viffhundert vnnd dre vnnd twyntich“ (1523) i Stedet for 1533.

102) Christiani, Neuere Gesch. II. 191.

Stemme til at vælge Kong Christian af Danmark, hellere end at adsplitte eller dele Landene; men Tidens Aand og Kongens egen Tænkemaade vare Rantzau imod. I Delingen, som foregik 1544, d. 9. Aug., to Dage efterat Kongen havde stadfæstet Stændernes Privilegier, giorde den yngste Prinds Frederik (siden Biskop i Slesvig og Hildesheim) Afkald paa sin Andeel, da en geistlig Forsorgelse blev lovet ham. Hertugdømmerne fik altsaa tre Herrer; og af Slesvig tilfaldt Kongen den sønderborgske Deel: Øerne Als og Ærøe med Sundewit, Amtet og Staden Flensborg og Ry Kloster, (det gamle, 1209 stiftede Rus Regis) hvor siden Glyksborg Slot blev bygget. Hertug Hans fik den haderslevske Deel, eller Staden, med sit Slot Hadersleobuus og tilliggende Amt, Torning-Lehn, Lütken-Tunder med Østerherred, Lygumkloster og Staden Tønder, tilligemed Nordstrand. Den gottorpske Deel, med Amterne Gottorp og Mohrkirchen, samt Stapelholm, Husum og Eiderstedt, eller de sydlige frisiske Herreder, desuden i den nordlige Deel af Landet Amtet Aabenraa eller Apenrade, tilfaldt Hertug Adolph. Paa lige Maade deeltes Holsten imellem de tre Brødre; og Hertug Hans fik til sin Deel i begge Hertugdømmer endnu Øen Femern. Adelsherrerne for deres Personer og Godser, Klostrene, (af hvilke Adelen efter Reformationen havde bragt de rige Nonneklostre under sig, som endnu ere Forsørgelses-Stiftelser for adelige Frøkener af visse Slægter) og tildeels Stæderne, samt Toldindtægterne ved Rendsborg og Gottorp, skulde fremdeles blive under de tre Herrers fælles Hoihed. Det var saaledes egentlig Krongodset, de fyrstelige Lehn og Slotte, og disses underliggende Bønder, som kom til Deling. Adelen kunde herved i sig selv være temmelig ligegyldig; den ventede sig vel endog snarere Udvidelse, end Indskrænkning af sine Rettigheder, under Fyrster af ulige Magt og Stilling, hos ilke en varig Enighed ikke var sandsynlig.

28. Med denne Hertugdømmernes anden Deling 1544 begynder et Tidsrum af over hundrede Aar, hvori deres Historie er ligesaa adsplittet, som Landene vare det, og taber sig i en Masse af smaalige Uenigheder, Forliig, og nye Delinger, der give den mere Charakteren af ubetydelige Fyrstehuses Privathistorie, end af en Beretning om to Hertugdømmers politiske Forhold, eller to nær beslægtede, nær forenede og samlevende Folkestammers Udvikling og Skiebne i disse Lande. Vi maae saa meget snarere ile hen over et Stof, hvis Natur hverken giør det modtageligt for disse Blades Omfang, eller passende for deres Bestemmelse, indskrænket væsentligt til det slesvigske Hertugdømmes historiske Forhold. Disse knytte sig, i deres politiske Deel, efter 1460, da en dansk Konge blev Greve i Holsten, og efter 1534, da Hertugen i Slesvig og Holsten blev Konge i Danmark og Norge, endnu nærmere til Danmarks og Holstens Historie. Naar man, i at fremhæve de Hovedmomenter, hvori Historien endnu kan siges at berøre Slesvigs Tilværelse som et eget Land, med hiint Tidsrum forbinder det sildigere, fra 1654 indtil 1721: da blive bemeldte Hovedpunkter fornemmelig: de politiske Delinger og Lehnsforholdet, tilligemed Regieringsforfatningen; Stridigheder imellem de danske Konger og de Gottorpske Hertuger, med deres Følge: Hertugdømmet Slesvigs fornyede Samling og Eenhed; og ved Siden heraf Folkets deelte Nationalitet.

De danske Konger, Christian I. og Kong Hans, regierede som valgte Landsherrer og Hertuger i Slesvig, uden at der blev Tale om nogen Belehning fra det danske Riges Side, efterdi Lehnsherren selv var Landets umiddelbare Regent. Holstenerne søgte (1483) hos Kong Hans for Broderen Hertug Frederik om Forlehning af dennes Andeel af Slesvig. (Hvitf. II. 974.) Da Christian II. 1513 efterfulgte sin Fader, betragtede

han sig som Arving til dennes Deel af Hertugdømmerne, og forlehnede sin Farbroder Hertug Frederik med hans Andeel af Slesvig; naar begge Herrer, efter deres Hylding, bekræfte Stændernes Privilegier og Rettigheder, nævne de begge Hertugdømmer som dem tilfaldne Arvelande.[103] Efterat Christian III. havde deelt Slesvig med sine Brødre, hævdede han ogsaa Danmarks Lehnshøihed over dette Land; ligesom han ogsaa i Forliget med den fangne Kong Christian II. ikke glemte at lade denne, i det han afstod sin Arveret til Slesvig og Holsten til Christian III. og dennes Brødre Hans og Adolph, erkiende og bekræfte Danmarks Ret til Slesvig.[104] 1546 i Januar forlangte Christian III. første Gang af sine Brødre, at de for deres Andeel af Hertugdømmet skulde modtage Forlehningen. Brødrene erkiendte deres Skyldighed hertil; men om Lehnspligten kunde man ikke blive enig. Fornyede Underhandlinger herom paa et Møde i Kolding 1547 bleve ligeledes frugtesløse, skiøndt der allerede var skeet Forberedelser til Høitideligheden. Hertugerne vægrede sig atter ved at indgaae nogen Forpligtelse om Lehnstieneste eller Lehnshielp til Danmark. Tvisten bleve mere alvorlig paa begge Sider; og den ellers sagtmodige Konge blev noget fortørnet mod Brødrene, som uden Ledsagelse forlode Kolding.[105] Striden var endnu ikke endt, da Christian III. døde 1559. Hans Søn, K. Frederik II. overtog Regieringen i den kongel. Deel af Hertugdømmerne for sig og sine umyn-

---

103) »Alsdenne de furstendome Sleswigk, Holstenn vnd Stormarn durch den doth vnser seligenn Hrn. vnd Veder *an vns voreruet vnd gefallen synn.*" Christian II. og Frederik I. Confirmation af Privilegierne, d. 18de Oct. 1513. (Privil. der Schl. Holst. Rittersch. p. 105.) Om Hert. Federiks Forlehnin gved Christian II., (Christiani, I. S. 315, Anm. 142.

104) »Ac profitetur, jus in Slisvigiam Daniæ regno recte competere." N. Krag *Hist. Christiani III.* p. 287. Hvitfeldt II. p. 1539.

105) »*Nonnulla cum Regis offensione*, Duces absque commeatu discedunt.« Krag *Hist. Christiani III.* p. 303. Jvf. Christiani II. S. 219—222. S. 230—31.

dige Brødre, Magnus og Hans. Men da den første af disse blev aflagt med Stifterne Oesel og Curland, beholdt Kongen ved Arvedelingen 1564 to Trediedele af den kongel. Andeel, og afstod den ene Trediedeel til sin yngste Broder Hans.

Den omtalte Lehnsstrid fornyedes under Christian den Tredies Søn og Efterfølger Kong Fredrik II., som første Gang 1567 ved en Herredag i Odense lod gientage sin Faders Fordring til sine Farbrødre, Hertugerne Hans og Adolph. Disse vægrede sig ikke ved at aflægge Lehnseden, men negtede, ligesom tilforn, Lehnstienesten; de fornyede den gamle Paastand, om Lehnets Arvelighed, og det saavel paa Mandssiden, som Qvindesiden. Da man herom ikke kunde forliges, blev Afgiørelsen opsat, og man blev enig om at overdrage den til en Mægling af tre Fyrster: Churfyrsten af Saxen, Hertug Ulrik af Meklenborg og Landgreven af Hessen. Ved disses Sendebud foretoges nye Underhandlinger om Lehnssagen i Odense 1569; men uden at man her kunde blive enig, enten om Lehnspligten eller Forlehningsmaaden.[106]) Endelig afgiordes ti Aar derefter, ved de samme Fyrsters Mægling, den langvarige Lehnsstrid. Hovedvilkaarene i det den 25. Marts 1579 i Odense sluttede Forliig vare: at Kongen inden Aar og Dag skulde forlehne Hertugerne med Fyrstendømmet Slesvig og Øen Femern, som et til Danmark hørende arveligt Fanelehn; at i denne Forlehning skulde samtlige dalevende Hertuger af den oldenborgske Stamme, som ikke ellers, i Følge særskilte Foreninger, havde frasagt sig Arveret, tilligemed deres Efterkommere, være deelagtige. Naar Kongen, efterat have raadført sig med Lehnsfyrsterne i Slesvig, begynder en Krig, skulle disse tiene den danske Krone

106) Christiani, II. S. 421. 431—32. (Blandt de i Anm. citerede Actstykker forekommer et Consilium fra Universitetet i Marburg om den slesvigske Lehnssag 1569.)

med 40 Mand til Hest, og 80 Mand Fodfolk, i hvilken Leh
tieneste ogsaa Kongen, for sin Part af Hertugdømmet, skal ta
Deel. Da man endnu ikke kunde blive enig om A
vefølgen i Hertugdømmet, skulde i det Tilfælde, at Ko
gen eller Hertugen døde uden Livsarvinger, Vedkommend
Lehnsdeel indtil videre bestyres, og Arvesagens Afgiørelse vol
gives til venligt sindede Fyrster og Herrer. — Forlehning
foregik med stor udvortes Pragt og Høitidelighed i Odense
3. Mai 1580; og Kongen lod ved denne offentlige Handli
sin Person, som Hertug af Slesvig, forestilles af Statholder
i Holsten, Henrik Ranzau, imedens han selv, som Konge, u
der Jagttagelse af alle Ceremonier, iværksatte Forlehning
og modtog Lehnseden.[107])

Dette var den første, og blev den eneste ceremonie
slesvigske Lehnsact i sin Art, som er foregaaet i Danma
Man fulgte siden den i Tydskland sædvanlige Skik ved Fo
lehninger; og saaledes modtoge først Hertug Adolph, Hert
Hans den Yngre, og K. Fredrik II deres Forlehning, eft
Hertug Hans den Ældres Død, den 14de Nov. 1582 paa Sal
i Koldinghuus Slot. Ligeledes skeete den hertugelige slesvig
Forlehning, efter Frederik den Andens Død den 4de Jun. 15
paa Kiøbenhavns Slot; og saaledes fremdeles, indtil d
sidste danske Forlehning af Slesvig for den kongelige
den fyrstelig Gottorpske Linie, som tildeeltes paa Kiøbenhavn
Slot den 25de Novbr. 1648.

Endnu samme Aar, som den høitidelige Forlehningsa
i Odense foregik, døde Hertug Hans den Ældre i Haders
uden Arvinger (1. Oct. 1580) Den stridbare Hertug Adolp
Ophavsmanden til de frie Ditmarskeres Undertvingelse 155
giorde Fordring paa hans afdøde Broders hele Andeel

[107]) S. Beskrivelsen i Frederik II. Kron. udg. af Resen. S. 321. 32
Christiani II. S. 457—60.

Hertugdømmet Slesvig, hvortil han ansaae sig, efter dansk Ret, som den Afdødes Heelbroder, nærmere i Arv, end Halvbroderens, Christian den Tredies Sønner. Kong Frederik II. kom det ikke i Tanke, som Lehnsherre at ville inddrage Hertug Hanses Lehnsdeel; derimod fordrede han, i Følge den i Lehnsretten saakaldte Repræsentationsret, Halvdelen af Hertug Hanses Lehn, og tillige af hans allodiale Eiendom. Hertug Adolph protesterede herimod, og lod gientage sin Paastand: „at al Arv maa tages efter den Ret, som gielder i Landet, hvor Arven falder; saaledes i Slesvig efter den der gieldende danske Ret, og efter Kong Valdemars jydske Lov, hvorefter i Aarhundreder var dømt i Danmark og Slesvig. Ogsaa i Lehnsstridigheder maatte dømmes efter det Lands Ret, hvori Lehnet laae; altsaa i Tydskland efter Keiserretten, i Danmark efter den almindelige danske Ret, som er Kong Valdemars Lovbog. Hvad der gialdt om det Hele, maatte gielde om Delene; og Slesvig var at betragte som en Deel af Danmarks Rige (pars regni Daniæ.) Saaledes har en slesvigsk Hertug endnu 1580 forsvaret Landets Danskhed. Om Anvendelsen, han giorde af sit factiske Argument, var rigtig, derom kan man i vore Dage stride;[108]) Hertugens anførte Beviis for hans Paastand beholder derfor ligefuldt sin historiske Gyldighed. — Man kom dog, (1581) ved de samme ovenfor nævnte tydske Fyrsters Mægling, til Forliig om Arven, i det Kongen overlod Hertug Adolph alt Broderens Løsøre; men deelte Lehnet i Slesvig med ham saaledes, at

108) „Niemand wird in unsern Tagen, bei einer bestimmten, aufgeklärten Rechtskunde ein Privatrecht zur Richtschnur derjenigen Fälle machen, die für das Statsrecht gehören:“ indvender Christiani. II. S. 469. Men netop fordi Statsretten 1580 stod paa et ganske andet Trin, end 1780, kunde Hertug Adolphs Sagfører vel benytte Privatretten i Tilfælde, hvor Lehnsret og Statsret, saaledes som i Danmark, manglede Jus scriptum og Antecedentier.

Hertugen fik Amterne Tønder og Lygumkloster tilligemed No
strand og Femern; Kongen beholdt Haderslev- og Tørning-Le
og Rendsborg med nogle omliggende Landsbyer. Til
Broder Johan (den yngre) overlod han som Deel i sin A
Rykloster, (nu Munke-Brarup Herred) Sundewitt, og no
Strøgods i Amtet Haderslev, hvilket Kongen 1584 ved M
gesktifte fik tilbage.

Denne Frederik den Andens yngste Broder havde, s
ovenfor er anført, ved Arvedelingen i Foraaret 1564 faaet
Trediepart af Kongens Andeel[109]) af Slesvig, eller Sønd
borg og Norborg, (tilligemed Pløen m. m. i Holsten); men
Kongen paa Landdagen i Flensborg, Oct. 1564, forlangte,
Stænderne ogsaa skulde hylde Johan den yngre som den fierde H
tug, vægrede de sig bestemt derved. Kongen maatte lade det ber
ved at han selv, med sine Farbrødre Johan og Adolph, h
dedes som regierende Herrer; og at Stænderne i øvrigt ikke vil
modsætte sig, at Hertug Johan den Yngre beholdt de Indkomst
der ellers maatte tilfalde Kongen som Landsherre, i den
Hertug Johan afstaaede Part af den kongelige Deel af H
tugdommet. — Herved opstod et nyt Forhold imellem regi
rende og afdeelte („abgetheilte") Fyrster i Hertugdømmer
Slesvig og Holsten; af hvilke de sidste vare at betragte som appan
gerede, men ikke regierende Fyrster. Det var saaledes kun
tre, af Stænderne hyldede Hertuger, som deeltoge i den sa
kaldte fælles („gemeinschaftliche") Regiering, hvilk
man indrettede 1564. I Følge denne skulde Regieringen aa
lig skifte imellem Fyrsterne; dog saaledes, at Enhver Fyrste
sin Andeel særskilt beholdt Alt hvad der vedkom den ind

---

109) Kongen beholdt to Tredieparter (f. ovenfor) den ene, afstaaet af Br
deren, Hertug Magnus, hvis uheldige Skiebne der førte ham f
sit Fædreland til Lifland og Curland, hvor han i kummerlig Forfatni
endte sit Liv 1583, er bekiendt nok.

Bestyrelse, Retspleie, Politie, Embedsmænds Udnævnelse, m. m. i Stæder og Amter. Da nu ogsaa Landdagen holdtes, med fælles Commissarer, i samtlige regierende Fyrsters Navn, ligesom den slesvigske og holstenske Landret for hvert Hertugdømme især, og da Forordninger udstedtes i alle Fyrsters Navn: kunde den aarlig skiftende Hertug, endskiøndt Adelstanden, eller de saakaldte „Prælater og Ridderstand," umiddelbart skulde staae under ham, for sin Person ikke have meget meer, end en repræsenterende Fyrsteværdighed. Imidlertid vedvarede dette Fællesskab i Regieringen, for Slesvig indtil 1713; og for Holsten lige til 1773. Det var en i mange Henseender ufuldkommen Nødhielp, hvorved man vilde bøde paa den, Statskraften sløvende og Landets høiere Velfærd og Cultur i mange Forhold hindrende Adsplittelse af Land og Folk, og begges Interesser, imellem flere Fyrster, hvis Enighed aldrig varede ret længe.

29. Under en allerede ved disse Omstændigheder sammensat og indviklet Styrelse, og under det dobbelte Statsforhold, hvori Hertugdømmerne vedbleve at staae, Holsten til det tydske Rige, som en Deel af den nedersaxiske Kreds, Slesvig til Danmark, af hvilket Rige det endnu erkiendtes som en Lehnsdeel, og hvis Konge var regierende Fyrste i en Part af Slesvig: kunde Statsforfatningen i begge Hertugdømmer ikke andet end frembyde egne og besynderlige Forhold imellem de paa en saadan Maade forenede og dog deelte Lande, under flere Landsherrer, hvis politiske Forhold, baade inobyrdes og til andre Riger og Fyrster, vare saa lidt overeensstemmende. — Denne Forfatning vedblev i sit Grundvæsen at være monarchisk, i sin Form kun indskrænket ved de Haandfæstninger og Forsikkringer, der indeholdes i Christian den førstes Privilegier af 1460, og som de følgende Konger og Hertuger nøiedes med i Almindelighed at bekræfte; selv længe efterat de efterhaanden i flere og flere Punkter hverken fulgtes, eller kunde

følges. Netop ved Indskrænkningen til det bogstavelige Indhold af saa forældede Frihedsbreve, tabte ikke allene Statsforfatningen, men Folket, en friere og fremskridende Udvikling[110]. Hvad der stærkest overholdtes og længst bevarede sig, var Adelens Stands-Rettigheder; derfor kunde ikke allene endnu 1623 paa Landdagen den Lov sættes igiennem, at adelige Godser aldrig maatte sælges til Andre end Adelsmænd; men Livegenskab og Stavnsbaand vedligeholdt sig paa disse Godser lige til vore Dage, tilligemed en for de Priviligerede saa lidt gavnlig, for det Hele saa skadelig Rettighed, som den nylig afløste Toldfrihed.

I Modsætning hertil tabte Bondestanden i Hertugdømmet Slesvig endog tidligere, end i det øvrige Danmark, ved Forbindelsen med Holsten de Levninger af Standsfrihed og Selvstændighed, som den havde tilbage. I Kongeriget indkaldtes Bondestandens Repræsentanter til Rigsdagene lige indtil 1660; i Slesvig derimod forsvandt denne Stand fra 1460, lige indtil Navnet[111], især siden Sønderjyllands gamle Landsting ved Urnehoved blev aflagt, og Hertugdømmet ophørte at at have sin egen Landdag[112]. Det var heller ikke nok med,

---

110) „Es ist,“ siger en indfødt slesvigsk Historieskriver, „im Vergleich mit „Verfassungsurkunden neuerer Zeit, ein rohes Werk; und wenn man „dieses auch der Zeit, in welcher es verfaßt wurde, zuschreiben muß, „so war doch schon die Idee, welche der Herzog, so wohl als die „Stände damit verbanden, daß nun alle Rechte des Volks verbrieft seyn, ein Hinderniß jeder weiterer Ausbildung der Verfassung.“ A. Forchhammer Gesch. Schlesw. Holsteins seit der Reformation 1 Heft. S. 101.

111) I Stedet for Landbo, indførte Holstenerne i Slesvig Benævnelsen Lansten, som egentlig svarer til vort Fæstebonde. Dog kunde de ikke ganske undvære det danske Ord Bonde (f. Ex. naar Talen var om Selveiere). De bruge det da, som i mange andre Tilfælde, uforandret: „Ein **Bonde**;“ plur. „**Bonden**.“ „Unse (Kongens) egen ***Bunden*** und Lansten.“ 1460. (Privilegien S. 47).

112) „Das Verschwinden des Bauernstandes auf der Urnerhöveder Versammlung wird erst durch die genauere Verbindung mit Holstein,

at endog frie Bønder udelukkedes fra denne, ligesom fra al anden Standsrettighed; til Landdagen kaldtes ikke engang alle Herremænd eller adelige Godseiere, men kun det adelige Oligarchie, eller Hertugdømmernes saakaldte Ridderskab[113]; og de i samme optagne Familier[114], som danne en sluttet Corporation, antage endnu at kunne giøre Paastand paa Repræsentationsret i Følge Adelens gamle Privilegier, og have ved officielle Skridt endnu i vore Dage søgt at giøre en saadan Ret gieldende. Stæderne i Slesvig have vel ogsaa, fra den Tid da de fik fyrstelige Frihedsbreve, været berettigede til at sende Deputerede af deres Øvrighed til Landdagen, og i Almindelighed betient sig af denne Ret; men de nyere Stæder (Husum og Frederikstad) erholdt den ikke, heller ikke Sønderborg; saalidt som andre (Tønning og Garding) der laae i de frisiske Herreder, hvilke, tilligemed Ditmarsken, hvor man ikke havde Prælater og Ridderskab, og Herskabet Pinneberg, ikke hørte under den forenede Landdag[115]. Disse indskrænkende Forhold vare en medvirkende Aarsag til, at Stædernes Deeltagelse i Landdagene var uregelmæssig; at den efterhaanden aftog, og at man tilsidst reent lod den gaae ind.

Imidlertid ansaaes Landdagene, saalænge de stode ved

---

und durch die Einwirkung der holsteinischen Verfassung erfolgt seyn.« Falck Privatrecht. II. Bd. S. 207.

[113]) »Zum landtagsfähigen Adel gehörten die Mitglieder der geschlossenen ritterschaftlichen Corporation; und es lassen sich bloß darüber Zweifel erregen, ob die ritterschaftlichen Mitglieder des Landtages auch mit adeligen Güter angesessen seyn mußten.« Falck. l. c. II. S. 209.

[114]) Det er neppe fornødent at bemærke, at naar denne Corporation endnu i vore Dage benævnes »Prælater og Ridderskab,« da er det første kun et historisk Navn, som efter Reformationen er blevet beholdt og optaget af de Adelsmænd, der besidde og udøve Patronatet for Hertugdømmernes adelige Frøkenklostere.

[115]) S. Falck anf. St. II. S. 213. (Jvf. S. 215, hvor man seer, at heller ikke Ærroeskiøbing er bleven kaldet til Landdagen).

Magt, for Landenes og samtlige Indbyggeres repræsentative Samfund, hvis Bevilgning og Beslutninger de øvrige urepræsenterede Stænder, Borgere i Stæder, Bønder paa Landet, Herremænd eller Godseiere udenfor Ridderskabet, og Geistlige, vare underkastede.[116] Deres væsentligste Rettighed, bestod i Bevilgningen af usædvanlige Landskatter og Krigsstyr, hvis Udøvelse i det 16de Aarhundrede og i første Halvdeel af det 17de i det Hele var temmelig regelmæssig, i det Landdagen som oftest blev holdt eengang om Aaret, stundom endog oftere.[117] At det derimod jævnlig gik til uden Orden og fast Skik ved disse Forsamlinger, sees bl. a. af begge Landsherrers Erklæring af 1630: at Forhandlingerne ved Landdagene hidtil havde været „uden Orden og tumultuariske"; af Ridderskabets Medlemmer udeblev Mange; endeel reiste for tidligt bort, hvorfor ofte slet ingen Bestemmelse kunde tages, o. s. v. Alt dette maatte ved en ny Reces af Stænderne sættes paa en bedre Fod. En saadan blev ogsaa vedtaget, og Bøder fastsatte for Uordener af

116) Jvf. Dankwerths Landesbeschribung, S. 21. Falck, anf. St. S. 218. Herved maa i øvrigt en vigtig Bemærkning i Henseende til Skattebevilgningen ikke oversees. Den gjaldt egentlig og nærmest ikkun de adelige Godser, tilligemed Klostergodset og Stæderne; men strakte sig ikke til Krongodset, Domainerne og Landsherrernes Amter, med disses Bønder. Allerede i Christian I. Haandfæstning af 1460, undtages fra den tilstaaede Ret til at bevilge »Schattinge edder Bede« Kongens egne »Bunden und Lansten.« (Selveiere og Fæstebønder.) Falck synes, under Udarbeidelsen af sin Privatret, ikke at have været fast i sin Mening herom. Jvf. II. S. 220, med hans Ord II. S. 244, flg. som bestyrke vor ovenanførte Yttring. Efter hans Ord i Privatr. III. S. 556, Anm. 91 og 577, synes endog Sagen at være bleven ham fuldkommen klar; og ved det sidstanførte Sted afgjort for det 17de Aarhundrede.

117) Saaledes f. E. var Landdagenes Antal under Christian IV. i 55 Aar (fra 1593 til 1648) i Alt 53. Fra 1625 til Slutn. af 1629 holdtes fem Landdage; i de 13 Aar fra 1630 til 1643 derimod 27, og i enkelte af disse Aar endog tre i Løbet af eet Aar, hvortil Krigen i Tydskland især gav Anledning. (Hegewisch Forts. af Christiani III. S. 64. 81. 233. 306 o. flg.)

denne Art, hvilke dog ogsaa efter den Tid vedbleve at finde Sted. Man besluttede paa samme Tid, efter Landsherrernes Forslag, at oprette en bestandig Comittee af Ridderskabet, som i Sager der ikke taalte Opsættelse skulde kunne træde i den forsamlede Landdags Sted, m. m.[118]) Deeltagelse i Lovgivningen havde Landdagen ikke, uagtet man undertiden finder, at Hertugerne frivilligt forelagde nye Anordninger til Forsamlingens raadgivende Betænkning. „Hovedcharakteren i Landdagens Virksomhed maatte saaledes vise sig som en saadan, hvorefter den bestod i Forsøg fra Fyrsternes Side paa at erholde Krigshielp og Skatter; og Forsøg fra Stændernes Side paa at blive fri for begge Dele." (Falck, II. S. 221.) Om Landdagenes videre Skiebne er her kun Sted til at bemærke, at de fremdeles vedvarede under Kong Frederik III. i uafbrudt Følge (31 Forsamlinger fra 1648—1670); men ikke sielden saa sparsomt og saa uordentligt besøgte af Ridderskabet, at intet kunde blive udrettet eller besluttet, og at Landsherrerne undertiden (f. Ex. i A. 1649 og 1650) saae sig nødsagede til at udskrive gientagne Forsamlinger fire, ja fem Gange i eet Aar; hvorfor de i A. 1649 tildeelte Stænderne skarpe Irettesættelser for deres ringe Deeltagelse i Landenes Vel.[119]) Under Christian V havde det forandrede og fiendtlige Forhold imellem de to regierende Huse ogsaa den Virkning, at det paa Landdagene fra 1672—1674 ikke kom til den sædvanlige Afgiørelse i Henseende til Bevilgningen, da de hertugelige Commissairer arbeidede imod de kongelige; andre Stridigheder med Stænderne om forskiellige Punkter — bl. a. om Paalæg af Told og Accise, hvorimod Ridderskabet oftere protesterede, men uden Virkning — forøgede den gienfidige Utilfredshed, og fremskyndte den allerede under

118) Hegewisch, anf. St. III. S. 308. 309.

119) Hegewisch l. c. VI. S. 36. 37. I A. 1649 maatte der holdes fem. i 1650 fire Landdage.

Christian V. begyndte Opløsning af de hidtil værende Forhold imellem Landsherrerne og Stænderne. Det er let begribeligt, at en aabenbar fiendtlig Tilstand imellem Landenes to Fyrster, som baade i Fællesskab skulde regiere og handle med Stænderne, ikke kunde bestaae med de hidtil stedfundne Forhold imellem Landsherrerne og Ridderskabet, i dets Egenskab som Landstænder. Paa Landdagen 1675 yttrede selvstændig Modstand og Modvirkning fra den gottorpske Side, og den fiendtlige Stemning imellem begge Regenter, sig saa stærkt, at Landdagen blev afbrudt inden den var traadt i Virksomhed; og de paafølgende politiske Begivenheder og Forandringer vare af den Art, at man fra begge Sider viste lige Ulyst til videre Sammenkaldelse af Stænderne. Der holdtes saaledes ingen Landdag før 1711; og denne blev den sidste.

30. Et andet Hovedpunkt i de to Hertugdømmers Forfatning, var Stændernes Valgret — en oprindeligviis usurperet eller selvtagen Ret,[120]) som heller ikke nogensinde tilstedtes en fuldstændig og fri Udøvelse. Denne maatte allerede finde Modstand og Vanskeligheder, fra det Dieblik, da man deelte de 1460 til uadskillelig Eenhed bestemte Lande; og siden end videre bestyrkede Fyrsternes Arveret, ved at lade dem fortsætte Delingen i flere og flere Arvelodder. Her lod man saaledes et privatretligt Arveprincip gielde; og dette maatte nødvendigviis træde i Strid mod og ophæve den statsretlige Grundlov: at Slesvig og Holsten, saaledes som de forenede kom under Christian I. som Valghertug, skulde gaae over til Efterfølgerne ved Stændernes frie Valg blandt Stamfaderens Afkom og Slægt. For Holsten, som et Lehn af det tydske Rige, maatte Valgretten

120) »Das gar besondere, und sonsten in Teutschland nirgends erhörte Vorrecht«: kaldes den i (Amthors) »Historischer Bericht von dem vormal. und gegenwärtigem Zustande der Schlesw.-Holstein. Ritterschaft und Ihrer Privilegien«, ꝛc. 1711. 4to S. 5.

overhovedet betragtes som statsretlig ugyldig. Ved keiserlige Forlehninger, ligesom ved Mandatet af Keiser Rudolph II. (1590) blev den underkiendt, som stridende mod Rigets Grundlove. Men den tydske Rigsforfatning medførte, som bekiendt, at mange keiserlige Decreters Udførelse ikke kom videre, end til Diplomet. At vedligeholde eller afskaffe Valgretten i Holsten, overlod man til vedkommende Fyrster. Imidlertid var denne Rettighed i Landene selv saa lidt agtet og overholdt, at den allerede 1533 ved Kong Frederik den Förstes Død blev tilsidesat; i det hans ældste Søn som Arving tiltraadte Regieringen over begge Hertugdømmer i sit eget og sine umyndige Brødres Navn, blev hyldet paa Landdagen i Kiel, og bekræftede Adelens Privilegier (15. Jun. 1533.). Ligesaa lidt blev der, efter Christian den Tredies Død 1559, Tale om noget Valg; Frederik den Anden tiltraadte som Arving efter sin Fader Regieringen over den kongelige Andeel af Slesvig og Holsten. Ved Hertug Hans den Ældres Død 1580 deeltes hans Lande, som tilforn er berettet, imellem Brodersønnen, Kong Frederik II. og Broderen, Hertug Adolph [121]). Efter den sidstes Død (1. Oct. 1586) tiltraadte vel hans ældste Søn, Frederik Regieringen over Faderens Landsdeel, uden at sammenkalde nogen Landdag, og uden Hylding; men denne fortrinligt vel opdragne, meget lovende Fyrste døde allerede Aaret efter, i sit tyvende Aar; (15. Jun. 1587) og nu forlangte hans Moder, Enkehertuginde Christine af Hessencassel, Hyldingen for sin anden Søn Philip, der var i sit 17de Aar. Denne Fordring kunde hun og hendes Søn dog ikke sætte igiennem

[121]) Jvf. Christiani, N. Gesch. II. S. 58–61; og hans Afh. i Eggers Deutsches Mag. VII. Bd. 1794. S. 601. Det er derfor uden historisk og factisk Grund, naar der siges, ved A. 1588, eller efter Kong Frederik II. Død: „At Stænderne i Slesvig og Holsten i meer end 100 Aar havde valgt deres Landsfyrste." Hegewisch Fortsetz. III. S. 3.

paa Landdagen (Sept. 1588)[122]), da den danske Enkedronning, Sophie af Meklenborg, uventet nok (maaskee paavirket af det danske Rigsraad) gik over paa Stændernes Side, ved at erkiende deres Valgret. Hertug Philip gav da omsider efter, og blev valgt til Hertug over den Gottorpske Andeel i sin Broders Sted; (efter Stændernes Mening derimod, som Faderens, Hertug Adolphs, Efterfølger fordi den ældre Broder, Hertug Frederik, hverken var bleven valgt eller hyldet; ligesom den unge Konge Christian IV. paa samme Tid valgtes for den kongelige Deel af Hertugdømmerne (17. Sept. 1588). Et Mandat af Keiser Rudolph II. til de holstenske Stænder (10. April 1590) befalede dem vel at hylde begge Hertuger som deres Arvefyrster, og erklærede Fremgangsmaaden paa Landdagen 1588 for „Rebellion mod det romerske Rige;" men Hertug Philip eller hans Raadgivere, fandt det rigtigere, da han engang havde ladet sig vælge, ikke at giøre Brug af dette Keiserbrev; og begge Fyrsterne modtoge Hyldingen d. 30. Mai 1590.

Philip døde allerede d. 18. Oct. 1590, og Hertug Adolphs tredie Søn, Johan Adolph, paa den Tid Erkebiskop af Bremen og Biskop i Lybek, blev paa en Landdag i Flensborg 1592 valgt og hyldet som hans Efterfølger. Da

[122]) Hertug Philip betiente sig ved disse Forhandlinger af et Par duelige hessiske Lovkyndige, som hans Morbroder, Landgrev Vilhelm af Hessen-Cassel, havde sendt; og disse indgave et Indlæg med ikke mindre end fyrgetyve historiske og statsretlige Grunde imod Stændernes paastaaede Valgret. De holstenske Landraader fandt disse Grunde saa vægtige, at de slet ikke indlode sig paa at giendrive dem; men forestillede Hertugindens Commissarer: «At det efter Tidens Omstændigheder og de personlige Forhold, ikke var raadeligt, at fremføre slige Indvendinger for Stænderne. Hans Fyrstelige Naade vilde handle meget klogere, naar han meldte sig til Valg.» (Hegewisch anf. St. p. 10—12.) De hessiske Lovkyndiges 40 Grunde findes sammest. S. 483—88. Man vil let blive overbeviist om, at det ikke var uden Aarsag, at Holstenerne ikke prøvede paa at giendrive dem.

nu Kong Christian IV. ved keiserlig Bevilling i Aaret 1593 havde opnaaet Myndighedsalder som Hertug af Holsten, og begyndt sin Regiering i begge Hertugdømmer, forlangte hans Moder, Enkedronning Sophie, (i Jul. 1593) en ny Deling af Landene til Fordeel for hendes to yngre Sønner; men baade Christian IV., ledet af Statholderen Henrik Rantzaus Raad, og Stænderne modsatte sig denne Fordring, der ogsaa, med Hensyn til Holsten, blev afviist ved en keiserlig Kiendelse (1595). Stænderne forsøgte vel endnu 1603 at hævde deres Valgret, ved at protestere imod den Forlehning Christian, IV., som Lehnsherre i Hertugdømmet Slesvig, havde meddeelt Hertugerne, Johan den Yngre af Sønderborg og Johan Frederik, for disses Andeel af Slesvig, og for Øen Femern; men Kongen, efterat have hørt det danske Rigsraad, afviste denne Protest; og ikke mange Aar derefter giorde Hertug Johan Adolph for sin Deel det første Skridt til at ophæve Valgretttigheden ved et Statut (9. Jan. 1608), hvorved han indførte arvelig Succession og Førstefødselsret for sine mandlige Efterkommere, uden al videre Deling af Landet, i denne hertugelige Linie. Keiser Rudolph II. stadfæstede denne Arvelov d. 28. Febr. 1608, og Christian den IV. ligeledes for Hertugdømmet Slesvig den 13. Jul. 1609. Johan Adolph døde d. 31. Marts 1616, og hans ældste Søn, Hertug Frederik III., der efter sin Faders Familiestatut tiltraadte Regieringen efter hans Død, modtog Forlehningen for sin Deel af Slesvig af Christian IV. den 2. Dec. s. A., og forlangte derpaa en Arvehylding af Stænderne. Disse modsatte sig i Begyndelsen, og prøvede, ved flere Forslag til forandrede Udtryk i Hyldingen, at redde Erkiendelsen af deres Valgret. Tilsidst maatte de nøies med at bruge Ordene: „at de erkiendte og antog Hertug Frederik, som den afdøde Hertugs ældste Søn, for deres Landsherre;" og en hertil svarende Forandring fik efter megen Tale og

Gientale paa begge Sider, Sted i Hertugens Confirmation af Ridderskabets Privilegier[123]).

For den kongelige Andeel af Hertugdømmerne blev et lignende Huus- og Familie-Statut for Arvefolgen givet af Kong Frederik III. den 24. Jul. 1650, og bekræftet for Holstens Vedkommende af Keiser Ferdinand III. den 9. Dec. s. A. Dette Statut[124]) indskrænkede Succesſionen til den mandlige Linie efter Førstefødselsretten, og bestemmer Fyrstens Myndighedsalder til det 18de Aar. Hermed var endelig den af Hertugdømmernes Ridderskab og Adel siden 1460 paastaaede Valgret ophævet; og den er siden 1616 ikke oftere kommen paa Bane.

31. Under Kong Frederik III. tager den sidste Periode i begge Hertugdømmers politiske Historie sin Begyndelse; Begivenhederne i denne vare vigtige og tilsidst afgiørende for Slesvig. Det er ikke glædeligt, at følge den vedvarende, eller kun kort afbrudte, snart igien med foreget Styrke fornyede Strid imellem to saa nær beslægtede Fyrstehuse; men det maa tillige erkiendes, at allerede fra Christian den Tredies Deling af Landene blev Striden uundgaaelig. Et i sin Oprindelse velmeent Forebyggelsesmiddel var i Tidens Længde ikke blot for svagt, men snarere virkende i modsat Retning. En fælles Regiering var kun tænkelig imellem altid enige, fredeligt sindede Fyrster; og Striden, som i det 16de Aarhundrede mere var en Familietvist af privat Charakter om Arv, Gods og Indkomster, blev i det 17de politisk, saasnart som den Got-

[123]) Jvf. Lackmanns Gesch. der Herzogth. Schlesw. Holstein. II. p. 400—420. Hegewisch, l. c. III. S. 120—128. (Hertug Frederiks Confirmation paa Privilegierne er ikke optagen i den 1797 udg. Samling).

[124]) Dets Titel er: „Erb-Statutum *Juris primogeniturae & majorennitatis*.“ (Hegewisch. anf. St. III. S. 128). „*Lex Regia*“ har det aldrig været kaldet, eller er nogensteds anført under denne Benævnelse. Det er første Gang trykt i Eggers „Deutsches Magazin.“ 1791. I. Bd. S. 621 flg.

torpske Hertug fornyede det Skridt af Hertug Abel, hvis Følger i to hundrede Aar havde rystet Danmark og hele Norden. En fremmed, fiendtligt sindet Magt fandt giennem et Giftermaal Middelet til at skabe sig en Forbundskraft og Danmark en hemmelig Uven, farligere end den aabne Fiende, i de Gottorpske Fyrster. Disses Stilling var heller ikke at misunde, da engang Lodden var kastet, og da Hertugen i og omkring sit Gottorp vilde danne en complet selvstændig Stat, med Krigsmagt, Fæstninger, Forbund med fremmede Magter o. s. v., midt i Hiertet af den danske Konges Besiddelser. Ligesom de danske Hertuger i Slesvig, fra Hertug Erik indtil den sidste Valdemar, egentlig kun vare holstenske Vasaler, og Slesvig under de schauenburgske Grever vedblev at være afhængigt af Holsten: saaledes kom fra 1654 de oldenborgske Hertuger af Gottorp paa en Maade under svensk Formynderskab, og et fiendtligt Forhold til Danmark blev, ved Carl Gustavs og Carl den Tolvtes Politik, uundgaaeligt.

Stridighederne imellem Regenterne af den kongelige og den gottorpske Linie, over hvis Fremgang og Udgang vi hernæst ville meddele en meget sammentrængt Udsigt, fandt deres tidligste Udspring under Christian IV. og i den Forsvarskrig, som denne Konge maatte føre i Aarene 1627—29, efterat den overlegne keiserlige Magt havder oversvømmet og indtaget Hertugdømmerne og Jylland. Kongens Søsterson, Hertug Frederik III., havde, allerede fra Midten af 1627, efter en foregaaende Brevverling med Tilly, og efter et personligt Besøg af Wallenstein, indladt sig i et Forhold til de keiserlige Generaler, der ikke allene var et fuldstændigt Neutralitets-Forbund med disse, men saa godt som et aabenbart Fredsbrud med Kongen. Hertugen gav Wallenstein mundtlige Forsikkringer om sin Troskab mod Keiseren, kaldte sine Tropper tilbage fra Deeltagelsen i Landenes fælles Forsvar, og forbød sine Undersaatter videre

Deeltagelse i Krigen; ja indrømmede endog de Keiserlige sine Fæstninger og Skandser. Ved det sidste overtraadte han selv den Neutralitet, han havde erklæret at ville iagttage i Krigen; og Christian IV. havde Grund nok til herefter at behandle Hertugen som en aabenbar Fiende, der havde brudt Unionen, og overtraadt sin Lehnspligt mod Danmark. Kongen viste derfor ogsaa under Krigen, hvor han kunde det, at han betragtede den hertugelige Deel af Slesvig som et forbrudt Lehn. Han indtog Femern og Nordstrand, hvor Indbyggerne vare misfornøiede med Hertugens Frafald, og lod sig der hylde. En af Hertugens Skandser blev stormet af den kongelige Feltherre Morgan. Christian IV. landede endog med en betydelig Magt i Slesvig, indsluttede Hertugen i Gottorp, og lavede sig til at storme Slottet, da i det samme Freden i Lübek den 22de Mai 1629 blev sluttet. Hertug Frederik fik ved den Amnestie og sine Lande tilbage; hvad disse imidlertid havde lidt ved uhyre Krigsbyrder, udpressede ved Tilly og Wallenstein, var Alt hvad Hertugen vandt ved sin Neutralitet.

Ikke mindre fiendtligsindede viste andre gottorpske Prindser sig mod Kongen. Hertugens Broder Adolph gik endog i Keiserens Tieneste, hvervede for egen Regning et Regiment, og fegtede i Spidsen for dette i Tydskland mod sin Morbroder; imod hvem han i Skrivelser til Keiseren udlod sig paa den meest fornærmelige Maade. Lige Troløshed og Fiendskab mod Christian IV. yttrede Hertugens Farbroder, Erkebiskpen i Bremen Johan Frederik, der i øvrigt selv bedst lagde for Dagen, af hvad Art hans politiske Charakteer var; i det han, efterat Keiseren, og det endog under Krigen mod Christian IV., havde afslaaet Erkebiskpens Begiering, at forlehnes med Holsten, 1631 offentlig erklærede sig for Gustav Adolph — Imellem Kongen og Hertug Frederik blev Forholdet, efter 1629, koldt og paa begge Sider mistænksomt og uvenligt. Hertugen afslog at bidrage til at

forstærke Rendsborgs Fæstningsværker; men befæstede selv Tønningen og Stapelholm. Derimod vilde han modsætte sig Kongens Anlæg af Fæstningen Christianspriis ved den kielske Fiord, og ikke deeltage i Bekostningen. Saaledes begyndte det gottorpske Huus allerede at betragte sig som en afsondret politisk Magt, uagtet den tidligere Bordesholmske Union imellem Kongeriget og Hertugdømmerne ikke blot 1623, men anden Gang paa Landdagen i Kiel, i April 1634 var bleven fornyet, udvidet og nærmere bestemt. — At Kongen deelte Herskabet Pinneberg, som han efter den sidste schauenburgske Grev Ottos Død den 15. Nov. 1640, havde taget i Besiddelse, med den gottorpske Hertug, var paa begge Sider mere en Familiesag, end en politisk Handling; men Hertugens Holdning under Christian den Fierdes uheldige Krig med Sverrige 1643—45, i hvilken han kiøbte en saakaldet Neutralitet ved at indrømme de Svenske sine Fæstninger, og derfor blev indbefattet med i Freden til Brømsebro, (Art. 39) viste atter, hvorledes Unionsforholdet betragtedes fra Hertugens Side.

Det saaledes ved flere Leiligheder betydeligt kølnede Venskabsforhold imellem det kongelige og det gottorpske Huus, blev endnu mere rystet i sin svækkede Grundvold, ved Giftermaalet imellem den svenske Konge, Carl Gustav, og Hertug Frederiks Datter Hedvig Eleonora. Det er forgieves, at ville fraskrive dette Ægteskab i det gottorpske Huus politiske Bevæggrunde fra svensk Side, ligesom fra Hertugens Tilbøieligheden til at søge en mægtig Beskytter i Danmarks naturlige Fiende.[125])

---

[125]) Hegewisch (Fortsetz. zu Christianis Gesch. IV. S 29, flg.) vil antage: »at Hertugen indvilgede i dette Ægteskab kun af den Grund, at det giorde hans Datters Lykke; uden at han derhos havde nogen anden Bihensigt.« Men dette staaer i Modsigelse til Forfatterens egne paafølgende Yttringer. Fryxell (ligesom allerede Puffendorff, de rebus Caroli Gust. I, c. 7) har seet Sagen fra det rette Synspunkt. »Alt viste, at dette Giftermaal fra begge Sider ikke var Hiertets,

Hertug Frederik var, allerede fra de tidligere Forhold under Christian IV., lidet venlig sindet mod det danske Hof; og de politiske Betænkeligheder, han endnu kunde have, med Hensyn til begge Huses Slægtskab, eller til sine Landes Beliggenhed, vidste Hertugens Minister, den talentfulde, men ærgierrige og vindesyge Kielmannsegge, at bortrydde. Hedvig Eleonora var allerede tilsagt en meklenborgsk Hertug; men denne blev opsagt, og den gottorpske Prindsesse blev Sverriges Dronning. (1654.)

Det vilde, med Benyttelse af specielle Kilder, heller ikke være vanskeligt at vise, at Hertug Frederik III. under de ulykkeligste Krige, Danmark nogensinde har ført (1657—1660) i Hiertet var paa sin Svigersøns, den svenske Konges Side. At han allerede 1657 sendte sin Secretair Pauli til Carl Gustav i Polen, har neppe været for at bringe denne Konge paa fredelige Tanker; men sikkert nok, for at sørge, saavidt mueligt, for sin egen Sikkerhed under den Krig, om hvis foreſtaaende Udbrud han maatte være bedst vidende.[126] Hertugen brugte vel sin sædvanlige Politik, og erklærede at ville være neutral, da man i April 1657 fra Danmarks Side opfordrede ham til at deeltage i den besluttede Krig; men Frederik III. lod i Mai Maaned Hertugens Fæstninger besætte; og endog de, som ere tilbøielige til at forsvare eller undskylde dennes Handlemaade, tilstaae Kongens Berettigelse hertil, som et ved Krigen uundgaaelig nødvendigt Foretagende.[127] Under dens Fortsættelse holdt

men Beregningens Værk. Det var en fastere Sammenknyttelse af den Forbindelse imellem Holsten-Gottorp og Sverige, som først grundlagdes ved Carl den Niendes Giftermaal med den gottorpske Prindsesse Christina ... og som vedvarede lige til 1719.« Fryxell Carl X. Historie. »Berättelser ur Svenska Hist.« XI. S. 84.«

[126]) Terlon, som var hos Carl Gustav, beretter ligefrem, at Pauli var affendt, »pour lui apporter les avis de tout ce qui se passoit chez les Danois, lui ayant été depêché expressement pour cela.« (Memoires, Ed. de 1682. p. 53.) Hegewisch vil ikke troe ham. IV. S. 177.

[127]) Hegewisch, Neuere Gesch. IV. S. 135.

Hertugen sig vel fra aabenbare Fiendtligheder imod Danmark; men ogsaa manglede han dertil baade Anledning og Kræfter. Carl Gustav glemte heller ikke hvad han skyldte sin Svigerfader, eller hvad han kunde love sig af det gottorpske Huus som en mere uafhængig Magt. Han tvang Kong Frederik III. til at indrømme Hertugen og hans mandlige Descendenter Souverainitet over den hertugelige Deel af Slesvig (ved en Convention af 2. Mai 1658.) I Carl Gustavs senere troløse Overfald paa Danmark har maaskee Hertug Frederik dog ligesaa lidt været oprindelig Medvider, som han var umiddelbar Deeltager i Carl Gustavs Foretagender. Han maatte, da de med Danmark forbundne Magter, Brandenborg og den tydske Keiser, ilede Kong Frederik III. til Hielp, endnu være fornøiet med, at man tilstod ham Neutralitet, og Fæstningen Tønningen til Opholdssted, imod at han indrømmede de Allierede sit hele øvrige Land.

32. Ved den kiøbenhavnske Fred 1660 bekræftedes det Gottorpske Huses Landshøihed i Slesvig; og Hertugen fik sine Amter og Stæder tilbage, saaledes som Venner og Fiender, uagtet Fyrstens og Landets saakaldte Neutralitet, havde udtæret og udtømt dem. Dette, og et vedvarende uheldigt og unaturligt Forhold til det danske Kongehuus, blev den eneste Frugt for Holsten-Gottorp af Hedvig Eleonoras Giftermaal, af Hertug Frederiks Forbindelse med Carl Gustav og hans Interesser, og af Ministeren Kielmansegges politiske Intriguer. Hertugen døde midt under Krigen (10. Aug 1659;) medens hans Søn og Efterfølger Christian Albrecht var hos sin Svoger i Leiren for Kiøbenhavn. I en Alder af 18 Aar maatte han vedblive at gaae i den kloge, æresyge, pengegierige Kielmannseggeś Ledebaand; og det var dennes Værk, at Hertugen ikke allene vedligeholdt sin Faders Forening med det svenske Hof, men knyttede den endnu nærmere og fastere ved

et Forbund, sluttet den 24. Mai 1661. Heri forsikkredes ikke allene den Gottorpske Hertug Sverriges Beskyttelse og Bistand med væbnet Magt, saasnart han forlangte den, og i øvrigt Neutralitet ikke blot for hans Lande, men for begge Hertugdømmer i det Hele, i Tilfælde af Krig imellem Danmark og Sverrige; men en hemmelig Artikel (som først blev bekiendt 1684) gik endog ud paa, hvis Danmark i en saadan Krig skulde bukke under, at garantere Hertugen Erhvervelsen af den kongelige Andeel af Slesvig og Holsten. Blev endog denne Betingelse skiult, og maaskee tillige affattet i noget tvetydige Udtryk;[128]) saa var dog allerede det med Sverrige indgaaede Forsvarsforbund af en saadan Art, at det syntes at afskære al Udsigt til en oprigtig fredelig Nærmelse imellem det danske og gottorpske Hof.

Det var ogsaa langt fra, at der fattedes Anledning til idelig fornyede Differentser, opkomme i Anledning af den fremdeles vedvarende fælles Regiering, og andre Misforstaaelser imellem Fyrsterne. Frederik III. (maaskee efter Schumachers Indskydelse) troede imidlertid at finde en Modvægt imod Sverriges Indflydelse, og et Middel til større Enighed imellem to nær beslægtede Fyrstehuse, i et nyt Svogerskab imellem begge Linier. Underhandlingen herom fik en heldig Udgang; et foregaaende Forliig (sluttet i Glückstadt, 12. Oct. 1667) skulde afgiøre nogle Punkter, hvorom man hidtil ikke var bleven enig; og Hertug Christian Albrecht ægtede d. 24 Oct. 1667 den danske Prindsesse Frederike Amalie, Kong Frederik den Tredies anden

---

[128]) Man kiender den kun saaledes, som den efter 23 Aars Forløb, da Uenigheden imellem begge Huse var stegen til Forbittrelse, blev bekiendtgiort fra Holsten-Gottorps Side. (Jvf. Hegewisch, IV. S. 190.) Men allerede i Udtrykket: at dersom Kongen af Danmark skulde give Anledning til en ny Krig, „immittelst aber darüber succumbiren sollten:“ vil Hertugen have sig og sine Efterfølgere „den kongelige Deel af Hertugdømmerne reserveret““ er Meningen tydelig nok.

Datter. Den herved unegtelig fremkaldte bedre Forstaaelse med Danmark gik vel endnu efter Frederik den Tredies Død (1670) over paa hans Søn, K. Christian V.; men fem Aar vare ikke forløbne, inden Forholdet imellem de to Svogre gik fra et udvortes hierteligt og venligt over til det bitterste Fiendskab, som endnu havde yttret sig imellem det kongelige og gottorpske Huus. Ethvert Familiehensyn ophørte. En mod Danmark fiendtlig Politik, paa den ene Side, mødtes med lige uskaansom Haardhed paa den anden. Den danske Stat, der efter Souverainiteten havde vundet i Eenhed og Kraft, var tillige, ved Forbund med Brandenborg og England, bleven inddraget i fremmede politiske Forhold og Interesser, hvorved Danmarks Vægt og Betydenhed i den europæiske Politik hævede sig; men som ogsaa fordrede Aand og Statsklogskab hos de Styrende, for rigtig at benytte en vanskelig, mangengang farlig Stilling. Endnu truede den største Fare fra Sverriges Side, endskiøndt denne synkende Magt ikke meer var det, den var under Gustav Adolph og Oxenstierna, eller det, den vilde være under Carl Gustav. Det gottorpske Hof havde engang knyttet sin politiske Existents og Sikkerhed til Sverrige, og denne Magt „benyttede ved enhver Leilighed det Holsten-Gottorpske Huus som en Torn i Danmarks Hæl.“ (Fryxell.) Det under K. Frederik III. heldigt bevirkede Svogerskab imellem de to Fyrstehuse maatte, for et dybere politisk Blik, vise sig som et i Længden skiørt og skrøbeligt Baand, saalænge Danmark stræbte efter de tabte Provindser paa hiin Side af Sundet, Sverrige havde Øiet henvendt paa Norge og Østersøen, og den holstenske Adel endnu ikke havde glemt de schauenborgske Tider, eller det oldenborg-gottorpske Huus sin politiske Skinsyge mod Husets mægtigere kongelige Linie.

Frederik den Tredie var neppe død, førend den politiske Tvist imellem de to Svogre begyndte. Den sidste i Oldenborg

regierende Greve, Anton Günther, havde, efter flere tidligere Arvepagter med Danmark og Holsten-Gottorp (1646, 1648 1649) ved sit Testament af 1663 fastsat, at af hans Besiddelser skulde begge Grevskaber, Oldenborg og Delmenhorst, ved hans Død tilfalde Kongen og Hertugen til lige Deling. Anton Günther afstod paa en Maade allerede sine Grevskaber 1664, skiøndt han forbeholdt sig Bestyrelsen og Indkomsterne til sin Død. (1667.) Den daværende Hertug af Holsten-Pløen paastod imidlertid at have en nærmere Arveret til Grevskaberne, som Anton Günthers Dispositioner ikke kunde omstøde, hvorover Hertugen af Gottorp for sit Vedkommende begyndte en Proces mod ham ved den tydske Rigshofret. Ved det danske Hof indsaae man, at den pløenske Hertugs Adkomst ikke var svag, og foretrak en Underhandling med ham om Afstaaelse af hans Rettighed. Denne lykkedes fuldkomment. Hertugen af Pløen afstod imod andet Vederlag allerede 1671 Halvdelen af Oldenborg og Delmenhorst til K. Christian V. Hertugen af Gottorp fortsatte Processen, og tabte den 1676; hvorefter Pløen ogsaa afstod den anden Halvdeel til Danmark. Men tidligere, (1671 og 72) efter Afslutningen af den første Tractat med Pløen, havde Christian V. foreslaaet sin Svoger at bortbytte sin Andeel af Slesvig og tildeels af Holsten imod Oldenborg; og fundet ham meget tilbøielig hertil. Den daværende svenske Formynderregiering var stærkt imod denne Plan, og giorde Alt for at afstyrke Hertugen fra at gaae ind paa Forslaget; hvilket omsider lykkedes.[129]) Denne Oldenborgske Arvesag var den

129) „Tills ändteligen, *genom Användande af alla Slags Drifſjædrar,* Förslaget blef tillintetgjort.“ *Fryxell,* l. c. XIV. S. 192. Han anfører det svenske Rigsraads Protocoller af 22. Mai og 8. Aug. 1671, samt 21. Febr. 1672. Til disse Drivefiedre hørte vel ogsaa, at Sverige, efter Hertugens Begiering, lovede at hielpe ham med væbnet Magt til at komme i Besiddelse af det halve Oldenborg. (Hegewisch, IV. S. 247.)

første Kilde til et Brud imellem Holsten-Gottorp og Danmark, som blev ulægeligt. Christian Albrecht havde i Sinde, ved Sverriges Hielp, at ville trodse Rigshofrettens Dom, og om den gik ham imod, med Magt sætte sig i Besiddelse af Halvdelen af Oldenborg. Han skal endog 1672 have tiltraadt et Forbund imellem Sverrige og England. Danmark forbandt sig derimod med Brandenborg, med Keiseren, med Holland og Spanien imod Frankrige, da Ludvig XIV. truede Holland med Undergang; imod Hannibal Sehesteds Grundsætninger og Raad til Frederik III., (hellere at slutte sig til Sverrige og Frankrige) og neppe efter Griffenfeldts Ønske, begyndte Christian V. 1675 Krigen mod Sverrige. Christian Albrecht, som da blev opfordret til at forene sig med Danmark, og overlade denne Magt sine Tropper og alle sine Fæstninger, afslog dette; og nu paafulgte (i Jul. Maaned 1675) Optrinnet i Rendsborg, hvor man, ved at forsikkre sig Hertugens Person, afnødte ham et Forliig, hvorved han ikke allene bevilgede denne Fordring, men afstod den Souverainitet over Slesvig, som Sverrige 1658 og 1660 havde tvunget Danmark til at indrømme ham. Denne Fremgangsmaade, i hvilken man siden med Selvforsvarets Nødvendighed søgte at retfærdiggiøre Anvendelsen af List og Magt, var Griffenfeldts Værk. Christian den Femtes ubestindige Krigslyst, og de Conjuncturer, den medførte, giorde det vel paa en Maade nødvendigt, her at bruge Midler, som en retsindig Statsmand ikke kunde billige[130]). Paa den engang betraadte Vei gik man med ubevægelig Consequents videre.

130) Det bør dog erindres, at der er en meget betydelig Forskiel imellem Beretningen om det i Rendsborg Forefaldne, saaledes som den gives i de fra Hertugens Side udgaaede Statsskrifter eller Acta publica, og i de kongelige; ligesom imellem Fremstillingen i de sildigere Stridsskrifter fra begge Sider. Hegewisch, som meddeler betydelige Uddrag af begge, (IV. S. 249—296) erkiender selv, at en upartisk Historie ingenlunde allene kan følge de første, men i flere Punkter maa lade begge Parter tale.

Hertugens Fæstning Tønningen og Skandsen ved Stapelholm bleve sløifede; hans Tropper afvæbnede; Contributioner udskrevne, som i et fiendtligt Land; Ministeren Kielmannsegge arresteret og med sine Sønner ført til Kiøbenhavn. Af Hertugen forlangtes det: at han inden sex Uger skulde modtage den fornyede Forlehning med sin Andeel af Slesvig; og da han vægrede sig herved, saalænge Kongen ikke havde erstattet Hertugen hans Tab ved Tønningens Sløifning, det bortførte Artillerie og de Landet paalagte Krigsskatter: lod Christian V. ved et Patent af 1. Dec. 1676 den gottorpske Deel af Slesvig sequestrere, og Hertugen tilkiendegive, at hvis han ikke inden 6 Uger modtog den tilbudne Forlehning, blev den sequestrerede Deel af Hertugdømmet erklæret for et forbrudt Lehn. Inden dette skeete var der imidlertid i flere Maaneder underhandlet med Hertugen, og denne havde i sit Svar paa en Skrivelse fra Christian V. af 11. Jul. 1676, erklæret sig villig til ubetinget at modtage Forlehningen til hvad Tid, Kongen vilde, og at lade sine Besværinger undersøge og afgiøre ved Mægling. Men da Hertugens to Gesandter eller Commissarer endelig om Efteraaret indfandt sig i Kiøbenhavn, søgte de kun at drage Tiden ud, og reiste tilsidst bort med uforrettet Sag. Christian Albrecht, som allerede 1675 havde forladt sit Land og begivet sig til Hamborg, forsømte intet Middel for at bevæge, ikke allene Sverrige, men Keiseren, England og flere Magter til at tage sig af hans Sag; og denne fik et langt bedre Udfald, end han selv kunde have ventet sig. Under Fredscongressen i Nimwegen 1677—79 bleve Danmark og Brandenborg forladte af deres Allierede; endog Brandenborg indgik separat Fred med Frankrige den 19. Jun. 1679. Christian V. var den sidste, der gav efter for Ludvig den Fiortendes Overmagt, og sluttede Freden med Frankrig d. 2. Sept. 1679 i Fontainebleau; ligesom med Sverrige i Lund den 9de Sept. Ved

en Separatartikel i Freden til Fontainebleau fik Christian Albrecht Souverainiteten over sin Deel af Slesvig restitueret; ved den stadfæstedes tillige alle tilforn indgaaede Forlig, Unioner og Arvepagter imellem det kongelige og det hertugelig-gottorpske Huus; men det var meget langt fra, at denne Fredsslutning endte Striden imellem begge Fyrster og Frænder, og Hertugen kom ikke engang, efter Freden, i Besiddelse af sine Lande. Frankrige sluttede 1682 et Forbund med Danmark. Da Ludvig XIV. havde fornærmet den unge Kong Carl XI. i Sverrige, (som nu havde ægtet Christian den Femtes Søster) forlod han Frankriges Interesse, og indgik Forbund med Keiseren, Spanien og Holland. Heraf blev Følgen, at Hertugen af Gottorp paa ny blev overladt til sig selv. Forholdet imellem ham og Kongen blev som det havde været, eller om mueligt endnu mere skaanselløst. Da Christian Albrecht bestandig vægrede sig ved at gaae ind paa Kongens Fordringer, og tilsidst ikke anderledes vilde opfylde de ham den 22de April 1684 forelagte Betingelser, end naar de først vare underkastede Keiseren og andre Fyrster til Voldgiftskiendelse: erklærede Christian V. endelig den 30. Mai 1684 den Gottorpske Deel af Slesvig for et forbrudt Lehn, og lod det tage i Besiddelse. Hertugen havde for Øieblikket ingen Bistand, og maatte noies med at protestere; Krigen førtes paa begge Sider ikke i Marken, men i en stor Mængde politiske Stridsskrifter og Statsacter. Mere betydende var det, at Christian V. giorde flere Skridt for at overtyde Keiseren og de tydske Rigsstænder om den Vildfarelse, som de undertiden endnu vitterlig eller uvitterlig, syntes at være i, at betragte Hertugdømmet Slesvig som et tydsk Land. Kongen lod bl. a. 1685 det slesvigske Ridderskab særskilt forsamle, og underskrive et Diplom, hvori de, som en til det danske Rige hørende Cor-

poration, affondrede sig fra den holstenske Adel, og erkiendte Kongen af Danmark for deres eneste souveraine Herre[131]).

Til at fuldføre det begyndte Værk havde Christian V. hverken Kraft eller Klogskab. Siden 1676 savnede han den Mand, der var hans Regierings Glands og Støtte; hvad Kongen havde tabt i Griffenfeldt, lærte han allerede ved Udfaldet af den svenske Krig, som han begyndte imod sin Ministers Raad. Det bekræftede sig ydërligere, at siden Gustav Adolphs Tid og Christian den Fierdes uheldige Krige, betragtede Europas Hovedmagter Danmark som en Stat, hvis Kræfter man vel til sin Tid kunde benytte, men som med de skaanske Provindser havde tabt betydeligt i politisk Vægt. Keiserens ubeføiede Indblanding modsatte Christian V. sig vel, og negtede, paa Grund af Slesvigs Forbindelse med den danske Stat, at erkiende den af ham indsatte Commission til at undersøge Striden imellem Danmark og Holsten-Gottorp. Han tilbød derimod Underhandling; den begyndte under Saxens, Brandenborgs og Keiserens Mægling 1687, og endtes 1689 (efterat to Begivenheder i 1688, Churfyrsten af Brandenborgs, Frederik Wilhelms, Død og Wilhelm af Oraniens Thronbestigelse i England, betydeligt havde forandret Danmarks politiske Stilling) med Forliget i Altona, (20. Jun. 1689) hvorved Hertug Christian Albrecht anden Gang fik sin Deel af Slesvig som souverain Fyrste restitueret. De politiske Forhold, Hertugdømmerne vedkommende, bleve i øvrigt omtrent som de vare, eller deres nærmere Bestemmelse i enkelte Punkter udsattes.

33. Med dette Forlig indtraadte nogle fredelige Aar for Danmark og Hertugdømmerne. Men Christian Albrecht døde 1694, K. Christian V. 1699; og under deres Efterfølgere vendte

---

131) Hegewisch. N. Gesch. IV. S. 299. En egen Overret og et Overconsistorium for Slesvig blev paa sammeTid oprettet paa Gottorp. Gebhardi dän. Gesch. II. (Allg. W. Hist. 33 Bd. S. 616).

Strid og Fiendskab imellem de to Fyrstehuse med lige Voldsomhed, og fremkaldt af samme Aarsager, tilbage. Uenigheden var allerede begyndt før Christian den Femtes Død. Hertug Frederik IV. af Gottorp, Christian Albrechts ældste Søn, var ved Faderens Død i sit fire og tyvende Aar. Han begyndte sin Regiering med at tage 500 Mand svenske Tropper i sin Tieneste, og med atter at opføre de sædvanlige Gottorpske Skandser. 1696 sluttede han et Forbund med Churfyrsten af Hannover, Ernst August, om 6000 Mand Hielpetropper; og oprettede selv to Regimenter. Efter Carl XI. Død 1697 begav han sig til Sverrige, hvis femtenaarige allerede regierende Konge, Carl XII., var hans Ven fra Drengeaarene. Hertugen ægtede 1698 den 12. Dec. den svenske Prindsesse Hedvig Sophie; og havde siden ingen anden Tanke i sit krigerske Sind, end at trodse Danmark, at befæste sin Uafhængighed, og udvide sin Magt i Hertugdømmerne. De her allerede i Christian den Femtes sidste Aar begyndte aabenbare Fiendtligheder (Kongen lod atter Hertugens Skandser indtage og sløife; Hertugen lod dem 1699 igien opføre og forøge med to nye) vare netop ved at udbryde i en Krig imellem Danmark, Gottorp og Sverrige, da Christian V. døde. (25. Aug. 1699.) Frederik IV. begyndte sin politiske Regiering med at slutte de følgerige Forbund med Kong August af Polen og med den russiske Czar Peter I. (25. Sept. 1699 og 30. Apr. 1700). Imedens Kongens Hær, under Hertug Ferdinand af Würtemberg, rykkede ind i Hertugens Lande, tredie Gang bemægtede sig de slesvigske Skandser, og indtog Gottorp Slot (April 1700) giorde Carl XII. uhindret Landgang paa Siælland, og ved, i Forening med en engelsk og hollandsk Flaade, at true Kiøbenhavn, tvang han uden Sværdslag Frederik IV. i Holsten til at undertegne Freden til Travendal, den 17. Aug. 1700. Den bekræftede Hertugens Landshøihed; den forsikkrede ham Rettigheden som Souverain til fuldstændig Væbningsmagt, (jus armorum)

og Ret til at holde en Armee paa 6000 Mand, hvoraf 3000 udenlandske hvervede Tropper, at anlægge Fæstninger, og at slutte Tractater med fremmede Magter. De øvrige Fredsvilkaar (den kloge gamle Cantsler, Baron Lilienkron, kunde Frederik IV. ikke see, at de ikke bleve endnu slettere) vare, i Sammenligning hermed, ikke betydelige; med Undtagelse af Artiklen (3) som ophævede den fælles Regjering over Staterne. Hertugen var selv meget misfornøiet med Freden, og sluttede 1701 under Sverriges Mægling et hemmeligt Forbund med Frankrige imod Danmark. Inden han dog fik Leilighed til at udføre sine politiske Planer og Drømme, havde han af utaalmodig Krigslyst begivet sig til Carl XII., der havde begyndt sin polsk-russiske Krig; og en Stykkugle endte hans Liv ved Clissow den 19. Jul 1702.

Under den derpaa indsatte Formynderregjering for Frederiks spæde Søn, Hertug Carl Frederik, som fra sit andet Aar blev med sin Moder i Sverrige, fuldendtes, hvad den afdøde Hertug havde begyndt. Dennes Broder, Coadjutor og siden Biskop i Lybek, Christian August, blev Bestyrer (Administrator) for Landene, og et Statsraad blev ham tilforordnet, hvori den i Sverriges Historie berømte og berygtede Baron Gørtz blev den egentlige Siel. Denne kloge, underfundige, samvittighedsløse Statsmand var og blev Danmarks bittre Fiende; som Præsident i Raadet sad den gamle, forstandige Wedderkopp, egennyttig og pengegjerrig, men tillige sparsommelig over Statens Midler, og en tro Tiener af Landet og sit Fyrstehuus; derfor en Modstander af Gørtz, og af hans Beskytters, Administratorens ødsle, uordentlige og ødelæggende Statshuusholdning. Enkehertuginden kaldte 1708 Administratoren og den hele Gottorpske Regjering til Stockholm, for at giøre Rede for deres uforsvarlige Styrelse. Forbittrelsen mod Wedderkop (som havde foranlediget dette) steg derved hos Gørtz til et uforsonligt Had, der siden (1709) paaførte Præsidenten en

Criminalproces, Fængsling og Inddragning af hans Godser og Eiendomme. Kun Frederik den Fierdes Mellemkomst reddede tilsidst Wedderkop fra at ende sit Liv under Boddeløren i Tønningen. Gørtz havde imidlertid, da han under disse Omstændigheder ikke troede sig sikker, indledet en hemmelig Underhandling med Kong Frederik; men nu døde Enkehertuginde Hedvig pludselig i Stockholm (den 21. Dec. 1708;) Carl den Tolvte fældede anden Gang i sit Liv Taarer ved hendes Grav; den gottorpske Regiering vendte tilbage til Hertugdømmerne, og Gørtz fik atter sin fulde Magt og Myndighed.

Tidligere Uenigheder i flere Aar (1701—1709) imellem det danske og det gottorpske Hof, om Coadjutoratet til Stiftet Lybek; om Grevskabet Rantzau; om Ophævelsen af den fælles Regiering, som Administratoren vilde sætte igiennem imod Ridderskabet, der understøttedes af Danmark; om Hertugens Navn i fælles udstedte Forordninger skulde trykkes med lige store Bogstaver, som Kongens („Fracturstriden", der var Aarsag til, at Landdagen blev opskudt i 8 Aar;) m. m. bilagdes omsider, efterat Gørtz og Administratoren en Tid havde begyndt at nærme sig Danmark giennem den hos Frederik IV. meget gieldende Reventlowske Familie. Den saakaldte Altonaiske (egentlig Rendsborgske) Reces af 21. Marts og 17. Jul. 1709 var mere mærkværdig ved dens hemmelige, end ved de bekiendtgiorte Artikler. Ved hine forenede begge Landsherrer sig om at ophæve Landdagene („die Formalitet eines Landtages") og herefter kun at ville sammenkalde en Comittee af Ridderskabet, som man ikke vilde tilstaae, andet end en raadgivende Stemme[132]). Den

---

132) „J. K. Maj. und J. Hochf. Durchl. versprechen einander, dass Sie Prälaten und Ritterschaft bei solcher Convocation nicht anders als ein *purum votum consultativum* gestatten; sonsten aber gar nicht zugeben oder nachsehen wollen, dass die der Landesfürstl. Hoheit

[illegible] Sverige. En [illegible] (af [illegible] endog sluttet [illegible] og [illegible] Convention af [illegible] indfandt Gertz sig [illegible] IV. i Flens- [illegible] Forsikkringer [illegible]

[illegible] angegriffen wer- [illegible] Holstein bestehenden [illegible] S. [illegible]

om Neutralitet, med Løftet: at den Gottorpske Hovedfæstning Tønningen aldrig skulde blive aabnet for de svenske Tropper. Men i Februar s. A. kastede den svenske Feltmarskal, Grev Stenbock, efterat have afbrændt Altona, sig uden Modstand ind i Tønningen; da Commandanten, General Wolf, havde Hertugens hemmelige Befalinger, at aabne ham Portene, naar han behøvede og forlangte det.[133] Steenbock blev indsluttet i Tønningen af en overlegen Krigsmagt; og Frederik IV. indtog Bispedømmet Lybek og de Gottorpske Lande, som han ved Patent af 13. Marts 1713 tog i Besiddelse. Gørtz indfandt sig derpaa hos Kongen i Husum, hvor han lovede at formaae Stenbock til at overgive sig; hvorimod Kongen gav Løfte om Fred med Hertugen, og at give ham sine Lande tilbage. Gørtz ilede til Tønningen, (30. Marts) men bestyrkede tværtimod Stenbock i, at holde sig til det Yderste, i Haab om Undsætning. Denne kom ikke, og Stenbock maatte 6 Uger efter overgive sig med sin hele Armee. (16. Mai.) Gørtz bevarede endnu sin Maske, og anholdt, i Følge Kongens Løfte, om Hertugens Restitution; Kongen af Preussen mæglede i Underhandlingerne, og Frederik IV., der ønskede Fred i Hertugdømmerne, indrømmede ikke allene Administratoren Stiftet Lybek, men yttrede sig endog tilbøielig til at restituere alle Hertugens erobrede Lande, under det Vilkaar, at han vilde lade Tønningen besætte af neutrale Tropper. Dette fraraadede Gørtz af al Magt, og vidste at hindre det. Den paa ny beleirede, af Hertugens Tropper under General Wolfs Befaling forsvarede Fæstning, maatte omsider overgive sig den 7. Februar

---

[133]) Ikke allene ved en Skrivelse af den umyndige Hertug Carl Frederik til General Wolf, af 23. Jul. 1742; men ifølge en hemmelig Convention imellem Administratoren Hertug Chr. August og General Steenbock, sluttet den 21. Jan. 1723. (Hansens Staatsbeschreib. von Schlesw. S. 783.)

1714. Den i mere end fire Aar haardt fængslede Olding, Præsidenten Wedderkop, fik nu sin Frihed; Tønningen blev for sidste Gang sløifet; og hos Commandanten fandt man Hertugens og Administratorens Befalinger og andre Papirer, som lagde det Gottorpske Hofs Forbindelser med Danmarks Fiender for Dagen [134]). Frederik IV. fandt nu ingen Anledning til at kalde sin ved Patentet af 13. Marts 1713 kundgiorte Occupation tilbage. Den hele hertugelig-gottorpske Deel af Hertugdømmet Slesvig vedblev under Krigen at være i Kongens Besiddelse. Hertug Carl Frederik, endnu bestandig i Sverrige, tiltraadte vel som myndig Regieringen, men uden Lande, den 28de Januar 1716. Et Par Aar efter, (den 11te Dec. 1718) faldt Carl XII. ved Frederikshald. Den svage, ved Carls Død reent nedslaaede Hertug af Gottorp havde ikke Mod til, i Spidsen af Hæren, at forsikkre sig den svenske Krone, som han dog siden længe stræbte efter; og Gørtz maatte, efter en skammelig Proces, bøde med Livet for sin Troskab imod Kong Carl.

Frederik IV. havde mistet sine to farligste Fiender. Efter Carl den Tolvtes Fald og Ulrika Eleonores Thronbestigelse, blev det ikke vanskeligt at bringe Freden i Stand, som man fra begge Sider ønskede. Vi maae her forbigaae Alt hvad der hører til Beretningen om hvorledes Peter den Førstes russiske Politik en Tid lang brugte, snart Carl den Tolvtes uboielige Jernvillie, snart Frederik den Fierdes, uagtet adskilligt Krigshelد, ved forviklede Forbund og politiske Forhold, vanskelige Stilling, til sine egne Hensigters Fremme; eller hvorledes

[134]) Gørtz troede sig sikker fra den Side, da han havde ladet sig udlevere, Originalerne af disse Breve af Gen. Wolf; men denne havde været klogere, end den listige Gørtz. Han havde forinden til sin egen Sikkerhed, skaffet sig og giemt verificerede Copier. (P. v. Kobbe, Schlesw. Holst. Gesch. von 1694 bis 1808. S. 71.

Europas store Magter ogsaa denne Gang afgiorde, hvad Sverrige og Danmark ved Freden maatte indgaae. Den blev sluttet under engelsk og fransk Mægling den 14. Jun. 1720 i Stockholm; og endelig, med nogle Tillæg, stadfæstet paa Frederiksborg den 14. Jul. s. A. Danmark gav sin Deel af Pommern indtil Pene-Floden, tilligemed Rügen, (hvilken Erobring efter Stralsunds Overgivelse, d. 23. Dec. 1715, i Følge en Forening med Preussen, var afstaaet til Frederik IV.) tilbage til Sverrige; hvorimod denne Magt frasagde sig Toldfriheden i Øresund, og forsikkrede Danmark, aldrig at ville hindre det i Besiddelsen af Hertugdømmet Slesvig (den eneste og absolute Betingelse, under hvilken Frederik IV. vilde afstaae Pommern.) Denne Besiddelse var allerede, ved en Tractat af 14. Jul. 1710, med Churfyrst Georg af Hanover bleven garanteret Danmark. Til ham, som Konge af Storbritanien, under Navn af Georg I., havde Frederik IV. end videre (ved Tractat 26. Jun. 1715) afstaaet de fra Sverrige erobrede Stifter Bremen og Verden, imod en Godtgiørelse i Penge; og Georg I. havde bestyrket sin tidligere Garantie ved en en yderligere Forsikkring af 12. Oct. 1719[135]). Besiddelsen af Hertugdømmet Slesvig, og hele Fredstractaten med Sverrige, blev garanteret ved særskilte Acter af Storbritanien den 26. Jul. og af Frankrige, den 18. Aug. 1720. I et sildigere Forsvarsforbund imellem Kongerne Frederik IV., Ludvig XV. og Georg I. af 16. April 1727, tilsagde de to sidstnævnte Magter, i Følge af de tidligere Garantier, Kongen af Danmark aarlige Subsidier paa 4 Aar, for at kunne samle en Hær paa 30,000 Mand til Forsvar af Hertugdømmet og af Neder-Saren imod muelige Fiendtligheder fra Ruslands og dets

---

135) En saadan omtales hos Gebhardi, Allg. W. Gesch. 33ster Th. S. 750.

Allieredes Side. En Forbunds- og Subsidie-Tractat imellem Danmark og Frankrige af 15. Marts 1742 fornyede og stadfæstede atter denne Magts Garantie af Slesvig.

34. Da imidlertid Frederik IV. allerede ved Fredsslutningerne af 14. Jun. og 14 Jul. 1720 havde sikkret sig baade Sverriges Neutralitet i Sagen, og to europæiske Hovedmagters Garantie af Hertugdommets Besiddelse, som Deel af den danske Krone, fandt han det at være Tid til, som Regent at kundgiøre denne Erhvervelse i Landet selv paa sædvanlig Maade, ved et aabent Brev og en Hyldingsact. Det var i Aaret 1721 ved Patent af 22. August, at Kongen løste samtlige Indbyggere i den hertugelige Deel af Slesvig fra deres Troskabsed til den forrige Landsherre, og indkaldte det slesvigske Ridderskab og Deputerede fra Geistligheden, til at aflægge Hyldingseden til Kongen, hvilket paa høitidelig Maade foregik paa Gottorp Slot den 4de September, i Overværelse af Kronprinds Christian. Hyldingen blev derpaa, ved udnævnte Commissarer og Amtmændene i den forrige Gottorpske Deel, modtaget af samtlige Stænder og Indbyggere i Stæderne og paa Landet.

I det ovenanførte Patent og i den almindelige Formular for Hyldingseden, har Kongen med klare Ord benævnet den fyrstelig-gottorpske Andeel af Hertugdømmet Slesvig „en i besværlige Tider paa ulovlig Maade fra Kronen Danmark afreven tilhørende Deel (Pertinens), hvilken han nu igien tager i Besiddelse;“ og „eftersom nu den evige, uforstyrrede Besiddelse af og Herredømme over hele Hertugdømmet Slesvig, og følgelig ogsaa over den forhenværende fyrstelige Deel af samme er forsikkret ham,“ ved Fredsslutningen med Sverrige af 1720, og ved de to mæglende Magters Garantier: har Kongen nu besluttet, som det i Hyldingsformularen hedder „at forene samme Andeel af Hertug-

dømmet Slesvig med sin egen," og hver enige i gjøre at incorporere den i sin Krone, som et gammelt, ved Fiendernes Tvangsfald (injuria temporum) afsondret Stykke[120])." I disse Udtryk har Kongen tydeligt erklæret, at han i sin Egenskab af Landsherre ansaae det hele Hertugdømme, som en Statsdeel, med sin Krone, o: med sit Rige, eller det hele Samfund af Lande, som han beherskede. Ved Krigens Ret havde han inddraget den gottorpske Andeel af Slesvig, hvis Landsherre maatte betragtes og betragtede sig ikke som souverain og regierende Fyrste i denne Andeel. Krigens Grund (ratio belli) var de Gottorpske Hertugers, og navnligen Formynderregieringens, Administrators og Hertug Carl Frederiks fiendtlige Adfærd, Handlinger og Anslag med Danmark, og Forbund med Kongens Fiender. Den ved Krigsmagt og militaire Operationer (Tønningens Beleiring og Indetagelse f. Ex.) iværksatte Occupation af den hertugelige Andeel af Slesvig, de paafølgende Begivenheder, og den ham af europæiske Magter forsikkrede Besiddelse af det indtagne Land, gave Kongen yderligere Grund og Ret til at disponere over denne Landsdeel. Dette giorde han ved atter at forene den med den øvrige Deel af Slesvig, hvorover de danske Konger allerede regierede som souveraine Landsherrer, siden det danske Rigsraad (omtrent 1658) indrømmede K. Frederik III. denne Ret for ham selv og hans Efterfølgere.

Kongen erklærede saaledes ikke det hele, nu atter samlede Slesvig for en dansk Provinds, (som Sicelland, Jylland, o. s. v.) men for et dansk, eller med den danske Krone forenet Hertugdømme. Dette klart fremtrædende Forhold har

120) De ovenanførte Steder ere ordret oversatte efter den authentiske Text af Patentet og Arvehyldingen, som er aftrykt i Resultaterne af Commissionens Betænkning. (Ny Collegial-Tidende 1846. Nr. 31, S. 526 og 565).

aldrig været misforstaaet eller omtvivlet i den europæiske Statsret, inden man i den sidste Tid har fundet Anledning til at ville give det andre Udtydninger. Der siges nu: „Kongen giorde ikke andet end tage den gottorpske Deel i Besiddelse, og at forene denne med sin egen.“ Dette giorde han; men netop derved blev Kongen af Danmark og Norge, der allerede regierede over en Deel af Slesvig, souverain Hertug over hele Slesvig; og han forenede dette Hertugdømme — ikke med det tydske Rige eller med sin Andeel af Hertugdømmet Holsten, som var et tydsk Rigslehn; men med sin Krone, eller med sit hele Rige og sine øvrige Arvelande[137]). Han modtog tillige i Slesvig Arvehyldingen, eller en Hylding for „sig og sine Arve-Successores i Regieringen, secundum tenorem legis Regiae.“ Da man ved *lex Regia* aldrig har forstaaet andet end Frederik den Tredies Grundlov af 1665, bekiendt under Navn af den danske

137) Dette siges klart og udtrykkeligt i de ovenanførte Ord af Hyldingsformularen, der naturligviis, som Statsact, har samme Gyldighed som Patentet. De, som anvende megen Ordklogt paa at ville af Patentet og Maaden, hvorpaa Ordet incorporere her er brugt, udlede, at dette kun gaaer ud paa en simpel Forening imellem den kongelige og hertugelige Deel af Slesvig, gaae meer end billigt den fuldstændigere udtrykte Sætning i Hyldingseden: „und dero Crone, als ein altes, injuria temporum abgerissenes Stück, auf ewig wieder zu incorporiren“ forbi. Her er det tydeligt nok sagt: den fyrstelige Andeel har forhen været under den danske Krone; nu efterat have forenet den med sin egen Deel, hvorover Kongen allerede var souverain Herre, incorporerer han hiin Deel atter i Kronen ɔ: Riget eller Staten. — Naar man nu endog, tilligemed Ordklogten, vil anvende det danske Sprogs Analogie i en Ordstrid, bør man i det mindste kiende dette Sprogs Brug bedre end Hr. K. Samwer, der ligefrem vil overføre den franske Sprogbrug i den danske. „Man sagt im Französischen „incorporer un peuple avec un autre,“ und im Dänischen „indlemme med.“ („Die Vorgänge des Jahres 1721,“ 2c. von K. Samwer. S. 33.) Det sidste er udansk; man siger paa Dansk kun „at indlemme i,“ hvorom bl. a. Videnskabernes Selskabs og Molbechs danske Ordbøger, ved flere Exempler og Skriftsteder, kunne overbevise Vedkommende.

Kongelov, kan Meningen af dette Sted, hvis det skal have nogen, ikke være anden, end den: at Kongen lod sig hylde i Slesvig efter Kongelovens Arvefølge, eller at Hyldingseden i den Henseende aflagdes efter denne Lov i Slesvig, paa samme Maade, som det før var skeet i Danmark og Norge. — Vi have her kun at giøre med den historiske Beretning af et Factum; at undersøge og fremstille de statsretlige Virkninger og Følger af dette Factum, ligger udenfor disse Blades Formaal.

Det vil derimod tilhøre samme, endnu med et Par Ord at tilføie, hvorledes den af Frederik IV. bevirkede og udførte Samling eller Forening af hele Hertugdømmet Slesvig, som en Deel af hans Rige, eller af den danske Krone, blev aldeles fuldstændig ved Indlemmelsen af de Smaadele udenfor den Gottorpske Deel, hvilke endnu tilhørte andre af de hertugelige Linier, der nedstammede fra fire Sønner af den, d. 9. Oct. 1622 afdøde Hertug Hans den Yngre, en Søn af Christian den Tredie og Stifter af den sønderborgske Linie. Dertil hørte først den hertugelig-norborgske Deel af Øen Als, som Frederik IV. ved to forskiellige Fordrag (1723 og 1729) med det Ploenske Huus, som daværende Besiddere af Norborg, erhvervede. Dernæst erhvervede K. Frederik V. i A. 1749 ved Kiøb af Hertug Frederik af Holsten-Glücksborg den mellemste Deel af Øen Ærrøe, med Staden Ærrøeskiøbing. Saaledes var i Hertugdømmet Slesvig endnu kun den lille Lehnsdeel tilbage, der var i den glücksborgske Linies Besiddelse. 1756 afstod den augustenborgske Linie til K. Frederik V. sin Arveret til de glücksborgske Lande (saavelsom til de Ploenske) imod nogle kongelige Godser paa Als, der overlodes (dog under kongelig Souverainitet, som mandlige Lehns- eller Fideicommisgodser) til den daværende Hertug Frederik Christian af Augustenborg; og i Følge heraf tilfaldt den Glücksborgske Lehnsdeel af Slesvig (Nybøl-Herred i Sundewitt, og Ry-

Kloster, eller Munkebrarupherred, i Angeln) Kong Christian VII., da den sidste Hertug Frederik Henrik Wilhelm af Holsten-Glücksburg 1779 afgik ved Døden[138]). Saaledes var endelig, 289 Aar efterat Hertugdømmet Slesvig første Gang blev sønderlemmet, hele Landet, ved de danske Kongers, fra Occupationen 1713 fastholdte politiske Formaal, atter samlet og forenet under een Landsherre.

35. Da Kong Frederik IV. 1721 forbandt de to Hoveddele, hvori Slesvig var adsplittet, og indlemmede det hele Hertugdømme i sit Rige, lod han det endnu beholde Lovgivning, Retspleie, Kirke- og Communalforfatning, Skattevæsen, Matrikel, kort Alt hvad der tilhørte Landets indre Forfatning og Bestyrelse, i uforandret Stand. Hvad Slesvig i disse Forhold havde tilfælles med Holsten, blev saaledes urørt; og de Forandringer som Regenterne i Tidernes Løb have indført, have i de vigtigste og væsentligste Tilfælde, med Undtagelse af locale og specielle Foranstaltninger, overhovedet ligeledes været de samme for begge Lande; for saa vidt de offentlige Foranstaltninger og Indretninger, eller Administrationsforhold, fra ældre Tider, vare de samme i Slesvig, som i Holsten. De danske Konger have saaledes hverken paatvunget Hertugdømmet Slesvig danske Institutioner, hvor intet af saadanne meer var tilbage; hindret eller ophævet sociale Forbindelser med Holsten, hvor de virkelig havde fundet Sted;[139])

138) Den nærværende Glücksborgske Linie, er, som bekiendt, Linien Holsten-Beck (benævnt efter et Gods i Westphalen) der stammer fra en sønderborgsk Prinds August Philip, død 1675, og som K. Frederik VI. 1825 tillagde Titel af Hertuger til Holsten-Glücksborg.

139) Saaledes bevilgede Christian VI. d. 27. Jun. 1732 at den stedfindende »nexus socialis« imellem Ridderskabet i Hertugd. Slesvig og Holsten fremdeles maatte blive ved Magt, for saa vidt „en saadan nexus ikke præjudicerede Kongen, som souverain og eneste Landsherre over Slesvig.« Denne nexus socialis gik iøvrigt ikke videre, end til Deelagtighed i visse Rettigheder med det holstenske Ridderskab (fornemmelig fælles Adgang til de adelige Frøkenklostre.) Christian VI. havde d. 12. Marts 1731 særskilt confirmeret det Slesvigske Ridder-

eller arbeidet paa en national Sammensmeltning imellem Slesvig og Danmark.

Det er endog saa langt fra, at den danske Regiering efter 1721 har beskyttet Nationaliteten i det danske Folkesprog, som endnu hersker i saa stor en Deel af Slesvig, at man ikke blot har beholdt Tydsk som det eneste officielle Sprog i Love, Anordninger og alle Meddelelser fra Regiering og Øvrighed; men endog ved al Rettergang i hele Landet, baade ved Over-Retter og Under-Retter. Fremdeles vedblev Underviisningen i de lærde Skoler og ved begge Hertugdømmers eneste Universitet at være tydsk; ja man vedblev ogsaa at lade det Høitydske være Kirke- og Skolesprog i mange Sogne, hvor Almuens Modersmaal er den jydsk-danske Mundart. Naar vi derfor endog see, at Christian VI. (endskiøndt denne Konge selv altid talte og skrev Tydsk) virkelig tænkte paa at indsætte det danske Sprog i dets naturlige Rettigheder hos den dansktalende Deel af Slesvigs Indbyggere,[140]) og saaledes f. Ex. 1739 befalede, at alle Præstekald og Skole-Embeder saavidt muligt skulde besættes med Personer, som vare saa færdige i Tydsk og Dansk,[141]) at de kunde besørge deres Embede i begge Sprog: saa kom denne Kongens Hensigt dog ligesaa lidt til virkelig og varig Udførelse, som dette er skeet med nogen lignende Anordning og Regieringsforanstaltning i nyere Tider,

---

skabs Privilegier, under ovenanførte Restriction; og paa samme Maade, og ligelydende, ere alle senere kongelige Confirmationer af bemeldte Privilegier. (Wimpfen Gesch. Schleswigs. 1839. S. 286. 341.)

140) »Da Ihro K. May. allergnädigste Intention dahin gehet, die in ziemlicher Abgang gekommene dänische Sprache in dem Herzogthum Schleswig nach und nach wieder zu introduciren:« o. s. v. (En Conseil-Resolution af 26. Oct. 1739.)

141) Jvf. Beretningen og de vigtige og interessante Actstykker herom, meddeelte i Werlauffs det danske Sprogs Hist. i Slesvig S. 100—121. (Under Frederik V. befaledes ved Rescript til det Theolog. Facultet af 1758: at »Slesvicenses, som rette Danske, skulle kunne nyde Communitetet« (ved Kiøbenhavns Universitet.) Werlauff. S. 125.

efterat en kongelig Befaling 1807 havde bestemt, at alle Anordninger og Patenter for Hertugdømmet Slesvig herefter skulde bekiendtgiøres baade paa Dansk og Tydsk.

Man har længe ikke villet, siden ikke kunnet hindre, at da Hertugdømmet i alle Regieringsforhold og administrative Hensyn, vedblev at være adskilt fra Kongeriget, og at betragtes som en tydsk Provinds eller Deel af Monarchiet, vedligeholdt ikke allene den holstenske Suprematie over Slesvig sin gamle Betydning, men nedtrykte endnu stærkere og dybere de levnede Rester af selvstændig Nationalitet i dens danske Elementer — saameget lettere da disse vare fortrængte og udelukkede fra enhver Udvikling af høiere Cultur og Intelligents. Man har derfor ogsaa maattet see, at imedens der endnu i Midten af det 17de Aarhundrede, endog i Staden Slesvig, nu og da tryktes danske Bøger, var det hele Hertugdømmes Deeltagelse i den danske Literatur, i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede, saa at sige aldeles ingen i Landet selv. Imedens i et Antal af maaskee over 150 af Slesvigs 260 Kirkesogne Almuen endnu taler den sønderjydsk-danske Mundart, kalder man Sønden for Eideren Slesvig „et oprindelig tydsk Land", hvor en Propaganda vil indsmugle det danske Sprog; og dette har man kunnet, fordi det først er i de sidste bevægede Tider, med en uklar og skyfuld Horizont, at den undertrykte Rest af dansk Nationalitet i Slesvig igien har begyndt at faae eget Mæle og lydelig Røst. Det vil vise sig, om den, under stærke politiske Giæringer og Udviklinger, vil vinde Styrke nok til at blive hørt over Europa. Da vilde det ogsaa høres gientaget af kraftige Stemmer fra den danske endnu levende Folkestamme i Slesvig: I 125 Aar har Hertugdømmet, under Beskyttelse af Europas Stats- og Folkeret, udgiort en selvstændig organisk Deel af det danske Monarchie. Kun en Statsopløsning, eller fremmed Vold og Erobring, kan endnu engang afrive Slesvig fra Danmark, den ene Halvdeel af den jydske Halvø fra den anden.

Om de tre uadelige Stænders Deeltagelse i Danmarks og Norges Statsanliggender, fra Rigsdagen 1523 til Rigsdagen 1660.

Af
Mag. P. F. A. Hammerich.

(Med et Tillæg af Actstykker og Documenter.)

Siden Professor Larsens og Justitsraad Jacobsens grundige Undersøgelser er et klarere Lys blevet udbredt over Stændernes Deelagtighed i Statssager giennem det Tidsrum, som her er Gienstanden for vor Betragtning. Imidlertid er dog meget endnu i denne Henseende dunkelt, og mange Spørgsmaal fremstille sig for den, der nøiere studerer hiint Tidsrums Historie. Under Beskiæftigelsen med denne stødte jeg derfor ogsaa paa Dunkelheder, hvilke de hidtil bekiendte, trykte Skrifter ikke kunde opklare mig. Jeg søgte Adgang til Bibliothekernes og Archivernes Skatte, og erholdt den med stor Beredvillighed af de offentlige Auctoriteter. I den første Deel af Tidsrummet flyde vel ogsaa her Kilderne sparsomt; men jo længere man rykker frem i Tiden, desto rigere blive de og bringe Grandskeren en Mængde nyt Stof. Men det, jeg saaledes fandt paa mit Krydstog mellem vore haandskrevne Samlinger, har jeg i nærværende Afhandling forenet med det allerede forhen bekiendte, for at give en sammenhængende Fremstilling af mit Emne.

Alle statsretlige Bestemmelser for den dansk-norske Stat ere giennem vort hele Tidsrum ligesaa vaklende og usikkre som dengang overalt i Europa. Den nærmeste Kilde til disse ere vore Kongers Haandfæstninger og de af dem givne Privilegier;

men hvor unøiagtige og mangetydige ere ikke disses Udtryk? Historien, der viser, hvorledes de i det virkelige Liv forstodes, er deres eneste rette Fortolker.

Spørge vi da Historien om de danske og norske Stænders politiske Rettigheder, svarer den os, at Stænderne dannede den lovlige Grundmagt, hvorpaa Samfundet med alle sine øvrige Magter hvilede. I det mindste ved hvert Kongeskifte kunde de, hvis de vilde, forandre hele Forfatningen, og Historien viser, at der kom Tider, da de vilde det. Saadanne Tider traf ind i Revolutionerne af 1536 og 1660, og begge Gange blev Stændernes Berettigelse til at giøre hvad de giorde erkiendt. I det første Tilfælde, hvor de for øvrigt vare i Eenhed med Samfundets andre Magter, med Kongen og Rigsraadet, erkiendtes Berettigelsen ved Christian den tredies Buursprog i Kiøbenhavn. Men i det sidste Tilfælde erkiendtes den af en af det Nyes ivrigste Fiender, Rigsraaden Gunde Rosenkrands. Ikke anende de Begivenheder, hvis Fylde var nær, skrev han nemlig i en af sine Betænkninger: „Derfor kan Intet medrette enten forandres, som vores fundamental Constitution vedkommer, ei heller gives eller tages nogen Stand sin Frihed og Privilegier, uden til et General- og almindeligt Møde, at Alle og Enhver dermed ere tilfreds og det samtykke“[1]). — Hvorledes nu Stænderne brugte den saaledes erkiendte Berettigelse, om de vare som den vaagne, eller som den slumrende Løve, vil den følgende Udvikling vise.

Stænderne bestode af de fire, i alle Middelaldersforfatninger fremtrædende Afdelinger. Men af dem er Adelen her ikke Gienstand for disse Undersøgelser, uden forsaavidt som den hænger sammen med de tre uadelige Stænder. Dens Betydning i Staten er erkiendt og snarere overvurderet, end

[1]) Ms. af den gamle Kongel. Samling, paa det st. Kongel. Bibliothek, 4to, 2698.

undervurderet; thi, naar vi, som vi bør, udtage Rigsraadet som en egen Stand af Adelens Samfund, staaer den egentlig kun med Hensyn til dens i stadig Udøvelse værende Selvbeskatnings-rettighed høiere end de andre Stænder.

Vor Undersøgelse deler sig i tre Hoveddele, bestemte ved Tidernes forskiellige Charakteer. Den første Afdeling er en Overgangstid fra 1523 til 1536; den anden, som viser os Stændermagtens laveste Ebbe, gaaer til 1625; og den sidste, som viser os Stændernes bestandig stigende Indflydelse, ender brat 1660.

Dog, førend vi gaae over til Skildringen af de tre Afdelinger, maae vi med et Par Ord let berøre de uadelige Stænders Deeltagelse i den dømmende Myndighed.

Ved Underretterne var deres Indflydelse størst; paa Bythingene dømte Borgeren, ved de geistlige Retter Geistligheden, og paa Landet bevarede Bønderne som Bisiddere, Sandemænd, Nævninger og som Rebningsmænd ikke faa Levninger af gammel Domsret. I Egne, der laae mere afsides, og hvis Naturbeskaffenhed og Folks Charakteer giorde Adelens Indtrængen vanskeligere, for Exempel i Bleking[2]), kunde man paa Frederik den andens Tid endnu see Folket som i Oldtiden dømmende sig selv; men paa de fleste Punkter, baade paa Landet og i Stæderne, havde Adelen en stor Indflydelse, da Valget af Herredsfogeder og Byfogeder laae i dens Hænder, og Landsdommerne næsten altid toges af denne Stand.

Det var oftest adelige Herrer, der sade i Kongens Retterthing, Rigets høieste Domstol; dog kunde man ogsaa her træffe, som tilkaldte Dommere, Borgere, Priorer, Professorer, Præster, Byfogeder og Herredsfogeder, Borgermestere, Raad-

²) Citatet, der beviser dette, er mig ubeldigviis forkommet. Jeg husker kun, at det var hentet fra Geheime-Archivet.

mænd og simple Borgere[3]). Og for disse mødte selv Kongen giennem sin „Fuldmægtig;“ saaledes i den bekiendte Sag, som K. Christian IV. 1627 førte med Fru Anna Lykke, i hvilken 14 Geistlige og 14 Adelsmænd sade i Retten.

---

1. Tidsrummet fra 1523 til 1536.

Det er Frederik den Førstes og Grevens Feides Epoke, der ligger for os; hiin interessante Tid da Elementerne, som dannede Statsverdenen, vare komne i Brand og deres Opløsning nær. Bevægelserne for Frihed i Kirken, og for Frihed og Liighed i Staten, tørnede med Vælde mod de gamle Grundmure, og Kirkens faldt, medens Statens vel rystedes, men dog bleve staaende. I saadanne Tider stille altid Modsætningerne sig skarpt mod hinanden.

Der gaves en Centralmagt med aandig Berettigelse ligeoverfor Stændernes Particularisme; men der var uheldigviis bestandig Strid mellem dens to Bestanddele, Kongen og Rigsraadet. Kongen, forbunden baade i Danmark og det endnu selvstændige Norge, til at „styre og regiere Landene“ med Rigens Raad, fandt et saadant Forhold altfor besværligt, og Frederik I. erklærede: „han var af ganske Hu og Hierte aldeles vel tilfreds med, at Raadet tog Riget og selv styrede og regierede“; eller ogsaa: „at det forligede sig med en af hans to unge Herrer Sønner om Regimentet“[4]). Imidlertid vedblev han dog at regiere indtil sin Død; men da tog ogsaa Rigsraadet alene Tøilerne med de høie Forestillinger: „at de havde Ret at kaare

[3]) Rosenvinges gamle Domme I. D. p. XXII.
[4]) Ny Danske Mag. V. 37.

til Konge, hvem de vilde og naar de vilde, og vilde de aldrig have Konge, da stod det til dem"⁵).

Ligeoverfor dette stolte Raad af geistlige og verdslige Herrer stode Stænderne, iversyge for deres particulære Friheder, men indbyrdes hadende hinanden, og Demokraterne ofte med Sværdet i Haand mod Aristokraterne, der i det Hele begunstigedes af Centralmagten Deres mangfoldige Privilegier, om hvilke de hos os, som overalt i Middelalderen, havde dannet sig i fire enkelte Stænder, vare i denne Overgangstid endnu til; skiøndt Kongerne havde begyndt med ikke længer ubetinget at stadfæste dem, og Reformationen truede Geistlighedens. Ifølge Frederik den førstes Haandfæstning vare de berettigede til Deeltagelse i Lovgivningen og Beskatningen; en Lov fik først Gyldighed „naar Landet vilde derved tage", og Skatter kunde ei paalægges „Almuen og Kiøbstæderne uden Prælaters og Ridderskabs Tilladelse, og nogen Almues Samtykke" Ogsaa til at deeltage i Kongevalget maatte de erkiendes kaldede. Borgerne, endnu i Besiddelse af megen communal Frihed, havde Tilladelse til at afhandle deres Anliggender i aarlige provindsielle Sammenkomster.

Dog maae vi bemærke, at disse Rettigheder allevegne i Middelalderen maae betragtes mere fra den negative, end fra den positive Side. De vare erholdte af Stænderne og udovedes af dem, mere for at hindre Indgreb i Privilegierne, end for positivt at tage Deel i Statsstyrelsen. Desuden vare aarlige Rigsmøder for længe siden komne af Brug; man havde tildeels fundet andre, for Centralmagten lettere Veie at bringe Stænderne til at give deres Minde til offentlige Forholdsregler. Stæderne, det egentlige Grundlag for frie Stænder, vare uden synderlig Handel, og følgelig ogsaa uden synderlig

⁵) Danske Mag. 3die Række. I. 11.

Anseelse; Bondestanden var forknyttet. Den nøie Sammenhæng mellem Adelen og Rigsraadet, der valgtes af dens Samfund, hindrede ogsaa Stændermagtens frie Udvikling i et Underhuus. Thi det var ikke Tilfældet i Norden som i England, at de ældste Sønner af Familien vare fødte Lords og dannede et Overhuus, og at de yngre Sønner derfor, som en ringere Adel, sluttede sig sammen med de borgerlige Stænder.

Spørge vi nu, hvilke Leiligheder der aabnede sig for Stænderne til at udøve de dem tilsikkrede Rettigheder, da henvises vi til de almindelige Stænderforsamlinger, til særskilte Forsamlinger af en enkelt, eller flere enkelte Stænder, til provindsielle Møder af alle, eller af enkelte Provindsers Stænder; og endelig til de særskilte Forhandlinger, der, uden nogen egentlig Sammenkaldelse, førtes af Regieringsmagten med en enkelt Stand eller en Deel af samme.

Frederik den førstes Regiering aabnedes med et Rigsmøde i Roskilde 1523[6]). Et lignende Møde var paatænkt, at skulle holdes i Kiøbenhavn 1524 ved Pintsedag, hvor i det mindste Borgerne skulde repræsenteres[7]); men vi høre Intet om at det virkelig blev holdt. Derimod bliver det sandsynligt, at der i Forening med Kong Frederiks Kroning i Kiøbenhavn 1524 holdtes en almindelig Stænderforsamling, thi Rigsraadet havde andraget derpaa[8]) Hvitfeldt fortæller ogsaa, at alle Stifter og Kiøbstæder ved Kroningsmødet fik deres Privilegier stadfæstede, hvoraf kan sluttes, at deres Sendebud maa have mødt der[9]); og Bønder synes, efter et i Geheimearchivet bevaret Brev, at skulle møde sammen med Kongen i Kiøbenhavn, omtrent ved

[6]) See Frederik den førstes Haandfæstning i Badens hist. Afhandlinger III. 72 og flg. Om at Almuen samtykkede med i Valget, see Christiern den andens Archiv af Eldahl 702.

Geh.-Archiv: Mogens Gøyes Br. Løverdag i Paaskeugen 1524.

[8]) Danske Mag. V. 18.

...itfeldts Krønike. Fol. Udg. 1652 p. 1269.

denne Tid[10]. Hvorvidt Mødet i Bergen 1524[11], hvor Normændene erkiendte Kong Frederik, var et almindeligt Stændermøde for Norge, er tvivlsomt; men 1526 holdtes en dansk Rigsdag i Odense[12], og den i Reformationshistorien bekiendte Forsamling i Kiøbenhavn 1530 synes at have været et Rigsmøde, hvor i det mindste Geistligheden og Adel og Borgere forsamlede sig[13]. 1531 samlede Christiern den Anden de norske Stænder om sig i Opslo; og Herredagen i Kiøbenhavn 1533 tør man vel antage for udviklet til en Rigsdag, da man veed, at baade Geistlighed, Adel og Borgere, i det mindste fra Kiøbenhavn og Malmø, her gave Møde[14].

Til provindsielle Stændermøder kunne vi henføre de, i Anledning af Borgerkrigen nu saa hyppige Hyldingsforsamlinger, der især forekomme i Aarene 1523, 1534, 1535. En interessant Fortælling om Fremgangsmaaden ved disse er os bevaret med Hensyn til Jemtlands Hylding af Frederik den Første[15]. At der under Urolighederne er holdt Provindsmøder ogsaa i andre Anliggender, bliver meget rimeligt; men for vist vide vi kun at sige om Mødet 1535 paa Siællandsfarernes Landsthing i Ringsted, og om et endnu for hele Øst-Danmark i Aaret 1534[16].

Ofte have Herredagene, eller Rigsraadets Møder, faaet en mere almindelig Charakteer, naar nemlig en enkelt Stands Deputerede bleve tilkaldte. Adelen træffe vi hyppig her, og

---

10) Geh.-Archiv. Bierreherrers Brev St. Hans Aften 1521. Tillæg Nr. 1.
11) Om Tiden, da det holdtes, see Nor 2, IV, 510 og flg.
12) Ny Danske Mag. V. 103.
13) See Forord. af 1530 Rosenvinges gamle danske Love 4, 141.
14) Ny Danske Mag. V. 226, og flg.
15) Norske Samlinger I. 70.
16) Ny Danske Mag. V. 141 Geh. Archiv, Klevenfeldts Samlinger: Familien Gyldenstierne, see Tillæg Nr. 2.

jeg vil blot nævne det indholdsrige Valgmøde i Ny 1534 Først i Aaret 1535 udskrev Grev Christoffer et Møde af Øst Danmarks Stæder i Kiøbenhavn.[17] Deputerede fra Danmarks Stæder indkaldtes af Christian den tredie til Roskilde, St. Clements Dag, rimeligviis 1535, for „der at handle med Rigens Raad om dette Riges Bestand og Bedste".[18] 1531 vare Udsendinger fra de jydske Bønder tilsagte at møde paa Odense-Herredag, og begierede Underviisning om, hvorpaa de skulde stemme, inden de lode sig give Fuldmagt;[19] og 1535 bleve blekingske Bønder stævnede til Kongen.

Repræsentationen ved disse Møder var talrig; og mødte Borgerne med deres Byes, og Bønderne med deres Herreds Segl,[20] for at trykke Lovlighedens Stempel paa de Bestemmelser, de indgik. Til Roskilde 1535, ligesom til Kiøbenhavn samme Aar, indkaldtes 1 Borgermester og 1 Raadmand fra hver Stad; til Odense 1531 to Bønder af hvert Herred; ved en særegen Leilighed 4 Bønder af hvert Herred i Bleking;[21] til Opslo 1531 skulle „Bønderne af hvert Syssel fremsende 4 Fuldmægtige", og „Borgemester og Raad nogle af deres Middel"[22].
Den lavere Geistligheds Repræsentation, som først udviklede sig med Reformationen, var derimod endnu ikke ordnet.

I Regelen udstedtes Indkaldelsesbreve, hvori de Gienstande, der skulde afhandles, rimeligviis nævnedes. Vi finde,

---

17) Ny D. Mag. V. 147.

18) Tegnelser over alle Lande I, 114.

19) Geh. Archiv., O. Billes, M. Gøyes og E. Lanners Br. feria sexta post festum Dionysii 1531, „Saa haffwe wii oc forfarett at bönder oc allmwge aff noghre herrede som erre tiilsagde, ij aff huertt hærredt at möödhe i othensszc, wilde oc wiidhe hwar paa the skulde nogett samtycke förre end the fiugge fuldmacht paa alles theres wegnæ."

20) Bierreherreds Brev St. Hans Aften 1521. Tillæg Nr. 1.

Jacobsens danske Skattevæsen, S. 83.

Hvitfeldts Krønike, Udg. 1652, (hvorefter her altid citeres) p. 1351.

at Bønderne 1531 besværede sig over, at dette ikke var iagttaget og forlangte „først at vide, hvad der skulde samtykkes“[23]). Fuldmagter udstedtes af dem, i hvis Navn de mødte. Ved Mødet foredroges Kongens eller Landets Hverv, eller „Ærinder“, hvorpaa hver Stand eller Menighed for sig tog sin Beslutning. Undertiden var denne Beslutning af en enkelt Commune bunden til hvad de andre Communer besluttede, eller af en enkelt Stand bunden til de andre Stænders Beslutninger. Saaledes forbandt Bierreherreds Bønder sig 1524 til at beslutte det samme som hele Skaanes Almue[24]), og Kiøbstæderne udfærdigede 1534 deres Samtykke „med saa Skiel, at menige Danmarks Riges Raad, Adel og Geistlighed det og indgaae ville“[25]). Ikke altid blev det Forlangte bevilget. Selv Bønderne vovede at giøre Vanskeligheder, som Bierreherreds 1524, der vægrede sig ved at sende deres Segl bort af Herredet; ja i Norge 1532, ved særegne Forhandlinger om Skat paa Sognedals Thing, negtede Bønderne med „samdrægtig Mund og oprakt Værge“ at udgive denne[26]). Forgieves formanede Kongens Embedsmænd dem til at tænke paa, at ikke „Hustru og Børn skulde undgielde,“ de vedbleve med deres Negtelse.

Gienstandene for Stændernes Møder og for de forhen omtalte særegne Forhandlinger af Centralmagten med en enkelt Stand eller Commune vare af forskiellig Art; vi skulle her i Korthed omtale og nærmere udvikle dem.

Hyldinger af Kongerne, saavelsom deres Valg hørte til Mødernes Omraade. Endnu paa Herredagen i Kiøbenhavn 1533 hed det i dens Aabningstale: „Naar nogen Herre skal kaares til Konge, pleier dertil at forskrives nogle af de Bedste og Mærkeligste af Adelen af hvert Land, og en Borgemester

[23]) Det anførte Brev feria sexta post festum Dionysii 1531. (s. ovenfor.
[24]) Det anførte Brev af Bierreherred. Tillæg Nr. 1.
[25]) Tillæg Nr. 2.
[26]) Norske Samlinger 6te Bd. S. 35.

og nogle af de bedste Borgere af Kiøbstæderne"[27]). Frederik den Første betragtede sig og'aa først som ret udvalgt, efterat Rigsdagen i Roeskilde 1523 havde stadfæstet ham, og Jemtlændingerne keisede ham formelig til deres Herre 1523[28]). Stænderne havde Ret til at fremkomme med Klager og Betænkninger over offentlige Forhold, og med Andragender, og de brugte denne Ret. Saaledes see vi Kiøbstæderne klagende i Kiøbenhavn 1530[29]) og andragende ved Mødet 1534[30]). Rigsraadet selv erkiendte Nødvendigheden af at de deeltoge i Rigets Sager og raadede Kongen 1523 at indkalde dem, „for at giøre en god og redelig Skikkelse paa Alt, som hans Naade og Riget nytteligt er"[31]). Det her omhandlede Tidsrum udmærkede sig dog ikke med Hensyn til Lovgivningen; kun faa vare de Forordninger, der udgik. Derfor fik Stænderne heller ikke Leilighed til at udøve deres Rettighed i denne Retning, og vi see kun et Par Jagtforordninger udstedte med Samtykke af den Stand, de vedkom, nemlig Adelen[32])

Hyppigst kom deres Skattebevilgningsret i Virksomhed; skiøndt det ikke er uden Exempel at Rigsraadet „paa menige Rigens Indbyggeres Vegne" har „lovet og tilsagt" Kongen Skat baade af Geistlighed, Adel, Borgere og Bønder. Saaledes 1524[33]); dog var det ikke umuligt, at særegne Forhandlinger, som i den Anledning vare førte med Stænderne, kunde været forkomne. 1526 bevilgede Stænderne Skat i Odense[34]); 1534

27) Ny D. Mag. II. 201—202.
28) Norske Samlinger I. 70 ff.
29) Forordningen i Rosenvinges gamle Love 4, 141.
30) Tillæg Nr. 2.
31) Ny D. Mag. V, 18.
32) En Forordning givet i Aalborg St. Severini episcopi Dag 1528, Uldalls acta publica i det Kgl. Bibl., og en anden (sammesteds), givet i Kiøbenhavn St. Petri. ad vinc. 1534.
33) Ny D. Mag. V. 20.
34) Ny D. Mag. V. 103

og 1535[35]) fik Grev Christoffer en lignende Bevilgning, og rimeligviis har en saadan været givet oftere, end de Gange, hvorom vi have udtrykkelig Efterretning.

Med Hensyn til Skattevæsenet var det især, at Magthaverne indledede særegne Forhandlinger med Menighederne; ved hvilke man meente, lettere at faae deres Minde. Det blev besluttet i Odense 1526[36]) af Rigsraadet, at forhandle særskilt med Stæderne om Accise, „forhaabendes, at Stæderne skulde det indgaae". Med Snildhed foreslog heleRaadet hvad Mogens Gøye i et Brev gientog[37]), at begynde Forhandlingerne i Siælland og Skaane, hvor man ventede meest Villighed, „siden vil det vel give sig selv i Jylland"; Bevilgningerne erholdtes ogsaa, skiøndt hver Stad bandt den til særegne Vilkaar Saaledes bevilgede Malmø Accisen paa 6 Aar, dog med Forbeholb af at beholde en Deel af Indtægterne;[38]) Kiøbenhavn paa 4 Aar, imod Frihed for Byskat.[39]) 1534 bad Grev Christoffer Bønderne i Hindsgavls og Hagenskovs Leen om Sviin[40]). 1535 vare Bønderne fra Bleking, vistnok til Forhandling om Skat, stævnede til Kongen[41]). 1526 handlede Kongens Embedsmænd, efter Raadets Samtykke, „med Lempe," med Almuen, om at faae Kirkeklokker til at støbe Kanoner af[42]). I April 1536 tilskrev Kongen Stæderne med mange Undskyldninger og „bad dem endnu paa denne Tid, at komme sig til Undsætning"[43])

35) Tillæg Nr. 2. og Krags Christian den 3die, Overs. 1, 83.
36) Ny D. Mag. 5, 103.
37) Geh. Archiv. Langebeks Dipl. M. Goyes Br. Fredag efter Sondag post lætare 1527.
38) Det store kgl. Bibl. Mss. Uldalls acta publica 1523—1534 B.
39) Geh. Arch. Langeb. Dipl. Sisebrev til Kiøbenhavn 1527, feria 3tia pentecosten.
40) Ny D. Mag. V. 135.
41) Jacobsens danske Skattevæsen, S. 83.
42) Ny D. Mag. V. 208.
43) Jacobsens Skattevæsen, S. 181.

Stænderne kunde nu vistnok sige Nei til saadanne Anmodninger, og det anførte Exempel fra Norge kan bruges til Beviis paa, at de enkelte Gange giorde det; men den kongelige Unaade have de da neppe undgaaet. Skiøndt Christiern ikke længer truede, som i sin Velmagts Dage:[44]) „Findes der Nogen af Eder, som ikke dette vil samtykke, og sig herimod paastadig giør, da skikker Os ham hid, Vi ville selv straffe derover som vedbør": saa tillod Leensmænd sig dog af og til, at sende et hundrede Mænd ind i de gienstridige Herreder, „for at tage de Værste ved deres Hals".[45a]) Saa urolige Tider maatte vise flere Spor af Voldsomheder, baade fra Magthavernes og Folkets Side.

2. Tidsrummet fra 1536 til 1625.

Heldige Krige, Magt og Anseelse charakterisere dette Tidsrum i udvortes Anliggender, Rigsraadets og Adelens stigende Vælde i de indvortes Anliggender. Efterat Catholicismen havde faaet Dødsstødet ved Constitutionen af 1536, steg Centralmagten, i det nu alle geistlige Sager i det Væsentlige kom under dens Omraade. En tvungen Statskirke og et verdsligt Oligarchie, blev det historiske Resultat af Danmarks Middelaldersudvikling. Rigsraadet bestod fra nu af alene af verdslige Adelige, med hvilke Kongerne, efter Haandfæstningerne, skulde „styre og regiere" Riget, og hvis Samtykke var nødvendigt i visse Tilfælde, især naar Kongen vilde beskatte Adelens Bønder, eller begynde en Krig. Skiøndt Rigsraadets Magtfuldkommenhed altsaa, naar vi undtage disse særskilte Tilfælde, var fastsat i Udtryk, der tillod en dobbelt Udtydning, var

44) Registrum Selandiæ MDXIII, 35 i Uldalls acta publica paa det Kongelige Bibliothek.

45a) Min Notitse om dette er uheldigviis forkommet; mindes jeg ret, vare Citaterne fra den Münchenske Diplom-Samling i Geh. Archivet. En saadan Fremgangsmaade staaer ogsaa i god Sammenhæng med Kongens Embedsmænds Trusel til de skattenegtende Bønder; see ovenfor p. 411.

dog den gamle Hævd for at erholde Rigsraadets Samtykke til offentlige Statshandlinger. Blandt Kongerne vare Christian den Tredie og Frederik den Anden gunstige mod Aristokratiet, som vistnok ogsaa dengang indbefattede Folkets dygtigste og meest udviklede Deel. Kun eengang under disse Konger, i Slutningen af Syvaarskrigen, see vi Kongemagten alvorlig tørne sammen med Rigsraadet; da erklærede Kongen: „Saafremt Riget ei vil hielpe, kunne Vi ikke Andet, end for Armod vor kongelige Regiering hermed aftræde og antvorde Eder, saa at I maae vælge Eder en Herre, hvem Eder godt synes, som rig er og bedre end Vi regiere kan"[45b]. Men Raadet faldt da til Føie og skrev bedende: „Efterdi Eders Kongelige Majestæt er vort Hoved, og vi Eders rette Ledemod, og Hoved uden Ledemod og Ledemod uden Hoved ei kan blive bestandige, at Eders kongelige Majestæt ei vil afsondre sig fra os."[46]) Christian den Fierde med al sin Dygtighed var for fremfusende, og besad ikke Snildhed nok, til at tæmme Oligarchiet; og Rigsraadet beholdt derfor under hele Perioden en afgiørende Indflydelse paa Beskatningen og Lovgivningen, ved hvis Udøvelse dets Samtykke ofte paaberaabes; ligesom ogsaa paa de øvrige Statsanliggender. Det begunstigede Adelen, der nu havde Hals og Haand over sine Bønder, og var i et fuldkomment regierende Forhold til disse dens „Undersaatter"; men som et afgiort Parti, fiendtligt mod Statens høiere Interesser, fremtraadte det først 1604, da det forbød Stædernes lovlige Provindsmøder og tvang Kongen til at aflade med at udskrive dem[47]) Fra dette Dieblik begyndte de længe kuede borgerlige Stænder, hvis Indflydelse paa det 16^e Aarhundredes Udvikling siden 1536 var yderst svækket, at danne en Opposition,

---

45b) Geh. Archiv. Frederik den Andens Br. til R. R. Nytaarsdag 1570.
46) Geh. Archiv. R. R. Br. 18de Januar 1570.
47) Slanges Gesch. Christian des Vierten, durch Schlegel. I. 353.

og, skiøndt dens første Rækker faldt med Dybvaderne, seirede den dog i Pagt med Kongerne efter et halvt Aarhundredes Kamp.

At Stændernes Magt under saadanne Forhold blev holdt nedtrykt i Danmark og Norge, som i Slesvig og Holsteen, var naturligt. Ingen Haandfæstninger sikkrede mere med klare Ord deres Deelagtighed i Lovgivningen og Beskatningen, skiøndt det kunde være et Spørgsmaal om disse Grundloves almindelige Stadfæstelse af hver Stands Friheder ikke implicite indeholdt denne Forsikkring. Ogsaa den jydske og de gamle norske Love, besvorne af alle Konger, bestemte jo, „at Landet skulde tage mod Loven". Almindelig Velstand mellem Borgerne, Tugtelsen under Borgerkrigene, rolige Tider og faa Skatter giorde denne Tilstand i Begyndelsen af Tidsrummet taalelig for de lavere Stænder; og det var først i det 17de Aarhundrede, at den forhen omtalte Opposition svagt begyndte. Alle Landets Forhold bevirkede ogsaa, at Centralmagten ikke som i bevægede Tider trængte til dem, og at de, sieldnere sammenkaldte, ikke fik mange Leiligheder til at giøre sig gieldende. Imidlertid udeblev deres Sammenkaldelse, og andre Forhandlinger med dem, ingenlunde ganske, hverken i Danmark eller i Norge; og det er en falsk Forestilling, at tænke sig Norge saa fuldkommen voldgivet dansk Vilkaarlighed, som man almindelig tænker sig det. Dets Rigsraad blev vel afskaffet og Landet underkastet det danske; men dette Slag var mere rettet mod Kongens Magt, der var større i Norge end i Danmark; Norges Stændermøder vedbleve, om end med ringere Indflydelse. Frederik den Anden blev vel kun hyldet, men de følgende Konger tillige „samtykte og bevilgede" af Folket i Norge som i Danmark; og under Frederik den anden begyndte Kongerne at give den norske Adel Privilegier, der ikke vare synderlig ringere end den Danskes.

Tidsrummet aabnedes med det store danske *Rigsmøde* i Kiøbenhavn 1536, hvor Rigerne Danmarks og Norges Forfatning blev grundet for meer end eet Aarhundrede. 1547,[48]) 1570,[49]) efter Frederik den Andens forhen omtalte Sammenstød med Rigsraadet, og 1608[50]) holdtes Rigsdage i Kiøbenhavn, og maaskee har Herredagen 1604 i Bergen udvidet sig til en Rigsdag; i det mindste finde vi, at Adelen og Lagmændene i Norge ere indkaldte til at møde der[51]).

Fuldstændige *Provindsmøder* holdtes ved Kongehyldinger; desuden 1569 i Viborg for Jylland og Fyen[52]), flere Gange paa Althinget og 1555 i Bessestad for Island[53]); men rimeligviis ere de holdte oftere, end vi have Kundskab om.

Ofte sammenkaldtes Adelen, ofte ogsaa *Borgerstanden*. Saaledes træffe vi den sidste samlet 1537[54]), 1540[55]), i Kiøbenhavn, og 1560[56]) rimeligviis sammesteds og i Norge. 1546 mødte Deputerede fra de skaanske Stæder, efter Befaling, hos Kongen og Rigsraadet[57]). Ogsaa *Bondecommuner* see vi forsamlede med Centralmagten. 1536 og 1540 i Kiøbenhavn, 1542 i Ribe, 1546 i Antvorskov, 1555 i Kiøbenhavn[58]), og 1607 i Stavanger[59]) holdtes Nationalconcilier af *Geistlighedens* Deputerede.

Endelig holdt Adelen sine aarlige Provindsmøder, der

---

48) Recessen i Rosenvinges Gamle Love IV. 214.
49) Jacobsens Skattevæsen S. 205 flg.
50) Slange durch Schlegel. II. S. 428 flg.
51) Christian d. 4des norske Lov, Fortalen.
52) Jacobsens Skattevæsen. S. 202 og flg.
53) Espolins Islands árbækur 4, 109 og 112.
54) Jacobsens Skattevæsen, S. 109.
55) Rosenvinges gl. Love IV. 198.
56) See Tillæg Nr. 2.
57) Krags Christian d. 3die Ov. 2, 175.
58) Münters danske Reformationshist. II. S. 387.
59) Slange durch Schlegel. 2 Th. S. 418.

fik Lovskraft under Christian den Tredie[60]. *Borgerstanden* var, som det synes, indtil 1604 i Besiddelse af den samme Rettighed[61], og *Geistligheden* i hvert Stift samledes ved Landemoderne.

Til Standerforsamlingerne ansaaes endnu alle *Stænder* for *mødeberettigede*. Alle Adelige, som vare i Besiddelse af Jordegods eller Forleninger, bleve som oftest indkaldte, og man kunde ved en Rigsdag have det stolte Syn af 400 Adelsmænd i glimrende Dragter, med deres rigt smykkede Tienerskab[62]. Deres Indflydelse ved offentlige Møder beherskede disse. Efter Adelen indtog *Geistligheden* den næste Plads, en Stand, der var styrtet fra sin gamle Høihed, men endnu havde stor aandig Indflydelse paa Folket. Den *repræsenteredes*, snart af Bisperne alene, snart af Bisper og Professorer, snart af Bisper, Kanniker, Provstet og Præster. 1569 træffe vi i Viborg Bisperne, Provsterne, een Præst fra hver Stad og to Præster fra hvert Herred; 1570 i Kiøbenhavn Bisper, en Prælat og en Kannik fra hvert Kapitel, en Præst fra hver Stad, Provsten og en Præst fra hvert Herred[63]. Som een egen Afdeling fremtræde her Domcapitlerne med Universitetet, der havde Rettigheder som et Capitel[64].

Borgerstanden repræsenteredes 1537 ved en Borgemester og 2 Borgere[65], 1569 ved en Borgemester, en Raadmand

---

60) Krags Christian d. 3die, Overs. II. 203.

61) Christian den 3die bestyrkede ved Privilegium af 1546 de *fyenske* Stæders Ret til *aarlig* at sende Deputerede til en *Provinds-forsamling med nogle Rigsraader*, for der at overveie Stædernes Tarv. (Fyenske Aktstykker I, S. og 2 flg.); fra samme Aar findes i den Uldalske Saml. af acta publica et lignende Privilegium for de *skaanske* Stæder. Det er rimeligt, at samme Rettighed er bleven stadfæstet for Stæderne af efterfølgende Konger.

62) Larsen om Rigsdage, i Histor. Tidsskr. I. S. 316.

63) Jacobsens Skattevæsen 203—210.

64) Histor. Tidsskr. I, 318.

65) Jacobsen l. c. 109.

og to Borgere[66]) og 1570 ved en Borgermester og en Raadmand[67]), altsammen af hver Stad. Dens Indflydelse tabte sig bestandig, som Centralmagtens Herredømme over den tog til. Det synes undertiden, som om den kongelige Befalingsmand udnævnte Borgerstandens Deputerede[68]). Mere og mere afskaffedes Magistratens frie Valg ved Borgerne, og Kongerne fik større Deel deri; Lehnsmændene fik Stæderne „i Forsvar", som det hed, og derved Berettigelse til at blande sig i deres indre Forhold; endelig begyndte Magistraterne at miste den Lovgivnings- og Beskatningsret, de forhen, tildeels i Forening med Borgerne, havde udøvet, og efter 1618 var Kiøbenhavn, Landets største Menighed, berøvet sin Selvbeskatnings Palladium[69]) med Hensyn til Commune-Paalæg.

Hvor haardt Bondestanden i Danmark end trykkedes, saa blev den dog indtil Slutningen af Perioden i Besiddelse af sin Rigsstandsret. 1570 er den sidste almindelige Stænderforsamling i vort Tidsrum, ved hvilken vi med Bestemthed kunne paavise Bønder som nærværende og stemmegivende; her mødte en Herrefoged med to Oldinger, ligesom i 1569 en Herredsfoged med 4 Bønder af hvert Herred[70]). 1608 bliver deres Tilstedeværelse i det mindste tvivlsom. Vel nævner Lyschander i sin Riimkrønike om Prinds Christian den Femtes Valg baade „Borgere og menig Almue"[71]) som nærværende, men Indkaldelsesbrevet omtaler ikke de Sidste. — Endskiøndt vi ikke kan billige den ofte fremsatte Anskuelse af Bondestandens fuldkomne Nedværdigelse i vort Tidsrum; endskiøndt

66) Jacobsen l. c. 203.
67) Jacobsen l. c. 209.
68) Tillæg Nr. 3.
69) Siæll. Tegnelser 21, 286 a. et Brev, hvori Christian den 4de fordrer, at den kongelige Statholders Stadfæstelse skal indhentes ved Magistratens Skattepaabud.
70) Jacobsen l. c. 208 og 203.
71) Lyschander, Christian V. Udvælg. og Hyldings Hist., p. 43.

vi træffe „Oldermænd og Bymænd paa ædru Stævne", udøvende deres Lovgivningsret ved at samtykke Bylove, træffe Hoveriet begrændset af gammel Sædvane, og Landgilden som en bestemt Ydelse, der kun ved Bondernes udvalgte „Oldingers" Bevilgning kunde forandres[72]); endskiøndt vi endelig see Bønder, og det Fæstebønder, for Kongens Retterthing mandig forsvarende deres Sag[73]): maae vi dog indrømme, at deres Indflydelse paa Landets Sager var i Tilbagegang, og ved offentlige Forsamlinger vistnok ringe. Allerede det, at Fæstere og Selveiere imellem hinanden synes at have givet Møde[74]), viser, at det Hele ikke havde stort at betyde. Men det maatte jo ogsaa komme saaledes; Danmarks Bonde kiendte ingen Sturer eller Gustav Vasa, men vel en Grevens Feide.

Indkaldelsesbreve i Kongens Navn og Fuldmagter, udstedte for de Mødende, forekomme i dette som i det foregaaende Tidsrum. Disse Fuldmagter indleveredes som Legitimation i Cancelliet[75]). Rigsdagen 1536 var et Buursprog, hvor Kongen og hans Mænd viste sig paa en dertil opbygget Altan for de forsamlede Stænder, hvorpaa en Oplæsning fandt Sted „af de Artikler, som Christian, udvalgt Konge til Danmark og Norge, gav menige Ridderskab, Kiøbstæder, Borgere og Bønder, for derom at raadslaae"[76]). Med sine Raab gav Folket sit Bifald tilkiende. For det meste see vi de kongelige „Hverve eller Ærinder", fremsatte for Repræsentationen, der var talrig og bestod ofte af Fleer end Tusinde. Saaledes foredroges de 1638 i en Tale af Canzleren for Stændernes Plenum; hver Stand for sig gav derefter sin Erklæring, og ved Slutnings-

72) Rosenvinges gamle Domme I, p. XXVIII og flg. og II. p. XVI o. flg.
73) Rosenvinges gamle Domme I, p. XXV.
74) Jacobsen l. c. S. 82.
75) Lyschanders Christian den Femtes Udvælgelse p. 35.
76) Ny D. Mag. III. S. 3.

mødet takkede Kanzleren dem i Kongens Navn[77]). Kongen udstedte gierne efter Mødets Ende **Kundgiørelser** om det Besluttede, paaberaabende sig Stændernes Samtykke; undertiden underskreve disse Recessen og trykkede deres Segl derpaa. Ved Møder, som ei vare Rigsmøder, var Fremgangsmaaden uden Tvivl simplere. Især ved disse er det, vi see Stænderne indgive deres **Besværinger**.

Gienstandene for Møderne, som for Centralmagtens øvrige Forhandlinger med Stænderne, vare de samme som i foregaaende Tidsrum.

I Begyndelsen af Perioden viste Rigsraadet stor Lyst til at giøre **Kongevalget** afhængigt alene af sit,[78]) eller i det Høieste tillige af Adelens Samtykke. Christian den Fierdes Valg var heller ikke foretaget paa ordentlig Viis, paa en Rigsdag, i det mindste har jeg ikke i Archiverne fundet Beviis herfor; men han blev dog „samtykt og bevilget" af **Geistlighed, Borgere** og **Bønder i Norge**, som i Danmark[79]) Den „udvalgte Prinds", Christian den Femte, var derimod ordntlig valgt af Stænderne, der efter gammel Skik tillige vare deelagtige i alle Kongernes **Provindshyldinger**. Men Haandfæstningernes Bestemmelser udgik fra Rigsraad og Adel.

Adelen tog vel ved særegne Forsamlinger, f. Ex 1588 paa Antvorskov[80]), en vigtig Deel i **Rigets Anliggender**; men de fleste afgiordes af Kongen og Rigsraadet alene. Ikke sielden forhandledes der dog om saadanne mellem Regieringen og Stænderne, eller Afdelinger af disse, uden at vi, ifølge hiin Tids formløse Fremgangsmaade, bestemt tør sige, om Stændernes Stemme var blot raadgivende, eller den var meddeelagtig i Afgiørelsen.

---

77) **Lyschanders** Christian den Femtes Udvælgelse, p. 50.
78) Krag Christian den 3die, overs. ved Sandvig I. S. 506—507.
79) Slange Christian IV., durch Schlegel 1, 208.
80) Christian IV., von Schlegel, 1, 76.

I August 1536 fik Christian den tredie, som det synes, paa Forlangende, Revers fra Stæderne ligesom fra Rigsraadet, om at de ikke længer vilde tilstede Bispernes Magt. I det Mindste er Malmøes Revers herom endnu til[81]) 1569 i Viborg giorde Kongen Regnskab for Sagernes Tilstand i Krigen og raadslog med Stænderne, „om han skulde giøre en uliidelig Fred, eller heller foretage det, som Rigerne kunde være til Ære og Berømmelse“[82]), hvilket sidste de Forsamlede tilraadede. 1615 henviste Rigsraadet Kongens Andragende om visse Fordele for hans yngste Sønner til „menige Rigens Stænders Bevilling“[83]). Baade til Bønder og Stæder henvendte Christian den Tredie sig ikke sielden med Forespørgsel, om de ønskede Forbud mod visse Produkters Udførsel[84]), en Sag, der ellers, efter Haandfæstningerne, alene henhørte under Rigsraadet.

Naar Stæder eller Bønder indkaldtes for at „give deres Brøst tilkiende“, som 1546 og 1540, var der en rig Anledning for dem til ved Raad at deeltage i Sager, der vedkom dem. En lignende var Stæderne given ved deres aarlige Provindsmøder, som Aristokratiet derfor opmærksomt bevogtede og tilsidst fik tilintetgiort. Ved saadanne Leiligheder, f. Ex. 1540[85]), kunde man see Borgere, i Kongens Nærværelse, sætte Priis paa deres Varer og bestemme Taxt for Laugene. Da afgiorde Kongen i Forening med Borgerne og med disses „Bevilgning“, naar og hvor Ma.keder skulde afholdes, og hvorledes det skulde

81) Geh. Archiv. Malmøes Breve, Bartholomæidag 1536.

82) Jacobsen l. c. 204.

83) Histor. Tidsskr. I. 313.

84) F. Ex. Bruskherreds Br. i Geh. Archiv. Loverdag efter Mortensdag 1556. „Peder skeell slottsfogett paa koldinghus attspurde oss menighe mand oc almue om wij begerede aff kon. may[tt] forbudt paa korn og hure lenge“.

85) Krags Christian den 3die, Overs. ved Sandvig, II. S. 88. o. flg.

gaae ved offentlige Bygningers Reparation[86]). Onskede Statsmagten en Forandring i en Communes Privilegier, indledede den Underhandlinger med denne; efter saadanne bevilgede Malmø 1542 Opgivelsen af sin Eneret til Fiskesalterier ved Trelleborg[87]).

I Lovgivningen, der i dette Tidsrum havder sig en vigtig Plads, toge ogsaa de lavere Stænder virksom Deel. Vel ere en stor Deel Forordninger udstedte af Kongen og Rigsraadet alene; men andre, og det just de vigtigste, „samtykkede" af Stænderne, og det synes at kunne uddrages af Historien, at alle Stænder skulde samtykke egentlige Grundlove og Rigets Hovedlove, hvorimod de øvrige vigtige Love kun samtykkedes af den Stand, hvilke de nærmest angik.

Den nye Grundlov, „en Rigens Constitution, Skik og Ordinants til evig Tid", udfærdigedes af Kongen, Raadet, Adelen, Stæderne og Fuldmægtige fra Herrederne, og forsegledes af de 4 førstnævnte, paa den danske Rigsdag i Kiøbenhavn 1536[88]); hvorimod man ikke tilstod det oprørske Norge nogen Berettigelse i denne Henseende, men tværtimod just dengang forsyndede sig haardest imod det. Paa Kiøbenhavns Rigsdag 1547 „bevilgede, besluttede og samtykkede" alle Stænder Recessen af dette Aar „som en Rigens evige Sæt, Skikkelse og Politii"[89]). Den reviderede norske Lovbog blev ved Mødet i Bergen 1604 forelæst for Adel og Lagmænd; der giordes her

86) Tegnelser over alle L. 3, 275 a. og Registre o. a. L. 5, 323 b.

87) »Wij (Borgemestre, Raad og menige Borgere og Indbyggere i Malmø) haffue effter wor naadige herres begere omdraget og forlatt for[ne] artikell (Artiklen i deres Privilegier) saa det maa oc skall staa hans kon. Matt. friitt fore att maa vnde oc tillstede bode vdlendiske oc andre att salte udj for[ne] Trelleborg etc. Oc eij der mett haffue gjortt ijmod wore priuilegier oc friiheder« etc. Geh. Archiv. Malmøes Br. Løverdag efter St. Laurentii Dag, 1542.

88) Rosenvinges gamle d. Love IV. 170.

89) Rosenvinges gl. Love, IV. 214.

Regnskab for hvad der udelodes og tilføiedes; „efter fornævnte gode Mænds Mening og Betænkning" blev den paa ny omarbeidet og derpaa trykt „efter de bedste Mænds i Norge Begiering, Villie og Vidskab"[90]. — 1555 blev „Besseſtads Samtykke" i det Væsentlige stadfæstet af Kongen[91].

Søstædernes Fuldmægtige i Danmark og Norge samtykkede Sø-Retten[92]; den saakaldte Kiøbenhavns Stadsret af 1581, egentlig et Forlig mellem Borgere og Magistrat, er given med Borgemesteres og Raads og menige Borgeres Bevilling[93]. Paa Universitetets Fundats, paa den danske Kirke-Ordinants, havde Landets dygtigste evangeliske Lærere, og paa den norske havde Kiøbenhavns Professorer og Norges Geistlighed, ved hvis Nærværelse den stadfæstedes paa Herredagen i Stavanger 1607, en stor Indflydelse[94]. Nationalconciliernes, og siden Landemodernes Forordninger udgik i det Væsentlige fra Geistligheden; ligesom ogsaa Frederik den andens Ordinants om Egteskabssager er overveiet „med nogle de Høilærde her i Riget"[95]. — Paa Islands Althing udfærdigede de Mødende Forordninger, der tildeels stadfæstedes af Kongerne. De enkelte norske Forordninger bleve udgivne af Kongens Befalingsmænd snart med Lagmænds, snart Borgemesteres og Raads, „de Dannemænds i Capitlet", eller Fogeders, gode Mænds, Ombudsmænds og Leens-Fuldmægtiges Raad[96]. Ofte bleve de slet ikke stadfæstede af Kongen, men gialdt alligevel.

Adelen forfattede egne Forordninger i dens Anliggender,

---

90) Christian d. 4des norske Lov.
91) Espolins Íslands árbækur IV. p. 109 og 112.
92) See Sø-Rettens Fortale og Tillæg Nr. 2.
93) Pontoppidans Origines Hafn. 224.
94) Krags Christian den tredie, 1, 637 og 638, og Schlegels Slange 2, 413.
95) Rosenvinges gamle Love 4, 300.
96) Paus's norske Love, f. Ex. 3, 343.

som siden fik kongelig Stadfæstelse[97]), og vi træffe saaledes overalt Spor af Stændernes, deels raadslaaende, deels afgiørende Deeltagelse i Lovgivningen.

Med Hensyn til Beskatningen vare Stud, Inne, Leding, Byskatter og flere mindre Skatter, for længe siden blevne faste. Om Extraskatter førtes mangehaande Forhandlinger; thi, endskiøndt det ved det første Blik paa de kongelige Skattebreve kunde synes, som om de uadelige Stænder reent havde mistet deres Selvbeskatningsret, forholder dette sig dog ikke ganske saaledes. Vel udstedes Skattebrevene snart af Kongen alene, snart tillige tilraadte eller samtykte af Raadet, uden at Stændernes Samtykke i de fleste omtales; men at disse derfor ikke have samtykt, er i flere Tilfælde en alt for rask Slutning.

Capitlerne synes saaledes ofte beskattede, uden at deres Samtykke dertil udtrykkelig er nævnet[98]); men ved nøiere Eftersyn mærke vi, at Tonen i Skattebrevene er ikke bydende, men bedende, med Udtryk som „vi bede og naadigst begiere“[99]); vi see de „Høilærde“, en Afdeling af Capitlerne, at klage over Indgreb i Privilegierne i denne Henseende og Kongen at give dem Medhold[100]); endelig træffe vi Reverser omfattende Capitlerne, ligesom Adelen[101]). Føies nu hertil, at vi i næste Tidsrum træffe dem i fuld Udøvelse af deres Selvbeskatning, feile vi neppe ved at ansee dem som forurettede, naar i dette Tidsrum deres Samtykke ikke er indhentet.

Den øvrige Geistlighed beskattes ofte i en anmodende Tone, der forudsætter Ret til et Afslag. 1564[102]) hedder det:

---

97) For Cr. Krags Christian d. tredie Overs. af Sandvig, 2, 197.
98) Jacobsen l. c. 140 og 141.
99) Siællandske Tegnelser 13, 141 b. og Samme, 20, 383 a.
100) Siæll. Tegnelser 13, 104.
101) Jacobsen l. c. 199.
102) Tegnelser o. a. Lande, 8, 186 a.

„Herudi ville I Eder som troe o
ubesværet finde lade, anseendes, a
ger. Vi ville det igien naadigst
tryk i Breve til Adelen om en Be
der Eders, som vore troe Undersaa

1568 skrives: Efterdi Røden
mod Vor Villie at søge Raad, hv
til Krigsfolket at betale, og derfor
en Hielp til det Behov lade besøg
eftersom Vi Eder tiltroer, godvillig
dersom Leiligheden ei var saa, vilde

Jacobsen har fundet, at 16
skrevne hos den danske Borgersta
Tredie og Frederik den Anden; de
som bevilgede af Borgerne. Flere
ere forfattede i en bedende og an
hedder det: „Vider, at Os paaha
udgive en stor Sum Penge, hvorfor
dette vort Brev om en Hielp ...

1570 skrives der[106]: „Derfor ere Vi foraarsagede, Eder om en Hielp at besøge. Thi bede Vi Eder og ville, at I rette Eder efter at komme Os til Hielp". I et Brev til Thisted By af 24de Nov. 1568[107]) giøres der først Forestilling om, at ubetalte, hvervede Folk foraarsagede stor Ulykke i Riget, hvorpaa der siges: „Vort elskelige Danmarks Riges Raad har bevilget Os en almindelig Landehielp, og ere I taxerede for 200 Daler at komme Os til Hielp med. Thi bede Vi Eder og begiere, at I strax rette Eder derefter"; o. s. v. og siden: „I ville nu herudi Eder som gode og troe Undersaatter villige lade befinde, anseendes, at samme Penge ikke skulle bruges til andet, end til at afbetale Krigsfolket med, saa de kunne komme af, og I og Vore Undersaatter med ydermere Besværing maae blive forskaanede. Vi ville og være Eder Alle en naadig Herre og Konge, og igien vide Eders Gavn og Bedste, som Vi vore troe Undersaatter pligtige er".

Paa lignende anmodende Maade udskrives Madskatterne. „Vi foraarsages, hedder det, vore Undersaatter om en Madskat at besøge, thi bede Vi Eder og ville"[108]); eller „Vi foraarsages Eder saavelsom andre vore Undersaatter udi Kiøbstæderne om en Hielp at besøge"; og „Lader det ingenlunde, anseendes, at Os der mere end stor Magt paaliggendes er"[109]).

Samme Tone anvendtes mod Norge, naar Kongen 1546 „beder og vil og er nødsaget at udfordre Hielp af Stæderne" og haaber: „at I Eder herudinden velvilligen befinde som troe Undersaatter bør, anseendes, at Vi udi saa lang Tid

---

106) Kongens Br. af 13 Dec. 1570: Tegnelser o. a. Lande, 11, 219 a.
107) Geh. Archiv, Langebeks Diplomater.
108) Tegnelser o. a. Lande 7, 17 b.
109) Geh. Archiv, Langebeks Dipl. Kongens Br. til Thisted, 25de April 1567.

„Vider, at Vi behøve en mærkelig stor Hob Kobber, hvorfor vi Os med Os elskelig Danmarks Riges Raad derom beraadslaget have, og efterdi Vi det saa snart tilkiøbs ei vide at bekomme og saa langt dermed ikke kan fortøves, er for raadeligt anseet, Eder om en Hiælp til des at besøge"; en vigtig Andeel i de nøiere Bestemmelser angaaende Skatten tilstaaes dem, og derefter siges: „Thi bede Vi Eder alle og hver særdeles", og „herudi ville I Eder som troe og lydige Undersaatter villig og ubesværet finde lade, anseendes, at Os der stor Magt paaligger. Vi ville det igien naadigst bekiende (et almindeligt Udtryk i Breve til Adelen om en Bevilgning) og udi andre Maader Eders, som vore troe Undersaatters, Bedste vide og ramme".

1568 skrives: Efterdi Nøden er saa stor, foraarsages Vi mod Vor Villie at søge Raad, hvor Vi kunde bekomme Penge til Krigsfolket at betale, og derfor er bevilget, at Vi Eder om en Hielp til det Behov lade besøge" — „Heri ville I Eder, eftersom Vi Eder tiltroer, godvillig lade befinde, anseendes, at dersom Leiligheden ei var saa, vilde Vi Eder ugierne besvære"[103]).

Jacobsen har fundet, at 16 egentlige Extraskatter ere udskrevne hos den danske Borgerstand[104]) under Christian den Tredie og Frederik den Anden; de 3 af disse omtaler han selv som bevilgede af Borgerne. Flere af de andre Udskrivninger ere forfattede i en bedende og anmodende Tone. 1565[105]) hedder det: „Vider, at Os paahænger til vort Krigsfolk at udgive en stor Sum Penge, hvorfor Vi foraarsages Eder med dette vort Brev om en Hielp at besøge. Thi bede Vi Eder og begiere (et Udtryk, der bruges til Rigsraadet og til Adelen, naar de anmodes om en Bevilgning), at I rette Eder efter, af Eders By at komme Os til Undsætning med N. Daler".

---

103) Tegnelser over alle L. 10, 221 b.
104) Jacobsen, l. c. 114.
105) Kongens Br. af 3die Oct. 1565 Tegnelser o. a. Lande, 8, 407.

selv paa et Provindsmøde, uden at omtale denne Bevilling. Saaledes omtaler Skattebrevet for Skaanes Bønder af 1ste Mai 1568 ikke deres Samtykke til Skatten, som vi andenstedsfra vide at være givet[116]; og Skattebrevet til de jydske Bønder efter Mødet i Viborg 1569 omtaler heller ikke deres Bevilling, hvilken vi kiende af de samtidige siællandske og skaanske Udskrivninger[117].

Uagtet følgelig mange, maaskee de fleste Forhandlinger af den Art ere og altid ville blive uopdagede af Historikerne, især da saadanne førtes mundtlig, træffe vi dog ikke sielden Exempler paa dem. Med de, ifølge særskilte Benaadningsbreve, Skattefrie handledes mange Gange om Hielp[118]. I Dec. 1570 førtes Forhandlinger med Geistligheden i samme Diemed[119]. 1540 bevilgede Stæderne i Skaane paa Anmodning Kongen „Aaresild"[120]. 1563 laante Adelen, Capitlerne og Stæderne Kongen, efter hans Bøn, Penge[121]. 1565 „beder og naadigst begierer" Frederik af Kiøbenhavn et Laan af 5000 Daler[122]. 1587 befaledes de jydske Leensmænd, at formaae Adelen og Stæderne til en Bevilgning, ved hvis Hielp Viborg Domhuus skulde ombygges[123]. 1601 anmodedes de danske Stæder om

---

116) Jacobsen l, c. 79.
117) Jacobsen l. c. 204.
118) Saaledes 1568: Tegnelser o. a. L. 10, 86 b. og Jacobsen l. c. 103.
119) Jacobsen l. c. 131.
120) Geh. Archiv. Axel Brahes og Truid Ulfstands Br. Løverdag n efter Bartholomæi Dag. Her hedder det: »Thenne *aare siild* som edhers nodis wndersotter ij the andre kiöpstæder her ij landetth haffue bewilged och samtiöckt edhers nodhe«; og siden: »Wi haffuer her ij byend wærid till ordtz ffôrst mett borghemestere och raaed: och siden med menighe almue«. — Endelig siges disse at have »bewilged och samtiöckt« Aaresilden.
121) Jacobsen l. c. 125.
122) Tegnelser o. a. Lande, 8, 152 b.
123) Jydske Tegnelser, 3, 136 a.

have forskaanet og seet giennem Fingre med Eder, og ei saadan Hielp og Tynge Eder paalagt"[110]).

Selv Bondestanden „besøges" oftere om Skat i en hoflig Tone[111]).

Men en saadan Tone er ikke den Befalendes, men den Bedendes; hvorfor vi ogsaa see Adelen ved lignende Breve, uagtet dens erkiendte Selvbeskatningsret, anmodet om Skat[112]). Den Bedende vil maaskee møde Indvendinger og Afslag. De udebleve heller ikke. 1554 bad Jemtland sig ved Fuldmægtige fri for den fordrede Skat; der svaredes: „Da Vi i alle Maader vil ramme og vide Alles Eders Gavn, som Vi Vore kiære Undersaatter pligtige ere, have Vi befalet Vor Leensmand ei at besvære Eder med Skat"[113]). En lignende Besværing af Sølvitsborg Leen 1557 blev afhiulpen[114]). 1568, efter et Skattebrev, beklagede Kiøbenhavns Menighed „sin Armod, at de ikke ere formuende samme Summa at udgive". Kongen befalede da Magistraten, at kalde de mange Skattefrie, der boede i Staden, „for sig" og med dem „handle" at de, Hver efter deres Evne, velvillig ville tilhielpe[115]).

Vi ere her, indenfor Skattebrevenes Grændser, alt komne til at berøre de egentlige Forhandlinger om Skat mellem Regieringen og Stænderne. Brevene vise os Spor til dem, ligesom i det Hele Levninger af Folkets Selvbeskatningsret, og de vilde, hvis de vare affattede mere nøiagtigt og fuldstændigt, vise os endnu mere. Thi oftere ere de beviisligen udstedte efter forudgaaende Forhandlinger om Skat, efterat Bevilling er erholdt,

110) Tegnelser o. a. Lande, 2, 100 b.
111) Saaledes i Breve om Prindsessestyr 1588: Siællandske Tegnelser 17, og Norske Tegnelser 2. Siæll. Tegnelser 20, 74 b.
112) Jacobsen l. c. 198.
113) Tegnelser over alle Lande 4, 363 a.
114) Jacobsen l. c. 175.
115) Tegnelser o. a. L. 10, 86 b.

anliggender vaklede deres Berettigelse, under hiin Tids Formløshed, mellem en blot raadslaaende og en med samt Ordene afgiørende Deeltagelse; men man tør vistnok antage, at deres Bevilgning, naar der var noget overordentligt Paalæg, blev indhentet.

Paa alle Punkter af det offentlige Liv møde vi Stændermagten, og dog er det, som om vi ikke mødte den, thi Aanden mangler; udadtil var der Kraft, men indadtil samlede Staten paa en tærende Sygdom.

3. Tidsrummet fra 1625 til 1660.

Og Sygdommen kom til Udbrud; Krig og Nød hiemsøgte Landet, og aabenbarede i dette Tidsrum de indre Onder, der havde samlet sig under det foregaaende. Rigsraadets Magt var i en bestandig Stigen; Buen blev spændt paa det Strammeste, indtil Rigsraadernes Valg ganske var i Adelens, og Raadets i dets egne Hænder, og Raadet, naar Kongen ikke vilde følge dets Villie, „selv kunde statuere og forordne det, som ret og billigt er". Men selv dette stolte Raad følte under den idelige Nød og Pengetrang, hvor meget det trængte til Stænderne, hvis Rettigheder for øvrigt heller ikke i denne Tid vare sikkrede af Haandfæstningerne. 1626[131]), 1627[132]), to Gange i 1658[133]), forlangte Raadet Stænderne sammenkaldte i Danmark og Norge; Adelen bad indtrængende 1627[134]) og 1644[135])

131) Tillæg Nr. **6.**

132) Geh. Archiv: R. R. Br. 14de Nov. 1627. „Och siden naadigst Stenderne her vdi Riget, saa vel som vdi Norge, lade sammen kalde". Siden hedder det om Stænderindkaldelsen til Skattebevilgning: „Och endog det tilforn icke altid haffuer verit Brugligt, des wanseet naar vi Considerere denne farlige tilstandt" etc.

133) Tillæg Nr. **18,** Nr. **19** og R. R. Brev 14 Nov. 1658 i Geh. Archiv.

134) Geh. Archiv; Langebeks Dipl. Adelens Br. 12 Nov. 1627.

135) Geh. Archiv: Siællandske Adels Br. 1ste Marts 1644. „At Stenderne aff Geistligheden og Borgerskabet motte forskriffuis, at wj fortrowlig wiisz samptlig kunde conferere".

Kobberhielp til Rigets Forsvarsvæsen[124], hvilken flere af dem havde ydet uopfordrede.

Med Almuen i de Leen, der kun pleiede at give halv Skat, befaledes det 1559 Leensmændene, „at handle i bedste Lempe, dersom Undersaatterne ikke vilde udgive heel Skat"[125]. 1568 samtykkede, som det forhen er omtalt, de skaanske Bønder en Skat; 1571 bad Kongen i et høist mærkeligt Brev norske Bønder om en godvillig Hiælp, og gav dem, som ellers kun Adelen, en Bevidnelse om „at den ikke var nogen Pligt eller Sædvane"[126]. Angaaende den fierde Deel af Tienden, Bondelodden, var i Norge, i Stavanger Stift „en Skik og Ordning bevilget og vedtaget af Almuen med Statholderen, Leensmænd, Lagmænd og Geistligheden"[127]; og det er høist rimeligt, at det mislige Tiendeforhold ordnedes i Danmark paa samme Maade, da Herredagsprotocollerne i Nye danske Magazin indeholde Forslag dertil[128]. Under Christian den Fierde forhandlede Leensmændene med Selveiere og Fæstere angaaende hvad de vilde bevilge i Penge, i Stedet for det dem paahvilende Soldaterhold[129].

Endelig træffe vi Skatter, bevilgede af Stæderne 1537[130], og af alle Stænder ved Møderne 1569 og 1570; men til Accises Paalæg synes nu ikke længer Stændernes Samtykke at være forlangt.

Det synes altsaa at fremgaae som Resultat af disse Undersøgelser, at de uadelige Stænder paa ingen Maade, selv ikke i denne Tid, da deres Magt var ringest, holdtes for uberettigede til at deeltage i Beskatningen. Som i Lovgivnings-

124) Tillæg Nr. 5.
125) Tegnelser o. a. L. 6, 71 b. flgde.
126) Tillæg Nr. 4.
127) Kongens Br. til Erik Munk 25de Aug. 1578. Geh. Archiv Langebeks Dipl.
128) Ny D. Mag. 5, 289.
129) Geh. Archiv, Langebeks Dipl. et Diplom uden Dato og Underskrift.
130) Jacobsen l. c. 109.

fulde af indvortes Harme. Borgerne indgave til Kongen 1629 det bekiendte Klageskrift, glødende af Forbittrelse, og den store Kamp om Liighed var aabnet. Kongen skrev paa det: „Jeg seer gierne jo før jo hellere, at Borgerskabet forsamler Stædernes Middel paa et Sted, og der punktuel forfatter deres Besværinger, saa tager man ei Feil". — Kongen vovede et afgiørende Skridt; 1631 forlangte han med mange smukke Ord, at Rigsraaderne, istedetfor samtlige at indgive deres Betænkning, skulde indgive den Hver for sig[139]. Men Rigsraadet, for snildt til at gaae ind i Fælden, vægrede sig derved. Christian kunde ikke drive sin Villie igiennem; Reactionen seirede; 1636 bestemtes der, at en Supplik til Kongen, naar den vilde vente Paaagtning, skulde „bevilges og paaskrives" af Leensmanden.

Endnu maatte eet Offer, Frederik Osvald, falde for Adelen[140a]. Trods den stærke Forbittrelse imod den, hvorom mellem meget Andet et Nidskrift af 1646[140b] bærer Vidne, forenede dog Stæderne sig 1645 et Øieblik med den lavere Adel mod Rigsraadet, der nu støttedes af den, med den nye Coalition misfornøiede Konge[141]. Adelens organiserede Landcommissairer, dens Ret til at præsentere Rigsraader, og Borgerstandens gienerhvervede Ret til aarlige Provindsmøder, bleve Frugter af Alliancen[142]. Kun Adelen vandt i Grunden herved; dens Landcommissairer bleve et nyt Led i den stærke

[139] Geh. Archiv R. R. Br 22de Junii 1631.

[140a] En Student, F. Oswald, som i private Breve havde talt ilde om Adelens Forhold, blev indstævnet for Consistorium, og relegeret. Ny Danske Mag. V. S. 210 og flg.

[140b] Geh. Archiv.

[141] Hist. Tidsskrift I. S. 297, Anm. 2 og S. 332. Larsen, som ikke kiendte Adelens og Borgernes Coalition, undrer sig over denne Skrivelse af Kongen. Beviserne for denne Coalition, og for den senere i Aaret 1648, som det her vilde falde for vidtløftigt at meddele, haaber jeg at fremlægge en anden Gang.

[142] Geh. Archiv: Langebeks Dipl. Landcomm. Br. af 16de April 1646.

om det samme; og de bønhørtes. Hyppige Stænderforsamlinger udskreves baade i Danmark og i det hidtil saa forsømte Norge, skiøndt de her aldrig naaede den Betydning som i Danmark. Kilderne flyde i denne Tid rigere, og give os et Billede af den nu begyndte, interessante Kamp for borgerlig Liighed.

Vel stiftede Allianceerne nu og da efter Omstændighederne; men vi see dog oftest paa den ene Side Kongen og de Uadelige, paa den anden Side Rigsraadet og Adelen. Adelens Hovmod kiendte ikke mere nogen Grændse. Under deres haarde Trin vare Borgerskabets vigtigste Privilegier søndertraadte; Øxenhandelen var i deres Hænder. I Kirken ved at skrifte staaende, ved deres daglige Dragt, ved alene at turde drikke af Glas, ved pragtfulde Jordefærd, i Livet og i Døden, vilde de skille sig fra de Borgerlige. De toge ikke i Betænkning at fornærme Kongen bittert „med underskedlige Discurs" „om at denne blodige Krig og Elendighed uforvadent var Landet paaført"[136]; Raadet selv maatte irettesætte dem, naar de i nærgaaende Udtryk forbrede, „at Intet maatte besluttes uden dets Sambyrd, paa det vort Fædreland ei skal komme i videre Skade og Forderv"[137]. Men selv vilde de ikke aabne Pungen eller med Ære svinge Sværdet.

Paa denne Tid forsvandt Bønderne i Danmark som stemmegivende fra Rigsdagene, og man kunde opkaste Kongen det Spørgsmaal: „om de skulde regnes blandt Stænderne og med de andre forskrives?"[138]. Men paa samme Tid viste Kongen sig og Borgerne, for at fylde de tomme Pladser, begge

136) Geh. Archiv: Langebeks Dipl. et udateret Br. af Adelen 1627.
137) Geh. Archiv: Langebeks Dipl. Landcommissairernes Br. 2de Junii 1646.
138) En løs Lap i Geh. Archiv, med Spørgsmaal til Kongens nærmere Overveielse.

dem; Kiøbenhavns og Bornholms Privilegier giorde et Brud paa den hele gamle Orden. I de sidste Aar af vort Tidsrum holdtes der næsten hver Maaned Standermoder. Det var ligesom een eneste, giennem Aar fortsat kiøbenhavnsk Rigsdag, der brat endte 1660 med alt det Bestaaendes Forvandling.

Som forhen er anført, androg Rigsraadet i Junius 1626 paa „at Nogle af hver Stand, til videre Contribution at bevilge, med det Forderligste til Kiøbenhavn forskrives"; og Raadet udkastede en heel Plan dertil, hvori Bondestanden endnu nævnes som stemmeberettiget, og hvori der ønskes, at Deputerede fra Norge maatte indkaldes[146]. Vi see dog ingen Spor til at Mødet blev holdt; man nøiede sig med at sammenkalde Standerne provindsviis. Men i det næste Aar træffe vi ikke mindre end to til tre Rigsdage, den første i Odense i Februar Maaned,[147] den anden sidst paa Aaret i Kiøbenhavn,[148] og maaskee endnu een i Antvorskov i November[149]. 1628 i Marts vare de norske Stænder forsamlede i Christiania,[150] 1638 i Junii de danske i Odense,[151] 1639 i Marts de norske i Christiania,[152] og samme Aar, som det synes, endnu en Gang i Bergen.[153] 1645 under Krigen og maaskee ogsaa 1646 indkaldtes de norske Stænder i Hastværk, saa mange, der kunde faae Tid til at komme[154]. Til Rigsmødet i Mai samme Aar i Ringsted kom Standerne fra de af Fienden ubesatte Lande[155]. Endnu i

146) See Tillæg Nr. 7.
147) Suhms Nye Samlinger I, 207; og flere Breve i Geh. Archiv. for Ex. Rigsraadets Br. 10de Febr. 1627.
148) Geh. Archiv.: Langebeks Dipl. Bispernes Br. 29de Decb. 1627.
149) Schlegels Slange, II. D. 339.
150) Tillæg Nr. 8.
151) Tillæg Nr. 11.
152) Tillæg Nr. 12. a.
153) Tillæg Nr. 12. b.
154) Norske Samlinger III. S. 150 og norske Tegnelser 7, 233 a.
155) Geh. Archiv. flere Breve.

Lænke, hvormed den bandt Landet; ogsaa i Norge tiltvang den sig nye Privilegier. Den gamle Konges sidste Anstrengelser for at svække den, endtes med den ham aftvungne, skiændige Afbigt.

Ved Kongevalget 1648 viste sig, midt under den heftige Spænding mellem Stænderne, en ny Coalition mellem Borgerne og den lavere Adel. De Uadelige dreve det igiennem, at deres Berettigelse til Kongevalget erkiendtes; deres øvrige Forslag antoges ikke. Adelen, der tilsyneladende talte ogsaa „for borgerlig og Bondestands Tarv", kom frem med Forslag til Stædernes Ophielpelse, og hævdede Stændernes Berettigelse „ifølge Landsloven" til at deeltage afgiørende i Lovgivning og Beskatning, hvilken den forlangte hiemlet ved Haandfæstningen. Dog seirede den ikke over Rigsraadet[143])

Alliancen var snart ophævet; saa meget havde den imidlertid dog virket, at Stændernes Indflydelse paa offentlige Forhandlinger blev betydeligere, Friheden voxede under Ligheds kampen. Kongens Magt var under alt dette ved Frederik den Tredies Snildhed bleven større overfor Rigsraadets. Spændingen mellem Stænderne steg under den ulykkelige Krig 1657. To Forordninger, den ene om ikke at tale om Officiererernes Feighed under Krigen, den anden om at Borgerlige indtil videre ikke maatte fordre Adelsmænd for Gield, forøgede den. „Kun vor Armee", skrev en Svensk, „holder dem i Huden"[144]).

Stænderne vare nu blevne uundværlige; selv Rigsraadet androg i Mai 1658 paa deres jevnlige Sammentræden, og paa en ny Constitution derom[145]). Under den sidste svenske Krig toge Borgerne, i Eenhed med Kongen, alle deres Stænderrettigheder i Besiddelse. Geistligheden sluttede sig trofast til

143) Tillæg Nr. 14.
144) Adlersparres historiska Samlingar 5. 104.
145) Tillæg Nr. 18.

Januar,[169]) i Marts,[170]) i April,[171]) i Mai tre Gange[172]). Intet foretoges dengang uden Stændernes Samtykke. Det store Møde fra September til December endte denne Katastrophe.

Med de almindelige Stænderforsamlinger tiltoge ogsaa de provindsielle under vort Tidsrum i Vigtighed, skiøndt ikke i Antal De skiebnesvangre Anliggender i 1625 og 1626 forhandledes i begge Aar ved Provindsmøder i de enkelte Landskaber i Danmark, som i Norge; dog i det sidste Aar som det synes, saaledes, at hver Stand indkaldtes for sig[173]). 1631 træffe vi en underlig Art Provindsmøder, hvor, i det mindste for Jylland og Fyen, „nogle fine og fornemme Fruer", foruden Mænd af Stænderne, indkaldtes til at bestemme Klædedragten. Rimeligviis mødte ogsaa i denne Anledning hver Stand for sig[174]). 1638 samledes „Kiøbenhavns By og andre Landsens Stænder"[175]) i Ringsted, vistnok til en Provindsforsamling, 1645 var der Møder, i det mindste i Kiøbenhavn, paa Fyen, og paa Smaaøerne[176].) Provindshyldingerne ophørte med Frederik den Tredie, der i Kiøbenhavn lod sig hylde for hele Danmark, i Christiania for Norge.

Af enkelte Stænder vedblev Adelen hyppig at møde i offentlige Anliggender; siden Landcommissairernes Organisation bemægtigede dens yngre Deel sig en selvstændig, i Regieringen indgribende Stilling; dens Møder bleve betydningsfuldere. Andre Stænders Møder aftoge i Tal, ligesom Provindssamlingerne, imedens Rigsdagene tiltoge. Dog træffe vi i et

169) Acta consistorii, 9, 70—73.
170) l. c. 79.
171) l. c. 84—85.
172) l. c. 87—90.
173) Suhmske Nye Samlinger I, S. 206 og 207; og Siæll. Tegnelser 23, 251 a., Jydske Tegnelser 8, 99. b.
174) Jydske Tegnelser 8, 306. b.
175) Tillæg Nr. 11. a.
176) Fyenske Tegnelser, 5, 322 a., Smaalandske Tegnelser 6, 556.

dette Aar, medens Freden underhandledes i Brømsebro, aabnedes Forsamlingen i Kiøbenhavn — den første Akt i det store Drama, som spilledes i Stændersalen og varede i 15 Aar[156]). 1647 indkaldtes i Norge de uadelige Stænder til Møde[157]). Efter Christian den Fierdes Død holdtes et nyt Møde 1648 i April i Kiøbenhavn; ligeledes 1650[158]) i Junius og Julius; 1648 holdtes Hyldingsforsamlinger i Kiøbenhavn og Christiania; 1657 i Februar mødte Stænderne i Odense. Men den 11te Februar 1658, Aarsdagen før den store Storm, medens Fienderne stode udenfor Porten, vare Stænderne af det endnu frie Danmark samlede i Kiøbenhavn[159]). Og med dette Møde i Trængselens Tid, efter Omstændighederne kun besøgt af Faa, begyndte den Række af Forsamlinger, der danner næsten som en eneste Forsamling, Arnestedet for Danmarks Frelse. De øvrige Stændermøder i Kiøbenhavn holdtes 1658 i August,[160]) October[161]) og November;[162]) 1659 i April,[163]) i Mai to Gange,[164]) i Junius,[165]) i August tre Gange, i September[166]), i November to Gange,[167]) og een Gang i December;[168]) 1660 i

156) Nyerup, Christian den Fierdes Charakteristik, S. 138.
157) Norske Tegnelser 7, 420 a. følgende, sammenlign hermed norske Samlinger 4, 1 følgende.
158) Geh. Archiv. flere Betænkninger af Communer og Stænder.
159) Acta consistorii 8, 289—90.
160) Acta consistorii 9, 11.
161) l. c. 21.
162) l. c. 26—28.
163) l. c. 38 og fl. Concepter til Indkaldelsesbreve i Geh. Archiv., Tillæg Nr. 20.
164) l. c. 3 —41.
165) l. c. 42.
166) l. c. 47—48.
167) l. c. 59—62.
168) l. c. 61.

kun vare gieldende for den selv. Vi kunne ogsaa træffe det, at hver Underafdeling af Standen, f. Ex. de siællandske Stæder, har udfærdiget en særegen Beslutning. Indenfor Standen stemmedes der rimeligviis viritim. Retten til at tage Initiativet var vel omtvistet 1660, men udøvedes dog; en Stands Besværinger gave ofte Anledning til Forhandlinger. De Ordførende sendtes i Ærinder fra den ene Stand til den anden [183]. Breve verledes imellem Stænderne indbyrdes, og med Regieringen. Undertiden holdtes Plenarforsamlinger af Stændercommiteer, eller af alle Stænder, og med en saadan endtes Møderne, [184] hvorpaa de kongelige Anordninger, stottende sig til Stændernes Raad og Samtykke, blev udfærdigede.

De Deputerede fik ingen Diæter af Statscassen, men stundum en Godtgiorelse af dem, paa hvis Vegne de mødte [185]. Ved Valget af dem saae man derfor paa, „at de kunde være ved den Formue, at de Reisen paa deres egen Bekostning og uden nogen Contribution kunde giøre" [186].

Det repræsentative System var endnu kun lidet udviklet; de Deputerede maatte først raadføre sig med Vælgerne angaaende hvert Punkt i „Rigsdagsforsætterne", og det kunde drages i Tvivl, om deres Bevilgning var bindende for disse [187]. Consistoriets Acter fra 1658 til 1660 vise os mange Exempler paa, at de Udsendte Intet vovede at bevilge, før de over ethvert

---

I. S. 167. (Jeg citerer Bogen under denne Titel, da den egentlige er mig ubekiendt.) og 1650; Jvf. i Geh. Archiv, fl. Breve fra Rigsdagen.

183) Kongl. Bibl. Thottske Ms. Fol. 842. og Histor. Tidsskr. III. 383.

184) Saaledes i Norge 1639: Tillæg Nr. **12 a.**

185) Histor. Tidsskr. I, 320

186) Tillæg Nr. **8. a.**

187) Adelstandens Resolution i Odense 1657: Det Kongl. Bibl. Gamle Kongl. Ms. Samling. 4to 2666. „Skulde nogen imod Forhaabning, som vdj fellis privilegier partipicerer, sig vndslaa (ved Bevilgningen nemlig) da begieris, at de for sig self deris betenchende til Hans Kongelig M:yt. wille giffue fra sig beschrefuen."

saare vigtigt Borgeranliggende fra 1637 til 1639 de danske og norske Stæder samlede proviindsviis.[177]) og i en anden Anledning 1654 Borgerskabet fra Fyen samlet i Odense.[178]) At der har fundet flere lignende Møder Sted, have vi god Grund til at antage. Adelen og Geistligheden, og siden 1645 ogsaa Borgerstanden, samledes aarlig provindsviis.

Som i forrige Tidsrum udstedtes Indkaldelsesbreve til Møderne; Aarsagen til Sammenkaldelsen angaves i disse[179]). De Deputerede, der i Regelen valgtes af Stænderne selv og kun undtagelsesviis af Kongens Mænd[180]), indleverede i Begyndelsen deres Fuldmagter. Jo længere vi komme ned i Tiden, desto større Orden finde vi i Forhandlingerne, hvor nu ogsaa de færre Modende giorde den mulig. Undertiden var Kongen selv tilstede ved Mødets Aabning, f. Ex. 1627 og 1657, begge Gange i Odense og ofte i Kiøbenhavn. Kantslerne eller Hofmesteren, eller og, som i Norge, en anden Befalingsmand omtalte gierne i en Aabningstale Anledningen til Sammenkaldelsen, og de kongelige Propositioner eller „Forsætter" overleveredes derefter. Det almindelige Mødested, hvor Stændernes Plenum kom sammen, var en Kirke, et Slot, et Raadhuus, eller en anden stor Bygning, som det islandske Compagnihuus i Kiøbenhavn.

Hver Stand samledes derpaa for sig, valgte sine Ordførere, som vi træffe det ved Valgdagen 1648[181]), og sine Secretairer, undertiden ogsaa et Udskud, med „Fuldmagt til at lade og giøre paa dens Vegne";[182]) den tog særskilt sine Beslutninger, der

---

177) Tillæg Nr. **10**.
178) Vedel Simonsens Jørgen Brahe 117 og 118.
179) Tillæg Nr. **8**.
180) Saaledes Tillæg Nr. **11 b**.
181) Kongens Bibl. Thott fol. 812 og hist. Tidsskr. 3, 382 flg.
182) Saaledes 1657: Mag. P. W. Beckers endnu ikke færdigtrykte, men mig velvillig meddeelte „Gesandtskabsefterretninger under Frederik III."

formelige Bevillingsbreve;[196]) 1639 fik Universitetet, efter sin Bevilgning, en endnu bevaret Revers af Kongen, „at den ikke var at tilregne for Pligt, men underdanig, velvillig Affection“[197]). Den hele „hæderlige“ Geistlighed var mod Slutningen af vort Tidsrum i Besiddelse af erkiendt Ret til Selvbeskatning[198]).

At det Samme paa den samme Tid gielder om den „velfornemme“ Borgerstand, vil fremgaae af den følgende Undersøgelse.

Hver Stad sendte Udvalgte, snart „2 Borgere“,[199]) snart een Borger,[200]) snart en Borgermester og en Raadmand;[201]) flere af de mindre Stæder sloge sig undertiden sammen om een Deputeret; men for Kiøbenhavn og Christianshavn mødte 1660 6 Udsendte,[202]) ja i Odense 1657 endog 2 Borgermestere, 4 Raadmænd og 12 Borgere[203]). Herved maae vi endvidere bemærke, at ved de jævnlige Møder i Kiøbenhavn under Krigsaarene var de Mødendes Antal langt større, da alle Laugene og Kongens Hofbetiente, hver for sig, havde Udsendinge ved disse Møder[204]).

Som vi have omtalt, forsvinder nu de danske Bønders Virken paa de offentlige Møder, endskiøndt de dog synes at have været tilstede i Odense 1657[205]), og de endnu indkaldes til Hyldinger. Hvor de forekomme, bestaae de i dette, som i de

Nyerups Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge III. 2. S. 154, og flg. 160 flg.

196) Tillæg Nr. 11. a. og Nr. 16.

197) Siællandske Reigstre 20, 122 b.

198) Durells Beretning hos Geijer 3, 383 og Geistlighedens Forslag af 17de April 1648. Kongl. Bibl. Thottske Mss. 4to 1631.

199) Tillæg Nr. 8. a.

200) Tillæg Nr. 7.

201) Tillæg Nr. 12. b.

202) Hist. Tidsskr. I. Bd. S. 319.

203) P. W. Beckers „Gesandtskabsefterretninger.“

204) Tillæg Nr. 20.

205) P. W. Beckers „Gesandtskabsefterretninger“ I. S. 151.

enkelt Punkt havde erfaret Udsendernes Villie[188]). Men man var i hine Rødens Tider ogsaa i andre Henseender kommen til det absolute Demokraties Grund, den enkelte frie Mands Ret at beslutte for sig selv; en Grund, hvoraf alle gothiske Folks Forfatning er fremgaaet, og hvis Bevidsthed dengang paa en rørende Maade forenede sig med den absolute Afhængighedsfølelse og Underkastelse. Det var Tider, som vi sielden møde dem, da Kongen og Folket i Sandhed vare Eet.

De Deputeredes Antal var taget af, siden den betydelige Repræsentation af Danmarks talrige Herreder ikke mere mødte, siden Adelsmændene havde begyndt at sende Udvalgte af deres Stand,[189]) istedetfor personlig at være tilstede, og siden de øvrige Mødendes Tal indskrænkedes.

Undertiden mødte Bisperne alene med Fuldmagt paa Geistlighedens Vegne; saaledes i Kiøbenhavn 1627.[190]) Ved andre Leiligheder Biskopperne, nogle Provster[191]) eller Præster[192]) af hvert Stift, og nogle Udsendte fra Kannikerne og Universitetet; dog var den kiøbenhavnske Rigsdag 1645 talrigere besøgt af Geistligheden, i det dennes Repræsentation var den samme som 1570[193]). Als og Ærø, og rimeligviis det Tørningleenske District, repræsenteredes i geistlig Henseende ved de danske Møder. Universitetets Deputeredes Tal synes at have vaklet imellem 2 og 3[194]).

Capitlerne og Universitetet vare i fuld Udøvelse af deres Selvbeskatningsret[195]). I Odense 1638 og 1657 udstedte de

---

[188]) Saaledes f. Ex. Acta consistorii 9, 39—40.

[189]) Tillæg Nr. 14.

[190]) Geh. Archiv., Langebeks Dipl. Bispernes Erklæring 29de Dec. 1627.

[191]) Saaledes Tillæg Nr. 8. a., Nr 12 b. og i 1660.

[192]) Tillæg Nr. 8. a.

[193]) Histor. Tidsskrift, I. S. 317.

[194]) l. c. S. 318.

[195]) Durells Beretning hos Geijer Svenska folkets historia 3, 383; og

i Aaret 1631. Rigets Raads Protocoller bleve efterseete af Stænderne 1657 [211]). Deres Forslag og Besværinger bleve bestandig af større Vigtighed. 1627 fremkom Bisperne ved Kiøbenhavns Rigsdag med Forslag i Henseende til Rigets Forsvar og Indquarteringen, [212]) hvilke Ting ogsaa i de hyppige Møder fra 1658 til 1660 afhandledes. Paa Rigsdagen i Odense 1627 [213]) og i Kiøbenhavn August 1645 vare Borgerstandens Forslag angaaende Stædernes Opkomst og Defensionen [214]) forstandigt tænkte og vel udarbeidede; det samme gielder om Geistlighedens og Borgerstandens Forslag ved Valg- og Hyldings-Rigsdagene 1648 [215]). Og hvor meget Forstandigt og Kløgtigt fremkom ikke fra denne Side 1660 paa det store Møde; vi ville kun minde om, at Arveregieringsforslaget udgik fra disse Stænder. I Slutningen af vort Tidsrum udmærkede sig især Kiøbenhavn. Dristige Petitioner til dets egen og hele Statens Tarv udgik fra denne By, for Exempel 1658 [216]) og 1660.

Stændernes Berettigelse i alle offentlige Sager svævede, som man seer, imellem en raadslaaende og en medafgiørende, men fik mere og mere Charakteren af det sidste. Det blev nu Alle, selv Rigsraadet, klart, at Riget trængte til en ny Constitution, og da de lavere Stænder kæmpede for Forslaget til denne, faldt det ikke deres ivrigste Modstandere ind, at betvivle deres Ret til at afgiøre Sagen for disse Stænders Vedkommende. Gunde Rosenkrands havde jo nylig, uden ret at fatte, hvad han sagde, henviist til en almindelig Stænderforsamling som Landets

211) Tillæg Nr. **17**.
212) Geh. Archiv. Langebeks Dipl. Bispernes Erklæring 29. Dec. 1627.
213) Geh. Archiv. Rigsraadets Br. 10. Febr. 1627.
214) Tillæg Nr. **13**.
215) Det Kongl. Bibl., Thottske Mss. Fol. 842; 4to 1631, og Gl. kongelige Samlinger 4to 2656.
216) Tillæg Nr. **19**.

forrige Tidsrum, timeligviis især af Selveiere og Geistlighedens Bønder. I det nævnte Udkast til Planen for en Rigsdag 1626 siges der, at Leensmændene kunne, uden at sammenkalde nogen Valgforsamling af Bønder, paa disses Vegne beskikke een Herredsfoged af hvert af de store, og een af hver 2 eller 3 af de smaa Leen, til Deputeret[206].

I Norge derimod vedbleve Bønderne at have Stemme ved Møderne; som Indkaldte forekomme her To af hvert Fogderi.[207].

En særegen norsk Stand, Lagmændene, maae vi endnu nævne; de svævede mellem Privilegerede og Uprivilegerede, mellem Adel og Bønder, og indkaldtes jævnlig til Møderne i dette, som i forrige Tidsrum[208].

De standerske Forhandlinger fik mere og mere Indhold og Fylde. 1647 henviste Rigsraadet en Thronfølgers Valg til Stænderne, og ved Valg- og Hyldings-Rigsdagene 1648 og 1650 indtoge de uadelige Stænder en Stilling, som man ikke mere kunde overſee; men Deelagtighed i Haandfæstningens Affattelse havde dog kun Adelen erholdt. I Raadslag om Krig og Fred deeltoge de nu jævnlig; ved Provindsmøderne 1645 lod Kongen dem spørge: om de ikke heller vilde stride, end modtage Fiendens „ubillige Postulata." 1657 i Odense bevilgede de Defensionen, og derved Krigen mod Sverige. I de talrige kiøbenhavnske Møder var „Krig eller Fred" et af Kongen til dem altid gientaget Spørgsmaal; saaledes i Junius, August og September 1659, og i Marts og Mai 1660[209]. 1658 i August behandledes Sager, der angik Politiet,[210]) og til saadanne kunne vi og henføre de „fine og fornemme Fruers" vistnok interessante Debatter om Klædedragten

206) Tillæg Nr. 7.
207) Tillæg Nr. 8. a.
208) For. Ex. Norske Tegnelser 7. 420 a. flg.
209) Acta consistorii IX. 42, 48, 79, 90.
210) Acta consistor. IX. 11.

Forhandlinger om Skat uden noget bestemt Modested førtes ligesaa ofte. 1625 og 1632, „besøgte Kongen, bedende og naadigst begierende, Capitlerne i Danmark om en mulig Hielp"[221]), og 1627 og 1644 Capitlerne i Norge i samme bedende Tone[222]). 1653 forhandledes der med Præster i Fyen om Rytterhold[223]), og 1659 med Universitetet om den kiøbenhavnske Garnisons Underhold imod Pant[224]). 1639 „besøgte" Kongen Kiøbenhavn „om en mulig Hielp"[225]), og 1645 bad han Staden, „Os og Kronen til bedste", at bevilge en Skibsudredning[226]). 1631 førtes giennem de kongelige Befalingsmænd Forhandlinger med Stænderne i Danmark og Norge om en Bevilgning til Christianspriis Fæstning[227]), og i Aarene fra 1638 til 1642, ligesom i flere følgende Aar, fandt det samme Sted med Hensyn til Defensionen[228]); kun paa de danske Bønder lagdes Byrderne da uden Bevilgning. 1655 bevilgede Geistlige i Tønsbergs Leen en Skat[229]). For at forbedre Seiladsen over Løgstørs Grunde indledes 1637 Underhandlinger om en Bevilgning med Geistlige og Borgere ved Liimfiorden[230]). 1644 fik Hannibal Sehested Ordre at formaae de norske Stænder til en Sølvforstrækning.[231]) Høist sandsynligt er det, at saadanne Forhandlinger, som vi i forrige Afsnit yttrede, langt oftere ere førte, end vi have bestemt Kundskab derom; i Brevene

221) Siæll. Tegnelser 23, 27 a.
222) Geh. Archiv: Langebeks Dipl. Kongens Br. 19. Marts 1627 og 22. Jan. 1644.
223) Vedel Simonsens Jørgen Brahe S. 107.
224) Acta consistorii 9, 46.
225) Siall. Tegnelser 26, 390 b.
226) l. c. 28, 312 a.
227) Norske Tegnelser 5, 184 b.
228) Geh. Archiv: Langebeks Dipl. Kongens Br. 9. Sept. 1638; og Norske Samlinger III. S. 415 flg.
229) Geh. Archiv: Langebeks Dipl. for Norge, den 23. Oct. 1655.
230) Geh. Archiv: deres udstedte Breve herom.
231) Norske Tegnelser 7, 204 a. og flg.

egentlige Herre, og som den, der kunde giøre Ende paa al Tvist. Og den giorde Ende paa Tvisten.

Foruden ved de omtalte Forslag, der dog for det Første ikke bare synderlig Frugt, og ved Statsforandringen 1660, virkede Stænderne især ved to Leiligheder med deres Raad paa Lovgivningen. Det var ved Provindsmøderne af Stæderne i Danmark og Norge fra 1637 til 1639, hvor Forhandlingerne angik den projekterede almindelige Stadsret[217]), og ved Rigsmødet 1639 i Bergen,[218]) hvor Forandringer i den norske Lov bragtes paa Bane. For øvrigt besørgedes Lovgivningen i Almindelighed af Konge og Rigsraad.

Skiøndt det langtfra heller ikke i denne Periode mangler paa Skatter, der synes uden videre Bevilgning at være udskrevne af Kongen alene, eller af Kongen og Rigsraadet i Forening, indhentedes dog Stændernes Bevilgning saare ofte, deels giennem offentlige Møder, deels giennem særskilte Forhandlinger. Ved alle de talrige Provindsforsamlinger og Rigsmøder under Krigen bleve Skattebevilgninger begierede og givne. Det samme er Tilfældet med de fleste øvrige Møder; paa Rigsdagene i Norge 1639, 1646, 1647, i Danmark 1638, 1657, ved det mindre Møde i Fyen 1654 bevilgedes Skatter. 1627 bevilgedes maaskee Told,[219]) paa Rigsdagen 1660 bevilgedes Accise og forhandledes om en Kopskat, og her, som ved de hyppige kiøbenhavnske Forhandlinger under Beleiringen, og ved andre Møder, f. Ex. paa Rigsdagene i Kiøbenhavn 1627[220]) og 1645, forhandledes der tillige om de med Skattevæsenet beslægtede Æmner, om Defensionen og Indquarteringen.

217) Tillæg Nr. **10.**
218) Tillæg Nr. **12. b.**
219) Schlegels Overs. af Slange, II. S. 340.
220) See Bispernes forhen citerede Erklæring.

af dette Tidsrum, da Folket var vaagnet, ansaaes for en Lov. Hvilken vægtig Protest fremkaldte ikke Rigsraadets, paa egen Haand udstedte Stempelpapiirsforordning 1660?

Hvad der i det foregaaende er udviklet, er som Brudstykker af et forgaaet Værk, hvor man maa øve sig i at forstaae en halvqvæden Vise, og at læse mellem Linierne. — Nye Forskninger ville maaskee bringe nye Brudstykker frem, men Aanden af det Hele er allerede af vore Brudstykker klar. Vi have fulgt Stændermagten giennem de onde og gode, giennem de svage og daadrige Dage, indtil den forsvandt, for at ligge i Dvale i 171 Aar. At dette skete, laae hverken i Regieringens, eller i Stændernes Tanke 1660. Naar man mindes, at Stænderforsamlingen da varede endnu længe efter at Souverainitetsacten var udstedt, at Stændernes Sammenkaldelse oftere omtales i kongelige Love efter 1660; naar man endelig seer af Provisional-Ordonancen, at Kongen i sit, af Adelige og Uadelige oprettede, nye Raad kun forbeholder sig sit veto, og at han i Anledning af Krig og Fred, Traktater og Allianeer, og Skatter vil sammenkalde Rigsstænderne: maa man indrømme Rigtigheden heraf. Men det laae i Tidsaanden, at Stænderne henslumrede, ligesom at de siden vaktes. Og, vi tør vel i een Henseende sige, det var godt at de henslumrede; thi under deres lange Slummer blev Aristokratiets Hoved knuust, medens Lighedsprincipet fik Tid til at udfolde sig.

Vi ville tilsidst i Korthed betragte den danske og norske Stænderudvikling i Forhold til de beslægtede Folks. Naturligt Stammefrændskab og historisk Berøring have bevirket, at vort Fædreneland danner, med det øvrige skandinaviske Norden og med det protestantiske Tydskland, et eget Led i den europæiske Udvikling, og kiendelig skiller sig baade fra det østlige og vestlige Europa.

I den Tid, der ligger for os, var Østen endnu uden

til Hannibal Sehested omtales ikke sielden, „at han skulde handle med Bønderne om hvad de vilde udgive." Og saadanne Forhandlinger maae være gaaede forud for mangen Skat, der nu, da vi kun have Skattebrevet tilbage, forekommer os som paabudet, og ikke bevilget.

Frivilligt Laan af Stænderne forekommer ofte. Saaledes 1627 af Borgere og Geistlige[232], 1644 af danske Præster[233], 1655 af norske Borgere[234], 1657 af Stæder og Geistlige i Danmark[235]. En Regulering til saadanne Laans Afbetaling forhandledes paa Rigsdagen 1650[236].

Stændernes Bevilgning erholdtes undertiden uden videre Vilkaar, undertiden med Vilkaar, som i Odense 1657[237], eller i Odense 1627, ledsaget af „Begieringer mod deres Erbydelse"[238]. Det bliver et Spørgsmaal, hvorvidt Kongen var bunden ved Bevilgningen; i Almindelighed respekterede han den vel; men der ere ogsaa Tilfælde, hvor Kongen, naar Stæderne ikke selv kunde blive enige, greb ind med sin Beslutning[239]. Dog noget Lignende skeer, naar Nøden er forhaanden, med Hensyn til Adelens Bevilgninger[240], og vi feile vist neppe ved at antage; at Stændernes Bevilgninger, i det mindste mod Slutningen

232) Nye Suhmske Samlinger I. 208.
233) Smaalandske Tegnelser, 6, 527.
234) Geh. Archiv: Langebeks Dipl. for Norge, for nævnte Aar 23. Oct.
235) Geh. Archiv: en Protokol for frivillige Bidrag og Laan.
236) Geh. Archiv: Forskiellige Breve af Stænderne, f. Ex. Kiøbenhavns Br. 30. Junii 1650.
237) P. W. Beckers „Gesandtskabsefterretninger" S. 174, 175.
238) Geh. Archiv: R. R. Br. 10. Febr. 1627. „Wi haffue och nødig eracted herhoeß at føie, huis Stenderne Imod deris Underthanigst erbindelßer aff Eders Kong. May. begierer, Som er, Borgerskabet begierede at Alle commercia maatte ßem tilforne frie werre x."
239) Geh. Archiv: Kongens Br. af 30. Jun. 1659 i Anledning af en Trist mellem Kiøbenhavn og Christianshavn.
240) Saaledes 1627. Geh. Archiv: Langebeks Dipl., R. R. Br. 30. Nov. 1627.

ningshistorie. Næsten aarlige Rigsdage, saa hyppige, at Stænderne formelig frabade sig dem, sikkrede Folkets Rettigheder i offentlige Anliggender. Rigsdagsordningen af 1617, antagen af Stænderne som „god, skikkelig, og ziirlig", bestemte nøiere Udøvelsen af disse. Om end Stændernes Stemme, med Hensyn til Love og Statsanliggender, meest lignede et Raad, og Kongen af Stændernes Meninger „kunde tage det bedst er", havde de dog i Skattevæsenet en ikke ringe Deel i Afgiørelsen.

Af Nordtydsklands Forfatning have vi et Billede i det halvt danske, halvt tydske Slesvigs, og i Holsteens; den mindre om den nordiske, hvis Rigsraad den efterlignede i sit Landraad; dog tabte dette sig snarere. Vi træffe ogsaa her Landskabsforsamlinger og almindelige Landdage, hvilke sidste i Regelen holdtes hyppig nok; vi træffe her en Ebbe i det 16de Aarhundredes Stændermyndighed, og en Flod i det 17de Aarhundredes, indtil efter den vestphalske Fred 1648 det monarkiske Princip bliver det stærkeste. Fyrsternes Arveret begyndte 1608 at indføres. Paa den egentlige Landdag er vel Bonden forsvunden allerede i vort Tidsrums Begyndelse; men i Vestens Landskaber, Frisland og Ditmarsken, og tildeels i Amterne, hævder han sig desto stærkere; her føres hyppige Forhandlinger med ham især angaaende Skattepaalæg. Landdagens Stænder udøve Indflydelse paa de offentlige Anliggender, skiøndt denne, naar vi undtage Beskatningen, i sit Væsen er meest raadslaaende. Ligesom i Sverige, giør i det 17de Aarhundrede et staaende Stænder-Udskud de egentlige Stænderforsamlinger ofte overflødige. Men Landdagen, saavelsom Stænder-Udskuddet, beherskes af Adelen; den lavere Geistlighed er slet ikke repræsenteret, og det svagt repræsenterede Borgerskab kan Intet udrette, da der stemmes viritim, og ikke hver Stand, som i Norden, stemmer for sig. Aristokratiet var dengang og synes endnu

i Tydskland at være mere folkeligt end i Norden. Til Nordens Spændinger og Kampe for Liighedsprincippet høre til Intet paa Fyrstendømmernes Landdage; kun i det danske Slesvig forsøger Bonden 1524 en Opstand

---

Tillæg af Actstykker og Documenter.

Nr. 1.

[Bierreherreds Brev. Original i Geheime-Archivet med vedhængt Segl.]

Vij menighe almwe som byghe oc boo i *biere herrit* giøre vitherligth met thette worth nerwærindis obne breff, ath wor tingfoith (Thingfoged) per twessen i *biere herrit* tilsawdhe menighe almwe oc menighe herrits mendh, ath IIII acthe danne mendh *skwllæ mødhe i københaffn* oc høre vor kæriste naadige herres ordh met flere gode herrers ordh, Oc same IIII danne mendh skwllæ haffwe herrits inxsiglæ met them (ther til sade menighe almwæ som tingh haffde sath then dagh, ath same IIII danne mendh villæ vij vigøre aff forne herrit ath høre vor kæristhe naadighe herris ordh men vorth herrits *inxsiglæ villæ vij ickæ tilstæ* ath thet skal ickæ feris eller flettis aff forve herrit) men hwat som menige almwe i Skone tagher fore met ordh oc inxsiglæ, thet villæ vij gerne gøre oc saa (at) thet saa i sanheth er som forscreffwet stor trocher vij vorth herrits inxsiglæ nedhen for thette vorth nerwærindis obne breff. Ex *greffijæ* anno domini MDXXIIII, sante hansse afften etc.

Nr. 2.

[Geh.-Archiv: Klevenfeldts Samlinger, Familien Gyldenstierne; Afskrift efter et løst afrevet Blad, 1534"; findes ogsaa i Concept et andet Sted i Geh.-Archivet.]

"Item paa thet at wor kieriste naadige konning *Christiernn* maa frelßis wdt aff thet wchristelig fænßell, som hans Naade nu wdj er, oc at thenne krig oc orloug, som nu i Rigeth er, maa affstilles, fredt, rolighedt oc enig bestandt maa igen optages, oc

herefftter bliffue i all fredtsommelighedt, Tha er menige Liøpstædtmendt i skaane, sielandt, falster, lolandt oc paa møen ther om tilsammen alle endrecteligen offuer eenß wordne, oc haffue thet saa ændt oc besluttet, dog meth saa skiell at menighe Danmarckes Riges Raadt, Adell oc geestlighedt, thet oc indgaa och sambtycke wille, at huer skall wdtgiffue thend xxv Pening aff alth hues handt eyger, bodhe aff rørindes og wrørindes goođ wndentaget theris daglige klæder, Ther till gryder, kander, oc theris daglige kockentyg.

Item Ere oc menige borgere her nu forsamblede aff wor n. Herre ydtmygeligen begierendis, at hans naade will thet saa forhandtle hoeß danmarckis Rigis Raadt, at hueff Her moegens Gyldenstierne seg nu wdj fientlig handell foretageth haffuer met the Burgundiske oc Engelske, Maa bliffue och wære thend menige mandt her i Rigeth wden all skade oc forderffue.

Nr. 3.

[Geh. Archiv. Tegnelser over alle Lande Nr. 6, 220 a.]

Her Magnus Gyldenstiern fick Breff som Effter følger:

Frederich Then anden ꝛc.

Wor synderlig gunst tilforn, wiider att Efftherthij wij forfare att ther findes wnder then Siofarende mand mogen trette oc WEnighed om atskillige sager som seg begiffuer wdj theris Segelatzs oc skibs handell, Tha haffue wij ther fore ladet beramme en Siø rett huor Effther huer seg kand wide att rette, huilcken wij Etther her hos tilskicke, bedendes Etther oc begere attj strax mett thet forste lader forsamle aff wore kiøbsteder kiobnehaffn, helßingøer, Malmøe, Landzkrone oc andensteđz huor Etther siunis, Siøfarende mand som forstand haffue oc mett thennom offuerleßer samme Siørett, Oc ther som i befinder nogre Articfle ther wdj som icke kunde staa, attj thennom wdgior, oc hues i kunde tencke Notteligt er oc all rede icke findes ther att were indskreffuen, attj tha thet lade ther hos fortegne, Oc nar samme Siorett er offuer seet oc Corrigeret attj tha strax forskicker oß then Egien tilhande, Thermett sleer eß synderligen ꝛc. Dat. Nyborg then forste dag Martij Aar ꝛc. mdlr.

Nr. 4.

[Geh. Archiv. Tegnelser over alle Lande Nr. 11, 253 flgd.]

Af „Ko. Ma. obnne breff till bønderne wdj aggershus leen, oc alle andere leen for Syndenfieldtz.“ 23de Februarii 1571. — „foraarsages ther fore etther, som wore thro wndersotthe, nogitt her wdinden att besuere, oc tiill theße behoff oc om enn hielp till att wnderholde oc besolde the knecthe mett, som wij paa wortt Slott Aggershus haffue liggendes, att besøgge, Thij bede wij etther alle, oc aff huer besønnderlig paa thett Naadigste begierer, attj oß tiill enn wnderdanigst willighedt, oc etther selffuer oc etthers federnne Riigge till besthe, wille findis wbesueritt oc goduilige paa en Ser Aars tiidt att kome oß till hielp oc wndsettninge tiill forne knectis wnderholdinge oc besoldinghe, hues som oß Elskel. Christiernn Munck wor Mand thiennere oc Embitzmannd paa wortt Slott Aggershus kunde mett etther offuer enns kome, oc hues i wdj saa Maade forne Christiern Munch paa wore wegnne beuilger oc Samtøcher, thett wille wij aff etther, som wore tro wndersotthe, for en goduilig hielp Aname oc bekjennde, oc icke for nogen Plicht eller Seduane, Oc skulle i siden ther mett wdj fremtidenn icke ydermere besueris. J wille etther ther fore her wdindenn willige lade finde, oc same hjelp epter forne wor leenßmandtz Wnderuißninge att wdgiffue.“

Nr. 5.

[Sjællandske Tegnelser Nr. 19, 331 b. Afskrift i Uldalls acta publica paa det st. Kgl. Bibliothek. Af Kongens Brev 22de Oct. 1601 til Kiøbstæderne over alt Riget.]

— „Som nogle af Kiøbstæderne her udi Riget, efter saadanne Mangel, (paa Skyt) Riget til Trygge, Forsikkring, Gavn og Bedste, godvilligen og udaf dennem selv haver sig erbødet at ville komme Rigens Archelie til Hielp, Bestyrkning og Forbedring med et Antal Skippund Kobber, og Vi ingenlunde tvivle, at J jo udi lige Maade Eder dertil velvillige lader befinde, da bede Vi Eder og naadigst begiere, at J der udaf Eders By ville komme fornævnte Rigens Archelie til Hielp med N. Skip-

[redacted]

pund Kobber, &c. Dermed skeer Os synderlig til Villie, og Vi forlade os vist dertil, ville det og igien med al kongelig Gunst og Naade bekiende.«

Nr. 6.

[Geh. Archiv. Af Rigens Raads Brev den 16de Junii 1626; Original, underskreven af Rigsraadet.]

— »Belangendis ellers widere forstreckning, da er woris Vnderdanigst betenkende, Paa eders kongelig Maiest. Naadigst welbehag, Att Efterdi denne Krig Rigerne icke vdi sig selffuer ellers Angaaer, Tilmed och efterdi (foruden hues forgangen Aar skeede) Alle stenderne, Adell, Geistlige, Borgere och Bønder Allerede vdi dette Aar paa ny igen stor vdlæg gørre: Att nogle aff huerstand, till widere contribution att beuilge, med forderligste thill Kiøffuenhaffn forskriffuis, huor Mand dennem beueglligen Kan foregiffue, huor høyeligen saadan forstreckning er fornøden: Icke tuillendis att de io, som oprigtige tro Vndersaatter effter deris formue, sig Vnderdanigst devot Lader befinde.«

Nr. 7.

[Geh. Archiv, Original, underskreven af Rigsraadet.]

Om Maaden, Rigens Stender att forschriffue.

Adell Kand forschriffuiß, wdaff Skone, Sieland, Fyen, Borringholm, Aff huer diße Provincier, 2. Adelßmendt, som Adelen sielff kand deputere. Wdaff Judland 4:

Vniversitas, Wdaff Vniversitett, En, eller tou,

Capitula, Wdaff Capituler, En aff di forfarenste wdj huert Capit.

Geistlighe, Wdaff Geistligheden, Aff huer Stifft Bispen, Eller den fornemste Prouist udj hanß Sted, om hand sielff for Siugdom icke kand comparere; Wdaf Skone 3 Prouister, Aff Halland og Bleging, aff huer, En, Aff Seland, 3, Aff di andre Stiffter, 2, Derforuden aff Laaland oc Falster, En, Aff Alßo, og Errøe, En: Aff Langelandt, En:

Borgerskab: Wdj Juttland, aff huer aff Stifftsteder En aff di forfarenste, Saa oc af Randerß, Horßens

Colding, Weile, Ware, Ringkobing, aff huer — En:

Wdj Fyen: Ottenße, Nyborg, Suinborg, (som oc kand tage resolution fra Lawindz Kiøbing) Aßens; aff huer, En:

Wdj Sieland, aff Køpnehaffn, 2. Helsingøer, Køge, Nestwed: (een?)

Oc Kand di formelte steder raadførre sig med di andre Kiøpsteder, om huiß omstendighed dennom worder tilschreffuit.

Wdaff Laalandt, Aff Nagskouff, Mariæbo, Nykøping wdj Falster, aff huer — En. Wdj Skone, Malmøe, Ystad, Lands Crone, Christianstad, Helßingborg, Rodneby, Halmsted, aff huer — En. Aff Wardberg, oc Kongsbach — En. Fra Borringholm — En:

Bynder, Lenß Mendene kunde tilordne — aff huert aff di Store Lehn — En. Herridzfoged, aff di smaa Lehn, kand aff tou eller trey En Herridzfoged, fremsendiß.

Dett er icke fornøden, Att Bynderne samliß; Men Lenßmendene kunde beskede Fogderne som schulle haffue fuldmagt, paa Kongenß og Geistlige Bynderß Wegne.

Att notificeres tilforn wed Breffue, Huad, Huor snart di schulle forschriffues here wdj Danmark, da siuniß fornøden, Sex Wger effter wdschriffuelßens Datum, Oc schall notificeris wdj wdschriffuelßen, Aarsagen huorfore di forschriffuiß:

Wdaff Norge kand strax forschriffuis Rigenß. Canceller (Efteratt Statholderen nu er wdj Danmarck) Bispen aff Opslo, wdaff Køpstederne Christiania, Fridrichsstad, Marstrand, Tonßberg, Een aff huer Stad, Oc att di om Landenß Leilighed huffuer med sig den beste forfarenhet muligtt kand werre.

Dat. Colding, den 18. Junij 1626.

Christenn friis, mpp. Christian Holck, Eg. hand. Jacob Whlfeld, mp. Albret Skiell, mpp.

ffuer Jull, Egenhand. Jenns Juell, Eg. hænd. Christian Thomesen, mpp. Christoffer Ulfeld, Egenhandt.

Nr. 8.

[Geh Archiv: Langebeks Diplomatarium; Afskrifter af Trondhiems Stifts Archiv.]

a.

Af Jens Juels, Jens Bielkes og Gunde Langes Brev til Bistop Peder Skielderup, d. 26de Januarii 1628.

De havde faaet Kongens Commission, at de skulde „med det forderligste paa ett beleilig sted forschriffue" Lensmænd og Adel, „Bisperne med nogle aff huer Stiffts Prester, Thoe borger aff huer kiobstedt, och thoe Bønder aff huertt fougderi, och dennem som best forstand paa Landsens leilighed haffuer, och der samptligen deliberere om Landsens Defension, och huad Contribution Hans Mayts Vndersatter goduilligen ville vnderdanigst beuilge och vdgiffue." De indstævne derfor Stænderne til Christiania den 8de Marts „Och war det meget gaat, at de som didt forschickes (saa witt mueligtt) kunde vere wed den formuffue, at de samme Reigße paa deris egen bekostning och vden nogen Contribution kand giøre."

b.

Af de trondhiemske Kannikers Fuldmagt for deres Deputerede, dat. 21de Febr. 1628.

— „Voris kiere Biscop Hederlig och Hoilerdt Mand, M. Peder Schielderop, haffuer her paa Capittelet den 20. Februarii ladett os lese och hore Velburdige Herrers Stadtholders Cantzlers och Gundi Langis schriffuelße, indeholdendis att hand med nogle aff Presterne vdj Stifftet skulle mode vdj Opslo den 8. Martij, och der samptligen med de andre Stender deliberere om Landßens defension vdj denne farlige thidtz thillstandt, om hues Contribution Hans M. Vndersatter goduilligen, och som thiden och Leiligheden vdkreffuer, ville vnderdanigst beuilge och vdgiffue, och fore med sig noyactig fuldmact aff de andre, att hues af dennem bliffuer foraffskedigett och vdj Contribution vdloffuett, dett fremdelis aff deris mettbrodre at skall vere och bliffue ratificeret. Da effterdj det er hannom gandske vmueligt paa saa kortt en thid at bekomme bud thill alle Prester her i Stifftett, haffuer han verit denne voris Schrifftelig bekiendelße begierendis, Vi som ere her i Capittelett thillstede, huad vi her thill ville Suare."

De give Bifkoppen Fuldmagt „at flutte och foraffſchedige“ paa deres Vegne: „forhaabendis ochſaa att de andre dannemend, Prester her i Stifftet, hues fuldmagt iche paa ſaa kort thid kunde bekommis, ſkulle ſig och ſaa her med lade noye och der thill giffue deris Samthyche.“

c.

Af Jens Juels og Jens Bjelkes Brev til Biſkop Peder Skieldernp d. 13de May 1628.

De havde faaet Kongens Reſolution angaaende hvad der var „tracterit och vdlouffuet thil dette Landt och Riiges Defension wdi Secniſte Christiania forſambling“. Videre hedder det „Som Meenige Bønder, Croenens, Adelens, och de Geiſtliges, med andre der till beuilget haffuer“; de befale Biſkoppen at indſamle den af Capitulares og andre Geiſtlige i hans Stift udlovede „Quartal Contribution.“

Nr. 9.

[Jydſke Tegnelſer 8, 306 b. Afſkrift i Uldalls acta publica. Af Kongens Brev til Rigens Raad i Jylland 5te Marts 1631.]

„Paa det nu Noget af det, ſom Guds Retfærdigheds Vrede og Straf foraarſager, maatte efterhaanden afſkaffes, Vi og naadeligſt eragte, Adelen af alle Steder i Riget at lade forſamle vilde falde dennem beſværligt og vidtløftigt, da bede Vi Eder og naadigſt ville, at I til en Begyndelſe lader forſkrive nogle fine, fornemme Fruer af Jylland og Fyen, ſamt og nogle Adelsmænd derfra, og med dennem overveier og betragter om en vis Skik og Maade paa Klædedragt, ſamt af hvad Tøi og hvor godt det maa giøres; hvilken Skik og Ordning ſiden uden Adelens egen Bevilgning og Samtykke ikke maa forandres.“ — Videre hedder det, at Raadet ſkal ſamles og afhandle: „Hvilke I haver at lade forſkrive af Adel ſaavelſom Borgerſkab, og hvorledes Alting med bedſte Føie kan ſtilles i Værk.

Nr. 10.

[Sjællandſke Tegnelſer 26, 129 a. Afſkrift i Uldalls acta publica. Af Kongens Brev til Raadet i Jylland 9de Dec. 1636.]

„Efterſom Vi naadigſt have ladet befale een Stadsret af de andre at uddrages og forſærdiges, ſaa og derudi at indføres hvis

Recesser og Forordninger om Kiøbstædernes Leilighed indeholder, hvilken Stadsret Eder herhos tilskikkes, da bede Vi Eder og naadigst befale, at I af Kiøbstæderne udi vort Land Jylland, nogle og saa mange Eder synes fornødent, af de forstandigste Borgere, og som Ret og Skjel elsker, til d. 29de Martii førstkommendes udi vor Kiøbsted Viborg forskriver og dennem sammesteds samme Stadsret forholder, og udi hvis Tvivl de derudi have kan, dennem underretter, og, saafremt dennem derudi synes Noget at kunne tillægges, frataget eller forandres Kiøbstæderne til Bedste, at I det antegner samt deres rationes, Aarsager og fundamenta, hvorfor Saadant gavnligt og nødigt kan være at forandres, og det hos hver Punkt især, som de begiære Forandring paa, annotere og med det Forderligste i vort Cancelli indskikker."

Lignende Breve findes udstedte for Siælland til Møde i Kiøbenhavn, for Skaane i Lund, for Fyen og Smaalande i Odense. — Norske Tegnelser 6, 392 b, Kongens Brev til Jens Bielke af 3. Febr. 1639 indeholder lignende Ordre for nordenfields Norge. Her skulde Borgere først samles af Bergens By: „dernæst, naar Saadant med Bergen er forrettet, at I Nogle af vor Kiøbstæd Stavanger paa vort Slot Bergenhuus for Eder fordrer" ꝛc. Heri berettes ogsaa: at „Kiøbstæderne søndenfields paa Stadsretten sig allerede underdanigst have erklæret, og Vi med samme naadigst ere tilfreds."

Nr. 11.

a.

[Geh. Archiv. Af et originalt Brev af Kiøbenhavns Byes Fuldmægtige.]

— „Efftersom Kong. Maytt. worris Allernaadigste Herre, Vdi Ringsted nest forledne Dend 7de Juny, Vid der till Deputeride Rigens høiuise Raad, Worris Byes Vdschichede med Andre Landsens Stender, Naadigst haffuer ladit proponere och till Sinde førre, dend for Øyen suebende Storre fare och Vndergang, Worris Kiere fæderne Land sig haffuer at beßorge, Om saadant, Nest dend høieste Gudhs beschiermelße, Vid der till tienlige middel, icke Vdj tide forrekommis; Naadigst, der forre, beffalendis, Stenderne effter guod- betenckende deris fuldmechtige her till Odense skulde lade moede, med Wnderdanigst Ercklering, Huad hielp mand till samme

hoissornødene intention giorre vilde; Da haffuer Borgemester och Raad och Borgerschab Udj Kiøbenhagen Saadant Underdanigst well Udj betrachtning tagid, och mere til Werckens fornødenhed end egen effne och formuffue henßeendis, Sig Underdanigst Resoluerit, Hanß Kong. Maytt. och fæderne landid till tienneste, huoß de Andre Stenders hielp, et Compagnie paa halfft andid hundrid Mand, Officerer och gemene Saaldater, at oprette, beware, och till grendßens defension Udj Lanthaalsten paa Tho Aars tid, om saa lange fornøeden giorris, Under huad Obrister Hanß Kong. Maytt. Selff Naadigst tochis, fri Underhaalde. Allerunderdanigst begierendis, Att Hanß Kong. Maytt. dende sine fattige Underdaners schyldige tro tienneste med Kong. Gunst och Naade will wærdigis at optage, och Altid bliffue oß en Naadig Herre og Konning." Odenße Dend 27de Junij Anno 1638.

Kiøbenhagens Byeß fuldmechtige

Jacob Michelsen. Peder Mortensonn Eghnd.

Mickel Søffrenßen.

b.

[Geh.-Archiv. Af "Kiøbstedernes fulldmegtige, Wdj Sielands" Brev, d. 30te Junij 1638. Original.]

— „Effterdj wores Aff Kiøbstederne med giffune fuldmagt, ey anderlediß, end paa gandsche Byeß och Meenigheds wegne, och Ey til nogen particular person hedenstrecker, Haffuer wii os ey tordet wnderstaa, nu noged paa en huer serdelis person Att wdloffue, fast mindre Nogen fulld kommen Erkleringh derom At kunde Giøre, Men Allerwnderdanigst Oß Erbyder, Saa snart Gud will wj hiemb kommer, Och wi med samptlig woreß Med borgere, Aff wores Gunstige Leensmend bliffuer anmodet, Da forhaabes wii, Att en huer effter formue Effne och Leylighedt, sich willigen lader befinde," ꝛc.

c.

[Geh.-Archiv. Af Capitlernes Bevilgning, dat. Odense d. 29de Junii 1638, Original.]

— „Med den Condition, at dett (Bevilgede) och wdj Land-n bliffuer Indlagt, Och forholdet effter den beuilning Aff

[redacted]

Adellen scheedt ehr, Dog at wi der Jmodt wnder danigst worder for sichrede wed hans Maytts noyachtige Reuers" xc.

Nr. 12.

a.

[Geh.-Archiv: Langebeks Diplomatarium. Af Trondhiems Capitels Brev. Marts 1639, Afskrift.]

— „Effter det som Stenderne vdi Norge i dag, som er den 14. Martii Anno 1639, vdj Christianiæ kircke paa vor allernaadigste Herris og kong Christian den 4des vegne aff welb. Herre oc strenge Ridder Her Christopher Urne thill Aasmarck xc., sampt oc aff Erlig oc welb. Mand Jens Bielcke til Østraad xc., bleff forholt om Contribution till en forraad, dersom naaget fientlig Rigerne paakom," xc. — J et nyt Brev, der følger efter Bevilgningen, hedder det:

„Den 17de Martii der effter lode de gode Herrer Comissarier alle stænderne paa Agershüs slot sammenkalle, oc bleff der giffven til Svar paa alle indstillede Erklæringer, at de paa hands Mayts vegne vilde være tilfredtz med det som nu vaar udloffvet xc. Oc med dette Svar bleffve alle stænderne fra dette mode venligen dimiterit oc forløffvet."

b.

[Norske Tegnelser 6, 442 b. Afskrift i Uldalls acta publica. Af Kongens Brev til Christoffer Urne og Jens Bielke d. 11te Junii 1639.]

— „Eftersom Vi naadigst haver forfaret, adskillig Deficit at findes med norske Lov, paa hvilke Vi Eder herhos en Designation tilskikke, da, efterdi det Landsloven angaaer, som Alle underdanigst skulle, bede Vi Eder og naadigst ville, at J til Eder tager Nogle de fornemmeste og forfarneste af Adelen, Bisper, Canniker, Provster, Lagmænd, Borgemestere og Raad, og Eders og deres underdanigste Betænkende udi vores Cancelli indskikker. Vi eragte naadigst og, bedst beqvemmeligst at være, at samme Mode anstilles i Bergen, 14 Dage før næstkommende Herredage."

Nr. 13.

[Geh.-Archiv. Af de siællandske og smaalandske Kiøbstæders Fuldmægtiges Brev, 19de Aug. 1645. Original, Underskrifter mangle.]

Paa Kiøbenhavns Slot, den 11te August var der proponeret dem: „at giøre forslag, om de nogen Middel, hvor Ved fæderne Landet Igien kunde bringeß paa foede och til Defension Setteß udj bedere positur" vidste.

De foreslaae, 1) „Att Nogen Wisse tilforordnede Personer, vdj Kiøbmandzhandel, Skibsfart och Comerciens (sic) kyndige och welforfaren, maatte forordneß", til at bestemme Sø-Defensionen.

2) „Att Kiøbstederne maatte Wformeent Nyde de Privilegier og friheder, som dennem af fremfarene Koninger udj Danmarch giffuet och med benaadet er, som de udj bogstafuer Kunde beviße at hafue, och af Ko. Maytt. Selff udj hans Kongelige Begiering*) Indtredelße, dennem Naadl. Confirmerit ehr, och huis derimod publicerit ehr, maatte optagiß, och at det udj Kongelige Naade maatte worde antagen, at en hver Kiøbstad Particular Vnder Retning derom lod frembkomme."

3) Lettelse i de staaende Byskatter.

4) „Att de (sic) maatte af Kongl. Maytt. Naadl. beuilgiß Kiøbstederne udj huert Land en gang om Aaret, paa bequemmelig thid och Sted, at Moede holde, huor deriß fuldmechtige med hiin Anden kunde Conferere om huis der Eragtediß gafnlig och fornoden at were til Byerniß beste etc., och Siden och Confirmation dervaa hoeß Kongl. Maytt. Underd. at Solicitere, om det af hanß Kongl Maytt. och Danmarchiß Riges Naadt kunde Proffuis at were gaufliq (sic)."

5) „Att forbud paa Korn och Anden Wahre maatte loß gifuiß."

Derpaa følger en udførlig og god Betænkning om Defensionen.

Nr. 14.

[Det st. Kongl. Bibliothek, Thottske Samling, Folio, 842: en Protokol, indeholdende Landcommissairernes og de adelige Deputeredes Forhandlinger. Det her Meddeelte er af „Copia af Huad med Rigens Raad, haandfestningen (Frederik den 3dies) anlangendis, handlet bleff."]

Den 25de April 1648 vare Adelens Deputerede samlede af

*) Vistnok Feilskrift for „Regierings."

[redacted]

Rigsraadet paa Slottet i Kjøbenhavn, i en stor Sal; Udkastet til Haandfæstningen blev oplæst Adelen opfordredes herpaa at erklære sig, gik ind „i et Camer for os Selffuer“, kom derpaa atter ind i Salen og meddeelte Rigsraadet sine Betænkninger over Haandfæstningen. I disse hedder det, i Anledning af Adelens Forslag om at ingen Skat bør paalægges af Rigens Raad og Kongen alene, uden Samtykke, og om at ingen Lov bør udgaae uden Stændernes Medvirkning:

— „Saa formelder ochde gamble handfestninger, Som endoch de Konger af det Oldenborgsche Huuß, haffuer udgiffuet och Sorret, at saadant ey Kand eller bør at schee, uden tilladelße, med Wiedere, som Samme Articel tydelig her om rører, For det tredie saa haffuer det aldrig i nogen Kongis tid weret brugeligt til forn, saa wophørligen schat at paalægge, Ja end och udj de gode och beste frids tider: thi udj hoylofflige Ihukommelße Friderici 2 tid, de scheede dett Sielden, och naar det bleff Sambtøcht, da bleff der imod Kongelig revers giffuen, med wiedere som allegeret och forebracht bleff, som Saadant ett høytt Nødwendigt werck, til dend borgerlig saauel som Bundestands tarff och beste i acht at haffue, fornøden och tienlig kunde erachtis: Herpaa haffuer her Canceller Saaledis Suaret, at de frembfarene och Onde tider haffde det foraarsaget, at schatten saa offte baffde weret paabuden, huilchet ey schall befindis til andet at were Anuendt, end til Rigens beste och fornødenhed. Rigens Raad wilde dog der om och lade Sig were angelegen, at schatterne epter denne daug, ey saa offte eller saa Store som hidintil, schulle bliffue paabudne: ware och begierendis, at de Deputerede wille selff giøre nogen forßlag, huor wed saadanne schatters paaleg, som diße tider udkreffuer, kunde forekommis; huis Sig ellers schatten at paabyde belanger, da kunde Rigens Raad ey wide, Anderledis der medt at forholde, end som hid intill brugeligt haffuer weret, epter som Slig paabud er altid scheed Epter Rigens Raads Raad, med Wiedere, som herom paa den ene saauelsom paa dend Anden Side bleff foregiffuet och Ommeldet “

„Wiedere bleff Confererit och anholdet om forordninger och Constitutioner, som udgaae uden Stendernes Widskab och Sambtøcke, huilchet formeenis at Were Imod Lands lowen och atskillige handfestninger, bleff derfore begiert, at saadant her

epter motte bliffue Remederet, och icke nogen Nye low, huor epter landßen fundamental W(esen) och Staten kunde lide schade, Vdgaar, huilchet med Exempler well kunde om fornøden er achtis gioriß beuißligt, Huor wed icke meentis Nyttige Constitutioner, som uden Stendernis Widskab nochsom kunde wdgaae, Item de som ingen delation kunde thaale, och ellers Kunde were af Slig beschaffenhed, at de ey behoff giortis med Stenderne der om at Communicere; dersom det saaledis motte bliffue i acht taget, tuiffle wi icke paa, at det Jo til landßens største Welfert schulde komme, och were Aarsag til atschillige Landßens gode, denne Voriß begiering bleff icke allene med Loven och handfestninger beuist Ret at were, medens och med fremfarene Kongers Exempler, aff det Oldenborgische Huus, som Sig dertill haffde bequemmet weret, bleff derfor begiert och Erindret at saadant Her epter Motte bliffue i acht taget. Dißligeste at Intet her epter samptyckis eller paaßlaais, uden Samptlige Rigens Raads raad, forwidende och sambtycke: herpaa er bleffuen Suartt, att Rigens Gauffn och beste noch som saaledis schulle tagis i acht, at huis forordning, Som Vdgick, Ingen Stender Sig der offuer schulle haffue at beßuerge, medens derom med Stenderne at Communicere, Erachtis betenckeligt saa och for dend ting, som icke well schulle kunde practiceris eller i werck Stillis, wmueligt,“ 2c.

Nr. 15.

[Geh.-Archiv: Langebeks Diplomatarium. Affkrift med Langebeks Haand af Rosenholms Archiv efter Christian Thommesens (Sehesteds) egenhændige Concept til hans Aabningstale ved Rigsdagen 1657. *)]

Aarsagen, huorfor Hans Kongl. Maytt. har weret beweget til, sine kjere och troe Vndersaatter aff alle Stender hid att kalde och forskriffue, har weret saa uomgengelig, att den Omsorg, som Hans Kongl. Maytt. sig har paataget att were for disse Rigers och Landes Welferdt, icke har kund tilstede dennom dermed att forskone. Det er allene bekiendt, huad farlige Krig der nu foris blant wore Naboer. Det er Gud allene bekiendt, huad ende och

*) Fortiener at sammenlignes med Talen, som den efter Hukommelsen er nedskreven af en Tilstedeværende, i P. W. Beckers „Gesandtskabsefterretninger“ I. S. 168 flg.

Vdslag derpaa wil følge. Der er ingen aff Parterne, som jo til Freden inclinerer, och derefftter tracter och lengis, och Freden maatte for os bliffue farliger end Krigen har weret. Och endog Hans Kongl. Maytt. sig icke i samme Krig har wild giøre deelactig, medens saa wiit disse Lande och Rigers høie interesse och Parters observants har kund tilstede, sig derfra entholdet og bewaret, Saa er det dog uwist, om det saaledes kand worde forstanden och optaget, och derfor allerstørste Magt paaliggendis att haffue vdi god agt, huorledis samme Krig herefftter bliffuer fort eller endet och Freden, om den skulle treffis, bliffuer sluttet och formeret. Hidindtil har Hans Kongl. Maytt. med all Werdens største Forundring siddet stille, och vden Bewegelse anseet denne store Wiitløfftigheds och Krigs begyndelse och foranderlig continuation. Mens nu Landenes ynkelig och jammerlig Odeleggelse siønis, om Menniskeń end icke wilde, att skulle giøre en ende paa den Krig, och wiise den maaskee hen paa andre Steder: Daa holder Hans Kongl. Maytt. det for den høieste tid at were, nu baade Oien och Hender att oplucke, see sig well for, och sig nest Gudz faderlig bistand saaledis forsicke, och stille i saadan Beredskab, att mand med Ehre kand skicke sig i tiden, saadan som den Gud i Himlen behager att tilskicke. Huorfor Hans Kongl. Maytt. med menige Rigens Raad har nødig eractet och besluttet, att wores ordinari militie til Hest och Fodtz skulle med Werbing och extraordinari Middel sterckis och forbedris, til Landz och Wandz det beste muelig armeris, huortil Hans Kongl. Maytt. och finder allerede saadan berømmelig inclination och assistentz aff saa mange fornemme Patrioter aff Adel, som icke allene deris Forfedris exempel langt offuer gaaer, mens ochsaa til det, som hos andre Nationer er uhørt och ilde skal worde troet, resolvere, Och dermed lader all Werden see, at de icke Liff och Blod allene for Herre och Federneland wille opsette, medens och heller miste alt det di eier, end anden Regiering, end di nu Gud were Ehre nyder, lade sig bliffue vndergiffuen. Men efftersom Faren, wii vdi sticker, er saa wiitløfftig, at til huilcken Hiørne wi Oinene henwender, intet vden Usickerhed och Fare til Landz och Wandz er att affsee, och Midelen derimod bør derfor att were disstørre, om noget got skal vdrettis, Saa faaer Hans Kongl. Maytt. derfor sine consilia der-

efter att rette, ligesom Stenderne befindes dette werck att betencke och sig angribe och resolvere wille. Thi det skulle were Hans Kongl. Maytt. och wores Federnelond en ubodelig Skade og ewig Spot, om noget skulle begyndis, som icke med Gaffn och Ehre kunde vdforis.

Det er alle bewist, i hwad stor Gield och uendelig beswering Hans Kongl. Maytt. disse Rigers Regiering har antagen, huorledis tiderne siden och formedelst den Engelske och Hollandske Søe-Krig ware bleffne saa farlige, at med mindre her waar bleffuen tagen en krafftig resolution, daa haffde wi tabt de beste allierte wi haffde, huor til icke andre Middel waare at bringe til weie end wed Cronens Godtzes Pantsetning. Icke dis mindre wil Hans Maist. til Flodens och Militiens Vnderholding saadan anseelig Summa depulere, som Cronens tilstand allermest kand taale, och sine Fyrstendome icke heller forskone, att di jo och skulle hielpe Lasten med att drage.

Wille nu ynske, att Gud allmectigste, som selff kiender och wid, att wi intet andet søger, end en sicker, bestandig, och stedzewarende Fred, selff wille dertil forlene och meddele di beste raad, och selff præsidere i alle wores deliberationer, ende och wende och regiere allting till sin guddommelig Naffns Ehre, och Landes och Rigers Gaffn och Beste, Saa wi i den Forhaabning trøstig och frimodig kunde sige: Gud er med os, huo wil daa were imod os.

Nr. 16

[Det Kongl. Bibliotheks Ms. Gamle kongelige Samling: 2666, 4to. Af „Menige Capitulares udi Dannemark Deris bestickede Fuldmegtigers Resolution, Othense den 26. Febr. 1657." Affkrift.]

„Eftersom woris Naadigste Herre och Konge naadigst for Capitlerne her udi Riget haffuer ladet proponere efterfølgende Puncter til wor kiæriste Fædernelands defension, det Gud welsigne rc. Saa er der paa wores Underdanigste korte Suar:

1) At Capitelernes Bønder och Tienere schulle vdgiffue af deris Gaarder, lige med Cronens og Adelens Tienere, Ode Gaarde undertagen.

[redacted]

2) Erbiuder og Capitulares sig den halfue deel af wisse Landgilder at bewilge, Mediens dersom nogen forhindring for de faae, som pro officiis & laboribus noget niuder, kunde wære at formode, ynschedes vnderdanigst, at det wed den 3die deel maatte af Kongl. Naade forblifue, Anseendes at nogle af dennem vdaf den halfue deel nødtørfteligen sig icke kunne vnderholde.

3) Af huis frii Penge nogen och paa Rente hafuer, Erbiuder och Capitularer sig Kongl. Mats. Willie at efterkomme, och der af at vdgifue ligesom andre Rigens Stender" *).

Nr. 17.

[Geh.-Archiv: Af en Raadstuprotokol for 1657, A. fol. 247, Original.]

— „Er Oss Vnderschreffne, ssom i dag, effter hans Kongl. Ma. Naadigste beffalling paa det Jslandske Compagnie haffuer Veret forsamblet, Extracter aff disse her indførte Ordres forelæst, Och befinder Wij dennem Allene til Floden och Militien, at were Vdgiffuit."

Actum Københaffn den 26. Octobris 1657.

Otthe Kragh. P. Reedtz. Oluff Brockenhuus. Kield Kragh.
m. p. m. p.

Christian Barnekov. Christianus Ostenfeld. Hans Svane.
m. p. m. p. m. p.

Paa Superintendentens aff Skaane, Doct. Peder Winstrups Vegne, effter giffwen fuldmagt underschriffuer

Johan Wandall. Erik Olufffen. Niels Søfrensen. Hans Nansen.
m. p. m. p. Eghændig.

Hanss Frandsen. Niels Hanssen. Eggers Klerk.
Eghdn.

Nr. 18.

[Geh.-Archiv. Af Rigens Raads Brev 4de Mai 1658, Original.]

— „Wi for Wore Personer Bilde gierne ønske, At Stenderne i alle magtpaaliggende Sager, Vdgiffter oc paaleg angaaende, matte

*) Aktstykket fortiener at sammenlignes med Borgerstandens Bevilgning samme Dag, i P. W. Beckers „Gesandtskabsefterretninger". I. S. 173.

convoceris huor Ved Større Billighed af dennem, oc ringere haad oc efftertale for Oß Var at forhobe, oc at deromb Visse constitution, som endnu icke findiß, matte gioriß."

Nr. 19.

[Geh.-Archiv. Af en Protokol. Afskrift.]

Kiøbenhavns Borgerskabs Anfegning til Kongen, skreven d. 30te Oct. 1658, undertegnet af 90 Borgere paa de Øvriges Vegne, blandt disse først af de 32 Mænd, desuden af mange Oldermænd, leveret Kongen selv af Borgemester og Raad den 9de Nov. Heri findes Følgende:

„Efftèrdj iblandt Andet dend tredie Punct vdi høygst bemelte Kongl. privilegium (Privilegiet for Kiøbenhavn af 10de August 1658) formelder, ad Kiøbenhaffn skall werre en frij Rijgß Stadt, och annamis tillige for en frj Rijgens Standt, Och Vdj Alt huad Riiget till beste Delibereris Kand, haffue deris Stemme och Sambtøcke: Saa siuntis oß well, Om det hans Kongl. Maytz Ellers Naadigst maatte behauge, att samme punct Joe førre Joe bedre bleff Stillet udj werck, heldst i denne besuerlige Thied. Thi en huer Troe patriott gierne saa och ynskede att Alting matte gaa well till, Och derforre høigst Nødwendig Erachtet, worris gunstige Offrighed, welluise Borgemestere och Raad, hermed at anmode och bede, de wille haffue dend wmage hoeß hans Kongl. Maytt, och Dannemarckis Rigens hoywise Raad, Underdanigst herom ad Anholde, saa tuiffles ingenlunde paa deß fortgang, Saa och i huad maade Saadand skee skall, Att enten 32 Borgere bleffue forordnet, som tillige med Borgemestere og Raad, paa sambtlige Kiøbenhaffns Borgerskabs wegne Kunde Uduelge En goed fornuefftig Mand, Som herudj Kunde bruges, Och alle tid maatte haffue frij tilgang till hanß Kongl. Maytt, Saa och tillige med de heij Edle Welbaarne Herrer Dannemarckis Riiges heijwiise Raad ad deliberere, huiß till heijstbemelte hans Kongl. Maytz, Chronen och Landsens Gemene beste sig Kunde erstrecke, heller huorlediß hans . Maytt det Allernaadigst Sielffuer best Kunde behauge ad ie, Allerunderdanigst forhaabendiß, att huiß hanß Kongl. denne Bye Allernaadigst ydermere med will privilligere,

Saadandt oss Joe forre Jo bedre Under Kongelige hand og Seigell, med Sambtlige tilstede werende Dannemarckis Riges Raadtz Sambtycke oc Vnderskriffuelse Naadigst maatte meddeeliss, och ded oss, och woris Efterkommere her i Staden, Aff Effterkommende Konger udj Dannemarck att skall holdiss och forsickeris. 2c.

[Herover gav Rigsraadet sin Betænkning af 14de Nov., som ogsaa findes i Geh.-Archivet. Det fandt det raadeligt, at tilstede en, efter Borgerstandens Forslag af Staden Deputeret, tilligemed en af Adelen, en af Universitetet og en af de kongelige Betiente Deputeret Adgang til Kongen og Rigsraadet, „deres Mening at tilkiendegive", og at høres over vigtige Anliggender. Tilsidst yttres i denne Betænkning Onske om en almindelig Stænderforsamling til at ordne Riget, saasnart det fik Fred.]

Nr. 20.

[Geh.-Archiv, Udkast og Concept.]

a.

B. og R. i Kiobenhafn. Wi bede Eder och Naadigst Wille at J lader forsamble alle Laffuene her J byen, och huer ampt J Seer for Eder lader Jndfordre, och all muelig flid anwender, om J dennem derhen Kand bewege, at de huer Wil giffue noget til baadtzfolchetz Vnderholdning.

Hafn. den 23de Apr. Ao. 1659.

b.

Johan Christopher B. Korbitz och Christopher Gabel. Wi bede eder och Naadigst wille, at J lader forsamble alle woris hoffbetiente, och huer aff dennem J Seer lader for eder Jndfordre, och all muelig flid anwender om J dennem derhen Kand bewege, at de huer noget til baadtzfolchetz Vnderholdning wille giffue och forstreche.

Hafn. den 23de Apr. 1659.

c.

Helser Eder oss Elskel. Borgm. och Raad sampt Menige Borgerskab her udj Vor Kiobstad Kiobenhaffn Ewindelig med Gud och Vor Naade, Efftersom eder alle och enhuer Welbekient er, huor

fornøden guarnisonen till alles conservation her udj byen eragtes, och Vj til dends Vnderholdning Ringe eller Jngen Middel Vide i denne besuerlige tiid, med mindre Vi assisteris och hielpes af Vore tro Vnderszaatter Saa bede Wj Eder och Naadigst begiere, atj Ved Eders fuldmegtige tilligemed de andre stender herudj Staden deliberer och offuerveyer ved huad Middel forn. guarnison tit best og foeds kand vorde Vnderholdet effterat de 5 Vdloffuede Maaneders forstrechning opb[illegible] efftersom det Enhuers Velstand saauelsom det gemehne beste [illegible] ngaaer, tuiffler Vj iche paa at enhuer sig ioe dertil godu[illegible] er finde, huorimod Vj saadan Eders Veluillighed med Ko[illegible] Gunst i Naade will erkiende.

Giff. Hafn. den 27de Ap.[illegible]

Ligesaadan breff Vdgick [illegible] Menige Adelstanden som nu her i byen tilstede er. Noch Borg[illegible] Raad paa Christianshafn, Item Rect. Superintendent och Profess. udj Kiöbenhafns academie, saauelsom Sogne Prester och Menige clereci herudj Staden. Noch til Alle hans Mts tienere och betiendte aff huad stand och condition de were Kand.

Kong Christian den Femtes
egenhændige Dagbøger,

udgivne efter Originalerne, med en Indledning, og et Tillæg af utrykte Bidrag til denne Konges Historie,

af

C. Molbech.

Man er i det nittende Aarhundredes historiske Synsmaader og i Betragtningen af Staters Regiering og politiske Omskiftninger, kommen meget tilbage fra tidligere Tiders System, efter hvilket man næsten giorde Statens Historie til eet med Regentens, og derfor tillagde dennes Person en næsten ubegrændset Vigtighed. Dersom man deri undertiden gik over Fornuftgrændsen, og røbede Mangel paa det dybere Blik i Verdensbegivenheders Udvikling og i Historiens indre Væsen: saa ere Nogle i vor Tid igien mere tilbøielige til den modsatte Yderlighed, at betragte Regenters Personlighed som ganske ligegyldige Gienstande, deres Charakteer og Privatliv som ubetydelige Factorer i det politiske Liv, og deres Indvirkning paa Statshistorien fra et alt for indskrænket Synspunkt. Dette er allerede i og for sig skievt eller mangelfuldt, siden det aldrig kan andet end være til Fordeel for Historien og Historieskriverens Stof, jo klarere og sikkrere den Forestilling er, han kan opnaae om enhver i det historiske Liv fremtrædende Charakteer og Personlighed; da det netop er giennem denne Deel af Stoffet, at Fortællingen selv vinder det Liv og

fornøden guarnisonen till alles conservation her udj byen eragt
och Vj til dends Vnderholdning Ringe eller Jngen Middel Vi
i denne besuerlige tiid, med mindre Vi assisteris och hielpes
Vore tro Vnderſaatter Saa bede Vj Eder och Naadigſt begie
atj Ved Eders fuldmegtige tilligemed de andre ſtender herudj S
den delibererer och offuerveyer ved huad Middel forn. guarnis
tit beſt og foeds kand vorde Vnderholdet effterat de 5 Vdloffue
Maaneders forſtrechning ophører, effterſom det Enhuers Velſta
ſaauelſom det gemehne beſte iſær angaaer, tuiffler Vj iche paa
enhuer ſig ioe dertil goduillig lader finde, huorimod Vj ſaad
Eders Veluillighed med Kongelig Gunſt i Naade will erkiende.
Giff. Hafn. den 27de Apr. 59.

Ligeſaadan breff Vdgick til Menige Adelſtanden ſom nu h
i byen tilſtede er. Noch Borgm. och Raad paa Chriſtianshafn, It
Rect. Superintendent och Profess. udj Kiöbenhafns academi
ſaauelſom Sogne Preſter och Menige clereci herudj Staden. N
til Alle hans Mts tienere och betiendte aff huad ſtand och con
tion de were Kand.

er sig, om endog kun dunkelt, bevidst, at saadanne Individer have havt meer eller mindre Indflydelse paa hele Landes og flere Generationers Skiebne, og saaledes deeltaget som virkende Kræfter i de store Bevægelser, ved hvilke Tiderne og Historien skride frem i deres ustandselige Kæmpegang; og selv hos disse Individer lader Personligheden sig ikke skille fra Charakteren, eller de menneskelige Egenskaber, gode og slette, private Tilbøieligheder, Egenheder og Svagheder, ganske isolere fra Individets offentlige Liv og historiske Virken.

Det gaaer med de historiske Kilder, i Henseende til Fyrsters og Regenters Personer og deres Privatliv, ligesom i Stats- og Folkehistorien: de flyde undertiden rigeligt og næsten overflødigt, undertiden ganske svagt og utilstrækkeligt. Det sidste er Tilfældet i vort Fædreland, ikke blot med en stor Deel af vore Kongers, men med mangfoldige andre, i vor Historie fremtrædende og handlende Individers Personlighed og Charakteer. For at blive ved det Oldenborgske Kongehuus, der snart har fuldendt sit fierde Aarhundrede paa den danske Throne: saa er det dog kun de færreste af denne Stammes femten Konger, om hvis Person og Charakteer Historien har efterladt os Stof til et fuldstændigt og klart Billede — en Mangel, som baade bliver forklarlig, og mere følelig, ved vore Konger fra Frederik III. af; da endog disses politiske Historie endnu trænger til sin første Bearbeidelse fra Grunden, med et ordentligt Kildestudium, og med Historieskriverens sande Kald og Talent. — En af de første Fordringer til denne bliver da, at han maa være hævet over den fra Slutningen af det 18de Aarhundrede mere om sig gribende falske Tendents, at ville skrive et tusindaarigt Kongeriges Historie, og det endogsaa under den absolut monarchiske Statsforfatning, efter demokratiske Principer og Forudsætninger, eller efter Dagens omskiftende, snart republicanske, snart constitutionelle, eller radicale og statsopløsende Tendentser.

Disse, anvendte paa Historien, ere i sig selv kun Vidne om, hvor langt Vedkommende endog ere fra at have giort de historiske Studiers første Cursus, fra en dybere Grund, i et større Omfang end blot Fædrelandets Historie, og efter andre Kilder til denne, end ufuldstændige trykte Samlinger, hvormed man nu i meer end et halvt Aarhundrede har ladet sig nøie, eller drøvtyggende Lærebøger og afgiorte Partiskrifter.

Til de sidste maa vi omtrent henregne den Forfatters samtlige historiske Arbeider, som i det 18de Aarhundredes sidste Decennium bl. a. tog sig for at ville behandle Christian den Femtes og Frederik den Fierdes Historie. Hvad i Særdeleshed den førstnævnte Konge angaaer, da er den i sin Tid meget læste Bog om ham af Riegels lidet meer end en chaotisk-forvirret Blanding af forskiellige samlede Materialier (hvoriblandt ogsaa adskilligt til Frederik den Tredies Regieringshistorie) med en overstrømmende Flod af Declamationer og halvkogte republicanske Floskler, krydrede med Bitterheder i en skieldende Pasquiltone, eller med indtil Væmmelse gientagne personlige Sarkasmer og Beskyldninger, i Stedet for factisk Beviisførelse. — Vi ville her i øvrigt kun opholde os ved det ene Punkt, at ogsaa til Bedømmelsen af Christian den Femtes personlige Charakter, Tænkemaade og Evner, saavelsom hans Regentvirksomhed fra forskiellige Sider, er Riegels overhovedet en upaalidelig, forvirret, undertiden sig selv modsigende Kilde. Det er vanskeligt, eller næsten umueligt, af denne Forfatters, i sønderskaarne Fragmenter splittede Fremstilling at faae nogetsomhelst tydeligt og samlet Billede, enten af de gode eller slette Sider i denne Konges Regiering. Men da Riegels overalt ødsler med de sorteste Farver, og knap omtaler en eneste Mand af nogen Betydenhed under Christian V. anderledes, end som udnelig og uvidende, eller hovmodig, vindesyg, ødsel og i andre Maader moralsk fordærvet Person: saa gior hans Historie

ikke sielden en Virkning, netop modsat den, Forfatteren tilsigtede Man ledes uvilkaarlig til Mistanke om, at Alt i Virkeligheden dog ikke kan have været saa slet og usselt, som det fremstilles. Den i høieste Grad ufordeelagtige Skildring, som gives af Danmark og den danske Stat under Christian V., og hvorefter man kun maa tænke sig, at alting i Landets indre Bestyrelse, og i Statens politisk Stilling, var i den største Forvirring og i yderste Afmagt, efter Griffenfeldts Fald: modsiges dog, i det mindste for en Deel, af den virkelige Tilstand, naar den opfattes efter andre og flere Kilder, end dem, Riegels har benyttet — i det mindste benyttet til sit Brug, og efter sin Hensigt.

Vel er det uden Tvivl kun alt for vist, at Christian den Femtes tredive Aars Regiering langt fra ikke var i Stand til at læge enhver Brøst og Svaghed, som de, Statens Kræfter og Landets Marv fortærende Krige 1643—45 og 1657—60 havde efterladt sig, og hvis Følger sporedes hos Landalmuen og i Agerbruget endnu ved og efter Kongens Død. Det er heller ikke mindre vist, at Christian den Femtes egne Krige, efter Griffenfeldts Afgang, førtes deels uklogt og uheldigt, deels mere til Fordeel for fremmede og allierede Magter, end for Danmark; og at det for en stor Deel var disse Krige, som i en Periode, hvor Landets indre Tilstand snarest trængte til en dyb Fred, medførte de vedvarende eller altfor hyppigt fornyede Paalæg og Skattebyrder, hvis Tryk kun blev alt for føleligt og udsugende, baade for Almuen og de øvrige uadelige Stænder. Heller ikke kan det blive skiult for et Blik, der trænger dybere ind i vor indre Histories Kilder, at en Slappelse og Stagnation, om ikke Tilbagegang, i Landets nationale Velstand og den indre Statsrørelse, synes i flere af dennes Grene at være tydelig nok under en stor Deel af denne Konges Regieringstid; ligesom det er afgiort, at Tilbagegangen er endnu

mere aabenbar i videnskabelig og literair Cultur, saa vel som i Spogdannelse, i Sprogets Nationalitet, i Smagens og Konstens Regioner. Danmark stod heri vel ikke særdeles mege tilbage for Tydskland, i hvis Spor det saa længe har gaaet; men desto mere for Frankrige og andre sydeuropæiske Lande.

Til disse og andre Skyggesider hører ikke mindre den, med det gamle nationale Aristokraties stærkt fremskyndte Svindsel og uddøende Standsmagt, i lige Forhold stigende Indvandring og Stiftelse af en nyere tydsk Hof- og Herregaards-Adel, med dennes vorende Indflydelse, og med dens, Landets Grundkræfter i den agerbrugende Stand udsugende Verigelse.

Vi tør, paa Grund af alt dette, heller ikke negte, at en Bog, som, da den udkom og endnu længe efter, giorde overordentlig Opsigt og et dybt Indtryk, den engelske Minister Robert Molesworths berømte „Fortælling om Danmark, som det var i Aaret 1692", — ved Siden af en Deel Urigtigheder, Feil og falske eller skieve Anskuelser, saaledes som en med Nationen og Sproget ubekiendt og med en god Deel engelsk Eensidighed belemret Fremmed, ikke kunde undgaae samme — dog indeholder meget, som bærer Sandheds og Virkeligheds Præg. Molesworths Bog er overhovedet skrevet med ulige større Indsigt i Statskonst og Statsvidenskab, og større Talent, end det, Riegels lægger for Dagen i sin saakaldte „Femte Christians Historie"; den har tillige det Fortrin for denne, at være læselig, tiltrækkende og lærerig, selv den Dag i Dag, og har i det mindste den Beskaffenhed, at vi meget lettere, ved Hielp af et grundigere historisk Studium, kunne blive i Stand til at skielne og erkiende, hvor Molesworths har Ret, og hvor han feiler og skriver med Fordom eller Partiskhed: end vi kunne udfinde de Stumper og Stykker af Kiendsgierning, historisk Sandhed og paalidelig Efterretning, der skiule sig i et Ufore af skiødesløs og afjasket Beretning, eller af den

subjective Galdesyges Overdrivelser, tilligemed vilkaarlige Forudsætninger og antagne, men ubeviste Beskyldninger, som næsten udgiore det hele Grundstof hos Riegels.

Man kan ogsaa ret vel iagttage alle hine Skyggesider ved Christian den Femtes Tid og Regiering, og lade dem med rolig og streng Sandhedskiærlighed fremtræde i en historisk Fremstilling, uden at formorke det hele Billede saaledes, at al Colorit forsvinder, eller alle Sandhedsfarver, de dunkle med de lysere, tabe sig i det Usikkerhedens og Upaalidelighedens Skyggemulm, hvori en selvkiær, partisk, eensidig og avindssyg Fortæller kan indhylle al Historie. Det gaaer saadanne ligesom deres Antipoder Panegyristerne; ved at rose Alt, roser man intet; og de, som ikke have Sind og Udtryk for andet end Dadel, opnaae omsider ikke meer end Mistro og Vantro til deres Sanddruhed. Det gik ogsaa tildeels Molesworth saaledes i sin Tid. Man var ikke vant til en saa skarp og hensynsløs Tone, og den hele, fra Grunden dadlende Tendents, som udtaler sig i ethvert Capitel af Bogen, giorde det lettere for dem, for hvilke en saadan Skildring kom meget ubeleilig, at giøre den mistænkt for almindelig Partiskhed, Overdrivelse og Usandfærdighed, hvilket ingenlunde er dens Charakteer. Man vil tværtimod overhovedet finde Molesworth langt mere moderat og billig, end Riegels; og man overraskes næsten ved, at en Forfatter, som vist nok ikke skrev i godt Lune, eller i den bedste Stemning mod det danske Hof under Christian V.[1]) dog f. Ex.

[1]) Molesworth, om hvis Minister-Insolents, som han yttrede et Par Gange i Voldsomheder og Overfald, han lod sine Folk begaae mod Kongelige Jagt- og Veibetiente, man har Vidnesbyrd, fortælles (i Fortalen til »Denmark vindicated«) at han i den Anledning 1662 forlod det danske Hof uden Affkedsaudients hos Kongen, som var alvorligt opbragt paa ham, og at han siden unddrog sig fra at vende tilbage til Danmark. Denne Beretning stemmer ikke ganske overeens med Kongens egen Optegnelse, den 15. Jun. 1692: »Tog den »Engelscke anvojé Molisvort sin affsckedß audiens, Vanmeldet, for att

mere aabenbar i videnskabelig og literair Cultur, saa vel som i Sprogdannelse, i Sprogets Nationalitet, i Smagens og Konstens Regioner. Danmark stod heri vel ikke særdeles meget tilbage for Tydskland, i hvis Spor det saa længe har gaaet; men desto mere for Frankrige og andre sydeuropæiske Lande.

Til disse og andre Skyggesider hører ikke mindre den, med det gamle nationale Aristokraties stærkt fremskyndte Svindsot og uddøende Standsmagt, i lige Forhold stigende Indvandring og Stiftelse af en nyere tydsk Hof- og Herregaards-Adel, med dennes voxende Indflydelse, og med dens, Landets Grundkræfter i den agerbrugende Stand udsugende Berigelse.

Vi tør, paa Grund af alt dette, heller ikke negte, at en Bog, som, da den udkom og endnu længe efter, gjorde overordentlig Opsigt og et dybt Indtryk, den engelske Minister Robert Molesworths berømte „Fortælling om Danmark, som det var i Aaret 1692", — ved Siden af en Deel Urigtigheder, Feil og falske eller skieve Anskuelser, saaledes som en med Nationen og Sproget ubekiendt og med en god Deel engelsk Eensidighed belemret Fremmed, ikke kunde undgaae samme — dog indeholder meget, som bærer Sandheds og Virkeligheds Præg. Molesworths Bog er overhovedet skrevet med ulige større Indsigt i Statskonst og Statsvidenskab, og større Talent, end det, Riegels lægger for Dagen i sin saakaldte „Femte Christians Historie"; den har tillige det Fortrin for denne, at være læselig, tiltrækkende og lærerig, selv den Dag i Dag, og har i det mindste den Beskaffenhed, at vi meget lettere, ved Hielp af et grundigere historisk Studium, kunne blive i Stand til at skielne og erkiende, hvor Molesworths har Ret, og hvor han feiler og skriver med Fordom eller Partiskhed: end vi kunne udfinde de Stumper og Stykker af Kiendsgierning, historisk Sandhed og paalidelig Efterretning, der skiule sig i et Uføre af skiødesløs og affjasket Beretning, eller af den

subjective Galdesyges Overdrivelser, tilligemed vilkaarlige Forudsætninger og antagne, men ubeviste Beskyldninger, som næsten udgiøre det hele Grundstof hos Riegels.

Man kan ogsaa ret vel iagttage alle hine Skyggesider ved Christian den Femtes Tid og Regiering, og lade dem med rolig og streng Sandhedskiærlighed fremtræde i en historisk Fremstilling, uden at formørke det hele Billede saaledes, at al Colorit forsvinder, eller alle Sandhedsfarver, de dunkle med de lysere, tabe sig i det Uskkerhedens og Upaalidelighedens Skyggemulm, hvori en selvkiær, partisk, eensidig og avindssyg Fortæller kan indhylle al Historie. Det gaaer saadanne ligesom deres Antipoder Panegyristerne; ved at rose Alt, roser man intet; og de, som ikke have Sind og Udtryk for andet end Dadel, opnaae omsider ikke meer end Mistro og Vantro til deres Sanddruhed. Det gik ogsaa tildeels Molesworth saaledes i sin Tid. Man var ikke vant til en saa skarp og hensynsløs Tone, og den hele, fra Grunden dadlende Tendents, som udtaler sig i ethvert Capitel af Bogen, giorde det lettere for dem, for hvilke en saadan Skildring kom meget ubeleilig, at giøre den mistænkt for almindelig Partiskhed, Overdrivelse og Usandfærdighed, hvilket ingenlunde er dens Charakteer. Man vil tværtimod overhovedet finde Molesworth langt mere moderat og billig, end Riegels; og man overraskes næsten ved, at en Forfatter, som vist nok ikke skrev i godt Lune, eller i den bedste Stemning mod det danske Hof under Christian V.[1]) dog f. Ex.

[1]) Molesworth, om hvis Minister-Insolents, som han yttrede et Par Gange i Voldsomheder og Overfald, han lod sine Folk begaae mod Kongelige Jagt- og Veibetiente, man har Vidnesbyrd, fortælles (i Fortalen til »Denmark vindicated«) at han i den Anledning 1662 forlod det danske Hof uden Affkedsaudients hos Kongen, som var alvorligt opbragt paa ham, og at han siden unddrog sig fra at vende tilbage til Danmark. Denne Beretning stemmer ikke ganske overeens med Kongens egen Optegnelse, den 15. Jun. 1692: »Tog den »Engelscke anvojé Molisvort sin afffkedß audiens, Vanmeldet, for att

omtaler Lovgivningen, Retspleien, Politiet, og flere Indretninger i den indre Statsstyrelse, endog under Sammenligninger med sit eget Fædreland, i meget berømmende Udtryk.

Man har vanskeligt ved at finde noget Spor til en saadan Retfærdighedsfølelse hos den omtalte danske Forfatter. Derimod er Riegels, midt under alle de Declamationer og Straffetaler, som han lader udstrømme mod Christian V., dog til visse Tider snarere gavmild, end karrig i at rose hans Charakteer, og undskylde det meste af hvad han selv bittert dadler ved denne Konges Regiering, enten med hans Godmodighed og godtroende Tillid til Andre — eller

»reise til Kong Wilhellem og Saa til Irland hos Sit godß paa 4 a »5 Maanederstid, Jeg gaff hannem helsende med, og forsikering aff »affection, for hans herre.« D. 13. Sept. 1692 omtaler Kongen, at han ventede en ny Minister fra England. — 1694 udgav Molesworth sin »Account of Denmark« som i samme Aar udkom 3 Gange, og en 5te Udgave endnu 1745. At Ministeren »for en stor Deel havde faaet Materialierne af en banquerotteret hamborgsk Kiøbmand, ved Navn Schott« (J. F. W. Schlegels Statistik, I. S. 94.) kan maaskee tildeels være sandt; men fra en saadan Kilde kunde Molesworth umuligen hente alle de nøiagtige Efterretninger om den danske Stat, han meddeler; og Bogen tilhører ligefuldt ham selv. Den danske Regiering lod allerede 1694, med Hielp af den danske Præst i London Iver Brink, en Giendrivelse (»Animadversions on a pretended Account of Denmark«) forfatte ved en Englænder Will. King. At Schlegel kalder denne Bog »særdeles vel skreven«, røber kun liden kritisk Evne. Giendrivelsen er i det Factiske (med Undtagelse af Molesworths Uvidenheds-Feil i enkelte Omstændigheder) meget svag; men ikke uheldig der, hvor den f. Ex. i Fortalen „**To Mr. M.** —« (Molesworth havde ikke nævnt sig som Forf.) kan anvende polemisk Satire eller Spot, som Bogen hist og her ogsaa giver Anledning til. — At Molesworth, uagtet hans for en Diplomat vist nok ikke meget besindige Adfærd, derfor, (selv under Dronning Anna) ikke blev ilde anseet hos sin Regiering, viser ikke blot (i Følge Schlegel, l. c.) Christian den Femtes Klage ved det engelske Hof, som blev forgieves; men ogsaa Molesworths senere Forfremmelse. Han blev Pair af Irland (16. Jul. 1716) og døde i Mai 1725 som Viscount og Baron af Philipstown. (*Original Works of Will. King.* London 1776. T. I. p. 37. J. Burke Dict. of the Peerage of the Brit. Empire. 4. Ed. Lond. 1832. II. 175.)

ved at lade først hans Opdragere, siden hans Fortrolige, hans Raadgivere og Ministre, bære Skylden for alle Feil og Svagheder i hans Regiering. Heri ville vi ikke engang gaae saa vidt som Riegels; thi Konger og Fyrster have meget at forsvare af det, de lade skee, eller det, de overlade Andre at udføre. Det hører overhovedet ikke allene til Fyrsternes kun alt for almindelige Svagheder, men ligesom til deres Natur, at de næsten altid, enten af gode Grunde ere nødsagede til, eller ved Magelighed, Vane og aandelig Slappelse ledes til, langt mere at ville see med Andres Øine og høre med Andres Øren, end anstrenge sig for at bruge deres egne; og at de, med al deres formeente uafhængige Magt og Myndighed, sieldent nok ere i Stand til at handle med egen selvstændig Villieskraft og Frihed. — Vi ville imidlertid ikke undlade at bemærke den Omstændighed: at selv Molesworth, hvis Navn i sin Tid hos det absolut-monarchiske Hofparti næsten blev eenstydigt med en Pasquillant, og som vist nok allermindst lagde an paa, eller havde Attraa til at ville see nogen Ting i og ved Danmark, eller nogen Person eller Stand, i et forskiønnet Lys, omtaler og charakteriserer Christian den Femte selv paa en langt gunstigere og fordeelagtigere Maade, end enhver vil tænke sig, der allene kiender den engelske Forfatter af det onde Ry, der længe gik af hans Bog, som en afgiort Pasquil og Satire over Danmark, og over denne Konges Regiering. Endog halvandet hundrede Aar efterat Molesworth skrev, og nu, da hans Bog saa godt som for Enhver i og udenfor Danmark knap er kiendt af meer end Navnet, er hans samtidige Charakteristik af en dansk Konge, med hvem han i tre Aar stod i hyppig umiddelbar Berøring i Statssager og ved Hoffet, mærkelig nok til at vi troe her at burde meddele den i Oversættelse. Den udgaaer fra en Mand, der unegtelig, ved Siden af nogen Nationalstolthed og Overlegenhedsfølelse, ligesom ved Siden af et Slags Bitterhed og Morositet med Hensyn paa den danske

Regiering, maaskee tildeels fremkaldt ved mindre behagelige personlige og diplomatiske Forhold i Danmark, har eiet en god og skarp Jagttagelsesevne; og denne Charakteristik udgiør saaledes et samtidigt historisk Vidnesbyrd, som ikke bør oversees af Nogen, der vil giøre sig bekiendt med, sammenligne og studere Grundkilderne til denne Konges Historie.[2])

---

[2]) „Den nærværende Konge af Danmark, Christian den Femte, (som den „15de April 1692 indtraadte i sit 46de Aar) er kun af Middelstørrelse, „snarere mager, end legemsfyldig, men vel proportioneret og stærkt „bygget; hans Ansigtsfarve er stærk rød*); han bærer en sort Paryk; „Trækkene i Underdelen af hans Ansigt ere ikke ulig Kong Carl den „Andens; hans Constitution har været meget haardfør, udholdende og i „Stand til at taale enhver Art af Anstrengelse; indtil han nu paa „nogle Aar har havt Anfald af Gigt, og derfor har holdt det for „bedre, at indskrænke umagelige Legemsøvelser og Bevægelser; særdeles da Fredstiden giør det mindre nødvendigt, at underkaste sig „Besværligheder, som han endnu kunde, og vist ogsaa vilde taale, naar „det behøvedes. Hans Dragt er i Almindelighed simpel, (modest) men „pyntelig; han viser sig sielden ved nogen Cour enten med Hat eller „Handsker, men derimod altid, efter tydsk Skik, med en forsvarlig „Kaarde ved Siden.

Hvad hans Egenskaber angaae, da er han en Fyrste af særdeles „Nedladenhed og Godmodighed**); maadeholdende (temperate), „naar man vil see hen til Landets Brug; ikke overdaadig enten i Spise „eller Drik, og i de senere Aar meget sielden henfalden til nogen Uorden. (very seldom making any debauche.) Hans Kiærlighedshandeler „have været faa, og i dem har han viist megen Bestandighed. Han er „gudfrygtig, som en Fyrste bør være det, uden at kiæle for (doting on) „sin Geistlighed, skiøndt denne synes at tilbede ham; af egen Tilbøielighed en Elsker af Retfærdighed og Moderation; men ofte beherskel „(over-ruled) af dem blandt hans Omgivning, hvem han overlader „hele Bestyrelsen af Sagerne; eftersom han hverken elsker,

*) „His Complexion is sanguine." Det kunde ogsaa bemærke: „hans Temperament er sanguinsk"; men efter Contexten synes den ovenanførte Mening at ligge i Ordene.

**) Dette Vidnesbyrd af Molesworth, der just ikke synes at stemme med Christian den Femtes bekiendte Tilbøielighed for Hof-Etiquette og Rangforordninger, bekræftes iøvrigt af de Traditioner om denne Konges Folkeyndest, bl. a. hos Kiøbenhavns Borgere, som Suhm har optegnet. (Saml. Skrifter XII, S. 11.) Der hedder det ogsaa: „I Ridehuset, hvor han daglig kom, kunde Enhver tale med ham" og „Gamle Mænd have fortalt mig, at Kongen talte med Enhver, som var tilstede ved Couren." Dette svarer heller ikke til Molesworths Beretning ovenfor.

Dersom vi imidlertid i dette Tilfælde, efter Synsmaader, som ved Molesworth, Riegels, Baden og Andre ere blevne almindelige, ville tænke os Christian den Femte som en reent uselvstændig, villieløs, kun i sine Yndlingers Ledebaand gaaende, i Dorskhed og Uvirksomhed hendøsende Regent, tage vi dog uden Tvivl for en Deel feil; og et afgiørende Beviis for det Modsatte foreligger i det mindste i det sidste Decennium af hans Levetid. Dersom Tiden havde været endnu noget senere, da havde man kunnet tænke sig, at begyndende Svagelighed som medførte nogen Forandring i Kongens Levemaade, og bragte ham til at føre et mindre bevæget, mere stillesiddende Liv, allene var Grunden til en større Regieringsvirksomhed hos Kongen. Men i Aarene 1689—1694, var det dog endnu ikke disse Grunde allene, som kunde give ham Smag for en Sysſel, der

„eller har Talent til Forretninger (because he neither loves, „nor has a genius for business). Han taler lidet, undtagen til sine „Ministre, og umiddelbare Betiente; men giver dog ogsaa Andre al „Leilighed og Opmuntring til at tiltale ham, enten ved at sætte Mod „i dem (emboldening them) ved et venligt Smiil, eller ved at nærme „sig til dem. Han forstaar tre Sprog, foruden sit eget, nemlig Høitydsk, Plattydsk og Fransk, hvilke han ved forekommende Leilighed taler med megen Lethed. Han er ikke bleven opdraget til noget „Slags Lærdom; men er dog særdeles Elsker af Geographien, og aldrig mere fornøiet, end naar man bringer ham et nøiagtigt Kort over „et eller andet Land, eller en Grundtegning af en Fæstning........ „Han besidder et øiensynligt og utvivlsomt personligt Mod, hvilket han „ofte har beviist i den sidste Krig med Sverrige........ Med eet „Ord, han er en meget mild og naadig (gracious) Fyrste, elsket snarere, end hyldet med Ærefrygt (reverenced) af sit Folk, som har „Følelsen af, at den nærværende Regieringsform, under en streng Konge, „vilde være utaalelig. Hans Motto er: Pietate & Justitia; og hans „Undersaatter have virkelig den Tro, at det er hans fulde Attraa at „bevare disse Egenskaber, og at alle Byrder (hardships) som falde „paa dem, oprinde fra hans Ministerium. Derfor klage de mere over „det han tillader, end over hans egne Handlinger, tillægge alle de „Trængsler, som de maa taale, hans alt for føielige Sind og de „Mangler i deres nærværende Statsforfatning, som ikke have deres „Modvægt i Kongens Opdragelse."

i Kongens tidligere Regieringsaar var ham fremmed, og hvis første Anledning maaskee kan have været ganske tilfældig.

Hvorledes det endog hermed har forholdt sig, saa erfare vi af de endnu bevarede Originaler, at Christian V., som det synes fra Marts Maaned 1689, har begyndt at ville i dertil indrettede Skrivcalendere optegne hvad han fandt værd at bemærke og erindre, Stats- og Regieringssager vedkommende, baade i de indre Anliggender, og i politiske og diplomatiske Forhold til fremmede Magter — det sidste med en kiendelig Forkiærlighed, og med en efterhaanden (i de tre Aar 1689, 90 og 91, og senere endnu mere) voxende Overvægt i Udførlighed og Orden. Derimod ere saadanne Optegnelser, som allene eller nærmest berøre Kongens Privatliv, Hoffet og dets Forlystelser, Kongens daglige Sysler, Omgang og Adspredelser, eller andre Hverdagsoptrin og ubetydelige eller smaalige Omstændigheder, forholdsviis hverken ret mange eller omstændelige. Dog kan man sige, at Jagten, som en herskende Lyst og Lidenskab hos Christian V., giør nogen Undtagelse herfra. Det synes som han temmelig fuldstændigt i de første Aar har optegnet, i det mindste enhver af sine Parforce-Jagter, hvor de fandt Sted, og hvorledes de løb af. Andre Forlystelser omtales kun sielden; Optegnelser af personlig Natur, eller Bemærkninger over Individer i Kongens fortrolige Omgangskreds, m. m. forekomme saa godt som aldeles ikke; ligesaalidt noget om Kongens private Udgifter, Foræringer ell. desl. Her fattes saaledes det allermeste af det Slags Detail af Privatlivet og mange af dets Ubetydeligheder, der optager megen Plads i Christian den Fierdes bekiendte Allmanakker, men ogsaa bidrager meget til at give dem et charakteristisk Præg, og til at oplyse denne Konges mærkværdige og eiendommelige Natur.

Ligesom jeg anseer det for rimeligt, at Christian den Femte først ved den ovenfor angivne Tid er kommen paa den

Tanke, at ville føre en saadan „Journal" eller Dagbog for sig selv, saaledes er det tydeligt nok, at Kongen, ved at fortsætte disse Optegnelser, har faaet mere Lyst og Øvelse, en større Interesse, og mere vedholdende Flid, i at udføre dette Arbeide. Fra sin Begyndelse giendriver det i øvrigt ogsaa den ugrundede Tradition: at Christian den Femte, foruden andre Ting, hvori hans Opdragelse eller Dannelse var forsømt, heller ikke skulde have lært saameget Dansk, at han kunde tale og skrive det Folks Sprog, til hvis Konge Fødselens Arveret havde kaldet ham[3]). Saameget see vi nu her, at fra den første Dag, han har begyndt sin Journal, til den sidste, fra hvilken man har en saadan Optegnelse med hans Haand, (29. Dec. 1696) har han ført disse Bøger paa Dansk; og det er høist sieldne Undtagelser, naar han ved en eller anden Leilighed falder ind i det tydske Sprog; at han i begge, fra Orthographiens og fra Stilens Side, har været omtrent lige udannet og uøvet: kan man vel skiønne. Saa yderst ucorrect imidlertid hans Skrivebrug er i franske, tydske og andre fremmede Ord, ligesom ogsaa i Personers og Steders Navne: saa vil man dog ei kunne andet end tilstaae, at Kongens Udtryksmaade i Dansk forholdsviis baade er den mindst feilagtige,

---

[3]) I sine „Charakteristiker af de Oldenborgske Konger," 1809, S. 170, giør G. L. Baden det tvivlsomt, baade om Christian V. i yngre Aar kunde tale Dansk, og om „han var det danske Sprog saa mægtig, at han kunde skrive det"; ja endogsaa, om han egenhændigen havde skrevet de bekiendte, allerede 1792 trykte Resolutioner, indskrevne i Rentekammerets Deliberationsprotocol. (Ny Saml. t. den D. Hist. 1. S. 29—50.) Endnu 23 Aar sildigere (1832) skriver Baden i sin Danmarks Historie, (V. S. 214. 15) at „der ikke taltes andet end Tydsk ved Christian V. Hof, og at Kongen selv end ikke forstod Dansk." Om det første er det ikke let at afgiøre, hvorvidt det Danske var aldeles fortrængt, og det Visse bliver vel, at der taltes meget eller mest Tydsk; det sidste maae nu, end mere end før, sættes i Classe med meget andet løst, halv sandt eller fabelagtigt Rygtestof, som er optaget i den anførte Historie.

og den, han har brugt med meest naturlig Færdighed. Om Stiil kan der heller ikke egentlig være Tale i laconiske Dagbogsoptegnelser; grammaticalske Feil ere i det hele langt mindre talrige og stødende, end de orthographiske. Ville vi derimod tale om Aand eller Charakteer i Christian den Femtes Dagbøger, da er den overhovedet mere eensformig tør, officiel, eller diplomatisk kold, og henvendt mod Politikens Sphære, end den røber nogen Tilstand, Følelse eller Affect, nogen Bevægelse eller Forandring i det indre Liv, hos den kongelige Forfatter. Vi kunne udtrykke det med færre Ord: Disse Dagbøger have en langt mere objectiv-historisk, end subjectiv-biographisk Charakteer. Enkelte Træk af den sidste ere derved dog ikke ganske udelukkede. Man finder saaledes et og andet Spor til den Vigtighed, Christian den Femte som Konge har sat paa Etiquette og Rang; og det kan vel forekomme os, som vi af Dagbøgernes Indhold og Tone umærkeligt modtage et vist Indtryk af den nye monarchiske Hoiheds Glands, Stivhed og Isolering ved Hof-Ceremoniel, og ved en dertil svarende Gradation i Fornemhed, i Rangens laante Anseelse, og i Blandingen af ydmyg Underdanighed imod den Hoieste og Hoiere, med tom Stolthed eller forfængelig Rangsyge; hvilket Alt tog sit Udspring fra den efter 1660 begyndte, men egentlig under Christian V. udførte Omdannelse af Hoffet og Hoflivet, ligesom af den fornemme Verdens Tone og Levemaade i Danmark. Det er bekiendt nok, at Ludvig XIV. og hans Hof maatte tiene til Mønster for denne Omskabelse; men ligesaa, at der i Copien efter Paris og Versailles blandede sig en god Deel tydsk Stivhed, Smagløshed, Rangsyge og prunkende Adelstolthed. Hermed tabte sig meer og mere de faa Rester, som endnu vare tilbage fra den, uagtet Aristokratiets overveiende Magt og Myndighed, giennem det 16de Aarhundrede, og endnu under Christian IV. herskende Danskhed og nationale Jævnhed i Sprogets

Charakteer, ligesom i det selskabelige Livs og Stændernes Forhold. I Christian den Femtes skriftlige Udtryk er dog Danskheden, i sit ældre Præg, endnu ikke reent borte; men den er stærkt opblandet med det Islæt af fremmede Ord, (franske især) som allerede vare i fuld Gang og Mode.

Der findes endnu en anden, fra Calenderne eller Dagbøgerne for 1689 — 1691 forskiellig Classe af Christian den Femtes skriftlige Regierings-Arbeider af saadan Art; nemlig Kongens, med Aaret **1692** begyndte, vidtløftigere Dagregistere (som vi ville kalde dem) over alle Forretninger og Forhandlinger med fremmede Statssendebud, ligesom med de kongelige Ministre og i det siddende Statsraad, eller „Geheime-Conseil;" over Kongens udenlandske og diplomatiske, saavelsom over hans private Brevverling; over skriftlige Resolutioner, Befalinger og Anordninger, vedkommende den indre Statsstyrelse, saavel i de civile som i de militaire Departementer; og saaledes, kunne vi sige, over alle Kongens umiddelbare Regieringssysler, eller hans hele Regentliv. Det viser sig allerede strax af det første af disse kongelige Haandskrifter for 1692, (som udgiør et Bind paa 170 Blade i Folio) hvis Titel og Overskrift er „*Memorial* og *Jurnal.* Gud giffue Lycke, Naade og Sundhed", at Christian V. fra dette Aar har foretaget sig at føre sine Dagbøger efter en anden Plan, med ulige større Nøiagtighed, Omfang og Fuldstændighed, end i de ovenfor omtalte Calendere[4]. I øvrigt viser den for begge Slags Dagbøger fælles Titel, at de senere og vidtløftigere dog kun ere en Følge af Kongens mere udvidede Idee, eller af den større Lyst, som Øvelse og Færdighed har givet ham til Dag for Dag at nedskrive sin Regierings Aarbøger. Der kan ikke

[4]) Disse ere dog ikke indrettede og linierede for Maaneder og Dage i Aaret; men en lille, skreven Calender i Sedezformat er indheftet foran i Bogen.

være Tvivl om, at den anseelige Foliant for 1692 ligefrem slutter sig til den mindre Dagbog i Quart for 1691, hvilken dog allerede er langt rigere paa Indhold og mere omstændelig i de optegnede Data og Begivenheder, end de foregaaende Calendere for Aarene 1689 og 1690.

For Aaret **1693** har Kongen ligeledes fortsat sin Aarbog efter den større Plan, med samme Titel[5]) og i Folio-Format; men med en heelt forandret Indretning. Dette Aars Optegnelser have ikke mere Formen af en uafbrudt fremløbende og sammenhængende Dagbog; men Kongen har inddeelt dem for enhver af Aarets Maaneder, efter deres forskiellige Gjenstand, i flere Rubriker. Disse forekomme f. Ex. for dette Aars Januar Maaned i følgende Orden:

1. Keiserlige Hof. Reichstag. Spanien. Portugal.
2. Frankrig. Sverrig.
3. England. Holland.
4. Sachsen. Brandenborg.
5. Zelle og Hanover. Wolffenbüttel. Münster. Hessen.
6. Polen. Moskou. Meklenborg og Stæderne.
7. Plöen. „Vor Hertug af Wirtenberg".
8. Cancellie, Justits og Politie. Militair (til Lands og Vands).
9. Kammersager. Finants. Adskilligt.

I de følgende Maaneder er Ordenen af de fremmede Stater og Fyrster ikke altid ganske de samme; og undertiden ere andre og flere af Tydsklands mindre Fyrster opførte i een Rubrik, naar nogen Forhandling er foregaaet med disse. De indenlandske Rubriker vedblive at være de samme for alle Maa-

---

[5]) Den findes skrevet paa et fra Bindet adskilt Pergamentsblad paa følgende Maade:
„Gud Giffue Oss Lycke, Naade og Sundhed,
Memorial og Jurnal for Anno 1693."

neder; og den hele Indretning af Aarbogen har Kongen uden Forandring fulgt i det følgende Foliobind for Aaret **1694**. — Optegnelser, hans Reise og Privatliv vedkommende, forekomme nu og da under Rubriken „Adskilligt“; men i det Hele dog temmeligt sparsomt.

Fra **1695** indtræder den Forandring med de kongelige Dagregistere, at Kongen ikke mere egenhændigen har fort dem, men har ladet dem (uden Tvivl dog under sit eget Tilsyn) indføre i Bøger af samme Indretning, ved en betroet Cabinetssecretair, og paa Tydsk. Saadanne Registere haves for A. **1695, 1696, 1697** og **1698**. I Kongens sidste Leveaar (1699) har rimeligviis hans betydeligt svækkede Helbredstilstand hindret ham fra at lade dette Arbeide fortsætte. I øvrigt ere de tydske Dagregistere, med Hensyn til den udenlandske Correspondence, diplomatiske Underhandlinger og indenlandske Breve, fort under samme Rubriker og paa samme Maade, som Kongens egenhændige; kun med den Forskiel, at hine overhovedet ere mindre charakteristiske, men derimod vel overhovedet noget mere udførlige, og røbe den i Cancelliestiil, og i at meddele Referater af Brevenes Indhold og af diplomatiske Underhandlinger, mere øvede Haand. — Foruden disse Dagregistere, har Kongen tillige ladet føre en egen „Journal“ for „Militair til Lands og Vands, saa og General-Commissariats Forretninger“ for Aarene 1695, 1697 og 1698. En saadan Journal mangler for 1696; hvorimod Kongen i dette Aar, i en dertil indrettet Skrivecalender (med Titel paa Siden af Bindet: „*Journal.* 1696“) har fort en egenhændig Dagbog, omtrent i samme Form og Skik, som de tidligste for 1689-91; men kortere, og med tomt Rum for de allerfleste Dage.

Af disse mærkelige og hidtil ukiendte historiske Kilder agter jeg, i nærværende Udgave, at bekiendtgiøre de egenhændige Kongelige Dagbøger for Aarene **1689, 1690, 1691,**

5. „Forsikrede mig min Broder Georg fra Engeland, att der war intet att besørge (ɔ: „besorgen" befrygte) for Engelß eller hollanß Flode, og att de ey mere vynsckete, en att conservere freden vdi det Norden."

7. „reiste Guldenlev til Norge fra Friderichsborg."

18. „Kam Fux[12]) allhir von den Jungen Curfyrsten von Brandenburg, vndt wart wol wider abgeffertiget; dog liff eß auff bedrigen auß; und gabe er selbsten (22) Fur ein projet ein vom Consert mit vnß und Gottorff, sup spe rati, vnd hette folmagt in henden; welches wir ingingen, wart dog nigt gehalten."

30. „Liß Jg mich zur aber auff den regten arem."

31. „sente Ich einen Expressen am hertzog von Plön,[13]) vmb Ihm das Commando unserer arme (Armee) aufzutragen für disse Campannie." — „Giorde woriß Flode vdi Gudß Naffn tegen til att segle."

Junij Manet.

1. „Kom Felmarschal Wedel[14]) fra Norge hid til Københaffn effter ordere."

2. „Seglede woriß Flode til Køgebugt, og woriß transport aff Infanterie til Friderichsort vdi holsten."

---

[12]) Det synes som denne Fuchs har været udsendt fra Churfyrsten; neppe kan det være den danske Gen. Major Fuchs, som her er Tale om. Minister ved det brandenb. Hof var paa den Tid Etatsraad Joh. Hugo v. Lente.

[13]) Johan Adolph, Hertug af Holsten-Ploen, var en Søn af Hert. Joachim Ernst og Christian IV. Søsterdatter, Dorothea Augusta, Datter af Hert. Johan Adolph af Gottorp. Han var bekiendt som en Modstander og Fiende af Griffenfeldt, blev 1676 dansk Feltmarskal, havde Ord for at være en god General, og var en Tid meget yndet af Christian V. (Riegels, S. 284); men nedlagde Befalingen i Skaane i Novbr. 1676, s Aar, han modtog den (sst. S. 287.) Han var født den 8de April 1631, og døde den 2. Jul. 1701.

[14]) Grev Gustav Wilh. Wedel, Ridder af Elefanten, Feltmarskal, senere Gouverneur over Oldenborg og Delmenholst, kiøbte 1683 af Statholder U. F. Gyldenløve den største Deel af Griffenfeldts Grevskab i Norge. Her af oprettedes Grevskabet Jarlsberg, hvoraf denne Linie af Familien fik Tilnavn. Hans Broder Wh. Fred. Wedel var den første Greve til Wedelsborg i Fyen, og gift med Hannibal Sehesteds eneste Datter Christiane Sophie.

3. Bleff Mortanji [15]) prometteret ingen angajement inden 4 Vger att tage, hvorimod han prometteret reciproke inden 4 Vger att haffue ordere att flutte med oß. Terminen er vde den 1. Jullij.

4. „Kom Brettenau herhid."

7. „Schriver hertugen aff Plön att (ville) antage dett aff oß hannem offererte Commando for dette aar."

10. „reiſte bretenau igen til Altena mett woriß Vltimatt vdi dett gottorffiſche Dont."

12. „reiſte Wedel til armeen i holſten att commandere vnder Plön i min frawerelſe."

13. „Segelde Jeg fra Dragö t(il) Floden ſom laa i Køge bugt, vdi 7½ time att lavere, og befant Gud vere Loffued alting vdi god ſtand, og kom til bage til Dragö inden 2½ time."

„BN. Die pretensionen, ſo wir an den Lüneburgeren haben, beſtehet vngefer in die 7 tonnen goldeß."

„BN. wegen der fertauſchung der grafſchaft [16]) gegen Lauenburg gehet nigt wol an, Mit (dem) Plönischen were es zu ferſugen." (verſuchen.)

14. „Kam fra den altenasche mediation [17]) en ſchriffuelſe in, ſom war effter den nerwerende Conjungtur temlig resenabel."

15. „Bleff Hert. aff Plön ordere ſent, huorledes dett ſchulde forholdeß med Commando wed Generaliteted, og bekom Levezau og Masbag ordere til att gaa til deriß post tilbage igen."

16. „Bekom forſikring fra min Broder P. Georg, att huerken Engeland eller holland ſchulde secundere Suerrig naar de begynte Krig, og att de ey heller kunde."

17. „Beretter Plön att befinde for gott at marſere med armeen til bilden (Bille=Floden) og postere ſig der."

---

15) Den franſke Miniſter Marquis de Mortangis, der afløſte Marquis de Chiverny, (ſom d. 15. Marts 1686 holdt ſit Indtog) havde ſin Tiltrædelſes-Audience hos Christian V. den 13. Nov. 1688 om Eftermiddagen paa Roſenborg.

16) Oldenborg og Delmenhorſt. (ſ. nedenfor, 22de Jun.)

17) Det var, foruden Keiſeren, det brandenborgſke og ſaxiſke Hof, der førte den 1687 begyndte Mægling imellem Christian V. og hans Svoger Hertug Christian Albrecht af Gottorp, ſom endelig ſluttedes ved Forliget til Altona, d. 20. Jun. 1689. (ſ. S. 496. 97.)

18. „Derpaa reiste wie til Niburg."

19. „til harsleff, den 20. til rensburg, huor Jeg bekom et breff aff Plön, att han wilde efftterkomme sin ordere, belangende Commando aff Generallerne.

21. „war Jeg til Oldislo, og kom Ehrenschild til mig med den forlig mellem h. aff Gottorff og oß belangende Schleßwigsche (sic.)

22. „Kom Plön til mig, og reiste Jeg til leyeren, som stod langs billden ved G r a n d e. Samme tid bekom ogsaa efftterretning, att brandenborgerne haffde taget Keiserswert bort."

„Samme tid talte Jeg vnderweiß med Plön om det Bytte med en del aff greffschaberne imod de ampter Plön, og det han vdi holsten haffuer, huortil han war hel facil att wilde gerne gøre dett, og fick, Sagde han, dog altid att haffue en herre, som kunde protechere ham; sagde ogsaa meget om hans menage, og at man kunde inrette de ampter og Ladegaarde, og saaledis nedlege og bygge Kaatter [18]) igen, sa kunde man holde 1000 rûter (Ryttere) eller et regement til Fods."

22. „Bleff woriß Garde til Hest beorder(et) att bliffwe staaende wed Danneverk til videre ordere."

23. „besa wie Cituationen aff woriß leier og forwagterne."

24. „Kom landrad (Landraad) bugwal (Buchwaldt) til mig fra hertugen aff Gottorff med it breff, huorpaa ham bleff giffuen Suaar."

25. „bleff revüen aff woris arme holden, og war der de samptlige Mediatores dervde (derude) for att gratulere oß, att wie haffde giffued dem freden i Norden, &c. huorpaa de fick reson og Suar nok."

26. „war dett w e d [19]) mellem brigad: Schultz og Ob: Ot: Rantzau, for at schyde paa 50 trin, 50 Musket: (Musketerer) og 50 Rütere, om at faa de fleste schud til fodß vdi Schiffuen. Dette want rytterne med Carabiner."

27. „holte wie den anden reueue aff armeen, og beffandt sig attschillige Suensck officerer der hos, som G: Maj: Melin, Ob:

---

[18]) „K o t t e n" Huusmandshuse (Nedersax.) *Kot*, Isl. og i Norge: en Hytte; hvoraf det gl. danske: K o t k a r l, (i Slesvig endnu K a a d n e r.)

[19]) Subst. W e d ɔ: Væd, Væddemaal.

Müller, Obl: Banner — welche selbsten berigten daß Sie order hetten sig nacher Pommeren wider zu reteriren."

28. „reiste wi fra armeen og til Rensborg igen, for der war ey at giøre, og beorderde at armeen schulde gaa i deris qvarterer igen, for de andre rettirerde sig alt til foren."

29. „Kom Jeg til flensborg, huor Min Søster Frid: Amalia og war, og kunde Jeg ey bewilge hendis begering, om penge at giffe, og kom Jeg om afften till Hadersleben."

30. „bekom Jeg tiding, att Suenske flode war vdløben den 27. Junij. Kom wie til Niborg."

Jullij Manet.

1. „reiste wie offuer belt til Corsör vdi 7 timer, og derfra til Copenhaven vdi 8½ time,"

2. „bleff ratiffication, Leider, [20]) aff mig vnderschreffen, da Jeg war hiem kommen, belangend dett Sleswigsche Dont med Gottorff."

4. „Schreff Jeg min Syster i Suerig til."

5. „Avanserede woriß Flode paa høyden aff Mön, for att observere den Suenske Flodiß Contenance, og laa de Suenske den gang wed Ydsted.„

8. „berettiß att ratificationerne ware vdwerlede med Gottoff."

13. „bleff den accort slutet med anhalt belangende Jeverens restitution."

16. „reiste Jeg offuer Køge til Möns Ferre, den 17. Igennem sma Øer Jennem (?) og til Flaaden, huor Jeg bleff den Nat. Den Suenske Flaade haffde lagt sig wed Ydsted igien, og wores militie tel Fodß, som vare vde i holsten, kom samme gang forbie oß med deriß transport Schibe og seglede til Copenhagen, og bleff beffalt att woris Flaade schulde leges paa høyden aff Stevens."

18. „Jullij drog Jeg fra floden igen, og rode i land wed borre Søe Mose paa Mön, og derifra offuer Grønsund til Nicöping."

22. „Kom wie til Copenhagen, om afften."

---

[20]) Det tydske Udraab (desværre!) er her undsluppet Christian V. som ellers i disse Dagbøger saa sielden røber det mindste af en indvortes Affect. Talen er om det Altonaiske Forliig, der sluttedes d. 20. Jun. og hvorved Hertugen af Gottorp igien indrømmedes Souverainitet over sin Deel af Slesvig og Holsten.

23. „bekom Suar aff Dronning min Søster i Suerig, dateret den 15. Jullij."

26. „bekom efterretning att Kong Wilhellem wilde begere 7 à 8000 Mand aff oß til Irlan, og att de allierede haffde giort en Convantion sammen, for att ingenß Schibe schulde Segle paa Franckrig, og wilde optage alle som derhen fare wilde."

— „bleff ogsaa woriß Flode beorderet att kome hiem og lege sig paa Københaffns rede, og observere Suenscke Flaadiß Conteusnce."

27. „bleff Guldenlew beorderet att Komme hid igen fra Norge."

— „bekom Mollisvort particul: audiens."

31. „Kom woriß flode paa Københaffns rede igen."

August Manet.

1. „War Jeg vde att Segle med woriß flode vdi deriß rangeri (sic) Jmellem Schane og dette, frem og tilbage."

2. „begerte Mollisvort Commisarier, att tractere med ham om allians og folk til assistents til Irland."

6. „blef delibereret om man burde bliffue lengere vdi den fransk. Alliance, saasom de icke i ringste made effterleffde deriß, da beffantiß radeligst att begiffue sig paa de alliertis partii, huilket Jeg og approberte, og resolverte att trede med Mollisvor vdi Conferans; bleff og delibereret angaandiß det bytte med Plön imod oldenborg, saa at Plönsche, Norburg (og) Glücksburche ampter schulde forbyttes imod Grefffchaberne Oldenborg og Delmenhorst, dette bleff radelig beffunden og aff mig ressolveret."

— „tilbød oß den Suensche anvoje vdi alt høfflighed og god fortrolighed og Alliance, ogsaa wed den hollensche anvoje Gos (Goes) ladet forsickere, og begere att wide ickun Dagen naar wie wilde, den wilde de og lege deriß Flaade op. Da resolverte wie att sette den 15. Augus(t) dertil, huilket han med glede Jmodtog og var wel tilfred."

7. „drog Jeg til Croneborg og Fridrichsborg."

9. „bekom Breffue fra min Broder Prins Georg, att hans Gemal haffde bekommet den 24. Jullij en vng Prins og kallede ham Wilhelm og Prins aff Glosschester."

10. Gratulerte Jeg med Schriffuelse min Broder til hans vnge Søn og Prins."

11. „Døde Anne Christ: Güldenlew.[21])“

13. „Kom Güldenlew fra Norge igen til mig paa Friderigsborg.“

14. „døde Princes Christiane Charlote.[22]) bleff sløden beorderet att inlege vdij bommen.“

15. „reist Jeg til friderigsborg, og bleff dett Concert med Molisvort og woriß Deputerede slutett paa de 7000 Man til hest og fodß att sende til securs, paa wisse Conditioner.“

20. „berettiß att den Suenscke flaade war ogsaa indlagt igen vdi Carelscrona, 42 Segl stercke.“

21. „Kom bugvalt fra Gottorf til mig paa Cronburg med ett Creditf: fra hertugen af Gottorff, Christi: Albrect.“

27. „drog Gref Revenklau [23]) naaget for vd til Judlan.“

[21]) Kongens yngste Datter med Sophia Amalia Moth; født 1676. Hun var forlovet med Grev Christ. Detlew Reventlow, (f. 21. Jun 1671) en Søn af Overjægermester (siden Storcantsler) Gr. Conrad Reventlau.

[22]) Christian den Femtes anden og yngre Datter med Dronningen, f. den 18. Jan. 1679. Kongen mistede saaledes i mindre end en Maaned (f. den 12. Sept.) tre Døttre, hvoraf de to vare Jomfru Moths Børn. Alle tre Dødsfald findes her lige laconisk optegnede.

[23]) Grev Conrad Reventlau (f. d. 21. Apr. 1644) gift med en Datter af den bekiendte Vinc. Joach. Hahn, blev efter dennes Død 1680 Overjægermester og Geheimeraad, med 6000 Rdlr. i aarlig Løn, og vandt baade Christian den Femtes Yndest, og betydelig Anseelse. Molesworth skildrer ham i følgende Træk: „Man betragter ham som en „Premierminister, og alle fremmede Gesandter henvende sig som oftest „til ham. Heller ikke tager han det ilde op, at man kalder ham saa„ledes; skiøndt han ved adskillige Leiligheder synes meget beskedent at „frabede sig denne Ære. Han er meget nedladende, høflig, og let at „faae Adgang til; i øvrigt en Elsker af Livets Glæder (a man of „pleasure) og en Beundrer af det smukke Kiøn, ligesom Gyldenløve. „Hans Kundskaber og Lærdom ere af maadeligt Omfang; skiøndt han „i den senere Tid, ved mere Flittighed i Forretninger, har vundet me„get; saa at han synes ikke uden Fortieneste at forestaae den Post, „hvori hans Herre har sat ham. Han er omtrent 43 Aar gammel, „af en kraftfuld Constitution, og smukt Udvortes. Hans Tilbøielighed for „Frankrige har ikke været stor; da' han har været overbeviist om, at „det lave Standpunkt, hvorpaa hans Fædrelands Velfærd og hans „Konges Ære staaer, for en stor Deel skyldes de Franskes Raad og „Indflydelse. Paa de sidste to, tre Aar har dog privat Fordeel for„sonet ham med dette Hof. o. s. v.“

— „Gottorff bugvalt berettet, att de haffde indtaget suenske og Lüneborg: Folk vdi deriß ed' og pligt, huilket dog eij er sant, og saa reiste han bort igen.“

30. „begerer Stokfledt[24]) nermere ordere, belangende den Suenske tractat att slutte, huilken order, saasom dett war billig, bekom han dett strar.“

NB. „hertugen aff Plön enscker, att den Engelske dessein eller tractat motte wel reüsere, lidet picant, ham er og derpaa Suaaret.“

Septemb. Manet.

1. „Communicerede Jeg.“

3. „tog Erenschilt[25]) affscheb for att gaa til hertugen aff Gottorff vdi Commission, for att see om hand er att bringe til resson med dett gode, eller ey.“

4. „reiste Jeg til Københaffnen for att befordere den beloffuede transport til Schottlan aff woriß 7000 M. huilket vdi 8te Dage schulde were fulferdige, schiberummene att omsegle til ribe.“

6. „reiste Jeg til friderigsborg igen, og bekom tiding att Meintz accorderet.“

[24]) Christian Stockfleth (Søn af Biskop Henrik Stockfleth i Oslo) reiste i sin Ungdom endeel Aar udenlands; blev (1668?) Præsident i Christiania, og 1671 udnævnt til Gesandt (envojé) ved det svenske Hof, hvor han forblev til 1692, da han blev Stiftamtmand i Christiansand; 1694 i Christiania (hvor han ikke kunde enes med den i Gyldenløves Sted 1699 af Frederik IV. udnævnte Vice-Statholder Fr. Gabl) 1700 i Bergen; 1704 Medlem af det under Navn af „Slotsloven paa Agershuus“ oprettede Regierings-Collegium i Norge; men døde paa sin Gaard Tøyen ved Christiania 31. Marts 1704 i sit 68de Aar. (Jvf. J. C. Berg Anm. t. Schrøders Efterr. om den Grünerske Familie. Saml. til den Norske Hist. IV. S. 293. 94.)

[25]) Conrad Biermann, adlet 1681 under Navn af Ehrenschild, var født i Baden-Durlach, og blev Secretair hos den bekiendte franske Minister Terlon, som han forlod efter den roskildske Fred, for at gaae i dansk Tieneste. 1663 var han Secretair hos Hannibal Sehested (Hofmanns D. Adelsm. III. 67.) Under Christian V., der jævnlig brugte ham i særskilte Gesandtskaber, blev han Geheimeraad og Ridder af Dannebrog. Han opholdt sig ellers for det meste i Hamborg, og døde 1698 i sit 69de Aar. Molesworth charakterisere ham som en vel studeret, duelig og snild Diplomat, som derimod ikke havde det bedste Rygte for Ærlighed. („he has no great reputation of integrity.“) Denmark delineated. 3. Ed. Lond. 1694. p. 153.

— „Kom og G. Major tetau [26]) fra Norge, som tillige med G. L. Hertug aff würtenberg er commenderet att gaa til Schotlan.“

9. „Notificerde Keiseren Victorien mod türken, og att haffue bekomet aff dem 105 Canons. Cur Prins aff Saxen notificerede mig meintzis Erobering.“

11. „war Jeg til Croneborg.

12. „Døde Christiana Güldenlew, som haffde den unge Greff Friderig Allefelt.“ [27])

14. „Suarde Jeg Dronningen min Søster udi Suerrig paa hendiß breff.“

16. „bleff follerne (Folerne) brent paa Esserum.“

17. „reiste Jeg til Copenhag(en) for att pussere transport schibene hen til ribe.“

20. „fortsette Jeg min reise til Judland, underwegß besaa wie Cavalleri udi Onsö, (Odense) og besaa underwegs (i) Schanderborg ogsa“

27. „Cavalderiet og kom sa til Colding igen.“

28. „Kom hertugen aff Plön til mig til Kolding.“

29. „beorderis Erenschilt att komme tilbage igen, Naar han saa att der inted war att giøre med Gottorff.“

— „Bleff Lillienkrone [28]) beorderet att ga til det Keyserlige hoff.“

8tober Manet.

2. „Bleff ratifficationen med Molliswort udwerlet belangende

---

[26]) Hans Navn var Tettau, og han stod 1689 i den norske Generalstab med 2500 Rdlr. aarlig Løn.

[27]) Christian den Femtes ældste Barn med Sophie Amalia Moth. Hun blev født d. 7de Jul. 1672, og ægtede 12. Sept. 1687 Grev Fr. Ahlefeldt, som 1695 anden Gang giftede sig med Frøken Ermgard Rewentlow. (Bircherod, S. 300.)

[28]) Andr. Paul. v. Liliencrone en Kiøbmandsøn, (f. i Bredstedt, 4. Febr. 1630;) blev 1651 tydsk Adelsmand, og 1673 Rigsbaron; optaget i den d. Adelsstand 4. Dec. 1665; 1657 Generalauditeur; 1674 Landdrost i Pinneberg og Cancellieraad m. m. Var 1680 Etatsraad (med 3000 Rdlr. aarlig Løn); siden Cantsler i Hertugdømmerne, og 1699 Geh.-Raad; eiede Mariager Kloster (hvortil Christian V. 1689, 23. Nov. gav ham Birkeret) Wulfshagen, Hütten, m. fl.; døde 23. Aug. 1700 i sit 71de Aar. (D. Mag. IV. 266. 286. Liigpr. af J. H. v. Petkum. Hamb. 1700, Fol.)

5. „Forsikkerde mig min Broder Georg fra Engeland, att war intet att besorge (ɔ: „besorgen" befrygte) for Engelß eller holl Flode, og att de ey mere vgnjckete, en att conservere freden vdi Norden."

7. „reiste Guldenlev til Norge fra Friderichsborg."

18. „Kam Fux [12]) allhir von den Jungen Curfyrsten Brandenburg, vndt wart wol wider abgeffertiget; dog liff eß bedrigen auß; und gabe er selbsten (22) Fur ein projet ein Consert mit vnß und Gottorff, sup spe rati, vnd hette folmag henden; welches wir ingingen, wart dog nigt gehalten."

30. „Liß Jg mich zur ader auff den regten arem."

31. „sente Ich einen Expressen am hertzog von Plön, [13]) Jhm das Commando unserer arme (Armee) aufzutragen für Campannie." — „Giorde woriß Flode vdi Gudß Naffn tegen att segle."

Junij Manet.

1. „Kom Felmarschal Wedel [14]) fra Norge hid til Ko haffn effter ordere."

2. „Seglede woriß Flode til Kegebugt, og woriß transport Infanterie til Friderichsort vdi holsten."

[12]) Det synes som denne Fuchs har været udsendt fra Churfyr neppe kan det være den danske Gen. Major Fuchs, som der er em. Minister ved det brandenb. Hof var paa den Tid Etats Joh. Hugo v. Lente.

[13]) Johan Adolph, Hertug af Holsten-Pløen, var en Søn af Joachim Ernst og Christian IV. Sødsterdatter, Dorothea Augusta, D af Hert. Johan Adolph af Gottorp. Han var bekiendt som en stander og Fiende af Griffenfeldt, blev 1676 dansk Feltmarskal, h Ord for at være en god General, og var en Tid meget ynde Christian V. (Riegels, S. 281); men nedlagde Befalingen i Sk i Novbr. 1676, f Aar, han mottog den (sft. S. 287.) Han var den 8de April 1631, og døde den 2. Jul. 1701.

[14]) Grev Gustav Vilh. Wedel, Ridder af Elefanten, Feltmar senere Gouverneur over Oldenborg og Delmenholst, kiøbte 168 Statholder U. F. Gyldenløve den største Deel af Griffenfel Grevskab i Norge. Her af oprettedes Grevskabet Jarlsberg, hv denne Linie af Familien fik Tilnavn. Hans Broder Vh. Fred. del var den første Greve til Wedelsborg i Fyen, og gift med nibal Sehesteds eneste Datter Christiane Sophie.

Oß fra Saren, for att tage dett vdi forsuar; herower er delibereret, mens ey resolveret, vdi Plöns Nerwerelse. Dette syntes well att Saren haffde biet for lenge føren de det giørde"

11. „Marserede woriß 7000 Mand til att transporteris fra ribe, og Jeg reiste til Kolding, og Plön til sit Sted hiem igien."

12. „bleff delibereret om den zellische procedure, att tage Lauenborg bort; resolvertes att see hvad brandenborg wilde giøre, og holde sig parat."

13. „bleff Dümenill beorderett att holde sine vnderhaffuende 4 regimenter til hest og Dragoner ferdig til (at)marssere."

14. „reiste wie til Odense; den 15. 16. laa wie stille i Niburg for Contrarig Wind og storm.

17. „Seglede wie fra Nyborg med hel schaß (sic) win,[31] og for Modwin kom wie til Omösund, og saa paa grunden att sta, dog vden fare, og lod os sette i Land paa aggersöen, og laa om Natten paa prestegarden." [32])

18. „Seglede wie fra Omö offuer til Vorreby; om aftten i Københaffnen."

19. „bekom man tidningen om dett store Forrederi vdi Moskau, og att Princessinnen war affsatt fra regieringen, og den yngste Zaar regerer med sin elste blinde broder."

22. „bleff Commendanten vdi Glückstad beordret, att nar en Sarisk Officer begerte 50 M. att bruge vdi det land hadelen, da att lade dem følge til deriß beschüttelse."

26. „Suarte wie Lüneborgerne paa deris breff angaende posses

de Prætensioner, som reistes baade af de saxiske Fyrster, af Meklenburg, og af den afdøde Hertugs to efterladte Døttre; men forstærkede ogsaa Fæstningen Ratzeburg, og forenede sig med Churfyrsten af Brunsvig-Lüneborg, for at forsvare sin Besiddelse af Landet. Det var især Ratzeburgs Befæstning, som Christian V. modsatte sig, og omsider ved 1691 at lade Staden indslutte og bombardere, (s. nedenfor) nødte Hertugen af Celle til at indgaae et Forlig, hvorefter Kongen ikke videre blandede sig i de lauenburgske Arvestridigheder.

[31]) Maaskee en Feilskrift for: schwag, schlap, ell. desl.

[32]) Tidligere, i A. 1687, havde Christian V. ligeledes, tilligemed sin Dronning, ved en Storm paa Beltet, været nødsaget til at gaae i Land paa Agersø, og tage Herberge hos Præsten Matth. Lund, som døde samme Aar i sit 92re Aar. (D. Atlas III. S. 43.)

af det Lauenburgsche, vdi dubiöse terminis; bleff og Saxen og Anhalt hefflig suaret, efter tagen resolution. Den franse (*franske*) Ambassadeur bleff Suaret i tuiffuelagtig, mens dog noget angajante terminis, mens ey formeget forbintlig."

29. "bleff schreffen til Engeland, att vnschülde den tardissement aff transporten."

— "bekom den frans. Ambasadeur ett equivok suar paa hans proposition."

30. "Kom Jeg til Mön. den 31. munsterde Garden til hest samme stedß."

9vem. Manet.

1. "Drog Jeg til Niköping og saa Stuteriet der."

2. "til Mön igen, huor Jeg bekom tiding, att Eutin war affbrent."

3. "reiste Jeg til Windbyholt om Efftermiddagen."

4. "til Københaffuen hiem Igen."

6. "bekom breff fra ballum aff Ob. Rentm. Brant,[33] huilken bleff tilbage for att beffordere transporten aff woris folk til Schotland, att de war ferdig att Segle." [34]

10. "berettis att woris transport schibe ware udloben den 6. Nov:

11. "Kom Ob. R. Brant hiem Igen fra hans Commission med transport."

13. "berettis att 13 aff de største Schibe med Infanteriet war først den 10. Novem. vdloben fra Lister Düb."

14. "giorde Jeg begündelse, effter mit memorial (at) indrete militien og sivil reglement, og en liden reduction offuer alt."

15. "berettis att vdi sommer paa Suenske Floden schal weret døde 3500 Man."

---

[33]) Om denne betydende Embedsmand under Christian V. see bl. a. Bircherods Dagbøger S. 386. Anm. Riegels, p. 389. 549. 588. 695, o. fl. St.

[34]) Hvor slet og langsomt det gik med Indskibningen af de 7000 Mand, hvoraf denne Transport bestod, sees bl. a. af Adm. v. Stöckens Journal. (s. Gardes Efterr. om den d. Somagt I. S. 314. Den begyndte allerede d. 13de Oct., og Fodfolket var indskibet den 19de; men først den 4de Novbr. indskibedes det sidste Rytteri.

18. „Lillienkrone beorderis att antage sig Prin: August mod hannover og Zel.“

20. „berettis fra Gelückstad att itt af transport Schibene war der ankommen med 460 Mand aff Dron. Regim. til fodß; bleff strar ordere stillet, att schaffe dem strar for (fort) igen til schotland.“

25. „bekom breffue fra hertug: Wirtenberg, att were ankommen vdi hul vdi Engeland den 12. med 58 transport Schibe; de øffrige wistis ey, huor de ware for uweirs schul“ (Skyld).

— „Beorderiß Grenschilt til Altena, att bie 14 Dag effter ressolution, om Icke, da strar att reise derifra.“

26. „drog Lillienkron endelig herfra til det Keyserl. hoff.“

28. „Kom Bretenau hid fra Altena, for at pressere tracta(tens) Slutning.“

Decemb. Manet.

2. „reist G. L. Ples [35]) til Judlan for att sette alle woris national Cavalderi og Regem. vdi 6 Comp. huer, [36]) og det bigische Reg: Dragon: [37]) G. L. Dümenil bleff og beordret att sette de 2 Reg. til hest, og 2 Reg. Drag. huer ogsaa vdi 6 Companier.“

4. „haffde Molliswort sin første Conference med woris om en nermere alliance.“

6. „berettis att 3 schibe med fol(k) og heste ware aff woris med vweir vdi Norge ankommen.“

9. „bekom breffue fra Wirtenberg, att han haffde 4500 M. hos sig, og forwente de andere vdi de andere haffner.“

— „Løb det Ny Schib 3 löwer fra banckestocken.“

10. „Schreff Ieg til min Syster Curfyrstin: aff Saren.“

---

[35]) Gen. Lieut. Sam. Chph. v. Plessen, Oberst for Garden, som efter Frederik IV. Thronbestigelse blev arresteret, og hans Orden ham frataget (24. Decb. 1699); sad paa femte Aar i Arrest, og døde faa Dage efter at hans Dom var ham forkyndt. (16. Jun. 1704.) s. Bircherods Dagbøger. S. 256. 372. 447.

[36]) Alle Cavallerieregimenter (et Livregiment, 3 Siællandske, 5 jydske, 2 svenske, og 3 Dragon-Regimenter) havde 1689 (efter Calenderen) 9 Eskadroner.

[37]) Det 3die Dragon-Regiment, commanderet af Oberst Biegen.

14. „bleff Lente [38]) vdi holland fuldmagt tilsent, att slutte m
dem, og att begere, att de wilde opholde deris-Krigs deliberati
til wie haffde sluttet.“

— „Kom woris Suenske falk [39]) fra Engeland Igen tilbage

16. „beretter Wirtenberg att [der] fattis 13 Comp. til fods
4 til Hest.“

— „bekom Stockfledt ordre att slutte om Convoien og Come
Allians.

20. „schriffer Wirtenberg a hul, 26. Novem. att fatt
1200 M.

21. „bleff Gottorff suaret pa hans breff til oß.

26. „(berettes) att C L., elen, haffruen, wide (ɔ: hvid
falk, [40]) ware wel ankommen for Sundet ved Kulden.“

27. „berett fra trunhiem, „. der haffde weret eet grueligt ste
weierlig og stormen, som har blæst spirene fra Kirken, og stycker
offuerende, eller ombreiet dem vdie en halff Cirkel paa batteriet
8 Jern stykker.“

29. „berettis att de hamborger haffde igen borttagen deris wag(t
som settiß for ner Altena vdi den ny Cortegarde (*Corps de guarde*
wed altena, effter woriß adwarsel til dennem.“

31. „berettis at den Suenske anvojé til regensborg haffde fa
att haffue ordre att ey mere mod(sætte) sig woriß Elsfleter t
rettighed.“

— „berettis att Cur. Brandenburg sender til Curf. aff Sax
om det Lauenburgsche dont; wie sende og Lente derhen. Schr
Jeg og derom til Curfyr: af Saxen. NB. om P. af Suerrig.“

---

[38]) Christian Lente (f. i 29. Mart. Flensborg 1649; en Søn af Freder
III. tydske Cantsler Theod. Lente) blev 1675 dansk Resident ved det span
Hof i Brüssel; 1680 Gesandt ved det engelske Hof og 1688 i Haag
siden (1697) Overceremoniemester, og steg under Frederik IV. til G
heimeraad i Conseilet og Ridder af Elefanten (1722); døde 2. No
1725. (jvf. Worms Lex. I. 597. III. 463.)

[39]) „Svenske Falk“ Navn paa et Krigsskib paa 44 Kanoner, og 2
Mands Besætning.

[40]) Navne paa Krigsskibe; Christian IV. paa 56 Kanoner; Engel
paa 50, Havfruen paa 30, og Hvide Falk paa 26; Besætni
gerne fra 393 til 118 Mand.

[redacted]

„Memorial og Jurnal A. 1690.“

Januar.

1. Kom von Støcken[41]), Schoutbynacht, hiem igien fra Engeland med Christian 4., Neptunus, Engelen, Hvide Falk; Danske Havfrue og Svenske Falk kom foran, og kom Gud være lovet lykkelig hiem fra deres Convojering. (Jvf. 26. Dec. 1689.)

3. Churfyr: af Brandenborg vil sende til Chur Saxen om det lauenborgske Dont imod Zelle og hannover; vores Lente gaaer og til Dresden for det samme.

6. Berettes, at de 4 Comp: af Dronn. Reg. var borttagen af 2 franske Caper for Elben, og at en Sergeant med 130 Mand havde salveret sig udi Zeland („Sellandt“) i holland.

7. Beretter Stofflet at „bidal“ eller Hatzfelt var der ankommen fra Paris udi 11 Dage, og gik til Vands fra Dunkerken til Ribe i „Judland.“

9. Blev resolveret at giøre en defensiv tractat med England ved Moleswort, som først skal angaae, naar denne Krig har Ende. Den giver os Leilighed til at giøre en neutralitets tractat med Frankrig, og tage subsidier fra dem. Vi vil og afbie hvad Lilienkrone udretter ved det keiserlige Hof, og hvad der giøres kan i England. Imidlertid see vi og, hvad Sverrig vil giøre for accord med os, baade renouvellering af den forrige alliance, saa og om Convoier og vores Undersaatters Sikkerhed og Commerciernes.

10. Berettes at den Sergeant („Scharjant“) som har salveret sig af Dronningens Regiment med 130 M. kaldes Johan Rudolf Detre (sic).

— G. L. Ples kom fra Cavallerie Mønstring udi Siælland, og er Ober Rentemester beordret straxen at giøre Rigtighed hos Cavalleriet.

---

41) Christoff. Ernst von Støcken, f. den 4de Oct. 1634, under Christian V. Vice-Admiral og 1695 „Holmens Admiral,“ eller Chef (Garde, Efterr. I. 315) afgik fra denne Post, i Anledning af en foretaget Undersøgelse af Flaadens Tilstand, 1710; (Garde, II. 202) døde som Admiral og Ridder af Dannebrog den 23de Jan. 1713. (Marm. Dan. I. p. 209.)

13. Bekom jeg min Søsters Brev fra Dresden af den 25
30. Decembris.

— Lente beretter ogsaa, at han [med] uforrettet Sag var
men fra Dresden igien.

14. Giorde Jeg Anstalt med Ober Rent. M. Brant, udi G
Pless og Ob. L. Harboes Nærværelse, til Completering og
Betaling til Regimenterne til Hest, paa det de den 1. Martii
være færdige, baade de 10 nationale Reg. som og de 2 gev
Reg. og de 3 Reg. Dragoner.

15. Var der Ild løs paa Holmen udi Commissariat Huset,
Gud være lovet blev slukt.

17. Beretter Lente at [han] maatte reise igien til Dresden
det Lauenborgske Dont, for Chur F. af Brand: det begierede.

— Berettes, at Hollænderne haver sendt deres Garantii til
torf, belangende vores Dont om Slesvig ved Heimskirken.

20. Berettes at Uffelman (Vffelman) udi Hamborg er
hastigen paa Gaden.

21. Underskrev jeg Bryggernes („briigernis") Dont, og re
verede at forpagte desangaaende til E. Kruse[42]).

22. Reiste Jeg til Frederiksborg.

23. Fangede vi det første „wildschwein" udi Esserums Va

24. Kom jeg tilbage igien. Berettes af Stokflet, at han h
sluttet og prolongeret forrige Tractat med Sverrige paa 5 Aar

27. Var Garnisonens Munstring.

28. Beretter La Folleresse[43]) fra England at Parlame
havde giort en Acte, og sluttet at successionen skulde falde

42) Justitsraad Edv. Kruse, f. 10. Sept. 1629, tiente i Krigen 1
60, fik siden Told Embede i Norge og Helsingør; blev 1680 Hof
ken-Inspecteur, 1690 Kammerraad, 1691 Justitsraad, og 1692
neral-Told-Inspecteur over Consumtionen i Danmark. (Birche
Dagb. S. 245.) jvf. d. 31. Jan. og 17. Mai nedenfor. Han
26. Jul. 1695. (Liigpr. af Mich. Henrichsen. (Tistorp.)

43) *La Fouleresse*, en fransk Adelsmand, som kom til Danmark i C
stian V. Tid, blev Hofjunker, og brugtes ved adskillige danske Gesa
skaber som Secretair. 1697 udgav han: »L'état présent des D
rens entre le Roi du Dannemark & le duc de Holstein.« Amf
12. (Worms Lex. I. S. 320, hvor den ovenfor omtalte Bog „I
mark vindicated« urigtig tilskrives ham. jvf. Worm, under J
Brink, 1. S. 166.)

min Broders Arving med P. Anne, og omendskiønt Kong Wilhelm skulde igien giftes, naar Dronningen døde uden Arvinger, at da hans anden Giftermaals Arvinger ei skulde prejudicere Princesse Annes Børn og Arvinger.

31. Berettes, at vores trupper, som havde retireret sig udi Norge i Christiansand, som skulde til Engelland, vare igien udseglet med en god Vind.

— Blev og Slutning med C. Kruse, og accorden, belangende Consumtion her udi Kiøbenhavn, sluttet om Forpagtningen.

Februraii 1690.

1. Resolverte Jeg at give vores Undersaatter Convoier til Portugal og Spanien, Engelland og Holland, nemlig Svenske Falk og Engelen, Lossen og Örnen.

— Blev resolveret at bygge en ny Jagt for mig selv, efter Admiral Spans Dessein.

— Berettes og fra Regensburg, at Hannover ei naaer sin pretension, at erholde den Churfyrst: Dignitet.

2. Blev en stor Allarm i Byens Kirker, for under Prædiken brændte en Skorsteen paa Raadhuset. Om Aftenen brændte et Huus udi Kiøbmagergade, næst Grev Reventlows („Revenklaus“) Huus; mens blev næst Guds Hielp straren slukt.

3. Blev resolveret at gaae moderat udi vores negotiis, baade med Engelland og Holland, indtil man kunde giøre noget d'un coup sur og avantageux for os.

4. Blev resolveret at sige Molesworth, at man antog det offerte af 7 Tønder Guld, og at Kong Wilhelm fik pussere Holland og give sin guarantie at de betalte os en vis Sum for de pretentioner, vi have paa dem, og det ei førend efter denne Krigs Ende os rigtigen at betale; Saa og Keiseren derhen formaae, at os Elbtolden blev forundt, saa og at vi kunde komme til Slutning med Holland om vore Commercier og Navigation

7. Beretter Stokflet at vores tractat med Sverrig var den 1. Februari sluttet og prolongeret til 5 Aar endnu.

— Vores resterende Penge fra Engelland skulde følge.

— Min Broder melder, at Penge ere temmelig rare udi Engell. og maaskee at tractat mellem Engelland og os traineres for den Iriske desseins skyld, hvor min Broder gaaer og med.

de 7000 Man til Irland, med til bud om nermere Allia
med oß."

"Kom alle woriß Fregater, med Cofferdi Schibene, destin
til deriß transport, an udi Listerdüb, som ware udløben fra Cop
hagen den 26. 7bris." 29)

4. "bleff Conferens holden med Plön om dett bytte som fo
melt; mens der kunde intett bliffue aff, saa som han icke wilde
det Norborgsche og Glücksborge med udi byttet imod Grefffchaben

5. "talte Jeg sielff med Plön om dette Dont, underwegß
Ribe, huor wie giorde huer andere store protestationer, att
dett werk ey haffde sin fremgang, dett ey i nogen Maade sch
hindere woriß wenschab."

6. "berettiß att Lüneborgerne haffde tagen possession
udbreffen de Sarsische fra dett Lauenburgß, og med magt indt
ratzeburg."

— "Kom en Curier fra Keyseren, att (notificere) en Victo
offuer törken."

8. "war revuen aff woriß 7000 Mand wed Ribe som sch
til Schottland. Jeg reiste om afftenen til ballum."

9. "besaa Jeg huor de schulde transporteriß, og beffant sti
meget deficil att ambarkere, og var ei bedre sted att finde
omtrend, en der wed Jersted og saa offuer til Jorlesand til Di
i Lister; og reiste til Ribe om afftenen igen."

10. "Schreff Jeg med Hertugen aff Wirtenb. til Kong Wilh
lem og til min broder P. Georg og til G. Schomberg. Bere
att Bon war Eroberet. Zel (Zelle) notificerte det de haffde ta
possession aff dett Lauenburgß som Kreis Oberste, mens og
deris egen Jura og rettighed. 30) Der kom og et requisitorium

29) Kongen havde den 24. og 27. August befalet Udrustningen
Orlogsskibet Christianus IV. og 3 Fregatter til Convoien. (s. Ga
om den d. Sømagt. I. 813.) Langsomheden, hvorved Indskibnin
fremmedes (s. nedenfor 6. Nov.) var Aarsag til den silbige Affeil
og det Uheld, nogle af Transportskibene havde.

30) Den sidste Hertug af Lauenborg, Julius Franz, var død den
Sept. 1689, uden mandlige Arvinger. Hertug Georg Wilhelm
Celle, hvis Forfædre, paa Grund af deres Afstamning fra He
Løve, havde reserveret sig deres Paastand paa Hertugdømmet Lau
borg, tog det nu d. 30. Sept. ikke allene ligefrem i Besiddelse, i

[redacted]

og Ob. Stalm. Haxthusen nær havde giort sig galen. („galden.")

14. Beretter H. af Wirtenberg, att da vare udi Engelland ankommen 500 M. af vores [Folk] fra Norge Havnene. (Havnene i Norge.)

17. Vare alle vores Trupper, ved 7000 M. ankommen til Engelland.

19. Reiste jeg til „Efferumb" og „munsterde" (mønstrede) Stutteriet igiennem.

21. Tilbage til Copenhagen igien.

22. Beretter Lillienkron sin Ankomst til Wien, dateret den 6. Februarij.

26. Var Jeg og Dronning: til Giæst hos Ob. Staldmester Haxthusen.

27. Blev det altenburgske Dont resolveret angaaende Princess: af Trémoullie.[46] — Blev og skudt til Maals paa Rosenborg.

28. Bekom Jeg et Brev fra Dronningen af Sverrig min Søster.

Martii 1690.

2. Resolverede Jeg at Sø-Estatens og Land-Estatens Deputerede skulde separeres, og lagt (lagde) enhver sine visse assignationer til. — Saa og givet og tillagt adskillige personer Rang, som og Bisperne og Geistligheden.

3. Vare vi ude paa Amager, og om Aftenen forklædt hos „Guldenlew."

4. Svarede Jeg min Søster, Dronningen udi Sverrig.

7. Melder Ehrenschildt fra Hamborg, att Gottorff vil skille sig

---

1684 med Frederica Abeler, en Datter af Gen. Admiral Cort Abeler til Bradsberg og Giemsøklofter. (s. Chr. Reitzers Univers. Program over B. Luxdorph.) Hans eneste overlevende Søn, Christian Luxdorph, til Merup (død som Oberst 26. Jun. 1726) var Fader til vor berømte Lærde, Bolle Willum Luxdorph.

[46]) Charlotte Amalie de la Trémouille, Prindsesse af Tarent, en Søsterdatter af Dronning Charlotte Amalia's Fader, Landgreve Wilhelm VI. af Hessen-Cassel. Der havde været Tale om et Giftermaal imellem hende og Griffenfeldt, eller i det mindste om dennes Kiærlighed til Prindsessen (O. Wolffs Griffenfeldt. S. 86. 228. 229; og det her anførte af Mad. de Sevigne). Hun ægtede 1680 Anton, Rigsgreve af Altenburg, (død samme Aar, 27. Oct. 1680) en naturlig Søn af Anton Günther, den sidste Greve af Oldenborg. (Jvf. O. Wolffs Griffenf. S. 317.)

af med de indtagne Svenske og Lüneburgske Folk og truper, sa
at de havde nogle Byer, som de Lüneburger havde borttaget ti
Lauenborgske, hvorover de vil conferere med os, for det at forbi

Ahlefeldt vilde [i] Engelland have taget sin Audientz
samme Maade, som den Keiserl. Envoyé for ham; hvilken
haver havt anderledes Audience end den Lüneb(orgske).

— De Deputerede fra Slesvig og Holsten, af prelater og
derskabet, giorde deres store Taksigelse til mig.

9. Blev Cammer-Instruxen og Cammer-Retten igiennem
saa at den skal blive udi sin vigeur, som vi det hidindtil ordon
have.

14. Er Ahlefeldt udi England beordret, sig videre at erkyn
om Ceremoniellet der.

Melder Lente fra Torgau at de Lyneborgske vare bortreist, u
rettet Sag, fra Chur F. af Saxen.

— Bekom jeg Svar fra min Søster, Churf. af Saxen, af T
gau paa mit Brev af forrige Aar den 31. Decemb., angaaende
discurs om P. udi Sverrig og Gottorff, hvorpaa hun svarer af
5. Martii, at (hun) intet deraf (har) fornummet. Jeg svarede
paa den 15. Martii, at jeg stillede alting udi min Søsters Ha
og Direction.

17. Var atter Ildløs i Byen Klokken 2 om Morgenen, og
strax slukt.

18. Tog Winterfeld Affked og reiste til Fyen, dog misnøiet
sine Griller[47]).

---

[47]) Helmuth Otto v. Winterfeldt, (af meklenborgsk Adel) en S
af Joh. Fr. Winterfeldt, Provst og Canonicus i Lybek, og hertug
gottorpsk Amtmand i Trittau og Apenrade. Han tiente først ved C
stian IV., og Frederik III. Hof; blev derefter Hofmarskal hos Hertu
af Meklenborg-Güstrov; og kom siden atter i Tieneste hos Frederik
som Hofmarskal. Under Christian V. blev han efterhaanden O
stienk, Overstaldmester og Overhofmarskal, Stiftamtmand i Fyen,
taget i Friherrestand, og forlehnet ved Baroniet Wintersborg, d.
Mai 1671; Ridder af Dannebrog 12. Oct s. A. Han gialdt for
af de bedste Ryttere i sin Tid (Klevenfeldt) og bragte Stutteriet
Frederiksborg (hvor Christian V. giorde ham til Amtmand) i be
Stand og Orden. Om hans Død (i Odense d. 17. Febr. 1694)
Begravelse, s. Bircherods Dagb. S. 286.

23. Bekom Convoierne en secret Instrur.

26. Reiste jeg til Croneborg, og blev der ordonneret at bygges en „Sutering“ (Sousterrain) og andet Arbeide.

29. Jagede vi en Hiort udi Hareskov („haresch“), og fangede den i en Sø ved Hirsholm.

31. Blev resolveret at afskaffe Halvdelen af Artillerie(„Artolleri“) Hestene og Kudskerne. Saa og at vores Convoiers Instrux blev forandret, i det de ei skulde tage repressalier fra de „Sewwer“; mens vilde lade det beroe til imod Vinteren eller Efterhøsten udi Aar.

April 1690.

1. Berettes fra Wien, at der er ikke meget for os at udrette.

3. Var jeg til Frederiksborg, og om Aftenen tilbage igien.

5. Berettes at der var noget Oprør paa „Sülfwerket“ (Sølværket) udi Norge; hvorpaa blev befalet, at Folkene og Bønderne, som der arbeide, skulde betales, og siden „redlingsførerne“ (ɔ: die Rädelsführer, Hovedmændene) opsøges, og saa tilbørligen straffes, exemplariter og uden Naade.

Oberst Harbo („Harrebo“) bekom Commandantskabet udi Glückstadt.

6. Bekom Jeg et Brev af den unge Prinds August af Hannover, belangende den Stridighed om Succession-Stridigheden og testamentet, hans Fader havde giort for sin Broder, og vilde excludere hannem: paa hvilken Sag Vi vel burde have et vaagendes Øie, for, naar slig Tilfælde kunde komme, da at kunne assistere denne unge Prinds, og med det samme betale de Lüneborgske Herrer, som de det af os meriteret have.

10. Beretter H. af Wirtenberg, at de vare overkommen til Irland, og at Duc de Schomberg havde taget vel imod dem: berettes og, at de franske Trupper ogsaa vare ankomne vdi Irland til Kong Jacob.

11. Bekom jeg et Brev fra min Søster, Churfyrstinden af Saren, belangende Princ: af Sverrig, som giver sperans, at det ei er om med Gottorf, som man spargerer.

— Min Broder melder, at have talt om Negotien paa Frankrig med Nottingham.

13. Continuerede det Flod eller geschwulst. Jeg havde faaet i min høire Fod den 9de April, som dog nu efterlader.

14. Berettet Ehrenschildt, at man kunde vinde hamborgerne med at give dem protection udi disse Conjuncturer som Konge af Dannemark, og maaskee bekomme en recognoissance; mens man skulde ikke tale om homagen indtil en beleilig Tid, og det ikke prætendere som Hertug af Holstein, mens som Konge af Dannemark, &c. hvortil han og bliver beordret u[illegible] at forrette.

15. Blev Rendsborgs [illegible] resolveret at forsterres til den holsteinske Side, og et Værk paa [illegible] swigske Side i Winsir at lade bygge, med al muelig M[illegible] d Hert. af Gottorff at handle om Winsir.

— Blev og resolveret, a[illegible] g skulde mainteneres som en Fæstning og forbedres, og [illegible] sic) Delmenhorst ikkun besættes med 20 à 30 Mand.

17. Communicerede Jeg paa Skiærtorsdag.

— Bekom Tidning at Friderichstad udi Norge var afbrændt ved Vanvare; dog at Volden og Magasinerne bleve salveret.

18. Berettes Ammerong[48]) snart at komme herhid. Berettes, at Gottorff skulde bekomme Brandenborgske 500 Mand som sine egne Folk.

19. Svarede Jeg Churfyrst. af Saxen, min Syster, paa hendes Brev om P. af S.[49]) Svarede Jeg ogsaa min Broder P. Georg. NB. Denne Dag var den ulykkelige forleden Aar, der Amalienborg og de mange Mennisker kom til Ulykke udi Ildebranden 1689.

21. Berettes Dauphinens hendes Død. Kom og Notification af K: af Span: mariage.

24. Skrev jeg til min Syster, Dronningen udi Sverrige, og inviterede hende at reise her igiennem Landet, naar hun vilde til Badet eller Suurbrønden, saa og om hun begierede D. Ringelman („ringelmand“), at han skulde opvarte hende.

48) Hans Navn var Godert Adrian van Rede tot Amerongen, han blev Ridder af Elefanten, og da[illegible]sk Friherre; døde i Kiøbenhavn (efter Kongens egen Optegnelse) den 29de Sept 1691.

49) Prindsessen af Sverrige; nemlig Hedvig Sophie (f. 1681), som siden blev gift med Hert. Frederik IV. af Gottorp. (s. ovenfor under 11te April.)

25. Berettes at Hertugen af Lotthringen er død meget hastig paa Reisen til Wien.

26. Blev Feltmarskal Wedel given permission, og reiste han til sit Gods udi Ost-Frisland.

— Franske Ambassadeur notificerede Dauphinens („Doffinis") Død; mens ingen Skrivelse.

30. Reiste Jeg til Friderichsborg.

— G. L. Pless blev hastigen syg; mens blev dog bedre igien med ham.

Mai 1690.

1. Døde Geheimeraad Wibe meget hastig vdi Copenhagen, efter 3 à 4 Dagers Svaghed.

5. Berettes fra Wien, at Lüneborg skulde have bekommet permission at forandre deres Forfædres Constitutioner, og nu ei vil at deres Huus maa deles som „tilføren."

8. Besaae Jeg Arbeidets Begyndelse af dette Aar til Cronborg, og kom om Aftenen til Kiøbenhavn.

9. Resolverte vi at blive vdi Handling med England og holland belangende Negotien og trafiken især paa Frankrig; mens lade dog vores Convojere „krütze" mellem hitland, Skotland, Færøe og Norge, Saa at vores trafikerende dog kunde segle Norden om til Franckrig, og skulde Convojerne ikkun blive ude til ultimo Augusti.

10. Bekom jeg et Brev fra min Søster Churf. af Saxen, af Dresden, at den P.(rincesse) i S.(verrige) ikke endnu var bortlovet.

11. „Stegerde" sig en Hest med mig, saa Jeg faldt udi Rosenborg Have, dog uden Skade.

12. Kom G. Raad Ehrenschilt fra Hamborg tilbage igien.

14. Lod jeg mig Aaren (slaae) paa den venstre Arm („arrem").

15. Blev resolveret Convojerne at lade krydse mellem Norge og Skotland, eller Neuset (sic) og Leit.

17. Blev resolveret paa Bryggernes Suplique, at dersom de vilde give noget vist, og sige godt derfore, da maatte de beholde deres Dont; naar det ei skede, da vilde man blive ved den accord, med E. Kruse er giort, belangende Consumtionen.

20. Berettes att Princen aff Suerrige er allerede forloffuet med Princ. af Gottorff.

22. Mynstrede Jeg de 3 Reg. her udi Sieland til Hest udi Ringsted, og kom igien tilbage til Kiøbenhavn. Rumohr reiste fra os der til Saxen.

24. Blev delibereret at optage udi Holland penge paa Livrente, henved (300,000) Rdl.[50]) hvoraf 12 pro Cento skulde gives, hvilket i saa vidt blev resolveret; derhos at agte, at de begierer visse Forsikkringer i Pant at have for deres [Penge.] NB. til denne Rentes Oppeborsel („opbyrsel“) som kan bidrage 37,000 Rdlr. aarlig, fik det at paalægges i Contribution.

26. Blev ordre given at conferere med Bispen og „teologii“, belangende de reformerede og Calvinister herværende Friheders og privilegiers Misbrug at forekomme.

— Blev og en vis taxt sat for den, som vilde have rang og charger („scharjer“), og hvor de penge skal „amplojeres“.

— Stockfleth beretter NB. at en af vores Ministre skal have talet med Svenske envojé her om P. af Suerr.

— Bekom jeg et Brev fra min Søster Chur. F. af Saxen.

Junii 1690.

1. Leverede jeg selv „Revenklau“ sin Ordre at antage sig høieste Ret tilligemed „Justissiarius“ W. Worm, og at „Mohl“ skulde conferere flittig med hannem, og at „revenklau“ skulde antage sig Universitetet efter Fundassen.

2. Beretter G. Maj. Fur at Arbeidet ved Rendsborg var begyndt den 30. Mai.

— Ob. Stalmester „Haxthusen“ reist til Badet, og saa til Chur. F. af Bran(denborg.).

4. Ankom Ammeroug som Envoié Extraordinaire fra Holland[51]).

6. Lod Jeg Posten komme ud til mig paa Jægersborg.

7. Løb det Skib kaldet Oldenborg fra Bankestokken, og blev halv staaende i Afløbningen; Mens om Aftenen kom den dog, Gud

[50]) Summen er utydelig, da noget er skrevet oven over Tallet 3000. Formodentlig er det snarere 300,000 end 30,000.

[51]) S. ovenfor under 18de April; og 29. Sept. 1691.

ske Lov, udi Vandet; thi de havde giort Skielmstykker med en stor Bolt af Jern udi Kiølen („Køllen") derved.

9. Beretter H. af Wirtenberg at de havde indtaget et Sted, kaldes „bellingharders", og Capitain Putkammer og Capt. Wedel at være blesserett for det Sted.

— Havde Ammerong particulier Audience uden Ceremonie den første Gang.

10. Svarede Jeg Churf. af Saren, min Søster, paa tvende af hendes Breve.

11. Blev Garnisonen her „munsteret".

— Underskrev jeg det Dont belangende Livrenterne, som er sendt til Abo i Amsterdam for at optage en Capital af 310,000 Rdl.

— Blev og adskillige Betænkende af det Danske Cancellie igiennemseet, og der paa af mig udi Conseil resolveret.

12. Badede („baade") Jeg det første Gang paa Rosenborg.

13. Begierede Ammerong Commissarier, og blev hannem dem af mit Conseil dertil forordnet.

14. Beordres Lilliekron at indgaae med Keiseren om de begierede 3 à 4000 Mand imod Elbtoldens Opbørsel, og Qvarteer i det Eutinske og Fyrstelig holstenske, og for vores egen Contingent.

16. Kom de 12 Svenske Fregatter og Orlogskibe her forbi, med en V. Admiral og en Schoutbynagt Flag, og satte Schoutbynagten sig paa Flinterenden; Kom dog løs igien, og satte alle her ude paa Reden. De vare udløben den 7. Junii fra Carlskrone.

— Berettes at H. af Savoien havde declareret sig imod Frankrig.

17. Badede jeg anden Gang paa Rosenborg.

18. Blev paa Nagels Betænkninger af det Danske Cantzeli resolveret. NB. Saa og om Loven til Elefant-ordenen igiennemseet, som den kunde bedst forbedres.

— I lige Maade G. M. Wibis[52]) Instrux igiennemseet belangende de „Norje" (Norske) Grændser Nordenfields, og den Stridighed vi med de Svenske derom haver udi Herjedalene.

[52]) Joh. Wibe, Søn af den bekiendte Peder Wibe til Gierdrup, der 1683 og 34 var Resident i Frankrige, (hvor han blev adlet) siden i Sverrige, og tilsidst Rentemester. Johan Wibe var uægte født i Frankrige; men blev lyst i Kuld og Kion, og 1671, som Oberst ved et norsk Regiment, optaget i den danske Adelstand. 1685 var han

18. Seglede de 12 Svenske Skibe her fra Reden.

19. Passerede de 12 Skibe Sundet med ordinair Løsnin ligesaa svaret.

20. Blev den første Conferents med Ammerong holden; iffun udi Complimenter.

21. Blev Lilienkron paa Ny beordret at slutte Allians m seren, omendskiønt vi til efter Krigen var endt skulde hie at o Elvtolden, naar vi iffun be ı strax en Keiserens Diploma b og noget af vores andre B ringer.

21. Badede jeg tredie G paa Rosenborg.

— Berettes Feltmar. C te de Roy Død udi Engeland.

25. Ankom jeg til Van til Cronborg.

26. Kom jeg over Frid sborg hiem her igien. Der Je hiem, fornam Jeg at der ha været alarm mellem Baadsfolke de nye Curlændiske Soldater, hvorom blev stillet (givet?) ord alting stillet.

28. Badede jeg den fierde Gang paa Rosenborg.

29. Blev nogle Sager udi Conseillet foretagne angaaende ("Norje") Militie, saa og om Vægt og Maal.

30. Mynstrede Vi marinerne og Baadsfolket paa Skibene, den Fordeling, som de skulde være dette Aar, og paa de "suadre" (Eskadre).

— Bekom Tidning, at de Franske ved Luxenborg havde Waldeck, og taget Stykker og alting fra de allierede truper, Armee.

Julii 1690.

1. Badede Jeg det femte Gang paa Rosenborg.

2. Drog Jeg til "Hirtzhollem", og blev der en Nat; s Jægersborg.

4. Lod Jeg posten komme til mig paa Jægersb: Berett

Generalmajor: blev siden Gen. Lieutenant over Tropperne i N 1693 Ridder af Danebrog, og 1708 i Dec. udnævnt til Vicest der i Norge; men døde 28. Febr. 1710, inden han fra Tron var kommen ned til Christiania. (s. Geneal. biogr. Archiv. I 86—88.)

[redacted]

den franske Flaade laae i Sigt hos de Engelske og Hollandske omtrent [ved] Insel Wigt.

— Beretter H. af Wirtenberg at alting var vel med Vores, og at Kong Wilhelm var ankommen den 16. Junii udi Irland.

5. Badede Jeg det Siette Gang paa Rosenborg.

8. Delibereertes om hvad proposition der skulde giøres paa Landdagen udi Slesvig Holsteen, og at Lente skulde tale med den Gottorff: Ahlefel l derom.

— Spisede vi, med Dronningen, hos Christoffer Sehesteds Huus.

9. Saae Jeg G. L. Pless Memorialer igiennem med „Ob. R." (Ober Rentemester) Brandt og Harboe („Harrebo"), og derpaa tagen resolution om ordre, at sætte det fort.

— Spisede Vi ude paa Flaaden.

10. Badede Jeg den ottende Gang paa R.

11. Bekom Jeg af min Søster Chur. F. af Saxen et Brev, at den mariage med Princes: af Sverrig og Gottorf er sluttet efter al apparence („aparens.") Brevet var dateret den 26. Junii.

12. Badede Jeg den niende Gang paa R.

14. Berettes Waldeks defaite („defele") at have været den 1. Ju.ii Ny St. Saa berettes og at den franske Flaade haver slaget de andre Allieredes Flaade, og victorien haver og været den 1. Julii gammel Stiil.

18. Berettes, at Borgemester Meurer udi Hamborg er hastigen død.

19. Svarede Jeg min Søster Churf. af Saxen.

21. Beretter Hert. af Wirtenberg, at de have erholdet victorien imod Kong Jacob, som med sin armee havde retireret sig, og at vores sig vel signaliserede. Batallien haver staaet den 2. Julii.

— Var vores Svane-Jagt, og jagede dem ind imellem Dragö, eller Amager og Saltholmen; fangede 252 Svaner.

24. Skrev Jeg en Instrux eller memorial for min Søn Prinds Friderick, hvorefter han sig skulde selv rette og regulere, baade udi Gudsfrygt, hans Studier og Exercitier.

25. Beretter min Broder fra Irland den Victorie, som de havt over Kong Jacob.

— Berettes fra Paris, at Kong Jacob var der ankommen
„Loissing" (Lauzun?) og andre Generaler. (jvf. 13. Octbr.)

— Berettes at Schaffhausen er bleven Borgermester udi
borg.

— Berettes at Hollænderne ey og anholder meriff Skibe
„Sewerne".

— Blev en Conferentz med Ammerong og Molesworth
den, mens intet avanceret.

26. Reiste Güldenlew [illegible] Fladstrand til Norge, og C.
(Chr. Gyldenløve) med ham

27. Forrettede jeg min [illegible]otion.

29. Svarede jeg min [illegible]ster Frid. Amalia til Gottorf
nogen Snak, der havde me[illegible]nt(et) om.

— Bekom min Søn [illegible]riderich mit opsatte Memorial,
efter han skulde rette sig.

30. Reiste Jeg til Frederiksborg; blev og ordre stillet om
folkets Betaling.

— Blev Ole Rømer befalet at have Opsyn med Amalie
Have, dens Arbeid.

31. Reiste Jeg til Cronborg, og befandt alting vel der, c
tilbage igien herhid.

August 1690.

1. Blev det projeterede tractat mellem os og England og
land igiennemseet, som skal være defensiv, som følger: Engell
give os 10 Skib til „securs".

3 Skib	af 60	til 80	Stykker,	à	400	Mand,	er	1200.
4 Skib	af 40	til 60	St.,	a	300	M.	er	1200.
3 Skib	af 36	til 40	St.,	á	150	M.	er	450.
							Sum.	2850.

Hollænder: 8 Skibe.

2 Skib	af 60	til 80	Stykker,	à	400	Mand,	er	800.
4 Skib	af 40	til 60	St.,	à	300	M.	er	1200.
2 Skib	af 36	til 40	St.,	à	150	M.	er	300.
							Sum.	2300.

Vi skulde give reciproke 6 Skib.

2 Skib af 60 til 80	Stykker,	à 400	Mand,	er	800.
2 Skib af 40 til 60	St.,	à 300	M.	er	600.
2 Skib af 36 til 40	St.,	à 150	M.	er	300.
				Sum.	1700. M.

Engeland til Fods 5000 M., Holland til Fods 3000 M., og vi til Fods 3000 Mand.

2. Kom Ammerong og Molesworth ud til os paa Frederiksborg, og før man blev det vaer, reiste de bort igien til Kiøbenhavn.

— Underskrev Jeg 491 af de trykte („trügte") papir før Abo til „Liffrentene."

4. Svarede Jeg min Broder paa den Notice af den erholdte Victorie udi Irland.

— Blev projetted af den defensiv-Alliance atter igiennemseet.

5. Jagede vi førstegang udi Aar, og fangede en Hiort („Jort") aff 12 Ender.

7. Fangede vi en Hiort af 14 Ender.

8. Kom Oberst Nils Gyldenstierne fra Kongen af Sverrig, som da var udi Skaane med høflig Skrivelse og formeldte [hans] Ankomst udi Malmö; hvilken og høfligen blev dimiteret med skriftlig Svar tilbages igien.

9. Affærdigede Jeg Oberstlieutenant af Garden, som og er Kammerjunker, Nils Krabbe[53]), til Kongen af Sverrig med Skrivelse og Compliment.

— Jagede vi, men fangede ikke.

12. Kom N. Krabbe tilbage igien [med] uforrettet Sag; fik ei Kongen at see, for de vilde ikke lade ham komme til Audients, heller antage ham, under Skin at han ikke havde den Characteer som deres Oberst Gyldenstierne; hvilket er en ridicül Undskyldning.

13. Fangede vi en Hiort paa Landet.

14. Kom jeg til Kiøbenhavn, og berett(es) den Frygt og Omsorg Gyldenlew havde over de 12 Skibe af de Svenske, der laae i Gothenborgs Havn.

---

53) En Søn af Statholder Gregers Krabbe; eiede Hverringe i Fyen, og døde som Brigadeer, Oberst for Livgarden til Hest, og Ridder af Danebrog, d. 13. Febr. 1708.

15. Beretter G. Major Wibe oppe ved Trundhiem, at d
intet blive af den Commission paa Grændserne heroppe.

16. Kom Jeg til Friderichsborg igien.

20. Døde Stutmester „Jurg hendrig."

— Fangede vi en Hiort hen ved „türk" . . . [54].

22. Var Ammerong til Giest hos os udi den liden G
faldes spitzberg, saa som han dog er Ridder af Elefanten,
mig selv baroniseret.

23. Begierede Fran:(Fr b: Mortanji, at Gravelle som
været for Frank: i Polen te arresteres, for at han var
forvirret udi Hovedet, og sendes til Frankrige, hvilket han
bevilget, dog at alting ft i ambassadeurens Navn.

24. Blev Ammerong resolution given, at naar de
Tractatet var sluttet, vi da e indgaae en Articul, for at fa
offensif Tractatet, eller vilde forsikkre, naar det ene først var
det andet og da vel følgede.

— Berettes, at Engelland havde anholdt de Svenske Co
og Coffardi Flaade, som var destineret til Frankrig.

— Hertugen af Wirtenberg melder om en Oberst og Inge
som skal være heel capabel, at ville antage der, hedde la A
som er og bleven bevilliget at antages.

25. Kom de 11 Svenske Orlog Skibe „tilbagers" igien
passerede Sundet, og ginge til Carlscrone igien.

26. Jagede vi to Hiorter, og fangede dem en efter den a
Dronningens Nærværelse.

— Blev ordre given til vores Convoi, Svenske Falk o
gelen, at komme hiem igien.

27. Reiste jeg til Kiøbenhavn.

28. Sad jeg for det første udi aar i høieste Ret, og reist
til Friderikshorg.

29. Beretter G. M. Wibe at de har maattet ophæve den
mission med de Svenske om Grændserne, for de vare ei at
til raison.

30. Jagede og fangede vi en Hiort.

[54]) Her synes at mangle eller at være bortskaaret maaskee et Par Bog
Det kunde være mueligt, at Kongen har skrevet „Tyrkiet".
ledes i det mindste kaldtes endnu i vore Dage et vist Strøg af
om Frederiksborg, eller i Amtet.

30. Blev Ob. Sturcke og Ob. „Bige" (Biegen) beordret at møde ved Colding.

31. Blev Kammerjunker Scheel[55]) svaret paa hans Begiering, at gifte sig med Grevinde Ahlefeldt, at jeg det ei vilde consentere, efter hendes Faders testament det ei kunde tillades, og at Lige og Lige udi Stand bedst føiede sig tilsammens.

September 1690.

1. Sagde Jeg Greff „Revenklau" og Jessen mine Tanker belangende en og anden precaution, man burde obſervere, inden man tog messures med Engelland eller Holland, for ei at giøre en offensif tractat.

3. Drog Jeg fra Friderichsborg til Kiøbenhavn Turen over Cronborg og Hirtzholm.

4. Blev G. Auditör Hübsch („Hupis") og Borgemester Borneman beordret at være altid hos de reformerte her som deputerede, og dennem nu først foreholde deres Forseelse, paa det de ei skulde komme tiere, og giøre noget imod eller over de dennem givne privilegier, saa og at ophøre at bruge deres Klokker, saasom de ei (sic) var dennem formeent at bruge.

8. Melder H. af Wirtenberg, at vores holder sig meget vel der, mens at Englænderne havde ladet sig overfalde af de Irlænder, og mist (mistet) under en Convoi deres Artillerie og Bagage, som skulde bruges for Limmerick („Lemrig.")

10. Reiste vi til Corsör. 11. laae vi for „contrarig" Vind stille. 12. Seglede vi om Efter Middag med temmelig Modvind udi 6 Timer til Nyborg. („Niborg".)

13. til Odense („Odensöe") hvor(fra) Dronningen drog eɜn dhe Vei til Hundslund Kloster[56]), og jeg med Pr: Frid: om Aftenen til Hadersleb; 14. til Rendsborg, og den 15. til Glückstad;

---

55) Jørgen Scheel, til Estrup, (f. 12. Mai 1656.) en Søn af Geh. Raad Christen Skeel, holdtes for den rigeste Adelsmand i Danmark paa sin Tid. (s. Bircherods Dagbøger, S. 301.) Han blev siden (1691) gift med Frøken Ben. Margr. Brokdorff, og døde den 7. Marts 1695.

56) Hundslund Kloster i Vendsyssel, som Dronning Charlotte Amalia eiede, og som siden fik Navn af Dronninglund. Kongen skriver det „Hundsloff Kloster".

16. stille der, hvor jeg fandt Artilleriet („Artolleriet") og Fæstningen udi god Tilstand.

17. Tilbage igien til Rendsborg, og saae Dronn. Reg. først udi Glückstad, og underveis Pr. Chr. Reg. til Itzehoe, og Pr. Georg udi Rendsborg, og de 5 Batailloner, som arbeide paa „rendsborg", uden for campere, og befandt dem vel. Der var og til Glückstad en Prinds af Gotha („Gotta") hos mig, som haver Elefant-Ordenen, og offererte mig sin Søn udi Tieneste, og blev hannem ret vel paa sin Sariske begegnet; dermed drog vi bort fra Glückstad.

— Der kom og Landgreven af Homborg til mig med sin Søn, og fulgte med til Rensborg, hvilken befandt det nye Arbeide meget vel avanceret udi 4 Maaneders Tid, ikkun med 5 Batailloner.

18. Blev Bernstorffs Reg. til hest, Levendals og Aderkas Dragon Regimenter mønstret, og befandtes meget vel. Blev og Anstalt giort, og Penge optagen til Militiens Betaling for den halve Deel af de 7 resterende Quartaler, og blev funden Raad at optage 80,000 Rdlr.

19. Kom min Søster fra Gottorff til mig med hendes ældste „Princess". Jeg kunde ei faae at vide af min Søster, om sig det i Sandhed saa befinder, som Rygtet gaaer, at hendes Prinds skulde være forlovet med Princessen af Suerrig. De reiste om Eftermiddagen bort igien til Husum, hvor den gamle H: af Gottorff var, hvilken lod sig undskylde, for han giorde sig syg, for ikke at komme til mig.

20. Begav vi os paa Hiemreisen og saae Prinds Georgs Gren. Comp: underveis.

21. Efter Prædiken saae vi Liff Reg: til Hest; og saa om Aftenen til Colding.

22. Blev de 5 Jydske Regim. til Hest mønstret, og Ob. Biegens Dragoner. Regimenterne havde meget forbedret sig siden sidste Gang, vi saae dem.

23. Lod jeg komme fra Fridericia 3 Comp: af det Jydske Reg. til Fod til Colding, hvs det ene der ligger, udi alt 4 Comp: og besaae dem der, og var temmelig vel.

24. Saae Jeg de 2 svenske Reg. til Hest, som vare vel forbedrede; saa om Aftenen til Nyborg.

25. Kom vi over Belt udi 2½ Time; om Aftenen til Ringsted.

26. Saae jeg de 3 Siællandske Regimenter [til Hest], hvilke og havde forbedret sig noget, især Ob. Rantzaus og Ob. Rabes Regim. Om Aftenen til Kiøbenhavn igien.

27. Fornam vi de Reformertes slette Forhold; paa den Befaling, deres Deputeret fra os dem havde anbragt, som de sig skulde herefter forholde, haver de indgivet en heel spidsfindig Supplik, som dennem er igien given med en „Correx", den at forandre.

28. Resolverte Jeg paa nogle tviſtige Vota udi høieste Ret, som mig af . . . . .[57]) blev refereret efter Instruxen.

29. Blev de engelske og Irlandske Breve ude, og manquerer nu 7 à 8 Poster.

30. Svarede Jeg min Søster Churfyrst: af Saxen.

October 1690.

1. Er de Reformeredes Supplique, som de skulde forandre, dennem igien tilstillet.

3. Bekom Breve fra Hertugen af Wirtenberg, at Beleiringen for Limmerik, („Lemrig") er ophævet, og udi en Blokade forandret.

4. Leverede den Engelske Molesworth mig tvende Breve fra hans Konge Wilhelm, hvor(i) han notificererr hans Ankomst til London; i det andet roser han vores Folk overmaade, og udi sær H. af Wirtenberg egen person og Conduite og bravoure.

— De Reformerede her ere atter indkomne med deres anden Supplike, som er bedre indrettet; mens de bekomme dog ei det de vilde.

5. Saae jeg mit eget Dont igiennem med Jessen.

6. Blev de Reformeredes Supplik igiennem seet.

7. Svarede Jeg Kong Wilhelm paa hans Brev. Eftermiddag reiste Jeg til Cronborg og fandt alting vel der.

9. Over Frederichsborg, og til Copenhagen igien.

12. Blev Forordningen, hvorefter de Reformerede sig skal forholde, af Os underskreven.

---

[57]) Her er Navnet glemt. (Justitiarius?)

13. Beretter H. af Wirtenb. att „Tirconel" og „Loess (Lauzun?) var gaaet til Frankrig.

14. Skrev jeg til min Søster Churfyrst: af Saxen.

17. Reiste jeg til Kiøge, og bekom de Breve som var (mistede, udeblevne) af H. af Wirtenberg, hvor han melder a 4. 7bris, at Beleiringen var ophævet for „Lemrig" (Limm

18. Fra Kiøge til Møen. 19. fra Møen til „Nikøbing". fra „Nikøbing" til Møen, hvor Posten henkom, bragte intet Nyt

21. Blev Garden „munsteret", og henved 50 Hester cass ellers var det ret vel.

22. Til Gisselfeld hos Ober Cammer Junker „Knud" (Kn

23. Til Kiøbenhavn, hvor Jeg atter bekom en „Suplike" reformerte her, belangende en Oplysning over deres dem tilst ordonans.

— Imidlertid er Geheimeraad Ehrenschild bortreist for Sundhed ud til Hamburg den 21. Octobriß.

24. Leverte mig den Engelske og holland: og brandenb Envoièer („anvojer") hver sit Memorial, belangende de reform her i Byen. Sligt kom os fremmet for, at de vilde menge si vores domestique Dont; hvorpaa dem er svaret af Gr: Reve og Jessen paa mine Vegne, at sligt dem ei vedkom at meng udi vores Dont; for, hvem det ikke behagede hvad vi ordone de kunde gaae bort naar de vilde.

25. Løb min nye Jagt, [som] Admiral Span ordonneret, kelig fra Bankestokken.

— Den Engelske og Hollandske [envoyé] skal have bekom ordre, at slutte en defensif Alliance med os.

26. Berettes at Sverrig haver offereret deres mediation ove og sig for tidlig prostitueret.

27. Resolverte vi at giøre en defensiv Alliance med Enge og Holland, som de os offererte, og at ratificationen maatte 3 Maaneder følge, og imidlertid afgiøre Commerce Tractatet Pretensionerne med Holland.

29. Passerede en keiserlig envojé Starrenberg her [igienn som skal til Sverrig, og giorde ingen Compliment til os, den g han var tilladt, efter Begiering, at komme til mig.

30. Var Ild løs udi Skipperboderne ved Holmen;[58]) dog Gud være lovet igien slukt.

— H. Wirtenberg melder at Cork var overvunden i Irland den 29. Septbr.

Novemb. 1690.

3. Berettes Kingsal war af wores udi Irland indtagen; og Kong Wilhelm vil komme i Holland.

NB. blev om Eftermiddagen den Defensif Alliance med Engelandske og hollandske Minister og vores dertil deputerede med hverandre udverlet, til videre ratification paa alle Sider, og det udi 3 Maaneders Tid; og imidlertid at afgiøre med holland Commercetractatet, saa og pretensioneree. Ammerong har ikkun villet undertegne sub („sup") spe rati.

7. Berettes at Sverrig og Lüneborg har sluttet Alliance med hverandre.

10. Havde fr: Ambassadeur efter Begiering Conference med vores holden; mens intet ret proponeret af ham.

11. Blev min nybygte Jagt af Admiral Span beseilet, og har den holdt sig heel vel.

12. Reiste Jeg til Friderichsborg. **13.** Fangede vi 3 Vildsviin. **14.** til Kiøbenhavn.

15. Drog Feltmarskal Wedel til Norge.

17. Berettes, at Sverrig fortryder at have giort proposition om mediation.

25. Berettes, at de vilde giøre Konge Wilhelm til Greve af Holland.

---

58) De ældre Skipperboder lod Christian IV. opføre i Begyndelsen af det 17de Aarh. lige overfor Gammel-Holm, paa denne Side af Canalen, paa en Grund, der fordum havde været den Kongelige Slotshave. De vare oprindeligen bestemte til Boliger for Flaadens faste Søfolk, og især for „Kongens Skippere", eller Søcapitainer og Officerer. Deraf dannede sig de siden saakaldte „Smaagader", som „efterhaanden bleve beboede af andre, end som Søfolkene"; (Pontoppidan Orig. Hafn. S. 259. 343.) da ogsaa Christian IV. (imellem 1606—1636) efterhaanden havde ladet opføre den største Deel af de saakaldte Nye Boder, som dog især vare bestemte for Flaadens Mandskab og Haandværksmænd.

Decemb. 1690.

1. Beretter H. af Wirtenberg selv, af den 17. og 29. Octbr. at Kinsal i Irland er over (overgivet.)

— Forleden Fredag Nat blev Skibet Sækkepiben under Møen; og var den stærke Storm baade her, til Cronborg og til Friderichsort.

5. Berettes at til Wien intet er at giøre for os.

— Keiseren haver nomineret „Windiskres" (Windischgrätz) til at være hos Fredstractaterne, og skal reise til den Hag i Holland.

8. Haver jeg opsat mine Tanker om nærværende Conjuncturer, hvilken regul man bedst kan følge, enten paa en Maade, eller anden. Saa og et Svar, som Dronningen skulde gives belangende hendes proposition om de Mariager med det Brandenborg: Huus, hvor fornemmelig religionen er det største obstacul. („opstakel.")

— Bekom og Breve af Wirtenberg fra den 12. Novemb. dateret Waterfurd.

— Berettes Demitz at være besat af 400 Svenske Soldater.

12. „bleff, effter tagen resolution, af de hollandske Schibe det første anholden af Sardam, oc skal en (end) flere anholdiß til woriß vnderſaatter for satisfaxtion for deris Schibe og den Schade de lider; hos samme resolution er faſtſtillet (feſtgeſtellet) ingen at anholde, som Segler paa Svenske haffner."

14. „Communicerede Jeg."

15. „war til Win intet at ubrette, og saa (ſaae) wie [det] projet igennem, som med franje Ambass: schulde handles om.

17. „Kom den brandenborg: Fallison til mig og Jessen allene om Afftenen, angande den Jalusi Curf: haffde, att Suerrig besatte beutzenburg, og mange resonnements, huor paa ham bleff nok suaret."

18. „Fangede wie vdi Gelte 4 wildsuin."

19. „war ammerongen hoff mig, om de anholdte 5 hollandsche Schibe, huorpaa han fik temlig forneijelig Suar og reson."

22. „Schreff Jeg it Memorial for Prins Friderich, huorlediß han schulde exercere sig med Sekreteren Jensen."

23. „Bleff Dommen mellem Frans Jul og Kalmeien

(Kalnein[59]) affsagt, saa og vdi blodsagen, huilket de vdi høyeste ret paa sig taget, och bekom de vdi høyeste Ret en reprimande for de haffde lat F. Jul aff Slodswagt føren de lod mig det wide, og Jeg det befalte: hvorfor og Mar. Göe, som haffde weret den først i retten som det proponerte, bleff strax anbefalt, at retirere sig fra hoffet." [60])

— „Ammerong leffuerte mig it breff meget høfflig og complimentös fra h. Staterne, belangende slutningen aff det forrehauende ny deffensif tractat."

— „G. L. Schak matte giffue Leutnanten, som haffde wagten vdi Slotzporten hoß F. Jul, en sterk reprimande vdi Officeres Nerwerelse, att han haffde lat ham vden Ordere aff areslen."

27. „Syniß att Frankrig begerer woris alliance, og [at] der war en (end) noget att giøre."

30. „lagde de hollandsk Coffordi Schibe wed 100 her vdi haffnen, som bliwer vmolesteret."

31. „Kom Güldenlew fra Norge hiem igen med C. Güldenlew."

---

59) Oberstlieutenant Wulf Hans v. Kalnein blev 1685 af Christian V. sendt som Kongelig Over-Commissarius til Tranquebar, hvor han hialp meget til at bringe det forfaldne ostindiske Compagnie igien paa Fode. (Schlegel Samml. zur dän Gesch. II. H. 3 S. 180.) At Kongen her nævner en Franz Juul maa være en Hukommelsesfeil. I Klevenfeldts Uddrag af Bircherods Dagbøger (den nu forkomne Aargang f. 1690) berettes den her berørte Omstændighed paa samme Maade, som i Kongens Dagbog; og Bircherods Ord ere: „Da man havde ladet Axel Juul (forfulgt i den bekiendte store Sag) forrige Gouverneur i Ostindien, ante judicii promulgationem, gaae ud af sin Arrest udi Slotsvagten" o. s. v. I Stamtavlen til Hoffmanns d. Adelsmænd, v. Sandvig, II. p. 36, Tab. I, findes Axel Juul, en Søn af Claus Juul til Vosborg, og Sønnesøn af Erik Juul til Hunsbek, D. R. Raad m. m. og ved denne Axel Juul tilføies: „var Gouverneur i Ostindien."

60) Nemlig til Lolland, hvor han var Amtmand. (Klevenfeldt tilføier: „Ordet gik, at Marcus Gioe selv hiembragte Axel Juul i sin Carosse.") Under 24. Jan. 1691 har Bircherod berettet: „Blev G. h. Raad Hr. Marcus Gioe igien ved Kgl. Skrivelse tilbagekaldet, og den forrige Forseelse ham pardoneret; saa forfaren og klog Minister kunde man ikke længe til Hove undvære."

Anmærkning og Tillæg.

I Anledning af K. Christian den Femtes egenhændige Dagbøg
bemærkes, at disse paa et eller andet Sted kunne finde nogen Opl
eller dog Bekræftelse paa Nøiagtigheden i deres Optegnelser, ved Indholde
Dagbog over Kongens Foret fra den 17de April 1681 til hans T
25. Aug. 1699, som er ført p ſt, formodentlig ved en af Kongens K
tienere. Dette Dagregister er i h risk Henseende af yderlig Magerhed
tydelighed (hvorom man kan over es ved den i „Orion, historisk Quarta
af T. A. Becker, I. Bd. 1842 s aftrykte, deels i sit Hovedindhold m
Aargang for 1698); da Forf. ar havt andet for Øie, end Kongens
og daglige Foretagender, og i a gne disse, enten af Discretion og Plig
har indskrænket sig, eller i Følge Stilling maattet indskrænke sig til, h
foregik udenfor Cabinettet og K gens fortrolige Kreds. Man finder
lidet mere antegnet i dette Dagregister, end Stedet, hvor Kongen opho
naar han forlod det, og hvorhen han fra sine Værelser begav sig, ikke all
Reiser, men ogsaa fra Slottene i eller udenfor Kiøbenhavn, hvor Christi
længere Tid tog sit Opholdssted (f. Ex. Frederiksborg). Dog har Forf., som de
lige fuldstændigt angivet, hvilke Ministre, Secretairer eller andre Embed
der fik Adgang til Kongen — med Undtagelse af den daglige Betiening ved
ligesom ogsaa naar Kongen gav fremmede Ministre og Prindser Audients
Det synes saaledes, at Forfatterens egentlige Sted og Standpunkt har v
kongelige Forgemak, og at han med Troskab og Nøiagtighed har kunnet
hvad han herfra som Dienvidne kunde vide, eller med Sikkerhed erfare om K
Sysler. Holdt Kongen sig derimod inde i sit Cabinet, og Ingen Besøg
hedder det: „at han var stille“, eller at „intet passerede.“ Forf. synes i e
have fulgt Kongen overalt, da enhver Reise, ethvert Stedskifte nøie er o
De senere Aargange ere i det Hele rigere paa Indhold; særdeles omst
berettes i disse fornemmelig Alt hvad der hørte til Kongens Diæt, hans
hed og hans sidste Sygdom og Død. Vi komme andenstedes tilbage til det
register, der har været en Hovedkilde for Riegels. Men ligesom han o
det (hvad allerede Hr. Becker har bemærket) har benyttet den „paa
velbekiendte Maade“, og bl. a. aldrig anført noget, der kunde vidne om, a
stian V. Liv bestod i andet end Adspredelser og Forlystelser: saaledes har
heller ikke givet en tydelig og fuldstændig Beretning om Kongens Sy
historie, og uden Tvivl urigtigt fremstillet hans Død som Følge af en A
(„Rerelse“). Det kan blive Gienstand for en følgende Artikel i dette T
efter Dagregisteret og andre Kilder, nøiere at oplyse Kongens Svaghe
maade og sidste Sygdom.

Om Dalarne og om Dalkarlenes Folke-Egenheder, med et Forsøg paa at forklare nogle af Aarsagerne til Dalsprogets Eiendommelighed.

I et Brev til Tidsskriftets Udgiver
af
Carl Säve.

De har ønsket at vide noget om Dalarne og om Dalfolkets Sprog. Først vil jeg bemærke, at det vistnok er ubeqvemt, som De rigtigen giør opmærksom paa, at vi blandt de svenske Landskaber have baade „Dalarne", og „Dalsland" (ogsaa kaldet „Dal"); men vi maae hielpe os med hvad vi have, saa godt vi kunne, og kalde det første Sprog „Dalska, Dalmålet eller Dalspråket," og det sidste „Dalsländska" eller „Dalslandsmålet." Det sidstnævnte Sprog er lidt eller intet kiendt og behandlet i Skrift og Bøger. De siger, at De ikke af nogen Svensk har hørt fuldkommen fyldestgiørende Grunde anføres for Dalsprogets mærkværdige Eiendommeligheder, for dets gamle Form, og dets Adskillelse i skarpt afsondrede Sogne-Maal eller Dialekter. Jeg tilføier, at det ei allene udskiller sig i Sogne-Maal, men at disse igien falde fra hinanden i temmelig bestemt adskilte By-Maal; ja, i Østnors By i Mora Sogn, som er deelt i to Halvdele, adskilte ved et Giærde af et Steenkasts Bredde, tales der i den Grad ulige i disse to Halvdele af en og samme By, at man kun behøver at opholde sig der en kort Tid, for at mærke Forskielligheden. I de øvre Dalsogne (Elfdalen,

Orsa, Mora og Solleroen) kan Enhver strax her
hvilken By en ham forhen ubekiendt Sognebeboer er.
Eiendommeligheder er jeg ikke istand til fuldkommen at fo
i hvorvel jeg har opholdt mig næsten 3 Maaneder paa S
ene og alene sysselsat netop med Sproget. Nogle op
Omstændigheder skal jeg alligevel anføre, endskiøndt je
kan betragte dem som indeholdende hele Aarsagen; i de
igien ere andre for Haanden, som synes at have maatte
det nærmeste ophæve, eller i det mindste meget svække, de
nævntes Virkning.

Dalkarlene have, som man veed, fra Arilds Tid
et uroligt Folkefærd, let til at bringe under Vaaben
have været, og ere endnu den Dag i Dag, et Slags V
ger tillands; og de, der havde havt Evne til at
deres Tiltro og at svinge sig op til Anførere, have altid
lede dem omtrent hvorhen de vilde. Dalkarlene have m
seet paa Foretagendets Farer, end derpaa, at det virkeli
et Foretagende, en rask Udflugt fra Hiemmet. Hera
ogsaa fulgt, at de ofte ere optraadte som den svenske Fr
og Selvstændigheds sikkre Værn; men stundom have de
været Hovedpersonerne i fordærvelige Oprør imod Fædrela
lovlige Regieringsmagt. De synes i begge Tilfælde m
at have overveiet Grundene for og imod, end at have
efter for en medfødt Hu til Eventyr efter en stor Maa
og derhos kun lidt at have beregnet det Halsbrækkende i
tagendet. De have dog, som sagt, flere Gange redde
drelandet, naar det stod paa Randen af sin Under
Sverrige har heller ikke glemt sine Redningsmænd i
dens Stund: aldrig har det i sig selv saa ufrugtba
overbefolkede Dalarne forgieves anraabt sine Landsm
om Hielp, under de ofte indtræffende, som tunge Misv
Den almindelige og den private Hielpsomhed har stra

med, om ikke at afhjelpe al Trang, saa dog i det Væsentligste at lindre den. Denne beredvillige Erkiendelse af Dalkarlenes Fortienester af Fædrelandet har imidlertid ogsaa opskruet den naturlige Stolthed, som Ingen kun undre sig over, at Almuen i Dalarne i en vis Grad maa føle, til en undertiden temmelig høi Vurdering af egne Fortienester; de troe at kunne fordre det som en Rettighed, at blive understøttede og hiulpne ved den mindste Anledning. Man maa tilstaae: hiin Selvfølelse og Erkiendelse har avlet en selvtillidsfuld Hovmodighed hos dem, som ingenlunde er priisværdig.

Naar jeg taler om Misvært og Nød i Dalarne, maa jeg imidlertid bemærke, at en Misvært i disse Egne er noget langt alvorligere, end hvad man andensteds kalder saaledes Hvad Dalkarlen kalder et godt Aar, eller en god Høst, giver dog aldrig hele Befolkningen Brød; og Rugbrød er en Lækkerhed, som næsten ingen Dalkarl faaer at smage i sin Hiemstavn. Deres bedste Brød bestaaer af $\frac{1}{3}$ Korn (Byg), $\frac{1}{3}$ Havre og $\frac{1}{3}$ Ertemeel, hvilket allerede giver et Brød af en saa bedsk og stram Smag, at ikke en eneste Mundfuld, uden lang og alvorlig Tyggen, er istand til at glide ned igiennem en sydsvensk Hals. Deres sædvanlige og daglige Brød laves af Ertemeel og det Meel, som faaes, naar Byg, eller her som oftest Havre, males tilligemed Avnerne (eller de saakaldte Sådor); dette kaldes i Dalarne: „Sådu-brød." Men, naar nu ogsaa disse Bestanddele fattes, og man maa gribe til den udblødte, tørrede, bankede og omsider malede Fyrrebark: da er der Nød i Dalarne! — Man kan herved anmærke: at Dalkarlen i en saadan Livsstilling ogsaa maa have fuld Grund til at klage. Tilvisse, dersom man nemlig blot betragter ham i Sammenligning med dem, der have faaet en bedre Lod. Men sammenligner man ham igien med den stille og nøisomme Elfdaling i Wärmeland, eller med den haardføre Nord- og Vesterbottning — hvor tidt

tvungne og vante til deres Udvandringer? — Kort s
var saa, at naar Dalkarlen ikke kunde føde sig i H
paa sin lille arvede Lod, gik han ud paa „Kumbol
(ɔ: Alt, hvad der ikke er Norden Østerdalarne), for a
sin Føde ved ærligt Arbeide. I Dalarne kaldes det og
gaae paa „Ärr-arbet" ɔ: Herre-Arbeide, fordi de
oftest skeer hos Herremænd. Heraf blev fremdeles en
at Enhver ikke havde saa stor en Eiendom nødig for at
kaldes „besuten", d. e. efter Ordets egentlige Mening,
kunne føde sig og sin Familie, uden at betynge de
Sognebeboere; i det man nemlig kan antage, at henim
halve Befolkning lever den største Deel, eller Halvde
Aaret udenfor Hiemmet. Disse Aarsager og Virknin
her saa sammenblandede og uophørligt forudsættende og beti
hinanden, at det altid vil være vanskeligt, om ikke u
med nogenlunde Bestemthed at afgiøre, hvad der ha
foregaaende og hvad der har været efterfølgende; og en
Undersøgelse vilde her føre mig for langt fra mit eg
Emne, om jeg ogsaa besad den nødvendige Detail-Kun
Sagen.

Vi finde altsaa Dal-Almuen, i det mindste i
Aarhundrede, de facto i Besiddelse af tvende Fordele
snarere Rettigheder: en ubegrændset Eiendomsdeling elle
celleringsret, (hemmansklyfning) samt Vane og uhindr
hed til at tage ud paa Arbeide i de bedre Landskaber,
de i det Uendelige sønderstykkede Jord-Lodder ikke forsl
Beboernes Livsnæring. Disse tvende Omstændigheder
ledige uophørligt hinanden; thi dersom Jorden ikke ble
lige imellem Børnene — med den Forskiel, at Sønn
dobbelt Lod imod Døttre, efter svensk Landslov*) —

*) Dette er nu, ved Beslutning af Rigsdagen 1845, foran
ledes, at herefter Døttre arve lige med Sønner.

dersom den ældste Søn, hvad ellers overalt paa andre Steder skeer, allene tog Gaarden og udbetalte sine Søskende deres Deel i Penge efter en lav Vurdering: saa vilde Eiendommene bibeholdes større og i færre Hænder, og af de ikke jordarvende Børn vilde her, ligesom i andre Landskaber, opkomme en Skare af Huusmænd og Tienestefolk, d. e. „obesutne"; hvilke da paa samme Tid regnes til de „Forsvarsløse," naar de nemlig ikke kunne skaffe sig „lovligt Forsvar" hos en „besuten" d. v. s. enten blive skatteskrevne hos ham som Huusmænd (Torpare) ɔ: Brugere af enkelte, imod en vis Dagværksskyldighed, udleiede Boliger; eller reent ud som Tienestetyende. Heraf vilde den anden Følge blive, at Ægteskabers tidlige Indgaaelse, og saaledes overhovedet deres Antal, formindskedes, hvorved Folkemængden naturligviis vilde blive ringere. Paa denne Maade gaaer det i Almindelighed til i Sverige; men i Dalarne er det aldeles modsat. Alle Børnene dele her bestandigen Jorden imellem sig; gifte sig, saasnart de have naaet den lovlige Alder, om de endog, i Ordets egentligste Forstand ikke eie mere Jord, end det, som optages af Hytten eller Stuen (stugan*) og et lille Gaardsrum; blive strax Selveierbønder, (sjellbesutne bönder) endogsaa med en saa lille Eiendom, og tage høist sielden Tieneste hos Andre, selv om Nøden bliver overmaade stor. Ingen Tal-Bonde har Raad til, eller behøver paa sin lille Gaard at holde Tienestefolk, hvoraf Følgen er, at de næsten overalt ere for stolte til at tage „städsel" (Fæste) og stadig Tieneste; og heraf atter følger, at det næsten er umueligt for de meget faa Herremænd, som ere bosatte i denne Landsegn, at faae Tienestefolk derfra. Det

*) I Sverrige er Stuga ogsaa almindelig Benævnelse paa et Huusmandshuus; hvilket som oftest virkelig kun bestaaer af een Stue. Deraf Røgstue ɔ: et saadant Huus, som kun har Arnested og Røghul i Taget, men ingen Skorsteen.

Anm. af Red.

tvungne og vante til deres Udvandringer? — [illegible] var saa, at naar Dalkarlen ikke kunde føde sig [illegible] paa sin lille arvede Lod, gik han ud paa „[illegible]“ (ɔ: Alt, hvad der ikke er [illegible]), for at sin Føde ved ærligt Arbeide. I Dalarne kaldes det at gaae paa „Årr-arbet“ ɔ: Herre-Arbeide, fordi det oftest skeer hos Herremænd. Heraf blev fremdeles en [illegible] at Enhver ikke havde saa stor en Eiendom nødig for at [illegible] kaldes „besuten“, d. e. efter Ordets egentlige Mening, [illegible] kunne føde sig og sin Familie, uden at bedrage de [illegible] Sognebeboere; i det man nemlig kan antage, at henimod halve Befolkning lever den største Deel, eller Halvdele[illegible] Aaret udenfor Hjemmet. Disse Aarsager og Virkninger her saa sammenblandede og uophørligt forudsættende og beting[illegible] hinanden, at det altid vil være vanskeligt, om ikke [illegible] med nogenlunde Bestemthed at afgiøre, hvad der har [illegible] foregaaende og hvad der har været efterfølgende; og en saa[illegible] Undersøgelse vilde her føre mig for langt fra mit egen[illegible] Emne, om jeg ogsaa besad den nødvendige Detail-Kundsk[illegible] Sagen.

Vi finde altsaa Dal-Almuen, i det mindste i et Aarhundrede, de facto i Besiddelse af tvende Fordele, snarere Rettigheder: en ubegrændset Eiendomsdeling eller [illegible]celleringsret, (hemmansklyfning) samt Vane og uhindret[illegible]hed til at tage ud paa Arbeide i de bedre Landskaber, [illegible] de i det Uendelige sønderstykkede Jord-Lodder ikke forslaa[illegible] Beboernes Livsnæring. Disse tvende Omstændigheder fo[illegible]ledige uophørligt hinanden; thi dersom Jorden ikke blev [illegible]lige imellem Børnene — med den Forskiel, at Sønner [illegible] dobbelt Lod imod Døttre, efter svensk Landslov*) —

*) Dette er nu, ved Beslutning af Rigsdagen 1845, forandret [illegible]ledes, at herefter Døttre arve lige med Sønner.

af det ene lille Stykke Giærde (Ro-garð. i Dalarne) føiet til det andet, stundom kun af 10, 8 ja 6 Alens Længde, og med en bestandig Afvexling i Giærdets Bygnings- eller Hegnsmaade; og ligesom det svenske Hegn i andre Provindser, ved sin Eenshed, hentyder paa een Grundbesidder, saaledes tilkiendegiver Indhegningen i Dalarne, at der maa være en Mængde forskiellige Eiermænd til de indenfor Hegnene liggende Jordstykker. I Engene saae jeg ligeledes med Forundring Jorden inddeelt i smaa Qvadrater og Parallelogrammer, ved nedstukne Stavre og Pinde: de første med 8, 6, ja 3 Alens Sider, de sidste 16, 12 eller 10 Alen lange og to, ja ikke sielden kun een Alen brede. Denne besynderlige Indretning kunde ikke andet, end vække en opmærksom Reisendes Nysgierrighed, og jeg spurgte derfor strax Skydsbonden derom. Noget forundret svarede han paa Mora-Maalet: „När lotar irå so småär, kunnum uir sakta innt' åvä längro rogarðs-stykkjä!" (Naar Lodderne ere saa smaa, kunne vi vel ikke have længere Giærde-Stykker!) Og hvad de nedrammede Pæle i Engene angik, svarede han: „Uir märkjum sôn äit tjäga*) äiti ängjum uårum" (vi mærke saaledes ud Lodderne i vore Enge).

Ved nærmere Efterspørgen hos ham og andre troværdige Folk i Egnen, erfarede jeg efterhaanden, hvorledes det forholdt sig hermed. Vi ville antage at en Bonde for 200 Aar siden eiede ¼ Mandtal eller „'jemman;" at hans Engjord bestod af fire omtrent ligestore og ligegode Enge, i qvadratisk Form, og med Sider, f. Ex. paa 120 Alen hver; fremdeles, at Bonden havde fire Sønner, imellem hvilke Eiendommen, efter hans Død, skulde skiftes lige. Man skulde da troe, for at holde os til de omtalte Enge, at det Simpelste havde været, at Enhver af Sønnerne havde taget sin Eng. Nei, langtfra!

*) Sv. *Tegar*, i Skaane Teier ɔ: enkelte Agerlodder eller Agerstykker.

Enten var Kiærligheden til Fædre-Jorden saa stor, at e
Søn nødvendigen vilde besidde sin Deel af alle Faderens
der; eller ogsaa, hvad vel er rimeligst, forudsattes det, at de
Lod mueligen kunde være en Smule bedre, end den anden.
det: man kløvede de fire Enge hver i fire Dele, med Sider pa
Alen, og Enhver tog sin Fierdedeel af hver Eng. Antag frem
at hver af de fire Sønner ved sin Død atter efterlod si
Sønner; disse 16 stiftede nu igien deres Fædres Engl
overalt, hvorved der opkom 16 Qvadrater med 30 Alens S
I næste Generation (naar vi ville antage, at Enhver i Sl
altid efterlod 4 mandlige Arvtagere) deeltes disse i 64 St
hvert 15 Alen i Qvadrat; den 5te Generation efterlo
256 Qvadrater paa 7½ Alen og endelig den 6te Generati
vor Tid, 1024 Englodder, hvert 3¾ Alen i Qvadrat.
er Loddernes (tjägarnas) Opkomst. Man troe kun ikke
Exemplet er taget af reent overdrevne eller opdigtede For
Der findes maaskee endnu mindre Lodder; i det mindste
smaa, at Dalqvinden med Lethed rummer et heelt Aars
høst fra een eller to af disse smaa Eiendomme — i sit
klæde! Paa denne Maade er al Agerjord og Engmark
dersplittet i tusinde Gange tusinde Lodder og Dele, af
muelige Størrelser og Former. De mere fiernt liggende S
og Hedemarker ere derimod Almindinger, d. e. f
Eiendom og Brugsjord for Alle. Man tænke sig nu
utrolige Forvirring, som maa opkomme ved denne Udstyk
af Jorden giennem Aarhundreder; helst naar dertil kom
at disse Jordlapper ikke allene udstykkes, kiøbes og sælges,
at stundom de mest adspredte og fiernest fra hinanden lig
ved Giftermaal, Arv og Salg, igien forenes under een
mand; derpaa sondersliftes Stump for Stump, og atter for
paa anden Viis, for snart igien paa ny at deles i det U
lige. Deraf opstaae mangfoldige Vanskeligheder ved Kio

Arvtagen, men i Særdeleshed ved Beskatning og Skattens Betaling, som den, der ikke har seet Sagen nærved, ikke er istand til at forestille sig. Man maa nemlig erindre sig, at næsten ingen Eiermand er saa fattig, at han jo dog eier meer end een, eller et Par Lodder — endskiøndt der vistnok heller ikke fattes Exempler paa saadanne Eiere; men at det Sædvanlige er, at de Fleste besidde 6, 8, 10, 20 indtil 40 saadanne Jordpletter, strøede rundtomkring hele Byen, stundom kun nogle Alen fra hverandre, stundom flere hundrede og tusinde*).

*) Det bør erindres, at Forf. har taget Trækkene til sin Skildring af Folket, Jordforholdene og Sproget fra Øster-Dalarnes Sogne, hvor Alt endnu har det meste af gammel og oprindelig Skik og Skikkelse tilbage. Man maa heller ikke forestille sig, at Regieringen aldrig har tænkt paa en bedre Ordning af disse Forhold; men det er lettere at give Forordninger og at befale en ny Indretning, end at bringe den i Udførelse hos et Folk, som Dalkarlene. Man finder Spor, allerede fra Midten af 17de Aarhundrede, til foretagne Jordudskiftninger (f. Ex. i Nås Sogn, hvorover man endogsaa i Landmaalings-Contoiret har et Kort fra 1654). Et Kongebrev af 1. Mai 1693 forbød, at et Mandtal eller Hemman i Dalarne maatte udstykkes i mindre Dele end $\frac{1}{8}$ Hemman, hvorpaa det antoges, at en Bonde kunde være »besuten« eller selvstændig til at føde en Familie; og anordnede, hvorledes der skulde forholdes for at tilfredsstille Medarvingerne, naar Jorden kom i en Arvings Besiddelse, som »Tingsrätten« skulde kiende for den dertil dueligste. Men man seer, hvor lidt denne Anordning maa være efterlevet. Endelig blev ved kongl. Forordninger af 9. Febr. 1802 og 17. August 1804 almindelig Udskiftning (Storskifte) befalet i Dalarne; at dette endnu ikke overalt er efterlevet, see vi af Forf.s Vidnesbyrd. I nogle Sogne er Udskiftningen derimod virkelig udført; hvilket bl. a. erfares af et af de nyeste og bedste topographiske Arbeider over Dalarne: »Beskrifning öfwer Nås Socken i Westerdals Fögderi i Stora Kopparbergs Län, af F. D. Cralius.« Fahlun 1837. Her beskrives udførlig og af en Sagkyndig Udskiftningsværket i dette Sogn (S. 83—117.) Tilstanden før Udskiftningen skildres her omtrent som ovenfor. »Foruden denne Jordens Adskillelse" (ved Salg og Pantsætning af Jordstykker, som det sædvanlige Middel, den forgieldede Bonde greb til) »bidrog ogsaa Arvedelingen imellem Børnene til den uendelige Jordudstykning. Alle vilde have en Deel af Faderens efterladte Jord; og Forældrene vilde ikke, at noget Barn skulde

Disse i langsommelige Tider vedvarende, og be meer og meer sig indviklende Forhold maa nødvendigviis Grad have indvirket paa Dalfolket, dets Charakteer og der, samt hele Egnens Udseende og Skikkelse. Maaskee allerrigtigste at antage, at den Grundcharakteer, som T Omstændigheder fra ældgamle Tider have nedlagt hos karlen, har været Aarsag til den eiendommelige Ret hos ham og Alt hvad ham angaaer; men at de hera efter lidt flydende Virkninger, i Forening med Landets graphiske Beliggenhed og physiske Beskaffenhed, paa deres ere blevne Aarsager til de gamle Eiendommeligheders Uddannelse, til deres stive og urokkelige Bevaring, sa Folkestammens, som i Sprogets Charakteer.

Man indseer ogsaa let, hvilke utrolige Hindringer til det Yderste drevne Deling og Udstykning af Jorden lægge i Veien for al Agerdyrkning. Ingen kan besaa Lod, eller slaae sit Hø naar han faaer Lyst dertil, uden Skade for Naboerne. Vilde to Personer gaae et Par G frem og tilbage over en besaaet Jordlod, et uslaaet G Eng, saa vilde hele den lille Afgrøde blive nedtraadt.

betragtes som »uægte« eller »lodløst«. Men ingen Arving va vanlig i Stand til at udløse den anden; var det undertiden Til at Een kunde faae Penge i Løsning for sin Jord, negtede han at skille sig ved den, af Kiærlighed til Fædrenehiemmet og til dommens Minder. Deraf opstod den Tilstand i Sognet, a uendeligt adspredte smaa Jordpletter udstykkede Eiendomme, der m Gang laae paa 50—100 forskiellige Steder, undertiden ikke udfindes paa anden Maade, end ved at paavises af en eller Olding i Byen, som kunde mindes det fra sin Barndoms og Ungdo Hvorledes Jorden under saadanne Omstændigheder blev dyrke enhver sige sig selv, hvor f. Ex. blot Gravningen af en Van eller Afløbsrende, paa det høieste vilde krænket en anden Jor Ret; og hvor en tøiret Ged, dersom Tøiret var en halv Al langt, kunde paadrage Eieren Boder for Markfred« o. s. v.

Anm. af

maa derfor altid først afgiøres paa Bystævnet, hvad Dag Jordlodderne paa eengang skulle besaaes, og naar der igien skal høstes paa Agerjorden og paa Engene; hvorfor Saaeningen ogsaa bestandigen begyndes fra Midten af Marken, men Indhøstningen i modsat Orden. Det Arbeide, Dal-Almuen maa anvende ved Biergningen, med at gaae fra den ene Stump Jord til den anden, er utrolig stort. Hvad Under da, at der hos Enhver maa findes et levende Ønske efter at faae sine Smaa-Lodder sammenbragte og forenede. Men dog er Vanens Magt saa stor, at man med den stiveste Selvklogskab saa længe som muligt modsætter sig al Rebning („refning"), som det endnu kaldes, og Omdeling af Jorden ved Hielp af Landmaalere. Bonden frygter naturligviis for at tabe ved hvert Bytte, og Bekostningerne ved en saadan Udstiftning i det Store — et virkeligt Herkulesarbeide — ere ogsaa overordentlig drøie, og vilde føles saameget desto haardere, som Enhver eier saa lidet Jord, og Fattigdommen er saa stor næsten hos Alle*). Den eneste Maade, hvorpaa den tilsigtede Sammensmeltning eller, om man man saa kan kalde det, Arrondering af de adspredte Jordlodder til noget større Stykker, kan tilveiebringes, bliver da Giftermaalet. Og hermed har jeg, i nogle af de vigtigste Træk, berørt en Hovedfølge af

*) I de senest forløbne Aar have dog almindelige Udstiftninger (Storskiften) i Dalarne naaet til nogle af de øvre Sogne, og gaae netop nu for sig i Mora; men den har endnu ikke strakt sig til alle. Modstanden imod disse Forandringer har været og er for en Deel endnu meget heftig; men de velgiørende Virkninger erkiendes almindelig, siden Sagen engang er kommen istand. Alt dette er imidlertid for Øieblikket endnu meget for nyt, til at det har kunnet frembringe følelige og kiendelige Virkninger i Egnen, hvor de gamle Aarsager endnu virke med fuld Kraft, og formodentlig endnu længe ville udøve deres Indflydelse paa Mennesker og Sprog.

Anm. af Forf.

og en Grundaarsag til Dalarnes særegne Charakteer (Sk
i længst forsvundne, nærværende og kommende Tidsald

En uophørlig Vexelvirkning imellem de ovenfor a
Aarsager og Følger har omsider giort Ægteskabets Ind
fra Hiertets og Følelsens, udelukkende til Forstanden
Man kan sige: alle Giftermaal i Övre=Dalarn
efter Beregning. Undtagelser ere vistnok ikke aldeles
men de finde dog saa sielden Sted, og ere da foren
saamange Vanskeligheder, at de heelt og holdent kunn
ude af Beregningen. Naar derfor en „Kulla" (Pige) e
færdig, tage Forældrene allerførst og meest Hensyn t
Frierens Ager= og Englodder ere saaledes beliggende,
for største Deel ligge jævnsides med eller i Nærheden
Lodder, som engang skulle tilfalde Pigen i Arv, og at
ledes er Udsigt til, at de med Lethed kunne sammen
med disse til noget større Eenheder. Man kunde maas
Følge heraf troe, at kun een Frier vilde være istand
passe fuldkommen for hver enkelt Brud: men de rundt
i forskiellige Retninger adspredte Jordstykker tillade natu
ogsaa en Mængde ulige Combinationer, der omtrent kun
lige ønskelige; saaledes at der som ofteſt i det mind
blive Spørgsmaal om tre eller fire, maaskee flere Meds
Indenfor disses Antal har Pigens Omtykke sædvan
afgiørende Stemme; men udenfor dette Tal vilde det vær
vent for hende, at strække sine Forhaabninger. Heraf
for det første Følgen, at alle Ægteskaber indgaaes i
dem, der beboe samme By; ja endogsaa helst imellem Pe
som boe i samme Egn eller Kant af Byen. Gift
imellem Personer fra forskiellige Byer ere derfor ogsaa
sieldne; Ægteskab imellem uden= og indensogns Folk in
endnu sieldnere, eller næsten aldrig, og et saadant Æ

vilde der i Egnen blive anseet for det urimeligste af Verden *). Hvad der ligesaa meget har bidraget til en ubrødelig Stadfæstelse af denne Skik, er foruden Forældrenes bestemte Magtsprog, ogsaa dette, at enhver Byes unge Karle stedse paa det eftertrykkeligste søge at hindre enhver Afvigelse fra denne Regel. Hermed gaaer det saaledes til. Mærker man nogensinde en Frier fra en fremmed By, eller, hvad der endnu er værre, fra et fremmedt Sogn, saa sammensværge strax alle Byens unge Karle sig, og lægge sig paa Udkig, i Særdeleshed om Natten; og hver Gang de faae fat paa den ubudne Giæst (hvilket ikke kan falde vanskeligt, da han ofte nok maa indfinde sig hos Pigen, hvis han vil tænke paa at bringe sit Frieri i Stand), da give de ham, som En der jager paa Andres Enemærker, en saa alvorlig Tugtelse, at han sædvanlig ved den første Erfaring af den Art taber Lysten til at komme oftere igien.

Paa denne Maade qvæles al Kiærlighed, og tilintetgiøres alle ømme Tilbøieligheder imellem begge Kiøn; man vandrer her sin Vei fremad allene efter Pligtens Bud. Ikke desmindre have

---

*) „Dette Træk synes at være fælles for Vester-Dalarnes og Øster-Dalarnes Sogne og Byer: endskiøndt disse to Landsegnes Beboere i Almindelighed skulle være hinanden meget ulige. Saaledes bemærker Cr æ l i u s, i det anf. Skr. S. 21. 22: „Nogen Liighed imellem Øster- og „Vester-Dalkarlen findes ikke; og sammenholder man disse Egnes „Almue med de nedre Sognes, kan man ikke finde Spor til, at deres „Stammefædre skulde have været de samme. Vil man igien jævnføre „Vesterdals Sognene imellem sig indbyrdes, da s e e r d e t u d, s o m „e t h v e r t S o g n v a r b l e v e t b e f o l k e t for sig, og derefter var „forblevet uden al Forbindelse med noget af de andre. Udseende, „Tungemaal, Klædedragt, Sædernes Uliighed, bestyrke denne Formod„ning. Af 162 Ægteskaber, som i 10 Aar, fra 1824—1834 ere ind„gaaede i Nås Sogn blandt Dalfolket, (de i Skovbygden i dette „Sogn indflyttede F i n n e r komme her ei i Betragtning) vare kun „t o, hvor Brud eller Brudgom vare fra et andet Sogn.“ I Sognet fandtes 1836 i Alt 332 Huusholdninger, og 2289 Mennesker over 15 Aar.

Anm. af Red.

og en Grundaarsag til Dalarnes særegne Charakteer (Skapl
i længst forsvundne, nærværende og kommende Tidsalder

En uophørlig Vexelvirkning imellem de ovenfor an
Aarsager og Følger har omsider giort Ægteskabets Indg
fra Hiertets og Følelsens, udelukkende til Forstandens
Man kan sige: alle Giftermaal i Øvre-Dalarn
efter Beregning. Undtagelser ere vistnok ikke aldeles u
men de finde dog saa sielden Sted, og ere da forenet
saamange Vanskeligheder, at de heelt og holdent kunne
ude af Beregningen. Naar derfor en „Kulla“ (Pige) er
færdig, tage Forældrene allerførst og meest Hensyn til
Frierens Ager- og Englodder ere saaledes beliggende,
for største Deel ligge sæynsides med eller i Nærheden
Lodder, som engang skulle tilfalde Pigen i Arv, og at de
ledes er Udsigt til, at de med Lethed kunne sammens
med disse til noget større Eenheder. Man kunde maask
Følge heraf troe, at kun een Frier vilde være istand
passe fuldkommen for hver enkelt Brud: men de rundtom
i forskiellige Retninger adspredte Jordstykker tillade natur
ogsaa en Mængde ulige Combinationer, der omtrent kunn
lige ønskelige; saaledes at der som oftest i det mindst
blive Spørgsmaal om tre eller fire, maaskee flere Medsø
Indenfor disses Antal har Pigens Omtykke sædvanl
afgiørende Stemme; men udenfor dette Tal vilde det være
vent for hende, at strække sine Forhaabninger. Heraf
for det første Følgen, at alle Ægteskaber indgaaes i
dem, der beboe samme By; ja endogsaa helst imellem Per
som boe i samme Egn eller Kant af Byen. Gifte
imellem Personer fra forskiellige Byer ere derfor ogsaa
sieldne; Ægteskab imellem uden- og indensogns Folk ind
endnu sieldnere, eller næsten aldrig, og et saadant Æg

Som et yderligere Beviis, deels paa den prosaiske Kulde ho Dal-Almuen, deels paa den virkelig høie og prøvede Sædelighed hos den, tager jeg ikke i Betænkning her at berøre et Æmne, som ellers hører til dem, der ere vanskelige at behandle uden at overskride den strenge Sømmeligheds Grændser. Det udgiør dog et meget vigtigt Træk i Dal-Almuens Charakteer, og er næsten ubekiendt udenfor Egnen; det burde vel ogsaa desværre altid helst blive det, thi den dannede eller fordannede Verdens Vaner ere saadanne, at den vanskeligen vil kunne fatte Sagen i dens virkelige Beskaffenhed, eller faae Tro derpaa. Jeg skal omtale de Skikke, som i Dalarne gaae forud for Giftermaalet. Naar en Dal-Karl har „vedtalt" (vidtalat ɔ: friet til) en Kulla (Pige) og hun, med Forældrenes Samtykke, har givet ham sit Ja, at hun vil blive hans Hustru — naturligviis efter en forudgaaat nøiagtig Undersøgelse af de gienſidige Jord-Lodders Beliggenhed — begynder han derpaa, næsten hver Nat at besøge og, med Alles Vidende, at sove hos sin Fæstemø. At giøre disse Nattebesøg, kaldes i Dalarne „att fria"*). Disse „Frierier" vedblive sædvanligen i eet eller to Aar, ofte i flere; ja, jeg talte med en Bonde, som i 10 samfulde Aar paa saadan Viis havde friet til sin nuværende Hustru, før de bleve i Stand til at holde Bryllup. (Det fortiener at bemærkes, at denne Skik er hyppig næsten overalt i det nordlige og østlige Sverrige, samt i Norge, men naturligviis meer eller mindre uskyldig. At det sidste i Særdeleshed vel ikke altid maa være Tilfældet i Jemteland og

*) Man seer, at Betydningen af Ordet fria, som det bruges i Dalarne, er noget nærmere ved dette Ords oprindelige gamle Betydning. Det Goth. *frijôn* betyder nemlig elske; *frijôn* stammer, efter Sprogforskernes Mening, fra den eensbetydende Sanskrit-Rod *Pri* (Præs. *Prînâmi*), med hvilken det Græske *φιλέω* eller *φίλημι* menes at være beslægtet.

Anm. af Fors.

ægteskabelige Forbindelser her den høieste Grad af Hellighe
er der end ikke just en brændende Elskov imellem Ægtef
saa ere de dog hinanden hengivne med usvigelig Troskab.
holdet imellem Forældre og Børn er ogsaa meget godt, end
der hersker en næsten streng faderlig Myndighed. Men Sa
al Poesie i Kiærligheden, med alle dens snart nedslaaende,
oplivende Indflydelser, holder jeg for en af de stærkest v
Aarsager til den giennemgaaende Mangel paa alt Poetisk, a
mantisk, som nu har giort sig gieldende overalt i de nordlige
af Øster-Dalarne. En Mangel, der slaaer den Reisend
saameget desto større Forbauselse, som dette poesiefattig
beboer det romantiske Sveriges meest romantiske La
Paa de vidunderlig skiønne Bredder af staalblanke Søer,
Elvene, som stundom udbrede sig til sagte fremskridende
speil, stundom skyde piilsnart frem imellem de sorte, g
klædte Klippestrande, ved den diamantglimrende Rand
tordnende Fos, under Urskovens mægtige Susen, i Aa
Biergtoppene, der rage frem igiennem de pragtfulde,
straalende Skybælter, paa Qvæghiordenes smilende
marker — ingensteds hørtes en Tone af den melodiske
vise at fremlokke Biergenes Eccho. Ingen vidste et E
at berette, eller et Folkesagn, knyttet til en eller an
disse snart tillokkende, snart forfærdende Naturgienstande
„gäslkallens“ (Qvæghyrdens) langt udtrukne, sørgeligt kl
Toner, fremtvungne af de lange Træ-Lurer („struthorn
afbrøde Naturens Stilhed, eller Dagens Færdsel; me
hørtes ingen Melodie, thi kun faa eensformige Lyd be
til at sammenkalde Qvæget — forresten var alting stille, b
digt stille. Skoven, Vandet, Himmelen og hele Natur
alting duftede, susede, hviskede, skinnede Poesie; men Me
allene syntes ikke at høre eller see det, var stumt og dø
al denne rige Herlighed.

Som et yderligere Beviis, deels paa den prosaiske Kulde ho Dal-Almuen, deels paa den virkelig høie og prøvede Sædelighed hos den, tager jeg ikke i Betænkning her at berøre et Æmne, som ellers hører til dem, der ere vanskelige at behandle uden at overskride den strenge Sømmeligheds Grændser. Det udgiør dog et meget vigtigt Træk i Dal-Almuens Charakteer, og er næsten ubekiendt udenfor Egnen; det burde vel ogsaa desværre altid helst blive det, thi den dannede eller fordannede Verdens Vaner ere saadanne, at den vanskeligen vil kunne fatte Sagen i dens virkelige Beskaffenhed, eller faae Tro derpaa. Jeg skal omtale de Skikke, som i Dalarne gaae forud for Giftermaalet. Naar en Dal-Karl har „vedtalt" (vidtalat ɔ: friet til) en Kulla (Pige) og hun, med Forældrenes Samtykke, har givet ham sit Ja, at hun vil blive hans Hustru — naturligviis efter en forudgaaat nøiagtig Undersøgelse af de giensidige Jord-Lodders Beliggenhed — begynder han derpaa, næsten hver Nat at besøge og, med Alles Vidende, at sove hos sin Fæstemø. At giøre disse Nattebesøg, kaldes i Dalarne „att fria"*). Disse „Frierier" vedblive sædvanligen i eet eller to Aar, ofte i flere; ja, jeg talte med en Bonde, som i 10 samfulde Aar paa saadan Viis havde friet til sin nuværende Hustru, før de bleve i Stand til at holde Bryllup. (Det fortiener at bemærkes, at denne Skik er hyppig næsten overalt i det nordlige og østlige Sverrige, samt i Norge, men naturligviis meer eller mindre uskyldig. At det sidste i Særdeleshed vel ikke altid maa være Tilfældet i Jemteland og

*) Man seer, at Betydningen af Ordet fria, som det bruges i Dalarne, er noget nærmere ved dette Ords oprindelige gamle Betydning. Det Goth. *frijôn* betyder nemlig elske; *frijôn* stammer, efter Sprogforskernes Mening, fra den eensbetydende Sanskrit-Rod *Prî* (Præs. *Prînâmê*), med hvilken det Græske *φιλέω* eller *φίλημι* menes at være beslægtet.

Anm. af Forf.

en stor Deel af Norge, synes Benævnelsen at udvise; paa disse Steder kalder det: „att gå utanpå.") Hi vane er altsaa i almindelig Brug i Dalarne og betra en Skik, der aldeles ikke indeholder noget Stødende, imod Undseelse eller Ærbarhed. Vi maae ogsaa sige, Skikken ikke bliver anseet for at have noget stødende saa findes i Virkeligheden heller intet uanstændigt de efter Alles eenstemmige Vidnesbyrd tildrager der sig den Leilighed andet, eller meer, end hvad der kommer en Ynglings og en Piges Kiærlighedssamtale, S Søvn ved hinandens Side. Den tilkommende Bruds heds Belte løses aldrig af en dristig Haand. Hele de er imidlertid ifølge sin Natur saa vanskelig at bevise, faaer at undskylde Tvivlerens Indvendinger Det ka ikke være af Veien, at give et klart og slaaende B den antagne Skyldfrihed i Sagen*).

---

*) Til Oplysning af Forf.s Beretning om den her berørte Dal-Almuens Sæder, kan følgende Sted (af Crælii B Nås S. 27, 28.) tiene. „I Bondens Stue (Arne-Stu „Stuga) findes nogle Senge, saa uformeligt brede, at de ik „søndertages kunne føres udenfor Døren, eftersom de bygges „sammen i Stuen selv; men derimod saa korte, at de sie „over 2½ Alen i Længden. Ovenpaa disse Senge ere andre „som kaldes „Gällen", og hvortil man klynger sig op saa „kan. Leiet bestaaer mest af Halm, et kort Lagen, som bed „vedgierdet, og et Skindtæppe. Fiederdyner (Dunklæder) e „Om Vinteren sover hele Huusholdet som oftest i eet Vær „Kullerne" (Pigerne) ombytte helst Stuen med Fæhuse „kunne mere uforstyrrede modtage deres Elskeres Besøg. T „rier, som paa Sognets Sprog kaldes „Gällgång", medfø „nogen ubehagelig Følge for de Elskende; skiøndt slige narlig „ninger undertiden kunne vare indtil 8 Aar og derover. „Maaden, hvorpaa Frierier skee; og Forældrene lægge ald „Hindring i Veien; da det, som enhver veed, er en Ski „gammel Tid. Har Pigen to Elskere, placerer hun een „Side af sig; og ere der endnu flere, da lægge de sig sa „Rummet tillader; thi er „Kullen" smuk og rig, kan hun

Et saadant Beviis findes i Fødselslisterne. Endskiøndt jeg for Øieblikket ikke har Adgang til de allersidste Aars Tabeller for Dalsognene, kan det alligevel lade sig giøre, at sammenligne de foregaaende Aars Talopgivelser, og man maa da komme til et omtrentligt Resultat, der i Hovedsagen noget nær vil stemme med Sandheden. Jeg kan saaledes, hvad de Tal angaaer, jeg her kommer til at anføre, ikke svare for deres fuldkomne Overeensstemmelse med de nærværende Forhold; undtagen i Angivelsen af de i eet Aar fødte uægte Børn, som er bleven mig meddeelt af Orsa Menigheds Siælesørger, Provst Arborelius. I dette Sogn, med en Udstrækning af $22\frac{87}{100}$ Svenske (= $50\frac{1}{3}$ Tydske) Qvadratmiil (d. e. noget mindre end Øen Gotland, eller $\frac{1}{3}$ af Hertugdømmet Holsten), som for største Deel bestaaer af udyrkelige og ubeboelige Skove og Sumpe, boe for Øieblikket omtrent 4000 Mennesker. Efter det i Dalarne sædvanlige Forhold, maa saaledes de Fødtes Antal i dette Sogn aarligen stige til 122. Iblandt disse 122 Fødte ere i det høieste 4 uægte, det sædvanlige er 3 eller 2; ja Provst Arborelius forsikkrede, at der mange Aar i hans Embedstid ikke havde været fleer end et eneste. Procent-Forholdet imellem de uægte Børn, og alle de fødte, bliver altsaa i samme Orden: $\mathbf{3}\frac{28}{100}$ — $\mathbf{2}\frac{45}{100}$ — $\mathbf{1}\frac{64}{100}$ eller $\mathbf{0}\frac{8}{100}$ pCt. Dette Forhold er saameget mærkeligere, som den samme Analogie for hele Sveriges Landsogne, med Undtagelse af Stæderne, giver efter Middeltal $\mathbf{5}\frac{3}{10}$ pCt.; særskilt for Stæderne,

»saa mange Friere, som Penelope; og det bliver da raadeligt, at »indfinde sig i Tide. De som komme tilsidst, siges da, i Egnens »Sprog, at »ligge og költ,« ɔ: passe paa Ilden. At iblandt »en saadan Sværm af Tilbedere En eller Anden har Fortrinet hos »den Skiønne, begriber man let; men hun kan længe lade dem »sukke og haabe, for at tilfredsstille sin qvindelige Forfængelighed. »Det er her — som i andre Egne af Provindsen — især Løverdag »og Søndag-Nat, man indvier til de Skiønnes Dyrkelse« o. s. v.
Anm. af Red.

Stockholm fraregnet, er Forholdet $14\frac{8}{15}$ pCt. og for S
alene $30\frac{77}{100}$ pCt. Hertil maa endnu føies at
lave Procent ikke engang i sin Heelhed falder den
Dal-Almue i Orsa-Sogn til Last; thi Mødrene til
Børn ere for det meste Piger, eller Tienesteqvinder, ell
Beboersker af Brugene (Jernværkerne), som hverken
i Dal-Dragt, eller regnes for at høre til Dal-Almuen
der sligt Uheld en virkelig indfødt Dalqvinde, saa
næsten altid bleven forført under sit Ophold udenfor
d. e. medens hun var paa Arbeidsvandring ned
Landet.

Som Grundene til dette i sædelig Henseende høist
glædelige Forhold, kan anføres: først den store og velgiøre
flydelse, som Dalarnes meget agtværdige Præsteskab udøve
muen. For sin redelige Stræben og utrættelige Arbeide den pa
Oplysning og en streng Sædeligheds Opretholdelse, staa
steskabet ogsaa i en velfortient Agtelse hos Almuen. M
Almue fordrer derimod paa sin Side, at Præsten skal
dens Agtelse. Tillader han sig nogen Afvigelse fra d
kan han være sikker paa, at en eller anden frimodig Dal
sige ham det lige i Ansigtet — var det endogsaa paa
bakken i hele Sognets Paahør. Saaledes hørte jeg,
nylig var hændt med en Præst, om hvem man havde
vide, at han havde begyndt at forfalde til Drik eller,
hedder paa Svensk, at „supa". Det skeete da en Søn
medens Præsten efter endt Prædiken stod og talte mi
derne udenfor Kirken, kom en agtet gammel Bonde
ham i Haanden og sagde: „Tak skal Du have, Jerk
for god Prædiken, og det er nu baade vist og sandt,
altid prædiker som en heel Karl: det er blot Skade m
at Du engang imellem skal tage Dig en Taar formeg
Paa denne Viis holder Præsteskab og Tilhørere giens

med hinanden, og det til begges Baade. Fremdeles bidrager det til Sædelighedens Vedligeholdelse, at Ægteskaber indgaaes i en temmelig tidlig Alder: for Karlene fra det 22de til det 25de, og for Pigerne fra det 17de til det 19de Aar. Dette kan synes besynderligt i en fattig Egn; men da Ungdommen der aldrig søger Tieneste hos Andre, og da der findes den Sædvane og Rettighed, at søge sin Underholdning ved Arbeide udenfor Egnen, naar man ikke kan finde den i Hiemmet; og da man endelig, under den næsten bestandige Nød og Misvært, dog aldrig kan giore Regning paa et sorgfrit Liv, saa følger man her med freidigt Mod Naturens Fordringer, og de unge Ægtefolk hielpe hinanden trofast og kiærligt at bære Livets mange Savn og Forsagelser. Endnu en bidragende og stærkt virkende Aarsag til Undseelses og gode Sæders Vedligeholdelse maa dog ikke glemmes: det stærke Baand nemlig, som er paalagt Qvinderne ved den Dragt, de bære. Ingen Person iblandt Almuen (fornemmelig i de nordlige og vestlige Sogne), især af Qvindekionnet, viser sig nogensinde uden at være klædt i den for hvert Sogn ulige Sognedragt. Denne er blandt Qvinderne forskiellig for de Gifte og Ugifte, især hvad Hovedbedækningen angaaer. Naar en ugift Qvinde bliver Moder, maa hun strax aflægge Pigedragten, og klæde sig i en Dragt, der vel ligner, men dog ikke er fuldkommen overeensstemmende med de gifte Koners Klædning. Over Efterlevelsen af denne vigtige Forskrift vaages der med den yderste Nøiagtighed og Strenghed; og man indseer derfor let, at mange Fald maae forebygges allene ved Visheden om, strax at blive paa en Maade brændemærket eller tvungen til, hver Dag og hver Time, som ofteste hele Livet igiennem, selv at bære Beviset paa sin Brøde rundtomkring for alles Oine. — Disse Kiendsgierninger angaaende den sædelige Tilstand i Ovre-Dalarne, ere uimodsigelig meget talende, og man maa, naar man er kommen

som i Forening hav...
Dalfolkets Eiendomm...
Landskab er blevet st...
andre Landskabsdialekte...
er betydeligt forskielligt...
sig i skarpt afsondrede S...

Kiærlighed til Fa...
mandshu, at ville vær...
virket til Jordens uophør...
komme til at eie en, o...
fædrene Mark. Dette h...
dighedsfølelsen og bidrage...
har villet blive „anden M...
Smaadeling har foraarsag...
Indgaaelsen af Ægteskab; ...
til Svækkelse, om ikke fuldko...
og saa at sige poetiske Følel...
foranlediget, at Ægteskaber ...
ikke have ...

ikke at trænge ind i næste Sogn eller engang i nærmeste By. Herved blev saaledes ikke blot Folkestammen i dens Heelhed ligesom afsondret fra alle andre Landskabers Indbyggere: men tillige blev, om endog i mindre Grad, Sognene, ja selv Byerne i samme Sogn, indbyrdes alt meer og meer isolerede.

Vi kunne derfor vente, hos Folket i Dalarne at finde mange eiendommelige og udmærkede Træk i deres Sæder og hele Charakteer; megen gammeldags Ære og Trofasthed, Frisind og Fædrelandskiærlighed; men vi maa tillige vente os Mangel paa Skiønhedssands og paa Følelse, saavel for Hiertets som Naturens Skiønheder, eller i det mindste disse Følelsers Slummer for Øieblikket; vi kunne vente os en stiv Fastholden af Forfædrenes Sædvaner og fremfor Alt af deres Sprog: en vis *storartet Censidighed*. Vi finde ogsaa, at alt dette er tilstede hos Dalfolket i en ganske forbausende Grad.

Da det imidlertid her ligger udenfor min Hensigt at give en Charakteristik af Dalfolket; men jeg egentlig kun nogenlunde vilde oplyse, om end ikke heelt og holdent forklare, nogle af Grundene til *Dalsprogets Eiendommeligheder*, saa er det ogsaa paa disse jeg fornemmelig har villet henlede Opmærksomheden. Jeg maa derhos bemærke, at hvad der desuden i høi Grad maatte begunstige Vedligeholdelsen af Dalsprogets gamle Form og Charakteer, er naturligviis det, at hele Egnen er saa godt som ganske *aflukket fra Nabolandskaberne*, og ligger fiernt fra Landets industrielle Alfarveie. Dalarne — Talen er her bestandig kun om det nordlige Øster-Dalarne — er næsten reent adskilt fra Herjådalen og Helsingland, mod Nord og Øst, ved ubebyggede Landstrækninger og Skove, hvilke endogsaa for Fodgængere og den klovsadlede Hest ere næsten ufremkommelige. Mod Vest er det skilt fra den norske Fieldryg ved Vester-Dalelvens lange og smalle Flodbal. Men selv imellem Vester- og Øster-Dalarne,

som grændse til hinanden, er der saa godt som slet ingen Communication. Det er her igien de nigiennemtrængelige Bierg- og Sumpskove, som danne en noverstigelig Hindring. Ikke heller har nogen indbyrdes Handel imellem disse Egne kunnet fremkalde en ny „Braut-Anund“ for at overvinde Naturens Vildhed. Stedernes Industrie-Producter ere i Hovedsagen de samme, og den vigtigste Indførsel bestaaer i Sæd. De første udføres mod Syd, og den sidste indføres sammesteds fra: der gives saaledes ingen fælles, indbyrdes Varebytninger. For ganske nylig er den første ordentlige Kiørevei bleven anlagt imellem det øvre Øster- og Vesterdalarne. Den gaaer fra Mora til Vänjan, snoende sig fra Nord mod Sydvest og Vest, langs med Siljans nordlige Bred. Dersom man tilforn tilvogns vilde drage fra Elfdals Kirke til Transtrand, hvorimellem den lige Gienvei igiennem Skovene omtrent kan udgiøre 4 Miil, saa maatte man i Stedet derfor følge Øster-Dalelven mod Syd, reise omkring det Halve af den store Siljan, og saa atter følge Øster-Dalelven til der, hvor den flyder sammen med Vester-Dalelven i Gagnef (ɔ: Gagn-elf), og derfra i en skarp Vinkel vende sig mod Nord og følge alle Vesterdalelvens Snoeninger til Transtrand — en Vei paa 30 Mile!

Al Dalarnes Forbindelse med andre Steders Indbyggere gaaer saaledes allene imod Syd. Det er følgelig ad denne Vei at Sprogets Blanding og Foryngelse maatte gaae for sig, og man kan derfor allerede i Forveien antage, at Øster-Dalarnes længst imod Nord beliggende Sogn, Elfdalen, maa have bevaret Sproget i dets største Reenhed. (Särna ligger vistnok endnu nordligere; men deels har dette Sogn ikke fra gammel Tid af hørt til Sverige, og deels er Forbindelsen, i det mindste om Sommeren, baade kortere, lettere og livligere med dets gamle Moderland Norge, ligesom ogsaa Tungemaalet der er heelt og holdent norsk, men ikke Dalsprog). Saaledes

forholder det sig ogsaa virkelig. Elfdalen er det Sogn, som har det ældste, og paa Bøininger rigeste Sprog, og indenfor Elfdalen er det i den nordligst beliggende By, Åsen eller Åsbyen, at man taler den bredeste Dialekt og har bevaret det største Forraad af gamle Ord. Sproget forsvenskes alt meer og meer, og dets Eiendommeligheder aftage, efter som man følger Dal-Elvens Løb imod Syd; de aftage, siger jeg, Sogn for Sogn, ja, et øvet Øre mærker Overgangen til det Svenske By for By.

Naar man saaledes taler om Sognedialecter i Dalarne, om Elfdalsmaal, Moramaal o.s.v. da maa man erindre, at saadanne virkelig findes, og det med afgiørende Eiendommelighed, naar Talen er om et Sogn i Almindelighed; men at dog derhos Overgange til det tilgrændsende Sognemaal tydeligt kunne iagttages hos Sognenes Grændsebeboere. Saaledes nærmer Sproget i det til Elfdalen stødende Wåmhus (en Deel af Mora) sig noget til Elfdalsmaalet. I Garsås Bylag, som ligger i samme Sogn, omtrent 3½ Sv. Miil fra Wåmhusbyerne, og som mod Syd grændser til Rättvik, har Sproget igien et Anstrøg af Rättvikmaal — og saaledes til alle Sider.

Men uagtet nu ethvert Sogn har sine Egenheder, ved hvilke det træder i Modsætning til sine Nabosogne: saa gives der dog tillige visse store Eiendommeligheder, som fornemmelig kun findes i, og ere fælles for de 4 store nordlige Østerdal-Sogne Elfdalen, Orsa, Mora og Sollerön, og adskiller dem fra alle andre. (Disse Sogne have et Areal af $62\frac{21}{100}$ Sv. eller 144½ Tydske Qvad. Miil, d. v. s. ere paa det nærmeste saa store, som Siælland og Lolland tilsammen, og have en Folkemængde af omtrent 20,000 Mennesker, eller 134 paa en tydsk eller geogr. Qvadratmiil; medens Siælland i det mindste har 2450 paa Qvadratmilen). Den mest afgiørende Uliighed ligger i Ordforraadet og dets oprindelige Rigdom, samt i

til Kundskab om dem, uvilkaarligen erkiende, at
her er ligesaa stor, som den er agtværdig; i Sær
man tillige erindrer, et Fristelserne til det mod
paa intet andet Sted ere saa talrige og forføren

Kaster man et Blik tilbage paa det ovenfo
man udentvivl deri finde Spor til de oprindel
som i Forening have bidraget og endnu bidra
Dalfolkets Eiendommelighed, og til at Spro
Landskab er blevet staaende paa et ældre Sta
andre Landskabsdialekter, saaledes at det ikke blo
er betydeligt forskielligt fra disse; men ogsaa i si
sig i skarpt afsondrede Sogne-Maal og ulige skifte

Kiærlighed til Fædreneiorden og den æld
mandshu, at ville være „en Mand for sig selv
virket til Jordens uophørlige Deling, paa det at
komme til at eie en, om end aldrig saa liden
fædrene Mark. Dette har igien virket tilbage p
dighedsfølelsen og bidraget til dens Forhøielse, s
har villet blive „anden Mands", d. e. tage Tienes
Smaadeling har foraarsaget det ovenfor nævnte
Indgaaelsen af Ægteskab; den har paa den ene
til Svækkelse, om ikke fuldkommen Tilintetgiørelse a
og saa at sige poetiske Følelser; paa den anden
foranlediget, at Ægteskaber maaskee i eet eller to
ikke have kunnet indgaaes imellem andre, end de
boer; hvorved atter Folkestammens Blanding næ
holden er bleven forhindret. Dette maatte natu

'åm (halm); jåmun (sjuklig, svag, dramlig, våpig), Isl. jálmugr, (støiende, bullersam); skåma, Frugt-Skede, Isl. skälma, Sværd-Skede: 'ås (hals) o.s.v. Det er formodentlig ikkun denne Bortfalden af l, og Overgangen af v til u (eller det engelske w) foran alle Vocaler, samt den tilfældige Bibeholdelse af nogle fælles Ord — paa begge Sider arvede fra de indbyrdes nær beslægtede Stammesprog: det Oldnordiske og det Angel-Sachsiske — som har bevirket, at En og Anden i ældre Tider har villet finde en saa paafaldende Liighed imellem Dal-Maalet og det engelske Sprog, især det, der tales ved den skotske Grændse. Ja, selv i nyere Tider har man villet paastaae det samme. Det er gaaet saa vidt, at man for fuldt Alvor har fortalt, at Soldaterne af Dalregimentet i den sidste tydske Krig strax og uhindret skulle have kunnet tale med engelske Soldater, som vare fødte i det nordlige England eller det sydlige Skotland. Man seer let, at dette er Paastande, som ikke kunne gjøres af Andre, end dem, der have et høist overfladeligt Kiendskab til det ene eller det andet af Sprogene, samt aldeles ingen Anelse have om det Oldnordiske, eller Islandske, og det Angelsachsiske, og disse Sprogs store indbyrdes Slægtskab. Alle de paa disse Antagelser byggede Hypotheser, om at Dalfolket skulde udgiøre en særskilt, oprindelig engelsk Colonie, kunne saaledes henvises til Drømmeriernes Region. Thi af samme Grund vilde det kunne antages, at ogsaa Stockholms Befolkning udgiorde en saadan Colonie, siden man uden Vanskelighed kan sammensætte en engelsk Mening, der temmelig let vil blive forstaaet der. Noget lignende fortælles ogsaa virkelig om en Englænder, som paa et Vertshuus behøvede en Proptrækker (kork-skruf). Han giorde sig paa al optænkelig Viis Umage for at giøre sit Ønske begribeligt for Opvarteren; tilsidst, da hans Taalmodighed var forbi, udbrød han paa reent Engelsk: „Give my a corkscrew!" hvorpaa Opvarteren

svarede: „Det kunde Herren jo have sagt strax; her er en." — Alle slige tilfældige Overeensstemmelser beroe jo ligefrem paa Folkeslagenes oprindelige Slægtskab.

Inden jeg nævner noget om Ulighederne imellem Sognemaalene, er det nødvendigt at bemærke, at de fire ovennævnte Sognes Sprog egentlig kun ere tre; i det nemlig Mora- og Sollerö-Maalene, skiøndt ikke uden visse Uligheder, dog kunne betragtes som eet. Solleröen er ogsaa den Deel af det fordum saa vidtudstrakte Mora, som sidst er bleven afsondret fra Modersognet: denne Øes Beboere bære endnu, som Følge deraf, samme Sognedragt. Vi have altsaa i Dal-Sproget trende Sogne-Maal for os: Elfdals-, Orsa-, og Mora-Maalet; det sidste tales i Mora og paa Solleröen, en Øe i Siljan. Elfdals-Maalet er det rigeste af dem alle og eier de fra det oprindelige Sprog bedst bevarede Böiningsendelser (vi ville her betegne det med E.) Dette er i Almindelighed Forholdet; hvilket dog ikke hindrer, at de andre Dialecter, især Orsa-Maalet (O) kunne have bevaret sig bedre i et eller andet Tilfælde, endskiøndt det sidste sædvanligen heri staaer tilbage baade for Elfdals-Maalet og Mora-Maalet (M). Til Sammenligning kan tiene Præs. af Verbet 'åvå, have*).

E.	*Sing.*	ig 'ar,	du 'ar,	'ann 'a.
	Plur.	uið 'avam,	ið 'avið,	der 'åvå.
M.	*Sing.*	ig eller i 'a,	du 'a,	'ann 'a.
	Plur.	uir 'amm,	ir avir,	dämm 'a.
O.	*Sing.*	ik 'ar eller 'a,	du 'a,	'ann 'a.
	Plur.	ui 'am eller 'a	ni 'a,	dömm 'a.

Pronominet issn, denne, har følgende Former i Nom. sing. og plur. af Masc., foem., og neutr.:

*) Spiritus lenis (') betegner, at Lyden h er gaaet tabt foran den paafølgende Vocal.

E. Sing.	issn,	issu,	ittað;	*Plur.*	issär,	issär,	issu.
M. —	isän,	isu,	ita;	—	isä,	isä,	isä.
O. —	issän,	issu,	itta;	—	issär,	issär,	isso.

En anden giennemgaaende Forskiel beroer paa de ulige Vocaler og Diphtonger, hvortil endeel af de Svenske u-Lyde (Isl. ú) forandres i Ordene. *E.* har au (Tydsk au; Gotl. äu), *M.* åi, og *O.* ai:

E. 'aus, Huus.	dauva, Due.	aut, ud.
M. 'åis, —	dåiva, —	åit, —
O. 'ais, —	daiva, —	ait, —
E. saur, suur.	raingn-skaur, Regn-Byge.	
M. såir, —	rängn-skåir, —	
O. sair, —	rängän-skair, —	

I andre Tilfælde ere igien *E.* og *M.* indbyrdes overeensstemmende, men forskiellige fra *O.*; f. Ex. hvor de første have jä, har *O.* ja, og hvor de have y eller ø (jeg iagttager Adskillelsen imellem de tvende ö-Lyde (ö, ø) efter Rask), har O. altid ä (eller e); som:

E. og *M.* jälld, Ild. jässt, Giær. mysu, (Østevalle).
O. jalld, — jasst, — misu, —
E. og *M.* byssta, Børste, nöð (eller noð) Nød.
O. bissta, — näð —

Den svenske Sprogbrug, at *g* udtales som *j*, og *k* som *tj* foran de bløde Vokaler e, i, y, ü, ö (og ø), og at det falder bort foran j, er ogsaa herskende i de tre Dalsognemaal; (dog ikke altid, thi der gives virkelig nogle Ord, i hvilke g og k udtales haardt ligesom i Gotlandsk og Tydsk, hvilket er en meget mærkelig Egenhed). Men medens det i Svensk kun er gieldende i Begyndelsen af Ordene, gielder det i Dalsproget ogsaa i Midten og stundom i Slutningen, og det paa en noget forskiellig Maade. Det er vel heller ikke saa rigtigt, hvad man sædvanligen antager, at Blødheden foraarsages directe af de

bløde Vocaler, men snarere af et *j*, som fordum blev
imellem g og k og Vocalerne; thi det indtræffer ogs
de andre haarde Vokaler (a, o, u, å), naar et j gaa
dem. Jeg forestiller mig saaledes, at disse Lydoverga
havt deres visse Skifter eller Stadier: i den ældste F
alle Consonanter — saaledes ogsaa g og k — blevn
lige saa haardt og med deres naturlige Lyd foran a
caler, saavel foran dem, vi nu kalde haarde, som
bløde, d. v. s. denne Adskillelse fandt ikke Sted. Det Gr
Gothiske, og formodentlig ogsaa det latinske Sprog, fulg
tiden denne Lov; det Tydske, Gotlandske, og for en
Danske og Engelske Sprog, følge den endnu. Derp
en Periode, da man efter a og k, foran de bløde
indskød et i og udtalte begge Consonantlydene, saalede
som det for det meste skeer i det Danske Sprog. S
den Periode, i hvilken vi nu leve, da g enten falde
bort foran j, som i Svensk, eller gaaer over til d so
liensk og i Dalsproget, og k gaaer over til t (kj til
i det Italienske, det Svenske og Dalarnes Sprog. (
heraf er, at c (k) gaaer over til s, som i det Fran
Sprog, og som Latinen nu, men feilagtigen, bliver la

I Overeensstemmelse med det Ovenstaaende,
for Dalsprogets Udtale i dette Tilfælde, at g gaaer o
(gj til dj) og k til t (kj til tj). Som Følge heraf
jeg i Dalsproget altid Lyden dj, ddj med gj, ggj, sa
med kj, kkj; f. Ex. Gjeting (Sv. geting) Gedehan
gjetingjä (læs djetindjä) Gedehamsen; väg, v
Vei, Veien (læs väddjan); man seer, at dette er en
mel Gienganger af det Goth. Waddjus, Isl. V
Paa samme Maade: Dal. Bäggja (bäddja). Goth.
(Isl. Beggja, Gen af Badir); Gjurun, gierrig;
gjord', giøre, giorde; Elfd.: gjäspa, Orsa:

(Sv. gäspa) gabe; kjörkja (læs tjörtja), Kirke; Stakk, i stakkjim, i Stakken; kjåka (med bortkastet l), Kielke, Isl. kjálki; kjyr, Ko, Isl. kýr; skjipta, Isl. skipta læs skifta; Skjim, n, dunkelt, natligt Skin, Isl. Skima, o. s. v.

Dog, Forfatterens Hensigt var ikkun, at forsøge paa at angive og oplyse nogle rimelige og antagelige Grunde til Dalmaalets Egenheder, og derhos ved nogle henkastede Exempler at vise, at der ogsaa i dette Sprog findes bestemte Dialect-uliigheder; men ikke at give noget egentligt Billede af Sproget i dets Heelhed, hvortil vilde udfordres langt mere Tid, end Øieblikket giver til min Raadighed. Det vilde være mig en ikke ringe Tilfredsstillelse, hvis de korte Bemærkninger, jeg har kunnet meddele angaaende nogle af Aarsagerne til dette Landskabs Beboeres og deres Tungemaals Egenheder, og til det sidstes Stillestaaen eller Forbliven paa et oldnordisk Standpunkt saa langt ned i Tiden, kunde have bidraget noget til Oplysning af dette dunkle og vanskelige Spørgsmaal. Hvad den Ordskat fra Dalarne angaaer, som jeg under min Reise i Landet i Aaret 1843 har samlet, da haaber jeg, at Leilighed vil gives mig til, paa en eller anden Maade at faae den bekiendtgiort ved Trykken: men forinden ønsker jeg dog baade endnu engang at gientage mit Besøg i Øster-Dalarne, og tillige at besøge Vester-Dalarne, hvor jeg dengang ikke kom.

Efterskrift.

Det vil neppe være det historiske Tidsskrifts Læsere uvelkomment, ved den Forfatters Hielp, som forhen har givet os et Bidrag til nærmere Kundskab om Østersøens største og mærkværdigste Ø (Gotland), at kunne lade Tanken i et kort og hastigt Blik hvile paa det uden Tvivl endnu eiendommeligste og meest oprindelige af Sverriges Landskaber. Hensigten med det forrige, ligesom med det nærværende Bidrag, maatte i Særdeleshed være den, at henlede den nærmere Opmærksomhed paa begge disse Provindser, der til en Grad maa være lønnende for den ethnographiske Reisende, som faa Egne i hele Norden. Hvad Gotland angaaer, da gives der (som vi tidligere have bemærket) knap noget andet Middel for den, der ønsker en fuldstændigere og paalideligere Kundskab om Land og Folk, end at søge den paa Øen selv. Noget rigere er vel Dalarnes topographiske og ethnographiske Literatur; men langt fra at være tilstrækkelig, eller tilfredsstillende for den, som til Grunden vilde kiende en Provinds, hvis Natur maaskee er den eneste i Sverrige, der i høi og alvorlig nordisk Skienhed tør maale sig med saa mange nu næsten verdensberømte norske Landsegnes fængslende og henrivende Naturskiønhed; og hvis Beboeres Charakteer og Egenhed endnu indtil en meget ny Tid har bevaret den stærkest udprægede Egenhed og en mod den nyere Culturs Afslidning afstikkende Nationalitet, som man i begge Riger kan finde. Vi kunne ikke tilfredsstille dem, som vilde kiende hiin Literatur i nogen Fuldstændighed; men vi bør i det mindste nævne, at det eiendommeligste Landskab i Sverrige ogsaa har fundet en af de originaleste og interessanteste Reisebeskrivere, Sverrige har at fremvise i sin forholdsviis ikke fattige Literatur af den Art, — den aandfulde Forfatter af de anonyme Skrifter: „Vandring genom Dalarne, jemte Forfattarens-Resa söderut." Stockholm 1829. (Andra tillökta Uppl. 1831) og „Författerens sednare Dalreisa År 1833. Gammalt och Nyt." Westerås 1835. — Nævnes idetmindste bør ogsaa den høit fortiente Landshøvdings H. Järtas ypperlige „Berättelse om Stora Kopparbergs Län." Ny Uppl. Fahlun. 1826. — En god med Omhu og statistisk Nøiagtighed behandlet nyere Sognebeskrivelse fra Dalarne, er Læseren allerede bleven bekiendt med. Flere gives maaskee. Et stort historisk Værk, Dalarne vedkommende, omtale vi med nogle Ord nedenfor.

Udg.

Bemærkninger over det danske Skriftsprogs historiske Udvikling, med Hensyn paa dets nærværende Forhold,

af

C. Molbech.

De danske Sproglærdes endnu manddomskraftige, Nestor Hr. Etatsraad, Dr. phil. og Rector S. N. J. Bloch, med Høiagtelse tilegnet af Forfatteren.

Ciascuna cosa studia naturalmente alla sua conservazione; onde se 'l Volgare per se studiare potesse, studierebbe a quella; e quella sarebbe, acconciare se a più stabilità.

DANTE ALLIGHIERI, il Convito. I. c. 13.

Forord.

Det vil være fornødent, forud at giøre Læseren opmærksom paa, hvad han i de følgende Blade ikke maa vente sig, nemlig ingen methodisk, fuldstændig Redegiørelse for det danske Skriftsprogs Udvikling, men kun Bidrag til en saadan, eller spredte »Bemærkninger«, nedskrevne i den Orden, hvori de frembød sig, og med den Frihed i Tankefølgen og Yttringens Overgange, som tildeels blev nødvendig ved idelige Afbrydelser under Arbeidet. Heller ikke kan dette have noget Krav paa at betragtes som udført, eller fuldført. Dertil befandtes Materien, fra den historiske Side, at være altfor rig og omfattende; særdeles da den heller ikke altid kunde eller skulde afhandles i didactisk Ro, men det paa en Maade gialdt intet mindre, end en Polemik for Sprogets selvstændige Tilværelse og Retighed. Skulde, i Hensyn hertil, Forsvaret findes utilstrækkeligt, da vil Forfatteren mindst tage sig dette nær; siden han veed, at Sproget er en Magt, der kan værge for sig selv, og i sin store Gang giennem Slægter og Tidsaldere ikke ændser noget mindre, end Skolemestere eller Sprogmestere, der ret egentlig ville mestre Sproget, og ligesom sætte hele Folket, der taler og skriver det, i Børneskole.

I øvrigt er det her kun Mening, der træder i aaben Kamp imod Mening, Yttring mod Yttring — om man vil, Idee imod Idee. Denne Strid er alvorlig, og hvor det behoves, skarp og uden silkebløde Ord.

i Afsnittet. Man siger som her baade Forfatterens, og enhver
fornøiighed, maa forbinde sin Giennemgaaendes Forhold: saaledes h
hans Mening, at ikke engang Kunne behøve at fremtræd
af saadan Art. Det er heller ikke alene den Enkeltes Fortræ
enog den Lærdom under Anseelse og Betydning: det er
ligt Phænomen i vor hele nyere Sproghistorie, som overf
komme til Omtale og underarbeides. Jeg skulde snarere sige i
lærers Historie, og hans Forhold til Sproget selv; og dette
med nogle Forord berørt.

Det er bekiendt nok, i det mindste for Boghandlere og
at den danske Grammatik-Literatur, dersom det alene kom
rens Antal, eller paa Skribenternes Tal, i Forhold til Folke
vilde slaae enhver anden europæisk Literatur af Marken — ma
saa den tydske, som dog er den, i hvis Spor vi træde,
Stykke. En saadan Legion af Grammatikskrivere, som Ty
like Aarhundrede kan fremvise, søger man forgieves i Engl
rige eller Italien; det er kun Danmark, (efterhaanden ogsaa
man omtrent i enhver offentlig og privat Skole vil have sin
Grammatik. Dette viser i det mindste, at man fra Undervi
Side gierne vilde give Modersmaalet et høit Sted i Ungdo
Det beviser i og for sig selv hverken at Skriftsproget og Literat
Værd og Betydning er skredet ligesaa stærkt frem, som Skoleund
i Sproget; eller at den danske Sprogkundskab og Sproglære er f
høit i videnskabelig Betydning, som Grammatikerne i Antal.
imod er steget endnu høiere, er deres Forfatteres, og Sprogl
blot de Sproglærdes) Mening om Grammatikens Stilling
get, om den førstes Myndighed og Herredømme over det sid
enhver tænkende Mand veed, at den positive Grammatik ikke
et Referat om et vist Sprogs Betydning, Organisme og bester
og at Sproget er den levende Organisme selv, hvis Liv o
bevæger og udfolder sig uadskilleligt fra det Folks historiske Liv,
Organismes Aand: saa kunne vi spare os videre Belysning
Tid hos os vidt nok udbredte Illusion, der af en Referent
Regent. Den, der troer at Grammatiken kan beherske Spr
at der gives andre Sproglove og Sprogforandringer, end de
giver sig selv, og som Grammatiken uomstunder neppe meer
to Gange i et Aarhundrede behøvede at revidere og referere —
trent som den, der gik om med den Indbildning, at det va

veren, der maatte styre, bestemme og indrette den hele Kiæde og Forbindelse af Begivenheder, hvorom han beretter i sin Fortælling.

En saadan grammatisk eller philologisk Illusion har vel ogsaa yttret sig hos enkelte Ældre; men den er hos Os især kommen op i det 19de Aarhundrede, og har bidraget meget til at forvirre Begreberne om Forholdet imellem et levende Skriftsprog, dets historiske Eiendom og Rettighed, dets gieldende Sprogbrug og Sproglove: og de Love eller Forskrifter, man vil opstille efter grammatiske Systemer og Theorier. Forvirringen bliver heller ikke ved Theorien allene, men gaaer over i Praxis; saaledes at det i flere Henseender kan siges, at man har een Sproglære i Sproget selv, en anden i Grammatikerne. Disse dele sig i øvrigt i to Classer; den ene, yderst indskrænket i Tallet, indbefatter saadanne Skrifter, hvorved den danske Sprogvidenskab og positive Sprogkundskab virkelig er bragt videre frem; den anden, ulige mere talrig og vanskelig at tælle, udgiør en Legion af Skoleboger, der ikke have anden Betydning, end at de skulle tiene til Brug ved Underviisning i Modersmaalet, og med Hensyn til dette Formaal kunne characteriseres derved, at de korteste ofte ere de bedste og brugbarste. Dette staaer i nær Beroring med den danske Sproglæres, eller dens Formlæres store Simpelhed; hvilken medfører, at den egentlige Sprogkonst i vort Modersmaal langt mere ligger i Syntaxen og Stiil-Læren, end i Formlæren. Det er imidlertid den sidste, som er de grammatiske Philologers rette Boldgade og Kiepheft. Det danske Sprog, der paa en mærkværdig Maade har fulgt det engelske i sin nyere Organismes Dannelse, og giennem 6 til 7 hundrede Aar bestandig er skredet videre frem i at simplificere de grammatiske Former, og aflægge en efter den anden af deres ældre Beskaffenhed, er derved blevet, hvad man kalder, yderst fattigt i den hele Formbøining giennem alle Ordenes Classer, Tal, Grader og Kiøn. Nogle kunne ikke godt finde sig heri, og forsøge paa forskiellige Maader at bringe mere Stof ind i den danske Grammatik; den ene f. Ex. ved at tye til de gamle nordiske Former, og paa en Maade at ville lære os Dansk af den islandske Grammatik; den anden ved at gaae paa Spor efter sildigere Tiders Rudera og Fragmenter, og forsøge paa at udvide vor Sproglære ved at giøre den historisk og periodisk; saaledes at vi faae ældste Dansk, gammelt Dansk, ældre Dansk — og altsaa i Følge heraf ogsaa nyere, nyt og nyeste Dansk.

Men det Virkelige er, at vi kun have eet Slags Dansk, som er det, den hele dannede Folkemængde taler i Midten af det 19de Aarhundrede, og som er brugt og bruges, i sin ædelste Skikkelse og rigeste Fylde, af det

danske og norske Folks fortrinligste Digtere og Prosaister. Det er saa langt fra, at vi endnu hos disse, hvad Sproget angaaer, spore nogen Alderdoms Affældighed, nogen Synken eller hensygnende Tilstand i det danske Sprogs rigere Udvikling, Kræfter og Skiønhed — at vi tvertimod ikke alene see Literaturen endnu at blomstre under classiske Forfatteres stabende og vedligeholdende Virken; men see, ved Siden af mindre fordeelagtige, men naturlige Yttringer af en endnu ikke udrunden Ungdomsalder, andre Phænomer, der tillige vidne om Literaturens og Sprogets endnu herskende ungdommelige Fylde og Udviklingskraft. For at sættes i Stand til at dømme om disse Forhold hos os selv, er det temmeligt nødvendigt at kiende Sprogets Gang hos andre Nationer og Literaturens Historie i Europa overhovedet. Vi kunne f. Ex. lære af den nederlandske, eller egentlig og rettere den hollandske Literaturhistorie, med hvor mærkværdig og agtværdig en national Standhaftighed og Selvfølelse, et i Antal meget indskrænket Folk har hævdet sit Sprogs Tilværelse og Selvstændighed; uden at lade det komme dertil, at det deelte Skiebne med den nærmest beslagtede Sprogart, den Plattydske.

Vi kunne videre lære af det os nærmest staaende, det svenske Sprog, hvorledes dette under en udvortes Skiebne, der har meget tilfælles med den, vor Modersmaal har havt, har seiret over flere ugunstige Indvirkninger, og ligesaa lidt er blevet overvældet af Germanismens, som af Gallicismens Modesyge. Begge kiende vi alt for vel hos os selv; men vor Sproghistorie lærer os ogsaa, at det danske Sprog desuagtet staaer ved Siden af vore Naboers, erkiendt og agtet blandt Europas Tungemaal, frit, selvstændigt, ubøiet under noget fremmed Aag, eller nogen smagfordærvende Trældom. Under saadanne Vilkaar, at ville enten føre det danske Sprog tilbage til en tidligere Periodes Former, snøre dets endnu friske Ungdomskraft i Theoriens pedantiske Snørliv, eller indsmelte dets allerede anseelige, vel anlagte Skat og Eiendom, for at støbe det sammen med et andet Sprog, og saaledes tvinge begge Sprog fra deres naturlige Baner, for af de to at giøre et tredie — dette er vel Alt kun Illusioner; men det er ikke altid overflødigt, at man lader Sproghistorie og Sprogphilosophie bidrage til at ıelyse dem. Det er i det mindste vist, at vor Literaturs Historie i ethvert Tilfælde kunde vinde ved, at det skeete.

3 December 1846.

---

1. Det danske Skriftsprog, Organet for den Literatur, som endnu er, og saavidt man tør hente Slutningsgrunde af Sproghistorien, vil blive fælles for den danske og norske Nation, maa betragtes som det nyeste af alle europæiske. Skriftsproget selv kan man dog kalde endeel ældre, end Literaturen. Denne begynder egentlig først at udvikle sin Skikkelse med nogen Fuldstændighed fra Midten af det attende Aarhundrede; et dansk Skriftsprog var allerede til, skiøndt indskrænket og uden Fylde, i det sextende[1]. Det holdt sig, men

[1]) De ovenfor meddelte historiske Sætninger, vort Sprog vedkommende, kunne behøve nogen nærmere Oplysning og Bestemmelse. Naar vi kalde det danske Skriftsprog, med dets Litteratur, de nyeste i Europa, da er vel i sig selv den nye og gieldende tydske National-Literatur ikke betydeligt ældre end den danske; og omtrent det samme kan siges om den hollandske eller nederlandske. Men baade den høitydske og nedertydske Literatur have havt en rig Middelalder, i de frankiske, svabisk-alemanniske og neder-saxiske Idiomers Poesie og sildigere Prosaværker. Skiøndt ikke umiddelbart fortsatte og knyttede til den høitydske Sprogudvikling, vare hine ældre Elementer dog af stor Betydning og vigtig Indflydelse paa denne. – Hvad derimod England angaaer, da er det historiske Forhold noget anderledes. Dette Lands gamle (angelsaxiske) Tungemaal tabte sig vel i dets oprindelige grammatiske Former fra det 11te og 12te Aarhundrede; men dets om end ikke meget omfattende, dog ikke ubetydelige gamle Literatur, baade metrisk og prosaisk, beholdt dog, især ved Annaler, Bibeloversættelser, Homilier, og andre opbyggelige Skrifter, en aldrig ganske afbrudt Forbindelse med den efterhaanden opkommende engelsk-normanniske Literatur, hvori latinsk Ordstof smeltede sammen med den saxiske Sprogbygning. Denne engelske Midalders-Literatur er af stor Vigtighed og Rigdom; ja den strækker sig uafbrudt ned i sildigere Aarhundrede; indtil den i det 15de ved Chaucer og en Mængde originale og oversatte Prosaværker, i det 16de ved de ældre dramatiske Digtere, ved Krøniker og andre Folke-Skrifter, slutter sig til Spencer og Shakspeare og saaledes til den nyere Literatur. Det gielder derfor, især hvad England angaaer, ikke uden nogen Indskrænkning, hvad Rask har sagt, baade om Sprogene og om ældre Sprogværker: „The new and now living Gothic languages, German

under svage og lidet heldige Vilkaar, fortrykt og forarm
den lærde Literatur i det latinske Sprog, hvori ogsaa
mark tog en ikke uberømmelig Deel i det 16de o
Seculum; det sluttede sig (allerede fra Luthers Tid)
heitydske Sprog-Udvikling, ligesom tidligere til det ned
Tungemaal; men bevarede i hine Aarhundreder en sto
mere af dansk Eiendommelighed i Sprogdannelse og i d
indskrænkede Ordforraad, end da vort Skriftsprog, efter
betydelig Synken til barbarisk og pedantisk Sprogford
hvori det omtrent holdt Skridt med Tydskland, b
at hæve sig, at udvore og forme sig til literair Udvikli
Hvad her, i de almindeligste Grundtræk, med faa Ord
vil maaskee kunne finde nogen Oplysning og Bestyrkelse ved
andet practisk Exempel, som i det Følgende kan blive paa
og fremstillet. Beviisstеder af den Art ere ikke over
Sproghistorien behandles undertiden temmelig vilkaarlig
saaledes, som om dens Kilder ikke vare til, fordi de for
Læsere knap ere tilgængelige.

En saa silдig Literaturdannelse kunde ikke være ud
egen og betydelig Indflydelse paa Skriftsproget. Her v
os imod Midten af det 18de Aarhundrede, eller endn
intet Forhold imellem det Stof, som vi behøvede at
og tilegne os af den europæiske aandelige og vidensk
Cultur, for ikke at staae alt for langt tilbage for andr
tioner, og den Sprogdannelse, der maatte til, for at
og bearbeide dette Stof i Modersmaalet. Var dettes Beart

---

and Dutch as well as English, of the Teutonic
and Danish and Swedish of the Scandinavian, may be date
the time of Reformation, or from about the y. 1500;- hvort
at man neppe vil være i Stand til at læse noget, der er skre
af disse Sprog, før hiin Epoke, ved Hielp af de nærværende
maal, m. m. (Foreign Review, March 1830; og
Samlede Afhandlinger. 1836. II S. 419.)

og Sprogets Berigelse ikke reent standset i det 17de Aarhundrede, saa havde det dog ikke holdt Skridt med den videnskabelige Cultur, som enkelte Lærde erhvervede ved at besøge fremmede Universiteter, og som de hiemme forplantede i latinske Skrifter; imedens det fra Midten af dette Aarhundrede blev Tonen, at Adelen og de Fornemme fra deres Udenlandsreiser mindre end tilforn hiembragte Kundskaber og høiere Dannelse, men mere Ligegyldighed og Ringeagt for det forsømte, fra meer end een Sphære fortrængte Modersmaal; ligesom nu overhovedet i Europa det franske Sprog efterhaanden afløste det latinske i alle diplomatiske Forhandlinger, saaledes blev det tillige det almindelige Hofsprog, imedens ved det danske Hof, fra Frederik den Tredies Tid, Tydsk meer og mere blev et dagligt Omgangssprog[2]), der naturligviis ogsaa fra Hoffet

[2]) Historien af det tydske Sprogs Brug ved det danske Hof, af vore Konger, og i den fornemme Verden kunde fortiene en egen Bearbeidelse. I Korthed kan her bemærkes om Hoffet og de oldenborgske Konger, at man har en tidligere dansk Periode (under Hans og Christian II.) og en tidligere tydsk Periode (Frederik I. og Christian III.) Det Tydske, der ved Hoffet er blevet talt under og før Frederik I. (Erik af Pommern, Christoffer af Baiern og Christian I.) var naturligviis Plattydsk. Christian I. har neppe lært ordentlig Dansk, siden man endog oversatte den danske Riimkronike for ham; snarere Erik af Pommern, som dog egentlig fik sin Opfostring i Danmark. Men under alle disse Konger, og medens de holstenske og andre indvandrende tydske Adelige holdt sig til det Plattydske, var Aristokratiet dansk i Sprog og Levemaade, og Folkepoesien blomstrede netop i det 15de og 16de Aarhundrede blandt den danske Ridderstand, hos adelige Fruer og Jomfruer. — Ved Hoffet kom den sildigere danske Periode med Frederik II. og varede noget over 100 Aar. Allerede under Frederik III., der selv dog endnu var fuldkommen dansk, indvandrede det Høitydske med den lyneborgske Sophia Amalia. Under Christian V. fortydskedes Hoffet og Kongen selv, uagtet han dog skrev helst og mest paa Dansk, og uden Tvivl med sine danske Ministre, og med den grund-danske Oversecretair Moth, har talt Landets Sprog. Den sildigere, eller høitydske Periode ved det danske Hof, varede altsaa ligeledes omtrent et Aarhundrede.

udbredte sig i mere udvidede Kredse til den adelige og fornemme Verden. Denne Trængselstid for det danske Sprog blev snart saa folelig, at Klager over dets forsomte Brug og Dannelse tidligt nok (1674) lod endog der, hvor man mindst skulde vente det, fra Universitetets Talerstol, paa Latin, og af danske Lærde, som alvorligt beklagede hvad de selv fremfor Nogen vare kaldede til at raade Bod paa. Dette er et hidtil knap bemærket Phænomen i vor Literaturhistorie[3]), som vel fortiener nærmere Berøring.

2. Det vil nu forekomme os besynderligt, at see en berømt Professor ved Kiøbenhavns Universitet anvende sin romerske Veltalenhed og Dialektik paa at bevise Nødvendigheden og Fordelen af at dyrke det Tungemaal, Naturen selv har givet Enhver, og det Fordærvelige i den Fordom, at Landets Sprog er ringere, end fremmede eller døde Sprog, som man først maa lære sig. Men det var endnu mere beklageligt, end besynderligt, at Rasmus Bartholin, (en af de fer lærde Brødre, Sønner af Caspar Bartholin den Ældre) selv maatte afgive et practisk Beviis paa, at han ikke var i Stand til at efterleve, hvad han paa den eftertrykkeligste Maade søger at indskærpe Andre. Desuagtet maae vi finde det mærkelig tnok, at han ved denne Leilighed ikke tænkte paa sig selv, og at han ligeledes kunde synes at glemme eller forbigaae, at han havde en yngre Broder Thomas Bartholin, der ved talrige latinske Værker havde erhvervet sig og sit Familienavn en europæisk Navnkundighed, som den Tid ikke let kunde overgaaes,

Kongerne Frederik IV., Christian VI., Frederik V., og Christian VII. vare opdragne paa Tydsk, og Dansk var dem som et fremmedt, tillært Sprog. Med 1772 og med Frederik VI. Opdragelse, begyndte atter Landets Sprog at blive Kongernes og Hoffets.

[3]) P. Syv i Fortalen til sin »Danske Sprogkunst« (1685) nævner dog allerede »den ædle Dr. Erasmus Bartholinus« og hans» herlige Tractat de studio linguæ Danicæ.«

og af hvis Glands en betydelig Deel maatte falde paa hans Fædreland. Med Rasmus Bartholin, der efter Tidens Medfør ligeledes havde udgivet sine mathematiske, physiske, medicinske Skrifter og Afhandlinger paa Latin, har derfor ikke mindre levende følte hvad hans Landsmænd overhovedet maatte lide ved Savnet af læselige Skrifter i Landets Sprog. Han var uden Tvivl blandt det 17de Aarhundredes Lærde den første, om ikke den eneste, der baade fra det videnskabelige og folkelige Synspunkt, med academisk Lærdom talte Modersmaalets Sag, og søgte at bevise, at der burde skrives Bøger paa Dansk, saavel for at vænne Folk til Læsning, og derved modarbeide dorsk og skadelig Lediggang, som for at udbrede nyttig Kundskab, Indsigt og Oplysning ogsaa hos de næringsdrivende Folkeclasser.

Han nævner til Exempel Agerbrug og techniske Konster som saadanne Gienstande, hvis Behandling i danske Skrifter vilde være velgiørende baade for dem, som deri maa søge deres Sysler og Erhvervskilder, og for det hele Lands Velstand. Han, der selv havde anvendt ikke mindre end 10 Aar paa sine udenlandske Reiser og Studier, udvikler fra Patriotismens Standpunkt, hvorledes dog Alt hvad man søger at opnaae, kiende, lære, beskue og tilegne sig ved lange, møisommelige, undertiden farlige Reiser og Ophold i fremmede Lande, omsider maae gaae ud paa, at anvende Frugterne deraf til Nytte for Fædrelandet; og at det ikke er nok at lære, hvad man i Videnskaber eller praktiske Konster behøver at vide af en ofte tarvelig mundtlig Underviisning; man maa gaae videre ved egne Grundsætninger og Studier. Dertil behøves Bøger i et Sprog, tilgængeligt for Alle: og ligesom man har seet, at der paa Dansk kan skrives over gudelige og religieuse Æmner, saaledes maa man behandle alle gavnlige Konster og Videnskaber i danske Skrifter. For at bringe disse tilveie, behøver

man kun at benytte Modersmaalets Kræfter og Eiendom, stræbe at udvikle og berige det, og ikke lade sig afskrække ved vrange Fordomme om dets Mangler. Ved at bruge Sproget, afhielpes disse; og naar man klager over dets Ufuldkommenhed og Fattigdom, anklager man egentlig sin egen Forsømmelse og Uvirksomhed. „Man holde kun hvad vi selv besidde i Agt og Hæder — og vi skulle see, hvor hastig det danske Sprog vil opblomstre. Bliver det først enÆre for vore Lærde, at skrive deres Modersmaal klart og ziirligt — da vil ogsaa Danmark komme til at eie meer end en Demosthenes. Man lade det græske og latinske Sprog have al den Ære, som tilkommer dem; man negte hverken Italienerne eller de Franske den vel erhvervede Berømmelse, for at have opvakt og til nyere Tider forplantet de Gamles Lærdom og Videnskab; man berøve intet Folk, der ved nye Opfindelser har bidraget til Verdens Oplysning, sin fortiente Roes; „men iblandt disses Berømmelse er der ogsaa en Plads for vor egen Hæder, naar vi kun ville vise, at vi ikke ere det eneste Folk, der forsømmer sit Modersmaal"[1]). — Det er da heller ikke blot de Lærde, som denne Omsorg og Frugterne deraf skulde tilhører; disse ere faa, og deres Tid formeget optaget af dybsindige Studier og videnskabelige Undersøgelser; „men hvad hidtil allene var de Lærde forbeholdt, vil kunne udrettes af Alle; hvad der hidtil ved Sieldenheden fik større Værdi, vil da ved almeen Nytte komme i høiere Priis; og hvad et for lidet Antal af lærde Mænd ikke vare i Stand til at udrette, vil Mængden af begavede Hoveder da lettere bringe for Lyset."

3. Saaledes see vi af denne for sin Tid mærkelige Universitetstale, at der allerede under Griffenfeldts Ministe-

[1]) Erit profecto, inter horum laudes, aliquid loci nostræ gloriæ, dummodo præstemus, ut soli non simus, qui linguam vernaculam negligimus.

rium, da der ikke virkedes noget umiddelbart for dansk Sprog og Literatur, dog iblandt Universitetets meest gieldende Lærere fandtes en Mand, som følte og erkiendte, at det ikke var nok at forfremme de lærde Sprog og den latinske videnskabelige Literatur, hvis Dyrkning og Blomstring aabenbart pleiedes (f. Ex. ved latinske Skoler i de mindste Kiøbstæder, lige indtil Skagen) paa Modersmaalets Bekostning, og med stor Forsømmelse af en mere almindelig udbredt Underviisning og Oplysning. Her talte derimod, og det fra Lærdommens Høisæde, en Mand, hvis Stilling satte ham midt iblandt det academiske Aristokratie, Modermaalets, den nationale og populaire Literaturs Sag, med Varme og Kraft[5]. Ja, han glemte heller ikke, hvad der i det 17de Aarhundredes anden Halvdeel med hvert Aar blev høiere Trang, at forfegte Sprogreenhedens Sag ved at beraabe sig paa Ciceros Ord, for at vise det Urimelige og Latterlige i den barbariske Blanding med fremmede Ord, hvormed Skriftsproget oversvømmedes; og allerede for 170 Aar siden talte Rasmus Bartholin med stærke og vægtige Ord om Modersmaalets Værdighed, og om den Priis

---

[5]) Der er undertiden noget rørende i, at see Bartholin anvende det romerske Sprogs fremmede Fynd og Kraft paa at forsvare Modersmaalet, som han selv ikke kunde, eller som lærd Mand ikke turde, bruge ved denne Leilighed. Saaledes f. Ex. der hvor han, efterat have viist, hvorledes »baarlig Vane« og »Forfængelighed«, føre til at vige efter Skinnet af lærd Alvidenhed, og at ringeagte den sunde Fornufts Lys (»post quam enim multa cogimur addiscere, quæ magnam speciem doctrinæ sapientiæque præ se ferunt: facile fieri potest ut, opionum pravitate, lumen illud a natura insitum exstinguatur« &c.) gaaer over til at vise Modersmaalets almindelige Uundværlighed: »Neque sine patrii sermonis usu quicquam commode præstari potest, ad usum vitæ, vel ad oblectationem necessarium. Sine illo, nec quæ ignoramus discere, nec quæ scimus alios docere possumus; hoc cohortamur, hoc persuademus, hoc consolamus afflictos, hoc perterritos deducimus a timori, hoc gestientes comprimimus, cupiditates, iracundias restinguimus.« &c.

der maa sættes paa, at et Folk erhverver sig Fremmedes Opmærksomhed og Agtelse ved nationale Sprogværker, og at disse oversættes i udenlandske Sprog[6]).

Men hans Tale kunde man dengang med Grund kalde en Røst i Ørkenen; og hvad han 1674 klagede over paa Latin, blev ikke mange Aar efter gientaget af Biskop Kingo (i temmelig eftertrykkelige Ord til en tydsk født Dronning[7]) og det blev siden en staaende Klage paa Dansk; ikke allene lige til den Tid da Holberg, først efter et halvt Aarhundredes Forløb, begyndte at lægge Grunden til den Literatur, som Th. Bartholin vilde have fremkaldt; men endnu længe efter. Endnu 1763 fandt O. Guldberg Anledning til, med en hos ham ikke almindelig eftertrykkelig Skarphed at bebreide de Fornemme, ja endog „adskillige af vore Lærde", at de forsømte, tilsidesatte og ringeagtede Landets Sprog[8]); skiøndt det allerede var saa meget dyrket, „at naar man kun fuldkommen havde det i sin Magt, kunde man deri udtrykke hvilke høie og fine Begreber man vilde." — Naar vi saaledes endnu 80 Aar efter Thom. Bartholin — i Følge Guldbergs Ord: „Ingen Under, at et Sprog har tabt sin Ære, som Kiærnen af Folket ikke bruger" — næsten maatte antage, at den hele danske Sprogudvikling og Sprogdannelse fra 1720 til 1760, fra Holberg til Tullin og Snedorff, havde været uden Frugt: da

6) Nec quicquam præclarius accidere potest iis, qui lingua vernacula sua inventa prodiderunt ingenii, quam cum exteri ea in suam linguam convertunt.»

7) I Tilegnelsen af Kingo's „Aandelige Siungekoor" 2. Part, Kbh. 1681, til Dronning Charlotte Amalia.

8) „Selv foragte vi vort Sprog, og overlade det næsten til Almuen. Vore fleste Fornemme (troe at) fornedre sig naar de tale det; disse, som burde tale det bedst, tale det intet; man kunde være Dansk, og leve i Landet og af Landet, uden at forstaae Landets Sprog." o.s.v. (Fort. til O. Guldbergs Overs. af Plinii Lovtale til Trajan. Sorøe 1763.)

maae vi dog ligesaa lidt tage den nidkiære Patriots Ytringer lige efter Ordene, som vi bogstaveligt maae forstaae ethvert Ord, som Grundtvig 1807, i ungdommelig Varme og Lidenskab, skrev om hiin Tids endnu herskende Ringeagt for Landets Sprog[9]). Det er her ikke vanskeligt at skielne imellem, hvad der er sagt med en vis ensidig Overdrivelse, som forvexler enkelte Tilfælde med almindelige Phænomener, og hvad der ikke blot 1807 havde historisk Sandhed; men endnu er gieldende. (For Ex. „Det er endelig ikke sieldent, at de, som især have Evne til at kiøbe Bøger, troe, at disse maa i det mindste have passeret Elben, om ikke Rhinen, for at fortiene Plads paa deres Hylder.")

4. En anden Ytring af Grundtvig paa det anførte Sted maa her tiene os som Overgang til en nærmere Betragtning af det danske Sprogs historiske Forhold i det 18de Aarhundrede. „Sandt er det — siger han — at den Begeistring, som med Holberg vaktes for Modersmaalet, er en Antiquitet, der, som alt sligt, belees af de Forstandige; og at den baade i sin Fødsel og Død fulgtes af hiin bedre Stemning for Videnskab, hvilket er Aarsag i, at man stundom forvexler dem." — Det er unegteligt, at en Stemning, som man vel undertiden og hos Enkelte kunde kalde begeistret, for Landets Sprog og nyfødte Literatur, ledsagede den med Holberg vaagnede høiere nationale Bevidsthed. Intet var naturligere, end at en Forfatter, der var saa fortrolig med Folkets Charakteer og Tænkemaade, og forstod at tiltale dets Egenhed, fremstille Tidens Forhold fra de forskielligste Sider, og blotte dens Skrøbelighed og Latterlighed der, hvor det kunde skee med mest Eftertryk, maatte vinde en udbredt Indflydelse, og udøve en stærk Virkning paa Mængden af Folket, der følte sig berørt

9) „Om Videnskabelighed og dens Fremme." Minerva. 1807. I. 262.

af den mest indfødte danske Sprogtone, lige fattelig
og Alvor. Hvad Thom. Bartholin allerede for et h
hundrede siden havde antydet som den høieste Trang
tionen, at frigiøre Tanken og dens Udtryk fra det dø
udelukkende Herredømme og den academiske Lærdoms
dette iværksatte Holberg, saavidt det for een Mand,
Hovedretning af Aanden var muetigt. Det var hv
abstracte Speculation, eller den dybt forskende, Erfar
giennemtrængende Kritik, hvori Holbergs Aand
Styrke og sin Genialitet. Det var i den sunde For
Athmosphære, og ved Ironiens friske Livskraft, at ha
sin Anskuelse af de store Verdensforhold og de sm
duelle og egoistiske Drivefiedre og Virkninger i Livet;
Egenskaber, den Sikkerhed, hvormed han næsten a
Betragtning og Fremstilling af enhver Gienstand
Sande og Rigtige, og det gode og vittige Lune, hvo
var i Stand til at skrive om Alt, bidrog lige me
giøre Virkningen af hans Skrifter saa almindelig og
gribende. Der var et saa naturligt Forhold imell
Skrifters Stof og Form, imellem det fattelige In
den lette, levende, efter Folkets Øre og den national
takt og Egenhed dannede Stiil: at Holberg i sin
allene nødvendigen maatte henrive sine Landsmænd;
ogsaa kunde udstrække Virkningen af sine Frembringel
for Fædrelandet, og det navnligen til Tydskland,
ikke kan være uventet, at hans Forfatter-Charakte
maatte finde Indgang og aandeligt Slægtskab.

I Danmark blev Holberg i Ordets hele og f
Betydning populair; den Navnkundighed, han fø
ved sine Lystspil og komiske Digte, var vel Grund
den Lykke, han fremdeles giorde som Forfatter; men
det maatte ogsaa Nyheden af at see Landets Sprog

i Skrifter af den almindelige Interesse, som Holbergs historiske Arbeider, være en Grund mere til at skaffe dem et stort Publicum. Erkiendelsen af hvad Nationen skyldte en Forfatter, der saa at sige tvang den selv til at agte sit Sprog, banede sig Vei til enhver Kreds. Allerede 1731 fandt Holberg i en ung Studerende, der tog ham til Mønster i sine rimede Satirer, den ivrigste Forsvarer og Forfegter af Modersmaalet, og en begeistret Beundrer af den „store danske Skriver",

»Ved hvem det danske Sprog igien paa Fode kom.«

Om endogsaa Frederik Horn ikke havde sagt meer om Holberg, end denne Linie, og en anden, hvis faa Ord med en fyndig Skarphed charakterisere den danske Comedies Skaber:

»Din Ligemand, om ei din Mester, Moliere!«

vilde man vel gierne skienke ham en heel Deel af de brede Rimerier, hvori han forsvarer det danske Sprog, og tugter dem, som forsmaae og misagte det; men uagtet de lide i høiere Grad af den Snaksomhed, hvorfor heller ikke Holbergs egne Satirer ere frie, have de i vor Literaturhistorie deres Mærkværdighed, bl. a. som et af de stærkest udtalte Vidnesbyrd fra Slutningen af Frederik den Fierdes Tidsalder om det lave Standpunkt, hvorpaa den nationale Sprogcultur, tilligemed Agtelse og Omsorg for denne har staaet i Danmark, den Tid Holberg begyndte sin Forfatterbane.

5. Var det derfor naturligt, at Holbergs Skrifter frembragte en Art af revolutionair Virkning paa en stor Deel af det let bevægelige danske Folk, og at man ved ham kom til Bevidsthed om, at vort Sprog kunde blive til noget, naar man vilde dyrke og bruge det i Skrifter: saa var det ikke mindre naturligt, at dersom der virkelig, som Grundtvig mener, opstod en Begeistring for Modersmaalet, saa maatte den,

ligesom al Begeistring, have sin Tid og sit Maal. Det er med Sproget, som med andre Nationalitetens Grundkræfter og Livselementer. De maae udvikle sig paa en naturlig Maade, uden konstige Drivemidler, uden overspændte Kraftanstrengelser og uden affecteret Selvforgudelse, naar de skulle vinde et sundt og varigt Liv. Ilde var det, og Beviis nok paa, at Mange blandt den oplyste Deel af Folket maa have følt Sprogets Forringelse og Literaturens Armod, at man saa tidt og saa længe kunde gientage Klagerne over begges Tilsidesættelse og Mangel paa Opmuntring. Men da en bedre Tid oprandt, da en friere Aand begyndte at røre sig i Videnskaberne, og en ny literair Virksomhed i Landets Sprog, efterat Banen først var brudt, snart udvidede sig til alle Sider, og i faa Decennier paa en Maade indhentede, hvad i et Par Aarhundreder var forsømt — eller i det mindste grundede en Literatur, tog dens Enemærker i Besiddelse, og anlagde nationale Plantestæder — om man endog ikke paa engang kunde skabe en heel dansk Nationalliteratur: *da* maatte man ogsaa snart komme til at føle og erkiende, at det ikke forslog, at ophøie sit eget Tungemaal, eller bestandig at føre dets Værd og Rettighed, dets miskiendte Fortrin, og dets Ypperlighed fremfor andre Sprog, i Munden. Den rette og sande Vei til at hæve det, var at forædle det derved, at Nationen vandt i ædlere Dannelse; at den udvidede sin Deeltagelse i Europas Cultur og Fremskriden, ved *umiddelbart* at optage den i sin egen Tilværelse. Hidtil havde Culturen i Danmark kun været et fremmedt Element, hvoraf enkelte Danske udenlands tilegnede sig Brudstykker, som dog hiemme i Landet ikke naaede udenfor en høist indskrænket fornem eller lærd Kreds — og neppe engang *der* kunde holde sig.

Den almindelige Cultur-Udvikling i det sociale, saavelsom i det videnskabelige Liv, var vel allerede, især hvad den

sidste Retning angaaer, begyndt i den Holbergske Periode (1720—1750;) men egentlig maae vi dog sætte Aarhundredets Midte som dens første Udgangspunkt, og Frederik den Femtes Regiering, som dens første Ungdomsalder — skiøndt man vel ikke har Grund til at sige, at denne Alder i Literaturen var meget ungdommelig. Der reiste sig snarere en Overgang fra den overgivne holbergske Lystighed og Lune, til en sindigere Alvor og Stadighed, som i det Hele baade var ønskelig og havde velgiørende Frugter; men som ikke altid i sine Yttringer og Frembringelser var saa hiemlig, eller kunde blive saa national og populair, som vor danske Komikers Skiemt og Satire. Uagtet han, som ofte nok er gientaget, kan betragtes som den, der lagde Grunden til en dansk Literatur (et Udtryk, som er mere historisk nøiagtigt, end at kalde ham Skaberen af en Literatur, der endnu en heel Menneskealder efter hans Død ikke kunde siges at være udviklet) var hans Sprogform dog, i dens væsentlige Egenskaber, bygget paa den ældre danske Sprogcharakteer og Tone. Dennes stilistiske Elementer benyttede Holberg, ligesom han overhovedet fulgte og overholdt den ældre danske Sprogbrug — man kan gierne sige med en i sin Heelhed sprogrigtig, indfødt eller ægte Danskhed; endskiøndt Holberg her, som i alt Andet, ikke kiendte til pedantisk Ængstelighed; var uconseqvent i sin Skrivebrug, skiødesløs og ucorrect i snart at følge, snart at overtræde Sprogets grammatisk udviklede og vedtagne Former; og ikke ændsede eller var sig bevidst, at der i hans Sprog nu og da kiendtes en og anden Egenhed, som han havde beholdt efter det danske Talesprog i Norge, eller i hans Fødeby Bergen. Ogsaa i den hyppige og ugeneerte Brug af fremmede (nemlig franske og latinske) Ord, enten uforandrede, eller med fordansket Endelse og Bøining, lod han sig ikke forlede til, med eet at ville opgive den allerede længe før hans Tid indtrængte, og almindelig herskende Brug i Skriftsproget. Han maatte alt for vel

have følt, at han netop derved vilde i sin Tid være he
til Feil, der vare ham, som Forfatter og Stilist, de utac
af alle: Stivhed og Pedanterie. Netop de modsatte
skaber, Lethed i Foredrag og Sætningsdannelse, en næst
Utvungenhed og Naturlighed i Fortællingens, ligesom
tragtningens Stiil, som derved har opnaaet en sielden
delbarhed og Tydelighed: vare eiendommelige for Holberg.
kan sige om en stor Deel af hans historiske Skrifter, (
mange Partier i Danmarks og i Jødernes Historie, m
i Helte- og Heltindehistorierne,) at Foredraget komm
mundtlige Fortælling — saaledes som Holber
sin Individualitet vilde have udført den — saa nær s
vel er muligt; og vi kunne ved den Leilighed ikke for
en Bemærkning: at der ikke sielden forekomme saadan
tringer og Reflexioner hos denne Forfatter, som man, i
hans komiske Natur, let vil tillægge en dækket ironisk M
skiøndt Skinnet heraf kun ligger i Foredragets og Udt
naive Simplicitet og Danskhed. Men ogsaa i de virke
en meer eller mindre ironisk Baggrund anlagte Betragtn
Bemærkninger eller Fortællinger, hvoraf det vrimler ho
berg, ligger den tiltrækkende Egenskab, som de, uagtet
iens ofte reent forældede Beskaffenhed, endnu besidde,
stor Deel i Stilens indfødte Charakteer og fuldkommen
Naturlighed og oprindelige Frihed.

6. Det er et Beviis mere paa den Holbergske
og Sprogcharakteers ægte Danskhed, som her vel kan or
skiøndt det synes at ligge vort egentlige Formaal paa
Sted fiernere, at man endnu hos en hundrede Aar
dansk Digter, der ikke mindre som prosaisk Stilist indta
fortrinlig Rang blandt Classikere i Sproget, kan finde
værdige Liigheder med Holberg i Stilens Charakteer; sa
hvor ikke blot et almindeligt Slægtskab imellem begge i

komiske Naturer yttrer sig; men hvor denne vor nyere Komiker hengiver sig ganske til den geniale Lethed og Naturlighed i en ægte dansk Stiil, hvilken han bl. a. som Polemiker og Kritiker behandler med stor Virtuositet.[10]) Det er et øiensynligt Beviis, iblandt flere, paa den Erfaring, vor Sproghistorie giver os, at der virkelig findes uafbrudte Slægtskabsled, som

[10]) Vi kunne f. Ex. i Heibergs dramaturgiske Undersøgelse »Om Vaudevillen, som dramatisk Digtart« (Kbh. 1826) slaae op næsten hvor vi ville, for at finde Prøver paa de ovenfor berørte Egenskaber i denne æsthetiske Afhandlings »naturlige, indlysende, og tillige vittige og piquante Foredrag". Een saadan Prøve i det mindste maa her finde sit Sted; og det en saadan, der vælges uden al Søgen. S. 7, 8: »Hvad vilde Holberg sige nu, ifald han havde oplevet at see vor Tids poetiske Radicale, hvoraf de Fleste ikke have Begreb om, hvad et Vers er, ja neppe kunne skrive en Linie Dansk, uden at begaae en Sprogbommert deri? Og ved disse Radicale forstaaer jeg ikke blot visse, velbekiendte, ved deres Fuskerier navnkundige Blæksmørere, som det hele Publicum henfører under denne Classe; men ogsaa mange andre, som, i det mindste af et Parti, allerede ere enrollerede paa Parnasset; endskiøndt de, efter enhver Kunstforstandigs Dom, ikke ere et Haar bedre, end de første. Exempla sunt odiosa, hvorfor jeg heller ingen vil anføre. Men især gives der to Ting, som Enhver, der blot er confirmeret og et Mandfolk, troer sig ubetinget i Stand til at giøre. Det ene er, at skrive Viser, Prologer, Epiloger og andre Leilighedsvers; det andet er at oversætte, saavel poetiske, som prosaiske Ting, baade for Theatret og Boghandelen. Det har ofte forundret mig, at ikke een eller anden af vore studeerte Poeter, som for Tiden ere ude af Næring, falder paa at udarbeide en Anviisning til at giøre rigtige Vers, til Brug for genialske og ugenialske Dilettanter, hvilke alle, næst deres Læsere, vilde høste den største Fordeel af et saadant Foretagende, hvormed det sikkert haster langt mere end med det saa ofte projecterede danske Rimlexikon; thi paa Rimet skorter det ikke nær saa meget hos vore poetiske Dilettanter, som paa det for Resten rimelige i Versekunsten. Naar jeg selv engang bliver sat à la suite i Poeternes Armee, (hvilket uden Tvivl vil indtræffe, i Fald jeg endnu lever nogle Aar) saa skal jeg, efter ringe Evne, bidrage mit til et i alle Henseender saa priseligt Velgiørenhedsværk. Vel siger Ordsproget, at ingen bliver Digter, men fødes dertil; men dette tages sædvanligen i den Betydning, at da enhver er født, saa er enhver ogsaa Digter, og sandt er det rigtig nok, at de fleste af

forbinde vort nuværende Skriftsprog (skiøndt hverk
Skikkelser, eller hos Fleertallet af Forfattere) me
Sprogcharakteer i forskiellige tidligere Perioder; sa
ogsaa, med denne Erfaring paa vor Side, saa m
kunne lade os henrive af Nogles eensidige Fo
Fremstilling af det danske Sprogs totale Udartn
tydskelse i dets nyere Udvikling og nærværende S
teraturen. En betydelig Indvirkning fra den ty
og Skriftverden, fornemmelig i Orddannelsen,
telig vort Modersmaal, saa vel som det svenske
begges Literatur, været underkastede; men dette Fo
meget høiere op i Tiden, end til det 18de A
Midte (som det Tidspunkt, man her særdeles vil
og Forholdets Nødvendighed, saavelsom dets egent
fenhed, med Hensyn til den nyere og nærværende
kelse, komme vi nu til nærmere at berøre og oplyse.

7. Vende vi os nemlig til den med Holberg
og den efter ham følgende Literaturperiode i Da
bliver det os tydeligt nok, at den ikke allene forts
ling, men ideligt fremskridende Udvidelse af aandelig
skabelig Cultur i Danmark, behøvede og fordrede
svarende Sprogdannelse, en rigere Sprogfylde, en
og Forædling af de stilistiske Organer og Kræfte
get, der i sin Fremgang maatte søge at holde Skrfdt
tionens Cultur. Der forløb vel endnu en Menn
det mindste, efter Holbergs Død, inden Sprogdanne
sine Bestanddele nogenlunde assimilerede sig med Nat
forskiellige Folkeclasser; men den vandt dog med mærk
tighed baade Kraft, Politur og Udbredelse ved flere,

„vore Dilettanter, synge ikke blot som Fødte, men som
„endnu ligge i Svøbet.“ o. s. v. Dette er Dansk, der
ligesaa meget efter Holbergs Smag og Øre, som efter v

anden Henseende eiendommelige, aandeligt begavede, videnskabeligt dannede Prosaister. Disse vare nu vist nok langt fra at gaae den Vei, som Nogle endnu i vore Dage ville anvise os som den nødvendige, den ene rigtige til at give vort Modersmaal en Deel af sin tabte Oprindelighed eller Nationalitet tilbage; nemlig at søge deres Sprogkilder og Sprogmønstre i det gamle Norden, iblandt islandske Skialde og Sagaskrivere. Allerede den Holbergske Literatur- og Sprogperiode yttrede et Slags Antipathie imod en saadan Tilbagegang, i hvor svage og ubetydelige dens Symptomer hos en eller anden Enkelt (f. Ex. den i sit Dansk utaaleligt pedantiske og skruede P. Syv) endog havde viist sig [11]) Danske Forfattere i Frederik den Femtes Tid, og efter Midten af det 17de Aarhundrede, maatte og kunde naturligviis ikke gaae tilbage til en fattigere og mere indskrænket Literaturkreds, som netop ved sin Eiendommelighed og Afsondring altid kun blev norsk og islandsk — i historisk, linguistisk og national Henseende høist mærkværdig og interessant; men uden Deeltagelse i Europas classiske eller moderne Cultur. Den sidste havde vel i Middelalderen ikke været udelukket fra Meddelelse til Skandinavien; især ved krigerske og fredelige Berøringer med Irland og England. Men i Danmark havde disse Meddelelser ikke yttret synderlig Indflydelse paa Sprogudviklingen. De betydelige Liigheder, man kan finde netop imellem det danske Tungemaal og det engelske, i Overgangstiden fra det gamle Angelsaxiske til den nyere normannisk-engelske Form, vise ustridigt hen til en mærkværdig Analogie imellem begge Sprog i deres tidligere Dannelse — men Kilden hertil maa

[11]) Vilh. Helt kan maaskee have havt denne, i øvrigt ved sine Samlinger af gamle Viser og danske Ordsprog meget fortiente „Philologus Regius«, eller nogen mindre bekiendt Efterfølger af ham, for Øie, i sine skarpe satiriske Udfald imod dem, som vilde søe det danske Sprogs Velfærd og Prydelse i »en og anden islandsk Glose«.

fra Danmark være indstrømmet i England; et andet L
tillader Historien os ikke let at antage.

Hvorledes man nu i øvrigt vil tænke og foresl
(thi de historiske Beviser, man undertiden beraaber si
ere meget mangelfulde) Omdannelsen af en ældre sk
vist Sprogform til den nyere danske (og svenske) saa
temmelig afgiort, at denne Omdannelse maa have væ
skillige Aarhundreder ældre, end de tidligste Monumen
et dansk Skriftsprog, vi kunne opvise; nemlig L
Vedtægter fra det 13de Aarhundrede. Disse have, ved
af de Levninger af den gamle nordiske Sprog-Organisme,
indeholde, allerede det kiendelige Præg af en nyere dansk
udvikling og Skriftdannelse, hvori den siællandske
art er Grund-Elementet. Vi maae desuden i det Hel
os Lovene, som overleverede Vedtægter fra en ældre T
den, hvori de ere optegnede; og de opskrevne Love
Sprogform i det mindste ligesaa afvigende fra det dan
Folkesprog, som vort nærværende Skriftsprog og forfined
sprog i mange Henseender afviger fra Almuens Mun
Men hiin tydelige, ogsaa ved Sammenligning af det
Skriftsprog med den siællandske Dialect [12]) endnu
bestyrkede Overvægt, tyde allerede i det 13de Aarh

[12]) Ligesom der til Oplysning af vort nærværende danske Tale- o
sprog, dets Dannelse og Historie, endnu er meget at giøre:
ogsaa ved en dybere gaaende Undersøgelse af de danske Dialecter
ligen af Jyllands Almuesprog, i dets forskiellige Egenheder
i den nordlige og sydlige Deel af Halvøen, med Hensyn til det
sariske Slægtskab; og af den siællandske Dialect, saave
grammaticalske Forhold, som i Almuens oprindelige Ord
Det er jo klart nok, at Bondesproget i Siælland endnu er de
Dialect i Danmark, som kan tages til Hielp ved Oplysninge
nærværende Sprogs Grammatik, eller ved en saadan komm
tragtning. Den kan mangen Gang have langt mere Anvendeli
Interesse for os i den Henseende, end de lærdeste etymolog
dersøgelser, som føre os tilbage til Sanscrit, Moesogoth

hen paa, ved en Kiendsgierning i vort Skriftsprogs Historie, at denne Provinds, der fra det danske Riges Samling har været det centrale Landskab og Middelpunktet for det danske Rige, ligeledes tidligt maa have giort sin Dialect gieldende, og ved den faaet Indflydelse baade paa det finere Talesprog, (for saa vidt som et saadant fandtes) og paa det danske Skriftsprog, som vi kiende fra det 13de Aarhundrede, og i omtrent ligesaa gamle Haandskrifter. Det var hverken i den jydske eller fyenske Mundart, men i den siællandske, at Jyllands Vedtægter (1241) bleve nedskrevne; og et tydeligere Beviis kan ikke gives paa, at den siællandske Dialect allerede i Midten af det 13de Aarhundrede havde faaet den Gyldighed, som en fuldkomnere Dannelse ved Brugen i Hofsproget og hos Adelen allene har kunnet give denne Mundart.

Man søger forgieves efter danske Haandskrifter, hvori nogen anden dansk Mundart, end den siællandske, paa en overveiende Maade havde indvirket paa Sprogformen; ja endogsaa i Haandskrifter af den jydske Lov, og af noget sildigere sønderjydske Stadsretter, som bære adskillige Præg af at være skrevne i Jylland, ere dog de enkelte Spor af jydske Sprog-Egenheder, som deri forekomme, faa og uvæsentlige, og henhøre mere til Udtale og Skrivemaade, end til den grammatiske Organisme. Endnu i langt sildigere Tider kan man ikke desmindre let adskille danske Haandskrifter eller Diplomer, der ere skrevne i Jylland, fra andre; men dette er ogsaa kun ved lignende mere orthographiske, end grammaticalske Afvigelser (hvortil især hører den om ikke almindelige, dog meget hyppige Brug af jen og jet, som Artikel og Talord, for en og et.) Disse Afvigelser ere vel overhovedet færre, mindre i Øine faldende,

Islandsk, der nu ligger os ulige fierne, end Tungemaalet, som den danske Almue taler i den Provinds, hvorfra Skriftsproget er udgaaet.

i Haandskrifterne, end i en stor Mængde jydske "Brev
private Documenter og Retssager, fra Slutningen af
og fra det 15de Aarhundrede. Men Grunden hertil
især søge deri, at Haandskrifterne udgik fra Klostre
ler, ligesom Kongebreve og andre vigtige Documenter,
begyndte at forfatte dem paa dansk, førtes i Pennen
eller Skrivere, der havde faaet geistlig Dannelse. En
Skiøder, Mageskifter og andre Tingbreve bleve deri
skrevne af uvidende og udannede Herredsfogeder eller
skrivere, som derfor saa hyppigen bragte en slettere
maade, og en heel Deel Spor af jydsk Dialect og Tale
i dette Slags Documenter, der skrive sig fra Jylland.

Dette siger i øvrigt ikke mere, end at man end
16de Aarh., og i Reformationsliteraturen (f. Ex. hos
sen) finder enkelte Almuesord og Dialectformer i Sk
den; men dog endnu langt flere og mere vanhelden
ulærde og mere udannede Hans Mikkelsens Ov
af det nye Testamente; og derimod ganske faa Spor
hos den ved geistlige og Universitetsstudier i Paris
Klerk eller Canonicus, Christiern Pedersen, hvis
Saxo's Tab maaskee er det største og føleligste, vor ældr
historie har lidt. Man vil derimod forgieves, bla
mange tusinde danske Diplomer og Breve, der tilhøre det 14
og 16de Aarhundrede, søge om et eneste, der virk
heelt forfattet i den jydske Mundart, eller hvor ma
kunde paavise Brugen af Pron. *a* for jeg, Conjunc
at, den præpositive Artikel [æ Man eller e Man, fo
den,] Udeladelsen af det efterlydende *e* i alle Substan
Verber [f. Ex. *Kuun'* for Kone, *Pæng'* for Penge, *reis'*
klipp' for klippe] eller andre Særegenheder i den jydske M

8. Det er en ligesaa ustridig Kiendsgierning,
13de Aarhundrede begyndte, i det 14de langsomt og

fortsatte, i det 15de endnu kun svagt udviklede Form af et dansk Skriftsprog, siden hine Tider, uagtet en stor Deel, først fra det Plattydske, siden fra det Hoitydske optaget Ordstof, er gaaet frem i en uafbrudt og uforstyrret organisk Uddannelse, betinget ved de engang i Sprog-Formationen gieldende og herskende Elementer, hvis Grundcharakteer og Analogier vi nærmest maae søge i den sællandske Mundart. Dette ligger saa aabenlyst for Dagen, og er tilforn ved udgivne Sprogmonumenter og meddeelte Sprogprøver saa tilstrækkelig bestyrket og beviist, at flere practisk-historiske Beviser paa dette Sted ville være overflødige. Kun for Læsere, som ikke strax have vedkommende Skrifter ved Haanden, ville vi nedenfor meddele et Par smaa Prøver af vort gamle Sprog, ganske ordret overførte i vor nærværende Skrivemaade. Enhver Læser vil, ved Sammenligning med den originale Text, strax kunne see, at det overhovedet ikke er Ordstoffet, Constructionen eller Stilen, men kun enkelte ældre grammatiske Former og en ældre Skrivebrug, der adskiller det 13de Aarhundredes Dansk fra det 19des. — Det første Sted[13]), af den bekiendte Henrik Harpestrengs Lægebog, fra det 13de Aarh., og af et Haandskrift, formodentlig fra Slutningen af samme Aarhundrede, indeholder vist nok 4 ældeles uforstaaelige og forældede Ord, hvorpaa dette Haandskrift overhovedet er temmelig rigt; men i øvrigt er dets grammatiske og stilistiske Sprogform saa overeensstemmende med den nærværende, at intet hindrer Læsningen eller Forstaaeligheden

[13]) „Hvo (Hwa) som vil Lægedom (lækydom) tage, (takæ) han skal det „vide, at nogen (nokær) stærk Lægedom maa ei gives Børn, og ei „gammelt Folk, og ei andre, der (thær) svage (krankæ) ere. Og ei „skal Lægedom tages eller gives i megen Hede, og ei i megen (my-„kæl) Kuld. Man skal ei to Lægedomme tage een Dag (samme „Dag.) Naar (thægær) Lægedom er tagen til Afføring (Lösn), „og haver man ei faaet (fangæt) Afføring, da skal Mad ei tages, før „end Lægedom haver fuldkommet sin Virkning (Dygh.) Tager nogen

af dette sex hundrede Aar gamle Dansk, naar vi allex fra Ordenes Skrivemaade, og fra den Sprogforandring større Blødhed i Udtalen af Ordenens Grundlyd og har frembragt. Vi finde saaledes endnu hos H. Hai ligesom overhovedet i det 13de Aarhundredes Dansk, vi nu bruge g, *t* eller *th* undertiden i Stedet for i det nyere e; *u* for o (sum, summæ, s. som, somm aa, *i* eller *y* for e, o. s. v. Enkelte Ord (f. Ex. før; mykæl, megen) have vel en organisk ældre Fo overhovedet er det mere Udtale og Skrivemaade, end organismen, som danne Grunden til den Forskiellighed, l Sted imellem det tidligste danske Skriftsprog i det 13 hundrede, og det nuværende[14]).

At Sproget i Danmark allerede i Valdemar den Tid ligesaalidt var islandsk, som det var tydsk vil ethvert Haandskrift af Jydske Lov afgive full Beviis; blandt andet ogsaa den bekiendte Fortale t Lovsamling, hvilken undertiden er anført, som Exempe større Liighed imellem Fortalens gammeldanske og den Sprogform. Men betragte vi Forholdet nøiere, da finde betydelig Forskiel imellem den sidste, og en nøiagtig Ov af Lovens Fortale i det islandske Skriftsprog[15]), at det maa

„(man) Mad før, da kan han frygte for, at han faaer Fe „thæ.) Den, der have taget Lægedom, kan (ma) andenl „(bade sig, bathæs), at det der løst er af (ved) Lægedomn „med Badstue aftommes (afføres).“

[14]) Et andet (dialektisk) Sted af samme Lægebog, men bevaret gere Haandskrift, anføres paa lignende Maade, som ever „Mennesker! saa skulle i vogte (gömæ ɔ: giemme) eder „Levnet som her er skrevet: I skulle æde een Gang (tyma „om Dagen. Lyster eder at æde om Aftenen, da skal det „Mad, som er unge Høns og stegte Svinefødder og koldt „bløde (weghæ) Æg, nyt Smør og fersk Ost, lidet Pære „ler“ o. s. v. (s. Danske Mag. 3die Række. II. S. 167.)

[15]) En Prøve af en saadan Oversættelse er meddeelt i „Udsigten

klart, hvor meget for det nyere danske Tungemaal eiendommeligt der allerede for 600 Aar siden havde udviklet sig i vort Modersmaal. I øvrigt maae vi endnu for et langt Tidsrum ved denne Sprog-Udvikling indskrænke os til en saadan, der kunde dannes ved Lovsproget, og ved andre korte Sætninger, (f. Ex. i Lægebøger) eller, noget længere hen (neppe tidligere, end i det 14de Aarh.) ved Retsdocumenter, Tingbreve, Kongebreve m. m., og saaledes ved den officielle og juridiske Stiil, der mod Slutningen af bemeldte Aarhundrede gik over til at blive næsten almindelig dansk. „Naar man da — har jeg forhen bemærket — taler om, at Sprog, Historie og Digtekonst forfaldt og vanslægtede i Danmark efter de første Valdemarers Periode, eller fra det 13de Aarhundrede, og at dette Forhold holdt Skridt med og var en Følge af Statens og Folkets Afmagt, Sædernes Forandring og Fordærvelse, o. s. v. da taler man tildeels om en Forringelse af det, som ikke havde været bedre, fordi det slet ikke havde været til."

Hverken i Danmark, eller i Sverrige, har man havt nogen eiendommelig gammel eller Middelalders-Literatur, som paa Island, der var den Deel af Norden, „hvor Sagnfortælling og Sangdigtning, længe pleiet gjennem mundtlig Tradition, først har udviklet sig til en Literatur." Men denne var for fjern i Rummet, for indskrænket national i sin Natur og Beskaffenhed, til at kunne danne et Element for en aandelig og literair Cultur, i Harmonie med den europæiske, der

---

danske Sprogs Historie" foran min Danske Ordbog. 1833. S. L. LI. Jvf. S. XLII, hvor man seer af et isl. Fragment omtr. fra 1220, at ogsaa Islænderne allerede paa den Tid skielnede imellem Dansk tunga og Norræna, skiøndt de ogsaa jævnlig brugte den første Benævnelse om Sproget, der taltes i det hele skandinaviske Norden. (Jvf. Scr. R. Dan. II. 426. N. M. Petersen: det danske, norske og svenske Sprogs Hist. I. 72. og J. H. Bredsdorffs Bemærkninger i »Blandinger fra Sorøe.« I. S. 77–85.)

fra Italien og andre Sydlande tog Veien til Englan
land og Norden. Ligesaa navnkundig og mærkværdig
land er bleven ved sin Concentrering og Bevaring af
dinaviske Aandsliv og Digterliv, paa det af Natur
særegen folkelig Individualitet bestemte Klippeland
havet: ligesaa lidt kunde det, efter Historiens Love,
keligt, at en saa individuel Charakteer, som den norsk
Lovgivnings, Sagafortællings og Skialdedigtnings, sku
gaae over til andre, geographisk fiernede, om endog
og Sprog beslægtede Folkefærd; naar Tidernes Fork
disse en anden Culturudvikling i Møde. Hvad der
den er drømt om en Udstrækning af den islandske Lit
hele Skandinavien, er ligesaa uhistorisk, som om m
sige, at den gammel-saxiske Sprogart, og dens Literatu
ling hos Angelsaxerne, havde været udstrakt til a
Stammer. Et nærmere Slægtskab forbandt beg
som et Stamme- og Sprogslægtskab af nær Natur fra Ar
har forbundet Skandinaviens tredeelte Nationer; men
da Tungemaalet i Danmark klang som Throndelagets
larnes Sprog, maa omtrent ligge ligesaa langt tilbage
da Moesogother, Allemanner og Saxer havde fælles M
ville heller ikke her glemme, at jo længere man gaae
i Tiden, jo stærkere og tydeligere fremtræder ogsaa, gien
større Masse af Ordliigheder, det oprindelige S
imellem de ældste tydske og skandinaviske Ordforme
andre Ord, imellem den Islandske, Moesogothiske, C
Saxiske og Frankiske Sprogart. Det er jo ogsaa bekie
(for ei at tale om det Saxiske, eller nedertydske S
selv det ældste Hoitydske, som det er til i aleman
frankiske Sprogmonumenter, ældre end det 12te Aarh
har en stor Mængde Ord og Ordformer tilfælles med
landske, hvilke siden i det nyere Tydsk have tab

Sprogbrugen;[16] eller med andre Ord, at Liigheden imellem den germaniske og skandinaviske Sprogmasse bliver større og mere almindelig, jo høiere vi stige op i Tiden.

9. Men, siger man, dette beviser intet imod de to Sprog-Grenes endnu ældre Skilsmisse, eller imod den organisk-grammatiske Forskiellighed, der adskiller tydske Sprogarter fra skandinavisk-nordiske. Beviset paa denne Forskiellighed er oftere ført, og Bidrag dertil endnu nyligen givet. Men det negtes heller ikke, hvad der aldrig i Norden er blevet omtvivlet: Dansk var aldrig Tydsk, og er heller ikke blevet det derfor, at man i forskiellige Perioder af den danske Sprogdannelse har vendt sig til det nærmeste, det med vort eget Tungemaal nær beslægtede fremmede, i det man søgte at vinde den større Sprogrigdom og Ordfylde, som man trængte til, for at udvide den nyere Sprogkreds i samme Forhold, som aandelig Udvikling og literair Cultur behøvede nye Udtryk og Sprogmidler. En Undersøgelse af de historiske Vilkaar lærer os snart at indsee Nødvendigheden af dette Forhold. Det var upaatvivleligt blevet ganske forskielligt, dersom Foreningen af England og Danmark havde vedvaret efter Knud den Størres

---

16) Man kan finde Beviis herpaa i ethvert tydsk Glossarium (og navnligen i Graffs fortræffelige „Althochdeutscher Sprachschatz“ 6. Bd. i 4to; Berl. 1834—42.) Jeg vil her blot til Exempel anføre nogle Ord, udtagne af et Par Bogstaver: *bald*, bold; *bar*, bar, (bloß); *Barm*, Barm (Busen); *beran*, bære (tragen); *bert*, gl. D. *bært*, klar, skinnende; *bitan*, bie, Isl. bida (warten); *blandan*, blande (mischen); *Bolster*, Bolster (Kissen); *brestan*, briste, fattes (mangeln;) Brawa, gl. D. *Bra*, *Braa*, Øielaag, Øiebryn; *Brunja*, Brynie; *Brutlousti*, Bryllup (Hochzeit); ligesom *Brut*, for det nyere Braut; *fagar*, fager, (schön); *Gaman*, Glæde, Gammen (Freude); *gamal*, gammel (alt); *galan*, cantare, gale (*Galm*, clangor, sonitus); Gart, Gaard, domus; Fiant, Fiende, af *fian*, at hade; *Folk*, og *folklih*, folkelig; fram, adv. og præp. frem; *frot*, *fruot*, prudens, sapiens; *forn*, olim, prius; *Frist*, mora: *fristjan*, differre; *Gift*, datum, donum; *Gouch*, *Gaug*, Giøg; *gratag*, graadig; *grimm*, (grim) atrox, sævus, dirus, o. s. v.

Tid. Vort Sprogs Slægtskab med det engelske vilde
udviklet sig langt fuldkomnere; den angelsaxiske og
engelske Literaturs Sprogskat var bleven den, hvor
søgt det danske Sprogs Berigelse og Cultur. Nu m
imod Tydskland, fra det 12te og 13de Aarhundrede, bli
nærmeste Sprogkilde; da Nordens gamle Literatur og
dannelse hverken var bleven national og hjemme i T
eller, i sin standsede og afbrudte Fremgang, i sin
kede Deeltagelse i Europas nyere Cultur, ikke i det
15de Aarhundrede kunde blive nogen levende Kilde, el
Sprogmønster for Danmarks eller Sverriges Tungema
Overgang til nyere Former den Tid allerede var afg

Nu siger man os: dette er netop vort Sprogs
Vilkaar; dette den egentlige Kilde til dets Udartning
ringelse, til Vanslægtningen fra Forfædrenes ædlere,
det nordiske Folk mere værdige Sprogforhold og Spro
hvortil vi endnu med vore sidste Kræfter skulde vende
for at gienvinde i det mindste nogle Rester af det –
meer end et halvt Aartusinde siden have tabt. T
— det er et sieldent, et synderligt, ilde berygtet Ord
i vore Dage — Upaatvivleligt kan det gaae tilbage
Sprog, naar dets levende Kræfter, dets Cultur og
Forædling standser og aftager, eller forringes og va
tilligemed Nationen, som taler og skriver det. Herpaa
vi intet andet Exempel og Beviis, end det i den eu
Sproghistorie saa fremlysende: de to gamle, classiske, f
lærde Sprog: det Græske og Romerske.

En anden Sag er det med at bevise, at et S
gaaet tilbage, imedens Nationen endnu stadigt gik f
Civilisation, Aandsdannelse, videnskabelig og national
Skal Beviset hentes fra Forandringen i de grammatiske
former, ved Overgang fra en konstig, formrig Organi

en fattigere og simplere — eller ved at det lexicalske og stilistiske Element, som et mere aandeligt, har faaet Overvægten over det tungere, mere umiddelbare, mindre frie grammatisk-formelle: da siger man os intet meer eller mindre, end at Naturen selv er gaaet tilbage, eller at Sprogets almindelige Naturudvikling paa Civilisationens og den aandelige Culturs Bane er en falsk og forkastelig Krebsgang, i Stedet for Fremgang til det Fuldkomnere, det Rigere og Forædlede.

Overhovedet lære vi jo af de nyere europæiske Sprogs hele Historie, hvorledes de fra deres første Dannelse have hyldet den Lov, at simplificere de grammatiske Former, at give Sprogets dannende Kraft en mere syntactisk og stilistisk Retning, eller at hæve dets Symbolik til en friere, mere aandelig og ideal Virksomhed, ved at udvide denne til Sætningens høiere Sprog-Organisme. Dette maa være klart for Enhver, der veed at skielne imellem Sproget som det er i Menneskets Naturstand, eller i de forskiellige Cultur-Perioder, Menneskeslægten i dens Stammer og Folkeslag giennemgaaer for at stige til Civilisation og Forfinelse — og det Sprog, der baade danner og afsliber sig i samme Forhold og Udstrækning, som den nationale Cultur udvikler sig hos det Folk, Sproget tilhører. Den hele etymologisk-grammatiske Betragtning og Giennemforskning af Sprogenes reent formelle Beskaffenhed, af deres Bøiningslove, og af de enkelte Ords og Ordstammers Oprindelse, er en videnskabelig Disciplin, der gaaer ud paa Sproglegemets Anatomie; hvorimod vi, for at blive i Lignelsen, maae søge Sprogvidenskabens physiologiske og psychologiske Deel i alt det, som hører til Læren om Ordforbindelser og Sætningsdannelse, om Ordenes Brug, ikke som Tankens Elementer, men som Udtryk af en fuldstændig Tænkning. „Det er først den grammatikalske Sætning — siger Heiberg — som udtrykker en menneskelig Tanke — eller som er den Form, hvori

Tanken kommer til Bevidsthed, og som saaledes tilsidst
Sprogets Idee". [17])

10. Fra dette Synspunkt vil Ingen, med see
kunne benegte, at det danske Sprog har vundet,
har vundet i dets hele nyere Udvikling; uden Hensy
det i et heelt Aartusinde har tabt af den islandsk
ganisme, eller af det gammel-nordiske Ordforraad.
sidste angaaer, da ere Ordenes Mængde, ligesaa
deres oprindelige Art og Beskaffenhed, ingenlunde
Betingelser for et Sprogs Cultur og Forædling. H
er og bliver Ordenes Brug; og heri kan det me
tige Sprog staae lige saa langt over det mere ord
Sprogkonst staaer over Sprogkundskab og Sprogl
det gielder om at bruge og at udvikle et Sprogs K
Eiendom. „En Hob Stene er endnu intet Huus; en
Ord er ingen Tale:" siger en baade aandrig og beske
tydsk Sprogphilosoph; [18]) og vi kunne spørge: hvad
forbausende Ordrigdom og den ypperlige Dannelsesk
Nordens Stammesprog besad, den islandske Literatu
delalderen? Den blev indskrænket til Lovsproget, Sa
og til et forældet Digtersprogs Former, fordi dens Orga
deelagtigt i den almindelige europæiske Sprogcultur,
fra aandelig Forædling, fra de græske og romerske
res Gienfødelse, fra den hele Opblomstren af Int

---

17) J. L. Heiberg: »Om det materialistiske og idealistiske Prin
get.« (1827.) Prosaiske Skrifter. III. S. 244.

18) Den unævnte Forfatter af Bogen: »Über die Sprach
Motto: »Rede, daß ich dich sehe!«) Heidelb. 1828. H
(S. 175) sine Landsmænd: at de ikke, fra Hoiden af det
af 30,000 Ord i Campes Ordbog, eller endog 500,000, s
drømmer om at kunne tælle i det tydske Sprog, hovmodigt
paa de Franske, med deres lille Hær af 10,000 Ord (?);
gaae dem som de persiske Satraper med Xenophon og h
vundne Ledsagere.«

Videnskab, Konst og Poesie, som fra Italien og Sydfrankrige efteraanden udbredte sig til det øvrige Europa.

Om det derfor havde været til Fordeel for det aandelige Liv, for den nationale Kraft, Selvstændighed og eiendommelige Culturudvikling, dersom hiin gamle Sprogorganisme i sin Heelhed var vedbleven at leve og udvikle sig over hele Norden, i Stedet for at trække sig tilbage til Island — derom kunne vi blot danne Hypotheser; thi det virkelige, det historiske Forhold giver os her ingen fast Grundvold for Slutninger og Beviser. Ligesom Historiens Genius for tusinde Aar vilde en tredeelt Nationalitet i Norden; saaledes vilde den, indtil en vis Grad, en Afbøining i den skandinaviske Sprogudvikling, der lod det gamle Stammesprog bevare sig levende, endog som Skriftsprog i Island (skiøndt ogsaa her ikke uden nyere Blandingers Indflydelse;) men lod et tvefoldigt Idiom med Bevaring af de oprindelige Elementer, modtage (skiøndt sildigt, og med mangen Indskrænkning) den nyere europæiske Culturs sprogdannende Indvirkninger, og saaledes forberedede Dannelsen af en dansk og en svensk Literatur, sproglig beslægtede baade i Aand og Grundform med den islandske; men afvigende og eiendommelige i den stilistiske, den poetiske, den hele literaire Sprogudvikling.

Her er, uagtet Alt hvad man vil sige om det islandske Sprogs Fortrinlighed og Rigdom i Ordformer, Ordbøininger og Ordstammernes Fylde i afledede Udtryk — dog ingen Tilbagegang, efterat den nyere Udvikling engang var begyndt. Her er tvertimod, fra den Tid af, en uafbrudt levende Fremgang; imedens det jo ikke lader sig negte, at det nordiske Stammesprog, skiøndt det endnu tales, med nogen Dialectforskiel, som Skriftsprog har været underkastet en almindelig Standsning, da den gamle islandske Literatur ophørte; i det Sproget vel vedblev at leve i det isolerede Folks Tale, men storknede i Skriftdannelsen

og i den nationale Literaturudvikling. Talesproget paa Island blev vel ikke, saaledes som det Angelsaxiske, underkastet en elementarisk Blanding med romaniske Elementer, hvorved det engelske Stammesprog efterhaanden forældedes i England, paa samme Maade som det islandske er forældet for de Danske, Norske og Svenske; men det islandske Skriftsprog blev dog allerede fra det 16de Aarhundrede, da man begyndte at anvende det i Bibeloversættelser og gudelige Skrifter, ikke mere det selvsamme Sprog, hvori Skjaldene qvad og Sagadigterne fortalte. Det maatte den Tid lempe sig efter Udtryk og Talemaader i Luthers Bibel og andre tydske Opbyggelsesskrifter, der oversattes i Landets Maal, saa reent og correct efter den gamle islandske Sprogbrugs Love, som man var i Stand til; og efterat det, henimod vort Aarhundredes Begyndelse tog et Opsving til Dannelsen af en ny islandsk Literatur, maatte det underkaste sig Indflydelsen baade af de skandinaviske Døttresprog, og af andre europæiske Sprog og Literaturer. — Omtrent paa samme Maade gik det til i Danmark under og efter Reformationen; men Sprogarbeidet var her i sig selv langt vanskeligere og mere møisommeligt. De islandske Oversættere og Skribenter i det 16de Aarhundrede havde den hele gamle islandsk-norske Literatur i Sagaer, Love og andre Skrifter, som en vel bevaret Sprogskat, at tye til; de danske havde næsten intet andet, end Talesproget, enkelte fattige Oversættelser, Bønnebøger og en Riimkronike fra det 15de Aarhundrede; og ved Siden heraf den baade i Ordstof og i meget af Udtalen til vort Modersmaal sig nærmende plattydske Literatur, at holde sig til. Hvor høist agtværdige og mærkværdige, som danske Sprogværker fra første Halvdeel og Midten af det 16de Aarhundrede, ere ikke, under saadanne Omstændigheder, Christiern Pedersens Skrifter og vor dansk-lutherske Bibel fra A. 1550!

11. Betragte vi nu Sprogets videre Fremgang i dette Aarhundrede, da holdt denne sig overhovedet paa samme Bane. Det var et indfødt, for Folkets Øre fortroligt og hiemligt klingende Tungemaal, som bevarede sin danske Tone, imedens det ikke forsmaaede at tilegne sig Orddannelser ved tydske Partikler og ved Optagelsen af nedersaxiske Udtryk, hvoraf de fleste formodentlig allerede vare optagne i Folkesproget. De forekomme ligesaa vel hos den ægte danske Anders Vedel, der var saa vel bekiendt med den ædle Skat i Folkeviserne, og uden Tvivl fra sin Fortrolighed med disse hentede en god Deel af sin Sprogcharakteer, som i den danske Reinike fra 1555, der ligefrem overførtes af en plattydsk Original; uden at man kan sige at Oversættelsen i sin Heelhed har anden Sprogform, end den danske, endskiondt baade plattydsk Slægtlighed hyppigt nok viser sig, og rene plattydske Udtryk hist og her komme til Syne som beleilige Laan af Oversætteren. — For Skriftsproget var saaledes den tydske Indflydelse i det 16de Aarhundrede ikke til nogen væsentlig Skade i den linguistiske Charakteer, hvis danske Præg i Organismen og Nationaliteten vedblev at herske og gielde. Hvad der skadede Sprog og Literatur, eller hindrede og lammede begges frodige Udvæxt og rigere Dannelse, var noget andet og mere, end den umiddelbare Sprog-Influentz fra Tydskland. Dennes Tilværelse og Virkning i forskiellige Perioder, i det ulykkelige 14de Aarhundrede, da Staten truedes med Undergang fra den holstenske Side; under Hansestædernes Handelsvælde; i Reformationstiden, da saameget i Kirken og Skolen laantes og overførtes fra vore Lærere og Mestere; længere hen, efter 1660 og i det 18de Aarhundrede, ved tydsk Hofadel og Hofsprog, o. s. v er kun alt for øiensynlig og historisk afgiort. Men det er heller ikke mindre øiensynligt, at man i at skildre og bestemme dette Forhold i vor Sproghistorie, undertiden hengiver sig til

eensidig Fordom, eller medbringer i Betragtningen deraf
udfattet System om Fortrinligheden af det engang Forsv
det uopnaaelige Forældede, hvorefter man da mere eller m
dicterer Historien, i Stedet for at læse og berette de
den er; eller udmaler Phænomenerne med alt for stær
laante Farver, i Stedet for at lade dem beholde de natu
Det er ligesaa lidt ved Invectiver imod det tydske Fol
vi skulle haandhæve vor egen Nationalitet, som det er ve
dadle den tydske Stiil, at vi kunne forbedre vor egen —
ved uvedkommende Sarkasmer og Udfald, at vi kunne b
vort Sprogs Fortrinlighed, og bestyrke eller forsvare dets
tionale Værdighed. [19]).

Saaledes har man til forskiellige Tider deels overdr
deels ikke fra den rette Side fremstillet den tydske Sprog-
flydelse i Danmark. Nylig er derimod en i Sprogene ky

---

[19]) Uvedkommende og upassende i videnskabelige Sprog-Underso
kalde vi Brugen af sarkastiske Indfald eller Udfald, som naar
Ex. siges om det tydske Sprogs Construction: „At Gierningser
ganske forunderligt dyppes sammen" (dette hedder dog egentlig
Dansk „dynges sammen" eller sammenhobes) „og komme
dende efter hinanden ligesom Vognene paa et Dampteg." Om
en tydsk Sproglærd sagde om den gamle islandske Sagastiil,
den ofte ubehageligt sønderlemmer Talen og skærer den itu i sta
Sætninger, der komme drattende efter hverandre, som naar m
kiører paa en hullet Vei med trætte Heste; eller gaaer med en Ma
der ved hvert tiende Skridt staaer stille — hvad var da derved
giort eller beviist? Det ene, som det andet, vil dog ikke være alm
delig gyldigt, fordi det ofte kan findes; som f. Ex. i følgende S
af Nials Saga: „Det var engang, at Hoiskyld havde Vennegilde;
var hans Broder Rut, og sad næst hos ham. Høiskyld havde sig
Datter, som hed Hallgerd. Hun legede paa Gulvet med andre Mø
Hun var skiøn at see til, høivoxen, Haaret fagert som Silke, og saa si
at det naaede til Bæltet. Hoiskyld kalder paa hende. „Kom du
til mig" siger han. Hun gik strax til ham. Han tog hende un
Hagen, og kyssede hende. Siden gik hun bort. Da sagde Hoisk
til Rut: hvad synes dig om den Mø? Tykkes dig ikke at hun
fager?" Rut taug dertil." o. s. v.

og vel bevandret Forfatter fremstaaer med en saa sund, rigtig og klar Fremstilling af det sande Forhold i vort Modersmaals linguistiske Stilling til det tydske Sprog, under Erkiendelsen af den hele Indvirkning, dette har udøvet paa den danske Sprogdannelse: at jeg ikke kan undgaae at afskrive det hele Sted, hvori en Anden har udtalt min egen Overbeviisning; ja hvor jeg saa at sige maatte bruge ethvert af hans Ord, for at yttre min egen Mening.

„Vort Sprog“ — siger denne Forfatter — „hedder det, „er fortydsket, forvandlet ved utallige tydske Elementers „Optagelse, ved altfor stor Eftergivenhed for tydsk Sprogbrug, „tydsk Eiendommelighed. Nu er det vel sandt, at i flere Aarhundreder, og just i den Tidsalder, som her afhandles,[20]) „have tydske Lærere, geistlige og verdslige, tydske Handlende „og Haandværksfolk, tydsk Adel, tydske Leietropper og tydske „Lykkeridere — ligesom i vor Tid tydske Bøger, Forpagtere og Mergelgravere — overstrømmet Landet Ligesom „Dansk trængte ind i England før Knud, og Fransk efter „Knud, saaledes er senere Tydsk trængt ind hos os. Men „Tydsk fik alligevel ikke i Danmark den Overvægt, som siden „hen Dansk fik i Norge. Vort Sprog holdt sig friskt „i sin Kiærne, uagtet Folket er lille, og dets Magt ringe; „det holdt sig i sin Brug, uagtet den Magt, der truede med „at overvælde det, var i Forhold langt større og farligere, og „nærmere, end den fremmede Magt, som betvang det Angelske (det af Angelsaxisk og Dansk udviklede Sprog) Ja „vort Sprog blev, trods det Tydskes uafbrudt fortsatte Indtrængen, trods det Farlige i Tydsklands nærbeslægtede Aand „og Charakteer, og deraf fremgaaende lette Foreenlighed med „det Danske til nogen ny Sammensmeltning, dog i Rod og „i Stamme sig selv: nemlig det sydligste af de skandi-

[20]) Forf. sigter til Tiden for den ældste engelske Literaturs Udvikling saaledes det 13de, 14de Aarh. og noget længere ned.

[illegible]

*) [illegible] «Om det engelske Conjugationssystem, med et Tillæg om Forholdet mellem Dansk og Engelsk» (Program ved Sorøe-Academie [illegible]), S. [illegible]. Det har her [illegible], at den Tid, da Sprogets Danskhed «[illegible]» og [illegible].» [illegible] hører til dets afgjørende [illegible]periode, i det [illegible] og [illegible] Aarhundrede. Den da [illegible] Indflydelse af det Plattydske og Høitydske virkede ikke saameget paa Sprogets Organisme, Nationalitet og Egenhed, som paa Ordstoffet. Det var [illegible] i det 17de Aarhundrede og Begyndelse af det 18de, at det danske Sprog «[illegible]» og fordærvedes ved Videnskabeligheds Sproget, ved en mere barbarisk, end classisk, i al Fald unaturlig Latinismes Overvægt og Herredømme hos den lærde Stand; ved overhaandtagende Pedanterie og almindelig Smagløshed, hvori man fulgte det tydske Exempel, ved Sprogets raae og vanskabende Opblanding med latinske og franske Ord — der aldrig, efter de historiske Betingelser, have kunnet sammensmelte med vore nordiske Sprogelementer, saaledes som de i den normannisk-franske Literaturperiode kunde gaae over [illegible] det Engelske.

forhold, i det Tilfælde, hvor man er nærved, som det paa Tydsk hedder, „ikke at kunne see Skoven for Træer."

12. Det er upaatvivlelig ganske overflødigt, endnu for os selv at føre et formeligt Beviis for, at det danske Sprog ikke er en tydsk Mundart;[22]) men det burde være ligesaa overflødigt at bevise, at dette vort Sprog endnu er til i fuld Livskraft og Selvstændighed, endskiøndt det stærkt har beriget sig af tydske Kilder, og blandt meget af det saaledes optagne og fordanskede Sprogstof, har belemret sig med enkelte Ord, som enten have fortrængt oprindelig danske, f. Ex. Gartner, (dog ogsaa eng. Gardener) i St. for det danske Urtegaardsmand og Podemester; eller som ere komne i Brug ved Siden af det danske Ord, undertiden til betydelig Fordeel, ikke til Skade for Sproget (f. Ex. skiøn og smuk, fager; Sang og Qvad; Stemme og Røst; beskytte og værne; finde og hitte, o. s. v.) Heri har vort Modersmaal havt andre Vilkaar, end det engelske der virkeligt sammmensmeltede sin germaniske Rending med den romaniske Islæt, hvad der hos Os, i en sildigere Periode, ikke har villet gaae an; imedens det derimod, hvad den grammaticalske Organisme angaaer, i dennes Omskiftning og Overgang til en nyere Sprogform, har en betydelig Grad af Liighed og Overeensstemmelse med Englændernes Tungemaal. Dette har bevaret Grundtrækkene af sin oprindelige Form,

---

[22]) Man veed ikke ret, om man allene tør kalde det en Frugt af Uvidenhed hos tydske Videnskabsmænd og Literatorer, naar de endnu dagligen ville opkoge denne Opfindelse som en Sætning af Sproghistorien, hvilken de snart bruge i Geographier og Statistiker, snart i politiske Stridsskrifter, snart i grammatiske Lærebøger. Det er vist nok, at man i Tydskland, ved Siden af lærd Alvidenhed i alt andet, er besynderlig defect, i Kundskab til Nordens Historie, Sprog- og Literaturforhold; man skulde dog ikke let tænke sig, at denne Mangel (som enkelte Fordomsfrie tilstaae) endnu kan strække sig saa vidt hos oplyste og aandrige Mænd, at den kan yttre sig, som hos Berghaus, der ikke kiender Forskiel paa Tydsk og Nordisk (Jvf. „Fædrelandet", 1843. Nr. 1421) eller hos Menzel, der mener at „Bonde" er „ein Verbündeter." (Jvf. Hiort, ans. St. 121.)

af det angelsaxiske Stammesprogs grammatiske System; me
har, om muesigt, endnu meer end det danske, aflagt det
Sprogs Bøiningsformer, Kiønsforskiel og andre organiske
dannelser, imedens det, under Antagelsen af den større gra
ticalske Simpelhed, har beriget sig med en overordentlig
af Ordstof, optaget af den romaniske Sprogkilde.
denne Udvikling tabtes en betydelig Mængde gammel
Ord, hvoraf mange endnu indtil det 14de og 15de Aa
drede, ja indtil hos Shakspeare og hans Samtidige va
varede; men som heller ikke alle ere saaledes forældede,
endeel med et rigtigt Valg, i høiere eller poetisk Stiil,
kunne optages. Saaledes opstod det nyere Blandingssp
England — det eneste i Europa, som paa denne Maad
sammensmeltet de to Hoved-Sprogstammer, som denne Ver
deels Nationer, udenfor den slaviske (og celtiske) Sprog
have deelt imellem sig. Endnu er det saxiske Element
veiende — særdeles i det mundtlige Udtryk, eller i den da
Tales Ordstof. Men begge have opnaaet en fuldkommen
Sproggyldighed; og dette er Hovedsagen i Betragtning
Bedømmelsen af det engelske Sprogs nærværende Forho
Stilling til dets ældre og oprindelige Skikkelse. Imeden
har vundet uendelig meget i Stofrigdom, har det inte
ved at aflægge den gamle „konstige Sprogindretning, med m
Endelser i Declinationer og Conjugationer", ved hvilken
Rask, der anvendte sit hele Liv paa at opspore og
Sprogenes Oprindelse og Slægtskab gjennem deres indre
ning, eller grammatiske Organisme, anseer det for tvivl
om „de Fordele, den har i Henseende til Korthed i Udtr
Frihed til Omflytninger og Udeladelser", m. m. opveie
delene af den modsatte Simpelhed. — „Men, tilføier
„hvilken af Delene man vil antage, saa kan Engelsken,
„uagtet sin Simpelhed har naaet en saa høi Grad

„Uddannelse, og har en saa ypperlig Literatur, som noget „andet Sprog i Verden, betage os enhver Frygt for „at overlade vort eget til en lignende naturlig „Gang“[23]).

Denne vort Modersmaals Naturudvikling, har, som vi ovenfor viste, ligesaa tidligt, som i England, fort vore Forfædre til en egen nyere dansk Sprogdannelse, hvori, som Rask i sin anførte Afhandling førstegang lagde det for Dagen, ingen germanisk eller tydsk Bygning fik Indgang, men den skandinavisk-nordiske vedblev at herske. Men efterat man hos os til en Tid forgieves havde prøvet paa, at udvide Sprogforraadet paa samme Vei som Englænderne, eller ved Laan fra det Latinske og Franske, vendte man sig snart igien til det nærmeste Nabosprog, hvis gamle Slægtskab med Nordens Stammesprog vel allerede for umindelige Tider siden havde ophørt at være organisk umiddelbart; men som aldrig havde ophørt, giennem Nedersaxen at bevare den Indflydelse paa det Danske, som et Overgangsforhold imellem Stammerne maatte medføre. Det var saaledes intet Nyt, intet Uhørt, ingen voldsom Sprogomvæltning, naar man i det 18de Aarhundrede deels udviklede den danske Orddannelse ved en udvidet, langt tidligere begyndt Brug af visse tydske uadskillelige Partikler (særdeles be, an og er); deels ved at berige Sprogmassen med en stor Mængde sammensatte Ord, som vi nu have tilfælles med Tydskerne. I det sidste fulgte man ligefrem en organisk Egenskab, som vort Modersmaal deler, ligesaa vel med det islandske Stammesprog, som med det angelsaxiske, det engelske, det hollandske, det gamle og nyere tydske Sprog. At herved opstaaer en stor og hyppig Ordliighed imellem det danske Sprog og de beslægtede,

[23]) „Den danske Grammatiks Endelse og Former, af det islandske Sprog forklarede.“ R. K. Rasks samlede Afhandlinger, udg. af H. K. Rask. Kbh. 1834. I. S. 191.

og der befalet

M. M

Ceremonien e m

Familier. Jag

de Tungemaal; Pa

lemnig, som den a

sommer Forfaring, i

af her. — Men m

rindelse mellem sig g

op i det 15de Aarhun

hundrede Aars Alder,

havde redigeret og u

siden ofrerne Indskrift

rede den med en Uvidedis

Det var heller ikke alle

virkning fandt Sted. De

---

*) Det var ogsaa den Uviden
Meddelin…

gaaer jævnsides med vort Modersmaals, har den selvsamme Orddannelse ved tydske Partikler, som dette. Det har endog optaget og indtil den nyeste Tid bevaret et ikke ubetydeligt Antal tydske Ord og Ordformer, som vi slet ikke bruge, eller nu have aflagt[25]; hvorimod det paa den anden Side har beholdt endeel nordiske Ord, der ikke bruges, og tildeels aldrig have været brugte i det danske Skriftsprog. Skiøndt i geographisk Beliggenhed langt meer end Danmark fiernet fra det egentlige Tydskland, havde Sverrige, efter Tredive-Aars Krigen, efter Erobringen af Lifland og flere Østersø-Provindser, Anledning nok til at faae Sproget fortydsket; og det gik vore Naboers Sprog slet ikke bedre, men — især længere hen — endnu værre, end vort eget, ved at blive opblandet med Latin og Fransk. Klagede man allerede i Midten af det 17de Aarhundrede (1658) netop paa samme Tid som Carl Gustav fik Lyst til at stifte et skandinavisk Monarkie, med en høi Grad af Naivetet over al den Trængsel og Foragt, det svenske Sprog maatte lide; at man selv i Rigets Hovedstad, ikke undsaae sig ved bruge det tydske Sprog for det svenske; og at Sproget kom i Forfald, fordi hverken Fornemme eller Lærde vilde bruge det, men derimod ansaae det for en Ære, jo flere fremmede Sprog de kunde tale:[26]) saa gientog man

---

25) Saaledes, for at anføre nogle Exempler: anbiuda, Anbud, angelägen, almose („Almosen“); Ämbar („Eimer“); Anspråk, bedyra, (forsikkre om, „betheuern“) Befäl, Befälhafvare, befintlig, bemantla, benägen, beställsam, Betyg, betyga, Bewäring (og flere lignende med Forstavelsen be); ertappa, Bof, („Bube“); Fönster („Fenster“); Fråge, Spørgsmaal; fråga, at spørge; dynga, at giøde; Fora, („Fuhre“); Fluss, (i Lemmerne); Gesäll, (Haandværkssvend; irrig, Irring, Rock, Kiortel, Kiole, Nattrok, m. fl.; Swall, („Schwall“); swårighet, Vanskelighed; Wade, (Læg paa Benet); widrig, modbydelig; språka, tale med, samtale; Fogel, Tygel, Wäg, wurma, Wall, Näktergall, plötslig, Roder, („Ruder“, Aare,) o. s. v.

26) (S. Rosenhane) „Thet Swenska Språketz Klagemål, at thet som sig borde, icka åhrat bliswar.“ Stockholm. 1658. f. Ex.:

[illegible] Skrift, [illegible] et Echo af [illegible] Svenen paa [illegible] — [illegible], at de

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] o.s.v.

— — — — —

»När Barnen skole läsa
Til, heller ifrån Bord,
Föräldrarne them snäsa,
skeer thet med svenska Ord.« o.s.v.

— — — — —

»En Svenskt skäms intet sättia:
Här sälles Swedisk Biir,
En skrifwer medh stoor flätia:
Gut Wein verkaufft man hiir.«

— — — — —

»Men ofta får jagh höra,
Hwar Gudztienst hållas skal,
At Tyskars Liud förstöra
Then Svenske Sången all.« o.s.v.

Ikke bedre beskriver Stiernhielm omtrent paa samme Tid
Sproget Tilstand hos Folket selv: »Thetta jagh säger d
»jagh weet, wårt Maal af oss sielfwom Infödddom wanwyrd
»achtas, för dess Slätheet och fattigdoms Skull (så seye w
»emot wij och göre stoor högtijd af Frantzösk, Spansk,
»lianst, lijka som rijka af myckla ord, härlige afpräng, g
»af fagerlek, flödande af sucker och sötma.« o. s. v. Og om
da opkommende barbariske Udpyntning med fremmed
»Men huru wäl thet står och tämer een til ålders kommen
»Fru, som kläder sig efter gamble Drägten, att hon behänger
»medh ett, och ther med annat sönderhackat, franssat, krusat, gu
»alamodisk Plagg: thet see, och lee wij åt, alle Dagar.«
(Fortalen til »Swea och Götha-Mäles Fatebur.«)

70 Aar siden at en svensk Forfatter advarede sine Medborgere imod den herskende Gallomanie [27]). Denne er dog saa langt fra at være landsforviist fra Sverrige, at den ikke blot i Sprogbrugen er bleven autoriseret af det svenske Akademie — men nylig er bleven eftertrykkelig ophøiet og anbefalet de Danske til Efterligning, af en udvandret svensk Literator i Kiøbenhavn.

Den ovenfor nævnte Tydsklands Indflydelse paa den nyere danske Sprogdannelse har været stor og betydelig nok; men man finder undertiden en Lyst og Tilbøielighed til at overdrive den, som, hvor dette ikke er Virkning af Fordom, i det mindste ikke er grundet paa en reen historisk og stilistisk Betragtning af Sprogforholdene. Den simpelste Erfaring kan sige os, at det er meget langt fra, at de to Nationer have saa stor Lethed ved at forstaae eller lære at forstaae hinanden i Tale og Skrift, som Tilfælde vilde være dersom vort Sprog var saa fortydsket, som det nu er blevet Mode, at kalde det; og ligesaa let vil man kunne overbevises om, at Vanskeligheden ved at oversætte fra det ene

[27]) „Undersökning om de Fölgder, hvarmed inhemskt Språks Förakt verkar på Folkets Seder, med Tillämpning på Svenska Folket i Synnerhet.« Stockholm 1770. Her klages lige saa stærkt og alvorligt over Modesygen i Sverrige for det franske Sprog, som i Midten af det 17de Aarhundrede over Modersmaalets Tilsidesættelse for det Tydske og dets Opblanding med fremmede Ord. »Det förnämsta, som nu anses för en skickelig (duelig) Informators egenskap, är, att han skal kunna förstå och tala *Fransyska*, då han öfverhopas utan afprutning met ansenlig lön och hederliga vilkor.« p. 39. Fransk skulle alle Børn lære, enten de komme til at bruge dette Sprog eller ikke; og dette »tolliga tycket om nödvändigheten, *at straxst i barnaåren lära Barnen Fransyskan*,« gielder om begge Kiøn. For Pigebørns »anstændige Opdragelse ansees det at være af høieste Nødvendighed, at de maa lære at forstaae og tale Fransk;« om de endog efter faa Aar kun have »Levninger af nogle faa Ord tilbage, til Vidne om, at de ere ædlere og fornemmere end deres Javnlige.« Foragt for Modersmaalet hos Ungdommen af høiere Stænder er almindelig, især efter Udenlandsreiser; det Svenske opblandes hos dem med utallige fremmede Ord, og usvenske Taalemaader. (p. 45, 46.) o. s. v.

endnu 112 Aar sildigere de samme Klager med
mere Eftertryk og i videre Udstrækning. Vi l
hele Stykker og Sætninger af et svenskt Skrift
1770, hvori man kunde troe at høre et Echo af
skrives om vort Modersmaals farlige Svæven pa
Tydskhedens Krater — dersom man ikke vidste, at

»Här talas altiidh mehra,
Med andra Måål, än migh;
Och skal man någonthera
At lära önska sigh,
Så läres för all annat,
Än som jagh läras kan.« o.s.v.
— — — — —
»När Barnen skole läsa
Til, heller ifrån Bord,
Föräldrane them snäsa,
skeer thet med svenska Ord.« o.s.v.
— — — — —
»En Svensk skäms intet sättia:
Här säljes Swedisk Biir;
En skrifwer medh stoor flätia:
Gut Wein verkaufft man hiir.«
— — — — —
»Men ofta får jagh höra,
Hwar Gudztienst hållas skal,
At Tyskars Liud förstöra
Then Svenke Sången all.“ o.s.v.

Ikke bedre beskriver Stiernhielm omtrent paa samme
Sprogs Ringeagt hos Folket selv: »Thetta jagh säg
»jagh weet, wärt Måål af oß sielfwom Inføddom wanv
»achtas, för deß Slätheet och fattigdoms Skull (så sey
»emot wij och göre stoor högtijd af Frantzösk, Spa
»liansk, lijka som rijka af myckla ord, häirlige af prän
»af fagerlek, flödande af sucker och sötma.« o. s. v. Og
da opkommende barbariske Udpyntning med fremm
»Men huru wäl thet står och tämer een til ålders komn
»Fru, som kläder sig efter gamble Drägten, att hon behö
»medh ett, och ther med annat sönderhackat, franßat, krusat
»alamodisk Plagg: thet see, och lee wij ät, alle Dag
(Fortalen til »Swea och Gotha-Mäles Fatebur.«)

Tid af et Par Menneskealdere opnaae en overraskende Grad af Rigdom og Udstrækning i Dannelse, og efterhaanden luttre og forædle sine Erhvervelser. Saaledes kunne vi, midt under en levende og kraftig Sprogudvikling i det 19de Aarhundredes Midte, dog allerede overgive den følgende Slægt en fast og classisk Grund for den danske Literatur, som Efterkommerne, dersom de ville bygge paa den, ere kaldede til med endnu friske, ungdommelige Kræfter at kunne hæve til høiere selvstændig Betydning i Europa.

14. Men det er netop denne Udsigt i Fremtiden, man vil frastrive os. Det er Sprogets Vanslægtning og Forringelse, man klager over; det er med Gysen og Rædsel, man seer dets stigende Cultur, dets udvoxende Fylde, dets i alle Grene rigere Literatur. Altsaa — jo mere denne udfolder sig, desto nærmere er den ved sin Culmination, ved det Hoidepunkt, hvor dens Dalen og Synken skal begynde? — Hvis man gik ud fra dette Synspunkt, vilde man vist nok have meget i den gamle, meget i den nyere Verdens Historie, til at begrunde en Frygt, der ikke desmindre, — ligesom enhver anden — hører til de unyttige og overflødige Stemninger under en tænksom Betragtning af historiske Forhold. Bedre er det i det mindste altid, at handle og virke i det Nærværende, saa vidt vi kunne naae og tilegne os det, end at lade os skræmme af en Skræk for det Dunkle og skiulte Tilkommende. Her ligger desuden en ganske unaturlig Opfattelse af Sprogforholdet til Grund for den mørke og nedslaaende Skildring, man vil give os af vort Sprogs Egenskab, Tilstand og Udsigter. Man giør det abstracte Sprogbegreb, det i og for sig selv betragtede Sprogmiddel, den nu herskende Sprogbygning og Sprogorganisme, fra et udelukkende linguistisk Synspunkt, til det Væsentlige, til den herskende Magt, den afgiørende Maalestok for Nationaliteten, Fuldkommenheden, Culturen i et Folks Tunge-

maal og Skriftsprog. Det er jo dog ikke Sproget, gior Culturen; det er ikke Ordet, som skaber Ideen; ikke Stilen der gior Forfatteren; det er ikke Grammatiken gier Literaturen eller Sprogkonsten hos Digteren og Ta Literaturen er et Billede af Folkets Aandelighed paa Tidspunkt; Sproget er ...re Organ, hvorved denne delighed aabenbarer sig. ... maae derfor, naar Talen Skriftsproget hos et ... først spørge: hvorledes er d med Sprogets Etymolo... g Grammatik? — det sk (som vi ovenfor sagde) ...unkt, hvorfra den videnska Sprogforsker og Sprogl... gaaer ud, og hvortil han v tilbage; men det er hve... det udelukkende eller det Synspunkt, der, hvor vi ville betragte og bedømme en Na aandelige Tilstand og Cultur, giennem dens Sprog og S værker, eller hvor et Folk vil klare sin Selvbevidsthed og skuelse af sine egne Sprogforhold. — Det er jo bekiendt man skriver ikke det engelske Sprog nu, som i Kong Al eller Chaucers Tid; man skriver heller ikke, hverken i Dan eller Sverrige, det Sprog, som Islænderne skrev i det 13de hundrede; man taler ikke det Sprog, som Folket paa Is endnu taler. Det gamle Sprogslægtskab er ikke udslettet, det er blevet svagere; den gamle islandsk-norske Literatu for Aarhundreder siden afsluttet og forældet. Her kan des blot, hvad Skandinavien angaaer, være Tale om en da en svensk Literatur; og det er i disse vi maae opsøg Betingelser, som have virket historisk dannende paa de Skriftsprog i Norden.

Ville vi da undersøge disses Oprindelse, og giøre deres Udvikling og Dannelse, derfra, hvor Sporen først blive os kiendelige og tydelige: da maae det f os, at i Sproghistorien, saalidt som i nogen anden kunne vi nøies med halve Sandheder; med and

Meninger, i Stedet for Kiendsgierninger; eller med almindeligt udtalte Sætninger, som ikkun for en Deel af Indholdet have deres Rigtighed. Saaledes forholder det sig ogsaa med vort Modersmaals og vort Skriftsprogs Dannelse, med Historien af de Forandringer, det i sin Udviklings forskiellige Perioder har undergaaet. — Siger man os i den Anledning: ethvert levende Sprog er underkastet Forandring, ikke blot i Talen, men i Skriftsproget: det er ikke noget „Færdigt," noget „Stillestaaende," men, som W. Humboldt udtrykker sig, „noget i hvert Dieblik Forbigaaende:" da er dette, i sin Almindelighed, en saa bekiendt Sag, at det intet Beviis behøver og ingen Modsigelse vil finde. Vil man derimod sige: Sprogets Forandringer ere til enhver Tid de samme, altid lige giennemgribende, omvæltende, forvandlende — og saaledes som et Skriftsprog dannede og fæstede sig af Dialecter, (hvilket jo dog ogsaa hos ethvert Folk er skeet under andre og særegne Betingelser) saaledes kan det, endog efterat have naaet en høi Grad af Literaturdannelse, atter gaae tilbage i et Slags Barndomsalder og Dialect-Tilstand, eller, ved at opgive sin i Literaturen consoliderede Eiendommelighed, sammensmelte sig med et andet, beslægtet Sprog, og saaledes lade sin Organisme omdannes, sin Talebrug revolutioneres, sine Classikere forældes: da giver man os her en Mening eller Paastand, som ingensteds finder noget historisk Beviis. Til dette maae vi holde os; Sproglære og Sprogkritik have deres egentlige Stof i Sprogene, som de ere; Sproghistorien maa søge sine Kilder i Sprogene, som de vare; og den maa ligesaa omhyggeligt, og med samme Kritik og Troskab opsøge og betragte disse Kilder i en nyere Tid, som i den for længe siden udrundne.

15. Naar vi nu blive staaende ved den nyere europæiske Sprogdannelse i dens to Hovedstammer, den germaniske

og den romaniske: da ville vi forgieves i et Aar
noget Phænomen, der ganske kunde svare til Ligne
et levende Sprog og „en Have, som man ku
for at „begynde forfra paa et nyt Anlæg"; og
føies: „Det samme have Folkene giort ved deres
er ikke bleven Steen paa Steen, ikke Jordklimp ved Jo
da er dette virkelig mere rhetorisk, end historisk.
nævnte Udtryk maatte nærmest anvendes paa Spro
stof; men da lader det sig jo dog ei engang sige
det imellem de gamle, saakaldte classiske Sprog
nyere, levende Tungemaal, der have beholdt saa me
Grundstof. Vil man anvende Lignelsen om „det
paa Sprogbygning, Ordforbindelse og Sætni
da have jo vistnok de europæiske, navnligen de roma
i den Henseende modtaget store Forandringer ve
fra Stammesprogene. Men det er netop i disse
den Sprogforvandling, som bestemte dem, at Roder
sen, Organismen for de nyere europæiske Sprogst
søges. Her kan ikke være Tale om Italiensk, Fra
o. s v. i Forhold til Latin; men om disse Tunge
hold til sig selv, efterat de engang havde udviklet
Skriftsprog, der kunde blive Organ for en nationa
Efterat dette Forhold var indtraadt, vil man i H
gieves søge om nogen saadan Sprog-Revolution, „
blive Steen paa Steen" i Sproget Man møder
mærkværdige Phænomen, at begge Hovedstammerne
nyere Sprogverden, i Henseende til Sprogmate
kunnet indgaae en sammensmeltende Forening i d
Tale- og Skriftsprog, uagtet Organismen blev
oprindelig (i det Angelsaxiske) havde været, ger

[28]) Annaler for nordisk Oldkyndighed, for 1844—45 S. 6

lignende Tilfælde, men i sin Art og sin Udstrækning mere indskrænket, har man i det spanske Sprog, der endog har optaget ikke faa Ord af semitisk Udspring (nemlig arabiske,) som gaae og gielde ved Siden af den større Masse af latinsk Oprindelse, m. m. Dette omtale vi her kun til Vidne om, hvorledes der i Sprogene ligger en organisk aandelig Kraft, der er mægtigere end det materielle Stof, som Ordene i og for sig selv udgiore; en Kraft, der; under de fornødne historiske Forhold, i Brugens Symbolik er i Stand til at betvinge baade fremmede og indfødte Sprog-Elementer.

Man har derimod ikke, siden de nyere Sprogorganismer havde naaet den Udvikling, som et dannet Skriftsprog giver Tungemaalet, og den Culturgrad, som betinges ved en National-Literatur, kiendt nogen saadan Sprogrevolution, som vi maatte tænke os der, hvor en civiliseret Nation, der eier et saadant, giennem Aarhundreder dannet Skriftsprog, og i dette en fæstet Sprogbrug og Skrivebrug, skulde „rive alting op, og begynde forfra" I Sprogenes Verden er Fremgang og Bevægelse aldrig pludselig og voldsom; et udviklet Sprog er (naar vi ogsaa ville bruge et Billede) som det rodfaste, udvorne Træ, der Aar for Aar skyder friske Skud og udvider sin Greenvært, men hverken kan faae en ny Rod eller Stamme. — Man har, besynderligt nok, som en af „tusinde" (!) Erfaringer, til Oplysning af slige Sprogevolutioner, villet nævne Dante og Petrarca som Exempler paa, hvorledes Sprogene danne sig og forandres, som en „Følge af Tænkningen", og naar „enkelte Mænd forsøge og bringe i Gang" hvad der hos Folket finder Indgang og Fremgang, naar det har en levende Trang til Uddannelse." — Dette Exempel af Italiens Sprog og Literatur, i hvad det i øvrigt maatte antages at kunne bevise, er ikke allene uanvendeligt paa det danske Sprog; men frembyder endog sproghistoriske Forhold, der i Virkeligheden

modbeviie Sætningen, som Exemplet skulde best
for vi netop ville anvende det imod Forfattere,
at man ogsaa i det danske Sprog kan komme til „at
ned, og begynde forfra."

Dante, hedder det, blev Skaber af det ny
poetiske Sprog, ved paa sine Reiser at tilegn
lienske Dialecter; men „han fyldte tillige sit Sp
utallig Mængde fremmede Ord, som han kn
men med de indenlandske Sprogrødder." Her var al
at indvende imod de „utallige fremmede" Ord
thi den allerstørste Deel af de Ord, her menes,
latinsk eller romanisk Stamme [29]); og det synes nog
at kalde disse fremmede for den nyere italienske Sp
paa samme Tid, som man endnu anbefaler os d
Stammesprog, der for en stor Deel, eller i dets h
faldne Ordmængde, er mere fremmedt for Danske
latinske og provençalske Sprogkilde i det 14de Aarh
for Italienerne. Med Hensyn til Dialecterne
ogsaa hedde: Dante var vel fortrolig med flere
Dialecter, og benyttede dem undertiden; men det
egentlige Modersmaal, den florentinske Dialect
uddannede og lagde til Grund for sit Skriftspro
trarca derimod: „som indsaae, at ethvert Tungem
særegne Charakteer, forkastede alle de Hebraismer,
og latinske Talemaader, som Dante havde indført; h
de fremmede Ord, som stødte hans fine Øre, f
des det italienske Tungemaal tilbage til sig selv," o
giennemgaae en ny Forandring."

---

29) Dante bruger vel paa enkelte Steder i sin Commedia
Ord og Talemaader; men disse Steder, udmærke sig
kiendeligt fra den øvrige Stiil. Hans mindre Digte
Skrifter, ere strevne i en afgiort toscansk Sprogart.

Her maae vi for det første erindre, at ikke blot Sprogforholdet, men ogsaa Individualiteten og det poetiske Stof var heelt anderledes hos de to Digtere. Petrarca digtede ingen Divina Commedia. Han eiede ikke Dantes malmstærke, ildfulde Siæl, eller hans gigantiske Phantasie. Hans erotiske Canzoner og Sonetter betingede og fremkaldte allerede ved Stoffet, ved Poesiens forskiellige Aand og Gienstand, en anden Sprogcharakteer, end Dantes; og han havde i denne en Forgænger, hvis mægtige Genie havde i Sproget banet ham en lettere Vei. Men heller ikke var denne, eller Poesiens overhovedet, den eneste Vei for den italienske Sprogdannelse. Meget havde Florentinerne allerede virket og skabt for den italienske Prosa, tildeels endog før Dante skrev. Digteren Brunetto Latini, og flere Toscanere fra det 13de Aarh., Historieskriverne Malespini (død 1281), Compagni (d. 1323), Villani (d. 1348) kunne her blot nævnes; ligesom Homiletikeren Giordano da Rivallo (omtr. 1300) og den endnu agtede Cavalca (d. 1342.) Medtage vi nu ogsaa den med Petrarca samtidige Boccaccio (han var otte Aar gammel, da Dante døde) saa have vi her den tredie classiske Florentiner — en genial og frugtbar Forfatter, for Sproget ikke mindre vigtig, end Petrarca, og en af det italienske Sprogs egentlige Skabere, hvis Prosa har den Egenskab, at den endnu efter fem hundrede Aar er classisk i hans Fædreland.

Dette gior det endnu mere klart, at ingen vilkaarlig eller pludselig Sammenstøbning af italienske Dialecter dannede Italiens Skriftsprog; men at det ved flere geniale Sprogkonstnere byggedes paa Underlaget af den, allerede i sine Elementer, med mere Cultur end andre italienske Mundarter begavede, og af tidligere Forfattere, skiøndt med svagere Evne og Dannelseskraft, benyttede florentinske eller toskanske Sprogart. Endvidere siger dette Brudstykke af den italienske Sproghistorie os, at den i sin tidl Periode har meget ganske

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ?
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

…re Sneedorfs Sprog,
…gen heraf lader sig knytte
… Sprogforhold, hvis sande
…nder og forvirrer, naar man
…, enten fra et udelukkende
…f Standpunkt — fra et for-
… og saaledes hverken fra det
…gphilosophiske Synspunkt
… Henseende til den omtalte „Af-
…enligningen imellem Melampe og
…iger meer, end at Melampes Forfat-
…er, og ingen Forestilling havde om
…e — saalidt som den hele Tidsalder i
…berg hørte. Havde denne Tidsalders
…e Cultur staaet paa et andet Trin —
…sk Corneille eller Racine kunnet fremstaae
… Fierde: da var Afstanden imellem Sprog-
…ulturen i den saakaldte „Tragi-Comedie“ af
…ehlenschlægers Tragedier, bleven ulige ringere.
…ikke i Ordene, saameget som i Poesien, og den
…n. Der findes knap i Melampe et eneste virkelig
…om jo endnu lader sig bruge — ja endog anven-
…som Holberg har gjort, i Fald man i vore Dage
…nd til at skri… Melampe. Men dette er her
…lige: i Holb… r det umueligt, at nogen
…kunde frembr… nordisk Tragedie, eller et
Drama; sa… n i vore Dage kan skrive en
…gsk Comedie, … Charakteren fra den komiske
… i vor Tid … ligt nærmere Holberg, end i
…orlige og … hvoraf i hans Tid i Danmark
…ndtes s… s Elementer, som der kan gaae
… Psal…

eiendommeligt, der ogsaa vidner om den særegn
som fremtræder forskiellig i ethvert af de nyere euro
Oprindelse og Dannelse. Men det siger os tillige,
er uheldigt, baade at ville sammenstille det ita
sprog med det danske, hvis Cultur er flere Aarhu
gere, og at tage hiint Sprog til Beviis paa Sp
anderlighed, da intet nyere europæisk Sprog (
det spanske) har bevaret sin tidlige classiske For
andret gieldende, end netop det italienske. Hvilke
i Europa kan opvise en Forfatter, der skrev for 50
og hvis Prosa endnu betragtes som et af de
Mønstere i fortællende Stiil?

16. Det er netop dette, som taler for d
vi ville søge at begrunde og bevise, for ved almi
ringer og Analogier af Sproghistorien særdeles a
eget Skriftsprogs historiske Forhold. Disse have
Liighed med de italienske; men dog kan man
Danmark, som i Italien, holde sig til Digterne,
rette „Sprogskabere," eller til „Sproggrandskere, s
til Haande." De sidste komme altid bag efter,
allerede er til, og have intet med Sprogets Danne
de benytte „Sprogskabernes" Værk; men gaae
Haande. — Ligesaa lidt kan man fremstille v
med dens nye, endnu næsten ungdommelige Tilst
hold, som et saa paafaldende Exempel paa Forand
Skriftsprog, at det næsten maatte see ud som vi h
ligt ved at forstaae Holbergs Stiil, og som om
for omtrent 80 Aar siden skrev en Prosa, der ikke
nuværende Sproghorizont. Den første Forudsæt
ufornødent at afbevise; derimod bør det vises,
Maade det forholder sig med den foregivne „Affi
Sproget i Melampe og i Hakon Jarl;" og

virkelige „Forskiel er imellem den ældre Sneedorfs Sprog, og vort.“ Thi netop til Udviklingen heraf lader sig knytte en Fremstilling af vort hele nyere Sprogforhold, hvis sande Væsen og Standpunkt man miskiender og forvirrer, naar man vil betragte det danske Sprog, enten fra et udelukkende islandsk eller skandinavisk Standpunkt — fra et forudfattet philologisk-grammatisk, og saaledes hverken fra det sproghistoriske eller sprogphilosophiske Synspunkt

Først altsaa maa det, i Henseende til den omtalte „Afstand“ bemærkes, at Sammenligningen imellem Melampe og Hakon Jarl egentlig ikke siger meer, end at Melampes Forfatter ikke var tragisk Digter, og ingen Forestilling havde om høiere eller ideal Poesie — saalidt som den hele Tidsalder i Danmark, hvortil Holberg hørte. Havde denne Tidsalders aandelige og æsthetiske Cultur staaet paa et andet Trin — havde f. Ex. en dansk Corneille eller Racine kunnet fremstaae under Frederik den Fierde: da var Afstanden imellem Sprogtonen og Sprogculturen i den saakaldte „Tragi-Comedie“ af Holberg, og i Oehlenschlægers Tragedier, bleven ulige ringere. Den ligger jo ikke i Ordene, saameget som i Poesien, og den poetiske Diction. Der findes knap i Melampe et eneste virkelig dansk Ord, som jo endnu lader sig bruge — ja endog anvendes ganske som Holberg har giort, i Fald man i vore Dage var i Stand til at skrive en ny Melampe Men dette er her det væsentlige: i Holbergs Dage var det umueligt, at nogen Dansk kunde frembringe enten en nordisk Tragedie, eller et tragisk Drama; saalidt som Nogen i vore Dage kan skrive en holbergsk Comedie, uagtet Sprogcharakteren fra den komiske Side i vor Tid staaer uberegneligt nærmere Holberg, end i den alvorlige og høiere Poesie, hvoraf i hans Tid i Danmark kun kiendtes saameget af dens Elementer, som der kan gaae over i en Psalme.

I sig selv paa samme Maade, men anderlede Betingelser, forholder det sig med den paastaaede For lem Sneedorfs Sprog og vort. Den indskrænke til visse Ord og Udtryk, som Sneedorf vilde indføre, og so har forkastet, eller til enkelte grammatisk ucorrecte Sp og Bøininger hos denne Forfatter, som have givet rigtigere; deels til en kiendeligt mindre Ordrigdom, gere Udvikling, Dannelse og beielig Lethed i Stilen, Sprog i de 100 Aar, som ere forløbne, siden Sne gyndte at skrive, har tilegnet sig. Men ikke dess det lige vist, at Holberg, i det han grundlagde d Literatur, opførte sin hele Sprogbygning paa Dansk Grund, og at vi derfor ogsaa endnu overalt hos hiemme; men at med ham, og med en Eftervæxt af Forfattere i Prosa, der endnu gik i hans Spor, slutt sige den hele ældre Sprogtone i den danske Stiil; nyere begynder med Sneedorf.[30]) Dermed menes man jo endnu kan lægge Slægtskab i Aand og S Holberg for Dagen (hvilket overfor er viist;) heller ik dermed, at nogen dansk Stilist i vore Dage vilde skri les som Sneedorf; men at Sneedorf var den førs Prosaist, der havde Evnen til med Aand og Talent og concentrere en stor Deel af det 18de, Oplysninge hundredes Ideer og europæiske Cultur i sit Sprog, des at bringe den danske Stiil videre i Udvikling, og Smag — uden at opgive enten Nationalitet eller

[30]) Der gives en Høitids-Tale af J. S. Sneedorf, holdt p Academie 1752. Den er mærkelig, ikke allene som den før lige Tale paa Dansk, ved en verdslig Anledning, m Skrift, hvori Sneedorf (der udgav sine to første Bøger 51 paa Fransk) to Aar før Holbergs Død allerede skrive en nyere Sprogtone, Stiil og Smag.

lærität. Var Holbergs Forfattercharakter og Stiil mere eiendommelig, saa var Sneedorfs mere dannet; og det var ikke blot Voltaire og Montesquieu, der indvirkede paa hans Aandsretning og Ideer, men upaatvivlelig have ogsaa de engelske Prosaister og Poeter, fra Lockes, Addisons, Steeles og Popes Tidsalder, havt betydelig Indflydelse paa hans intellectuelle og stilistiske Dannelse. — Vi kunne ikke fordybe os videre i at udvikle denne, eller Sneedorfs hele Sprogcharakteer; det er nok, at holde fast ved den historiske Kiendsgierning; at fra Sneedorf, Schytte, Jacobi, Bastholm, m. fl. gaaer vor nyere Sprogdannelse i uafbrudte Led længere ned til Rahbek og Baggesen, eller til det 18de Aarhundredes Slutning, hvis Sprogslægtskab med vor Tid man dog ligesaa lidt kan fornegte, som man vil kunne løsrive disse Stilisters fra Holberg eller Sneedorf.

17. Dette er kun et Par enkelte Grundtræk af det historiske Beviis, der giendriver den Paastand: at det danske Sprog, som vi tale og skrive, til den Grad er forandret fra Holbergs eller fra Sneedorfs Sprog, at det skulde vise sig uden Continuitet, uden vedvarende Eenhed i sin Organisme, naar vi tage denne som den er i vort nærværende Skriftsprog; og at der af denne Paastand kunde udledes videre Folgeslutninger om dette Sprogs ubegrændsede Foranderlighed, om dets usikkre, farlige, med Opløsning og Undergang truende Stilling. Betragtningen af denne, grundet i sin Frygt paa Sprogets hidtil stedfundne, og endnu herskende og vorende Fortydskning, er sygelig og i Følge heraf overdreven og uhistorisk. Den udgaaer i sin Grundkilde fra en eensidig Vurdering af et Sprog, i Forhold til hvad det har beholdt af sin oprindelige Stamme, af sin ældste Skikkelse. Det danske Sprog er ikke længere fiernet fra det islandske, end det engelske er fra Angelsaxernes Sprog, eller det Tydske fra sin ældste gothiske Form hos Ulphilas. Mængden af tydske Ord, som under den nyere

danske Sprogudvikling (vi maae naturligviis fradrage all[e] som allerede det islandske Sprog havde tilfælles med det g[ot]ske og med det ældste tydske, og dem, som vi, und[er] Sprogdannelse, fra Middelalderen have havt tilfælles med [de] Nederlændere og Nedertydske) have fundet Veien ind [i] Tungemaal, naaer langt fra ikke Antallet af de reent frem[mede] Ord fra romanisk Sprogstamme, som det Engelske ha[r op]lemmet i sin eiendommelige Sprogkreds, og aldeles nat[urali]seret. Dette er ikke skeet anderledes, end at Sproget[s] organiske Kraft desuagtet blev uforandret, og betvang den hele, modstræbende, fremmede Ordmasse, som gik [i] den angelsaxiske. Sprogets grammatiske Grundform v[edblev] at være indfødt engelsk, i hvor mange tusinde norma[nnisk] franske og latinske Ord der end gik over i Englændernes Tale og Skrift. Det samme Forhold gielder (som oven[for] sagt) om vort Modersmaal, og herved maae vi berolig[es] med Hensyn til dets Fremtid. En endnu stærkere og [...] Grund til denne Beroligelse ligger i Sprogets Literatur, dets med Folket fremskridende Dannelse. Det er Literat[urens] Adel og classiske Værd, der holder et levende Sprog ved [...] og inden man beviser os, at den danske Literatur i Mi[dten af] det 19de Aarhundrede er siunken i Forfald og Opløsning, i det mindste dalende ned imod denne, er der endnu [...] Grund til at frygte for, at vort Sprog skulde reent van[s]forne dres, eller opsluges af det tydske.

Denne Frygt fandt ikke Sted hos den europæisk[...] kundige danske Sproglærde, der var, om ikke første Skabe[r, dog] videnskabelig Begrunder af det nordiske Sprogstudium. [Hans] Læresætning: at Sprogets grammatiske Naturudvikling [er den] eneste, som har almindelig Gyldighed,[31]) er ogsaa den [...]

31) See de ovenfor S. 602, 603 anførte Ord af Rask.

vi maae holde os til, naar vi historisk ville oplyse Sprogets Tilstand, og lade Sprogvidenskab og Sprogforskning vurdere den. En saadan, af den enkelte Sprogforskers Mening og Myndighed — om endog understøttet af nok saa dyb en Lærdom — uafhængig Naturudvikling hersker ikke blot i Sprogenes organiske Forandringer giennem de grammatiske Former; men ogsaa i den hele stilistiske Sprogform, der udgiør det Væsentlige i et Skriftsprogs Stof, Billedet af den Aandelighed, som et Folk giennem sine Forfattere meddeler og bevarer i sin Literatur. Dette Billede er foranderligt i sin Skikkelse, ligesom Folkets aandelige Charakteer, der afpræger sig giennem Talen, og fra det levende bevægelige Ord gaaer over og fæster sig i Skriftsproget og Skrifterne. Men hverken er Sproget allene til i Skrifter; heller ikke er den enkelte Forfatters individuelle Sprogcharakteer, om endog nok saa ypperlig og classisk, i Stand til at optage og repræsentere det hele Sprog; endnu mindre kan selv den af sin Samtid meest yndede og hyldede Digter eller Prosaist, dersom han i Reenhed, Elegants, eller i Sprogdannelse overhovedet ikke har naaet det Trin, hvortil Sproget har hævet sig, udøve en Magt over Brugen, som kun den kan vinde, der ikke allene besidder hvad der hidtil var Brugens Eiendom, men virkelig udvider og forhøier denne Eiendoms Værd. Betingelserne hertil blive sieldnere, jo mere Sproget stiger i indvortes Fortrin, Rigdom og Dannelse; men i samme Forhold bliver da Muligheden af voldsomme og hastige Forvandlinger af Sprogcharakteren, eller Revolutioner i Sprogbrugen, mindre; ligesom i det Hele den Forestilling om et Sprog, at det skulde frembyde Billedet af en evigt skiftende Forandring og Ustadighed, er mangelfuld og urigtig. Der gives altid noget Vedvarende, en fast Kiærne, som holder sig giennem Aarhundreder, og som, under Omskiftningen

af meget Yderligt i Formen, beskytter og vedligeholder en blivende indvortes Grundcharakteer i Sproget. [32])

Men dersom det derfor er mere giennem Slægtfølger og hele Perioder i Nationernes Historie, at vi maae søge Grunden til de Phænomener, der vise sig i Sprogenes Forandringer, end allene hos denne eller hiin enkelte Forfatter og hans enemægtige Indflydelse: saa kunne vi langt mindre tillægge Sproglæren og dens Theorier noget af en saadan Magt og Indflydelse. Det er ikke den, som opbygger, forvandler, eller beriger Sproget. Det er ligesaa lidt den, der kan give Love for et Folks Tale og Skrift, som Psychologien kan udfinde Normer og Love for den menneskelige Natur og Aandens frie Yttringskræfter. De grammatiske Systemer fremkalde ikke Sproculturen, eller Sprogets Rigdom og Udvikling; de ere kun en Virkning mere af denne. Det er først naar Sprogculturen i et levende Tungemaal, der er blevet Organet for Skrift og for en Literatur, har naaet en vis Høide, at Sproglæren bliver i Stand til at undersøge, i hvilket Forhold Sprogets Organisme paa det givne Tidspunkt staaer til dets ældre eller tidligste bekiendte Former; og hvorledes dette Forhold er imellem Talens og Skriftens dannede Form, og Sprogets ældste Monumenter, hvilke man egentlig først maatte søge i Dialecterne, siden i Sprogets tidligste skriftlige Mindesmærker.

[32]) En nyere fransk Sprogforsker, der med en levende Kiærlighed for den store og rige gamle Sprogskat, som denne Nation eier, forener kritisk Indsigt og klare Begreber om den franske Sprogudvikling og det i dette Land existerende Forhold imellem det gamle og nye Sprog, har smukt udtrykt denne Sandhed: „La langue d'un peuple ressemble à l'Ocean, dont la surface est turbulente & sans repos, une vague pousse l'autre. Mais là-dessous est le calme profond. En sorte que comme la surface est l'image de l'inconstance & de l'agitation, le fond pourrait servir de symbole à l'immobilité.“ F. Genin des variations du langage Français depuis le XII. Siecle p. XVI.)“

Sproglærens Stilling er saaledes tredobbelt og meget forskiellig, eftersom den anvendes enten paa et levende Sprog, men uden Skrift, hvor Grammatikeren kun er henviist til Naturformers Opfatning med den største muelige Troskab og Skarphed; eller paa et dødt Sprog med en afsluttet Litteratur fra forskiellige Sprogperioder, hvor Grammatikens System, for saa vidt det holder sig til en bestemt Omkreds, til en vis enkelt af saadanne Perioder, inden for denne bliver et Slags Lovbog, eller Sprogets „Institutioner". Det tredie Tilfælde, Grammatikens Anvendelse paa det levende og skriftdannede Sprog, er meget forskiellig baade fra hiin og denne; den har, ligesom i det sidstnævnte Tilfælde, sin Tidsgrændse, nemlig Sprogets nærværende Skikkelse paa et vist Punkt; den kan i at søge tilbage efter Udgangspunktet, gaae saa langt og saa vidt, som den herskende Sprogbrugs Slægtskab med Sprogets Væsen og Kiærne gaaer, betinget ved Forstaaelighedens Prøve og Stempel. Men Tidsgrændsen er ikke afsluttet; Sproget er en levende Magt, og Sprogbrugen, grundet paa Folkets Autonomie, paa Udviklingens historiske Gang, og paa de Talendes og Skrivendes Bevidsthed om Sprogtaktens, Smagens, Dannelsens uskrevne Love — er den eneste Rettesnor, gieldende for dem, der ville agte Sprogets Adel og Dannelse. I Strid mod disse Love, taber Grammatikeren; hans Myndighed i det levende Sprog er forbi, i det samme Dieblik, han forlader Brugens og Vedtægtens Kreds. Han kan det — ligesom det staaer til enhver, at skrive slet, barbarisk, ureent, feilagtigt og smagløst Men ligesom saadanne Skrifter, saalænge Sproget er i Fremgang, ere uden Virkning og falde til Siden, som Avner i Laden; saaledes bliver den Sproglærde, der med Vold vil gribe ind i Sprogets Organisme, eller foragte og trodse den levende Sprogbrug (hvis Liv, som vi have sagt, strækker sig saa langt op i Tiden, som Folkets

Sprogdannelse vedkiender sig den) i Stedet for at være den Tolk, kun et Vidne om sin egen Magtesløshed og Nullitet.

18. Vore Sproglærde og grammatiske Sprogkritikere ere ikke sielden hildede i en urigtig Synsmaade for dens Virken og Indflydelse paa Sproget, i dets Liv og levende Skikkelse. De erkiende selv Sprogets Frihed og Bevægelighed i denne Skikkelse; de overdrive endog undertiden denne Bevægeligheds historiske Yttring; men de overdrive tillige Sproglærens Berettigelse, og Sprogforskningens Indflydelse paa Sproget og Sprogbrugen selv. Intet spiller dog en svagere, en mere indskrænket Rolle i Sprogets Verden, i Stilens Dannelse, i den ved aandelige Kræfter og udvortes Vilkaar betingede Tilvæxt og Udvæxt af den hele Rigdom i Sprogets Ordstof og af dets forædlede Brug i Taleform og Skriftform, end *Grammatiken*. Den er en Videnskab for sig selv, eller en Anvendelse af almindelig Sprogvidenskab paa det enkelte Sprog, og som saadan ikke allene nyttig, men nødvendig; men dens Virkning paa et levende Sprog er mere negativ, end positiv. Den veileder til at undgaae Feil; men den giver hverken Sproget Fuldkommenhed, eller forøger dets Rigdom: den kan fremme en mere almindelig Reenhed eller Correction i Sprogets Brug, men hverken bidrage til dets Forædling eller Forfinelse. Disse Egenskaber giver Sproget og Folket sig selv paa den levende, practiske Vei, ved Folkets høiere aandelige Cultur, ved Smagens Dannelse, ved de udmærkede Talere, Digtere og Prosaister, som fremstaae hos Nationen.

Sprogforskere og Sproglærde feile derfor, naar de forvexle deres *Videnskab* med den levende *Sprogkonst*, den abstracte Lære, med den frie Udøvelse; de feile ikke mindre, naar de ville giøre Sproghistorien til meer, end en *historisk* Disciplin; naar de ville hente Love og Forskrifter fra Sprogets Oldsager, eller fra nogen tidligere Livsalder i Sprogets

for at giøre dem gieldende i at omforme, beskære eller indsnøre dets nærværende frie Yttring og skabende Kraft. Denne kiender ingen skreven Lov; men kun det talende og skrivende Folks Autonomie, eller Sprogvedtægt. Og denne Vedtægt er langt fra, at være en blind, anarchisk Lovløshed, eller en ufornuftig Vilkaarlighed; den er en hos Folket levende Magt og Frihedsfølelse, som ikke vil lade sig berøve nogen, det være gammel eller ny Sprog-Eiendom; men som trodser enhver despotisk Myndighed, der vil foreskrive den en Rettesnor for Anvendelsen af denne Eiendom. Kun Forædlingens, Culturens, Smagens Love, udvikle sig som skiulte, men virksomme Kræfter giennem Sprogets Dannelse; og Folket bliver sig dem mere bevidst, eller anvender dem med større Sikkerhed og Fasthed, jo mere det skrider frem i høiere Intelligents, i Tankelivets Fylde og Kraft.

Vi kunne see os om i vor egen nyere Sproghistorie, eller gaae til andre Nationers; Beviser ville ikke mangle. Hvad Forbindelse har den danske Prosa, i sin Udvikling før og efter Holbergs Tid, havt med dansk eller nordisk Sprogvidenskab og grammatiske Theorier? — Peder Syv, der var „Philologus regius", og havde seet lidt ind i det islandske Sprog, var en elendig og smagløs dansk Stilist; meer end hundrede Aar før ham maae vi derimod beundre, i Forhold til Tiden, det danske Sprog hos Christiern Pedersen og Anders Vedel, hvoraf den første sikkert ikke har kiendt en eneste islandsk Saga; og den sidste vel nævner „Nordens gamle Tungemaal", som nødvendigt for en dansk Historieskriver; men selv var langt fra enten at besidde islandsk Sproglærdom, eller at ville lægge det gamle Sprog til Grund for sit Dansk; hvorimod Christiern Pedersen besad en for sin Tid anstændig Kundskab i Latin, Vedel endog Lærdom i de gamle classiske Sprog og deres Literatur. De første danske Grammatikere, som vi kunne lære noget af, Høisgaard

(1747) og Baden, (1785) vare ligesaa ukyndige i
ske; men de vare samtidige med flere gode og fort
Stilister; og det er virkelig ikke fordi Abraham
godt hjemme i den islandske Literatur og i nordisk
at den udførlige danske Grammatik, han skrev paa
for Tydske, endnu for Danske, der behøve en Spr
af de mest brugbare. Den største og mest univer
lærde, Danmark har havt (om hvem det i øvrig
at han uagtet sin dybe Fortrolighed med det gam
Stammesprog, og med al sin Forkiærlighed for det
mærkværdig Pietet med Hensyn paa den dansk
brug) lagde vel Grunden til det islandske og
lignende Sprogstudium i Norden; men udrettede for
Sprog og den danske Grammatik ikke meget an
lægge Sæden til en anarchisk Forvirring i D
iblandt hans Disciple og Efterfølgere, hvoraf
skriver som den Anden, men Alle kun ere enige i og
ved at ville give Love, som ikke gielde videre, end i
Skrivebrug, og i denne saa længe, til de ombytte d

Imidlertid, saavidt er man kommen, at n
det islandske Sprogstudium skal hævdes i dets Værd
tydning, det har for nordisk Sprogforskning og Spr
eller for den, som historisk og kritisk vil studere de
svenske Sprogs Antiquiteter, Etymologie og overb
matiske Former i deres Slægtskab og Oprindelse (
har allerede Rask givet al den Veiledning, man o
ver;) men det siges os reent ud, at en tilstrækkel
i det nuværende Dansk kan Ingen besidde, der ikke
gamle (Stammesproget) og ikke har kunnet forfølge
i Tidernes Løb". [33]) Forstaaer man derved, a

---

33) Annaler for Nord. Oldkyndighed, for 1844—45. S.

Sproghistoriker, som blot vil giøre Rede for en hver Archaisme, enhver etymologisk Vanskelighed eller Uvished, enhver forældet Beiningsform i et gammelt Brev eller Skrift, enhver virkelig eller muelig Oprindelse til et Stednavn, ja endog enhver Egenhed i Dialecternes Talesprog, som man troer at kunne oplyse af Stammesproget — ikke allene bør kiende dette fra Grunden, men kiende den hele historiske Udvikling af vort Modersmaal, saavidt vi giennem dets ringe Forraad paa gamle og ældre Sprogmonumenter kunne forfølge samme: da ere vi langt fra at modsige en saadan Paastand. Men, historisk og kritisk Sprogvidenskab, eller Sproglærdom, er eet — Sprogkyndighed og Sprogkonst er et andet. Vi mene, det er de sidste, som behøves for at tale og skrive Sproget vel; og det er disse Egenskaber i høiere Grad som udmærke den, der ved et genialt eller stilistisk fuldkomment Sprogværk, i Poesie eller Prosa, bringer Sproget til en høiere Grad af Forædling og Ypperlighed. Dog hedder det: „All hiin (philologisk-historiske) Kundskab er jo endnu mere nødvendig for Enhver, der agter videre at uddanne Sproget. Hvo der vil bringe én Ting videre frem, end den nu er kommen, maa dog allerførst kiende Tingen". — Tilvisse! Shakspeare kiendte sit Modersmaal saaledes, at han allene bragte det i Poesiens Form videre, end alle engelske Digtere før hans Tid havde kunnet; og dog var han en fuldkommen Idiot i det Angelsaxiske, havde aldrig læst Layamon, Robert af Lancasters Krønike, eller Wiclefs Bibeloversættelse; kiendte endnu mindre, hvad der ikke var til, angelsaxisk eller engelsk Sproglære. Luther og Goethe have vel ogsaa „bragt det tydske Sprog en heel Deel videre frem", end det til deres Tid var kommen. Og Luther vidste dog ikke af, at „das Lied von den Niebelungen" existerede; saa lidt som Goethe havde giort sine Studier

(1747) og Baden, (1785) vare ligesaa ukyndige i det Islandske; men de vare samtidige med flere gode og fortrinlige danske Stilister; og det er virkelig ikke fordi Abrahamson var ret godt hiemme i den islandske Literatur og i nordiske Oldsager, at den udførlige danske Grammatik, han skrev paa Tydsk og for Tydske, endnu for Danske, der behøve en Sproglære, er en af de mest brugbare. Den største og mest universelle Sproglærde, Danmark har havt (om hvem det i øvrigt maa siges, at han uagtet sin dybe Fortrolighed med det gamle Nordens Stammesprog, og med al sin Forkiærlighed for dette, besad en mærkværdig Pietet med Hensyn paa den danske Sprogbrug) lagde vel Grunden til det islandske og det sammenlignende Sprogstudium i Norden; men udrettede for det danske Sprog og den danske Grammatik ikke meget andet, end at lægge Sæden til en anarchisk Forvirring i Orthographien iblandt hans Disciple og Efterfølgere, hvoraf den ene ikke skriver som den Anden, men Alle kun ere enige i og udmærker sig ved at ville give Love, som ikke gielde videre, end i deres egen Skrivebrug, og i denne saa længe, til de ombytte den for en ny.

Imidlertid, saavidt er man kommen, at nu ikke allene det islandske Sprogstudium skal hævdes i dets Værd og den Betydning, det har for nordisk Sprogforskning og Sprogvidenskab, eller for den, som historisk og kritisk vil studere det danske eller svenske Sprogs Antiquiteter, Etymologie og overblevne grammatiske Former i deres Slægtskab og Oprindelse (til det sidste har allerede Rask givet al den Veiledning, man omtrent behøver;) men det siges os reent ud, at en tilstrækkelig „Indsigt i det nuværende Dansk kan Ingen besidde, der ikke kiender det gamle (Stammesproget) og ikke har kunnet forfølge Udviklingen i Tidernes Løb“. [33]) Forstaaer man derved, at en dansk

33) Annaler for Nord. Oldkyndighed, for 1844—45. S. 81.

Sproghistoriker, som blot vil giøre Rede for enhver Archaisme, enhver etymologisk Vanskelighed eller Uvished, enhver forældet Beiningsform i et gammelt Brev eller Skrift, enhver virkelig eller muelig Oprindelse til et Stednavn, ja endog enhver Egenhed i Dialecternes Talesprog, som man troer at kunne oplyse af Stammesproget — ikke allene bør kiende dette fra Grunden, men kiende den hele historiske Udvikling af vort Modersmaal, saavidt vi giennem dets ringe Forraad paa gamle og ældre Sprogmonumenter kunne forfølge samme: da ere vi langt fra at modsige en saadan Paastand. Men, historisk og kritisk Sprogvidenskab, eller Sproglærdom, er eet — Sprogkyndighed og Sprogkonst er et andet. Vi mene, det er de sidste, som behøves for at tale og skrive Sproget vel; og det er disse Egenskaber i høiere Grad som udmærke den, der ved et genialt eller stilistisk fuldkomment Sprogværk, i Poesie eller Prosa, bringer Sproget til en høiere Grad af Forædling og Ypperlighed. Dog hedder det: „Al hiin (philologisk-historiske) Kundskab er jo endnu mere nødvendig for Enhver, der agter videre at uddanne Sproget. Hvo der vil bringe en Ting videre frem, end den nu er kommen, maa dog allerførst kiende Tingen". — Tilvisse! Shakspeare kiendte sit Modersmaal saaledes, at han allene bragte det i Poesiens Form videre, end alle engelske Digtere før hans Tid havde kunnet; og dog var han en fuldkommen Idiot i det Angelsaxiske, havde aldrig læst Layamon, Robert af Lancasters Krønike, eller Wiclefs Bibeloversættelse; kiendte endnu mindre, hvad der ikke var til, angelsaxisk eller engelsk Sproglære. Luther og Goethe have vel ogsaa „bragt det tydske Sprog en heel Deel videre frem", end det til deres Tid var kommen. Og Luther vidste dog ikke af, at „das Lied von den Niebelungen" existerede; saa lidt som Goethe havde giort sine Studier

i Ulfilas eller Ottfried for at skrive Faust, Iphigenia, eller „Wilhelm Meisters Wanderjahre."

19. Der er et væsentligt Punkt i Betragtningen af Sprogudviklingen og af Sprogtilstanden i et skriftdannet Tungemaal, som man undertiden glider for let hen over, eller ikke altid seer fra Virkelighedens Standpunkt. Det er Forholdet imellem det levende, det virkelige Sprog, og Oldsproget eller Stammesproget — hvor et saadant tydeligt kan paavises og umiddelbart er til (saaledes som Tilfældet er med Engelsk og Angelsaxisk, med Dansk og Islandsk.) Man siger f. Ex. i saa Henseende: „Var der ingen Oprindelighed til i Sproget, intet gammelt Sprog, og ingen Tidsudvikling deraf, saa manglede vi Stof til at tænke over Sprogudviklingen, saa kunde vi ikke skabe noget ideelt, hvorved Almuens platte og tildeels forvirrede Tale ophøies til Harmonie og Skiønhed, til et Tungemaal for dybsindige og fiintfølende Mennesker." [34]) — Foruden at der i denne Sætning er noget af logisk Ubestemthed og Uklarhed i Udtrykket, at „skabe det Ideelle", hvorved Almue-Dialecten skal ophøies og forædles: saa forrykkes ogsaa Synspunkterne for Sproghistorie, Sprogvidenskab og en tilværende, dannet Sprogbrug.

Sproghistorien skaber intet „Ideelt"; den fortæller og fremstiller ligefrem Sprogenes Skiebne og Forandringer, saa godt dette efter de Kilder, som haves, lader sig giøre. Dens Anvendelse i saadanne individuelle Tilfælde af Sprogkritiken, hvor det f. Ex gielder om at opklare enkelte Ords Oprindelse, for at bestemme deres primitive Betydning i Forhold til flere sildigere, at bevise det urigtige, sprogstridige og meningsløse i Brugen eller Skrivemaaden af et Ord o. s. v. er ligesaa uundværlig, som den her er paa sit rette

[34]) Annaler for nord. Oldkyndigh. anf. St. S. 59. 60.

Sted.[35]) Sprogvidenskaben trænger ind i Sprogorganismen, og anvender den etymologisk-kritiske Forskning til at undersøge og bestemme denne Organismes Væsen og Oprindelse, tilveiebringe en sammenlignende Sprog-Physiologie, m. m. Men denne Videnskab, der i sit Stof er empirisk, er i sin Udøvelse kritisk, bygget paa den almindelige Sproglære, og har Sprogudviklingens Historie ligesom til Hielpevidenskab. Sprogvidenskaben kan heller ikke siges at „skabe det Ideelle"; den anvender en høiere Forskning og Analyse paa Sprogbygningen, paa Orddannelsen, Sætningsdannelsen og det øvrige organiske System i Sproget. Den skaber ikke — saa lidt som den sammenlignende Anatom skaber, i det han trænger ind i og blotter det dyriske eller vegetative Livs dybeste og mest skiulte Organisme. Han opbygger og udvider sin Videnskab om Livets Kræfter og Yttringer, om de Love hvorefter Naturen skaber

I Sprogets Verden er det Sprogbrugen, der skaber og danner efter Love, hvilke den med historisk Nødvendighed følger, uden at den i Anvendelsens Øieblik er sig dem bevidst — efter Vedtægter, som i Aarhundreders Løb ere Forandringer underkastede; men som modtage disse Forandringer umærkeligt, og ligeledes med en Nødvendighed, der ligger i Historiens Gang. Man seer i dem det udviklende Princip, den dannende Kraft, der i de forskiellige Sprog synes at gaae frem efter temmelig eensartede Betingelser, skiøndt det for en

[35]) Det var høilig at ønske, at vore Sproglærde i denne Retning vilde anvende noget mindre paa Theorier, paa Systematik, eller paa at omdanne Skriftsproget ved orthographiske Nyheder og Singulariteter; og derimod mere paa den specielle og practiske Spogkritik, hvortil enhver Tid kan trænge — og som desuden netop i denne historiske Kundskab, og i den kritiske Sands og Øvelse, har sin fortrinlige Berettigelse. Men som overhovedet Kritiken er den svageste Side i vor nærværende Literatur — hvis den overhovedet der endnu har nogen —: saaledes er dansk Sprogkritik, anvendt paa det nærværende saa godt som reent gaaet af Brug.

stor Deel er de udvortes Vilkaars Beskaffenhed og Omstændigheder, der medføre Sprogenes Skiebne.[36]) Men, af hvilken Art denne Skiebne og hine Betingelser endog ere — aldrig har man endnu seet et Sprog skride tilbage i Tiden, iføre sig en opgivet, forældet Skikkelse, eller søge en forynget Kraft i uddøde Kilder. — Dette maa man dog forstaae i sin rette Mening, hvis man ikke fortsætlig vil tillægge Forfatteren, hvad der aldrig kom i hans Tanker. Enhver, der besidder nogen historisk Sprogkundskab, veed ogsaa meget vel, hvilken Beskaffenhed det har med et Sprogs bortdøde Kilder; og den, som besidder Sprogtakt og stilistisk Evne, veed ikke mindre, hvor Livsgrændsen er i et Sprogs Alderdomslevninger, og hvilket Stof, der, overgivet til Sprogets Historie og Oldgrandskning, ligger paa hiin Side af denne Grændse. Det er utvivlsomt, at der findes meget dansk Ordstof i vort Sprogs forældede Skriftbrug, noget endog i vor Almues Dialecter, og i det islandske Sprog, der endnu hos os kan forynges baade i Digtersproget og i Prosastilen. Men enhver saadan Berigelse lader sig ikke med Magt, eller efter Befaling af islandske Sproglærde, paatvinge den danske Stiil og det 19de Aarhundredes dannede Brug Man maa ved slige

[36]) „Auch die Entwickelung der Sprache wird, so scheint es, gleich der des „Menschen, durch Schicksal, vielmehr als Anlagen, bestimmt. Ein „vielfacher Gebrauch derselben in allen Beziehungen des Lebens „verleiht ihr, dem höher geschätzten, weil besser benutzten Eigenthume „ihrer Besitzer, ein gesichertes Daseyn, und in einem früher entwi„ckelten Sprachgebrauche eine minder veränderliche Regel des „Ausdruckes." Forf. af Bogen: „Über die Sprache„. S. 191. Dette er en af de tydelige, almindelige Sandheder i alle dyrkede Sprogs Historie: jo mere de dyrkes, jo større Consistents og Fasthed opnaae de; og jo mere et Sprog „bruges i alle Livets Forhold„, jo mere levende, kan man sige, bliver det; jo mere giennemtrænger det Folkets Bevidsthed, og fæster sig i denne; med andre Ord: jo mere varig nationalt bliver det.

Leiligheder altid erindre sig, at det er Digteren, Taleren, Stilisten og det forædlede Omgangssprog, hvorfra denne Dannelse udgaaer; eller med andre Ord: at der gives en Sprogkonst, der, som enhver anden Konst, har sin Idealitet, sine Skionhedslove, sin Erkiendelse af Smagens finere Tact og Provesteen. Det hielper ikke, man siger os: dette eller hiint Ord er „ægte Sprogmalm, fremdraget lige ud af Folkets Skiod, fra de bedste Gruber, som Fædrene have befaret.“ Naar vor Slægt ikke vil kiendes ved saadanne Ord, fordi det fremfor Alt — vil forstaae Sproget hos enhver dansk Forfatter som tiltaler det, naar vore Talere, Digtere og Stilister derfor ikke bruge dem: da maa man ikke strax udbryde i Forbittrelsens Ord mod Folket eller Stilisten, der ikke kunne bruge en Sprogmalm, som ikke mere lader sig smelte: „Hvilken vanartet, fordærvet Slægt! Hvilket Folk, sløvt for Alt hvad det har i sig selv, og en Vold for alle fremmede Luner!“ [37]) Denne Slægt, som tiltales saa haardt og haanligt, veed jo dog, at disse „Fædres“ Sprog, som den dadles for ei at ville benytte, maa den først lære, inden den kan forstaae det, eller maa læse det i Oversættelser, som et halvt fremmedt; den veed, at det er, om ingen poetisk, dog en historisk Licents, at kalde Islænderne de nærværende Danskes Fædre; den veed, at dens nærværende Tungemaal er et selvstændigt, skriftdannet, i sin egen Literatursphære uafhængigt Sprog, der altid vil føle sig hendraget til sit ældgamle Frændskab, altid høre en bekiendt Fortidsrøst i Nordens Stammesprog, og beslægtede Stemmer i de tvende Broderfolks Tale; men denne Slægt veed ogsaa, hvad den selv har fremvirket, og hvad den eier som Arv fra sine egne, nærmere Forfædre. Den veed, paa hvilket Trin den staaer i Udvikling og Sprogdannelse; den lader sig ligesaa lidt berøve dennes sildigste Frugter

[37]) Fortællinger om Islændernes Færd, udgivne af det Nord. Oldskriftselskab, IV. p. 330.

i Literaturen og i den levende Tale, som den vender sig bort fra tidligere dansk Sprogcultur; den forsmaaer ligesaa lidt det 16de og 17de Aarhundredes Udbytte for denne, som den føler sig fremmed for Holberg eller Sneedorff, eller som den har glemt Mallings og Rahbeks Dansk.

20. Den har ikke glemt det, under sin Sprogudvikling i det 19de Aarhundrede. Vel har denne været hurtig, gjærende, indvortes bevæget og stundom forvirret ved reent modsatte Meningers og Grundsætningers Sammenstød; udvortes paavirket af fremmede Indflydelser fra meer end een Side. Men giennemløbe vi den i syrgetyve Aar tilbagelagte Vei — betragte vi de varende Mindesmærker, som Sproget i denne sin Gang har efterladt — da behøver den Slægt, hvis Liv har udfyldt dette Tidsrum, ikke at rødme i Erindringen; den har i sin Sprogkiærne hverken været „vanartet" eller „fordærvet"; thi hvor er Sprogets Kiærne, uden i dets virkelige Literatur, i den, som ikke hører Døgnet og Dagen til, saa lidt som den forgængelige Mode eller det skiødesløse Fabrikskriveri; men hvis Vært, eller hvis Aftagelse og Affældighed, kun bliver kiendelig, naar vi standse ved Slutningen af en Aarrække? — Eller hvor er denne Kiærne uden i Ordet som høres og kan høres af den i Aanden og i Talen begavede Mund, der sætter Priis paa at bruge Sproget i dets Reenhed, ligesom i dets Evne, Fylde og Skiønhed? — Vil man sige os, at denne Kilde er fordærvet, og Sproget hos os gaaet tilbage eller „vanartet", fordi giennem en Række af Aarhundreder den tydske Indflydelse paa vor Sprogudvikling har været stærkere, end den islandske: da røbede man derved ikkun Mangel paa Dømmekraft, eller paa kritisk Sprogphilosophie; man røbede enten Uvidenhed, eller den eensidige Partiskhed, der kun vil fremdrage og dvæle ved Negationen, eller den negative Mangel, uden at erkiende og agte det Tilværendes Realitet og

Ret. Naar man siger, og med Grund, at Sproget blev opfyldt med latinske og franske Ord, som kun fik danst Endelse og Bøining, i det 17de og 18de Aarhundrede, og at det derimod blev indpodet mere tydske Stof, end ønskeligt var, i Slutningen af det 18de og Begyndelsen af det 19de Aarhundrede — vil man da dermed ogsaa negte, at Holberg, Rahbek, Baggesen, Mynster o. s. v. have skrevet Dansk, der vil overleve baade Purismens og Skandinavismens Moder og Særheder? — Naar man ophøier en af Nordens ypperste Digtere, som Skaber af „et poetisk Sprog, der aldrig før havde været til i Norden„: da er denne sproghistoriske Sætning ganske rigtig. Men det er ligesaa eensidigt, som uhistorisk, naar det tillige siges: „Der hvor denne Digter har været heldig, har han ogsaa stedse indført den utallige Mængde gamle Ord, som han optog, og som nu ere saa almindelige, at ingen vil tage i Betænkning at bruge dem, i den Skikkelse, som stemmer overeen med det nuværende Skriftsprog“ — Hvor besynderlig seer denne Paastand ud, naar den holdes ved Siden af Sprogets og Poesiens historiske Sandhed! — Det er meget langt fra, at en Mængde af optagne og overførte gamle Ord „stedse“ og overalt vise sig hos Oehlenschlæger. Denne Digter har havt formeget Genie, til at gaae i det Forældedes Ledebaand. Et tidligt Aandsslægtskab førte ham, da Bevidstheden derom vaagnede, midt ind og dybt ind i Nordens Oldtid med dens vidunderlige, staalhaarde, iisglimrende Romantik; men det samme Genie, der lærte ham at oversætte denne Romantik i dansk Poesie, lærte ham ogsaa at bruge sit danske Modersmaal i dets eiendommelige Tone, og i den rigeste Fylde af indfødt Kraft og Skiønhed, der, hvor intet Sted var for „gamle Ord“ af en islandsk Sprogkilde. Man finder knap det mindste Spor til saadant i St. Hans Aftens Spil, Aladdin, og flere af Digterens tidligere og meest geniale Frembringelser.

Skulde vi behøve tillige at nævne andre nyere T
paa egne Sprogbaner have givet det danske Tunger
ukiendt Dannelse, Reenhed og Adel — og hos hvi
Aand eller Form røber nogen islandsk eller engan
dansk Skole?

Poesien, saa lidt som Sproget, retter sig ikke
Manie; og Islandomanien eller Svecomanien kan
saa godt som Gallomanien Det bliver desuden t
for den, som giennem det Nærværende eller det n
gangne kan modtage nogen Ahnelse om hvad den u
tid lover — at vort Modersmaal vel for det første
en Tømme paa den baade skiedesløse og alt for villi
pige Overgang til Tydskhed i Sprogformens Chai
baade Aarhundreders historiske Forhold, og Slægt
blot i Sprogstammen, men i Culturen, gio
naturlig, men tillige alt for beqvem for den Magelig
det danske Sprog dog enten vil gaae tilbage i en foræl
sphære, eller lade sig indsmelte og omsmelte i en sk
Det danske Sprog, hvis organiske Udviklingskraft endnu
og ungdommelig, har en langt anden og videre M
i Talens Dannelse og i Digtningens Konst: den eu
Hvor yderst svag og ubetydelig har ikke hidtil Indflyde
som de rige og herlige sydeuropæiske Sprog, det sp
vençalske, italienske, have kunnet opnaae paa vor Lite
Eller, for at vende os til en anden Side, til vore
Sprogfrænder udenfor Norden: hvor fattig og inds
danske Digteres, Historikeres, og andre Stilisters ell
Kundskab til, eller Fortrolighed med den uudtømmelig
Literatur, og hvor liden Indvirkning har i det Hele de
rigdomme, dens ypperlige Skatte i Prosa og Po
kunnet udøve paa vort Modersmaal?

Imidlertid — hvad vil det sige, naar vi dr

den Fremtid, der kan hæve dette vort Folks hellige Eiendom, dets Selvstændigheds sidste Værn, til rigere Kraft og høiere Adel og Skiønhed? — Dommen er jo fældet over dets Tilværelse: „Det danske Sprog skrider frem imod sin Undergang, sin Opløsning“[38]) Dets Grændser ere blevne snevrere, alt siden Unionstiden i Norden; den Tid „udstedte man Forordninger[39]) i Stockholm paa Dansk;“ nu er det „drevet bort fra Skaane, og det svenske Sprog har udbredt sig til Øresund“ — og „det var eet Vendepunkt.“ — Ogsaa i Norge er det uddrevet. „Norges Adskillelse fra Danmark maatte nødvendig medføre Udviklingen af et særeget norsk Skriftsprog; og det viser sig ogsaa allerede nu efter saa kort Tids Forløb.“[40]) Men — om det ikke allerede

---

38) „Historiske Fortallinger,“ o. s. v. IV. S. 332.

39) Et svagt Beviis paa det danske Sprogs Udbredelse! — Man udstedte ogsaa engang Forordninger i Holsten paa Dansk, ved Siden af den tydske Text; men hverken før eller efter den Tid, har Sproget i Holsten nogensinde været dansk.

40) „De Læsere“ — siges os — „som nære nogen Tvivl derom, henvise vi til de nyere norske Skrifter; f. Ex. til Aals Oversættelse af Snorre, en almindelig norsk Folkebog.“ (Annaler f. Oldkyndigh. l. c. p. 108.) Herefter anføres omtrent 60 norske Almuesord, med Stederne, hvor de forekomme, paa de første 60—70 Sider af denne Oversættelse. Dette kan man kalde en ordentlig petitio argumenti. Vi henvises til „de nyere norske Skrifter;“ og Beviset for Tvivlere gives af Aals Snorre Sturlesen, hvor det i Indledn. S. X. siges os: at Oversætteren netop ved dette Arbeide fandt Anledning til, som Normand, at benytte endeel, med det Islandske beslægtede gamle Ord, der endnu leve i den norske Almues Talesprog. Og dog har han „ikke uden Frygtsomhed givet efter for denne Lyst til at blande Sprogets gamle og nye Elementer; da han indseer, hvor let det paa denne Vei var, at bortfjerne sig fra det Passende, Forstaaelige og Tækkelige.“ Ikke desmindre vil man (l. c. p. 109, Anm.) giøre det uvist, om Aal i sin Overs. af Snorre „maaskee“ kunde tænkes med Flid at have nærmet sig det gamle Sprog; og henviser os baade til „samme Forfatters, og til Andres, om nyere Emner handlende Skrifter.“ — Intet er lettere, end en saadan Henviisning; men i Stedet for denne, ønskede vi meddeelt

var der. saa maatte det komme. „Inden et halvt Aa
drede vil Erfaring tilfulde have godtgjort: det norske S
sprog vil uddanne sig af norske Elementer, og vil da fil
fra det, som vi nu kalde danskt.“ „Hensigten er inge
at udtale nogen Dadel over denne Vending; det nytte
at dadle de naturlige Ting. Ingen kan fortænk
get Folk i, at det elsker sit Sprog, og søger a
vikle det efter sin Eiendommelighed.“ — Tvert
denne Udvikling er netop til det Heles Tarv. Det
Sprog, „der i næsten (over) 400 Aar har været stumt,
nu igjen komme til Orde; dets herlige Elementer til et
Tungemaal bør komme for Lyset, og „forsøge (ja fo
hvorvidt de kunne gjøre sig gjeldende.“ — Men om de
kunne det, og uagtet „det norske Sprog vil skille sig f
danske, hvorom det (Sproget) har givet en fri og aabe
klæring“, (?) saa maa dog et eget norsk Sprog ikke dann
det skal kun bidrage til „Udviklingen af et almindeligt
Skriftsprog, som er og bør være Nordens almindelige S
(Formaal eller Tungemaal?) Ikke desmindre har
dog allerede en egen, nylig begyndt Literatur, der staae
overfor den Svenske,“ og „seer maaskee endog udæskend
denne.“ Men „med Tiden ville de naturligviis forenes:
som Castiliansk og Catalonisk forenede sig i Spansk, Sp
(?) Norden og Sønden for Loire forenede sig i Fransk,“ [41]

---

[40] ligesaa norske Ord og Talemaader, samlede af 60 Sider i
„Erindringer,“ eller i noget af denne sprogdannede Forfatters
„om nyere Emner handlende Skrifter.“ — Man vil endo
dem forgjeves hos Norges geniale Lyriker, hvis danske Sprog
classisk Reenhed. Endog i hans nationale Romancer ere fo
eller ukjendte Ord knap at opdage. Ja, hvad der vel er endnu
i H. Wergelands „udvalgte Digte“ (1846) vil man kunne
alle muelige andre poetiske Friheder og Særheder — kun ingen
Ord, eller saa faa, at de, som hos Welhaven, forsvinde.

[41]) Hvorfor da ikke ogsaa profetisk: „Ligesom Spansk og

Bemeldte Erklæring fra det norske Sprog om Adskillelsen fra det danske skal være det andet Vendepunkt imod det sidstes Undergang. — Det tredie er, at „Sproggrændsen mod Syden er opgivet; Landet ligger aabent; hvor Grændsen (imellem Tydsk og Dansk) vil blive, kan ingen sige; men det tydske Sprog rykker opad. „Det danske Sprog, overladt til sig selv, kan ikke holde sig i Jylland og nogle hosliggende smaa Øer, naar det har et Continents mægtige Tungemaal foran sig." o. s. v. I Kamp med dette, „hvis Vink det allerede har lært at lystre, maa det gaae under."

21. Det er en mørk, en ond Spaadom; men denne Vola er mere poetisk, end historisk. Vi ville bede hende see sig noget om i Sproghistorien og dens virkelige Forhold; da tør vi haabe, hun faaer mere Mod. Allerede det ældste europæiske Sprog, som havde en Literatur, der endnu staaer for os som et evigt Mønster, modsiger hende. Det græske Sprog havde paa Lille-Asiens Kyst et uhyre Continent, det persiske Monarkie, og Orientens Sprogmagt, foran sig; det gik dog ikke under; men netop fra denne Kyst og dens smaa græske Plantesteder udgik det evige homeriske Nationalepos, og den joniske Sprogart blev den, hvori Muserne lærte Herodot at skrive sin udødelige Historie. Bortdøde ere de tidligere græske Heltesange og Aarbøger; men Sprogets Konstværker have overlevet alle Sprogomvæltninger, og Tidens Magt i to Aartusinder. Vi leve i andre Forhold. Guttenbergs Konst vil redde de nordiske Sprogs ældste Mindesmærker, Islands mythiske Sange og Sagaskat, for den sildigste Fremtid; men ved den ville ogsaa vore danske homeriske Sange bevares for denne Fremtid;

giskt ville smelte sammen til et tredie, et Neutralsprog?" — Dette kunde dog give et Slags Beviis, og der var en virkelig Analogie; dersom en Spaadom af denne Art havde Lovskraft for to Nationer. De ovenanførte Beviser, som ere hentede fra Middelalderforhold, gjelde jo i de nittende Aarhundrede ikke mere i Norden, end den romerske Ret.

og „Nordens Guder," og „Helges Qvad," og „Balder hiin Gode" ville staae som mægtige Piller, og, med mange andre og nyere, støtte vort Modersmaals Sprogbygning mod de frygtede Indbrud fra Syden. Et Sprog lever ikke i Ord allene; mindre endnu hænger dets Liv i visse Bogstavtegns Brug, eller beroer paa en eller anden med Magtsprog og Smaaheds-aand fremtrædende Skrivesærhed. Det er ikke Bogstaver allene, der gior et Skriftsprog; det er ikke vilkaarlige Bud, der gior Skrivebrugen; det er ikke i den begravede Oldtids Sarkophager, det er i den unge og ungdomsfriske Tale og Skrift, at Tungemaalet lever. Vort Sprog har et saadant Liv, og det er i de hinanden afløsende Slægter — ikke i de bortdødes bevarede Mumier og Reliquier, at Sprogstammen skal gienføde sig. Kan man udslette vor Literatur — kan man tilintetgiøre dens Konstværker, kan man begrave den danske Prosa's Classikere, kan man standse vort Tungemaal i dets levende Yttring og Fremgang i Sprogfylde og Forædling: — da kan man sige: dette Sprog maa gaae under! — Og da har man med det samme forkyndt en Dødsdom over Danmarks Folk og Rige. — Men vi kiende, Gud skee Tak, endnu ikke den skiælvende Rædsel for en saadan Undergang. Vi vide, at det græske Sprog ikke allene modstod Orientens og Persernes Magt, som maatte bukke under for Grækenland; men at det modstod endog Grækernes Overvinder, den romerske Colos — en mere frygtelig Magt, end Tydskheden, hvilken man nu allene vil fremstille som vor Dødsfiende. Hvad er den dog, fra Sprogets Side, meer end en stor og riig Naboflod, hvoraf vi have øft — engang vel alt for rigeligt; men uden at den derfor har kunnet oversvømme eller bortskylle os?

Naar man nu skiælver for at dette vil skee, og allerede troer at see Floden giennembryde enhver Dæmning for vort Sprogs Eiendom og Egenhed: da seer man vel ogsaa i Sprogets

Fortydskning mere hvad man vil see, end hvad der virkelig er. Man siger: „nu netop er Faren forhaanden; tilforn var den mindre, eller gaves slet ikke“.[42] Vi sige tvertimod: netop nu er Faren mindst, thi vi kiende den; vi indsee og vide, hvorfra den kommer, og hvor dens Virkning er størst og skadeligst. Germanismens dybere Indtrængen i vor nærværende Sprogbrug er hos omhyggelige, sprogdannede Forfattere neppe mere muelig. Det bedste og kraftigste Middel imod Fortydskning ligger heller ikke i det islandske Sprogstudium; men i en udvidet og alvorlig Dyrkning af de romaniske Sprog, og af den os saa nær liggende engelske Literaturs Sprogskatte. I øvrigt er, trods al Tydskhed, den danske Grammatik og Sprogorganisme overhovedet, siden vort Modersmaals Skriftdannelse fandt Sted, ligesaa lidt forandrede ved det tydske,

---

[42]) Den var enten aldrig, eller den var, ligesaafuldt som nu, i vor Literaturs første Dannelsestid. Vore Modstandere tilstaae det selv („Ja, fra Reformationstiden, indtil nu, har vort Sprog været udsat for Fare.“ Ann. f. nord. Oldkynd. l. c. p. 103;) men modsige sig selv et Dieblik efter: „Forhen var der altsaa i Grunden ingen Fare — nu derimod er der Fare; thi Bevidstheden er vaagnet paa begge Sider.“ sammest. p. 104).— Sprogblandingen imellem saxiske og nordiske Sprogelementer er saa gammel, som det danske Tungemaal. Enhver, som kiender det mindste til dettes Historie, veed jo, hvor nær vor danske Tale i en meget stor Deel af sit Ordstof ligger det engelske og det nedertydske Sprog. En utallig Mængde hollandske og platttydske Ord ere tillige danske. Dog siges der: „Det eneste Sprog, som (i det 13de og 14de Aarh.) kunde true Modersmaalet..... var det plattydske; men dette var selv et for plat, udannet, slovt og stygt og i Dialecter opløst Tungemaal, til at der fra det kunde være nogen Fare for Haanden.“ (Annaler l. c. p. 103.) Hvad maa Sproghistorien sige til slige Sætninger? Og hvad ville — om ikke høitydske — saa i det mindste nederlandske Sprogkiendere og Literatorer, sige til en saadan Dom over et Sprog, der maa lade sig mishandle endog af dem, som daglig anvende dets Stof? — Det er artigt at see det Høitydskes bittre Fiende, naar det gielder Plattydsk, at være enig med denne vor nærmeste germaniske Sprogfrændes høitydske Vagtalere.

som ved noget andet Sprogs Indflydelse. Herom, og om Sprogenes forskiellige Bygning, ere vi jo oftere underviste, af *Rask*, af *Petersen*, og nylig ved den forhen anførte Forfatter af Artikelen i et Dagblad, „om Forholdet imellem Dansk og Nabosprogene.“ Vi have hverken antaget Bøiningsprinciper eller Endelser, ja heller ingen Forstavelser, efter det det Tydske, efterat nogle af de sidste havde fundet Indgang hos os allerede i det 15de og 16de Aarhundrede. Deres Antal i Ord med Forstavelsen Be er tiltaget betydeligt i det 18de og 19de Aarhundrede; men der er indtraadt en Standsning; mange tydskagtige Ord ere fordrevne og forsvinde af Brugen; og i vore Dage taaler et danskt Øre neppe Forstaaelsen Ge i de faa Ord, hvori den havde indtrængt sig. Vor Tids Germanismer ere mere *stilistiske*, eller bestaae i tydske Sprogvendinger, Talemaader, oversatte Ord, som man ligefrem tillader sig at benytte. Herimod vil den bedste Modvægt netop være at finde, naar vore Digtere og Stilister vende sig til den modsatte Side, og beflitte sig paa et alvorligt Studium af de *romaniske* Sprog og disses Literaturer. Det er netop den *fremmede* Sprogorganisme, som her bliver os mindre farlig, de rigere Skatte, som kunne blive os mere befrugtende og gavnlige [41]).

En stor Deel af hine germaniske Elementer er imidlertid intet nyt; en ikke mindre Deel af det *Nyere* har længe til den Grad været fælles Eiendom for begge Sprog, at det ikke kan undværes; meget

[41]) Vi kunne derfor ikke andet, end ansee den Hovedforandring, Sprogundervüsningen i vore lærde Skoler skal undergaae, ved at sætte den tydske Sproglære, endog i dens *Syntax*, *Stillære* og *Stilens practiske Øvelse*, ved Siden af den *danske*, som Stof for den første grammatiske Underviisning, eller som Grundvold for almindelig Sprogkundskab hos Disciplene, for *betænkelig* og *farlig* for almindelig *danskt Sprogcultur* og *Sprogreenhed*. Underligt er det, at ingen af vore Ivrere for Modersmaalets »Skandinavisering« har hævet sin Røst imod dette Slags methodiske Fortydskning af den tilkommende Generations Sprogsands og Sprogtane.

af det Nyeste, for det danske sprogdannede Øre utaalelige, tilhører langt fra ikke saameget almindelig Sprogbrug, som det tilhører enkelte Skribenters Ligegyldighed mod Sprogreenhed, Hovedstadens Skiødesløshed og Sprogforvirring, og en dansk Sprogunderviisning, der mere bygges paa en konstlet Formlære, eller paa en eller anden neologisk, falsk eller udansk Orthographie, end paa practisk Sprogdannelse og Fortrolighed med den danske Sprogbrug — som de allerfleste Lærere i Modersmaalet ere langt fra selv at eie. Det hører jo med til de nærværende Tiders Aand, at ogsaa Begrebet om Sprogfrihed er nær ved at falde sammen med Lovløsheds Begreb. — Man kan finde de stærkeste Declamatorer imod Sprogets Fortydskning, og for dets Overgang til et skandinavisk Neutralsprog, blandt dem, der selv drive den skrankeløse Frihed i at overtræde Sprogbrugs og Skrivebrugs Vedtægter videst; og hvad er Germanismen i Sproget andet end Overtrædelse af den danske Sprogbrug? — Men, hvor skulle vi vel søge dennes videnskabelige Hævd og Værn, naar enddog en af Nordens lærdeste Sprogforskere i det gamle Tungemaal foreslaaer at opoffre denne vor Sprogbrug og Skrivebrug, i en Deel af dens organiske Former, for at kunne forberede Sammensmeltningen af Nordens to Sprogarter og Skriftsprog?

22. Vi komme her tilsidst til at omtale det Middel, man i den nyeste Tid atter har opfattet og fremstillet som det eneste at gribe til, dersom det danske Sprog vil undgaae den visse Død, der ellers maa blive Enden paa den tærende Svindsot, hvoraf det lider. Det er et heroisk, radicalt Middel, nemlig Sprogets Opløsning. Det maa lidt efter lidt opoffre sig selv, for ikke at blive et Offer for de ufødte Tider. Døden selv, mener man, er et mindre Onde, end Frygten for at døe. — Hvordan er da vort Sprogs, vor Nationalliteraturs nærværende Stilling? Have begge allerede naaet, ikke allene deres

alexandrinske, men deres byzantinske Periode? Er Marv og Blod fortæret, ere Aand og Levekraft udslukte i et levende Tungemaal, hvis Skriftsprog, i sin vedvarende Udvikling, for et halvt Aarhundrede siden endnu stod paa Overgangen fra Ungdom til den første Manddomsalder? — Hvad betyder altsaa den høie Agtelse, man vil lægge til Skue for den danske Anders Vedel og Thomas Kingo, for Ludvig Holberg og Adam Ohlenschlæger? — Hvad betyder det, at Holberg endnu staaer levende, original og sprogfortrolig med os i 130 Aar? — at Sneedorfs, Schyttes, Bastholms, Rahbeks, Baggesens, Mynsters, Heibergs og Fleres Navne, allerede i et Tidsrum af neppe to Generationer, have vundet en classisk, eller en vægtig og varig Betydning, ved Skrifter, som grundede og dannede en nyere dansk Prosa? — Hvad betyder det, at denne tilligemed Digtersproget Aar for Aar maa vinde i Fylde og Styrke ved en ny Tvillingstamme, der i frodig Vært, under nye historiske Forhold, skyder i Veiret i Norges Literatur? — Er Sprogets poetiske Livsvæld allerede i een Menneskealder udtørret, eller siden den Tid, da Oehlenschlæger „tog dets gamle Stof, som han ved sin Aand vidste at give Liv, og at forynge;" saaledes at der ved og efter ham „udviklede sig, ogsaa i andre Sphærer, et poetisk Sprog, der aldrig før havde været til i Danmark?"[14]) — Er det Symptom paa Livsfare for vort Modersmaal, paa en nær forestaaende Undergang ved at drukne i Tydskhed, at man netop i de seneste Aar begynder at studere det danske Sprog i England og Tydskland, at danske Digterværker oversættes paa Engelsk og Fransk, at man ved et tydsk Universitet holder Forelæsninger over Holbergske Sprogværker, og at en af dette Lands fortrinligste Literaturkiendere sætter den Holbergske Comedie i sit sande Forhold til det 18de Aarhundredes

---

[14]) Annaler for nordisk Oldkyndighed. 1844—45. S. 66.

Dramatik? — Eller — hvad der er endnu bedre og siger mere — er det et Dødstegn for Sproget, at vore geniale Digtere endelig forsmaae at ville skrive i og for en fremmed Literatur, ved Siden af den egne? — Endelig hvad betyder det, at i vor Alder det danske Tungemaal har gienvundet sin fulde Værdighed i Staten og i det offentlige Liv — at det, som for 200 Aar siden, hersker ved den danske Konges Hof, er lagt til Grund for Ungdommens Sprogunderviisning, (neppe dog i Eet og Alt paa den rigtige Maade) og er sat øverst iblandt Prøverne paa Modenhed til at indtræde blandt academiske Borgeres Tal?

Vi vilde endnu til alle disse Spørgsmaal lægge eet: Har heller ikke dette Værd og Betydning for det danske Sprogs selvstændige Livskraft og Varighed, at det i en kort Række Aar, med en Hurtighed og Modenhed, der overrasker og forundrer den Fremmede, har banet sig en Vei til de politiske Forhandlingers Sphære, til Stændersalen og den offentlige Tribune, som vel endnu ikke overalt er den lige og rette Vei, men dog altid aabenbarer en mærkværdig Dannelseskraft og Udviklingsevne? — Vi vilde tilføie dette Spørgsmaal, ja endnu en heel Deel flere, dersom vi troede, at Svaret paa de foregaaende vilde naae til det sidste. Men man vil ei besvare, hvad man troer forud at have giendrevet. Vi ville da, i Stedet for at spilde Plads og Tid paa at spørge mere, endnu et Øieblik betragte Giendrivelsen, eller Beviserne for vort Sprogs forestaaende Undergang, og det foreslaaede Redningsmiddel.

Beviserne ere deels sproghistoriske, deels prophetiske; af de første ere nogle allerede ovenfor fremstillede i deres Svaghed, Modsigelser og Grundløshed. Hertil kunne endnu følgende Bemærkninger og videre Udviklinger slutte sig; men de ville langt fra ikke udtømme Gienstanden. Mængden af uhistoriske og ukritiske Forudsætninger og Paastande, som man

i denne Sag vil, at vi skulle lade gielde for Beviser, e
stor. Vi holde os derfor til to Hovedpunkter: 1)
Sprog ikke mere eier Betingelsen for en selvstændi
da det „allerede er halv fortydsket“, og i
sig, at indfødte Forfattere, „der allerede nu sætte
være ligesaa meget tydske Forfattere, som dans
offre deres Liv og hengive deres Daad til et Fol
de liden eller ingen Paaskiønnelse kunne vente.“
Forfattere ere selv ikke andet end Sprogfordærvere,
det Tungemaal, hvori de skrive, og have bragt d
teratur i et saadant Forfald, at der ingen anden
at haabe, end at denne Literaturs sidste, ynkelige
Tidens uimodstaaelige Magt maa være sin Ende
med Sprogforvandlingen og Overgangen til et n
Norden fælles Skriftsprog, en bedre vil afløse den

Dersom en saadan Skildring af vort Spr
Literaturs nærværende Tilstand var meer end V
en sygelig Overspænding i Phantasien, et Phantom
ved eensidig Hylding af Oldtidens Sprog- og S
ved en derved fremkaldt subjectiv Medbydelighed
Sprogdannelse, der har fulgt vor Literaturs Ud
maatte vi jo give den Mening aldeles Ret, at
Sprogfordærvelse, en saadan Fornedring og Usselh
turen, maatte føre det danske Sprog, og med det

45) „At den sidste Periode i vor Literatur, der m
Sprogbehandling og Kritik i Almindelighed overfla
sig i alle mulige Retninger, nu nærmer sig sin E
jeg vel ikke at bemærke. Dens Charakteristik er et uend
om Alt, uden grundig Indsigt i noget. Man har Va
at begribe hvad det maa have været for en
kunde leve saa vel tilfreds i dette Vandskyl.
denne Slægt pukker vel endnu paa, at den og dens S
gængelige; Men det er et afmægtigt Skrig; Tiden h
det den.“ Annaler for Nord. Oldkynd. l. c. p. 144.

selv, til sin Opløsning. Men, der gives seende Blindhed, som det hverken behøves eller nytter at ville helbrede — der gives Fordom og Censidighed, som man maa overlade til sine egne Illusioner. Naar disse ere til den Grad indbildte, at de ikke skuffe nogen anden, end den, som føler sig tilfredsstillet ved at pleie dem: da er det i Almindelighed nok, at fremstille dem, for at lægge deres Ugrund og Blendværk for Dagens og Sandhedens Lys. Enhver til den Grad phantastisk Overdrivelse medfører sin egen Giendrivelse. Heller ikke vil her være Tale om, at charakterisere en saadan Paastand som fornærmelig eller krænkende for Nationen, i hvis eget Sprog, den udtales; thi de Forfattere, der selv betiene sig af en Sprogform, hvilken de skildre som vanslægtet, fordærvet, „halv fortydsket" — de Forfattere, der selv tilhøre en Literatur, der i deres Oine er saa ussel, saa dybt fornedret, høre jo ogsaa til den Slægt, der „har levet saa tilfreds i dette Vandskyl." De have deeltaget i dens Cultur; de skrive i dens Sprog — de have endnu ikke bragt det derhen, enten at bruge det islandske, eller svenske, eller et nyt skandinavisk Maal, i Stedet for det saa bittert haanede danske. De skrive dette vel undertiden med noget forskiellige Tegn, med en anden Bogstavskrift; men dette er for den Enkelte en uskyldig Benyttelse af Skrivefriheden, hvorpaa ethvert Land fra Tid til anden har sine Exempler. Angribe og nedsætte de altsaa nok saa stærkt det Sprog og den Literatur, i hvis Tilværelse, i hvis Liv deres eget dagligen bevæge sig: saa beviise de tillige ogsaa derved middelbart, at de ei kunne mene det saa ilde, som Ordene lyde. De ere dog endnu langt fra — om de endog undertiden (som vi ovenfor have seet) drive Friheden noget vidt — at høre til den Classe af Forfattere, der, som en Henrik Heine og hans Aandsfæller, bruge deres Modersmaal med alle dets Kræfter til at fornedre, vanære og bespotte deres eget Fædreland.

Sprog skal, for at u
.sig selv i sit orga
Stof og Form til et
navisk Neutralsprog, sk
hertil skal være: at bor
danske grammatiske Fo
det fra det svenske (
Maade afslibe og om
sproget, for paa Ha
et nyt Fællessprog op
deeltage; og en ny r
schlæger, skal fremsta
ger opstaaer".

Hvad nu det sidste
dende imod vort Sprog
ville giøre vor nærvære
Ophavsmand for det n
18de og 19de Aarhundre

Forslag til et ved Konst og giensidige Concessioner lavet Middelsprog, og en kun i Indbildningen muelig neutral Skriftform, der hverken var dansk eller svensk. Begge Sprog som de nu ere, og som Sprogdannelsen har formet dem, maae i alle deres fine nationale Egenheder, deres lette Afskygninger, ligesom i deres afgiorte og tidligere Forskielligheder, bestaae ethvert for sig, saalænge som den danske og svenske Nation udgiøre to Folke-Eenheder. Et nyt Skriftsprog, en forædlet og staaende Sprogform, danner sig ikke i vor Tid af flere, saaledes som det selv i en mere raa Fortid har dannet sig af Dialecter. De, der ville paastaae en slig Urimelighed, ere nødsagede til i samme Øieblik at modsige deres egen Paastand [46]). Naar vore Modstandere endvidere, for at styrke deres Idee om Nødvendigheden af en Sprogomvæltning i vort Modersmaal, og en fælles skandinavisk Sprogfabrikation, ville charakterisere det svenske, som endnu mindre fremmet i Udvikling end vort, og som „fremskridende paa en naturlig Vei til sin Opløsning": da kunne vi vel ikke andet end finde et saadant Argument for at anbefale os Overgangen og Tilnærmelsen til dette sig opløsende Sprog, at være meget svagt; men overlade i øvrigt til svenske Sprogkiendere og Stilister at drøfte det Sande i denne Paastand. Derimod maae vi endnu engang indlægge en Protest imod den oftere opkogte Appel til Sneedoff. Hans i A. 1761

46) »Ligesom Jydsk, Siællandsk og Skaansk, der atter havde deres Underdialekter, have kunnet samle sig i et fælles dansk Skriftsprog, saaledes maa ogsaa Dansk, Norsk og Svensk, som Dialekter af eet og samme Tungemaal, kunne forenes i et almindeligt nordisk Skriftsprog«. (Annaler for nord. Oldkyndighed, l. c. p. 115.) Men: »Det er aabenbart at den sidste Opgave er vanskeligere end den første« (sammest. p. 116.) Tilvisse! den er ikke allene vanskeligere; men den er umuelig. Dansk og Svensk ere nu ligesaa lidt Dialekter, som Spansk og Portugisisk; det er to Sprog, med to udviklede Literaturer. Et nyt fælles Skriftsprog, med to Talesprog, og en dobbelt Literatur, er derimod en Fiction, som kun tilhører en udsværvende Phantasie, men ikke Sprogvidenskaben og Sproghistorien.

[illegible] Mening om den [illegible] og [illegible] Sprogforening, som [illegible] en Mand, der var en [illegible], [illegible] Sprogkonst, men uden Sprogsandsen. [illegible] Autoritet, som Sproggrander og [illegible], [illegible] Sproggrandsning, at [illegible] Sproggranen [illegible] kun at føre et Beviis med sig selv. Det var [illegible] let at giøre om det nordiske Sprogelement, at [illegible] betragtede den skandinaviske Sammensmeltning som [illegible] [illegible], „siden vi nu ikke mere i Danmark kunne [illegible] til at tale Høitydsk“[47]).

Men de her berørte Mishandlinger ere ikke [illegible] eneste eller største, man kan paavise hos dem, som [illegible] om det danske Sprogs Udartning og forestaaende [illegible] om det Nyes og Nærværendes Usselhed, og det Gamle[illegible] hed, hvortil man man stræbe tilbage. Der er saaledes [illegible] Danophober (med Hensyn til det levende Sprog) [illegible] ret grundig Selvmodsigelse i deres Appel til Tidens [illegible] standige Magt, hvis rullende Hiul sønderknuser [illegible] Innd af det Nærværende, og saaledes ogsaa „det [illegible] ligger paa Veien, og som hverken selv vil frem, [illegible] komme.“ Et saadant orthographisk-linguistisk „Kryb[illegible] ges,“[48]) og det endnu meer end Mængden, der er [illegible] sætte i Bevægelse, og hvis „Fremgang derfor bliver [illegible] Mere beklagelige ere dog, i det mindste i Orthographi[illegible] der snart krybe frem, snart tilbage; thi deres Fremg[illegible] egentlig den langsomste. — Men, det er altsaa hiin Tidens

47) „Ved Forandringen i Religionen havde det maaskee ikke vær[illegible] ligere at indføre det Hoitydske her i Landet, end d[illegible] Nedersaxen. — Men da dette ikke mere er muligt, [illegible] de nordiske Nationers Ære“ o. s. v. Sneedorffs patriot. Til[illegible] Br. S. 251.

48) s. Annaler f. nord. Oldk. l. c. S. 128.

der skal bringe os det Nye; og det er det Nye, som de stakkels danske Kryb bebreides at ville modsætte sig, eller i hvis Spor de „hverken kunne eller ville" gaae fremad. I sin Iver og Vrede overseer man dog, at det netop er det Nye, hvori vi Alle leve; det er netop Tiden, der har ført os frem; det er den nye Sprogudvikling, Historien har givet os, og det er den, man vil føre tilbage til ældre Former og Elementer i Stof, Ordbøining, Stiil og Skrivebrug. — „Ja, det Ældre maa og skal blive det nye og det nyeste!" — Godt! sige vi; naar Tiden kommer, og den historiske Nødvendighed byder det. Naar det danske Folk ophører at være en egen Nation, da ophører af sig selv et eget Sprog, en selvstændig dansk Literatur. Men saalænge ville vi af al vor Magt værge os, baade mod Tydskhed og Islandskhed — ikke mod begges Aand, eller mod deres ædle Sprogmalm og Sprogskat, naar den kan komme os til gode, eller hvor den kan danne og forædle hvad der er vort eget; men vi værge os mod Sprogtvang, der vil afslutte vor danske Literatur, og giøre den forældet; der vil føre vort dannede Sprog tilbage til Barbarismens Raahed — enten denne kommer med „nytydske", eller med „oldnordiske" Magtsprog. Heller ikke kunne vi indlade os paa, enten at fordanske det svenske, eller forsvenske vort eget Sprog. Om vi vilde det, var det dog forgieves; thi vi kunde det ikke. Det svenske Sprog har sin selvstændige Literatur i Poesie og Prosa, sin egen grammatiske og stilistiske Udvikling, sin egen Vurdering af Sprogets Brug og Love og af classisk Reenhed og Elegants hos ældre og nyere fortrinligt agtede Forfattere. Hvorfra skulle vi tage den Indbildning, at et Folk, der i Antal naaer eller overgaaer det danske og norske Folk tilsammen, skulde afklæde sig noget af sin Egenhed og Nationalitet i Sprog og Literatur — med andre Ord, fordærve og forringe begge — fordi Sprogenes og Landenes historiske Betingelser have

Historisk Literatur og Kritik.

1. Om Anders Sörensen Vedel, Kongelig Historiograph i Frederik II.s og Christian VI.s Dage: af *C. F. Wegener*. (Program i Anledning af Hs. Maj. Kongens 60de Fødselsdag, høitideligholdt paa Sorøe Academie, d. 18. Sept. 1846.) Kiøbenh. 1846. 278 S. 4to.

Det er et trefoldigt Monument, vor lærde Historieskriver har reist i denne Bog, hvis Fremtræden i den danske Literatur dette Tidsskrift ikke kan forbigaae med Taushed, om endog dens Omtale her ikke vil blive meget meer, end en Gienlyd af Alles Mening, der i nogen Maade ere i Stand til at vurdere et Arbeide af den Natur, som nærværende, og med en Udførelse som den, der er bleven det til Deel. — Det er et Monument, Forfatteren har reist „Vor Mester Anders Vedel" 230 Aar efter hans Død; og et saadant har den berømte danske Mand, hvis Navn og Hæder ikke døe, saalænge vort Sprog lever, aldrig forhen havt, eller kan nogensinde faae et bedre eller mere varigt, enten i Erts eller Steen. Forfatteren har selv sagt paa sin Bogs første Side hvad vi kun behøve at gientage, for at anvende det paa Vedel og hans Biograph: „Det er Historien, der skienker Manden det evige Liv paa Jorden, og Afdøde kunne, ligesom de Levende, der staae meget høit over deres Medmennesker, allene giennem denne modtage nogen Tilvært i Ære."

Det er dernæst et fædrelandsk Monument, vor Forfatter ved sit Arbeide og sin Konst har sat for den danske Literaturhistorie; til at kundgiøre og bevise, at det ikke saameget er Stof og Indhold, som det er omhyggelig Bevaring, flittige Samlere, og duelige Arbeidere, denne Historie har manglet, for at vinde Krav paa en langt større Opmærksomhed og Deeltagelse, end man hidtil hos Fremmede og hos os selv har skienket den. Man

maa allerførst vide: at hvad der hidtil er samlet og skrevet over Vedels Levnet, indskrænker sig til et kort Fragment, opsat af en Slægtning faa Dage efter hans Død, formodentlig til Brug ved en Liigprædiken; og til et overhovedet paalideligt, men i mange Dele ufuldstændigt og for vor Tid kun lidt tilfredsstillende biographisk Udkast paa faa Blade, i den bekiendte Flensborgske Rector Joh. Mollers Cimbria literata — man maa vide dette, man maa vide, til hvilken Grad de ikke mange overblevne Materialier til Vedels Levnet ere adsplittede i Haandskrifter, og i hans egne og Andres Bøger — man maa oplyses om deres Art og Beskaffenhed, i det de for en stor Deel kun ved møisommelige kritiske Undersøgelser og Sammenstillinger vinde Brugbarhed for Biographien: for derefter at kunne giøre sig et Begreb om, hvad der maatte anvendes af den utrætteligste Flid og Arbeidsomhed, den meest samvittighedsfulde Nøiagtighed, og en heldig kritisk Combinationsevne, for at bringe et Værk, som dette, i Stand. Vi betragte det med endnu større Forundring, naar vi erindre den første Anledning til at det er blevet til, og derfor kunne vide at Forfatteren, hvem ikke ret mange Timer levnes fra forskiellige Embedssysler, ikke kan have anvendt meer end eet eller halvandet Aar paa at forberede og udarbeide det.

Anders Vedels Levnet er endelig et Hædersminde, som Hr. Lector Wegener ikke allene har sat over den berømte Mand, og over sin egen Dygtighed til at udføre det ædle Formaal paa en Fædrelandet og dets Literatur værdig Maade; men ogsaa over academisk Lærdom og videnskabelig Aand og Virken ved den Stiftelse, hvor Forfatteren har indtaget en hæderfuld Plads ved Siden af dem, som have beviist, at denne Aand kan leve og bære moden og ypperlig Frugt i Sorøe, saa godt som i Kiøbenhavn, i det 19de, saa godt som i det 18de Aarhundrede. Vi ville haabe, at dette Hædersminde ikke skal blive et Gravmonument; vi haabe, at de Læreres Navne, som denne Stiftelse, allerede i det andet Decennium efterat den paa ny traadte i fuld Virksomhed, har tegnet i den danske Literaturs og Videnskabs Aarbøger ved Siden af Sneedorfs, Krafts, Schyttes og Guldberg's, skulle være dens Værn og Skiold i Trængselens Tider.

Vi ville ikke anbefale Hr. Lector Wegeners Skrift til hans

Landsmænds og andre Nordboers Opmærksomhed, ved meer end hvad der i ovenstaaende Linier er sagt. Anders Vedels Navn lever i det mindste endnu i alle Danskes taknemmelige Minde, der kiende saameget til fædrelandsk Sprog, Literatur og Poesie, at de vide, det var Vedel, som man i meer end halvtredie hundrede Aar har skyldt, at Saxo blev kiendt og læst af Folket; og at det var Saxos danske Tolk, som vi skylde, at vor eneste Middelalderspoesie, de danske Folkeviser, om ikke bleve reddede fra Undergang, dog fortrolig bekiendte, læste og yndede i en større Folkekreds, end den indskrænkede, der kunde faae Adgang til ældre Tiders skrevne danske Viseboger.

Naar nu imidlertid saadanne af Forfatterens Landsmænd, inden de have læst Skriftet, ville spørge: hvorledes kan da en Bog paa 35 tæt trykkede Ark skrives over Anders Vedel, naar det dog siges at Kilderne til hans Levnetsbeskrivelse overhovedet hverken ere mange eller fuldstændige? — da maa det først til deres Underretning siges, at Forfatteren har givet sit Værk en Charakteer, der mere er efter ældre Tiders Skik og Skrivemaade, end efter den nærværende Tids. Han har ikke ladet sig nøie med en løselig Samling, Betragtning og Bearbeidelse af Stoffet efter et vist særskilt Øiemed, eller for at bringe en fra Stilens og Formens Side behagelig, let læselig Biographie tilveie. Der laae en større Tanke, en dybere historisk Idee til Grund for hans møisommelige Studier til Vedels Biographie, og for den trolige Omhu, den Pietet imod Fortiden, den Reenhed og den Fordybelse i Stoffet, hvormed han skrev denne og gav sit Arbeide en virkelig historisk Eenhed, en national Charakter og Betydning, baade i Stof og Form. Han har ikke allene med Grundighed og Fuldstændighed udtømt det bekiendte og tilgængelige Stof for en Fortælling af Vedels Levnet; men har tillige fremlagt ethvert literairhistorisk Vidnesbyrd og kritisk Beviis for Fortællingens Sandhed, i de tilføiede Anmærkninger. Han har desuden, for at giøre denne Fortælling af en dansk Forfatters Levnet og Viden i det 16de og 17de Aarhundrede klar og beskuelig for Læsere, der i Almindelighed ere meget lidt fortrolige med en allerede saa fiern Fortid i vort Fædrelands Historie, udfoldet et Billede af Vedels Tidsalder, for saavidt som den kunde komme i Berøring

... Synskreds. Heller
Familielivets og Privatlivets
Tidsrum; og paa denne Ma
til en lærerig og interessant
til et Kildeskrift for Historien
Danmark, i den sidste Fierde
af det 17de Aarhundrede. D
ved Forfatteren har vidst at g
delige Facta historisk Liv, ved
og Sammenhæng med andre,
kalde større historiske Tegninger
tier endog en underholdende og
noget af den store Lærdomsm
eller sammenplukket allene for at
lærdom. Men i dette store A
til den danske Lærdoms- Skole
Cultur og Adelshistorien, ligger
et historisk Kildeskrift. Man vil
selv, blive overbeviist om det, sor
nemløbe det med Omhu bearbei
der forøger Bogens literaire Vær
Vi kunne efter ...

Forfatterens Fremstilling som det rene, objective Sandhedsbillede. Dertil ere Grundene saameget stærkere og mere virksomme, da denne Fremstilling ogsaa i sin hele Charakter er factisk og reen fortællende; og Forfatteren sielden ved særskilte Leiligheder, eller i det Enkeltes Beretning, giver os Anledning til at mærke hans egen Tilstedeværelse i Fortællingen. Een almindelig Bemærkning, anvendt paa denne Bog, finde vi os imidlertid opfordret til at fremsætte til den fordomsfrie Forfatters egen Eftertænkning, saavel som til Andres, der ere fortrolige med forskiellige og fortrinlige Frembringelser af den biographisk-historiske Konst.

Det er ligesaa naturligt, som det heller ikke sielden forefindes, at Biographen, der længe med ufortroden Omhu og stort Arbeide sysselsætter sig med en berømt, fortient, mærkværdig og priisværdig Mands Levnet, paa en Maade lever sig ind i hans Person og Individualitet, og vinder for denne en Tilboielighed og Kiærlighed, der undertiden bringer ham til at see, enten Mandens hele Charakteer, eller visse af hans Egenskaber, Fortienester, Arbeider og Værker, i et meer eller mindre over det Virkelige forstærket Lys. I eet Tilfælde i det mindste troe vi, at til en vis Grad en saadan individuel, biographisk Overvurdering har havt Indflydelse paa Wegeners Mening om Anders Vedel, og paa hans Fremstilling af dennes Talent, literaire Evner og Betydning. Vi ville et Dieblik dvæle ved Billedet af den berømte Mands aandelige Individualitet, saaledes som den fremtræder baade i hans Arbeider, og i vor Forfatters Skildring af hans Levnet.

Vedel var af Naturen begavet med gode, eller endog fortrinlige Anlæg, et let Nemme, stor Lærelyst, opvakt Tænkeevne, Tilboielighed til Arbeidsomhed og Flid i lærde Studier, under en vis Retning; ligesom med en, om ikke fra de første Ungdomsaar, dog uden Tvivl tidligt og indenfra udviklet poetisk-historisk Sands for fædrelandske Minder om Fortidens Liv og Bedrift, saaledes som de baade levede i Folke-Sagn og Sang, og i den optegnede Krønike. — Disse Anlæg nød den heldigste Udvikling, som vel nogen Yngling af hans Stand (Faderen var en velhavende, anseelig Borger, Kiøbmand og Raadmand i Veile) paa den Tid i Danmark kunde faae. Han blev under sin Skolegang,

i den fra gammel Tid hæderlig berømte Ribe Sti
under en duelig Rector, (den af sin Psalmebog bekien
Hans Thomesen) opfostret i en anden lærd Mands,
sen Grundets Huus. Denne „en alvorlig, mild,
Mand, der troede at spore Guds Finger i sin egen
(Weg. S. 15) var født i Bondestand (i Grundet
havde i Reformationstiden været Lærer i Malmø,
i Ystad, og endelig i Ribe. Her havde han i sit H
en Pensionsanstalt „der blev en Samlingsplads for de
og fornemste Familiers Børn*) — endog fra de fie
i Danmark," (S. 19) og „hvorfra berømmelige
over hele Landet." (S. 16.) Denne Indretning vedlig
selv efterat han, kaldet til Sognepræst ved Domkirken,
havde nedlagt sit Rectorat. Grundet, der skyldte Ve
sin egen Opfostring, tog sig af Ynglingen og elskede
sin egen Søn; og Vedel fandt i dennes Huus „et h
skab af dannede og lærelystne unge Mennesker, et E
Dydens Afspeiling i Livets Sysler, og en grundig
til at slukke sin Torst efter Kundskab." Vi see alle
hvorledes Vedel tidlig har kunnet lægge Grund til „en
og Fiinhed i Sæder", som vor Forf. antager, har m
at drage høitstaaende Mænd til ham, og giort ham
træde frem for disse."

Men hans Fosterfader, som Vedel sit Liv igie
ædel Taknemmelighed og varm Følelse ærede**) „som

*) Vi see ogsaa her et Beviis mere paa, hvorledes Mange af
Adel i det aristokratiske og ridderlige 16de Aarhundrede t
ligt paa, og sørgede paa flere Maader for, at lade de
faae en omhyggelig Opdragelse og Ungdomsdannelse.
Pensionsanstalt (som ikke var den eneste i Danmark; jvf.
S. 16. Anm. 3) var netop en Indretning, passende for
som den Tid ugierne, og vist nok meget sielden, satte sine
offentlig Lærdomsskole med Borger- og Bondesønner.

**) Vedels første egentlige Skrift var en Udgave af Grund
„Similitudines," hvilke han selv paa en Maade bearbeide
ordnede til Trykken, og som han ledsagede med en Bio
dette Sprog af sin elskede Lærer og anden Fader. Be
kort efter Vedels Ophold i Wittenberg, 1567.

paa Fromhed, Beskedenhed, Maadehold, Reenhed og usminket Gudsfrygt", blev vel ikke hans eneste, men hans virksomste Lærer, Opdrager og Veileder i Læsning og Studeringer. Disse vare uden Tvivl ogsaa under hans Skolegang ualmindelige, da den vel belæste Grundet i daglige Eftermiddags- eller Aftentimer underviste Vedel, og lod ham under sit Tilsyn læse romerske Historikere, ligesom Grækerne, Homer, Herodot, Thucydides og Plutarch, i latinske Oversættelser. Hans Fremgang og tidlige Modenhed overraskede og forundrede Mange; Vedel kunde, efter 4 Aars Ophold i Grundets Huus, vel oplært og dannet, i sit 19de Aar drage til Universitetet i Kiøbenhavn, der „vel kunde siges endnu at være i sin Barndom, da det kun var en Snees Aar siden det ved Reformationen havde faaet en ny Organisation og en fastere Tilværelse." (S. 25.) Det havde desuden i de sidste Aar ved Dødsfald mistet sine fortrinligste Lærere. Af saadanne vare egentlig kun Niels Hemmingsen tilbage, og han blev for Vedel en høit agtet Lærer; ligesom denne „heller ikke skyede at vise sig som hans trofaste Tilhænger, da Forfølgelsens og Modgangens Dage brøde frem for Hemmingsen." Vedel tragtede efter at komme til tydske Universiteter; og en Leilighed dertil aabnedes for ham, i det han i Februar 1562 af Jørgen Brahe til Tostrup blev antaget til at ledsage dennes Broderson Tyge Brahe til Leipzig. Forholdet imellem Vedel og hans siden saa berømte Lærling blev her i nogen Tid mindre behageligt, da han ikke vilde eller kunde tillade, at den unge Brahe, der var bestemt til i Tydskland at studere Retsvidenskab, alt for gierne fulgte sin ubetvingelige Drift til at dyrke Mathematik og Astronomie. Imidlertid maatte Læreren omsider give efter; og Vedel blev tre Aar med Brahe i Leipzig, hvor han bl. a. under den berømte Camerarius dyrkede det græske Sprog. 1565 drog han med Brahe tilbage til Danmark; havde samme Sommer den Sorg at miste sin elskede Lærer og Fosterfader Grundet, og forlod om Efteraaret atter Danmark, for at studere i Wittenberg, hvor han blev i to Aar, og hvor Caspar Peucer blev det samme for ham, hvad Camerarius havde været i Leipzig. Denne Lærer yndede historisk Videnskab, og bragte dens Studium i Opkomst ved hiint Universitet. Hans Veiledning og Exempel styrkede den hos Vedel tidlig

vaagnede Tilbøielighed for Historien og dens
15de August 1566 fik han i Wittenberg, ef
Examen, Magistergraden; og vendte i August
Danmark.

Her søgte han først paa flere Steder et
andet vacante Skole-Embede; men forgieves.
han, ved i A. 1565 i Kiøbenhavn at blive kiend
Velvillie og Yndest af flere den Tids høie og
mænd og Statsmænd, den gamle Cantzler Jo
hofmesteren Peder Oxe, Feltherren Daniel R
Ved saadanne „gode Venners Forhandling" (f
trykker sig) blev han et Aar efter sin Hiemkom
i August 1568, af Frederik den Anden kaldet ti
(ved Siden af N. Colding og Christoff. Kno
som han ogsaa som Prædikant har giort Lykke, o
Yndest hos sin Patron Johan Friis, en stor B
Elsker af Fædrelandets Historie. „Han hav
siger, „lært adskillige Landskabers (Landes) Hist
som en herlig Mand, af en dyrebar Hukommelses
sig det til Gavn." (Fort. til Saxo.) Ved C
spiste Vedel ofte med Peder Oxe, Niels Kaas,
kendorff, den lærde franske Gesandt Car. Dancæu
cey) og andre fornemme Herrer; og historiske Mat
lig Gienstand for Bordsamtalen, og for Verten d
saadan gav ogsaa Anledning til, at Vedel, for a
gamle Cantzlers Ønske, efter Barthol. de Sacchi's
Vitæ summorum pontificum, skrev (1569—70)
vekrønike (trykt 1571.) Baade Johan Friis
76de Aar 1570), og med og efter ham Ped
høie Herrer, havde imidlertid opmuntret Vedel ti
langt større og vigtigere Arbeider; det gialdt
Oversættelse af Saxos latinske Danmarkshi
rede den gamle Cantsler ikke længe før sin Død
sin Client til at paatage sig; men hvorfor den
skyldte sig. Efter hans dødelige Afgang var det
der tilskyndte Vedel hertil; ligesom ogsaa hans andre
gens Cantsler Niels Kaas, Rentemesteren Christ

og Biørn Andersen til Steenalt, bidrog hvad de kunde til at overvinde Vedels Ulyst eller Frygtsomhed. Dette havde ogsaa til Følge, at Vedels danske Saxo, dette i sin Art ypperlige danske Sprogværk fra det 16de Aarhundrede, blev til (i Tidsrummet imellem 1570 og 1575.) Men hermed var det ikke nok; Meningen havde altid været, at naar man fik Saxos historiske Værk paa Dansk, maatte Historien fortsættes fra det Tidspunkt, hvor Saxo afbryder sin Fortælling. Dette Hverv havde uden Tvivl tidligere i samme Aarhundrede været overdraget Christiern Pedersen; eller Diemedet var opfattet af ham selv, (jvf. Wegener, S. 75 og 83. 84. 88.) Vist er det, at da Vedel virkelig havde bragt sit danske Mesterværk, Bearbeidelsen af Saxo i Modersmaalet, tilveie, og havde modtaget den ham allerede tilsagte kongelige Belønning, et Canonicat ved Ribe Domkirke (Wegener S. 87) og derved en anstændig Forsørgelse og en fri, uafhængig Livsstilling*): da opsteg eller klaredes hos ham selv den Tanke: at „det kunde vel være, der i vor Tid skal findes den, der skulde fordriste sig til at giøre noget derved,“ (ved den danske Histories Fortælling) „som kunde blive Gud, Fædrelandet og Kongen til Priis og Ære.“ (Vedels Saxo S. 554.)

---

*) Forf. har, fornemmelig af de ikke ubetydelige Levninger af Vedels haandskrevne Collectanea, som nu det st. Kongelige Bibliothek besidder, meddeelt adskillige Oplysninger om Christiern Pedersens efterladte saakaldte „store danske Krønike.“ Den har, (som ogsaa Vedels Ord i Fort. til Saxo bekræfte, uden at han nævner Chr. Pedersen) indeholdt dennes Oversættelse af Saxo, tilligemed hans Fortsættelse af den danske Kongehistorie, indtil og med Christian I. Vedel benyttede det sidstnævnte Arbeide, om ikke just ved at afskrive det, dog til at giøre meget udførlige Udtog deraf, i hans „Appendices Saxonis“ eller „Paralipomena historiarum Danicarum;“ hvoraf to Bind eller Fascikler (Tom. II. og III.) endnu ere til blandt de nylig nævnte Vedelske Collectanea, hvor de kunne give Anledning til en interessant Sammenligning imellem Foredrag og Stiil hos begge Forfattere. Blandt Udtogene vare ogsaa de Steder og Stykker af Chr. Pedersens Krønike, som kunde tiene til at supplere Saxo. (Wegener, S. 88.) Maaskee tør heraf sluttes, at den undertiden (efter Vedels Dom) alt for vidtløftige og ikke altid nøiagtige Behandling af Saxos Original i Chr. Pedersens Oversættelse, for en Deel er foraarsaget derved at denne har bragt sine samlede Tillæg til Saxo ind i Oversættelsen.

siden havde ægtet, og som de
Sygdom, i sit 17de Aar ble
hans Aands Kræfter, men bil
Kiøbenhavn, og blandt de For
stabskredse han længe havde væ
bedet som kongelig Historiogra
gamle Hans Svaning endnu l
værdige Udgave af den bremiske
Historie i høi Grad vigtige „bre
tilegnede Kong Frederik den And
Velyndere, Cantsleren Niels K
drede Opnaaelsen af et Ønske, hv
sig i noget sønligt Forhold til Sv
først det theologiske Lectorat ved
Ungdomsven, nu hans Medbeiler,
derimod opnaaede virkelig ved M
prædicant, og Udnævnelsen til H
Ribe, tog sit Canonicat i Besid
(20. Aug. 1581) med den tyv
Hans Laugesøns eneste Datter,
formationen berømte Biskop H
han et lykkeligt Ægteskab i 35
Opholdssted indtil hans Død, d
korte Træk af Vedels Levnet fo

for det Hverv, han som Historiograph havde paataget sig. Den lovede Fortsættelse af Saxo, eller fuldstændige Historie af Danmark, lod vente paa sig i fiorten Aar. Man blev tilsidst utaalmodig herover; de under Christian den Fierdes Umyndighed regierende Rigsraader vare ikke altid lige lemfældige; Vedel mistede i Sommeren 1594, da han netop var reist til Kiøbenhavn, for at undskylde sin Seendrægtighed, sin Velynder og Velgierer, Cantsleren Niels Kaas; og han havde faaet en farlig Medbeiler i den talentfulde, statskyndige, ved Reiser og Ophold i Frankrige, Italien og flere Lande, ved Philologernes og Juristernes Skoler dannede Niels Krag, ansat som Professor i det græske Sprog, og allerede brugt i et diplomatisk Ærende ved Gesandtskabet til Skotland 1593. Man tilstod saaledes vel endnu Vedel, der i Hvitfeldt og Albert Friis havde gode Talsmænd, et Aars Frist til at komme frem med sin Historie; men Krag havde mægtige Patroner, og Vedel var neppe udenfor Kiøbenhavn, førend hiin d. 31. Jul. 1594, fik Brev paa at være Kongelig Historiograph, med den i hiin Tid anseelige Aarsløn af 600 Rdlr., og med tilstaaet Adgang til alle Rigets Archiver. Dette var allerede saa godt som et Forbud paa Vedels Afsked. „Det skulde nu vise sig, hvad han i Løbet af et Aar kunde udrette for at frelse sin Ære og sit Embede;" (Weg. S. 201.) men det viste sig, at allermindst i en Alder af 52 Aar var han i Stand til at forandre sine Studiers og Arbeiders Art, sin hele Charakteer som Skribent. Han var virkelig i sin Tid af de meget productive Forfattere i Danmark, og i Modersmaalet; men vidtløftige Arbeider vare ikke i hans Smag. Store Bøger, meente han, kræve lang Tid; og han har ikke glemt særdeles at anføre, hvor lang Tid andre Historieskrivere havde brugt til deres Værker. „Af en vis Lystfølelse var Vedel meget, alt for meget afhængig." (W. S. 191.) Hans livfulde, i Tankens Verden let bevægelige Aand, blev derfor ogsaa let hendraget til nye og forskiellige Gienstande for den skriftlige Behandling; især naar Andres Opfordring gav Anledningen. Man læser ikke uden Forundring (S. 191—93) Fortegnelsen paa alle de Skrifter og Afhandlinger, Vedel havde paatænkt at forfatte og udgive; uden at det blev til meer end Forsættet, eller i al Fald nogle Udkast, Samlinger og Optegnelser.

Det store historiske Værk havde han vel ikke forsømt; men hvad deraf omsider blev skrevet, holdt han bestandig tilbage som ufærdigt. Kongekrønikens anden Deel, fra Knud den Sjette til Christoffer II., var virkelig færdig i Aaret 1595; men der var intet, han mindre kunde taale, end at man mindede ham om at lade det udarbeidede komme for Lyset. „Denne usle Skrivesyge, denne historieskrivende Pøbel“ foragtede han; og betragtede dem, der vilde see hans Arbeide udgivet, som „særsindede, avindsyge Mennesker.“ Det synes som han selv maa have havt nogen Ahnelse om, at hans Krønike i det mindste ikke ret vilde være efter de Lærdes eller Statskyndiges Smag.

Men med denne Langsomhed og Særhed fik det nu omsider Ende; ligesom det allerede var paa Heldingen med den Yndest, Vedel under Frederik II. havde nydt ved Hoffet, og hos de Store. Hans Ønske og Haab om at blive sin Svigerfaders Eftermand paa Ribe Bispestol (1594) gik ikke i Opfyldelse. Endnu større Ydmygelser ventede ham. Med en, Formynderregieringen vanærende Strenghed og Haardhed, fratog man ikke allene 1595 den værdige og fortiente Mand hans Prælatur, som blev tillagt Niels Krag, imod Afkortning af 500 Rdlr. i den ham tillagte Løn som Historiograph; men befalede endogsaa Vedel uden længere Henstand at aflevere Alt hvad han af historiske Documenter og Haandskrifter havde modtaget, enten af Cantsleren eller af Archiverne, til Brug ved sit Arbeide; ja endog hans egne historiske Udarbeidelser og Samlinger, for saavidt de vedkom Danmarks Krønike. Alt dette skulde komme Krag til Gode; og i tre forskiellige Afleveringer blev Regieringsraadernes Befaling med skaanselløs Strenghed udført. Den hele anden Tome af Krøniken, Historien af Svend Tveskiæg, (som først 1705 blev udgivet ved en Efterkommer af Vedel) hans chronologiske Arbeide, endog den udarbeidede Plan til det hele Værk, m. m. maatte han udlevere; og tilsitst ved sin Ed bevidne, at han intet meer havde tilbage. Vedel havde vist nok været efterladen og egensindig. Han kunde have undgaaet disse Ydmygelser ved i Tide at ind-[illegible]de Afdelinger og Prøver af sit Værk; men man kan heller [illegible] undgaae at tænke paa, at Tiderne vare omskiftede, og at [illegible]oriographen var en tro Ven af sin Lærling Tyge Brahe. —

Vedel tabte dog ikke Modet tilligemed de Mægtiges Naade; han menes ogsaa siden, efterat Christian IV. selv havde grebet Kongespiret, at have faaet et Slags Æresopreisning og beholdt sin Bestilling som Historiograph, eller være anseet, som om han ikke havde mistet den *). I øvrigt levede han, som tilforn, agtet og i en sorgfri Stilling, tildeels ved egne Midler; og siges endnu for hans sidste Leveaar, at have fuldendt sin store Danmarkskronike, hvis originale Manuskript Biskop Chr. Worm skal have eiet. (Weg. S. 228.) Vi holde os her til hans Biographs Nøiagtighed i kritiske Undersøgelser. Hans Mening støtter sig paa den paalidelige Joh. Mollers Vidnesbyrd, der nævner „totum opus, quod in Bibliotheca Wormiana Hafniæ superest.“ Men var dette Opus virkelig den færdige, udarbeidede Historie? — Neppe kan man tænke sig det Hele saaledes udført, som Svend Tveskiægs Historie. Hvorfor skulde Joh. Laurentsen ellers netop vælge denne til at give i Trykken?

Det er Kroniken, Vedels Hovedværk, hvis Tab Biographen i høi Grad beklager, og tillægger, ikke Forfatteren, (som dog egentlig, ved sin Scenhed og Særhed, kan siges at have givet den oprindelige Aarsag til Tabet) men det danske Folk, (S. 230); fordi man rimeligviis, efterat A. Hvitfeldts Kronike var udarbeidet, og to Gange trykt, har glemt Vedels Arbeide, eller ikke følt egentlig Trang til at faae det bragt for Lyset. Vi dele med Forfatteren „Bedrøvelsen over at et stolt Værk er gaaet under;“ (S. 229) men det er dog kun paa Sprogets Vegne, at vi finde Grund til at beklage dets Undergang. Hvorvidt det tør kaldes „et vigtigt Forsøg til en virkelig Historieskrivning,“ ansee vi for høist tvivlsomt. Anders Vedel var en vel begavet, belæst, og med Sprogets indfødte Aand og Tone fortrolig Mand, om hvis Talent til at bruge og i Brugen berige Modersmaalet vi have et fortrinligt og herligt Vidnesbyrd i hans danske Saxo, bestyrket ved flere mindre Arbeider, der høre til det bedste, vort Sprog eier i Prosa fra det 16de Aarhundrede.

*) Det er i øvrigt temmelig uklart, hvorledes hans Stilling i den Henseende har været. Der mangler vel ikke Samtidiges Beretning, om at han blev „pristinis dignitatibus restitutus;“ dog fik han ikke sit Præbende eller Decanat tilbage; (s. Beviserne hos Wegener S. 213 og 214.), men beholdt Canonicatet. (S. 217.)

... Saga- og Krønike-S...
ens, som vi tidligst finde hos ...
hos Italienerne. Ligesaa lidt ...
skaber og Evner som Historiker. ...
tiske Dannelse, hvori ikke allene ...
Hvitfeldt havde endeel forud ...
Frankrige og Italien; han havd...
Magt; og kunde skrive Historien, ...
Italien og England endnu giorde b...
mere af den tydske theologiske Danne...
giske, saaledes som den kunde ...
Han anvendte denne, og sit dansk...
dommeligt fortællende Foredrag, ...
indfødt, trohiertet, dansk Saga...
det historiske Stof var hverken vi...
get ved statsklog og verdensklog ...
høiere politiske Forhold. Der v...
betydelig Fremgang i den historisk...
ham med Chr. Pedersen; og de...
sin hele Form udenfor Sammenlig...
ligesaa afgiort, at ethvert Arbe...
Historie, fra Videnskabens Side ...

ubrugeligt; imedens derimod ingen dansk Historiker endnu kan undvære den simple Annalist Arild Hvitfeldt. Hvorledes Vedel overhovedet skrev sin store Danmarks Historie, bliver os fuldkommen tydeligt af Svend Tveskiægs Historie. Det er en bred og snaksom Overførelse og Udmaling af de Efterretninger og Sagn om denne Konge, han har fundet hos Saxo, i en eller anden „norsk Kronike" og hos ældre engelske Annalister eller Kronikeskrivere i det latinske Sprog. Det historiske Udbytte af denne Bog vil være saa godt som intet; som en betydelig Kilde til at kiende Sprogculturens og den fortællende Stiils Udvikling og Egenhed hos Vedel, er den derimod vigtig nok; endskiøndt der fra den linguistiske Side ikke vil vindes meget nyt i Ordforraadet, efter Vedels Hoved-Sprogværk, den danske Saxo, og efter en Deel af hans mindre, i stilistisk Henseende interessante, ofte mærkværdige Skrifter. — Saa høit vi derfor maa agte og ære Vedel blandt vort Sprogs Fædre og Skabere i det 16de Aarhundrede, og saa hæderfuld han staaer ved Siden af de Bedste, og over de Fleste: saa lidt kunne vi, paa Historiens Vegne, finde Tabet af hans Kronike føleligt eller uerstatteligt.

---

2. Anglosachsiska Mynt i Kongl. Svenska Myntkabinettet, funna i Sveriges Jord, ordnade och beskrifne af *Br. Em. Hildebrand*. Stockholm 1846. (Foruden Indholdet) CXXV. og 332 S. 4to. (Med 10 steentrykte Tavler, af angelsaxiske Mynter fra Eadgar til Edvard Confessor, og et Landkort over Myntfund i Sverrige.)

Et af de vigtigste Værker for Myntvidenskaben, som vort Aarhundrede kan opvise, fremtræder her som Frugten af mange Aars møisomme Fiid og Studium, og af den heldige historiske Omstændighed, at netop Sverrige, saa uventet man kunde finde det, i Jordens Skiød har giemt nogle af de rigeste Skatte til Kundskab om de angelsaxiske Mynter. Ikke England selv

eier dem rigere; og man vil i dette Værk finde mange enkelte Myntpræg (Typer) og Myntsorter fra den angelsaxiske Periode, som hidtil have været savnede og ukiendte i Landet, hvorfra de stamme. Men det er ikke allene fra denne Side, at Værket har en Vigtighed, der vil blive erkiendt af alle Myntforskere og Myntsamlere. Det indeholder og fremlægger Resultater af høi Værdi og Interesse for den danske og nordiske Historie og Oldtidsforskning, i en Periode af Middelalderen, hvortil vor Kundskab, saavidt den skal hentes fra skriftlige Kilder, altid bliver mangelfuld. Vi kunne endog sige, at Hr. Hildebrands Fremstilling af de svenske Jordfund ville for en stor Deel udbrede et klarere og rigtigere Lys over mangen vigtig Omstændighed i den nordiske Middelalders Archæologie. Den lærde Forfatters Indledning (p. I—CV; hvortil endnu, til Brug for udenlandske Læsere, er føiet et Resumé, eller Udtog i det franske Sprog, p. CV—CXXV) giver os disse interessante og vigtige Resultater i en klar og fuldstændig Oversigt; her maae vi nøies med allene at henvise til nogle Hovedpunkter af den største Betydenhed.

Allerførst maa det bemærkes, at Forf. har forudsendt Fremstillingen af de angelsaxiske Myntfund en kort Underretning om Jordfund af Mynter og forarbeidede Metaller i Sverrige, der nedstamme fra andre Lande, end England. Af denne viser det sig, at den her omhandlede Classe af de i Sverrige jordfundne Oldsager, nemlig Mynter og ædle Metaller i anden Skikkelse, lade sig adskille i fire Afdelinger: 1) den romerske; 2) den romersk-byzantinske; 3) den kufiske; og 4) den angelsaxisk-tydske. — Sølvmynterne fra 1ste Classe tilhøre den anden Halvdeel af det første, det hele andet Aarhundrede, og noget derover. Enkelte Gange er ogsaa fundet samtidige Konstsager og Redskaber af Bronze, af romersk Arbeide; men kun en eneste romersk Guldmynt fra hiin Periode er hidtil funden paa Gotland. Da Romerne aldrig have betraadt Skandinavien, og Nordboerne ligesaa lidt i det andet eller tredie Aarhundrede before Middelhavet, er det klart, at det allene kan være paa Handelsveien over Land, at Romernes myntede Sølv saa tidligt har fundet Adgang til Norden.

Den anden, eller romersk-byzantinske Afdeling, frem-

viser Guldmynter fra det 5te Aarh. af romerske Keisere, baade i det vestre Rige, og i det byzantinske. De forekomme mindre hyppigt (hvortil en naturlig Grund ligger i Kostbarheden) og sielden uden i enkelte Stykker; oftest paa Gotland, og i Skaane. Med god Grund antager Forfatteren, (p. VII.) at den største Deel Guldbliksmynter, (Bracteater), Armringe og andre Smykker, hamrede Stænger, Snore og Kiæder af Guld, som ikke sielden ere fundne i Sverrige, men som det synes endnu hyppigere i Danmark, tilhøre omtrent samme Periode; eller ere i det mindste overhovedet af byzantinsk Oprindelse. Disse maae da enten ligeledes være indbragte paa Handelsveien, eller tildeels ved enkelte Nordboer, som kunne have deeltaget i de store germaniske Folkevandringer. De egentlige saakaldte Myklagaardsreiser ere sildigere; men Besøg i det byzantinske Keiserdømme og i Myklagaard (Constantinopel) kunne vel ogsaa have begyndt tidligere, end de skriftlige Efterretninger, som haves derom.

Den kufiske (arabiske) Afdeling begynder omtrent 300 Aar længere frem i Tiden, med Sølvmynter fra det 8de, 9de og 10de Aarhundrede; og jævnsides med disse Mynter gaae i denne Classe af Jordfund Ringe og andre Smykker, støbte Barrer, og hamrede Stænger, Alt af samme Metal, og efter Forfatterens og andre svenske Lærdes Forsninger, af samme Oprindelse*). De arabiske Mynter, fundne i Sverrige, gaae fra A. 698—1002 efter Chr. og fremvise et Antal af over 1000 ulige Species, foruden Variationer, fra meer end 70 forskiellige Myntsteder, mest i Chalifatets østre og nordlige Provindser, og fra omtrent 48 arabiske Dynastier. Samanidernes Mynter udgiøre fem Siettedele af den hele Masse, for hvilken den svenske

*) Til videre Oplysning om østerlandske Mynters og Oldsagers Fund i Sverrige, kan i Særdeleshed tiene Adjuncten, Dr. C. J. Tornbergs endnu udtrykte Indtrædelsestale i det Kgl. Witterhets-Historie- og Antiqu. Academie; ligesom G. Adlerbeths Afhandl. „Om Sveriges fordna österländska Handel;" i 1ste Deel af dette Selskabs Skrifter. Tillige kan jævnføres den lærde Fræhns bekiendte Arbeide: »Topographische Übersicht der Ausgrabungen von altem arabischen Gelde in Rusland.« St. Petersb. 1841; og Ledebuhrs Skrift: »Über die in den Baltischen Ländern in der Erde gefundenen Zeugnisse eines Handelsverkehrs mit dem Orient.« Berl. 1840.

Myntforsker, der har undersøgt og beskrevet den, (Di
antager en dobbelt Indførselsvei; den ene fra de
oxana (Landene paa hiin Side af Floden Oxus) i
ind i Rusland, og herfra videre til Østersøens Ky
fra Khorasan over Armenien til det sorte Hav,
Chazarerne og andre Folkefærd videre paa Flod
Nord. Kufiske Mynter ere fundne i stor Mængd
østlige Provindser, lige fra Angermanland ned
samt paa Øerne Gotland og Øland; sieldne er
og Bleking, og ligesaa i Norge. Ikke heller ha
fundet dem i Danmark; men enkelte Gange i betydeli
For Archæologien er det vigtigste Resultat af de
fund dette: at man med dem sædvanligen fi
Slags Sølvsmykker, som ogsaa ere os velbe
Kgl. danske Musæum; og som deels bestaae af flette
Hals eller Hoved, Armringe, enten flettede eller snoede
Armsmykker, m. m., deels af støbte Barrer (de st
7½ Lods Vægt) eller af tynde hamrede Stænge
eller sønderhuggede i Stykker. — Her have vi saa
Classe af Oldsager, fundne i Norden, som man kun
hertil kan kalde nordiske. De tilforn gieldende
hvorefter man tænkte sig de allerfleste her i Norden
sager af ædle Metaller og Erts som indenlands
blive saaledes meer og mere indskrænkede, ved nøie
gere archæologisk og konsthistorisk Kundskab. Der
vort Kiendskab til den nordiske Handelshistorie, o
man med vor Forf. (S. XI. XII) antager, at „Nor
ede Aarh. Begyndelse have søgt at omgaae det By
narkies Grændser, ved en Omvei giennem Rusland
paa dets store Floder, og saaledes knyttet nye For

*) Hertil hører i Særdeleshed det store og vigtige Fun
paa Falster (1835), som er bleven ypperlig oplyst ve
myntvidenskabelig og i historisk Henseende meget lære
over samtlige (100) forskiellige Enkelter af kufiske
750 e. Chr. til henved 1012, ved vor lærde og berø
Mag. J. C. Lindberg. (Annaler for nordisk Oldkyn
43. p. 51—111.)

Asien, eller — hvad der synes os mere sandsynligt — at enten østerlandske, eller andre fremmede Handelsmænd have vidst at finde hine Veie til Handelspladserne ved Østersøen og i Sverrige, og her have betalt Nordens Pelsværk med Orientens Sølv: saa: „viser dog de betydelige østerlandske Skatte, som man kan slutte sig til, maae være indbragte i Sverrige, at denne Udførsels-Handel har været fordeelagtig, og at Nordboerne overhovedet have foretrukket contant Betaling i Sølv for andre Kostbarheder, som Orienten kunde give i Udbytte.“ (S. XII.)

Endelig slutter den 4de, eller angelsaxisk-tydske Classe sig til hiin østerlandske; den indbefatter, som de to foregaaende, ikke blot Mynter, men hele eller sønderhuggede Smykker og Stænger, alt af Sølv; den begynder ved Midten af det 10de Aarh., og naaer til over Midten eller til Slutningen af det 11te. Tydske og Angelsaxiske Mynter udgiøre Hovedmassen; men næsten i alle større Myntfund findes ogsaa danske (fra Svend Tveskiæg til Svend Estrithsen) ligesom og, skiøndt sieldnere og i ringere Mængde, irlandske, svenske, norske, ungerske og byzantinske, alle fra det angivne Tidsrum. Det er mærkeligt i Historien af disse Myntfund, at Mynter af de to Konger, Harald Hein (1076—80) og Knud den Hellige, (1080—86) aldrig skulle være fundne i Sverrige. Ligesaa, at svenske Mynter fra denne Periode (Oluf Skotkonning, 993—1024) indkaldte først engelske Myntmestere) Landet selv høre til de meget sieldne; og endnu sieldnere forefindes norske. — Tilligemed Mynter af denne Classe findes sædvanligen adskillige Slags Smykker og Prydelser af Sølv, saasom flettede, større og mindre Ringe, hele eller sønderhugne, aabne Fingerringe, afhugne Sølvstumper af Stænger og Barrer, m. m. ligesom ved den kufiske Myntclasse. Forf. antager ogsaa (S. XVII.) at det uforarbeidede Sølv, ligesom den største Deel af Smykkerne, der forekomme ved den 4de Classes Myntfund (og som ere meget sieldne i Tydskland, ligesom og i engelske Jordfund, og i de førstnævnte skrive sig fra de tydske Østersø-Lande) er indført tilligemed den 3die Classes østerlandske Mynter, og har samme Oprindelse. Forf. bestyrker ogsaa herved sin aldeles rimelige Mening, at alle disse Sølvarbeider ikke ere indenlandske. Vilde man antage det modsatte, hvorfra skulde man i hiin tidlige Alder

have taget den Mængde Sølv i Sverrige? — „Man kunde indvende, at de fra Østerland hjemførte Myntskatte vare omsmeltede og paa denne Maade omarbeidede i Norden. Men da maatte der spørges: hvorfor har man med eet, efter Slutningen af det 11te Sec., hos os ophørt at tilvirke og at bære disse Smykker? De findes aldrig i svensk Jord tilligemed sildigere Mynter, hvilket ellers maatte kunne indtræffe, i Fald de senere havde været i Brug som Smykker." (S. XVIII.) At man yderst hyppigt finder slige Prydelser sønderhuggede, viser desuden tydeligt nok, at de meget ofte, da de nedlagdes i Jorden, ikke i Sverrige havde andet Værd end Metalværdien; og det er bekiendt nok, at blandt vore archæologiske Fund i Norden hører ikke allene Mynterne, Smykkerne, Brudsølvet, m. m. men ogsaa Vægtskaalerne, som man har benyttet til at veie dem.

Ikke mindre mærkværdige for Nordens Handelshistorie ere de tydske, og de dem stundom ledsagende ungerske Mynters Fund i Sverrige. Deres Prægesteder ere næsten altid saadanne, der findes „langs med Handelens Pulsaarer, Tydsklands store Floder." Saaledes vidne de om en livelig, men lidet bekiendt Handelsforbindelse imellem Norden og en Deel af Tydskland i det 10de og 11te Aarhundrede. Det er dog bekiendt nok, at Gotland med Visby var en Hoved-Stabelplads for denne Handel, og de Levninger af denne Hansestads berømte Rigdomsskatte, der endnu næsten hvert Aar opgraves af Gotlands Jordbund, bekræfte det ydermere. Med Hensyn til angelsaxiske Mynters Indvandring i Sverrige, i en saa paafaldende Mængde og Rigdom, da giør Forf. (S. XXI. XXII. flg.) det tydeligt nok, at de ikke kunne have fundet nogen anden Vei ind i dette Land, end fra Danmark. Fra Sverrige er aldrig noget Englandstog udgaaet; men Danmark var og blev i et langt Tidsrum ligesom Midtelpunktet for de Vikingsfærder til det rige Bretland, som tilsidst endtes med Landets fuldstændige Erobring ved den danske Konge Svend Tveskiæg, omtrent 1013. Allerede tidligere havde den angelsaxiske Kong Ethelred i sin Nød grebet til det uheldige Middel, at løskiøbe sig fra de hærjende dansk-norske Angribere ved Penge; og den Skat, han til dette Diemed udskrev under Navn af Danegeld, betaltes første Gang i A. 991 med 10,000 Pund Sølv. Her-

ved tilskyndtes de Fremmedes Rovlyst kun saameget mere til nye Angreb, hvilke den svage Konge forgieves søgte at afværge ved gientagne Løsepenge; saaledes at engelske Kroniker angive (formodentlig dog ikke uden nogen Overdrivelse) den hele Sum, hvortil disse Fredskiob under Ethelreds Regiering skal være opløbet, til 167,000 Pund Sølv. Nok er det, af ingen angelsaxisk eller dansk Konge i England findes en saadan Mængde myntet Sølv i Sverriges Jord, som af Ethelred; og denne Mængde har her været langt større, end den, som Myntfund i Danmark, ja i England selv, have afgivet. Man begriber let, at den allerstørste Deel af det paa denne Maade erhvervede Krigsbytte, tog Veien med de hiemvendte Krigere til deres Fædreland; og Danegield vedblev at udskrives som staaende Skat, til Hærens Lønning m. m. ikke blot under de danske Konger, men selv under Edvard Confessor, omtrent indtil A. 1049. Myntfundene i Sverrig bekræfte ogsaa denne historiske Omstændighed. Kun fra Edvards tidligere Regieringsaar findes der Mynter i dette Land; og i langt mindre Mængde, end fra den foregaaende Tid. — Vor Forf. har dog ikke indladt sig i nærmere Undersøgelse af Grundene til hiin Indvandring i Sverrige af en stor Deel af det myntede Sølv, England under Navn af Danegield maatte udrede, eller af de Handelsomsætninger, som dertil have givet Anledning. Vanskeligt kan man tænke sig nogen anden Handelsgienstand, end Pelsværk, der kan have fordret saa betydeligt Tilskud af rede Penge eller ædle Metaller fra Danmark; men neppe synes endda denne Handelsgienstand at kunne forklare Kiendsgierningen, da Sverrige upaatvivlelig dog maa have behøvet og erholdt en ikke ringe Mængde af Indførselsartikler, ved Søhandelen over Østersøen og Gotland. Meningen, at ogsaa ved engelske Missionairer og ved svenske Reisende til England, hvortil endeel Spor forekomme i Runeindskrifter, angelsaxisk Mynt har fundet Veien til Sverrig, er vel ikke uden Rimelighed; men kan ikke have virket saa betydeligt. Snarere kunde det vel findes sandsynligt, at indfødte svenske Krigsmænd have taget Tieneste under danske Hærførere og Konger, og deeltaget i Englandstogene. Man finder i det mindste Spor til, at Knud den Mægtige skal have faaet Krigshielp paa sit Tog til England efter Faderens Død; (jvf. S. XXIV. Anm.)

Heller ikke omtaler Forf. de rimelige Grund
saa yderst hyppige Nedgravning af My
Erhvervelsen, hvorom deres Nyhed og uslidte Tils
saavel som den hele Undersøgelse af Handelsfo
de lade sig udfinde, laae uden for hans Afha
Han angiver derimod tydeligt nok Aarsager
Periode og Classe af de svenske Myntfund op
eller Slutningen af det 11te Aarhundrede: de
nemlig i Sverriges indre Forhold, som Christe
disse Vikingstogs Ophør, og Landets Opdyrkni
fremmede Sølv blev indsmeltet og anvendt til
Hvad der blev tilovers, medgik for en stor
delser, eller gik ud af Landet ved Pilegrimsreiser,
gifter til Paverne, m. m. Dertil kom Hansestæd
delsmagt, og den stigende Luxus eller Trang til
Dermed vare de Tider forbi, da Mange ikke h
for Sølvet, end at giemme det i Jorden.

De omstændelige og nøiagtige Opgifter og
XXVIII—LXVIII) som indeholde en særskilt Hi
bekiendte angelsaxiske, tydske og andre M
i Sverrige, afdeelte efter Provindserne, og o
føiede Landkort, hvortil Forf. endnu har føie
rettelser om saadanne Fund i Østersøens øvrig
som i Danmark (S. LXXVIII—LXXXII) og
vi her forbigaae. Vi kunne blot tilføie Ønsket,
Archæologer og Myntforskere, som hidtil kun ha
Bidrag af den Art, ville give os en lignende al
stændig Oversigt af Forholdene ved de danske
forholdsviis større Sieldenhed og ringere Mæng
uden Tvivl især maa tilskrives Jordens tidli
bredte Cultur; foruden at den „uden Samm
Mængde af kufiske Mynter,“ som ere fundne
nok maa have havt andre særegne Aarsager.

3. Norges gamle Love, indtil 1387. I Fölge offentlig Foranstaltning, og tillige med Understöttelse af det Kgl. Norske Videnskabernes Selskab, udgivne ved *R. Keyser* og *P. A. Munch*. Förste Bind. (Norges Love, ældre end Magnus Haakonsons Regieringstiltrædelse 1263.) Christiania, 1846. XII. og 463 S. 4to.

Dette er Begyndelsen af det vigtige nationale Værk, som allerede i A. 1830 første Gang blev bragt paa Bane i et Andragende for Rigets samlede Storthing, ved den for Udgivelsen af Norges ældre Histories og Forfatnings Kilder ivrige og virksomme Professor G. Fougner Lundh. Storthinget, der ikke kunde giøre sig dette Foretagendes Omfang tydeligt, bevilgede kun 1500 Speciedaler til dets Udførelse; en Sum, som den af Regieringen, for at tage Sagen under Overveielse, udnævnte Comittée af 4 Universitetslærere snart fandt ganske utilstrækkelig til at dække alle Omkostninger ved Udgivelsen af samtlige gamle norske Love. Det Kgl. norske Videnskabers-Selskab i Throndhiem bevilgede derpaa en betydelig Understottelse til Værket af 1250 Spdlr., eller 250 Spdlr. aarlig i 5 Aar. Det følgende Storthing i A. 1833 bevilgede intet Tillæg, endskiøndt Regieringen meddeelte, at Arbeidet var sat i Bero, paa Grund af Utilstrækkeligheden af de anviste, og i øvrigt forhaanden værende Pengemidler; det besluttede derimod at Regieringen skulde anmodes om, paa enhver muelig Maade at fremme Samlingen og Udgaven af Lovene, med de Midler, man havde at tilgaae. Regieringen anordnede da ogsaa Arbeidets Begyndelse, ved Afskrivning og Sammenligning af Lovtexterne i de bedste Haandskrifter, i hvilket Øiemed begge de som Udgivere af 1ste Deel nævnte norske Lærde og Historikere, i Aarene 1835 og 1836 opholdt sig i Kiøbenhavn, og Professor Keyser 1837 i samme Hensigt besøgte Stockholm, Upsala og Lund.

Man er i disse Arbeider gaaet frem med en høi Grad af Omhyggelighed, Nøiagtighed og Fuldstændighed. Ikke allene blev den Hoved-Codex af enhver Lov, der lagdes til Grund for

Udgaven, afskreven, sammenlignet med de øvrige, og Varianterne optegnede. Men i flere Tilfælde afskrev man endog af samme Lov meer end een Codex, naar der fandtes Haandskrifter, som frembøde saa betydelige Forskielligheder, at de snarere maatte ansees som fra hinanden afvigende Recensioner, end som Afskrifter af samme Original. Saavel i den til Grund lagte Hovedtext, som i Varianterne fulgtes Originalens Skrift- og Bogstavform paa det omhyggeligste; Forkortninger oploſtes; men betegnedes ved en forskiellig Skrift (dog ikke i den trykte Bog); og fuldstændige Fac-similer bleve tagne af ethvert Pergamentshaandskrift, ligesom enhver benyttet Codex nøiagtig blev beskreven i al dens Beskaffenhed.

Efterat saaledes det Væsentlige af de forberedende Arbeider var tilendebragt, blev den videre Bearbeidelse af det Samlede og det egentlige Udgiverarbeide overdraget Professor P. A. Munch. Mangel paa Pengemidler, og andre indtraadte Hindringer, standsede Arbeidet 1839; det optoges paa ny 1844, efterat Professorerne Keyser og Munch vare blevne Medlemmer af den styrende Commission (foruden disse: Justitiarius J. C. Berg og Høiesteretsassessor Motzfeldt;) og Storthinget, som 1845 gik over til andre Grundsætninger, bevilgede i dette Aar „de fornødne Midler til med Kraft at sætte Værkets Udgivelse i Gang." Det hele Værk, der skal meddele samtlige gamle norske Love, som endnu ere til, i det gamle Originalsprog, er beregnet at skulle udgiøre fire Bind; og man haaber at see det fuldendt i 4—5 Aar. — Vi ville da ønske Norge og dets Regiering til Lykke med at have fremmet et stort, ægte Nationalmonuments Reisning. Det er ved enkelte Foretagender af Storhed og Betydenhed, at mindre Nationers og Staters Styrelse snarere bør virke til, paa saadan Maade enten at afbetale Folkets Gield til Forfædrene, eller at fremme dets Hæder og Fremgang i Videnskabernes og Literaturens Verden, end ved at dele og sprede større Summer i det Smaa — i endeel Tilfælde vist nok med Frugt og Nytte; men ofte med spildt Anvendelse af de offentlige Midler. Man bør i slige Tilfælde foregaae Folket med berømmelige Exempler, men ogsaa overlade [illegible]il dets egen nationale Aand og Følelse. Er denne reent

slovet for høiere videnskabelig Hæder og literair Cultur, da hielper en Regierings Understøttelse ikke meget; men der gives, selv i de største og rigeste Stater, (vi see det i Frankrige og England) mange ved Tidens Krav fornødne og hæderfulde nationale Foretagender, af den Vigtighed og Storhed, at de udfordre Statens Kræfter og offentlige Pengemidler. Til saadanne især bør de sidste spares og anvendes.

Nærværende første Bind af de norske Love indbefatter samtlige de ældste, tidligere end Magnus Hakonsens (Lagabæters) Regiering og Lovrevision; eller tidligere, end 1387. Indholdet er saaledes: 1. Den ældre Gulathingslov. 2. Den ældre Frostathingslov (med et betydelig Tillæg: Hakon Hakonsons Islandslov.) 3. Den ældre Bylov, eller Biarkoret. 4. Den ældre Borgarthings- eller Vigens Christenret, aftrykt 3 Gange, efter 3 forskiellige Haandskrifter. 5. Den ældre Eidsivathings-Christenret, efter 2 forskiellige Codices. 6. Kong Sverres Christenret. 7. Norske Retterbøder og Forordninger, ældre end 1263, fra K. Olaf den Hellige til Hakon Hakonson.

Udgaven indeholder i øvrigt intet til Oplysning af Lovbøgernes Text og Indhold, undtagen Varianterne, eller til Beskrivelse af Haandskrifterne. Alt derhen hørende vil man forbeholde Værkets 4de og sidste Bind. Man tør haabe, at det „Real- og Verbal-Register", som Fortalen p. VI lover med et „maaskee", ikke udebliver; hvorved denne Lovsamling vilde tabe uendeligt i udbredt Nytte og Brugbarhed. — Bogens Udvortes er smukt og pynteligt, uden overflødig Pragt. Man har til Prydelse og Udmærkelse for Værket benyttet en ny, hertil skaaren gothisk Skrift, hvis Charakteer nærmer sig den angelsaxiske og dennes Afkom, den ældste islandske Bogstavskrift. Den er maaskee falden lidt for mager ud; enkelte Bogstaver (f. Ex. ð og ð) kunde være noget tydeligere.

---

4. **Diplomatarium Dalecarlicum. Urkunder rörande Landskapet Dalarne: samlade och utgifne** (1sta Del) af *C. G. Kröningssvärd* (Herredshøvding) och *J. Lidén* (Biergværks-Medicus.) Stockh. 1842. 312 S. 4to (Med 2 Tavler Facsimiler) II. III. Del, utg. af *C. G. Kröningssvärd.* Fahlun, 1844—46. 312 og 246 S. foruden 68 S. Registere. 4.

Det berømmelige Foretagende, hvis Frugt er ovennævnte Værk, fortiener i høi Grad svenske og nordiske Historikeres Erkiendtlighed. To Mænd, ikke, som man siger, af Faget, men tilskyndte af patriotisk Sands og videnskabelig historisk Interesse, levende i Dalarne, og maaskee Indfødte i denne Provinds, have opoffret betydelig Tid, Arbeide og Møie paa at samle alle, dette Landskab vedkommende Diplomer og Brevskaber, som ved deres Form og Beskaffenhed kunne egne sig til Optagelse og Aftrykning i et diplomatarisk Værk. Udførelsen af dette Foretagende er skeet med al den Troskab og Nøiagtighed, som her kan fordres. Udgiverne have ikke forsømt, ved anbragte Tegn eller udtrykkelig Angivelse, at giøre det kiendeligt, hvor det er et originalt Brev, hvis Text er giengivet; eller hvor man har maattet nøies med Andres, ikke altid i Stavning m. m. fuldkommen nøiagtige Copier. Andre kritiske Tegn angive, hvor kiendelige Feil fandtes i den aftrykte Copies Text eller Skrivemaade; og for ulæselige Ord er Plads ladt aaben. Alle øvrige, ved Diplomers ombyggelige Aftrykning brugelige Forholdsregler ere iagttagne; og da det laae i Udgivernes Plan at samle, saa vidt muligt, alle til Dalarnes Diplomatarium hørende Breve indtil **1560** paa eet Sted, have de heller ei villet udelade de allerede andenstedes trykte Diplomer og Documenter, af saadan Art, at de kunde regnes at høre under Værkets Plan og Formaal. Hvor betydelig Samlingen i det Hele er bleven, kan sluttes deraf, at 1ste Deel, i 282 Nummere, allene indeholder hvad der er ældre end Gustav I.s Thronbestigelse; men, foruden 29 senere

fundne Breve, ældre end 1523, som i anden Deel ere meddeelte, har Hr. Kroningssværd (som Udgivelsen af 2. og 3. Deel, ved Hr. Lidéns Forflyttelse, allene tilfaldt) havt det Held at kunne berige Samlingen med et vigtigt Tillæg til 3die Deel af 60 ældre, og alle efter Originaler aftrykte Breve, fra 1392—1508. Alle 3 Dele indbefatte saaledes i Alt 919 Breve; hvortil Udg. endnu lover et Supplement, der skal indeholde en chronologisk Indholdstavle over alle Brevene, og adskillige Stamtavler.

Man vil da i dette Værk besidde et af de vigtigste, og paa den mest fornuftrette Maade anlagte Kildeskrifter til Historien af et enkelt Landskab i Sverrige. For de med Videnskaben Fortrolige vil det være ligesaa unødvendigt at bevise Gavn og Fornødenhed af slige Provindshistorier, for at kunne tilveiebringe en almindelig og national Rigshistorie; som at lægge for Dagen, hvor uundværlig til et saadant Foretagende, naar man vil tænke sig det udført med Kritik og historisk Aand, Benyttelsen af diplomatariske Kilder er. — Det er et Held for den, der engang vil skrive det mærkværdige Landskabs og Folkestammernes Historie, som beboe det, at disse Kilder endnu, efter saamange Aars Forløb, ere bevarede i den Mængde, som vi her forefinde, for en Provinds som Dalarne, hvis sildige Bebyggelse Udgiverne (i Fortalen til 1ste Deel) have viist ved nogle interessante Noticer og antiquarisk-historiske Antydninger. Hertil hører, at Dalarne have næsten ingen Mindesmærker fra Hedenold, der vidne om en meget tidlig Befolkning; endskiøndt, som man veed, Hedenskabet i dette Land naaer endog ned til Slutningen af 12te Aarhundrede. Paa eet og andet Næs, ved Søer i afsides liggende Egne, findes vel enkelte Grupper af smaa, runde Steensamlinger, som Dalkarlene kalde Finngrave; men slet ingen „Ætthoie fra den saakaldte Hoi-Alder"; og ingen Runesteen ovenfor „Langheden." Jerntilvirkning har vel allerede under Hedenold fundet Sted i Dalarne; men bestod kun i Myre- eller Mosemalms (jernholdende Mosejords) Smeltning i smaa Jordgruver, hvori man opstablede og antændte Ved, i Stedet for Kul, til Smeltningen. Af saadanne Gruver findes her endnu gamle Spor, og denne Jerntilvirkning fandt Sted endog efterat

det egentlige Biergværksbrug var opkommet. Med dette, og som Udg. mene, „omtrent samtidigt, eller snart efter Christendommens almindelige Udbredelse i Dalarne", begyndte først et nyt og egentligt historisk Liv, og en mere udbredt Befolkning i dette Landskab; og omtrent ved samme Tid, henimod Midten af det 13de Aarh., begynder ogsaa Rækken af de ældste offentlige Documenter, som vedkomme Dalarne. Udg. antage, neppe uden Grund, og beklage det med Føie, at en stor og vigtig Deel af saadanne Breve, og netop fra ældre Tider, ere forsvundne; hvortil forskiellige Aarsager opregnes. Imidlertid er dette svenske Provinds-Diplomatarium, som man seer, dog af betydelig Rigdom; og vigtigere, end Brevenes Mængde, er den Værdi og Interesse for den indre Forfatning, for Culturens og Sprogets Historie, som Manges Indhold besidder. Dette Værk, hvis patriotiske Samlere og Udgivere have det billigste Krav paa enhver nordisk Historikers skionsomme Tak, fortiente derfor ogsaa at paaskiønnes i Landet, som det tilhører, ved en saadan Recension, der mere i det Enkelte udledte og fremstillede de vigtigere af saa mangfoldige interessante Resultater og Tidsforhold, som for det uvante, uøvede Øie dølge sig i en saadan Diplomsamling.

---

5. Blekingske Mindesmærker fra Hedenold, betragtede i deres Forhold til de øvrige skandinaviske og europæiske Oldtidsminder, af J. J. A. Worsaae. Med femten lithogr. Tavler. Kbh. Reitzels Forlag. 1846. 82 S. 4to.

Det er i vor fædrelandske og historiske Literatur et Phænomen, ligesaa glædeligt fra den videnskabelige Side, som det kan være trosteligt for dem, der troe i mange af vor Tids Vilkaar at vive uheldige Varsler for denne Literaturs Fremtid, dersom den ikke vender sig mod et Maal, hvor den skulde finde nye Livskilder ved at afklæde sig sin individuelle Selvstændighed, at vi kunne

see den i eet Aar beriget med to danske Værker af den Værdi og Vægtighed, som Anders Vedels Levnet, og Undersøgelsen af Blekings Monumenter. Vi behøve ikke engang i denne Betragtning at lade os forstyrre ved Tanken paa, at begge Skrifters Udgivelse er fremmet ved en offentlig Understøttelse. Denne Omstændighed maa langt mindre forurolige os, end dersom vi saae, at Dagbladenes Oversvømmelse og Romanernes Vandflod, imedens de bortlede en stor Deel af de Næringskilder, en Literatur behøver i Bogers Afsættelighed, tillige bortskyllede Jordbunden selv, hvorfra dens egentlige Livskraft og Værtfylde skal fremgaae. Lykkeligviis er dette Forhold ikke indtraadt. Den danske nationale Literatur har i et Aarhundrede, efter alle ydre Kiendetegn, neppe havt meer at kæmpe imod, end i de sidste *ti* Aar. Den er dog hverken bleven fattigere, eller svagere i sin Kiærne. — Saaledes er det ogsaa en betydelig Vinding, et væsentligt Fremskridt paa Videnskabens Vei for den nordiske Histories Studium og Bearbeidelse, at en i sin Stræben og Forskning ligesaa alvorlig og grundig, som fra tidlige Aar ungdommelig begeistret og aandsbegavet dansk Archæolog har indført Kritikens livsvækkende Kraft i nordisk Oldtidsforskning, og ved dens Hielp aabnet nye Lyskilder for Nordens Fortid, eller forhistoriske Periode. Vi maae jo desværre bekiende, at uagtet den islandske Saga-Literaturs hele forbausende Rigdom, og uagtet Alt hvad man undertiden har villet læse ud af Nordens, tildeels ganske sildige Runestene, naaer denne Periode saa langt ned i Tiden, at dens Dunkelhed først begynder at svinde, da Geistlighed, Klostre, latinsk Skrift, og Annaler i dette Sprog, droge ind i Norden tilligemed Christendommen.

Man kunde fristes til at sige noget lignende om den nordiske Archæologie selv. Saa længe og saa ivrigt den endog har været dyrket, saameget vi endog maa agte den Kiærlighed og Nidkiærhed, hvormed mange, baade Lærde og Ulærde, i de tre Riger have offret denne Kundskabsgreen Tid, Kræfter og Møie: saa befandt den sig dog paa en Maade ligesom tilsloret med en mystisk Dunkelhed, snart overgivet til Phantasiens Drømmerier, snart til en aandløs Bogstavlærdom, eller et ved Hovmod og Forfængelighed opfostret Hypothesmageri, lige indtil Jagttagelse

og Kritik sluttede et Forbund, der i det mindste giorde Ende paa en stor Mængde af løse, usammenhængende, paa enkelte og utilstrækkelige Erfaringer grundede, ofte hinanden modsigende, undertiden i sig selv absurde Sætninger og vaklende Systemer, efter hvilke man vilde opføre et Slags historisk Bygning paa Nordens Steendysser, Steensætninger, Gravhøie, og Oldsagerne, som man opgrov af disse. Naar vi tænke paa, hvor mangfoldige og hvor forskiellige giettede Slutninger, forudsatte Facta, og antagne Beviser, man har construeret af de selvsamme Mindesmærker, de selvsamme Redskaber, Smykker, Vaaben o. s. v. af Stene, Erts eller Jern, som udgiøre Nordens Jordfund: da maa man paa den ene Side beklage saa uhyre megen Lærdomsflid, som har maattet spildes; paa den anden Side være bekymret for den Lethed, hvormed det endnu er mueligt, endog for en langt skarpere kritisk Aand, at forvilde sig i den samme Labyrinth, der hvor Skriftens ubedragelige og Konstens i Almindelighed temmelig sikkre Veiledning fattes. Endog det klareste og skarpeste Blik behøver her fremfor Alt Forsigtighed, Selvbeherskning og Resignation i at opstille Resultater og Hovedsætninger.

Man feiler vist nok ikke ved at see en af Nordens hidtil heldigste og mest intelligente archæologiske Kritikere i det her omhandlede Værks, allerede i flere Aar bekiendte Forfatter, hvis Veiledning til Kundskab om „Danmarks Oldtid, oplyst ved Oldsager og Gravhøie", i sin indholdsrige Korthed, ligesom i populair Klarhed og Fattelighed, vanskeligt vil overgaaes; og hvis locale Undersøgelser, i det de bekræftede Runekienderens Arendt's Dom, som fra Naturforholdenes Side understøttedes af Sverriges berømte Berzelius, endelig afgiorde den fornyede Strid om Naturspillet paa Runamos Klippe i Bleking. Man veed overhovedet, at Hr. Worsaae har grundet sine archæologiske Studier, ikke blot paa den eensidige Opsamling, Classeinddeling og Betragtning af de jordfundne Oldsager, men tillige paa en rig Erfaring og praktisk Kundskab til det hedenske Nordens Monumenter, Steensamlinger, Jordhøie og andre i Jorden fordybede, eller paa dens Overflade construerede Gravsteder m. m. Dette var en i senere Aar meget forsømt Deel af Nordens Archæologie, hvoraf

B. Thorlacius*) havde ikke ringe Fortieneste ved førstegang at bringe de danske Monumenter af den Art i en efter deres Udvortes ordentlig inddeelt og affondrende Oversigt; foruden at denne tillige meddeelte endeel enkelte Noticer og Beskrivelser. Hvad Thorlacius var for Danmark, var Sioborg for Sverrige; og finde vi begge at staae tilbage i Kritik, maae vi heller ikke glemme, at de stode tilbage i Erfaring. Efter den Tid har man hos os i henved 40 Aar ikke i det Væsentlige giort meget for den monumentale Archæologie, i Forhold til de overveiende Kræfter og Midler, offentlige og private, som man har anvendt paa Antiquitetsfamling, og Tilveiebringelsen af et Musæum. Der fandtes Iver, Erfaring, utrættelig Virksomhed og Virkekraft, Enhed i Plan, med en vist nok eensidigt uboielig Consequents i dens Udførelse, hos en berømt og fortient Bestyrer. Derfor kunde man ogsaa i denne Retning frembringe noget Stort — og imedens man i det gamle Svea-Land først tænker paa en Bygning, har Danmark længe havt et nordisk Musæum, som for den hele Deel af Europa, der har Oldsager tilfælles med Norden, ved sin Rigdom er blevet et Slags Centralpunkt. Enhver videnskabelig Archæolog og Historiker maa erkiende denne Stiftelses Værdi og betydelige Virkninger; om man end ikke hører til dem, som lade sig hilde af en Illusion, der for Alvor kan troe, at Efterlevninger af Vildhedsstandens eller Nomadelivets Barndom og Raahed i selvstændig Betydning kunne maale sig med noget Værk af Menneskehaand, som Konsten gav Ideens og Skiønhedens Præg.

Men Enhver kan ikke være enig med dem, der synes at antage, at Musæums-Disciplinen (om vi saa maa sige) udgiør den hele Archæologie. Monumenter af saadan Art og Beskaffenhed, at de ikke kunne flyttes fra Stedet hvor de er reiste eller anbragte, høre ikke mindre til den sidstnævnte Videnskabs Heelhed; og skiøndt de Monumenter, som tilhøre Nordens Hedenold, ere uden Konstværd, have de netop for den nordiske Cultur og Folkehistories Oplysning en afgiort Vigtighed. I det man i

*) »Bemærkninger over de i Danmark endnu tilværende Hedenolds-Høie og Steensætninger.« Kbh. 1809. 68 S. 8. (Aftr. af det Skandinav. Literatur-Selskabs Skrifter. 5te Aarg. 1809.)

ved et mere universelt Erfa
Classe af Fortids-Monume
med en stor Deel af det gamle
Det er dette Studium,
hvis nyeste Værk her omtales
at sige giennemgaaet Antiquite
seet den Synderlighed i Old
os, at netop denne Forfatter
har fundet kraftig Fremhielp
have ventet det. Det tilhøre
at optegne, at det hverken er
fra det nordiske Oldskriftselska
indskrænket) at Hr. Wors
Opdagelser ere udgaaede. D
personlige Interesse for Oldtid
Kong Christian den Ottende
Historien vil vindicere de vide
ser, denne Forfatter allerede ha
quariske Reise til Skotland, Irla
større Maal ville bringe for D
Faa nulevende Oldtidsfor

Mængde af dette Slags antiquariske Oplysninger, hvis Meddelelse udgiør en vigtig Fortieneste ved Hr. Worsaaes nyeste Arbeide. I øvrigt vinder dets Formaal og Indhold derved forhøiet Interesse, at Provindsen **Bleking**, i Henseende til dens Monumenters og jordfundne Oldsagers Charakteer og Beskaffenhed, forener en stor Deel af de charakteristiske Træk, som disse Fortidslevninger i det øvrige Norden besidde. En antiquarisk Beskrivelse af Bleking kan derfor unegtelig blive Grundvold for endeel betydende Resultater af archæologiske Undersøgelser, vedkommende vort Norden overhovedet.

Ligesom dette Skrift af Hr. Worsaae udmærker sig ved den samme Tydelighed, Klarhed og Fyndighed i Fremstillingen, som man finder i tidligere Arbeider af denne Forfatter — navnligen i hans Skrift om „Danmarks Oldtid“ o. s. v. — Egenskaber, der ogsaa i stilistisk Henseende give Skriftet en ikke almindelig correct, reen, og mere indholdsvægtig end ordrig Charakteer: (man læse f. Ex. den korte og smukke Naturskildring af Bleking S. 5) saaledes er ogsaa den fulgte Orden og Inddeling aldeles den rigtige og naturlige. Efter en **Indledning**, om den nordiske Archæologies hidtilværende Stilling, i og for sig selv og til Historien, eller rettere til Hypotheserne om Nordens Fortid og ældste Beboere — om Mindesmærkernes egentlige historiske Betydning — og om Nødvendigheden af at betragte dem i deres Forhold til andre Landes lignende eller særegne Arter af Monumenter, og at bestemme Grændserne for disse Arter, saavel i, som udenfor Skandinavien, dersom man vil vinde fast Grundvold for et historisk Resultat af de antiquariske Forskninger og Opdagelser: gaaer Forf. i **1ste Afdeling** (S. 5—28) over til at charakterisere og beskrive Blekings Monumenter og Oldsager fra **Steenalderen**, **Bronce-Alderen** og **Jern-Alderen**, i Følge det af ham vedtagne System om disse tre Classer af monumentale Levninger, og deres indbyrdes Forhold. — Til de almindelige archæologiske Bemærkninger, Bleking vedkommende, hører f. Ex. at Mindesmærker fra Bronce-Alderen, ligesom Steenalderens Grave, i Almindelighed ligge i Nærheden af Havet. „Et Folk“ mener Forf., „som endnu manglede Værktøi af Jern, vilde ikke være i Stand til at rydde de tætte Skove

i det Indre af Landet." (S. 9. hvor do
gelse angives i et Broncefund i Tving Sogn,
smaalandske Grændse.) Men ogsaa de langt
af Oldsager fra Jernalderen „strække sig kun
danske Mile op i Nord fra Kysten." — I or
kingske Steensætninger og opkastede Steenty
Stenrör) Jordhøie, og andre Mindesmærker
Deel staae i Forbindelse med Begravelser, i
særdeles mærkværdigt eller udmærket fra sam
menter i Sverrige eller Danmark, hverken i
Beskaffenheden af de Jordfund, som deres O
har medført. — Kun enkelte Arter af Steenmonu
Bleking, eller dog sieldne udenfor denne Provind
bl. a. de saakaldte Skibshøie eller Ski
ovale, i Enderne spids tilløbende Steensætning
og høiere Endestene, hvilke man tænker sig fo
For- og Bagstavn. (De findes ogsaa paa Ol
jvf. Worsaae, Danmarks Oldtid, ꝛc. S. 85.
dette kun Virkningen af den antiquariske Indbi
man i Bleking (som de meddeelte Aftegninger
Steensætninger af alle Former, cirkelrunde, fiir
af flere Slags: kan man vel ogsaa have f
ovale Form, uden at tænke paa Skibe. Me
gyldig; i begge Tilfælde bliver det dog ikke til me
samling. — Mærkelige ere de opreiste isolerede
en i Forhold til Breden mere anseelig Høide,
til de saakaldte Bautastenes Art. Man fin
fra 3, indtil 6—8 Alens Høide; i Halland
9 til 10 Alen høie; og i Norge kiender man e
næs) som, skiøndt siunken dybere i Jorden, er he
Det skiønneste og mærkværdigste Monument
unegtelig den Samling af 3 Bautastene, reiste i
des i en Levning af Birkeskov imellem Leråkr
i Listerby Sogn. To af disse svære Stene
Alen, den tredie 6½ Alen høi; og denne er all
Tid (Mon. Dan. p. 215) bekiendt ved sin Ru
imidlertid, ligesom de tre eller fire andre R

findes i Bleking, indhugget med de saakaldte *Angelsaxiske* Runer (fordi lignende Skrift findes paa Monumenter i England;) og paa denne Art af Indskrifter er Antiquarernes Lærdom hidtil enten reent strandet, eller den har maattet nøies med at give ved hver ny Læsning en ny Fortolkning. (jvf. W. *Grimm* üb. deutsche Runen. 1824. S. 197 flg. F. *Magnusen*, „Runamo og Runerne“ S. 419—40.) Hr. Worsaae har ladet sig nøie med at give en ny, omhyggelig Tegning af bemeldte Runeskrift (T. XI. a. b. Hele Monumentet sees i en smuk Tegning T. X.) Det usandsynlige i den Mening, at dette Slags Runeskrift skulde være kommen fra Angelsaxerne til Norden, og det mere Rimelige i at den ved Vikingstogene er bragt over til England, omtaler Forf. S. 23. 24.

Af den øvrige Deel af Hr. Worsaaes Værk indeholder *anden* Afdeling S. 28—44 en Samling af antiquariske Opdagelser og Resultater af Undersøgelser og Jordfund, paa den skandinaviske Halvø og i Danmark, saavelsom i det øvrige Europa, hvorved de i Bleking forekommende Monumenter og Oldsager, fra enhver af de 3 ovennævnte Aldere eller Perioder, kunne oplyses ved analoge Phænomener. Vi faae her en vist nok ikke i Angivelsen af enkelte Opdagelser fuldstændig, men dog ved mange Exempler oplyst geographisk ordnet Oversigt af Hr. Worsaae's System, angaaende de bekiendte tre Classer af vore nordiske Monumenters og Oldsagers Udbredelse til andre Lande og Strækninger af Europa, og deres Forekomst i visse Egne eller paa enkelte Steder af disse. Vi finde her tillige mange vigtige og særdeles interessante almindelige Bemærkninger og Resultater; f. Ex. S. 40, 41, om Forholdet imellem Gravene fra den saakaldte Bronce-Alder og Jern-Alderen i Norden; om *Sieldenheden* af *Jordhøie fra Jernalderen* i Danmark, og derimod den paafaldende Mængde af Steendysser og Steengrave, ligesom af Broncefund, i vort Fædreland. I den Anledning hedder det S. 42: „Museet (i Kiøbenhavn) har neppe ti Jernsværd, som beviislig ere fra Danmark, medens det har Broncesværd i hundredeviis.“ Den paafaldende, næsten uforklarlige Sieldenhed af Jernsager og Grave fra Jernalderen hos os (imedens de i Meklenborg, Brandenborg, og næsten overalt i Tydskland, især det sydlige, forekomme

saa ofte, og da man tillige veed, hvor hyppig og almindelig Smeltning og Brug af Mosejern har været i Danmark i Middelalderen) er unegtelig et af de mærkværdigste Phænomener i vor hele Archæologie, paa det Punkt, den hidtil har naaet; men vi tør ikke ubetinget gaae over til den Mening, at man allerede paa dette Punkt staaer fast og sikker nok, til der at kunne grunde en ny historisk Hypothese.

Den 3die og største Afdeling af Skriftet (S. 44—82) er udelukkende opoffret til Kritiken af tidligere antiquariske Forudsætninger, Hypotheser og Systemer, og til Fremstillingen af de Erfaringer og Grunde, hvorpaa Fors. bygger sit eget System. Læsningen af disse Blade maa for enhver videnskabelig Archæolog og Historiker have en høi Grad af Interesse, da vi ved hvert Skridt møde Sætninger og Slutninger, der føre os dybere ind i Tvivlens og Kritikens spændende Tankevirksomhed. Indholdet er tillige yderst sammentrængt og stofrigt, og fordrer saameget mere en anspændt Opmærksomhed. Vi troe vel, at Flere ville være enige med os i, at en saa overvættes stor og næsten uoverskuelig Masse af Erfaringsstof, som de seneste Aars Undersøgelser og Oplysninger i flere Lande i Europa allerede frembyde, som med hvert Aar udvider sig, og som dog for en stor Deel er omspredt i enkelte Facta eller Opdagelser, umuelige endnu kan være lige modent til at afgive et positivt og sikkert Stof for Kritiken, og for archæologiske Resultater af historisk Natur. Heller ei kunne vi hidtil finde os overbeviste ved adskillige af Fors.s Meninger og Slutningsbeviser; navnligen om en overhovedet sildigere Cultur eller Opdyrkning af Landet i Danmark, (som Jernets Mangel maatte forudsætte) end Naturforhold og forhistoriske Sagn hentyde paa; og ligesaa lidt om den Mening, han vel i det Hele vil hylde: at den saakaldte Kobberalders Oldsager (ↄ: Bronce-Vaaben og Redskaber) skulde baade være et i de fleste europæiske Lande lige almindeligt og herskende Tidsphænomen, og disse Oldsager saaledes ogsaa overhovedet være oprindelige og indenlandske i Norden, hvor aldeles intet Tin findes; men Leiligheden er her ikke til videre at behandle dette og flere Punkter i Forfatterens archæologiske System, hvor vi troe, det ei vil eller kan være fast nok mod enhver kritisk Indsigelse.

Den

danske historiske Forening

1847.

(Januar.)

Selskabets Bestyrelse.

H. M. Velschow, Professor: Formand.
C. Molbech, Etatsraad, Professor i Literairhistorien, og Bibliothekfsecretair: Secretair.
C. T. Engelstoft, Dr. og Professor i Theologien.
J. E. Larsen, Professor Juris.
F. Schiern, Cand. juris og Mag. Art.

F. V. Hegel, Boghandler, Selskabets Casserer.

Selskabets Repræsentanter, Correspondenter og Commissionairer i Provindserne:

C. P. Andersen, Overlærer: Stagelse.
J. A. Brasen, Provst og Sognepræst: Skielskør.
P. Dorph, Sognepræst: Vordingborg og Møen.
P. E. Fischer, Slotspræst til Kronborg og Sognepræst: Helsingør.
Ch. Hansen, Kammerraad, Stiftsskriver i Siællands Stift: Roeskilde.
C. J. E. Harhoff, Justitsraad, By- og Herredsfoged: Ringsted.
P. Hiort, Lector ved Sorøe Academie: Sorøe.
S. Holmstedt, Adjunct ved den Kgl. Realskole: Aarhuus.
H. C. Hviid, Stiftsrevisor: Mariboe.
F. G. Neraae, Capitain: Fredericia.
C. P. Paludan-Müller, Dr. philos., Overlærer: Odense.
Ch. Olsen, Procurator: Randers.
F. C. Olsen, Rector: Viborg.
E. C. Rosendahl, Rector: Nykiøbing paa Falster.

C. W. K. Gleerup, Universitetsboghandler: Lund.

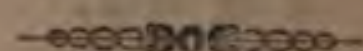
Selskabets Commissioner besørge desuden:

Busch, Boghandler, i Nyborg.

C. Termansen, Boghandler og Bogbinder, i Ribe.

Anmærkning.

Alle Medlemmer, ved hvilke intet Opholdssted anføres, ere boende i Kiøbenhavn.

A.

Udenlandske Correspønderende Medlemmer.

(I den Orden, hvori de ere optagne.)

E. G. Geijer, Professor i Historien ved Upsala Universitet, Ridder af Nordstiernen, m. m.

H. Reuterdahl, Dr. theol., Domprovst i Lund, og Professor ved Lunds Universitet.

C. G. Brunius, Professor i den græske Literatur ved Lunds Universitet, Ridder af Nordstiernen.

A. Cronholm, Adjunct i Historien ved Lunds Universitet.

G. Munthe, Capitain i den Norske Armee.

F. C. Dahlmann, Dr., Hofraad, Professor i Historien ved Universitetet i Bonn, Ridder af Guelphe-Ordenen.

G. H. Pertz, Dr. Overbibliothekar ved det Kongl. Bibliothek i Berlin, Ridder, m. m.

J. M. Lappenberg, Dr. juris, Archivarius i den frie Hansestad Hamborg.

J. Voigt, Professor og Archivarius i Königsberg, Ridder af Danebrog.

G. C. F. Lisch, Archivarius og Bibliothekar i Schwerin.

John M. Kemble, Esq. M. A., London.

Rich. Garnett, M. A., Custos ved det Britiske Museums Bibliothek i London.

B.

Ordentlige Medlemmer.

1) Indenlandske.

De Medlemmer, ved hvis Navne Romertal (II. III.) findes, ere saadanne, der have tegnet sig for dobbelt, eller tredobbelt Contingent.

Hs. Kongelige Hoihed Kronprinds Frederik Carl Christian af Danmark.

Aagaard, H., Assessor, Eier af Iselingen.
Aagaard, U. C. F., Amtsforvalter, i Thisted.
Aarestrup, C. L. E., practiserende Læge i Saxkiøbing.
Adler, J. G., Geheime-Etatsraad, Stats- og Cabinetssecretair, m. m.
Adler, P., Adjunct ved Cathedralskolen i Ribe.
Agerbech, H., Sognepræst til Øster-Hæsinge; Fyen.
Agerup, J., Adjunct ved Roeskilde Cathedralskole.
Aggerup, Cancellieraad og Birkedommer, Pederstrup i Lolland.
Ahrensen, A. B. Dr. med., Districtslæge.
Alberg, C. M., Assessor i Hof- og Stats-Retten.
Aldeweldt, J. C. Sognepræst i Bloustrød.
Allen, C. F., Cand. theol. og Mag. Art.
Andresen, A. D., Sognepræst i Ringkiøbing.
Andersen, C. P., Overlærer, Selskabets Correspondent i Slagelse.
Andersen, J. C., Collecteur.
Andersen, N. F. H., Kammerraad.
Arboe, N. P., Justitsraad, Byfoged i Hillerød.

Bagger, F. B., Sognepræst til Tanderup i Fyen.
Bagger, J. K., Sognepræst til Fruering i Aarhuus Stift.
Baggesen, A., Major i Generalstaben, m. m.
Bang, O. L., Etatsraad, Prof. og Dr. med.
Bang, P., Etatsraad og Deputeret i Rentekammeret.
Bardenfleth, F. Løvenørn-, Kammerherre, Generalmajor, m. m.
Barnekow, F. B. C., Kammerjunker og Ritmester, Odense.
Bechmann, R. A., Capellan, Sønder Aldum, Aarhuus Stift.
Becker, E. S., Auditeur.
Becker, P. W., Mag. artium., Sognepræst i Kiøng.
Becker, Th. A., Archivarius.

Begtrup, J. H., Cand. chirurg.
Bendtz, C. F. W., Adjunct i Horsens.
Bentzen, J., Sognepræst til Bording, Viborg Stift.
Berggren, H., Boghandler i Nykiøbing, Falster.
Bergsøe, A. F., Lector ved Universitetet.
Beyer, A., Sognepræst i Vester-Egede.
Bie, Jac., Sognepræst til Udbye og Kastberg, Randers Amt.
Bielcke, F. H. R., Cand. juris, og Kammerjunker.
Bilsted, C. J. T., Regimentsquarteermester, i Fredericia.
Bille-Brahe, P. Greve af, til Brahesminde, Kammerherre, m. m.
Bille-Brahe, C., Baron.
Birch, D. Seidelin, Provst og Sognepræst i Storeheddinge.
Birch, B., Auditeur og Advocat paa St. Thomas.
Blache, H. H., Rector ved Aarhuus Cathedralskole.
Blechingberg, O. C., Etatsraad og Generalfiscal.
Blechingberg, O. G., Landsoverretsassessor, Viborg.
Blechingberg, E. C. P., Kammeraad og Comptorchef i Rentekammeret.
Blicher, H. B., Sognepræst til Vithen i Aarhuus Stift.
Bloch, H. C., Sognepræst til Vigsnæs i Lolland.
Bloch, B., Licent. theol. Sognepræst til Lønborg, Ribe Stift.
Blom, C. H. G., Cand. juris. og Toldcontroleur i Odense.
Blom, J. J. G., Etatsraad og Toldinspecteur.
Boiesen, S., Secretair.
Bondesen, J., Cand. theol.
Bondesen, J. M. G., Sognepræst til Sorterup.
Bornemann, F. C., Prof. juris.
Bornemann, J. A., Lector i Sorøe.
Borries, Grosserer, i Helsingør.
Boye, A. E., Secretair.
Brandt, C. J., Cand. theol., Lærer ved Waisenhuset.
Brasch, Cand. theol.
Brasen, J. A., Provst og Sognepræst i Skielskør, Selskabets Correspondent.
Bremer, A. F., Dr. med., Overlæge.
Bretton, F. C., Baron og Høiesteretsassessor.
Bretton, L. P., Kammerherre og Baron, Stiftamtmand i Viborg.
Briem, J. G. G., Sognepræst til Kousted, Aarhuus Stift.
Brinck-Seidelin, L. C., Etatsraad og General-Decisor i Rentekammeret.
Brorson, C. F., Professor, Sognepræst i Kiøbenhavn.
Bruun, E., Capitain ved Artilleriet.
Bruun, C., Studiosus juris.
Bruun, H., Agent, Assens.

Bruun, G., Landmand, Asmildkloster ved Uborg.
Bruun, H. H., Sognepræst i Hemmet, Ribe Stift.
Bruun, J., Studiosus juris.
Bruun, L. J., Toldcontroleur i Skjelskior.
Bruun, M. P., Fabrik-Eier, Bruunshaab i Jylland.
Bruun, P. D., til Asmildkloster, Høiesteretsassessor.
Bræstrup, C. J. C., Conferentsraad og Politidirecteur.
Budtz, B. C., Consistorialraad, Sognepræst til Thorsager, Aarhuus Stift.
Bugge, P. C. F., Justitsraad og Toldkæmmerer, Helsingør.
Busch, Boghandler i Nyborg.
Bølling, J. A., Justitsraad og Bibliothekfecretair, m. m.
Børresen, E. L., Sognepræst til Næsby ved Sorøe.

Carlsen, J. F. S., Sognepræst til Dalby-Neder, Randers Amt.
Carøe, H. F., Byskriver i Veile.
Caspersen, J. F, Cand. juris., i Randers.
Cassé, A. L., Dr. juris., Landsoverretsassessor.
Castenschiold, H. G., Grevencop-, til Frederikslund, Kammerherre.
Cederfeld-Simonsen, Cand. juris og Kammerjunker.
Clausen, C. T., Lic. theol., Sognepræst i Bocslunde.
Clausen, H. N., Professor og Dr. theol.
Claussen, E. C., Justitsraad og Comptorchef.
Clauswitz, F., Geh. Legationsraad og Notarius publicus.
Colding, H. C. Provst, og Sognepræst i Odense.
Collin, J., Conferentsraad, Finants-Deputeret, m. m.
Collin, E., Justitsraad og Assessor i Finants-Deputationen.
Corfitzen, Skolelærer i Ringsted.
Crone, A., Adjunct ved Odense Cathedralskole.
Crone, B. C., Over-Auditeur, i Odense.

Dahl, F. P. J., Overlærer.
Dahl, T. C., Landsoverretsprocurator, i Aarhuus.
Dahlerup, M. H. L., Stiftsprovst og Sognepræst ved Aarhuus Domkirke.
Dahlerup, Cand. theol.
Dahlerup, C. G., Sognepræst til Øster Ulslev, Lolland.
Dahlerup D. H., Commandeur i Sø-Etaten.
Dahlerup, H. L., Cancellieraad og Comptorchef.
Danckwart, Conferentsraad, Directeur for det udenl. Departement.
Danneskiold-Samsøe, S. Greve af, General-Postdirecteur.
Daue, P. H., Sognepræst til Liunge og Uggeløse (ved Frederiksborg).
Daugaard, J. B., Stiftsprovst og Sognepræst i Ribe.

Daum, Fuldmægtig, i Nakskov.
Deichmann, J., Cancellieraad.
Delbanco, S. W., Cand. juris. Kongelig og Fuldmægtig.
Dons, C. A., Sognepræst i Radsted, Lolland.
Dons, C. H., Cand. philos. og Sproglærer.
Dorph, F., Regimentschirurg og Overlæge i Næstved.
Dorph, J., Sognepræst i Vigersted.
Dorph, L. R., Adjunct ved Randers lærde Skole.
Dorph, P., Sognepr. i Øster-Egitsborg, Selsk. Correspondent.
Dreier, Dr. juris., Justitsraad.
Dræby, J. C., Justitsraad, Byskriver i Fredericia.
Duncan, Proprietair, i Jylland.

Eberlin, P. J. A., Hoiesteretsassessor.
Eberlin, F. U. A. C., Landsoverretsassessor og Herredsfoged, Viborg.
Eckard, Ch., Cand. philos.
Eibe, F. H., Boghandler.
Elberling, C. W., Mag. art. Rector ved Slagelse lærde Skole.
Engelbreth, H. P., Sognepræst til Ørbek i Fyen.
Engelbreth, W. F., Consistorialraad, Sognepræst i Lydersløv.
Engelsen, A. C., Fuldmægtig ved Øresunds Toldkammer.
Engelstoft, L., Conferentsraad, Professor, m. m.
Engelstoft, C. T., Dr. og Prof. theol.
Erichsen, Skolelærer i Tingsted paa Falster.
Ernst, J., Sognepræst til Sønder-Jernløse.
Esbensen, A., Dr. med., i Odense.
Eschricht, D. F., Dr. og Prof. med.
Estrup, C., Justitsraad, Borgermester i Kolding.
Estrup, P., Godseier, til Christineberg paa Falster.
Everlof, F. A., Kgl. Svensk og Norsk General-Consul.

Faaborg, E., Fuldmægtig i Odense.
Fabricius, F., Cancellieraad og Bibliothekssecretair.
Fabricius, J. D., ordineret Catechet i Horsens.
Fabritius-Tengnagel, Godseier, til Petersgaard.
Feilberg, C. A., Fabrik-Eier.
Fenger, F., Lic. theol., Sognepræst til Liunge og Braaby (ved Sorøe).
Fibiger, Ch., Tiendecommissair, Forpagter paa Berritsgaard.
Fibiger, J. A., Oberstlieutenant.
Fischer, P. E., Sognepræst i Helsingør og Slotspræst til Kronborg, Selskabets Correspondent.
Fleischer, H. A., Justitsraad, Borgermester i Aarhuus.
Fleischer, Overlærer i Aarhuus.
Flemmer, H. M., Dr. phil., Rector ved Frederiksborg lærde Skole.

Flensborg, Kammerjunker, Capitain i Generalstaben.
Flindt, P. L. D., Overauditeur og Herredsfoged.
Foersom, H. F., Apotheker i Slagelse.
Fogh, O. C., Provst og Sognepræst i Romdrup, ved Aalborg.
Fogtmann, N., Dr. theol., Biskop over Aalborg Stift.
Forchhammer, J. G., Dr. og Professor.
Friborg, Godseier, til Skovsgaard i Fyen.
Friedenreich, D. W., Professor, m. m.
Friedenreich, J., Handelsbogholder.
Friederichsen, Kammeraad, Fuglsang i Lolland.
Friis, Steen, Adjunct ved Roeskilde Cathedralskole.
Friis, C. Greve af, Stamherre til Grevskabet Frisenborg.
Frisch, Generalkrigscommissair.
Fritz, G., Raadmand i Roeskilde.
Fugl, N., Auditeur paa St. Thomas.
Funder, Cancelliraad, i Aarhuus.
Fønss, til Ørslevkloster, Justitsraad.

Gad, P. C. S., Dr. theol., Biskop i Lolland og Falster.
Gamst, H., Agent og Fabrikeier.
Garde, Commandeur i Sø-Etaten.
Gardthausen, C., Cand. juris., Postmester i Neumünster.
Giessing, H. J., Sognepræst i Ballerup.
Gislason, Adjunct ved Reikiaviks lærde Skole.
Giessing, Politie-Controleur.
Giødwad, J. F., Cand. juris.
Gleerup, M., Cand. med., pract. Læge i Lemvig.
Gloerfeldt, B. V. W., Controleur ved Øresunds Toldkammer.
Gottschalck, H. C. M, Overlæge.
Graae, G. F. A., Sognepræst til Marie-Malene, Aarhuus Stift.
Gradmann, G. A., borgerlig Raadmand i Helsingør.
Gram, F. T. J., Cand. juris.
Grove, C. H., Sognepræst til Trige og Ølsted, Aarhuus Stift.
Grundtvig, N. F. S., Præst ved Vartou Hospital.
Gudenrath, S. J., Criminalretsassessor.
Guldberg, Fabrik-Entrepeneur i Viborg.
Hoegh-Guldberg, C., Tegnelærer i Aarhuus.
Hoegh-Guldberg, O., Premier-Lieutenant af Cavalleriet, Odense.
Guldbrandsen, Cand. theol.
Gyldencrone, Kammerherre, Lehnsbaron, til Vilhelmsborg.
Gundorph, H., Cand. theol. Underbibliothekar og Lærer ved Efterslægtsselskabets Skole.
Gøtzsche, H., Provst og Sognepræst til Vester-Velling, Viborg Stift.

Haagen, C. W., Etatsraad og Bankdirekteur.
Hald, J. C., Assessor, Secretair i Landhuusholdnings-Selskabet, m. m.
Hagerup, C. H., Lic. theol. Catechet i Præstø.
Hallager, L. N., Cand. theol., i Horslunde i Lolland.
Hambro, J., Hofraad.
Hambro, C. J., Consul og Grosserer.
Hammerich, Fr., Mag. art. første resider. Capellan til Trin. Kirke.
Hansen, Skolelærer og Kirkesanger i Sarkiøbing.
Hansen, J. F., Docent i Forstvidenskaben.
Hansen, A. N., Grosserer.
Hansen, C., Kamm.-R. og Stiftsskriver i Roskilde, Selsk. Correspondent.
Hansen, C. A., Adjunct ved Sorøe Academies Skole.
Hansen, C. P. M., Dr. med.
Hansen, J. L. W., ordineret Catechet i Fredericia.
Hansen, J. O., Etatsraad, Medlem af Univ. Directionen, m. m.
Hansen, K. Sognepræst til Feuling, i Ribe Stift.
Hansen, N., Adjunct ved Nykiøbing Cathedralskole.
Hansen, P. Sognepræst i Slangerup.
Hansen, P., Etatsraad.
Hansgaard, H. C., Krigsraad og Revisor.
Harhoff, C. J. Ch. Justitsraad, By- og Herredsfoged, Selsk. Correspondent, Ringsted.
Harboe, N. M., Sognepræst til Magleby, ved Skielskiør.
Hasle, C. M., Consistorialraad og Sognepræst i Faaborg.
Haugsted, S. T., Capellan til Liunge Menighed, ved Frederiksborg.
Hegel, F. V., Boghandler.
Heiberg, C. A., Provst, Sognepræst i Kiertemindc.
Heiberg, J. L., Dr. philos., Professor, m. m.
Heilbuth, F. F. C., Copiist i Gen. Postdirectionen.
Heise, C. J., Professor, Sognepræst i Birkerød.
Hellemann, C. N. Sognepræst til Nye i Siælland.
Helweg, L. Cand. theol.
Hemmert, Kiøbmand.
Henrichsen, R. J. F. Professor, Rector i Odense.
Herbst, C. P., Cand. philos.
Hersleb, C. F., Cand. juris. og Fuldmægtig i Veile.
Hertz, H. P. B., Consistorialraad og Sognepr. til Vor Frue Kirke i Roeskilde.
Hertz, H., Professor.
Hiort, Cand. theol. i Allerup, Ribe Stift.
Hiort, P., Lector ved Sorøe Academie, Selsk. Correspondent.
Hiorth, Secretair.
Hoedt, Cand. philos.
Holm, A. K., Dr. theol., Provst og Sognepræst.

Holm, C. F., Etatsraad, Deputeret for Finantserne, m. m.
Holm, Licent. theol., Sognepræst til Hyllested, Venslev og Holsteinborg.
Holm, Etatsraad, i Viborg.
Holmstedt, S., Adjunct i Aarhuus, Selskabets Correspondent.
Holst, C. M., Sognepræst til Errindlev og Olstrup i Lolland.
Holst, H. P., Cand. philos., Lærer ved Landcadet-Academiet.
Holst, N. H., Sognepræst til Eggitslevmagle i Sjælland.
Holstein, C. F., Kammerherre, Postmester i Flensborg.
Holstein, L. H. C. H., Lehnsgreve, til Holsteinborg. (III.)
Holstein, A. F., Capitain, Postmester i Nykiøbing, Odsherred.
Holsten, A., Lehnsbaron og Kammerherre.
Holsøe, L. C., Sognepræst til Frederiksborg og Hvidoure.
Holten, H., Sognepræst i Skuldeløv.
Holten, N. A., Conferentsraad, Direct. ved Ørefunds Toldkamm., m. m.
Hornbeck, H. B., Dr. med.
Hoskiær, D., Cand. theol., Hvedholm i Fyen.
Hviid, H. C., Stiftsrevisor i Maribo, Selskabets Correspondent.
Hvidt, C., Assurance-Mægler.
Hundrup, F. A., Overlærer ved Roeskilde Cathedralskole.
Hübertz, J. R., Dr. med.
Høegh, H., Exam. juris. og Fuldmægtig.
Høst, A. F., Boghandler i Kiøbenhavn.
Høyen, N. L., Professor, Inspecteur ved den Kgl. Malerisamling.

Ibsen, Cand. philos.
Ingemann, B. S., Etatsraad, Lector ved Soroe Academie.
Ipsen, L., Cand. juris., Lærer ved Landcadet-Academiet.
Irminger, C. L. C., Capitain-Lieutenant, Kammerjunker og Adjutant.
Iversen, Klokker i Middelfart.
Israel, J. H., Underlæge, i Rensborg.

Jacobsen, Godsforvalter ved Stamhuset Tiele i Jylland.
Jacobsen, P. C., Sognepræst til Dsløse, Viborg Stift.
Jacobsen, P. B., Etatsraad, Committeret i Rentekammeret.
Jahn, Lieutenant.
Jensen, J. Ch., Sognepræst til Ousted, Allislov og Ledreborg.
Jenssen, H. C. L., Lieutenant af Infanteriet, Fredericia.
Jensen, P. A. F., Cancellist.
Jermin, H., Lieutenant.
Jespersen, C., Landsoverretsprocurator i Viborg.
Jespersen, H. A., Sognepræst til Utterslev i Lolland.
Jespersen, O., Procurator, i Helsingør.
Jespersen, J. W., Dr. med., Stiftsphysicus i Aarhuus.
Jessen, J. M., Boghandler i Svendborg.

Jetsmark, J., Cancellist.
Johnsen, C. G., Sognepræst i Sengeløse.
Johnsen, B. F., Conferentraad, Medlem af Statsgieldsdirectionen.
Johnsen, E., Districtschirurg i Island.
Jonquieres, A. F. de, Premierlieutenant.
Jonquieres, J. A. F. de, Cancellist i det D. Cancellie.
Juul, Cand. juris.
Juul-Rysensteen, Lehnsbaron, Kammerherre, m. m.
Jørgensen, J. B., Sognepræst i Randers.
Jørgensen, Procurator, Holkenhavn i Fyen.

Kaarsberg, H. B., Sognepræst til Græse i Siælland.
Kabell, P. C., Boghandler i Viborg.
Kalko, P. H., Kammerraad.
Kall, A. C., Dr. juris, og Kammerraad.
Kall, M., Studiosus juris.
Kielsen, O. H., Kongelig Fuldmægtig.
Kampmann, H., Birkedommer ved Grevskabet Friseaborg.
Kierkegaard, C., Lærer ved Landcadet-Academiet.
Kierulff, A., Cand. juris., Kongl. Fuldmægtig.
Kindt, C. N. L., Major af Infanteriet, Rendsborg.
Kirstein, C. L., Conferentsraad, Committeret i Rentekammeret.
Klagenberg, A. C., Translateur.
Klee, F., Cand. jur., Fuldmægtig under Gen. Postdirectionen.
Klein, H. C. Boghandler.
Knudsen, H., Registrator ved det Kongl. Geh. Archiv.
Knudsen, L. A. C., Adjunct ved den lærde Skole i Horsens.
Knudsen, N. J., Etatsraad og Toldkæmmerer i Helsingør.
Knuth, F. M., Kammerherre, Lehnsgreve, til Grevskabet Knuthenborg.
Koch, G. Provst og Sognepræst i Ostrup, Ribe Stift.
Koefoed, H. J., Conferentsraad, General-Auditeur, m. m.
Krag, G. A., Kammerjunker, Amtsforvalter i Ringsted.
Krag, W., Kammerjunker, Secretair i det udenl. Departement.
Krebs, J. H. K., Krigsraad, Districtslæge i Ringsted.
Krieger, A. F., Professor og Lic. juris.
Krieger, W., Aarhuus.
Krüger, C. G., Justitsraad.
Krüger, F. B., Justitsraad, Casserer ved den almindelige Enkekasse.
Krøyer, H., Dr. philos., Inspecteur ved det Kongelige zoologiske Museum, m. m.
Købke, Stiftsphysicus, Nykiøbing paa Falster.
Königsfeldt, J. P. A., Adjunct ved Frederiksborg lærde Skole.

Lagerheim, E., Baron, Kammerherre, Kgl. svensk-norsk Minister, m. m.
Langball, A., Kgl. Fuldmægtig.
Lange, M., Conferentsraad og Over-Præsident.
Langkilde, Godseier, til Juulskov i Fyen.
Larsen, J. E., Professor juris.
Larsen, J. H., Prof., Dr. theol., Sognepræst i Holbek.
Lassen, C., Justitsraad og Toldinspecteur i Assens.
Lassen, F., Kammerraad, Oeconomie-Inspecteur, m. m.
Lassen, J. A., Provst og Sognepræst til Overndrup i Fyen.
Lassen, L., Kammerraad, Toldinspecteur i Helsingør.
Lassen, N. C. N., Adjunct ved Realskolen i Aarhuus.
Laub, H. O. C., Sognepræst til Nysslinge i Fyen.
Laurent, H. A., Sognepræst til Giesfing og Norager, Aarhuus Stift.
Lautrup, J. H., Provst og Sognepræst i Hammer.
Lengnich, J. C. L., Capitain, og Bogholder under Magistraten.
Leth, J. N. F., Sognepræst til Visby, Aalborg Stift.
Lewetzau, H. F. H., Kammerherre og Generalmajor, Odense.
Lewetzau, J. G., Overhofmarskal, Kammerherre, Theater-Chef m. m.
Levy, C. E., Dr. med. og Professor.
Liebe, G. L., Cancellieraad, Hospitalsforstander, i Roeskilde.
Liebe, J., Auditeur og Cancellist.
Lind, P. E., Licent. theol., Præst ved Straffeanstalten i Kiøbenhavn.
Lindberg, F., Overlæge i Aarhuus.
Linstow, Oberst.
Lorck, L., Sognepræst til Hvedstrup og Flynge.
Lorentz, C. P. J., Kammerherre og Toldinspecteur i Fredericia.
Lund, J. C., Justitsraad og Landsoverrets-Assessor.
Lund, J. N., Sognepræst til Tommerup, i Fyen.
Lund, J. C., Sognepræst til Munkebiergby og Bromme.
Lunding, H. M. B., Justitsraad og Cabinetssecretair.
Luno, Bianco, Bogtrykker.
Lüttichau, A. C. A, Greve og Oberstlieutenant, Favrevraa ved Christiansfeldt.
Lüttichau, H. H., Kammerj. Overauditeur og Herredsfoged, Odense.
Löser, C. C., Bogtrykker.

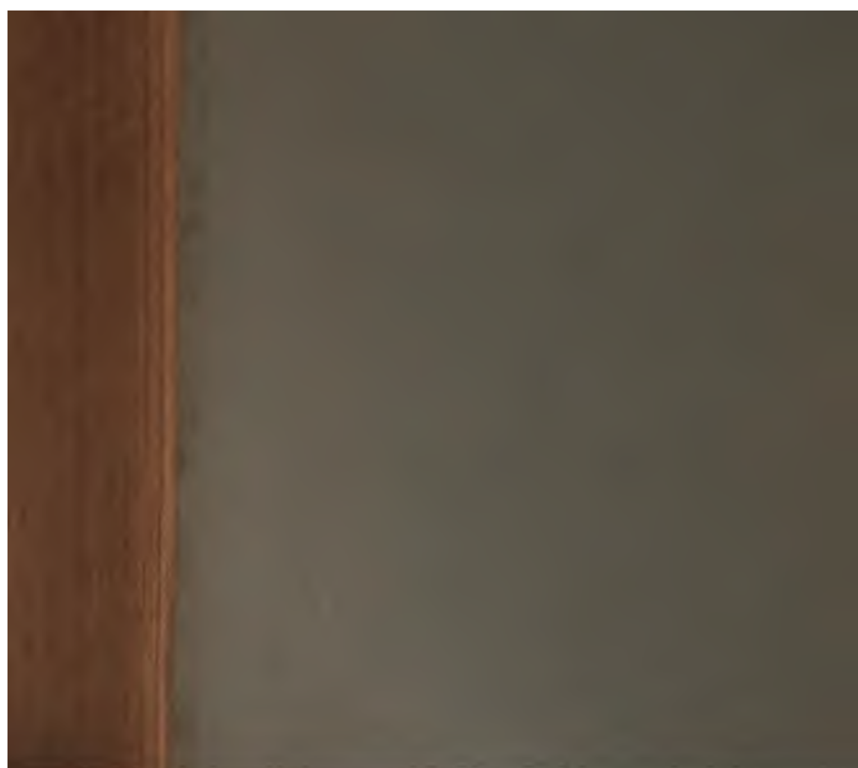
Madvig, J. N., Professor, Universitetsbibliothekar, m. m.
Magnussen, B., Provst og Sognepræst til Lyngaa, Aarhuus Stift.
Magnusen, F., Etatsraad og Geh. Archivarius.
Mansa, F. W., Dr. med. og Stabslæge ved So-Etaten.
Mansa, J. H., Capitain.
Marcussen, Consul, i Helsingør.

Marckmann, J. V., Præst.
Martensen, H. L., Dr. og Professor theol.
Mazar de la Garde, Cancellieraad og Postmester, Helsingør.
Mechlenburg, Capitain af Infanteriet, Fredericia
Meincke, C. H. L., Etatsraad, By- og Herredsfoged i Stege.
Melby, J. C. F. B., Sognepræst i Lemvig.
Melchior, H. C., Cand. phil., Institutbestyrer.
Mellerup, F. D., Provst og Sognepræst i Greve.
Meyer, Ingenieur-Capitain, Veile.
Meyer, S. L. J, Landsoverrets-Assessor.
Michelsen, Dr. philos., Subrector ved den lærde Skole i Haderslev.
Molbech, C., Etatsraad, Professor og Bibliothek-Secretair.
Molbech, C. K. F., Cand. philos.
Moltke, C., Greve af, Kammerherre, Cancellie-Præsident, m. m.
Moltke, Fr, Greve af, Stamherre til Bregentved.
Moltke, Fr., Capitain, og Postmester i Apenrade.
Moltke, H., Kammerherre og Høiesterets-Assessor.
Momme, Dr. med. og Bataillonschirurg.
Mourier, C. F. L., Justitsraad og Landsoverrets-Assessor.
Mule, U. C., Sognepræst i Nørre-Lyndelse, Fyen.
Müllen, L. M, Capitain.
Müller, C. P. Paludan-, Dr. philos. og Overlærer ved Odense Cathedralskole, Selskabets Correspondent.
Müller, F. Paludan-, Cand. juris.
Müller, J. Paludan-, Adjunct ved Sorøe Academies Skole.
Müller, H. V. A., Universitets-Pedel.
Müller, J. C., Dr. med., Professor og Stabschirurg.
Müller, Jer., Dr. philos., Sognepræst til Veiby og Tibirke.
Müller, L., Licent. theol., Inspecteur ved det Kgl. Myntcabinet.
Müller, L. C., Sognepræst i Snedsted.
Müller, Tage Chr., Biskop over Ribe Stift.
Mundt, J. H., Etatsraad og Borgermester.
Münter, B., Dr. theol., Hof-Prædikant, m. m.
Muus, L., Kammerassessor og Havne-Controleur.
Mylius, J. J, Jægermester, Stamherre til Ronningesøgaard.
Mynster, C. P. H., Sognepræst i Balloby.
Mynster, J. P., Dr. theol., Biskop over Sicellands Stift, m. m.
Mohl, K. E., Sognepræst i Ølstykke.
Møller, C, Cand. theol.
Møller, C. D., i Aarhuus.
Møller, J. D., Regimentschirurg i Helsingør.
Mørch, B. H., Overlærer ved den lærde Skole i Randers.
Mørch, M. Cand. theol.

Nathanson, M. L., Grosserer.
Nebelong, Architekt.
Neraae, F. G., Capt. af Infanteriet, Fredericia, Selskabets Correspondent.
Neergaard, J. T., Provst og Sognepræst i Frederiksborg.
Newe, Cand. theol.
Nielsen, Forligelses-Commissair og Skolelærer i Arre ved Varde.
Nielsen, A., Regimentschirurg, Fredericia.
Nielsen, E., Provst og Sognepræst til Kallehauge.
Nielsen, Hollard, Cand. juris.
Nielsen, J., Procurator, Politie-Assistent i Aarhuus.
Nielsen, K. C., Rector ved Realskolen i Aarhuus.
Nielsen, P. N., Instructeur og Kgl. Skuespiller.
Normann, C. T., Dr. juris, Landsoverretsassessor og Birkedommer.
Nyegaard, Justitsraad.
Nyegaard, C. S., Sognepræst i Skive.
Nørgaard, P. M. T., Sognepræst til Kirke-Saabye og Kidserup i Sjælland.

Oldenburg, F., Kammerherre.
Oldenburg, Fr., Sognepræst til Marslev og Birkende i Fyen.
Olrik, H. H., Comptorchef ved Oresunds Toldkammer.
Olrik, Provst og Sognepræst i Tikiob.
Olrik, J. B., Cancellieraad og Byfoged, Helsingør.
Olsen, C., Procurator i Randers, Selskabets Correspondent.
Olsen, F. C., Rector ved Viborg Cathedralskole, Selskabets Correspondent.
Olsen, O. N., Major, m. m.
Olussen, H. F. M., Lieutenant og Kammerjunker.
Ostwald, C. F. A., Dr. juris.

Paludan, H., Cand. theol.
Pauli, Hof- og Slotspræst.
Paulsen, P. C. D., Dr. og Prof. juris i Kiel.
Petersen, H. G., Copist under General-Postdirectionen.
Petersen, C. P., Cancellieraad, m. m., St. Croix.
Petersen, F. C., Professor, Provst paa Regentsen.
Petersen, F. C., Provst og Sognepræst til Leirskov ved Colding.
Petersen, Helm, Eier af den Hempelske Boghandling. i Odense.
Petersen, N. M., Professor.
Petersen, R. R., Auditeur, m. m.
Petersen, P. C., Sognepræst til Orslevkloster og Drum, Viborg Stift.
Philipsen, C. J. A., Cand. phil., Ammanuensis ved det Kgl. Bibliothek.
Pingel, C., Dr. phil., Inspecteur ved det Kongl. naturhist. Museum.
Platou, Ch. T., Justitsraad, Casserer ved Oresunds Toldkammer.

Stanford University Libraries
3 6105 121 191 352